

Заснований у квітні 2015 р.

Зареєстрований
Міністерством
юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 24402-14242ПР
від 28.12.2019 р.

Виходить шість разів на рік.
Мова видання: українська
та англійська.

На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) та Наказу Міністерства освіти
та науки України № 1166 від 23.12.2022 р.
(додаток 3) журнал включено до Переліку
наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»,
262 «Правоохоронна діяльність»).

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща).

Адреса редакції:
вул. Успенська, 1
м. Одеса, Україна, 65014

Одеський державний університет
внутрішніх справ

Юридичний бюлетень

Випуск 29

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 27.06.2023 р.)

Головний редактор:

Галуцько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Заступник головного редактора:

Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Секретар:

Ізбаш Катерина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:

Аброськін В'ячеслав Васильович, кандидат юридичних наук, Одеський державний університет внутрішніх справ; Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ; Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ; Белогубова Оксана Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача з наукової роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»; Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ; Боровик Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Горошко Валентина Валентинівна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Денисова Аліна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Дришлюк Володимир Ігорович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права Одеського державного університету внутрішніх справ; Дрьомін Віктор Миколайович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України (НАПрН України), професор кафедри кримінального процесу, оперативно-розшукової та детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», заслужений діяч науки і техніки України, керівник Центру з проблем вивчення організованої злочинності та корупції; Іванський Андрій Йосипович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики та права Національної академії правових наук України, професор кафедри кримінального процесу, оперативно-розшукової та детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»; Ісмаїлов Карен Юрійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ; Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Корніснко Максим Вікторович, доктор юридичних наук, професор, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Колб Олександр Григорович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Крикун Вячеслав Віталійович, доктор юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Легеца Олія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Інституту соціальних та гуманітарних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»; Мандриченко Жанна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»; Матієнко Тетяна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Меркулова Валентина Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ; Нікітін Анатолій Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Павлютін Юрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Пасько Ольга Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Прудка Людмила Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Резніченко Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ; Тетерятник Ганна Костянтинівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Ярмачі Христофор Петрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc, Lecturer in International Relations, School of Law, Tallinn Technical University (Tallinn, Estonia); Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil., Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design Fakultät für Wirtschaftswissenschaften Wismar Business School Philipp-Müller-Straße (Wismar, Germany).

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА**

*Приходько Анна Володимирівна, Бабін Борис Володимирович,
Плотніков Олексій Володимирович*
ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ:
ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ 13

Богатирьов Іван Григорович
ВИПРАВЛЕННЯ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ НАРКОЗАЛЕЖНИХ
НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В УКРАЇНІ..... 25

Гуренко Мар'я Анатоліївна
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ.....32

**ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО
ТА ТРУДОВОГО ПРАВА**

Байло Олена Володимирівна
ВИЗНАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ НЕДІЙСНИМ
ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОСІБ.....39

Блінова Ганна Олександрівна
ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ:
СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... 45

Заярний Олег Анатолійович, Деркаченко Юлія Вікторівна
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ
ПРИ ВИКОРИСТАННІ ЧАТ-БОТІВ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ
НА ПРИКЛАДІ СНАТГРТ.....55

Ковалевич Ігор Ігорович
ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ
КРИПТОВАЛЮТНИХ БІРЖ В УКРАЇНІ.....63

Курман Тетяна Вікторівна
ВИРОБНИЦТВО ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 70

Овчаренко Олена Миколаївна
РЕФОРМА СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ ТА ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ:
ВИКЛИКИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ..... 77

Осіпов Юрій Володимирович
ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ
ЯК ІНСТИТУТУ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД
ТА ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН.....90

Потін Микола Миколайович
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ УТИЛІЗАЦІЇ ВІДХОДІВ ВІЙНИ..... 98

<i>Привиденцев Олександр Геннадійович</i> ЕЛЕКТРОННЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ЯК ДОКАЗ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА	111
<i>Рядінська Валерія Олександрівна, Епель Оксана Володимирівна</i> СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ.....	123
<i>Токарева Віра Олександрівна</i> РЕАЛІЗАЦІЯ СІМЕЙНОЇ ПРАВОЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....	134
<i>Федорончук Ігор Володимирович</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ.....	142

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Алексєєнко Анна, Федорченко Олег Володимирович, Камінська Олена Анатоліївна</i> ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ВІДПОВІДНО ДО УМОВ СУЧАСНОСТІ.....	151
<i>Анохін Андрій Миколайович, Пустовий Олександр Олександрович</i> ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 124 КУпАП.....	159
<i>Бабенко Кристина Петрівна</i> ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОДАТКОВИХ ПРОЦЕДУР ЗА ХАРАКТЕРОМ ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ.....	169
<i>Білякова Алла Віталіївна</i> ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖУРНАЛІСТА В УКРАЇНІ	176
<i>Бойко В'ячеслав Петрович</i> ЗАСАДИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРАВОСУДДЯ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЧИННИК ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	183
<i>Брановицький Віктор Володимирович</i> НОРМОТВОРЧІ ПОВНОВАЖЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У ГАЛУЗІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ.....	188
<i>Жильцов Олександр Леонідович</i> СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ.....	197
<i>Залужний Валерій Федорович</i> ВІЙСЬКОВО-ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	204
<i>Зелінська Яна Сергіївна</i> ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	213

<i>Карпенко Сергій Русланович</i> ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОСМІЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....	221
<i>Кобко Євген Васильович</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ.....	230
<i>Ковбас Ігор Васильович, Коваль Віталій Олександрович</i> ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ...236	
<i>Корінний Сергій, Задніпряна-Корінна Мар'яна Юріївна</i> СУДОЧИНСТВО В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ.....	244
<i>Коропатов Олег Миколайович, Тригуб Сергій Миколайович</i> МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН І ПРЕКУРСОРІВ.....	252
<i>Рагімов Фаїг Вагіф огли</i> РОЗВИТОК ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ: МІЖ ВІТЧИЗНЯНОЮ ТРАДИЦІЄЮ І ЄВРОПЕЙСЬКИМ ДОСВІДОМ.....	258
<i>Фомічов Костянтин Сергійович</i> ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....	264
<i>Чернов Микола Миколайович</i> ДЕЯКІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	273
<i>Шевчук Олександр Михайлович, Ковтун Марина Сергіївна, Спасенко Вікторія Олександрівна</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ.....	280
<i>Шпак Юрій Станіславович</i> ПРАВОВИЙ РЕЖИМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ...288	
<i>Юморанов Денис Ігорович</i> МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ГАЗОПОСТАЧАННЯ	293

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

<i>Заверуха Олег Богданович</i> ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ У ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....	301
<i>Колодін Денис Олексійович, Абакіна-Пілявська Людмила Миколаївна</i> ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВопорушень ТА ПРАВопорушень, ПОВ'язаних з КОРУПЦІЄЮ.....	309

<i>Нестеренко Тетяна Василівна</i> ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ВІДНОСНО ЖІНОК В УКРАЇНІ.....	316
<i>Нікітін Анатолій Анатолійович</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	327
<i>Онишкевич Ігор Андрійович</i> НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: ЧИ ПОТРІБЕН ВІН В УКРАЇНСЬКОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНІ?.....	339
<i>Свинаренко Юрій Павлович</i> НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ».....	350
<i>Степаненко Оксана Василівна</i> КРИМІНАЛЬНА ЗАБОРОНА ПРОЯВІВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	356
<i>Стеценко Інна Миколаївна</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОКАРАННЯ ЗА ПРИДБАННЯ, ОТРИМАННЯ, ЗБЕРІГАННЯ ЧИ ЗБУТ МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНИМ ШЛЯХОМ. .	362
<i>Телефанко Богдан Миколайович</i> КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З АГРЕСІЄЮ В УКРАЇНІ.....	369
<i>Яковлева Тетяна Костянтинівна</i> ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ (СТ. 164 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ).....	375

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Вайда Тарас Степанович</i> КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ПРОФІЛАКТИКА ТРАНСПОРТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	383
<i>Венчагова Вероніка Миколаївна</i> ДЕЯКІ ПИТАННЯ МОЖЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ МОЛЕКУЛЯРНО- ГЕНЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ РУК ПІСЛЯ ВИКОРИСТАННЯ ФІЗИКО-ХІМІЧНИХ МЕТОДІВ ВІЯВЛЕННЯ СЛІДІВ.....	393
<i>Дульський Олександр Леонідович</i> МЕДИЧНЕ ОСВІДУВАННЯ ЯК СПОСІБ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ.....	401
<i>Цехан Дмитро Миколайович, Коропатов Олег Миколайович</i> ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІД ЧАС ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	410

<i>Кувшинов Олексій Дмитрович</i> АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	416
<i>Стоянов Костянтин Степанович</i> УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА У СПРОСТУВАННІ ПІДОЗРИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	425
<i>Федчак Ігор Андрійович</i> ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ ДАНИХ (DDACTS) У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ.....	433

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

<i>Волкович Олена Юріївна, Беньковський Сергій Юрійович</i> КОНЦЕПТУАЛЬНІ СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ДУСІ ПОВАГИ ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ	439
<i>Пренько Яна Олегівна</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЮРИДИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ.....	448
<i>Севрук Вячеслав Анатолійович</i> ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН.....	454

БЕЗПЕКОВИЙ СЕКТОР ДЕРЖАВИ

<i>Шевченко Тихін Віталійович, Власенко Ігор Володимирович, Котелюх Микола Олександрович</i> АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ У СЛУЖБОВО-БОЙОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	459
<i>Джелілова Мер'єм Аліївна</i> ЗАПОБІГАННЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	466
<i>Кузніченко Оксана Валеріївна, Льченко Маргарита</i> ПОРІВНЯННЯ ДОГОВОРУ МОРСЬКОГО КРУЇЗУ ЗА ЛИТОВСЬКИМ ТА НІМЕЦЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ.....	476

CONTENTS

**GENERAL THEORETICAL PROBLEMS
OF THE STATE AND LAW**

<i>Prykhodko Anna Volodymyrivna, Babin Borys Volodymyrovych, Plotnikov Oleksii Volodymyrovych</i> ECOLOGIC CONSEQUENCES OF RUSSIAN AGGRESSION: LEGAL REACTION CHALLENGES.....	13
<i>Bohatyrov Ivan Hryhorovych</i> CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF DRUG-ADDICTED MINORS IN PLACES OF IMPRISONMENT IN UKRAINE.....	25
<i>Gurenko Maria Anatoliivna</i> STATE REGULATION OF CONSTRUCTION IN UKRAINE.....	32

**ISSUES OF CIVIL,
COMMERCIAL AND LABOR LAW**

<i>Bailo Olena Volodymyrivna</i> RECOGNITION OF A LABOUR CONTRACT INVALID AS A WAY OF PROTECTING THE LABOR RIGHTS AND INTERESTS OF PERSONS.....	39
<i>Blinova Hanna Oleksandrivna</i> INFORMATION SYSTEM OF WASTE MANAGEMENT: CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION AND PROSPECTS.....	45
<i>Zaiarnyi Oleh Anatoliyovych, Derkachenko Yuliia Viktorivna</i> EXPLORING PERSONAL DATA PROCESSING IN AI CHATBOTS: A CASE STUDY OF CHATGPT'S ADVANCED FEATURES.....	55
<i>Kovalevych Ihor Ihorovych</i> LEGAL ASPECTS OF REGULATING CRYPTOCURRENCY EXCHANGES IN UKRAINE... ..	63
<i>Kurman Tetiana Victorovna</i> PRODUCTION OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTS: CURRENT CHALLENGES AND PROBLEMS OF LEGISLATIVE SUPPORT	70
<i>Ovcharenko Olena Mykolayivna</i> REFORM OF THE JUDICIAL SYSTEM AND EXECUTIVE PROCEEDINGS: CHALLENGES OF POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE.....	77
<i>Osipov Yurii Volodymyrovych</i> CONTENT AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE JUSTICE AS AN INSTITUTION OF JUDICIAL PROTECTION OF RIGHTS, FREEDOMS AND INTERESTS IN THE SPHERE OF PUBLIC LEGAL RELATIONS.....	90
<i>Potip Mykola Mykolayovych</i> LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF DISPOSAL OF WAR WASTE.....	98
<i>Pryvydentsev Oleksandr Gennadiyovych</i> ELECTRONIC MESSAGE AS EVIDENCE IN CIVIL LITIGATION: CLASSIFICATION AND ESSENTIAL CHARACTERISTICS.....	111

<i>Ryadinska Valeriya Oleksandrivna, Epel Oksana Volodymyrivna</i> SOCIAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL IN UKRAINE: WAYS OF IMPROVEMENT	123
<i>Tokareva Vira Oleksandrivna</i> EXERCISE OF FAMILY LEGAL CAPACITY OF A NATURAL PERSON USING THE INTERNET.....	134
<i>Fedoronchuk Ihor Volodymyrovych</i> PROBLEM ISSUES OF DETERMINING THE OBJECTIVE SIDE OF INTERFERING IN THE ACTIVITIES OF THE DEFENDER OR REPRESENTATIVE OF A PERSON.....	142
ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY	
<i>Alekseyenko Anna, Fedorchenko Oleh Volodymyrovych, Kaminska Olena Anatoliivna</i> CONSTITUTIONAL AND LEGAL FEATURES RESPONSIBILITY IN UKRAINE ACCORDINGLY TO MODERN CONDITIONS.....	151
<i>Anokhin Andrii Mykolayovych, Pustovyi Oleksandr Oleksandrovych</i> FEATURES OF COURT PROCEEDINGS OF CASES ON ADMINISTRATIVE OFFENSES, PROVIDED BY ART. 124 OF THE CODE OF UKRAINE ON ADMINISTRATIVE OFFENSES.....	159
<i>Babenko Krystyna Petrivna</i> DIFFERENTIATION OF TAX PROCEDURES ACCORDING TO THE NATURE OF THE TAX LIABILITY.....	169
<i>Bilyakova Alla Vitaliyivna</i> LEGAL STATUS OF A JOURNALIST IN UKRAINE.....	176
<i>Boyko Vyacheslav Petrovych</i> THE PRINCIPLES OF THE INDEPENDENCE OF JUSTICE AS AN INTEGRAL FACTOR IN THE EFFECTIVE PROTECTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS.....	183
<i>Branowicki Wiktor Volodymyrovych</i> NORMATIVE POWERS OF THE CENTRAL EXECUTIVE BODIES IN THE FIELD OF NATURE MANAGEMENT: THE CURRENT STATE OF REGULATORY SUPPORT AND WAYS TO IMPROVE IT.....	188
<i>Zhiltsov Oleksandr Leonidovych</i> CURRENT STATE OF LEGISLATIVE REGULATION OF THE LEGAL STATUS OF PUBLIC LAW LEGAL ENTITIES IN UKRAINE.....	197
<i>Zaluzhnyi Valery Fedorovych</i> MILITARY DISCIPLINARY RESPONSIBILITY: GENERAL AND THEORETICAL CHARACTERISTICS.....	204
<i>Zelinska Yana Sergeevna</i> CHARACTERISTICS OF SUBJECTS OF ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	213
<i>Karpenko Serhii Ruslanovych</i> GENERAL CHARACTERISTICS OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP ENTITIES IN THE SPACE INDUSTRY OF UKRAINE.....	221

<i>Kobko Yevhen Vasylovych</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF HUMAN RIGHTS DURING THE ARMED CONFLICT IN UKRAINE.....	230
<i>Kovbas Ihor Vasyliovych, Vitaliy Oleksandrovich Koval</i> CONCEPTS, SIGNS AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE...	236
<i>Korinnyi Sergii, Zadnipryana-Korinna Mariana Yuriivna</i> JUDICIARY IN MODERN REALITIES.....	244
<i>Koropatov Oleh Mykolaiovych, Tryhub Sergiy Mykolaiovych</i> METHODS OF ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE ON COMBATING ILLICIT TRAFFICKING OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES AND PRECURSORS.....	252
<i>Rahimov Faig</i> DEVELOPMENT OF PUBLIC SERVICE IN UKRAINE: BETWEEN NATIONAL TRADITION AND EUROPEAN EXPERIENCE.....	258
<i>Fomichov Kostiantyn Serhiiovych</i> LEGAL BASIS OF STATE POLICY FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION MECHANISM OF SOCIAL SECURITY FOR PERSONS WITH DISABILITIES.....	264
<i>Chernov Mykola Mykolayovych</i> CERTAIN ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF PROTECTION AND DEFENSE OF PUBLIC SECURITY IN UKRAINE.....	273
<i>Shevchuk Oleksandr Mikhailovich, Kovtun Maryna Serhiivna, Spasenko Viktoriia Oleksandrivna</i> SOME ASPECTS OF THE INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES PERSONNEL MANAGEMENT IN THE CIVIL SERVICE.....	280
<i>Shpak Yurii Stanislavovych</i> THE LEGAL REGIME OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF AGRICULTURAL LANDS IN UKRAINE.....	288
<i>Yumoranov Denys Ihorovych</i> METHODS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN THE GAS SUPPLY SPHERE.....	293

PROBLEMS OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

<i>Zaverukha Oleg Bohdanovych</i> CAUSES OF CONFLICTS IN TAX RELATIONS.....	301
<i>Kolodin Denis Oleksiyovych, Abakina-Pilyavska Lyudmila Mykolaivna</i> SEPARATE QUALIFICATION ISSUES OF CRIMINAL CORRUPTION OFFENSES AND CORRUPTION RELATED OFFENSES.....	309
<i>Nesterenko Tetyana Vasylivna</i> REASONS AND CONDITIONS THAT AFFECT DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN IN UKRAINE.....	316
<i>Nikitin Anatolii Anatoliyovych</i> ENSURING HUMAN RIGHTS IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	327

<i>Onyshkevych Ihor Andriyovych</i>	
ENFORCED DISAPPEARANCE AS A CRIME AGAINST HUMANITY: IS IT NEEDED IN THE UKRAINIAN CRIMINAL LAW?.....	339
<i>Svynarenko Yurii Pavlovich</i>	
SCIENTIFIC APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF "RESOCIALIZATION OF CONVICTS".....	350
<i>Stepanenko Oksana Vasylivna</i>	
CRIMINAL PROHIBITION OF MANIFESTATIONS OF DOMESTIC VIOLENCE UNDER THE LEGISLATION OF FOREIGN STATES.....	356
<i>Stetsenko Inna Mykolaivna</i>	
PECULIARITIES OF PUNISHMENT FOR ACQUISITION, RECEIPT, STORAGE OR SALE OF PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL ILLEGAL MEANS.....	362
<i>Telefanko Bohdan Mykolayovych</i>	
CRIMINAL LAW REGULATION OF SEXUAL VIOLENCE RELATED TO AGGRESSION IN UKRAINE.....	369
<i>Yakovleva Tetiana Kostiantynivna</i>	
OBJECTIVE SIGNS OF AVOIDANCE OF CHILD SUPPORT PAYMENT (ART. 164 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE).....	375

**CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE;
OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY**

<i>Vaida Taras Stepanovych</i>	
CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD SAFETY AND PREVENTION OF TRANSPORT CRIME IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	383
<i>Venchahova Veronika Mykolaivna</i>	
SOME ISSUES OF THE POSSIBILITY OF CONDUCTING MOLECULAR GENETIC RESEARCH OF HANDPRINTS AFTER THE USE OF PHYSICAL AND CHEMICAL METHODS OF TRACE DETECTION.....	393
<i>Dulskyi Oleksandr Leonidovych</i>	
MEDICAL EXAMINATION AS A METHOD OF COLLECTING OF PROOFS DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION: CRIMINAL PROCEDURAL AND FORENSIC ASPECTS.....	401
<i>Tsekhan Dmytro Mykolayovych, Koropatov Oleh Mykolaiovych</i>	
SOME ISSUES REGARDING DISCIPLINARY LIABILITY OF POLICE OFFICERS DURING MARTIAL LAW.....	410
<i>Kuvshinov Oleksiy Dmytrovych</i>	
CURRENT DIRECTIONS FOR THE IMPROVEMENT OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION REGARDING THE PARTICIPATION OF A SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	416
<i>Stoianov Kostiantyn Stepanovych</i>	
ADVOCATE'S PROCEDURAL ACTIVITY OF REFUTING SUSPICION AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION.....	425

Fedchak Ihor Andriyovych
PRACTICAL ASPECTS OF USING THE DATA-DRIVEN LAW ENFORCEMENT
MODEL (DDACTS) IN CRIME PREVENTION POLICING.....433

LEGAL PSYCHOLOGY AND LEGAL EDUCATION

Volkovych Olena Yuriiivna, Benkovskiy Serhii Yuriyovych
CONCEPTUAL COMPONENTS OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION
OF STUDENTS IN THE SPIRIT OF RESPECT FOR THE CONSTITUTION OF UKRAINE.....439

Prengo Yana Olehivna
PROBLEM ISSUES OF ONLINE EDUCATION OF FOREIGN LANGUAGE
LEARNING FOR LEGAL ADVICE.....448

Sevruk Viacheslav Anatoliyovych
PEDAGOGICAL CULTURE OF FUTURE GROUND ARMY OFFICERS
IN THE PROCESS OF STUDYING HUMANITARIAN DISCIPLINES.....454

THE SECURITY SECTOR OF THE STATE

*Shevchenko Tikhin Vitaliiiovych, Vlasenko Ihor Volodymyrovych,
Kotelyukh Mykola Oleksandrovych*
ANALYSIS OF THE USE OF UNMANNED AERIAL VEHICLES IN THE OFFICIAL
AND COMBAT ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....459

Dzhelilova Mieriem Aliivna
PREVENTION OF ORGANIZED CRIME AT THE REGIONAL LEVEL
UNDER MARTIAL LAW.....466

Kuznichenko Oksana Valeriivna, Ilchenko Margaryta
COMPARISON OF THE SEA CRUISE CONTRACT
UNDER LITHUANIAN AND GERMAN LAW.....476

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 341.375

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.01>

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ

Приходько Анна Володимирівна,
кандидат юридичних наук, експерт
(Українська незалежна морська
профспілка, м. Одеса, Україна)

Бабін Борис Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
експерт
(Асоціація Реінтеграції Криму,
м. Київ, Україна)

Плотніков Олексій Володимирович,
кандидат юридичних наук, експерт
(Асоціація Реінтеграції Криму,
м. Київ, Україна)

У статті проведено дослідження правового виміру реагування на шкоду, нанесену довіллю російською агресією, що розпочалася із окупації Криму. Охарактеризоване зміст актів, схвалених через екологічні виклики російської агресії на рівні Генеральної асамблеї ООН та інших міжнародних інституцій. Відзначене обмежений характер наявних міжнародних судових та інших процедурних механізмів, які могли б бути застосованими для реагування на відповідні порушення норм міжнародного права.

Досліджене практику застосування українськими правоохоронцями категорії злочину екоциду та наведено приклади відповідних проваджень, зокрема на прикладі реагування на хижацьку експлуатацію окупантами ресурсів Сивашу. Охарактеризоване зміст програмних актів, схвалених Україною з питань деокупації та реінтеграції Криму у вимірі екологічних викликів.

Зокрема, досліджене відповідні приписи Плану невідкладних заходів з протидії російської агресії з тимчасово окупованої території України в Криму, захисту інтересів держави, громадян України та українських юридичних осіб в Криму на 2018–2019 роки та нової редакції Плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території АР Крим та міста Севастополя 2023 року.

У статті доведено, що через обмеженість наразі міжнародних конвенційних механізмів притягнення до відповідальності РФ за негативний вплив на екологію на

окупованих територіях, важливими форми реагування на ці процеси вбачаються національні кримінальні та адміністративні провадження в українській юрисдикції.

Вказане на роль інформування уповноважених структур ООН, включно із спеціальними доповідачами Ради з прав людини та Програми ООН з довкілля, робота на міжнародному рівні із опрацювання моделі міжнародного злочину екоциду. Відзначене, що особливу роль в цьому ключі гратиме оцінка перспектив та розробка форм фінансування відповідних міжнародних проектів.

Ключові слова: де-окупація, довкілля, екоцид, Крим, план дій, реінтеграція, російська агресія, тимчасово окуповані території.

ECOLOGIC CONSEQUENCES OF RUSSIAN AGGRESSION: LEGAL REACTION CHALLENGES

Prykhodko Anna Volodymyrivna,
Candidate of Law Sciences,
Expert of Ukrainian Independent
(Maritime Trade Union,
Odesa, Ukraine)

Babin Borys Volodymyrovych,
Doctor of Law Sciences, Professor
Expert (Association of Reintegration
of Crimea,
Odesa, Ukraine)

Plotnikov Oleksii Volodymyrovych,
Candidate of Law Sciences,
Expert (Association of Reintegration
of Crimea,
Kyiv, Ukraine)

Article examines the legal dimension of responding to damage caused to the environment by Russian aggression, which began with the occupation of the Crimea. The content of acts, approved due to environmental challenges of Russian aggression at the level of the UN General Assembly and other international institutions, is characterized. The limited nature of existing international judicial and other procedural mechanisms that could be used to respond to relevant violations of international law was noted.

The practice of establishing the category of the crime of ecocide by Ukrainian law enforcement officers is studied and examples of relevant proceedings are given, in particular, on the example of responding to the predatory exploitation of the resources of Sivash by the occupiers. The content of program acts approved by Ukraine on the deoccupation and reintegration of Crimea in terms of environmental challenges is characterized.

In particular, the relevant prescriptions of the Plan of Urgent Measures to counter Russian aggression from the temporarily occupied territory of Ukraine in the Crimea, protection of the interests of the state, citizens of Ukraine and Ukrainian legal entities in Crimea for 2018-2019 and the new version of the Action Plan for the implementation of the Strategy for Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied territories of the AR of Crimea and the city of Sevastopol, 2023, are researched.

The article proves that due to the limitations of the current international convention mechanisms for holding Russia accountable for the negative impact on the environment

in the occupied territories, national criminal and administrative proceedings in Ukrainian jurisdiction are considered important forms of response to these processes.

Authors indicated the role of informing authorized UN structures, including special rapporteurs of the Human Rights Council and the UN Environment Program, work at the international level to develop a model of the international crime of ecocide. It is noted that the assessment of prospects and the development of forms of financing relevant international projects will play a major role in this regard.

Key words: action plan, Crimea, de-occupation, environment, ecocide, reintegration, Russian aggression, temporarily occupied territories.

Постановка проблеми. З 2014 року Кримський півострів, деякі райони Донецької та Луганської областей, прилеглі території Чорного та Азовського морів були незаконно окуповані росією в рамках її триваючої агресії, в тому числі морської [1]. Навмисна та організована російська загарбницька політика в Криму, яка брутально порушує колективні та індивідуальні права на безпечне довкілля, сталий розвиток та екологічну інформацію, з 2014 року включала питання забруднення повітря, води та землі внаслідок військової діяльності, функціонування хімічної промисловості міст Армянськ та Красноперекопськ, скидання відходів та каналізаційних стоків, а також питання незаконного видобутку підземних вод, природного газу та будівельного каменю та піску [2], [3]. Масштабна російська агресія з 2022 року кратно посилила відповідний рівень ризиків та загроз, а підрив російськими окупантами греблі Каховської ГЕС перетворив екологічні наслідки вторгнення у глобальне лихо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З 2014 року, після початку російської агресії та окупації Криму аспекти правового режиму тимчасово окупованих територій у цілому досліджувалися в окремих роботах українських та закордонних авторів, водночас питання екологічних наслідків російської агресії аналізувалося насамперед оглядово.

Водночас у цілому можна констатувати поступове зростання зацікавленості не лише органів влади України, але й науково-експертного середовища стосовно планів, програм та стратегій деокупації та реінтеграції Криму, які містять відповідні складові. У цьому контексті варто згадати на роботи Є. Борисова, О. Задорожного, Е. Плешка, Т. Лінник та інших вітчизняних дослідників. Необхідно констатувати істотний доробок у вимірі питань правового регулювання де-окупації й реінтеграції Криму від експертів Кримськотатарського ресурсного центру та Асоціації Реінтеграції Криму, зокрема в рамках проведеного в березні 2023 року форуму «Майбутнє Криму», але належної уваги екологічному виміру відповідної діяльності поки не приділене.

Невирішені раніше проблеми. До основних не вирішених раніше питань слід віднести визначення найбільш ефективних форм та механізмів реагування на негативні екологічні наслідки російської агресії та окупації українських територій. Відповідний аналіз міжнародних політико-правових та судово-процедурних механізмів практично не здійснювався, так саме як й оцінка ефективності національних кримінально-процесуальних та програмно-фінансових форм реагування на відповідні загрози та виклики довкіллю.

Мета статті. Таким чином з окреслених факторів впливає мета цієї статті, яка полягає у наданні загальної характеристики наявних механізмів правового реагування на екологічні ризик та виклики, зумовлені російською агресією проти України, та загальної оцінки їх ефективності, зокрема у вимірі деокупації та реінтеграції Криму. Для досягнення такої мети слід вирішити завдання аналізу відповідних рішень органів та інституцій ООН, міжнародних судів та арбітражів, практики національного кримінального правозастування та програмного регулювання.

Виклад основного матеріалу. Злочинна окупаційна політика росії в Криму спрямована на знищення як унікальних місцевих екосистем, так і інших природних об'єктів, які стають частинами протиправно урбанізованих просторів [4]. Комунальна інфраструктура Криму деградує з 2014 року в умовах зростання корупції в місцевих підконтрольних росії «адміністраціях» і постійної зміни завлених росією «голів» кримських міст і селищ [5].

До 2022 року Україна відреагувала на ці питання на рівні національних планів деокупації та реінтеграції Криму та шляхом порушення міжнародних судових процесів.

16 вересня 2016 року Україна спрямувала проти росії позов до міжнародного арбітражу щодо до Конвенції ООН з морського права 1982 року (UNCLOS) стосовно спору щодо прав прибережних держав у Чорному, Азовському морях і Керченській протоці [6].

У цій справі 2017–06 Україна звернулася до міжнародного арбітражу з проханням винести рішення про те, що серед іншого, росія зобов'язана здійснити із Україною належну співпрацю у запобіганні та збереженні морського середовища, включаючи надання інформації щодо будь-якого розливу нафти чи іншого інциденту із забруднення у морських районах, де росія не оскаржувала юрисдикцію та права України до лютого 2014 року.

Міжнародний арбітраж у рішенні за попередніми запереченнями у 2020 році встановив, що заперечення росії щодо юрисдикції позовів України щодо діяльності в Азовському морі та Керченській протоці не має виключно преюдиційного характеру, та рішення по суті у цій справі ще не прийнято [6]. Екологічні питання не знайшли спеціального відображення в провадженнях в Міжнародному суді ООН та Європейському суді з прав людини, які Україна ініціювала з 2014 року щодо агресії росії.

Серія резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, прийнятих щодо Криму, таких як резолюції 71/205, 72/190, 73/263, 74/168, 75/192 і 76/179 «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна» та резолюції 73/194, 74/17, 75/29 та 76/70 «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, Україна, а також частин Чорного та Азовського морів», які були схвалені з 2016 року, відобразила деякі екологічні виклики у цій сфері.

Наприклад, резолюція 76/179 засудила повідомлення про знищення природної спадщини в Криму та висловив стурбованість ООН додатковими проблемами для здійснення прав людини для мешканців Криму внаслідок підривної діяльності окупаційної держави, включаючи будівництво інфраструктурних проєктів, що супроводжується протиправною експропріацією земель та виснаження природних ресурсів, що негативно впливає на фізичні властивості Кримського півострову.

Ця резолюція вимагала від росії реалізовувати свою відповідальність окупаційної держави щодо забезпечення належних умов життя в Криму, в тому числі шляхом забезпечення справедливого розподілу ресурсів прісної води для цивільного населення [7]. Та резолюція ГА ООН 76/70 знову висловила свою стурбованість щодо численних військових навчань російських збройних сил, які проводяться в Криму та прилеглий морській зоні, підривають регіональну безпеку та спричиняють значні довгострокові негативні екологічні наслідки в регіоні [8].

Уряд України ухвалив в 2018 році розпорядженням № 218-р скасований у 2021 році План дій щодо реалізації деяких засад внутрішньої політики держави щодо Криму, але він не містив питань екології.

Пізніше указом Президента України 2021 року № 117/2021 було затверджено Стратегію деокупації та реінтеграції Криму, а розпорядженням уряду № 1171 затверджено План заходів з реалізації цієї Стратегії [9].

Стратегія містить блок «Екологічна політика», який включав питання моніторингу навколишнього природного середовища в Криму, обліку фактів екологічних

правопорушень і злочинів, використання механізмів міжнародного співробітництва, ведення реєстру збитків, заподіяних забруднень та іншого негативного впливу на навколишнє середовище, з особливими зусиллями щодо збереження морського середовища.

Водночас наразі нової редакції Стратегії ще не схвалене, та посадові особи України обіцяють внести до неї відповідні зміни до осені 2023 р.

Правоохоронна діяльність України з цих питань почалася раніше, оскільки перше розслідування щодо екоциду було розпочато у 2016 році та стосувалося діяльності підприємства «Кримський титан» поблизу окупованого росією селища Перекоп, де пізніше, у 2018 році, сталася аварія з забрудненням повітря.

У 2019 році, після викиду 2018 року, українські слідчі перекваліфікували справу на статті Кримінального кодексу України щодо екоциду та забруднення повітря. Справа стала значно розширенішою як за предметом, так і за обвинуваченнями.

Наявні процесуальні рішення свідчать, що справа стосується ще двох незаконно «зареєстрованих» у російських «реєстрах», але розташованих у Північному Криму підприємств – «Кримський содовий завод» і «Бромовий завод», які входять до одного промислового кластеру з «Кримським титаном». Стверджується, що зазначена протиправна діяльність спричинила тяжкі наслідки, зокрема у вигляді нецільового використання природних ресурсів окупаційною «владою» для власних потреб та забруднення навколишнього середовища.

І до 2022 року це був не єдиний український випадок, пов'язаний з екологічними злочинами, скоєними на окупованій росією території. З 2016 року було розпочато ще щонайменше три розслідування за звинуваченнями в екоциді. Одна з них стосувалася так званого об'єкта «Кліваж» – місця промислового ядерного вибуху, розташованого у вугільній шахті на території окупованої росією частини Донецької області України. Згідно з наявними процесуальними документами, незаконні «органи», які контролюють об'єкт, не викачали підземні води з ядерної каверни, що створило загрозу радіоактивного забруднення місцевих басейнів, у тому числі Азовського моря, що могло вплинути й на кримське довкілля.

Згадана вище справа щодо «Кримського титану» набула змін після публікацій Представництва Президента України в АР Крим та повідомлень Центру журналістських розслідувань, коли на тоді підконтрольній Україні території, на північному березі Сивашу, на мисі Кутара була визначена насосна станція, яка забезпечує водою хімічні підприємства, розташовані в Криму саме «Кримський натрієвий завод» і «Бромний завод».

Ця насосна станція наповнювала водою Західний Сиваш зі Східного, природного, Сиваша, оскільки західна частина затоки є великою штучною водоймою, яка відгороджена від решти Сиваша дамбою, яку збудували ще за радянських часів для забезпечення хім. діяльність заводів Північного Криму, а саме содового та бромного. «Кримський натрієвий завод» і «Бромний завод» належали українському олігарху Дмитру Фірташу також як й «Кримський титан».

У жовтні 2018 року співробітники Служби безпеки України спільно з вказаним Представництвом Президента припинили роботу насосної станції на дамбі Кутара, що унеможливило незаконне використання води Сивашу та встановили, що материкова земельна ділянка, на якій розташована насосна станція, є орендованою «Кримським содовим заводом».

Також СБУ було зафіксовано подачу промислових обсягів електроенергії з окупованого Криму на насосну станцію. У жовтні 2019 року медіа повідомляли, що насосна станція відновила роботу, але пізніше, в листопаді, з'явилися судові рішення у справі 766/22955/19 за кримінальним провадженням 4201601000000238, де згадується ця насосна станція.

Зазначимо, що провадження 4201601000000238 було відкрито за статтею 364 (ч. 2 «Зловживання владою або службовим становищем, що спричинило тяжкі наслідки»), а згодом кваліфіковано за статтями 241 («Забруднення атмосферного повітря») та 441 («Екоцид») Кримінального кодексу України. Провадження було розпочато слідчими прокуратури у 2016 році, але у 2019 році воно було передане Управлінню Національної поліції в Херсонській області, оскільки органи прокуратури втратили цю компетенцію.

У провадженні 4201601000000238 оприлюднені до 2022 року процесуальні рішення слідчих суддів свідчать про практичну схему незаконного використання солоної води Сиваш зареєстрованим в українських реєстрах ТОВ «Геомоніторинг» в інтересах підконтрольного окупантам «Кримського содового заводу».

В ухвалах слідчих суддів також було зазначено дії слідства, яке досліджувало вилучені документи насосної станції за 2015-2019 роки, зокрема «польові матеріали», «протокол відбору проб води з 2015 року», «звіт про результати моніторингу підземних вод свердловин», «висновки експертизи», «проведення спеціальних геологорозвідувальних робіт», «технічне (геологічне) завдання на пошуки хлориду натрію, магнію та бромю в ділянці надр Сиваського родовища гідромінеральної сировини», тощо.

З 24 лютого 2022 року росія вчинила широку відкриту військову агресію на всій території України. Контрольовані росією війська та найманці вже вчинили в Україні під час цього вторгнення грубі порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, включаючи масштабні злочини проти власності, соціальних і культурних прав та довкілля, напади на ліси, дамби, національні парки, прибережних і морських екосистем [10], а також проти українських сільськогосподарських підприємств [11].

24 березня 2022 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію ES-11/2 [12], в якій висловила стурбованість серйозними гуманітарними наслідками можливої аварії внаслідок бомбардування та обстрілу української ядерної інфраструктури, підтвердивши зобов'язання забезпечити безпеку та безпеки всієї ядерної інфраструктури та висловила занепокоєння щодо впливу конфлікту на навколишнє середовище.

Міжнародна морська організація (ІМО) провела через початок масштабної російської агресії, включаючи морську, надзвичайну сесію своєї Ради (С/ES.35), і Рада ІМО 10 березня у своєму рішенні рішуче засудила порушення росією територіальної цілісності та суверенітету України, що поширюється на її територіальні води, та становить серйозні ризики для морського середовища. Рада ІМО висловила жаль з приводу нападів РФ на комерційні судна, їх захоплення, у тому числі пошуково-рятувальних суден, що загрожує як безпеці та добробуту моряків, так й морського середовища [13].

До травня 2023 року російськими військами було скоєно нові військові злочини, зокрема руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, лісів, дамб та інших меліоративних систем вибухами мін, ракет та артилерії. Російські війська масово знищують та грабують технічне обладнання українських лісомеліоративних управлінь та національних парків Херсонської та Запорізької областей [14].

Відповідні негативні наслідки російської агресії проти клімату включають забруднення атмосфери внаслідок масових екстенсивних викидів продуктів горіння, знищення тисяч квадратних кілометрів лісів і насаджень поблизу лінії фронту, а також природних ґрунтів у зоні бойових дій поблизу Криму, злочинне втручання російських окупантів у меліорації та природних водотоках Південної України [15].

Також негативний вплив на клімат включає руйнування екосистем, важливих для кисневого обміну Чорного та Азовського морів через забруднення їх нафтопродуктами та хімікатами з російських кораблів та їх ракетних боєприпасів під час російської

морської агресії, а також зміни в екосистемах, спричинені масовою загибеллю ссавців і риб через шумове та вибухове забруднення під час морської діяльності [16].

Особливі ризики в цій зоні виникають щодо можливих змін шару сірководню, розташованого в глибоководній частині Чорного моря, та відповідних викидів, зокрема внаслідок вибухових процесів.

Слід додати, що з 2022 року російські незаконні «адміністрації» демонструють недбалість у питаннях меліорації та водопостачання, як на окупованій частині Херсонщині [17; 18] де гирло Північнокримського каналу знаходиться біля лінії фронту, так і в окупованій частині Запорізькій області щодо Каховського каналу [19], і в окупованому Криму. Незаконний «глава» Криму Сергій Аксьонов у своєму «зверненні до річниці» масштабного вторгнення в лютому 2023 року злочинно заявив, що «розблокування Північнокримського каналу» було нібито «важливим результатом» широкомасштабного вторгнення на материкову частину України [20].

Уже в рамках масштабного вторгнення на материкову Україну та після злочинного захоплення окупантами Північнокримського каналу в Херсонській області у березні 2022 року фіктивна «робоча група з оцінки збитків» передала «підготовлений позов на 152 млрд. рублів» до незаконного «республіканського уряду». Однак 29 листопада 2022 року злочинний «кримський спікер» Володимир Константинов заявив, що цей фейковий «позов» «технічно неможливо подати, поки триває спецоперація». Поки невідомо, що саме зупинило цю пропагандистську операцію Кремля, але, швидше за все, «матеріали позову» виявилися настільки «якісними», що сама публікація у фейковому «процесі» ще більше дискредитує це «важливе» «питання» для агресора [21].

23 лютого 2023 року Генеральна Асамблея ООН ES-11/6 із глибоким занепокоєнням відзначила негативний вплив російської агресії на глобальну продовольчу безпеку, енергетику, ядерну безпеку та безпеку та навколишнє середовище та закликала всі держави-члени ООН співпрацювати в дусі солідарності, щоб розглядати глобальні наслідки війни для продовольчої безпеки, енергетики, фінансів, навколишнього середовища та ядерної безпеки та безпеки [22].

Оскільки Програма ООН з довкілля уповноважена надавати допомогу країнам, за запитом, у зменшенні та контролі забруднення в районах, які постраждали від збройних конфліктів або тероризму, у відповідь на запит Уряду України Програма підготувала звіт, щоб допомогти Україні у відновленні від поточного конфлікту та поінформувати комплексну постконфліктну оцінку. У звіті визнається, що під час масштабної російської агресії, Україна зазнала значних екологічних руйнувань. Звіт визнає, що станом на червень 2022 року повідомлялося про принаймні сім підтверджених випадків викиду токсичних промислових хімікатів, спричинених військовими діями [23].

В Україні з 2022 року відкрито кілька нових кримінальних проваджень щодо знищення екосистеми російськими військами, з кваліфікацією такої діяльності як злочину екоциду злочину, але в цілому поняття екоцидного злочину не надто розроблене в сучасному міжнародному праві та не має конвенційного захисту [11]. Крім того через воєнний стан інформація у відкритих джерелах щодо процесуальних кроків з розслідування цих злочинів є максимально обмеженою

Також вищезазначені питання обговорювалися під час сайд-івену «Вплив на зміну клімату: Крим, корінні народи та міжнародні злочини» на Конференції зі зміни клімату в Шарм-ель-Шейху (COP 27), який проводили експерти Кримськотатарського ресурсного центру 17 листопада 2022 р. [24].

Експерти на COP 27 наголосили, що основними негативними наслідками для корінних народів Криму є знищення або пошкодження внаслідок кліматичних змін природних екосистем і територій традиційного землеробства, а саме: опустелювання Західного Криму, вирубка лісів у Кримських горах, руйнування та зникнення

морських прибережних комплексів, розпад біосистем Азовських морів, засолення ґрунтів Центрального та Східного Криму [25].

На COP 27 експерти наголосили на обов'язковості обговорення та оцінки міжурядовими органами, урядами країн, що розвиваються, природоохоронними та правозахисними організаціями, установами корінних народів світу форм прямого та опосередкованого негативного екологічного та економічного впливу російської агресії у сфері зміни клімату та відповідних прав корінних народів. Це питання також обговорювалося на попередніх заходах Всесвітнього правового конгресу 2023 року, який відбудеться в Нью-Йорку в липні 2023 року [26].

Тому надзвичайно актуальними залишаються питання міжнародно-правового та організаційного реагування на агресію росії проти України, в тому числі міжнародної відповідальності за злочини екоциду.

Як вже вказане вище, Стратегія деокупації та реінтеграції Криму передбачала низку заходів у сфері охорони довкілля, але її удосконалення за умов масштабної російської агресії ще не відбулося.

Раніше розпорядженням Постійного Представника Президента України в АР Крим від 20 червня 2018 р. № 17 було затверджене План невідкладних заходів з протидії російській агресії з тимчасово окупованої території України в Криму, захисту інтересів держави, громадян України та українських юридичних осіб в Криму на 2018-2019 роки (План).

У Плані містився окремих розділ 11 «Екологія», який охоплював низку завдань. Зокрема Планом було передбачене запровадження ефективного комплексного моніторингу екологічних ризиків, пов'язаних з чотирма напрямками, із відповідним правовим реагуванням на діяльність окупаційних структур, щодо:

- діяльності підприємств хімічної індустрії Криму, для прилеглих територій та акваторій, атмосферного повітря,
- незаконного видобування підконтрольними окупантам структурами вуглеводнів та піску на шельфі Чорного моря,
- об'єктів з крупномасштабними інфраструктурними, індустріальними та іншими будівельними проектами окупаційної «влади» в Криму,
- стану справ на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України в Криму [27].

Серед заходів реалізації зазначених завдань План передбачав ініціювання комплексних експертиз стану забруднення та відповідної понесеної шкоди, проведення щорічних нарад за участю представників правоохоронних органів, уповноважених органів державної влади, територіальних громад, запровадження ефективних форм документування шкоди.

Серед практичних результатів реалізації План передбачав отримання документальних підтверджень забруднення, визначення алгоритму встановлення шкоди та екологічних ризиків, формування баз даних, здійснення належного процесуального та міжнародно-правового реагування, оприлюднення із цих питань системи публікацій в українських та зарубіжних медіа, у наукових дослідженнях.

Зазначений План мав короткостроковий характер та практично реалізованим не став, що було предметом судових проваджень, які наразі, щодо можливих порушень прав низки громадських структур через невиконання Плану, розглядаються у Європейському суді з прав людини.

Також наразі розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2023 р. № 288-р затверджене План заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя від 4 квітня 2023 р. № 288-р (План заходів) [28].

У Плані заходів екологічним питанням присвячений розділ «Екологічна політика», при чому до завдань документом віднесене:

- створення геоінформаційної системи для моніторингу та прогнозування екологічних проблем на тимчасово окупованій території, із запланованою реалізацією до кінця 2023 року,
- створення національної системи космічного спостереження та забезпечення прийому даних від іноземних космічних систем із запланованою реалізацією до кінця 2024 року,
- збереження на порядку денному міжнародних організацій питання загроз для довкілля та здоров'я населення України від протиправної господарської діяльності окупаційної «влади» рф на тимчасово окупованій території, що має робитися до деокупації Криму,
- ініціювання Україною спільних з іншими державами Чорноморського регіону міждержавних проектів і програм, які б включали проведення спільної інспекції забруднення акваторії Чорного моря внаслідок мілітаризації державою-агресором тимчасово окупованої території і Азово-Чорноморського регіону, а також внаслідок незаконної реалізації рф великих будівельних та інфраструктурних проектів на тимчасово окупованій території, що завдали шкоду довкіллю, що має робитися після деокупації Криму,
- здійснення комплексу заходів щодо стабілізації екологічної ситуації на території Криму, зокрема покращення рівня забезпечення водними ресурсами після деокупації тимчасово окупованої території, із запланованою реалізацією протягом року після деокупації Криму.

Відповідальними виконавцями вказаних приписів Плану заходів документ визначив МЗС, МВС, Мінінфраструктури, Мінреінтеграції, Міндовкілля, Мінекономіки, Державне космічне агенство, Державну службу з надзвичайних ситуацій, Держекоінспекцію, Держводагентство, Держрибагентство та Представництво Президента України в АР Крим. Водночас виникають значні питання стосовно визначення як головних виконавців заходів цього Плану так й відповідальності за їх невиконання чи неналежне виконання, а також джерела фінансування Плану заходів.

При цьому до очікуваних результатів зазначених приписів План заходів відносив забезпечення аналізу стану екології на окупованій території, її зондування в ході дистанційного зондування Землі, здійснення належного інформування міжнародних партнерів щодо системного погіршення екологічної ситуації на окупованій території, здійснення екологічної інспекції акваторії Чорного моря, відновлення водопостачання та стабілізація екологічної ситуації в Криму після його деокупації.

Висновки. Через обмеженість наразі міжнародних конвенційних механізмів притягнення до відповідальності рф за негативний вплив на екологію на окупованих територіях [29; 30], важливими форми реагування на ці процеси вбачаються національні кримінальні та адміністративні провадження в українській юрисдикції, інформування уповноважених структур ООН, включно із спеціальними доповідачами Ради з прав людини та Програми ООН з довкілля, робота на міжнародному рівні із опрацювання моделі міжнародного злочину екоциду тощо. Особливу роль в цьому ключі гратиме оцінка перспектив та розробка форм фінансування відповідних міжнародних проектів, що вде вказувалося у попередніх роботах [31].

Водночас реалізація приписів програмних актів з деокупації та реінтеграції окупованих територій у вимірі протидії екологічним викликам потребує на системний підхід зокрема у встановленні механізмів фінансового та організаційного забезпечення відповідних заходів, форма залучення експертного середовища та наукових установ.

Конкретні форми та шляхи відповідної взаємодії України, її влади, громадського та експертного сектору, механізми співпраці із державами-партнерами та міжурядовими структурами, безперечно має стати підґрунтям для нових експертних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Russia-Controlled Mercenaries and Maritime Aggression against Ukraine on Black Sea and Sea of Azov. ARC, 2022. *UN OHCHR*. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/Association-Reintegration-Crimea-CFI-WG-Mercenaries-GA77.pdf> (дата звернення: 31.05.2023).
2. Situation with Toxic Pollution in the Northern Crimea and Human Rights: ARC. 2020. *UN OHCHR*. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ToxicWaste/RightToScience/Submissions/NGOs/arc-crimea.pdf> (дата звернення: 11.06.2023).
3. Lifecycle of Plastics and Human Rights: Situation in Crimea: ARC. 2020. *UN OHCHR*. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/ToxicWastes/CFI-lifecycle-plastics/arc.pdf> (дата звернення: 11.06.2023).
4. Правова кваліфікація екологічних викликів російської агресії зокрема окупації Криму. 12 Червня, 2023. КТРЦ. <https://ctrcenter.org/uk/activities/pravova-kvalifikacziya-ekologichnyh-vyklykiv-rosijskoji-agresiyi-zokrema-okupacziyi-krymu> (дата звернення: 13.06.2023).
5. Treats for Toxic-Free Places and Pollution in the Crimea: ARC. 2021. *UN OHCHR*. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-11/ARC_Submission_Responces_Toxic_01_11_2021.doc (дата звернення: 11.06.2023).
6. Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation) 2017-06. PCA. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/149/> (дата звернення: 11.06.2023).
7. Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Resolution 76/179 adopted by the General Assembly on 16 December 2021. *UN*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3954787> (дата звернення: 11.06.2023).
8. Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov. Resolution 76/70 adopted by the General Assembly on 9 December 2021. *UN*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3952032> (дата звернення: 11.06.2023).
9. Legal Programming of Crimea's Deoccupation and Reintegration: Measurement of Effectiveness. Lynnyk Tatiana. 2023. ARC. URL: <https://arcrimea.org/en/analytics/2023/04/28/legal-programming-of-crimeas-deoccupation-and-reintegration-measurement-of-effectiveness/> (дата звернення: 11.06.2023).
10. Russian Aggression in Ukraine and Challenges for the Climate Changes. ARC, 2022. *UN OHCHR*. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/climatechange/cfi-hrc-53-session/submissions/2022-11-28/Association-of-Reintegration-of-Crimea.pdf> (дата звернення: 11.06.2023).
11. Crimean Indigenous Peoples, Impact of Toxic and Russian Aggression. 2022. ARC. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/toxicwaste/toxics-indigenous-peoples/inputsreceived/2022-07-13/association-reintegration-crimea.pdf> (дата звернення: 11.06.2023).
12. Humanitarian consequences of the aggression against Ukraine. Resolution adopted by the UN General Assembly on 24 March 2022 ES-11/2. *UN*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3966630?ln=en> (дата звернення: 11.06.2023).
13. IMO Extraordinary Council Session held to discuss the impacts on shipping and seafarers of the situation in the Black Sea and Sea of Azov. 2022, *IMO*. URL: <https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/ECSStatement.aspx> (дата звернення: 11.06.2023).
14. Global Food Crisis, Russian Aggression and Terroristic Violence against Ukraine. ARC, 2022. *UN OHCHR*. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/food/cfi-violence-food/csos/3-arc-crimea-en.doc> (дата звернення: 11.06.2023).

15. Russian Aggression in Ukraine, Challenges for the Climate Changes and Right to Food. ARC, 2022. UN OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/climatechange/food/submissions/csos/submission-climate-change-food-association-reintegration-crimea.pdf> (дата звернення: 11.06.2023).

16. Russian Aggression in Ukraine and Ongoing Challenges for the Climate Changes. ARC, 2023. UN OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/toxicwastes/cfis/detoxdecarb/submission-detoxification-of-climate-solutions-ngo-arc.pdf> (дата звернення: 11.06.2023).

17. Collaborators of Sevastopol and Melitopol «Sang» on Background of Water Crisis. RC, 25 March 2023. ARC. URL: <https://arcrimea.org/en/news/2023/03/25/collaborators-of-sevastopol-and-melitopol-sang-on-background-of-water-crisis> (дата звернення: 11.06.2023).

18. Occupied Crimea and Russian Aggression's «Anniversaries». ARC, 20 March 2023. ARC. URL: <https://arcrimea.org/en/analytics/2023/03/20/occupied-crimea-and-russian-aggressions-anniversaries/> (дата звернення: 11.06.2023).

19. Aggressor's Propaganda «Prepares» Crimea's Population for Lack of Dnipro Water. ARC, 5 November 2022. ARC. URL: <https://arcrimea.org/en/news/2022/11/05/aggressors-propaganda-prepares-crimeas-population-for-lack-of-dnipro-water/> (дата звернення: 11.06.2023).

20. Collaborators Signed the Futility of Requirements for «Water Blockade». ARC, 30 November 2022. ARC. URL: <https://arcrimea.org/en/news/2022/11/30/collaborators-signed-the-futility-of-requirements-for-water-blockade/> (дата звернення: 11.06.2023).

21. Land Amelioration and «Storm in Glass» of Occupiers' Special Services. ARC, 15 December 2022. ARC. URL: <https://arcrimea.org/en/news/2022/12/15/land-amelioration-and-storm-in-glass-of-occupiers-special-services> (дата звернення: 11.06.2023).

22. Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine. Resolution adopted by the General Assembly on 23 February 2023 ES-11/6. UN. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/a-res-es-11-6.php> (дата звернення: 11.06.2023).

23. United Nations Environment Programme, The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review. 14 October 2022. UN EP. URL: <https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-ukraine-preliminary-review> (дата звернення: 11.06.2023).

24. Crimea, Indigenous Peoples, International Crimes and Global Warming. ARC, November 20, 2022. ARC. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2022/11/20/crimea-indigenous-peoples-international-crimes-and-global-warming/> (дата звернення: 11.06.2023).

25. Global Warming as Kremlin's New Weapon. ARC, November 28, 2022. ARC. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2022/11/28/global-warming-as-kremlins-new-weapon/> (дата звернення: 11.06.2023).

26. World Law Congress, Occupied Crimea and Russian Aggression. March 24, 2023. ARC. URL: <https://arcrimea.org/en/analytics/2023/03/24/world-law-congress-occupied-crimea-and-russian-aggression/> (дата звернення: 11.06.2023).

27. План невідкладних заходів з протидії російській агресії з тимчасово окупованої території України в Криму, захисту інтересів держави, громадян України та українських юридичних осіб в Криму на 2018-2019 роки, 26 червня 2018, № 17. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017755-18#Text> (дата звернення: 11.06.2023).

28. План заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, 4 квітня 2023 р. № 288-р. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/288-2023-p#Text> (дата звернення: 11.06.2023).

29. Attempted Annexation of Crimea and Maritime Environment Legal Protection. Borys Babin, Andrii Chvaliuk, Olexiy Plotnikov. *Lex Portus*. Vol. 7. № 1. 2021. URL: https://lexportus.net.ua/vipusk-1-2021/borys_babin_andrii_chvaliuk_olexiy_plotnikov_attempted_annexation_of_crimea_and_maritime_environment_legal_protection.pdf (дата звернення: 11.06.2023).

30. Prosecution of Ecocide as a weapon in armed conflict: Reflections on Crimea. Borys Babin, Oleksii Plotnikov. ICD Brief 29. October 2022. *ICD*. URL: <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Commentary/IcdBriefs2022> (дата звернення: 11.06.2023).

31. Financial Aspects of Reintegration: Crimean Strategies, Budget Programs and International Projects. May 28, 2023. *ARC*. URL: <https://arcrimea.org/en/analytics/2023/05/28/financial-aspects-of-reintegration-crimean-strategies-budget-programs-and-international-projects/> (дата звернення: 11.06.2023).

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.02>

ВИПРАВЛЕННЯ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ НАРКОЗАЛЕЖНИХ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В УКРАЇНІ

Богатирьов Іван Григорович,
orcid.org/0000-0003-4001-7256
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки
України,
професор кафедри права та
правоохоронної діяльності
(Державний університет «Житомирська
політехніка», м. Житомир, Україна)

У науковій статті розглядається проблема виправлення та ресоціалізації наркозалежних неповнолітніх осіб в місцях несвободи в Україні вирішення якої створює належні умови оптимізації Державної кримінально-виконавчої служби України. Зазначено, що вирішення даної проблеми створює належні умови виконання й відбування неповнолітніми засудженими покарання у виправній колонії, і наближення вимог останніх до міжнародних принципів та стандартів, рекомендацій міжнародних організацій у даній сфері.

В статті обґрунтовано спрямування реальних можливостей встановленого порядку виконання та відбування покарання на неповнолітніх засуджених у виховній колонії, постійний нагляд за ними, виконання покладених на них обов'язків, реалізація їхніх прав і законних інтересів, безпека засуджених і персоналу, роздільне тримання різних категорій засуджених, різні умови тримання засуджених та ув'язнених, створення належного матеріально-технічного та медико-санітарного забезпечення все це є пріоритетним напрямком державної політики сфері виконання і відбування покарань та пробації Міністерства юстиції України.

Зазначено, що серед актуальних проблем функціонування виправної колонії Державної кримінально-виконавчої служби України є проблема виправлення та ресоціалізації наркозалежних неповнолітніх засуджених, оскільки саме ця категорія засуджених в місцях несвободи є індикаторами психологічної напруженості, як серед засуджених так і персоналу. А це у свою чергу свідчить, що особи неповнолітні, які вчинили кримінальне правопорушення передбачене ст. КК України з моменту їх засудження і направлення для відбування покарання у виховну колонію мають бути поставлені адміністрацією колонії на профілактичний облік з метою постійного нагляду і контролю за їх поведінкою, зокрема і з боку персоналу медичної служби. Водночас, матеріально-технічне та медико-санітарне забезпечення мають створити сприятливі умови для відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

На підставі проведеного аналізу виправлення та ресоціалізації наркозалежних неповнолітніх осіб в місцях несвободи в Україні метою даної статті є обґрунтування необхідності підвищення ефективності запобіжної діяльності у виховній колонії саме для наркозалежних неповнолітніх осіб, з урахуванням матеріально-побутового і медико-санітарного забезпечення. При цьому головним завданням даної статті є з'ясування впливу засобів виправлення та ресоціалізації на наркозалежних неповнолітніх осіб в місцях несвободи в Україні.

Доведено, що сучасний аналіз стану злочинності в Україні та її прогноз свідчить про те, що наркоманія охопила всі регіони країни, а тому безперечно, набула великого соціального резонансу. Особливо її агресивні прояви з'явилися в Україні після оголошення воєнного стану, і нападу російської федерації, держави агресора на нашу країну. У цих умовах вчинення кримінального правопорушення передбаченого ст. КК України, особливо неповнолітнім та подальше відбування останнім кримінального покарання набуває свого теоретичного і практичного значення.

Враховуючи результати проведеного у цій науковій статті аналізу та сучасні підходи до виправлення та ресоціалізації наркозалежних неповнолітніх осіб в місцях несвободи в Україні, можна констатувати, що цей процес варто якраз пов'язати з відповідною Стратегією реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках, яка була схвалена розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 13.12. 2022 № 115-р.. У той самий час, відповідне реформування, без сумніву, дасть змогу прискорити трансформацію кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему.

Ключові слова: виправлення, ресоціалізація, наркозалежність, неповнолітній, засуджений, місця несвободи, виховна колонія, матеріально-технічне, медико-санітарне забезпечення, запобігання.

CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF DRUG-ADDICTED MINORS IN PLACES OF IMPRISONMENT IN UKRAINE

Bohatyrov Ivan Hryhorovych,
orcid.org/0000-0003-4001-7256
Doctor of Law, Professor,
Honored Worker of Science and
Technology of Ukraine,
Professor at the Department of Law
and Law Enforcement
(Zhytomyr Polytechnic State University,
Zhytomyr, Ukraine)

The scientific article examines the problem of correction and resocialization of drug-addicted minors in places of imprisonment in Ukraine, its solution creates proper conditions for the optimization of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine. It is noted that the solution to this problem creates proper conditions for juvenile convicts to execute and serve their sentences in a correctional colony, and bring the latter's requirements closer to international principles and standards, recommendations of international organizations in this field.

The article substantiates the direction of the real possibilities of the established procedure for the execution and serving of punishment on juvenile convicts in an educational colony, their constant supervision, the fulfillment of the duties assigned to them, the realization of their rights and legitimate interests, the safety of convicts and staff, the separate detention of different categories of convicts, different conditions of detention of convicts and prisoners, creation of appropriate material, technical and medical and sanitary support, all this is a priority direction of the state policy in the sphere of execution and serving of punishments and probation of the Ministry of Justice of Ukraine.

It is noted that among the urgent problems of the correctional colony of the State Penitentiary Service of Ukraine is the problem of correction and resocialization of drug-addicted minors, because this category of convicts in places of detention that are indicators of psychological

tension, both among convicts and staff. And this factor, in turn, proves that minors who have committed a criminal offense provided for in Art. The Criminal Code of Ukraine from the moment they are convicted and sent to serve their sentence in an educational colony must be put on preventive registration by the administration of the colony for the purpose of constant supervision and control of their behavior, in particular by the medical service personnel. At the same time, material, technical and medical and sanitary support should create favorable conditions for serving a sentence in the form of imprisonment for a certain period.

Based on the analysis of the correction and resocialization of drug-addicted minors in places of imprisonment in Ukraine, the purpose of this article is to justify the need to increase the effectiveness of preventive activities in an educational colony specifically for drug-addicted minors, taking into account material, household and medical and sanitary support. At the same time, the main task of this article is to find out the impact of correctional and resocialization means on drug-addicted minors in places of imprisonment in Ukraine.

It has been proven that the modern analysis of the state of crime in Ukraine and its forecast shows that drug addiction has covered all regions of the country, and therefore, undoubtedly, has acquired a great social resonance. Especially its aggressive manifestations appeared in Ukraine after the declaration of martial law and the attack of the Russian Federation- the aggressor state of our country. Under these conditions, the commission of a criminal offense provided for in Art. The Criminal Code of Ukraine, especially for minors, and the subsequent serving of a criminal sentence by the latter acquires its theoretical and practical significance.

Taking into account the results of the analysis carried out in this scientific article and modern approaches to the correction and resocialization of drug-addicted minors in places of imprisonment in Ukraine, it can be stated that this process should be precisely linked to the corresponding Strategy for the reform of the penitentiary system for the period until 2026 and the approval of the operational plan its implementation in 2022–2024, which was approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 13.12. 2022 № 115. At the same time, the relevant reform will, without a doubt, make it possible to speed up the transformation of the criminal-executive system of Ukraine into a penitentiary system.

Key words: correction, resocialization, drug addiction, minor, convict, places of imprisonment, educational colony, material and technical, medical and sanitary support, prevention.

Постановка проблеми. Проблема виправлення та ресоціалізації наркозалежних неповнолітніх осіб в місцях несвободи в Україні є сьогодні одним із ключових напрямів оптимізації Державної кримінально-виконавчої служби України, вирішення якої створює належні умови виконання й відбування неповнолітніми засудженими покарання у виправній колонії, і наближення вимог останніх до міжнародних принципів та стандартів, рекомендацій міжнародних організацій у даній сфері.

Спрямування реальних можливостей встановленого порядку виконання та відбування покарання на неповнолітніх засуджених у виховній колонії, постійний нагляд за ними, виконання покладених на них обов'язків, реалізація їхніх прав і законних інтересів, безпека засуджених і персоналу, роздільне тримання різних категорій засуджених, різні умови тримання засуджених та ув'язнених, створення належного матеріально-технічного та медико-санітарного забезпечення все це є пріоритетним напрямком державної політики сфері виконання і відбування покарань та пробації Міністерства юстиції України.

Серед актуальних проблем функціонування виправної колонії Державної кримінально-виконавчої служби України, яка на даний час є єдина в Україні є проблема виправлення та ресоціалізації наркозалежних неповнолітніх засуджених, оскільки

саме ця категорія засуджених в місцях несвободи є індикаторами психологічної напруженості, як серед засуджених так і персоналу.

А це у свою чергу свідчить, що особи неповнолітні, які вчинили кримінальне правопорушення передбачене ст. 309 КК України з моменту їх засудження і направлення для відбування покарання у виховну колонію мають бути поставлені адміністрацією колонії на профілактичний облік з метою постійного нагляду і контролю за їх поведінкою, зокрема і з боку персоналу медичної служби. Водночас, матеріально-технічне та медико-санітарне забезпечення мають створити сприятливі умови для відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем виправлення та ресоціалізації наркозалежних неповнолітніх осіб в місцях несвободи в Україні присвятили свої праці такі науковці, як: І. В. Баклан, А. І. Богатирьов, О. І. Богатирьова, О. П. Горох, О. М. Джу́жа, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, О. Г. Михайлик, І. І. Митрофанов, М. С. Пузирьов, В. Г. Пшеничний, А. Х. Степанюк, Ян. В. Стрелюк, О. О. Шкута І. С. Яковець та ін.

Особливої значимості для написання даної статті набула Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках, яка була схвалена розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 13.12. 2022 № 115-р., ознайомлення з якою відкривається можливість зрозуміти трансформаційні процеси переходу кримінально-виконавчої системи України у пенітенціарну систему.

Постановка завдання. На підставі проведеного аналізу виправлення та ресоціалізації наркозалежних неповнолітніх осіб в місцях несвободи в Україні метою даної статті є обґрунтування необхідності підвищення ефективності запобіжної діяльності у виховній колонії саме для наркозалежних неповнолітніх осіб, з урахуванням матеріально-побутового і медико-санітарного забезпечення. При цьому головним завданням даної статті є з'ясування впливу засобів виправлення та ресоціалізації на наркозалежних неповнолітніх осіб в місцях несвободи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасний аналіз стану злочинності в Україні та її прогноз свідчить про те, що наркоманія охопила всі регіони країни, а тому безперечно, набула великого соціального резонансу. Особливо її агресивні прояви з'явилися в Україні після оголошення воєнного стану, і нападу російської федерації, держави агресора на нашу країну. У цих умовах вчинення кримінального правопорушення передбаченого ст. 309 КК України, особливо неповнолітнім та подальше відбування останнім кримінального покарання набуває свого теоретичного і практичного значення.

Так заданими вітчизняних вчених у 2020 році вчинення наркозалежною особою кримінального правопорушення передбаченого ст. 309 КК України становило 10994 випадки, що на 29, 2 % більше , ніж у передньому році та в 4, 8 рази вище за показник 2016. Аналогічно змінювалась і їх частка серед діянь розглядуваної нами категорії. Варто наголосити, що у 2021 р їх кількість зросла і становила 7 448. В цей період суттєво зросла частка кримінальних проступків [1, с. 114–115].

Варто підтримати позицію вітчизняного вченого Д Федоренко про те, що режим і система позбавлення волі не мають принижувати гідність засудженого в місцях несвободи. А умови відбування покарання мають характеризуватися не репресивними заходами, а реадаптацією та ресоціалізацією засуджених, підвищення їхнього освітнього рівня, навчання нових професій, набуття вищого професійного рівня [2, с. 203].

Отже, неповнолітні засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочини пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, або є наркозалежними відрізняються від інших засуджених тим, що у них є прагненням

придбати наркотики під час відбування покарання у виховній колонії. За нашим дослідження, це не може не призвести до зростання злочинності у місцях несвободи.

Варто також зазначити, що великого значення у відбуванні покарання наркозалежними неповнолітніми особами набуває визначення структурних елементів кримінально-виконавчої характеристики, а саме: правовий статус, соціально-психологічні ознаки та ставлення до основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, що дозволяє оцінювати їх ефективність і досягнення поставленої мети покарання. Оскільки, державна політика в сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів ґрунтується в першу чергу на політичній та соціальній лінії управління [3, с. 9], і полягає у негативному ставленні до розповсюдження та вживання наркотиків.

Ми підтримуємо позицію В. С. Малишева про те, що застосування судом до наркозалежного неповнолітнього засудженого позбавлення волі на певний строк є адекватною санкцією, коли мова йде про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, які становлять потенційну загрозу національній безпеці України та стабільності в суспільстві [4, с. 7].

Інший вітчизняний вчений В. Г. Пшеничний вказує, що карально-репресивні заходи повинні здійснюватися насамперед стосовно виробників і реалізаторів наркотичних засобів та психотропних речовин, які повною мірою сприяють поширенню практично невиліковного захворювання – наркоманії. Стосовно ж хворих на наркоманію необхідно застосувати лікувальні заходи та реабілітаційні програми [5, с. 165].

З цього приводу, О.П. Горох у власному дослідженні дійшов висновку про те, що із дванадцяти видів покарань, які встановлені ст. 51 КК, законодавець використав у нормах розділу XIII Особливої частини КК України лише шість видів покарань. Із них – чотири основних покарання (штраф, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк) і два додаткових (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскація майна). Зокрема, такий основний вид покарання, як штраф передбачений в одинадцяти санкціях за вчинення «наркотичних» злочинів; арешт – в одній санкції; обмеження волі – у дев'яти санкціях; позбавлення волі на певний строк – у тридцяти дев'яти санкціях. Додаткові види покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскація майна передбачені у восьми та дванадцяти санкціях відповідно. Тобто в переважній більшості випадків суди не мають можливості при призначенні покарання за «наркотичні» злочини обирати інший вид покарання, аніж позбавлення волі на певний строк [6, с. 26].

Вітчизняна вчена І. В. Баклан у науковій праці «Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми» [7, с.4], де об'єктом наукового дослідження є кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми, відображено надзвичайно широке коло питань пов'язаних з кримінологічною характеристикою окреслених злочинів, формуванням індивідуальної злочинної поведінки неповнолітніх учасників наркообігу.

Разом з цим, науковий пошук питань виконання та відбування покарань особами, засудженими за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, в Україні має значні резерви. До наукових праць з окресленої проблематики належить дисертаційне дослідження І. І. Митрофанова «Кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочини» у якому дослідник обрав кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочини. Важливо наголосити, дана робота вченого, присвячена саме питанням

покарання наркозалежних осіб, які вчинили злочини. Вчений пропонує, щоб дані особи обов'язково мають проходити примусового лікування. Тому, дослідник, перш за все, пропонує внести відповідні зміни до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства для вирішення питань правового регулювання примусового лікування наркозалежних осіб, які вчинили злочини [8, с. 171–172].

І його в цьому, варто підтримати, оскільки лікувальні установи ДКВС України для наркозалежних засуджених повинні забезпечувати не лише примусове лікування, але й виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, виправлення і ресоціалізацію засуджених, поліпшення їхнього стану шляхом застосування заходів психічного, виховного, соціального та медичного спрямування, здійснення реабілітаційних заходів і запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами.

Щодо виховної колонії яка забезпечує порядок і умови виконання покарання наркозалежними неповнолітніми особами її функціонування набуває особливої актуальності, оскільки зміст та ефективність соціальної терапії, яка має включати трудову та навчальну терапію, на думку вітчизняного вченого В. Т. Кротюка передбачає засоби виправлення і ресоціалізації, а також елементи психотерапії [9, с. 33]¹.

Зазначене свідчить про недооцінку вченими процесу виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі особами, засудженими за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, як ефективного засобу виправлення та ресоціалізації засуджених за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, запобігання вчиненню ними нових злочинів в умовах позбавлення волі.

Недостатня розробка наукових напрацювань, з окреслених питань, також зумовлена відсутністю організаційно-правового забезпечення процесу виконання та відбування покарання зазначеними засудженими та загальним зростанням наукового інтересу до альтернативних видів покарань за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

На підставі вищевикладеного сформуємо авторське визначення виправлення та ресоціалізація наркозалежних неповнолітніх осіб, які відбувають покарання у виховній колонії – це система загальнообов'язкових встановлених державою правових норм, які визначають правові, організаційні й тактичні положення виконання та відбування кримінальних покарань зазначеними особами й створюють умови для досягнення поставленої мети, їх виправлення та ресоціалізацію і повернення у суспільство законослухняними громадянами.

В контексті даної проблеми та надання допомоги персоналу виховної колонії щодо запобігання вчинення наркозалежними особами нового кримінального правопорушення пропонуємо:

– по перше, персонал виховної колонії має володіти знаннями про причини вчинення наркозалежним засудженим кримінального правопорушення. Це дозволить виділити: складнощі у засудженого в адаптації до умов відбування кримінального покарання; втрата засудженим на певний час соціально-корисних зв'язків та соціально-важливих орієнтирів; різке несприйняття засудженим провини або, навпаки, самозасудження; очікування винесення вироку за вчинений злочин; конфлікт із засудженням загроза чи факт приниження або згвалтування; взаємовідносини з персоналом відчуття припинення і упередженого ставлення; збіг негативних життєвих обставин, зокрема, втрата близької людини, напруження відносин в родині тощо; у зв'язку з ув'язненням настання тяжких соматичних або психічних захворювань;

¹Кротюк В. Т. Роль трудової терапії у виправленні засуджених, до яких застосовується примусове лікування / В. Т. Кротюк // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 1. – С. 33–34.

– по-друге, персонал виховної колонії має знати про наміру вчинити засудженим кримінальне правопорушення, зокрема: це розмова серед засуджених про бажання або погроза його вчинити; різкі зміни у поведінці на роботі та у вільний час; постійна тривожність або агресивність на фоні депресії; розмови про втрату соціально важливих орієнтирів тощо;

– по-третє, персонал виховної колонії має володіти джерелами інформації про схильність наркозалежного засудженого вчинити нове кримінального правопорушення. Серед джерел такої інформації слід виділити: особові справи засуджених, медичну картку, індивідуальну програму соціально-психологічної роботи; результати психодіагностичного вивчення особи засудженого; повідомлення отримані в результаті спілкування з близькими та родичами засудженого, його оточення.

Висновки. Враховуючи результати проведеного у цій науковій статті аналізу та сучасні підходи до виправлення та ресоціалізації наркозалежних неповнолітніх осіб в місцях несвободи в Україні, можна констатувати, що цей процес варто якраз пов'язати з відповідною Стратегією реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках, яка була схвалена розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 13.12. 2022 № 115-р.. У той самий час, відповідне реформування, без сумніву, дасть змогу прискорити трансформацію кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему.

Список використаних джерел:

1. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції 2021 р: монографія / М.Г. Вербенський, О.Г. Кулик, І.В. Наумова та ін. ; за заг. ред; д-ра юрид. наук., проф. М.Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 340 с. С. 114–115.
2. Федоренко Д. Злочинність: за межами загальноприйнятого (Інша криминологія) монографія. Київ : ВД «Дакор», 2023. 232 с. С. 203.
3. Волощук А.М. Державно-правова політика в сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : зарубіжний досвід. *Митна справа*. 2011. № 1 (73). С. 8–17.
4. Малишев В.С. Поширення наркоманії – загроза національній безпеці України: деякі шляхи вирішення проблеми. Протидія наркозлочинності: вітчизняний та міжнародний досвід співпраці правоохоронних та судових органів: матеріали. наук-прак. конф. (м. Донецьк, 26–27 травня 2011 р). Донецьк, 2011. С. 7–12.
5. Пшеничний В.Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (криминологічна та кримінально-правова характеристика): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2005. 219 с.
6. Горох О.П. Покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2007. 299 с.
7. Баклан І.В. Криминологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2007. 272 с.
8. Митрофанов І.І. Кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочини: : дис. ... канд. юрид. наук :: 12.00.08. Дніпро, 2009. 256 с.
9. Кротюк В.Т. Роль трудової терапії у виправленні засуджених, до яких застосовується примусове лікування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 1. С. 33–34.

УДК 346.7

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.03>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

Гуренко Мар'я Анатоліївна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри економічного права
та економічного судочинства
(Інститут права Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

У даній статті досліджуються особливості державного регулювання будівництва в Україні, система органів державного регулювання будівництва, компетенція органів державного регулювання будівництва, аналізується законодавство на наявність недоліків у регулюванні будівництва.

Визначається, що державне регулювання будівництва в Україні являє собою систему заходів законодавчого, виконавчого, в тому числі контролюючого характеру, які здійснюються уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування за участі представників громадськості та підприємств, установ та організацій з метою врегулювання відносин, що виникають у сфері будівництва.

Виділено основні форми державного регулювання будівництва, а саме прогнозування та планування, проявом чого, як приклад, виступає затвердження генеральної схеми планування території України на рівні держави або концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади на місцевому рівні, а також створення та реалізація державних та регіональних програм розвитку, наприклад програма комплексного відновлення області, території територіальної громади.

Розглянуто компетенцію у сфері державного регулювання будівництва Верховної Ради України, Президента України, Кабінета Міністрів України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері містобудування та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері містобудування, яким виступає Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, яким виступає Державна інспекція архітектури та містобудування України, органів місцевого самоврядування, громадськості та деяких підприємств, установ та організацій.

Виділено суттєвий недолік законодавства, який стосується строків для проведення громадських слухань та подання пропозицій на такі громадські слухання. Запропоновано внести зміни до ч. 6 ст. 21 «Про регулювання містобудівної діяльності» та встановити інший строк для призначення громадських слухань, а саме не раніше 30 днів з дня оприлюднення проекту містобудівної документації на місцевому рівні.

Наголошено на тому, що представників громадськості потрібно наділити дієвими засобами впливу під час обговорення, подальшого оформлення та впровадження пропозицій до проектів містобудівної документації від представників.

Ключові слова: будівництво, державне регулювання, система органів державного регулювання будівництва, компетенція органів державного регулювання будівництва, проекти містобудівної документації.

STATE REGULATION OF CONSTRUCTION IN UKRAINE

Gurenko Maria Anatoliivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Assistant at the Department of Economic
Law and Economic Procedure
(Educational and Scientific Institute
of Law of Kyiv National University of
Taras Shevchenko, Kyiv, Ukraine)

In this article are researched the features of state regulation of construction in Ukraine, the system of state construction regulation authorities, the competence of state construction regulation authorities and are analysed the legislation for the presence of disadvantages in the regulation of construction.

It is determined that the state regulation of construction in Ukraine is a system of measures of legislative, executive, including controlling nature, which are carried out by authorized bodies of state power and local self-government bodies with the participation of representatives of the public and of enterprises, institutions and organisations to regulate relations arising in the field of construction.

The main forms of state regulation of construction, namely forecasting and planning, have been allocated, the manifestation of which, as an example, is the approval of the general scheme of planning the territory of Ukraine at the level of the state or the concept of integrated development of the territory of a territorial community at the local level, as well as the creation and implementation of state and regional development programs, for example, a program of comprehensive restoration of the region, the territory of the territorial community.

The competence in the field of state regulation of construction of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the central executive body that ensures the formation of state policy in the field of urban planning and the central executive body that implements the state policy in the field of urban planning, which is the Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development of Ukraine, the central executive body that implements the state policy of state architectural and construction control and supervision, which is the State Inspectorate of Architecture and Urban Planning of Ukraine, local self-government authorities, of the public and some enterprises, institutions and organizations are considered.

A significant disadvantage of the legislation concerning the terms for holding public hearings and submitting proposals to such public hearings are determined. It is proposed to change Part 6 of Art. 21 Act "On Regulation of Urban Development Activities" and establish another term for scheduling public hearings, namely not earlier than 30 days from the date of publication of the draft urban planning documentation at the local level.

It was underlined that representatives of the public should be provided with effective means of influence during the discussion, further execution and implementation of proposals for draft urban planning documentation from representatives.

Key words: construction, state regulation, system of state construction regulation authorities, competence of state construction regulation authorities, drafts urban planning documentation.

Постановка проблеми. Будівництво в Україні спрямоване на розвиток виробничої інфраструктури (об'єкти промисловості та транспорту, інженерні об'єкти) та невиробничої інфраструктури (об'єкти соціального призначення). В сьогоденнішніх умовах для країни потрібна неодмінно функціональна та логічно вибудована система

органів державного регулювання будівництва, оскільки від цього напряму залежить ефективність, швидкість та якість всіх етапів такого будівництва. Вбачаємо за необхідне дослідити всіх суб'єктів, що можуть здійснювати регулювання у сфері будівництва, провести аналіз їх компетенцій та виявити можливі прогалини державного регулювання сфери будівництва.

Виклад основного матеріалу.

Державне регулювання будівництва в Україні – це система заходів законодавчого, виконавчого, в тому числі контролюючого характеру, які здійснюються уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування за участі представників громадськості та підприємств, установ та організацій з метою врегулювання відносин, що виникають у сфері будівництва.

Основними формами державного регулювання будівництва є прогнозування та планування, проявом чого, як приклад, виступає затвердження генеральної схеми планування території України на рівні держави або концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади на місцевому рівні, а також створення та реалізація державних та регіональних програм розвитку, наприклад програма комплексного відновлення області, території територіальної громади.

Згідно з ст. 6 ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності» управління у сфері містобудівної діяльності здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері містобудування, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері містобудування, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, органами державного архітектурно-будівельного контролю, іншими уповноваженими органами містобудування та архітектури, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування [1].

Верховна Рада України є законодавчим органом, який приймає закони та за рахунок яких безпосередньо здійснює державне регулювання будівництва. Президент України є суб'єктом права законодавчої ініціативи, а також наділений повноваженням підпису законів, що приймаються Верховною Радою України та може накладати вето на них та повертати на повторний розгляд, тому в свою чергу в контексті даних повноважень Президент здійснює державне регулювання сфери будівництва. Кабінет Міністрів України є виконавчим органом, який здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації. Згідно з положеннями ЗУ «Про Кабінет Міністрів України» Кабінет Міністрів України координує діяльність центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, забезпечує проведення різних напрямів економічної політики держави, в тому числі інвестиційної, структурно-галузевої політики, розробляє і виконує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального розвитку тощо, а також розробляє, затверджує і виконує інші державні цільові програми [2]. Кабінет Міністрів України має великий обсяг повноважень, які визначаються відповідними законами, наприклад визначає формат містобудівної документації, порядок проведення громадських слухань проектів містобудівної документації на місцевому рівні, порядок ведення та структуру містобудівного кадастру, порядок надання інформації з містобудівного кадастру, склад, зміст, порядок розроблення та затвердження детального плану території, порядок обміну інформацією між містобудівним кадастром та Державним земельним кадастром, порядок ведення та структуру містобудівного кадастру, порядок надання інформації з містобудівного

кадастру, затверджує примірне положення про органи державного архітектурно-будівельного контролю, типові положення про службу містобудівного кадастру та інші.

Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері містобудування є Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України (Мінінфраструктури) згідно з Положенням про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, затвердженим в редакції постановою Кабінету Міністрів України від 17.12.2022 р. № 1400 «Деякі питання діяльності органів виконавчої влади», Завданнями Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України у сфері будівництва є: створення та функціонування системи стратегічного планування регіонального розвитку, здійснення нормування у будівництві з метою формування безпечного середовища для життя і здоров'я людини, організації діяльності з планування територій на державному, регіональному та місцевому рівні, проведення моніторингу стану розроблення та реалізації містобудівної документації на всіх рівнях та інше. До повноважень Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України у сфері будівництва належить: визначає пріоритети та здійснює заходи щодо забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері будівництва, містобудування, просторового планування територій та архітектури, технічного регулювання у будівництві, ціноутворення у будівництві, у сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду, забезпечення енергетичної ефективності будівель здійснює; нормативно-правове регулювання у сферах, які належать до його компетенції; розробка і затвердження в межах своїх повноважень стандартів, норм і правил, наприклад стандарти для будівельної продукції, галузеві будівельні норми; затверджує методологію проектування, будівництва та реконструкції об'єктів цивільного і промислового призначення, інженерно-транспортної інфраструктури у звичайних і складних інженерно-геологічних умовах, порядок розроблення проектно-документації на будівництво об'єктів, порядок формування та ведення переліку експертних організацій, що здійснюють експертизу проектів будівництва; формування, розроблення та затвердження кошторисних норм та нормативів з ціноутворення у будівництві, визначення порядку їх застосування (крім автомобільних доріг загального користування), що будуються, кошторисної нормативної бази, визначення порядку її застосування у будівництві, що здійснюється із залученням бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств, установ та організацій, кредитів, наданих під державні гарантії, склад, зміст і порядок розроблення містобудівної документації на регіональному рівні та інші [3].

Вагоме місце в системі органів державного регулювання будівництва посідає Державна інспекція архітектури та містобудування України (ДІАМ) в ролі центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду. Згідно з Положенням про Державну інспекцію архітектури та містобудування України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 р. № 1340 «Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду» завданнями ДІАМ є: підготовка та внесення на розгляд Міністра розвитку громад та територій України пропозицій щодо забезпечення формування державної політики з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду; здійснення в межах повноважень, визначених законом, державного архітектурно-будівельного контролю за дотриманням замовниками, підприємствами, що надають технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта будівництва, архітекторами та іншими проектувальниками, підрядниками, експертами, експертними організаціями та відповідальними виконавцями робіт, інженерами-консультантами, власниками будівель та лінійних споруд вимог

законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, стандартів і правил під час виконання підготовчих та будівельних робіт; здійснення державного архітектурно-будівельного нагляду за дотриманням вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, стандартів і правил територіальними органами ДІАМ, уповноваженими органами містобудування та архітектури, структурними підрозділами Київської та Севастопольської міських держадміністрацій та виконавчими органами сільських, селищних, міських рад з питань державного архітектурно-будівельного контролю, іншими органами, що здійснюють контроль у сфері містобудівної діяльності, під час провадження ними містобудівної діяльності; ліцензування видів господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, та здійснення контролю за дотриманням суб'єктами господарювання ліцензійних умов провадження видів господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками та інші [4]. До інших органів державного архітектурно-будівельного контролю належать: структурні підрозділи з питань державного архітектурно-будівельного контролю Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій; виконавчі органи з питань державного архітектурно-будівельного контролю сільських, селищних, міських рад.

Органи місцевого самоврядування також наділяються повноваженнями державного регулювання сфери будівництва. Згідно з ст. 31 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» органи місцевого самоврядування наділяються як власними, так і делегованими повноваженнями у галузі будівництва. Наприклад, до власних повноважень належить: організація за рахунок власних коштів і на пайових засадах будівництва, реконструкції і ремонту об'єктів комунального господарства та соціально-культурного призначення; огляд і внесення до відповідних органів виконавчої влади пропозицій до планів і програм будівництва та реконструкції об'єктів на відповідній території; надання відповідно до закону містобудівних умов і обмежень забудови земельних ділянок; проведення громадського обговорення містобудівної документації та інші, а до делегованих – надання (отримання, реєстрація) документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт, здійснення державного архітектурно-будівельного контролю та прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів у випадках та відповідно до вимог, встановлених Законом України "Про регулювання містобудівної діяльності", організація роботи, пов'язаної зі створенням і веденням містобудівного кадастру населених пунктів, здійснення в установленому порядку державного контролю за дотриманням законодавства, затвердженої містобудівної документації при плануванні та забудові відповідних територій; зупинення у випадках, передбачених законом, будівництва, яке проводиться з порушенням містобудівної документації і проектів окремих об'єктів, а також може заподіяти шкоди навколишньому природному середовищу та інші [5].

Щодо участі громадськості у регулюванні сфери будівництва, то згідно з положеннями постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні» від 25.05.2011 р. № 555 громадськість, громадські організації та інші підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, які розташовані на території, щодо якої розробляється містобудівна документація, можуть долучатись до громадських обговорень проекту містобудівної документації в рамках проведення громадських слухань. Протокол громадських слухань проекту містобудівної документації є невід'ємною складовою зазначеної документації [6]. Згідно з ст. 17 ЗУ «Про регулювання містобудівної

діяльності» в межах процедури затвердження генерального плану населеного пункту (вид містобудівної документації) проводиться громадське обговорення проекту генерального плану, за яким в тому числі формуються земельні ділянки для створення різних об'єктів забудови території населеного пункту. Без проведення громадського обговорення проектів містобудівної документації забороняється затвердження будь-якого виду містобудівної документації на місцевому рівні, за виключенням випадків, передбачених законодавством. Громадські слухання проводяться щодо таких проектів містобудівної документації на місцевому рівні: комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад, генеральних планів населених пунктів, а також детальних планів територій у межах та за межами населених пунктів. Важливо наголосити на тому, що представників громадськості потрібно наділити дієвими засобами впливу під час обговорення, подальшого оформлення та впровадження пропозицій від представників, оскільки дуже часто такі пропозиції ігноруються та відбувається затвердження проектів містобудівної документації без їх врахування. Досягти позитивного результату в даній ситуації можна завдяки прийняттю норми про встановлення квоти голосування, тобто в разі підтримки таких пропозицій 1/3 кількості зареєстрованих мешканців відповідної громади, пропозиції мають бути враховані в обов'язковому порядку до проекту містобудівної документації. Окрім цього є суттєвий недолік законодавства, який стосується строків для проведення громадських слухань та подання пропозицій на такі громадські слухання. Згідно з ч. 5 ст. 21 «Про регулювання містобудівної діяльності» пропозиції громадськості подаються у строк, визначений для проведення процедури громадського обговорення, який не може становити менш як 30 днів з дня оприлюднення проекту містобудівної документації на місцевому рівні. Пропозиції, подані після встановленого строку, не розглядаються. Однак згідно з ч. 6 ст. 21 цього закону громадські слухання щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні проводяться у строк, визначений для проведення процедури громадського обговорення, але не раніше 10 днів з дня оприлюднення проекту містобудівної документації на місцевому рівні. Тобто строк для пропозицій становить не менш 30 днів з дня оприлюднення проекту, а провести громадські слухання вже можна з 10-го дня з дня оприлюднення проекту. У зв'язку з цим у громадськості може бути набагато менше часу для аналізу та подання пропозицій до проекту, оскільки замовник може призначити такі слухання раніше. Вважаємо за необхідне внести зміни до ч. 6 ст. 21 «Про регулювання містобудівної діяльності» та встановити строк для призначення громадських слухань - не раніше 30 днів з дня оприлюднення проекту містобудівної документації на місцевому рівні.

В межах здійснення державного регулювання будівництва можуть залучатись до співпраці підприємства, установи та організації. Наприклад, для виконання робіт з нормування у будівництві залучаються базові організації у будівництві, якими є організації, що у визначеному напрямі науково-технічної діяльності у будівництві виконують функції щодо здійснення робіт із нормування у будівництві. Згідно з п. 12 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про базову організацію у будівництві» від 14.07.2010 р. № 589 така базова організація виконує наступні функції: розробляє проекти будівельних норм; перевіряє проекти будівельних норм щодо відповідності вимогам законодавства; забезпечує їх взаємоузгодженість та актуалізацію; проводить на безоплатній основі моніторинг будівельних норм; надає роз'яснення, консультації, інформаційну підтримку; досліджує питання провадження науково-технічної діяльності; готує пропозиції щодо доцільності, умов та порядку впровадження новітніх технологій та інше [7]. Перелік базових організацій у будівництві встановлює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує

формування та реалізує державну політику у сфері містобудування, тобто Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. Згідно з наказами Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України такими базовими організаціями, як приклад, є державне підприємство «Державний науково-дослідний інститут будівельних конструкцій» (НДІБК), Київський національний університет будівництва і архітектури, Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона, державне підприємство «Укрархбудінформ», ТОВ «Науково-виробнича фірма «Інпроект», державне підприємство «Науково-дослідний і проектний інститут містобудування «НДПМістобудування», державне підприємство «Науково-дослідний інститут будівельного виробництва» (НДІБВ) та інші.

Висновки. Державне регулювання будівництва – це сукупність правових, адміністративних та економічних методів, які мають включати в себе різноманітні заходи, що спрямовані на ефективне управління процесами проектування, будівництва, експлуатації, зокрема внаслідок підвищення рівня комунікації між учасниками зазначених процесів (між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, представниками громадськості та підрядниками у сфері будівництва), прозорості та ефективності фінансових витрат на будівництво, а також систематичного оновлення законодавства у будівництві, підставами чого можуть виступати його прогалини чи недоліки, а також розвиток технологій будівництва.

Список використаних джерел:

1. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.
2. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
3. Деякі питання діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2022 р. № 1400. *Офіційний вісник України*. 2022 р., № 16, ст. 859, № 25, ст. 1299, № 39, ст. 2086, № 56, ст. 3321.
4. Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду : постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 р. № 1340 // *Офіційний вісник України*. 2021 р. № 4. ст. 214.
5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.12.1997 р. № 280/87-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
6. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні : постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 555. *Офіційний вісник України*. 2011 р. № 41. Ст. 1669.
7. Про затвердження Положення про базову організацію у будівництві : постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2010 р. № 589. *Офіційний вісник України*. 2010 р. № 53. Ст. 48.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.04>

ВИЗНАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ НЕДІЙСНИМ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОСІБ

Байло Олена Володимирівна,
orcid.org/0009-0001-0981-1542
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено розгляду та узагальненню наявних наукових підходів і положень нормативно-правових актів щодо визнання трудового договору недійсним як способу захисту прав, виявлення прогалин та суперечностей у національному законодавстві й судовій практиці. Методика включає дослідження науково-теоретичного матеріалу, законодавчої бази, в частині, що стосується визнання трудового договору недійсним як способу захисту прав учасників трудових правовідносин. Під час підготовки наукової роботи використовувались такі методи наукового пізнання: метод системного аналізу, прогнозування, раціональної критики, формально-юридичний. В процесі дослідження актуалізовано питання рекодифікації трудового законодавства з обов'язковою детальною регламентацією механізму визнання недійсності угод в трудовому праві та визначенням відповідних правових наслідків, спричинених недійсністю таких угод. Встановлено, що залишаючи без задоволення позовні вимоги про визнання трудового договору недійсним та застосування наслідків недійсності правочину, суди дотримуються позиції про те, що спірний трудовий договір не є цивільним правочином у розумінні статті 202 ЦК України. Наукова новизна полягає у виявленні прогалини та суперечності у правовому механізмі захисту прав та інтересів учасників трудових правовідносин, зокрема у застосування такого способу захисту як визнання трудового договору недійсним на підставі аналізу доктринальних, нормативних джерел та матеріалів судової практики. Практична значимість статті полягає у тому, що запропоновані зміни до національних нормативно-правових актів у сфері праці можуть бути використані у правотворчій діяльності, в тому числі через впровадження унормування способів захисту прав та інтересів учасників трудових правовідносин, зокрема мова йде про визнання трудового договору недійсним та його наслідків, які сприятимуть позитивному впливу на розвиток правовідносин у сфері праці.

Ключові слова: трудові правовідносини, трудовий договір, недійсність договорів у сфері праці, способи захисту трудових прав, наслідки недійсності трудового договору, погіршення становища працівника.

RECOGNITION OF A LABOUR CONTRACT INVALID AS A WAY OF PROTECTING THE LABOR RIGHTS AND INTERESTS OF PERSONS

Bailo Olena Volodymyrivna,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor at the Department
of Civil Law Disciplines
(Odessa I.I. Mechnikov National
University,
Odesa, Ukraine)

The purpose of the article is to review and summarize the existing scientific approaches and provisions of legal acts on invalidation of an employment contract as a means of protecting rights, and to identify gaps and contradictions in national legislation and court practice. The methodology includes a study of scientific and theoretical material and the legislative framework in the part relating to the invalidation of an employment contract as a way to protect the rights of participants to labour relations. The following methods of scientific cognition were used in the preparation of the research work: the method of system analysis, forecasting, rational criticism, and formal legal method. In the course of the study, the author has raised the issue of recodification of labour legislation with mandatory detailed regulation of the mechanism for invalidation of agreements in labour law and determination of the relevant legal consequences caused by invalidity of such agreements. It is established that when dismissing claims for recognition of an employment agreement as fictitious and application of the consequences of fictitiousness of a transaction, the courts hold the position that the disputed employment agreement is not a civil transaction within the meaning of Article 202 of the Civil Code of Ukraine.

The scientific novelty lies in the identification of gaps and contradictions in the legal mechanism for protection of rights and interests of participants to labour relations, in particular, in the application of such a remedy as invalidation of an employment contract based on the analysis of doctrinal, regulatory sources and case law materials. The practical significance of the article lies in the fact that the proposed amendments to national labour regulations may be used in law-making, including through the introduction of regulation of the ways to protect the rights and interests of participants to labour relations, in particular, the recognition of an employment contract as invalid and its consequences, which will have a positive impact on the development of legal relations in the labour sphere.

Key words: labour relations, labour contract, invalidity of contracts in the field of labour, methods of protection of labour rights, consequences of invalidity of the labour contract, deterioration of the employee's position.

Постановка проблеми. Свобода волевиявлення сторін при укладанні трудового договору, а також визначеність юридичних гарантій при його укладанні, зміні чи припиненні сприяють стабільності трудових правовідносин. Попри доволі активний процес реформування законодавства у сфері праці, в Україні питання способів захисту прав та інтересів учасників трудових правовідносин залишається поза увагою законодавців. Законодавство у сфері праці не містить нормативно визначених способів захисту прав та інтересів учасників трудових правовідносин, на відміну від цивільного законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим проблемам захисту прав та інтересів у сфері праці, зокрема визнання угод у трудовому праві недійсними, присвячено праці цілої низки дослідників, зокрема, М. О. Бару, С. Я. Вавженчука, О. К. Безіної,

Ю. Ф. Ільїна, В. М. Лебедева, О. С. Пашкова, О. М. Потопахіної, Л. О. Сироватської, Г. І. Чанишевої та інших вчених.

Мета статті полягає у розгляді та узагальненні наявних наукових підходів і положень нормативно-правових актів щодо визнання трудового договору недійсним як способу захисту прав, виявлення прогалин та суперечностей у національному законодавстві й судовій практиці.

Виклад основного матеріалу. В доктрині цивільного права визнання правочину недійсним є окремим способом захисту цивільних прав та інтересів, який визначено Цивільним кодексом України (надалі – ЦК України). «Метою застосування такого способу захисту є припинення регулятивної сили правочину як юридичного факту, тобто визнання його таким, що не породжує юридичних наслідків (анулювання цивільних прав та обов'язків, що виникли у сторін при вчиненні правочину або припинення їх на майбутнє, якщо за недійсним правочином права й обов'язки передбачалися лише на майбутнє), для недопущення розвитку на підставі правочину відповідних йому правовідносин, а також встановлення заборони на виконання правочину» [1, с. 126–127].

Статтею 9 Кодексу законів про працю (надалі – КЗпП) ті умови трудових договорів, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України про працю, визнаються недійсними. Конституційний суд України у своєму рішенні від 9 липня 1998 року (справа про тлумачення терміну «законодавство») встановив, що у Кодексі законів про працю термін «законодавство» в цілому вживається у широкому значенні, хоча його обсяг чітко не визначено. Отже, національним законодавством у сфері праці не визначено механізм визнання конкретної умови трудового договору або трудового договору в цілому недійсним (ані процедуру, ані умови, ані наслідки).

На думку С. Я. Вавженчука ««погіршення становища працівника» як підстава для визнання недійсними умови трудового договору окреслює факт порушення суб'єктивного права та факт явної загрози порушення суб'єктивного права працівника, а отже і застосувати такий спосіб захисту можливо виключно у разі: 1) порушення суб'єктивного трудового права працівника; 2) явної загрози порушення суб'єктивного права працівника» [2, с. 71].

В правозастосовчій практиці непоодинокі випадки укладення трудових договорів, які не пов'язані безпосередньо із реалізацією права на працю, укладаються, наприклад, з метою набуття певного трудового стажу, або трудових, соціальних пільг без здійснення роботи таким працівником. «Сторони такого трудового договору не мають наміру створити певні юридичні наслідки, що впливають з укладення трудового договору або іншої трудової угоди. Якщо законодавець передбачить норму, що прямо регламентуватиме фіктивні трудові договори, то потрібно врахувати, що застосування такого способу захисту як визнання угод недійсними до фіктивних трудових договорів може здійснюватися лише на підставі наявного факту порушення норм закону. У таких випадках не може застосовуватися така фактична підстава, як явна загроза порушення суб'єктивного трудового права» [3, с. 331].

В своїх дослідженнях В.І. Мамай запропонував наступну класифікацію підстав визнання трудового договору недійсним, в основу якої покладені положення Цивільного кодексу України, «а саме: 1. укладення трудового договору з неналежною (уповноваженою) стороною. 2. недотримання істотних умов трудового договору; 3. недотримання вимог щодо форми трудового договору; 4. укладення трудового договору без наміру виконувати обумовлені в ньому обов'язки; 5. порушення принципу вільного волевиявлення сторін у договорі» [4, с. 39].

В. С. Дейнека при дослідженні свободи сторін трудового договору при його укладенні висловлює думку про те, що «основною причиною необхідності включення

в новий Трудовий кодекс України правових приписів про недійсність трудового договору в цілому й окремих його умов є аспект волевиявлення. У випадках, коли встановлено а) або відсутність волі, б) або воля є незаконною за змістом, в) або неможливо встановити факт погодженості волей, ідеться про порок волі або дефект волевиявлення» [5, с. 91].

При дослідженні правової природи трудового договору Б. А. Римар також наполягає на доцільності «запозичення окремих цивільно-правових понять і конструкцій та наповнення їх трудовим змістом (правочини, їх форма, недійсність, деякі положення про договори, як це сталося, наприклад, з моральною шкодою, деякими підставами відповідальності роботодавця)» [6, с. 9].

Проблема неналежності правового регулювання способів захисту порушених трудових прав не вирішена ані в проєкті Трудового кодексу, ані в проєкті Закону України «Про працю».

Ст. 7 проєкту Закону України «Про працю», який запропонований Міністерством економіки України 23.09.2022 р., відтворює зміст ст. 9 КЗпП та закріплює, що «умови колективних договорів (угод), трудового договору, що погіршують порівняно з законодавством про працю права працівників, є недійсними» [7].

Ч. 2 ст. 45 Проєкту Трудового кодексу України (реєстр. номер 2410-1 від 08.11.2019 р.) передбачає можливість визнання «трудоного договору недійсним за рішенням суду, якщо його укладено: 1) під впливом омани, погрози, примушення; 2) без наміру створити юридичні наслідки (фіктивний трудовий договір); 3) в інших випадках, встановлених цим Кодексом або законом» [8].

Особливу увагу варто звернути на таку підставу визнання трудового договору недійсним як укладання трудового договору без наміру створити юридичні наслідки. Вивчення судової практики свідчить про те, що це одна з розповсюджених підстав для звернення до суду.

Так, у Постанові Верховного суду у справі № 753/14887/17 від 05 вересня 2019 року було відмовлено у задоволенні позовних вимог, а саме визнати трудовий договір, укладений між ОСОБА_1 та ПАТ «ВіЕйБі Банк», фіктивним, а також застосувати наслідки фіктивного правочину.

«Звертаючись до суду з цим позовом, позивач посилався зокрема на те, що метою укладення спірного трудового договору від 01 жовтня 2014 року є незаконне отримання ОСОБА_1 додаткової заробітної плати та набуття відповідного трудового стажу, при укладенні договору сторони знали, що його умови виконуватись не будуть. При укладенні спірного трудового договору сторони не мали наміру працевлаштувати ОСОБА_1, вона жодного дня не працювала у ПАТ «ВіЕйБі Банк» на підставі трудового договору від 01 жовтня 2014 року, тому цей договір є фіктивним» [9].

Цікавим вважаємо приклад розгляду справи, де позивач (мати ОСОБА_5) «звертаючись із позовом просила визнати трудовий договір не дійсним з тих підстав, що при укладенні договору сторони знали, що його умови виконуватись не будуть і при укладенні спірного трудового договору сторони не мали наміру працевлаштувати ОСОБА_5, вона жодного дня не працювала в ТОВ «Фермаг» на підставі трудового договору від 23 березня 2019 року, і тому цей договір є фіктивним на підставі ст.234 ЦК України, а колегія суддів дослідивши зазначені доводи позивача дійшла висновку, що навіть за можливості вважати даний договір цивільно-правовим, заявлений позов не може бути задоволено, оскільки зазначений договір не порушує цивільних прав позивача» [10].

Залишаючи без задоволення позовні вимоги про визнання трудового договору фіктивним та застосування наслідків фіктивності правочину, суди дотримуються позиції про те, що спірний трудовий договір не є цивільним правочином у розумінні

статті 202 ЦК України, на який поширюються дія статей 203, 234 ЦК України про загальні вимоги щодо правомірності правочину, та який може бути визнаний фіктивним з підстав, передбачених ЦК України. Проте, варто відзначити про те, що такий стан судової практики є результатом відсутності належних способів захисту, які визначені законодавством у сфері праці.

Нагальним питанням, окрім унормування підстав визнання трудового договору недійсним, залишається детермінація наслідків такої недійсності.

Науковці, роботи яких присвячені цій проблематиці, дотримуються схожої позиції про неможливість застосування аналогічних із цивільним законодавством наслідків в повному обсязі, спираючись на відмінну правову природу трудових правовідносин.

Підставою для наукової дискусії з цього приводу слугує саме можливість застосування реституції (відновлення попереднього стану речей, шляхом повернення кожної зі сторін другій стороні усього, що вона отримала на виконання цього правочину) як наслідку недійсності трудового договору. Певна схожість договорів підряду або договорів про надання послуг із трудовим договором не дає достатніх підстав для застосування такої правової конструкції до трудового договору.

Ю.Ф. Ільїн зазначав про те, що «застосування двосторонньої реституції до існуючих трудових договорів не може мати місця, бо, по-перше, зазначену працю не можна повернути; по-друге, таку працю не можна й не оплатити, інакше – зазначене буде суперечити конституційному принципу оплати праці» [11, с. 6].

На думку С. Я. Вавженчука, який в цілому погоджується із недоречністю застосування реституції до сторін трудового договору, варто передбачити випадки її застосування. Наприклад «у випадках, коли мають місце фіктивні трудові договори, за якими працівник не здійснював трудову функцію, однак на заміну отримував заробітну плату та інші соціальні блага (трудоий стаж, пільги тощо). У таких випадках виправданим є те, що недійсність трудового договору мала б спричинити наслідок у вигляді реституції, яка б проявлялася у визнанні недійсним запису про трудовий стаж працівника з моменту укладення такого трудового договору, а працівник повертав би роботодавцю отриману заробітну плату» [2, с. 73].

У разі встановлення ознак укладання трудового договору без наміру виконання його умов вважаємо за доцільне розглянути питання повернення сплачених без достатніх підстав страхових внесків до Фонду соціального страхування, та, як наслідок, не врахування періоду дії недійсного трудового договору в страховому стажі.

Ст. 46 проекту Трудового кодексу України автори визначають правові наслідки недійсності трудового договору або окремих його умов. Так, «недійсність трудового договору може бути підставою для припинення трудових відносин відповідно до статті 104 цього Кодексу (припинення трудових відносин у разі порушення правил укладання трудового договору), якщо неможливо усунути умови, що спричинили недійсність трудового договору, та продовжити трудові відносини згідно з вимогами закону» [8].

Цікавим видається пропозиція авторів проекту Трудового кодексу України, висловлена у ч.3 та 4 ст. 46 щодо недійсності трудового договору. А саме, «недійсність трудового договору або окремих його умов не тягне за собою обов'язок працівника повернути роботодавцеві отримані ним заробітну плату, інші матеріальні блага, крім матеріальних цінностей, які були видані йому для використання з метою виконання обов'язків за трудовим договором. Недійсність трудового договору або окремих його умов не звільняє роботодавця від обов'язку здійснити всі виплати працівнику за час фактичного виконання роботи» [8].

Оскільки, недійсність трудового договору або умов такого договору не тягне за собою обов'язок працівника повернути виплачену роботодавцем заробітну плату,

інші матеріальні блага, крім тих матеріальних цінностей, які були видані працівнику як засоби праці за трудовим договором, а також недійсність трудового договору або його умов не звільняє роботодавця від обов'язку здійснити виплати працівнику в повному за час фактичного виконання роботи, то у разі запровадження саме такої концепції, яка має узагальнюючий характер, не зрозумілим залишається правова природа таких наслідків та доцільність їх застосування.

Висновки. Отже, нагальною для науки трудового права залишається проблема осучаснення вчення про договори у сфері праці, зокрема щодо недійсності трудового договору або окремих його умов. В трудовому законодавстві України не визначено належного механізму визнання трудових договорів або їх умов недійсними. Вдосконалення системи вітчизняного законодавства у сфері праці має неодмінно стосуватися і питання наслідків недійсності трудових договорів. Для заповнення такої прогалини в правовому регулюванні як тимчасовий захід можна було б використовувати інструменти цивільного права в розумних межах. Унормування способів захисту прав та інтересів учасників трудових правовідносин, зокрема такого способу як визнання трудового договору недійсним та його наслідків, позитивно вплинуть на розвиток правовідносин у сфері праці.

Список використаних джерел:

1. Штанько А. Визнання правочину недійсним у системі способів судового захисту майнових цивільних прав та інтересів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 119–128.
2. Вавженчук С.Я. Визнання угод недійсними у трудовому праві України (частина 1). *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 69–74.
3. Вавженчук С. Я. Охорона та захист трудових прав працівників: підручник. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2021. 592 с.
4. Мамай В.І. Недійсність трудового договору: теоретичний та практичний аспекти. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2010. № 12. С. 38–44.
5. Дейнека В.С. Свобода сторін трудового договору при його укладенні: дис. ... д.ф.н. :081 Право. Харків, 2022. 192 с.
6. Римар Б.А. Види трудового договору за законодавством України: автореф. дис.... канд. юрид. наук 12.00.05. Одеса, 2009. 20 с.
7. Про працю: проект Закону України від 23.09.2022 р. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=43600842-3772-427f-a725-39e35ae3adb8&title=ProjektZakonuUkrainiproPratsiu>.
8. Кодекс України про працю: законопроект № 2410-1 від 08.11.2019 (доопрацьований). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67334.
9. Постанова Верховного суду від 24.02.2021 р. у справі № № 757/46774/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139387>.
10. Постанова Кіровоградського апеляційного суду від 11.02.2020 у справі № 389/1566/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87755517>.
11. Кисельова О.І. Недійсність трудового договору. *Юридична Україна*. 2013. № 4. С. 61–65.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.05>

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Блінова Ганна Олександрівна,
orcid.org/0000-0002-3320-585X
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного,
господарського та екологічного права,
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна)

У статті аналізуються сучасні умови прискореного становлення інформаційного суспільства та розвитку інструментів цифровізації публічного управління, що створюють передумови для формування нової концепції інформаційного забезпечення сфери управління відходами війни. З'ясовується сучасний стан правового регулювання функціонування інформаційної системи управління відходами, її призначення, структури, елементів, користувачів, виокремлення актуальних напрямів удосконалення для використання при інформаційному забезпеченні управління процесами переробки та утилізації відходів війни. Обґрунтовано, що в Україні проблема відходів війни має великий масштаб і важливість. Велика кількість ресурсозбірних технологій разом з застарілою технічною базою сприяла створенню та накопиченню великої кількості відходів ще до війни, що значно збільшилось під час війни. Для ефективного інформаційного забезпечення управління відходами війни пропонується доповнити класифікатор відходів цією категорією та передбачити групи відходів війни: небезпечні (такі як нерозірвані снаряди, токсичні речовини та несправні військові техніки) та не небезпечні (включаючи відходи руйнувань, побутові відходи військового забезпечення, медичні відходи тощо). Обґрунтовано, що інформаційна система управління відходами повинна також виконувати функції накопичення, систематизації та аналізу інформації про відходи війни з метою ефективного управління процесами підготовки цих відходів до повторного використання, рециклінгу, відновлення чи видалення. Виявлено, що у поточній редакції Проекту Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами» окремого підмодуля, реєстру чи електронного кабінету, функціонування яких було б спрямовано на інформаційне забезпечення всіх етапів управління відходами війни відсутнє. Запропоновано в проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами» доопрацювати і частині управління відходами війни.

Ключові слова: модель управління, правове регулювання, відходи руйнації, інформаційна система, безхазяйні відходи, оброблення відходів, будівельні матеріали, перероблення сміття, реєстр, механізм, поводження з відходами.

**INFORMATION SYSTEM OF WASTE MANAGEMENT:
CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION AND PROSPECTS**

Blinova Hanna Oleksandrivna,
orcid.org/0000-0002-3320-585X
Doctor of Legal Sciences, Associate
Professor,
Professor at the Department of Civil,
Economic and Environmental Law
(Dnipro University of Technology,
Dnipro, Ukraine)

The article analyzes the current conditions of the accelerated formation of the information society and the development of digitalization tools of public administration, which create prerequisites for the formation of a new concept of information support in the field of war waste management. The current state of the legal regulation of the functioning of the information system of waste management, its purpose, structure, elements, users, and the identification of actual areas of improvement for use in the information management of the processes of processing and disposal of war waste are clarified. It is substantiated that in Ukraine the problem of war waste has a large scale and importance. A large number of resource-harvesting technologies, together with an outdated technical base, contributed to the creation and accumulation of a large amount of waste even before the war, which increased significantly during the war. For effective information support of war waste management, it is proposed to supplement the waste classifier with this category and provide for groups of war waste: hazardous (such as unexploded shells, toxic substances and faulty military equipment) and non-hazardous (including destruction waste, household waste of military support, medical waste, etc.). It is substantiated that the information system of waste management should also perform the functions of accumulating, systematizing and analyzing information about war waste in order to effectively manage the processes of preparing this waste for reuse, recycling, recovery or disposal. It was found that in the current version of the Draft Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for the creation and administration of the waste management information system" there is no separate sub-module, register or electronic cabinet, the functioning of which would be aimed at providing information on all stages of war waste management. It is proposed to finalize the part of war waste management in the draft Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for the creation and administration of the waste management information system".

Key words: management model, legal regulation, destruction waste, information system, stray waste, waste treatment, building materials, waste processing, register, mechanism, waste management.

Постановка проблеми. Широкомасштабна російська збройна агресія проти України спричинила різке збільшення обсягів специфічних відходів, серед яких пошкоджені та покинуті транспортні засоби й обладнання, уламки снарядів, будівельне сміття, побутові та медичні відходи. Деякі з відходів є досить токсичними, особливо уламки снарядів, медичні відходи та будівельне сміття з вмістом азбесту і важких металів. За даними Міндовкілля, обсяги таких відходів уже набули масштабів, яких на Європейському континенті не спостерігалось з часів Другої світової війни. На території України лише знищеної російської техніки накопичено понад 325 тис. тонн. Крім того, утворено величезні обсяги відходів руйнації житлової і транспортної інфраструктури, що є новим викликом для нашої країни [1].

За попередніми оцінками Міністерства розвитку громад та територій України, російські війська зруйнували близько 6,8 тис. житлових будинків. Тільки на деокупованих територіях Київської, Чернігівської та Сумської областей від руйнувань будівель і споруд через дії РФ утворилося близько 15,2 млрд тон відходів. Понад 200 тис. легкових і вантажних автомобілів, знищених в Україні під час воєнних дій, нині складуються у спеціально відведених місцях [1].

Сьогодні інформацію про екологічні наслідки війни в Україні можна частково отримати з офіційних джерел – Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України [2]; правозахисної організації «Екологія, право, людина», яка з 1994 року відстоює екологічні права, здійснює діяльність у сфері охорони довкілля, підтримання, відновлення та покращення його стану та надає правову допомогу в захисті інших, насамперед дотичних до екологічних, прав людини [3]; громадської організації «Екодія», яка об'єднує експертів та активістів навколо ідеї збереження довкілля через вплив на прийняття рішень владою [4]; телеграм-каналу UA War Infographics [5] тощо. Водночас ця інформація носить інформаційно-аналітичний характер та не є офіційною чи такою, що може бути використана при здійсненні управління відходами згідно чинного законодавства.

З метою забезпечення належного обліку, звітності, узагальнення та аналізу інформації у сфері управління відходами Законом України «Про управління відходами» передбачено центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління відходами, створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами (ІСУВ), яка ведеться у вигляді електронної бази даних [6]. Проте на сьогодні правове регулювання функціонування ІСУВ знаходиться і розробці, а проект відповідного положення обговорюється.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідженням питань інформаційного забезпечення і різних сферах, у тому числі поводження з відходами у мирний час та можливістю їх використання під час війни займалися такі науковці як А. Баштовий, Є. Бараш, В. Вовк, Л. Войничка, Г. Гелетуха, І. Гончарук, С. Драгнєв, Н. Дубневич, Ю. Дубневич, Т. Железна, Л. Зайкова, С. Іванюта, О. Корчинський, О. Лізунова, Н. Литвин, Е. Мкртчян, В. Плохий, Р. Пугач, О. Савицький, В. Струтинська, Д. Токарчук та інші. В сучасних умовах прискореного становлення інформаційного суспільства та розвитку інструментів цифровізації публічного управління потрібно розглядати нову концепцію інформаційного забезпечення сфери управлінням відходами війни.

Метою статті є з'ясування сучасного стану правового регулювання функціонування інформаційної системи управління відходами, її призначення, структури, елементів, користувачів, виокремлення актуальних напрямів удосконалення для використання при інформаційному забезпеченні управління процесами переробки та утилізації відходів війни.

Виклад основного матеріалу. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року серед кола проблем, що стосуються управління небезпечними відходами, визначила також проблеми інформаційної сфери: 1) відсутність у діючих системах обліку та звітності повної інформації про утворення та подальші операції з поводження з небезпечними відходами споживання, що пов'язане з практичною відсутністю систем збирання/приймання зазначених відходів від населення; 2) низький рівень обізнаності та поінформованості суб'єктів господарювання про можливість переробки або повторного використання небезпечних відходів; 3) низький рівень поінформованості інвестора про потенціал виробництва нових продуктів з відходів, потенційно придатних для повторного/багаторазового використання [7].

Проблеми інформаційного характеру у сфері управління відходами сільського господарства, що необхідно розв'язати в рамках реалізації цієї Стратегії, існують такі:

1) низький рівень поінформованості та обізнаності сільськогосподарського сектору щодо можливостей та переваг оброблення чи повторного використання відходів сільського господарства; 2) низький рівень поінформованості інвесторів щодо можливостей виробництва нових продуктів із сільськогосподарських відходів тощо. Тобто питання правового забезпечення належного рівня інформаційної складової Стратегії передбачають такі заходи як: 1) розроблення положення про електронну інформаційну логістичну схему видобутку та використання природних ресурсів та поводження з відходами; 2) розроблення положення про інформаційну систему надання звітності суб'єктами господарювання щодо діяльності у сфері поводження з відходами; 3) інформатизація галузей поводження з природними ресурсами та відходами 4) реалізація проекту єдиного універсального веб-порталу інформаційних ресурсів з багаторазовим використанням природних ресурсів та переробленням і утилізацією відходів [7].

Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року передбачає також забезпечення функціонування: 1) електронної інформаційної логістичної схеми поводження з природними ресурсами (їх вилучення, отримання з них корисної продукції, утворення відходів, які переробляються і утилізуються); 2) національного реєстру джерел утворення відходів, потужностей у сфері поводження з відходами із застосуванням найкращих доступних технологій; 3) інформаційної системи надання електронної звітності суб'єктами господарювання, які провадять діяльність у сфері поводження з відходами; 4) державного реєстру відходів та вторинних ресурсів, що утворюються та накопичені в Україні [7].

Саме Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року передбачає створення ІСУВ, яка включатиме інформацію про номенклатуру та кількість відходів, що утворюються, перероблюються, утилізуються та видаляються, а також суб'єктів господарювання, що здійснюють збирання, перевезення, повторне використання, перероблення, утилізацію та видалення відходів, яка використовуватиметься для підтримки діяльності місцевих органів влади, які здійснюватимуть управління Фондом управління промисловими відходами [7].

Таким чином одним з очікуваних результатів реалізації Стратегії є створення системи інформаційного забезпечення сфери поводження з відходами, удосконалення порядку ведення державного обліку відходів, інформування про розташування місць чи об'єктів поводження з відходами, їх вплив на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людини [7].

На другому етапі реалізації цієї Стратегії передбачається здійснення таких загальних заходів щодо впровадження положень нормативно-правових актів щодо: 1) розроблення положення про електронну інформаційну логістичну схему видобутку та використання природних ресурсів та поводження з відходами; 2) розроблення положення про Національний реєстр об'єктів утворення, здійснення операцій у сфері поводження з відходами, найкращих доступних технологій поводження з відходами; 3) розроблення положення про інформаційну систему надання звітності суб'єктами господарювання щодо діяльності у сфері поводження з відходами. Також в правовій площині потребують прийняття нормативно-правові акти, спрямовані на ведення реєстрів для суб'єктів господарювання, які надають послуги з вивезення побутових відходів [7].

Національний план управління відходами до 2030 року передбачає такі етапи реформування системи інформаційного забезпечення сфери управління відходами: 1) утворення інформаційного центру для збирання, оброблення, аналізу та поширення інформації про управління відходами; 2) розроблення та подання Кабінетові Міністрів України проекту акта про впровадження ІСУВ; 3) забезпечення функціонування ІСУВ [8].

Проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами», як зазначено в пояснювальній записці до нього, розроблений з метою створення ІСУВ, для забезпечення реалізації державної політики у сфері управління відходами відповідно до вимог Закону України «Про управління відходами», зокрема щодо спрощення та забезпечення достовірності процедури обліку і звітності, прозорості отримання документів дозвільного характеру, ліцензування, відстеження та легалізації руху відходів у його повному циклі і, як наслідок, покращення стану довкілля та здоров'я людей, збільшення доходів до бюджетів усіх рівнів [9].

ІСУВ має забезпечити: 1) скорочення обсягів споживання природних ресурсів за рахунок стимулювання суб'єктів господарювання до провадження виробничої діяльності з використанням безвідходних та екологічно безпечних технологій; 2) удосконалення порядку ведення обліку відходів, інформування про розташування місць чи об'єктів управління відходами, їх вплив на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людини; 3) спрощення дозвільних процедур у сфері управління відходами та отримання ліцензії, подання декларацій про відходи; 4) запровадження онлайн-моніторингу відстеження руху відходів у системі утворювач – перевізник – утилізатор; 5) дотримання вимог екологічної безпеки під час експлуатації об'єктів управління відходами і зниження рівня соціальної напруги; 6) сприяння залученню інвестицій у сферу управління відходами та створення сучасної інфраструктури управління відходами за рахунок доступу до реєстрів даних щодо обсягів збирання, заготівлі та оброблення відходів як вторинної сировини; 7) запровадження новітніх технологій оброблення відходів, зменшення обсягів їх захоронення на полігонах; 8) зменшення кількості об'єктів управління відходами, що не відповідають вимогам законодавства, вивільнення земель після закриття полігонів та звалищ; 9) стимулювання суб'єктів господарювання до провадження виробничої діяльності з використанням безвідходних та екологічно безпечних технологій; 10) додаткові надходження до бюджетів усіх рівнів завдяки легалізації операцій оброблення відходів; 11) підвищення ефективності використання коштів державного та місцевих бюджетів для здійснення заходів у сфері управління відходами з метою запобігання негативному впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини [9].

У проекті Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами» ІСУВ це функціональний модуль Єдиної екологічної платформи «ЕкоСистема» («ЕкоСистема»), який забезпечує доступ до інформації про відходи, виробників продукції, організації розширеної відповідальності виробника, суб'єктів господарювання у сфері оброблення відходів у вигляді [10].

ІСУВ також забезпечує: 1) облік суб'єктів управління відходами; 2) можливість подачі документів суб'єктом господарювання з метою одержання дозвільних документів; 3) автоматизацію процесів надання електронних публічних послуг, документів дозвільного характеру та ліцензій у електронній формі; 4) узагальнення, звітність та аналізу інформації в реєстрах у сфері управління відходами; 5) оптимізацію обліку відходів та поводження з ними; 6) контроль за транскордонним перевезенням відходів; 7) автоматичне визначення суми податків на діяльність суб'єктів управління відходами; 8) контроль передачі відходів між суб'єктами управління відходами; 9) автоматичне заповнення звітних документів на підставі внесеної інформації суб'єктом; 10) ведення та облік потужностей управління відходами та їх перевірка; 11) фіксацію та протидію утворенню стихійних полігонів відходів; 12) електронну інформаційну взаємодію з національними електронними інформаційними ресурсами, іншими інформаційно-комунікаційними системами [10].

ІСУВ складається з таких підмодулей: 1) «Облік потужностей з управління відходами» – забезпечує ведення та декларування наявності потужностей з управління відходами, що дозволяє автоматизувати та систематизувати діяльність яка пов'язана з управлінням відходами; 2) «Ведення та перевірки потужностей» – дозволяє забезпечити інспектування та перевірку потужностей ліцензіата співробітниками Міндовкілля, з забезпеченням фіксації історії перевірок з усією документацією, що утворюється внаслідок перевірок; 3) «Управління видачею дозволів» – автоматизація, контроль, наповнення реєстру дозволів та облік послуг дозвільного характеру; 4) «Управління перевіркою ліцензіатів» - автоматизоване робоче місце та модуль, що дозволяє автоматизувати процес перевірки ліцензіатів, облік протоколів та іншу діяльність, що включає перевірки ліцензій та потужностей ліцензіата; 5) «Транскордонне перевезення відходів» – автоматизований модуль фіксації опрацювання відходів що імпортуються/експортуються в рамках транскордонного перевезення відходів; 6) «Ведення ліцензійної діяльності» – забезпечує ліцензіату автоматизоване робоче місце ведення діяльності з відходами, що передбачає отримання ліцензії; 7) «Управління надання електронних публічних послуг» – система управління адміністративними електронними послугами в сфері поводження з відходами. Автоматизація процесу подачі документів, обробки документів уповноваженими особами та отримання послуг заявниками; 8) «Єдина система нотифікації користувачів електронних кабінетів» – виконує функцію надсилання електронних повідомлень, для забезпечення найбільш ефективних засобів швидкого інформування користувачів, що містить шаблони повідомлень; 9) «Електронний кабінет суб'єкта господарювання» – електронний кабінет побудований на принципах SPA (Single Page Application), що забезпечує отримання користувачами візуального інтерфейсу для взаємодії з внутрішніми модулями, що йому доступні в межах його бізнес-процесів: отримання ліцензій, адміністративних послуг, тощо; 10) «Електронний кабінет співробітника Міндовкілля» - автоматизоване робоче місце співробітника Міндовкілля для виконання необхідних функцій електронної взаємодії в сфері управління відходами; 11) «Електронний кабінет Держекоінспекції» – автоматизоване місце роботи співробітника Держекоінспекції для виконання необхідних функцій електронної взаємодії, у тому числі нагляду та контролю; 12) «Електронний кабінет обласної державної адміністрації, органу місцевого самоврядування» – автоматизоване робоче місце співробітника обласної державної адміністрації та органів місцевого самоврядування для виконання необхідних функцій електронної взаємодії з суб'єктами поводження з відходами [10].

Підсистема реєстрів ІСУВ – єдина система централізованого узагальнення, зберігання даних та управління реєстрами про відходи, що забезпечить уніфікацію структури реєстрів та баз даних, усунення дублювання функцій та нераціонального використання коштів державного бюджету на збирання та накопичення однотипної інформації в різних місцях. Забезпечує доступ та оприлюднення державних реєстрів відкритих даних [10].

Підсистема реєстрів ІСУВ складається з: Реєстру суб'єктів господарювання, які зобов'язані подавати декларації про відходи; Реєстру дозволів на здійснення операцій оброблення з відходів; Реєстру ліцензій на здійснення господарської діяльності з управління небезпечними відходами; Реєстру письмових згод (повідомлень) на транскордонне перевезення небезпечних відходів; Реєстру висновків на транскордонне перевезення відходів Зеленого переліку відходів; Реєстру виробників продукції, щодо якої встановлено розширену відповідальність виробника за наступними напрямками: виробників, які вводять в обіг батареї та акумулятори, у тому числі вбудовані в прилади та транспортні засоби; виробників, які вводять в обіг електричне

та електронне обладнання; виробників, які вводять в обіг мінеральні або синтетичні масла; виробників, які вводять в обіг шини; виробників, які вводять в обіг транспортні засоби; виробників, які вводять в обіг пластикової продукції одноразового використання / полімерні пакети; виробників, які вводять в обіг товари в упаковці; Реєстру організацій розширеної відповідальності виробника; Реєстру побічних продуктів; Реєстру припинення статусу відходів; Реєстр суб'єктів господарювання на здійснення операцій збирання та зберігання; Реєстр суб'єктів господарювання на здійснення операцій перевезення відходів. інших реєстрів, визначених законодавством [10].

Інформаційна взаємодія ІСУВ з іншими функціональними модулями платформи «ЕкоСистема», Порталом Дія, національними електронними інформаційними ресурсами, іншими інформаційно-комунікаційними системами здійснюється з використанням системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів.

Оскільки проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами» знаходиться на стадії обговорення, то необхідно врахувати наявність великої кількості відходів війни та особливості управління ними. Наприклад, користуючись класифікацією відходів війни Д.М. Токарчука, до відходів, що утворюються під час воєнних дій в Україні можна віднести наступні: 1) військові відходи: військова техніка, що вийшла з ладу; залишки ракет, бомб, використані набої (умовно безпечні військові відходи); небезпечні військові відходи (міни, нерозірвані снаряди); побутові відходи забезпечення військ; 2) відходи від знесення та пошкоджених будівель: будівельні відходи, які можна повторно використати; небезпечні будівельні відходи, які треба утилізувати; 3) побутові та подібні їм відходи: відходи гуманітарної допомоги; одноразовий пластиковий посуд; відходи туалетів; надмірне накопичення побутових відходів; 4) відходи тваринництва: надмірне накопичення продуктів життєдіяльності; трупи тварин і птиць; 5) відходи руйнування промислових об'єктів: будівельні відходи (безпечні та небезпечні); зруйноване обладнання (металеві конструкції, електронне обладнання); 6) медичні відходи; 7) стихійні поховання [11, с. 112].

Водночас постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073 «Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» визначає перелік і типи таких відходів, а також порядок поводження з ними [12].

Цей порядок визначає поняття «відходи від руйнувань», якими є частини (уламки) пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, а також матеріали, предмети, які були всередині або поряд з такими об'єктами у момент пошкодження (руйнування) та/або виконання робіт з демонтажу та які повністю або частково втратили свої споживчі властивості та не можуть у подальшому використовуватись за місцем їх утворення чи виявлення. За походженням відходи від руйнувань поділяються на: 1) відходи, що утворилися внаслідок пошкодження (руйнування) об'єктів, - повного або часткового порушення їх цілісності внаслідок позапроектних впливів, зумовлених бойовими діями, зокрема потрапляння засобів ураження, вибухів, пожеж; 2) відходи, що утворилися в результаті виконання робіт з демонтажу пошкоджених (зруйнованих) об'єктів (поетапного контрольованого часткового чи повного розбирання на окремі елементи та вироби або неконтрольованого знесення внаслідок обвалення під час використання бульдозерів, металевої кулі на стрілі, вибухової сили тощо). Відходи від руйнувань складаються з таких компонентів: 1) основних компонентів - частин (уламків, бою) будівельних конструкцій, заповнень дверних та віконних блоків, інженерних мереж,

санітарно-технічних приладів тощо; 2) супутніх компонентів - матеріалів, предметів, які були всередині або поряд з об'єктом у момент пошкодження (руйнування) або виконання робіт з його демонтажу, зокрема устаткування, особистих речей, предметів вжитку (меблів, побутової техніки), органічних речовин [12].

Відходи війни є змішаними відходами, де органіка змішана з пластиком, упаковкою, металом, склом та деревиною. Якщо органічні рештки та сухі відходи збирати окремо, стає можливим ефективно та екологічно безпечно управління відходами на локальному рівні, наголошує О. Савицький [13].

Щоб ефективно налагодити роботу з управління відходами, треба розуміти з чим маємо справу. Тому вже зараз необхідно реєструвати й мапувати всі випадки руйнувань чи забруднень. Нині в Україні над цим працює кілька новаторських проєктів, онлайн-платформ. Деякі з них медійно висвітлюють масштаби руйнувань і стимулюють збір коштів у фонди відновлення [14].

Насамперед варто згадати про онлайн-сервіс державних послуг «Дія». Ще в перші місяці повномасштабної війни в системі з'явилася функція, яка дозволяє громадянам повідомляти про пошкодження або знищення своєї нерухомості.

Варто також згадати проєкти «і «Карта руйнувань». Особливість останнього - відкриті дані. Кожен може як задекларувати руйнування, так і переглянути інформацію щодо інших об'єктів (розташування, фотографії «до» і «після») [14].

ІСУВ це загальнодержавна інформаційна система (ІС). Водночас окремі підприємства, що здійснюють діяльність по сортуванню та утилізації відходів також потребують засобів розробки та впровадження автоматизованих інформаційних систем, що включає технічне, програмне, інформаційне, організаційно-методичне, математичне, лінгвістичне, правове, технологічне забезпечення, що допомагають у їх створенні та експлуатації. ІС - це сукупність елементів, які знаходяться у відносинах і зв'язках між собою і утворюють певну цілісність, єдність і призначені для навмисного процесу перетворення інформації. ІС включає вхідну інформацію (дані, інструкції) та вихідну інформацію (звіти, розрахунки) і функціонує в інформаційному середовищі. За допомогою засобів обробки інформації вхідна інформація перетворюється на вихідну, і потім надсилається користувачу або іншій ІС. ІС може включати механізм зворотного зв'язку [15]. Обчислювальні пристрої самі по собі не можуть перетворювати інформацію. Це вимагає доступу до інформації та програмного забезпечення, що використовуються для виконання функцій системи управління інформаційної або інформаційно-керуючої системи (ІС). Таким чином ІС підприємств з переробки відходів мають взаємодіяти із ІСУВ.

Для розробки інформаційної системи для приватного підприємства зі збору та утилізації відходів, вважає Д.І. Урсов, треба врахувати такі фактори: правовий статус суб'єкта - фізична особа чи юридична; вид діяльності - збір, утилізація чи переробка відходів; розрахунок ціни за утилізацію, збір відходів; вид відходів (промислові, побутові); вид відходів за рівнем небезпеки; загальна площа сміття; сумарні шкідливі відходи та їх кількість [15].

До післявоєнного відновлення України важливо адаптувати практики, які добре себе показали при ліквідації наслідків природних катастроф у світі: землетрусів, цунамі. Наприклад, пошкодження будівель можна категоризувати за схемою оцінки руйнувань внаслідок землетрусу (напрацювання Архітектурного інституту Японії), чи за Європейською макросейсмічною шкалою. Для виявлення руйнувань доцільно використовувати супутникові знімки та штучні нейронні мережі. Зокрема, вивченням супутникових знімків для мапування пошкоджень будівель займається група вчених фотограмметристів з Токіо. Їхній досвід може бути цінним для України [14].

Очевидно, що руйнування чи забруднення неоднорідні. Деякі райони міст постраждали більше, деякі менше. Залежно від масштабу та концентрації завданої шкоди, варто організувати сортування та відновлення матеріалів безпосередньо на місцях, або ж створювати для цього окремі центри, спільні для кількох об'єктів чи районів [14].

На місцях – доцільно, якщо значні руйнування сконцентровані на невеликій території. Скажімо, в одному районі міста. Також варто йти цим шляхом, якщо багато матеріалів легко відсортувати й повторно застосувати без перероблення. Це може стосуватися цегли, глиняної та бетонної черепиці, металевої обшивки стін чи підлоги з деревини твердих порід. Якщо йдеться про матеріали, які треба переробляти, то важливо, щоб можна було працювати з мобільною технікою: бетоно-дробильними машинами, шредерами для деревини [14]. Якщо руйнування здебільшого розосереджені й незначні, а потреби в будівельних матеріалах на місці нема, доцільно створювати окремі центри сортування, перероблення та зберігання. Просторова схема логістичної організації очищення формується залежно від характеру руйнувань в населеному пункті. Аналіз отриманих даних щодо руйнувань та забруднень допоможе планувати подальше сортування, перероблення, утилізацію чи захоронення матеріалів [14].

Висновки. В Україні проблема відходів війни має великий масштаб і важливість. Велика кількість затратних технологій разом з застарілою технічною базою сприяла створенню та накопиченню великої кількості відходів ще до війни, що значно збільшилось під час війни.

Сучасні умови прискореного становлення інформаційного суспільства та розвитку інструментів цифровізації публічного управління є передумовами для формування нової концепції інформаційного забезпечення сфери управління відходами війни.

Для ефективного інформаційного забезпечення управління відходами війни пропонується доповнити класифікатор відходів цією категорією та передбачити групи відходів війни: небезпечні (такі як нерозірвані снаряди, токсичні речовини та несправні військові техніки) та не небезпечні (включаючи відходи руйнувань, побутові відходи військового забезпечення, медичні відходи тощо).

На наш погляд ІСУВ повинна також виконувати функції накопичення, систематизації та аналізу інформації про відходи війни з метою ефективного управління процесами підготовки цих відходів до повторного використання, рециклінгу, відновлення чи видалення відходів.

Проте у поточній редакції Проекту Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами» окремого підмодуля, реєстру чи електронного кабінету, функціонування яких було б спрямовано на інформаційне забезпечення всіх етапів управління відходами війни відсутнє. На наш погляд, в цій частині Проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами» потребує доопрацювання. Цей підхід допоможе підвищити ефективність інформаційного забезпечення процесів переробки, утилізації та управління відходами війни, а також забезпечить безпеку навколишнього середовища та покращення умов життя людей на постраждалих територіях.

Список використаних джерел:

1. Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. 20.03.2023. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf
2. Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua>

3. Екологія, право, людина: офіційний сайт. URL: <http://epi.org.ua/pronas>.
4. Екодія – Центр екологічних ініціатив: офіційний сайт. URL: <https://ecoaction.org.ua>
5. Телеграм-канал UA War Infographics. URL: <https://t.me/uawarinfographics>
6. Про управління відходами. Закон України від 20 червня 2022 року № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#n802>
7. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України. від 8 листопада 2017 р. № 820-р Київ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text>
8. Про затвердження Національного плану управління відходами до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2019 р. № 117-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2019-%D1%80#Text>
9. Пояснювальна записка до Проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами». URL: <https://mepr.gov.ua/?s>
10. Проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами». URL: <https://mepr.gov.ua/?s>
11. Токарчук Д.М. Особливості утворення і поводження з відходами під час воєнних дій: досвід України. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. № 2 (60). С. 109–122. DOI: 10.37128/2411-4413-2022-2-8 URL: <http://efm.vsau.org/storage/articles/November2022/0uaZiCxfSag8ca4nOS9y.pdf>
12. Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text>
13. Савицький О. Україна зможе подолати сміттєву кризу. Що передбачає ухвалений Радою закон? 20.06.2022. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/20/688345/>
14. Що робити із уламками від війни? ReStart Ukraine ,UNDP Accelerator Lab. URL: <https://restartukraine.io/wardebris-ua/>
15. Урсов Д.І. Інформаційна система для логістичної компанії (приватного підприємства) зі збору та утилізації відходів. Київ. 2021. 68 с. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/34988/1/Ursov%20Denys%20Ihorovych.pdf>

УДК 351.81.085 (477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.06>

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ЧАТ-БОТІВ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ НА ПРИКЛАДІ CHATGPT

Заярний Олег Анатолійович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інтелектуальної
власності та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
Національний консультант
Офісу Ради Європи в Україні
(м. Київ, Україна)

Деркаченко Юлія Вікторівна,

кандидат юридичних наук,
представник Уповноваженого з
інформаційних прав
Секретаріату Уповноваженого
Верховної Ради України з прав людини
(м. Київ, Україна)

У статті проведено дослідження окремих особливостей обробки персональних даних при використанні чат-ботів зі штучним інтелектом на прикладі ChatGPT. На основі аналізу сучасної практики використання вказаних технологій штучного інтелекту виявлено і охарактеризовано основні ризики для суб'єктів персональних даних, обумовлені використанням ChatGPT.

З урахуванням вимог Закону України «Про захист персональних даних», автором обґрунтовано, що мета обробки персональних даних у відносинах, пов'язаних із використанням ChatGPT має бути заздалегідь визначеною, легітимною стосовно призначення обробки персональних даних, а суб'єкт персональних даних має бути завчасно ознайомлений з метою і процедурами використання персональних даних. Також доведено, що набори персональних даних, які обробляються мають бути пропорційними законній меті і підставам обробки. Окрім цього, суб'єкт персональних даних повинен надати однозначну, вільну і поінформовану згоду на обробку його персональних даних з використанням ChatGPT, а особа, яка одержує таку згоду, повинна гарантувати обов'язкове дотримання вимог Закону України «Про захист персональних даних».

У контексті вимог до забезпечення безпеки обробки персональних даних з використанням ChatGPT, аргументовано наукову позицію, відповідно до якої вирішення відповідної проблеми повинно здійснюватися як на стадії проектування інформаційних ресурсів чи мобільних застосунків, так і безпосередньо на етапі практичного використання штучного інтелекту.

У висновках викладено основні напрями подальшого удосконалення законодавства України про захист персональних даних у сфері використання штучного інтелекту,

запропоновано прийняти окремий Державний стандарт України (ДСТУ) з уніфікованими правилами технічної обробки інформації про фізичну особу з використанням моделі генеративного штучного інтелекту.

Ключові слова: генеративний штучний інтелект, обробка персональних даних, персональні дані, право на невтручання у приватне і сімейне життя, ChatGPT.

EXPLORING PERSONAL DATA PROCESSING IN AI CHATBOTS: A CASE STUDY OF CHATGPT'S ADVANCED FEATURES

Zaiarnyi Oleh Anatoliyovych,
Dr. Habil. (Law), Professor,
Professor at the Department for
Intellectual Property and Information
Law, Research and Education Institute
of Law, Taras Shevchenko National
University of Kyiv,
Expert at Council of Europe Office in
Ukraine,
(Kyiv, Ukraine)

Derkachenko Yuliia Viktorivna,
Representative of the Commissioner for
Information Rights
Secretariat of the Ukrainian Parliament
Commissioner for Human Rights
PhD in Law
(Kyiv, Ukraine)

This article delves into the specific aspects of personal data processing in the context of utilizing chatbots with artificial intelligence, using ChatGPT as a prime example. Through a thorough analysis of the current practices involving these AI technologies, the research identifies and characterizes the primary risks that individuals may face concerning their personal data when interacting with ChatGPT.

Considering the requirements outlined in the Law of Ukraine "On the Protection of Personal Data," the author establishes that processing personal data in ChatGPT-related interactions must adhere to predetermined and legitimate purposes. Furthermore, individuals must be adequately informed in advance about the purpose and procedures of personal data usage. The principle of proportionality is emphasized, highlighting that the sets of personal data processed must be reasonable and directly relevant to the legitimate purpose and grounds of processing.

Central to the article's argument is the importance of obtaining unambiguous, free, and informed consent from the subject of personal data when their information is being processed using ChatGPT. It is incumbent upon the recipient of such consent to ensure strict adherence to the requirements stipulated in the Law of Ukraine "On Personal Data Protection." This emphasis on informed consent serves as a vital safeguard to protect user rights and privacy throughout their interactions with AI chatbots.

By examining the intricacies of personal data processing in AI chatbots, this article seeks to promote responsible and ethical use of ChatGPT and similar technologies, contributing to a safer and more transparent digital landscape for all users.

In the realm of ensuring the security of personal data processing using ChatGPT, a well-founded scientific position highlights the necessity of adopting a comprehensive approach.

According to this perspective, tackling this crucial issue involves implementing measures not only during the design and development of information resources or mobile applications but also throughout the practical deployment and utilization of artificial intelligence.

The conclusions put forth in this study outline the key areas for advancing Ukraine's legislation on personal data protection concerning the domain of artificial intelligence. As part of the proposed measures, the author recommends the establishment of a dedicated State Standard of Ukraine (DSTU) incorporating cohesive regulations for the technical processing of personal information using generative artificial intelligence models.

Key words: generative artificial intelligence, personal data processing, personal data, right to non-interference in private and family life, ChatGPT.

Постановка проблеми. Останніми роками у науковій і практичній літературі розгорнулася активна дискусія щодо ризиків і переваг використання чат-ботів зі штучним інтелектом у різних сферах суспільного життя [1, с. 3]. Значною мірою ця дискусія загострилася після створення 30 листопада 2022 року протOVERCII чат-бота з багатофункціональним штучним інтелектом – ChatGPT. Здатністю останніх версій вказаного чат-бота аналізувати значні обсяги тексту, опрацьовувати цифрові зображення і на їх основі генерувати профіль людини, моделювати різні ситуації за участю конкретних осіб, поряд з очевидними перевагами, викликали, також багато ризиків. Їх прояв перед усім пов'язаний з обробкою значних обсягів персональних даних, зокрема тих, дії з якими становлять особливий ризик для прав і свобод людини. Так, зокрема, 25 березня 2023 року компанія OpenAI, розробник ChatGPT, оголосила, що причиною витоку персональних даних багатьох користувачів ChatGPT став збій у їхній системі штучного інтелекту. За даними OpenAI, деякі користувачі мали доступ до повних імен, адрес електронної пошти, платіжних адрес, а також останніх чотирьох цифр номерів кредитних карток і термінів їх дії інших користувачів. Йдеться про приблизно 1,2 мільйони підписників платної версії ChatGPT [2].

Враховуючи ризики, пов'язані із застосуванням ChatGPT, наглядовий орган Італії у сфері захисту персональних даних 31 березня 2023 року виніс рішення про обмеження використання вказаного чат-бота в публічному адмініструванні та бізнесі [3].

З метою забезпечення належного врегулювання суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту, недопущення застосування цих технологій для безпідставного втручання у приватне і сімейне життя, систематизації ризиків у вказаній сфері правового регулювання, у червні 2023 року Європейським парламентом і Радою Європейського Союзу було прийнято «Акт про штучний інтелект» [4]. Зазначеним актом Європейського Союзу пропонується встановити для власників інформаційних систем, заснованих на технологіях генеративного штучного інтелекту зобов'язання щодо недопущення протиправного копіювання авторського контенту, протиправного збору і подальшого профілювання відомостей про фізичних осіб. Таким чином, на сьогоднішній день активне застосування генеративних систем штучного інтелекту актуалізувало перед юридичною наукою, правотворчими та правозастосовчими органами ряд нових завдань, які вимагають свого комплексного вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика захисту персональних даних у відносинах, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту, була предметом значної уваги багатьох вчених правників та практиків. Зокрема, Т. Г. Каткова у своїх працях досліджує проблематику конфіденційності персональних даних у відносинах, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту, особливості одержання поінформованої згоди від суб'єктів персональних даних, безпеку даних, тощо [5, с. 50–51]. У працях В. Р. Некрутенка зроблений значний акцент на систематизації правових ризиків,

обумовлених опрацюванням персональних даних з використанням штучного інтелекту, засобам запобігання таких ризиків [6, с. 54]. Предметом уваги С. М. Брайчевського є проблематика мети, підстав та особливостей процедур обробки персональних даних в системі Інтернету речей, заснованих на широкому використанні технологій штучного інтелекту [7, с. 63–64].

Не зважаючи на існування у науковій літературі ґрунтовних наукових розробок проблематики, яка складає предмет дослідження цієї статті, мало дослідженими лишаються окремі особливості правомірної обробки персональних даних з використанням штучного інтелекту. Йдеться, зокрема, про мету, підстави та спеціальні процедури обробки персональних даних в інформаційних системах, заснованих на генеративних моделях штучного інтелекту, перед усім ChatGPT, протидію ризикам, викликаним застосуванням цих технологій.

Метою статті є дослідження особливостей обробки персональних даних у відносинах, пов'язаних із використанням ChatGPT, формулювання окремих пропозицій щодо удосконалення законодавства України про захист персональних даних з відповідних питань.

Завданнями статті є: 1. Аналіз основних способів обробки персональних даних з використанням ChatGPT та виявлення пов'язаних з такою обробкою ризиків для прав суб'єктів персональних даних. 2. Формулювання на основі системного аналізу норм законодавства та практики Європейського Суду з прав людини основних вимог до правомірної обробки персональних даних з використанням ChatGPT. 3. Виявлення особливостей забезпечення безпеки обробки персональних даних у відносинах, пов'язаних з використанням ChatGPT на стадіях розробки інформаційних ресурсів, мобільних застосунків, де передбачається застосування відповідної моделі штучного інтелекту та на етапі практичного застосування ChatGPT. 4. Вироблення окремих пропозицій щодо удосконалення законодавства України про захист персональних даних та практики його застосування у відносинах, які виникають у зв'язку із розробкою і застосуванням генеративних моделей штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Створений на мові програмування Python, ChatGPT використовує у своїй роботі техніки навчання з вчителем та навчання з підтримкою. Поєднання зазначених технік навчання дозволяє не лише будувати діалог з ботом, але і враховувати різні, часто протилежні аспекти поставленого завдання, зберігати історію раніше сформованих запитів користувача. При цьому, основним джерелом інформації, з якого одержуються дані для машинного навчання є довідкові сторінки в мережі Інтернет, а також Інтернет-меми [8].

Аналіз вказаних технічних властивостей ChatGPT в контексті обробки персональних даних означає, що:

по-перше вказана технологія переважно пов'язана з обробкою персональних даних, які перебувають у відкритому доступі, або таких, які потрапили у відкритий доступ без згоди суб'єкта персональних даних або його законного представника;

по-друге, ChatGPT здатний до профілювання суб'єктів персональних даних на основі їхніх запитів, тобто групування конкретних наборів ознак людини за конкретними критеріями; має здатність до накопичення персональних даних та створення образу людини на основі узагальнення значного обсягу фотозображень.

Застосування для вказаних цілей ChatGPT може мати наслідком пряме втручання у приватне і сімейне життя конкретної людини через протиправну обробку персональних даних.

На сьогоднішній день, в юридичній літературі і законодавстві відсутній єдиний підхід до тлумачення поняття «приватне і сімейне життя» [9, с. 112].

У своїй практиці Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), тлумачить поняття «приватне життя» як широку концепцію, що охоплює навіть аспекти професійного життя та публічної поведінки.

Однак, попри розширене тлумачення приватного життя, не всі види обробки персональних даних, включно з використанням ChatGPT можуть вважатись обмеженням прав, передбачених статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Якщо ЄСПЛ визнає, що дія з обробки персональних даних, про яку йдеться, вплинула на право особи на повагу до приватного життя, він буде розглядати, чи було втручання виправданим [10, с. 51–52].

З позицій практики ЄСПЛ, втручання в приватне і сімейне життя може бути визаним правомірним, якщо у кожному окремо взятому випадку виконано такі умови:

Згідно із законом. Практика ЄСПЛ визнає втручання таким, що здійснено згідно із законом, якщо воно передбачено у положеннях національного законодавства, що має певні характеристики. Закон повинен бути «доступним для зацікавлених осіб і передбачуваним щодо наслідків його дії» [10, с. 53].

Так, наприклад, у справі «Ротару проти Румунії» заявник стверджував про порушення його права на повагу до приватного життя у зв'язку зі збереженням та використанням файлу, який містив інформацію про нього Службою безпеки Румунії. ЄСПЛ встановив порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через той факт, що румунське законодавство дозволяє збирати, записувати та зберігати в секретних файлах інформацію, яка може зашкодити інтересам національної безпеки, і не передбачає обмежень щодо здійснення цих повноважень, які залишаються на розсуд влади. Наприклад, у національному законодавстві не визначено вид інформації, яку можна обробляти, категорії людей, до яких застосовуються заходи стеження, обставини, за яких можуть бути вжиті такі заходи, або процедури, яких необхідно дотримуватися. З огляду на ці недоліки Суд дійшов висновку, що національне законодавство не відповідає вимозі передбачуваності в контексті статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [11].

Переслідування легітимної мети. Легітимна мета може бути або одним із перерахованих суспільних інтересів, або ж якимсь із захищених прав і свобод інших осіб. Легітимними інтересами, які можуть виправдати втручання відповідно до частини другої статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є інтереси національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, попередження заворушень чи злочинів, захист здоров'я чи моралі або захист прав і свобод інших осіб.

Як приклад визначення вказаного критерія можна вказати на справу «Пек проти Сполученого Королівства» заявник намагався скоїти самогубство, розрізавши собі вени на вулиці, не підозрюючи, що все це записується на камеру відеоспостереження. Після того як поліцейські, що стежили за записами замкненої системи ТВ-спостереження, врятували його, вони передали відеоматеріал працівникам ЗМІ, які його оприлюднили, не замаскувавши обличчя заявника. ЄСПЛ встановив, що не було жодних відповідних чи достатніх підстав, які б могли виправдати пряме доведення відеоматеріалу до відома громадськості державними органами без отримання згоди заявника або маскування його особи. Суд дійшов висновку, що стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод було порушено [12].

Необхідність у демократичному суспільстві. Стосовно цього критерія ЄСПЛ зазначив, що «поняття необхідності означає, що втручання відповідає нагальній суспільній потребі і, зокрема, є пропорційним переслідуваній легітимній меті». При оцінці того, чи є захід необхідним для реагування на нагальну суспільну потребу, ЄСПЛ

розглядає його відповідність та належність відносно мети, яка переслідується. З цією метою Суд може взяти до уваги, чи намагається втручання вирішити питання, яке, якщо його не вирішувати, може мати негативний вплив на суспільство, чи є свідчення того, що втручання може зменшити такий негативний вплив, та які існують більш широкі соціальні погляди на питання, що розглядається [10, с. 53; 56].

Для дотримання тесту необхідності втручання також має бути пропорційним. У практиці ЄСПЛ пропорційність розглядається в межах концепції необхідності.

Пропорційність вимагає, щоб втручання в гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод права не було більшим, ніж це необхідно для досягнення легітимної мети, яка переслідується.

Важливими факторами, які мають враховуватися при здійсненні тесту пропорційності, є обсяг втручання, кількість осіб, на яких здійснюється вплив, та гарантії або застереження, що мають на меті обмеження обсягу та негативного впливу на права осіб.

Так, у справі «С. та Марпер проти Сполученого Королівства» два заявники були заарештовані та обвинувачені у вчиненні кримінального порушення. Поліція відібрала в них відбитки пальців і зразки ДНК на підставі Закону про поліцію та кримінальні докази. Заявники так і не були засуджені за вчинення злочинів: один був виправданий судом, а кримінальне провадження щодо другого заявника було закрито. Однак їхні відбитки пальців, профілі ДНК та клітинні зразки зберігались поліцією в базі даних, при цьому національне законодавство дозволяло їх збереження безстроково. Хоча Сполучене Королівство доводило, що збереження даних допомагає в ідентифікації майбутніх злочинців і таким чином переслідувало легітимну мету виявлення та попередження злочинів, ЄСПЛ вирішив, що втручання у право заявників на повагу до приватного життя було не виправданим [13].

Таким чином, з позицій практики ЄСПЛ втручання у приватне і сімейне життя, зокрема, у зв'язку з неправомірним застосування технологій на основі генеративного штучного інтелекту може бути правомірним за умови, якщо воно переслідує легітимну мету, ґрунтується на вимогах національного законодавства та є пропорційним у демократичному суспільстві.

З метою недопущення порушення вказаного права людини, Закон України «Про захист персональних даних» визначив [14] загальні вимоги до обробки персональних даних незалежно від стадії її реалізації. Йдеться, зокрема про вимоги, закріплені у ст. 6, 11, 12 та 14 згаданого Закону України.

Поширення вказаних вимог на відносини, пов'язані з використанням ChatGPT з метою обробки персональних даних означає, що:

по-перше, мета такої обробки має бути заздалегідь визначеною, легітимною стосовно призначення обробки персональних даних, а суб'єкт персональних даних має бути завчасно ознайомлений з метою і процедурами використання персональних даних;

по-друге, набори персональних даних, які обробляються мають бути пропорційними законній меті і підставам обробки;

по-третє, суб'єкт персональних даних повинен надати однозначну, вільну і поінформовану згоду на обробку його персональних даних з використанням ChatGPT, а особа, яка одержує таку згоду повинна гарантувати обов'язкове дотримання вимог Закону України «Про захист персональних даних».

Необхідно зауважити, якщо власник інформаційної системи, заснованої на застосуванні ChatGPT має своє місце реєстрації на території Європейського Союзу, або адресу своєї послуги громадянам ЄС, а так само, як і здійснює обробку персональних даних на території ЄС, на нього поширюються вимоги Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб

у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (далі - Загальний регламент ЄС про захист даних), ст. 4 Регламенту [8].

Дотримання більшості нормативних вимог до обробки персональних даних з використанням ChatGPT є можливим ще до початку процесу обробки персональних даних.

Проте, на відміну від Загального регламенту ЄС про захист даних, Закон України «Про захист персональних даних» не здійснює поділ вимог до процедур правомірної обробки даних за проектуванням інформаційних систем і технологій та за замовчуванням, тобто при вчиненні окремих дій з персональними даними.

Як впливає зі змісту п. 3 преамбули Рекомендації CM / Rec (2020) 1 Комітету Міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, схвалених Комітетом Міністрів Ради Європи 08.04.2020 року, Держави-члени Ради Європи повинні забезпечити, через відповідні законодавчі, регуляторні та наглядові рамки, пов'язані з алгоритмічними системами, щоб суб'єкти приватного сектору, які займаються проектуванням, розробкою та постійним впровадженням таких систем, дотримувалися чинних законів та виконували свої обов'язки щодо дотримання прав людини у відповідності з Керівними принципами ООН у сфері бізнесу та прав людини та відповідними регіональними та міжнародними стандартами [16].

Виходячи зі змісту наведеною рекомендації та враховуючи сучасний законодавчий підхід до забезпечення правомірної обробки персональних даних з використанням алгоритмічних систем, зокрема, ChatGPT можна сформулювати наступні **висновки та рекомендації**:

1. Обробка персональних даних повинна здійснюватися з дотриманням підстав її проведення та на основі добровільної, поінформованої згоди суб'єкта персональних даних за умови додержання легітимної та пропорційної мети обробки.

2. Важливою умовою забезпечення правомірної обробки персональних даних з використанням ChatGPT є дотримання розробниками проектних рішень, де використовується відповідна технологія безпеки персональних даних за проектуванням і за замовчуванням.

3. Обґрунтованим вбачається прийняття нової редакції Закону України «Про захист персональних даних» та імплементація Модернізованої редакції Конвенції Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» (Конвенції 108+).

4. Доцільним також вбачається прийняття окремого ДСТУ «Технічний захист інформації. Забезпечення права на невтручання у приватне і сімейне життя при застосуванні алгоритмічних систем та ботів».

Список використаних джерел:

1. Заярний О. А. До питання удосконалення способів захисту інформаційних прав фізичних осіб, у відносинах, пов'язаних із застосуванням технологій штучного інтелекту. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (юридичні науки) № 1(120)/2022*. С. 36–39. URL: <http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/7-120.pdf> (дата звернення 27.06.2023 року).

2. OpenAI виявила причину витоку персональних даних користувачів ChatGPT. 25.03.2023 року. URL: <https://enovosty.com/wp-content/themes/newenovosty/fonts/KFOmCnqEu92Fr1Me5A.eot> (дата звернення: 27.06.2023 року).

3. В Італії заборонили використання «ChatGPT». 08 квітня 2023 року. URL: <https://techno.nv.ua/ukr/it-industry/italy-chatgpt-ban-50314746.html> (дата звернення: 27.06.2023 року).

4. В ЄС склали ризики для застосування штучного інтелекту. *Економічна правда від 15.06.2023 року*. URL https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiC7vfC7oGAAXVvhP0HHQPNDrcQFnoECA0QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.epravda.com.ua%2Fnews%2F2023%2F06%2F15%2F701204%2F&usg=AOvVaw1_radPBXuWOWmh_eRo_LO5&opi=89978449 (дата звернення: 27.06.2023 року).

5. Каткова Т. Г. Штучний інтелект в Україні: правові аспекти. *Право і суспільство* № 6/2020. С. 46 – 55. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/6_2020/10.pdf (дата звернення: 27.06.2023 року).

6. Некрутенко В. Р. До питання систематизації ризиків, спричинених обробленням персональних даних із використанням технології штучного інтелекту. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (юридичні науки)* № 4(119(021)). С. 53–58. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjHuuqUpoGAAXXDUXcKHdw1DGQQFnoECBAQAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.library.univ.kiev.ua%2Fukr%2Fhost%2F10.23.10.100%2Fdb%2Fftp%2Fvisnyk%2Fyurydych_119_2021.pdf&usg=AOvVaw0qcsNTiVvtLFJa9Bg3ykQS&opi=89978449 (дата звернення: 27.06.2023 року).

7. Брайчевський С. М. Проблема персональних даних в системах Інтернету речей з елементами штучного інтелекту. *Інформація і право* № 3(2019). С. 61–67. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/9_13.pdf (дата звернення: 27.06.2023 року).

8. ChatGPT. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/ChatGPT> (дата звернення: 27.06.2023 року).

9. Заярний О.А. Адміністративна деліктологія в інформаційній сфері: проблеми теорії та практики: дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2018. 561 с. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/d52/dis_Zaiarnyi%20O.A..pdf (дата звернення: 27.06.2023 року).

10. Посібник з Європейського права у сфері захисту персональних даних. К.: К.І.С., 2020. 436 с. URL: <https://rm.coe.int/data-protection-handbook-ukr-2020-block-web/1680a1f65e> (дата звернення: 27/06/2023 року).

11. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Ротару проти Румунь» / (Велика палата) 04/042000 року. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=212> (дата звернення: 27/06/2023 року) /

12. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Пек проти Об'єднаного Королівства». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_165#Text (дата звернення: 27.06.2023 року).

13. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «С. та Марпер проти Сполученого Королівства» (Велика палата) / 04.12.2008 року URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-117816%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-117816%22]%7D) (дата звернення: 27.06.2023 року).

14. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>. (дата звернення: 27.06.2023 року).

15. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32016R0679>. (дата звернення: 27.06.2023 року).

16. Рекомендація СМ / Рес (2020)1 Комітету Міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини від 08.04.2020 року. URL: Рекомендація СМ / Рес (2020)1 від 08.04.2020 | ECHR: Ukrainian Aspect (дата звернення: 27.06.2023 року).

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.07>

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ КРИПТОВАЛЮТНИХ БІРЖ В УКРАЇНІ

Ковалевич Ігор Ігорович,
аспірант кафедри господарського
права і процесу
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено дослідженню правового регулювання ринку обігу віртуальних активів та діяльності криптовалютних бірж в Україні. У статті проаналізовано новації національного законодавства у контексті впровадження підґрунтя для правового регулювання діяльності криптовалютних бірж як суб'єктів ринку віртуальних активів. Зокрема розглянуто положення Закону України «Про віртуальні активи», як майбутньої правової основи легалізації діяльності криптовалютних бірж та ринку віртуальних активів в цілому. У статті висвітлено позитивні та проблемні аспекти регулювання даного закону.

Встановлено характерні ознаки для розмежування основних видів криптовалютних бірж та визначено понятійно-категоріальний апарат дослідження. Проаналізовано сутність понять, що закріплюються законом України «Про віртуальні активи», а також основних вимог та передумов для ведення діяльності постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів до яких також можна віднести діяльність криптовалютних бірж. Окрім цього здійснено аналіз положень Закону України «Про віртуальні активи» в розрізі прогнозування впливу положень закону на ринок віртуальних активів після набрання ним чинності.

Охарактеризовано порядок реєстрації, ліцензування діяльності постачальників послуг пов'язаних з оборотом віртуальних активів, що встановлюється законом, а також проаналізовано міжнародний досвід нормативного регулювання діяльності криптовалютних бірж на прикладі Канади. Підкреслено важливість визначення правових механізмів державного регулювання, нагляду та моніторингу за діяльністю криптовалютних бірж, доопрацювання положень закону, а також необхідність подальшого дослідження даної теми статті.

Проведене дослідження в цілому висвітлює складність регулювання нових правовідносин, які активно впроваджуються глобальним інформаційним середовищем.

Ключові слова: правове регулювання, віртуальні активи, криптовалютна біржа, постачальники послуг пов'язаних з оборотом віртуальних активів.

LEGAL ASPECTS OF REGULATING CRYPTOCURRENCY EXCHANGES IN UKRAINE

Kovalevych Ihor Ihorovich,
PhD Student at the Department
of Commercial Law and Procedure
(National University "Odesa Law
Academy", Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the study of legal regulation of the virtual assets market and activities of cryptocurrency exchanges in Ukraine. The article analyses the innovations

of national legislation in the context of introducing a framework for legal regulation of cryptocurrency exchanges as virtual asset market participants. In particular, the author considers the provisions of the Law of Ukraine "On Virtual Assets" as the future legal basis for legalisation of cryptocurrency exchanges and the virtual asset market in general. The article highlights the positive and problematic aspects of regulation of this law.

Characteristic features for distinguishing between the main types of cryptocurrency exchanges are identified and the conceptual and categorical apparatus of the study is defined. The article analyses the essence of the concepts enshrined in the Law of Ukraine "On Virtual Assets", as well as the basic requirements and prerequisites for the activities of service providers related to the turnover of virtual assets, which can also include the activities of cryptocurrency exchanges. In addition, the article analyses the provisions of the Law of Ukraine "On Virtual Assets" in the context of forecasting the impact of the provisions of the Law on the virtual assets market after its entry into force.

The author characterizes the procedure for registration and licensing of service providers related to the turnover of virtual assets established by law, and also analyzes the international experience of regulatory regulation of cryptocurrency exchanges on the example of Canada. The author emphasizes the importance of determining the legal mechanisms for state regulation, supervision and monitoring of cryptocurrency exchanges, and of finalizing the provisions of the law, as well as the need for further research on this topic.

This study highlights the complexity of regulating new legal relations which are being actively implemented by the global information environment.

Key words: legal regulation, virtual assets, cryptocurrency exchange, providers of services related to the turnover of virtual assets.

Постановка проблеми. Ринок обігу криптовалюти та інших віртуальних активів давно присутній в Україні, не дивлячись на правову невизначеність регулювання останнього. Істотним кроком в питанні регулювання ринку криптовалют стало підписання 15 березня 2022 року Президентом України Закону України «Про віртуальні активи» (надалі – «Закон»).

Закон вступить в дію лише з дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами». Наразі було підготовлено декілька редакцій змін до податкового законодавства, що направлені на врегулювання питання оподаткування операцій з віртуальними активами.

Разом із тим, аналіз положень Закону є актуальним в частині прогнозування впливу останнього на ринок віртуальних активів після набрання чинності, зокрема на криптовалютні біржі – як одного з ключових учасників ринку.

Ступінь розробленості теми. Варто зазначити, що питання правового регулювання діяльності криптовалютних бірж та його ефективності не набуло поширення серед наукових досліджень, що й обумовлює актуальність даної теми дослідження.

Аналізом окремих аспектів теми даної статті займалися такі вчені, як: А. Н. Бегер, Н. П. Варфоломеева, О. Г. Волевіз, Н. Ю. Голубева, О. І. Зайцева, О. В. Железов, А. В. Квітка, Д. П. Купріянов, В. А. Кутирін, К. Г. Некіт, К. В. Нікітін, К. В. Сомік, А. В. Федоров та інші.

При цьому існує багато важливих питань, які досі не врегульовані в правовому полі та не досліджені науковцями. Зокрема наразі існує необхідність визначення правових механізмів державного регулювання, нагляду та моніторингу за діяльністю криптовалютних бірж.

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних питань правового регулювання діяльності криптовалютних бірж.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно визначити понятійно-категоріальний апарат дослідження, таких термінів як «криптовалютна біржа» та встановити характерні ознаки функціонування останніх. На жаль, визначення криптовалютової біржі не міститься ані «Кембриджський словник», ані положення чинного законодавства.

Відповідно до визначення з веб-сайту криптовалютової біржі «WhiteBIT», криптовалютна біржа – це платформа де зареєстровані приватні особи або компанії, які можуть купувати, продавати та торгувати криптовалютою [1].

Незалежна організація, що займається фінансовими пропозиціями «Unionstandardbank» визначає криптовалютну біржу, як майданчик на якому користувач може купувати та продавати цифрові валюти в режимі онлайн [2].

Проаналізувавши характерні ознаки функціонування криптовалютних бірж, останню можна визначити, як онлайн платформу через яку користувачі (приватні особи або компанії) можуть купувати, зберігати й продавати віртуальні активи. Іншими словами криптовалютна біржа – це одночасно банк та міжбанк, де можна купувати та брати участь у торгах. Адже криптовалютна біржа – це своєрідне поєднання біржі акцій та банку, тільки замість акцій, торгівля здійснюється різними віртуальними активами (криптоактивами).

Наступним важливим елементом для дослідження правового регулювання криптовалютних бірж – є розмежування їх різновидів. Зокрема криптовалютні біржі існують у двох істотно відмінних проявах – як CEX та DEX біржі.

CEX біржа – централізована біржа, яка використовує третю сторону для полегшення транзакцій між продавцями та покупцями таких, як купівля біткоїна чи іншого віртуального активу. Транзакції на CEX біржах відбуваються подібно операціям в традиційних банках, який служить стороннім посередником, що з'єднує покупця та продавця у фінансових транзакціях. Біржі за таке посередництво беруть відповідну плату у вигляді комісій за кожну транзакцію.

Централізовані біржі, як правило, високоліквідні, що на практиці означає легкість та швидкість конвертації одного активу в інший без впливу на його ринкову ціну. Окрім цього CEX біржі надають можливість конверсії валют по типу фіат – криптовалюта та криптовалюта – фіат. Тобто на централізованих біржах можна купити біткоїни за гривню або іншу фіатну валюту.

Наступною характерною ознакою централізованих бірж, є те, що останні, здебільшого вимагають від користувачів проходження процедури «KYC», що полягає у розкритті даних, що дозволяють ідентифікувати та верифікувати особистість кожного користувача.

Однією з найсуттєвіших відмінностей централізованих бірж від децентралізованих – є фінансова регуляція з боку сторонніх органів. Так, CEX біржі підпадають під дію фінансових регуляцій, які можуть змінювати правила функціонування, до прикладу, доступ до біржі може бути обмежений для користувачів з боку держави або інших інституцій.

Прикладом централізованої біржі може бути українська криптобіржа «WhiteBIT», яка надає можливість торгівлі та обміну криптоактивами, фіатними валютами.

Надалі розглянемо DEX біржу, яка є антиподом централізованій біржі за своїми характерними ознаками.

DEX біржа – децентралізована біржа, яка надає платформу для взаємодії користувачів, що хочуть купити чи продати віртуальний актив. Водночас сама біржа не виступає прямим посередником при здійсненні транзакцій між покупцем та продавцем. DEX біржі регулюються виключно механізмами блокчейну. Це дозволяє двом сторонам брати участь в однорівневих транзакціях «віч-на-віч» за мінімальну плату.

Прикладом DEX біржі – є «WhiteSwap», біржа з українським корінням, яка наразі працює на блокчейнах типу «Ethereum» чи «Tron» і пропонує користувачам різні «пули ліквідності» (пари для обміну віртуальних активів).

Використання DEX біржі не вимагає від користувача проходження процедури верифікації. На децентралізованих біржах користувачі встановлюють власні правила за рахунок використання технології «смартконтрактів», що відкриває доступ кредитних та ощадних продуктів. У більшості випадків DEX біржі пропонують виключно обмін однієї криптовалюти на іншу.

З огляду на таку незалежність DEX біржі фактично не піддаються регулюванню з боку держави та інших фінансових регуляторів (окрім законів математики).

Таким чином, якщо розглядати правове регулювання діяльності криптовалютних бірж, то аналізу підлягає саме CEX біржі з огляду на технічну можливість впливу на діяльність останніх. В Україні можна виділити декілька криптовалютних бірж: KUNA, WhiteBIT, BTC TRADE UA, QMALL. При цьому регулювання діяльності криптовалютних бірж в Україні, як і в більшості країн світу, обмежується на рівні державної реєстрації юридичної особи. Зокрема криптовалютні біржі в Україні здійснюють діяльність, як товариства з обмеженою відповідальністю з видом діяльності «консультування з питань інформатизації».

Щодо інших обов'язкових правил для здійснення діяльності криптобірж в Україні, то вони наразі відсутні. Водночас набрання чинності Закону покликано змінити ситуацію, що склалася.

Перш за все, необхідно відзначити, що Закон не використовує термін «криптовалютна біржа», та на протигагу ньому використовується поняття «постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів».

Зокрема пункт 8 статті 1 Закону зазначає, що «постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, виключно суб'єкти господарювання – юридичні особи, які провадять в інтересах третіх осіб один або декілька з таких видів діяльності: зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів; обмін віртуальних активів; переказ віртуальних активів; надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами».

Здійснивши аналіз даного визначення, можна зробити висновок, що термін «постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів» (далі – Постачальники послуг) за своїм змістом охоплює діяльність криптовалютних бірж.

Таким чином положення Закону направлено серед іншого також на регулювання діяльності криптовалютних бірж. Даним Законом також вперше на рівні законодавства закріплюється обов'язок державної реєстрації юридичних осіб для здійснення діяльності криптовалютних бірж, яку наразі можна здійснювати без відповідної реєстрації.

Закон у пункті 12 статті 1 розмежовує учасників ринку віртуальних активів на постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (далі – Постачальник) та на будь-яких осіб, які здійснюють операції з віртуальними активами у своїх інтересах. Запропоноване розмежування Закону відповідає практичній ситуації на ринку віртуальних активів, що склалася.

Серед інших новацій Закону варто виокремити запровадження суворих та вимогливих правил до реєстрації та діяльності Постачальників. Частиною 5 статті 9 Закону встановлюються наступні вимоги до Постачальників: юридична особа, керівники, головний бухгалтер, власники істотної участі та кінцеві бенефіціарні власники якої мають бездоганну ділову репутацію; яка має сформований статутний капітал у розмірі, встановленому цим Законом, та може підтвердити законність отримання коштів,

що були направлені на формування статутного капіталу юридичної особи; яка відповідає іншим встановленим цим Законом вимогам.

Терміни «структура власності» та «бездоганна ділова репутація» вживаються в цьому Законі у значеннях, наведених у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Відповідно до положень Закону, Постачальником послуг може бути іноземна юридична особа, яка є учасником ринку віртуальних активів, за правом іноземної держави провадить діяльність, як постачальник послуг у порядку та на умовах, визначених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку з урахуванням вимог та обмежень, визначених цим Законом.

При цьому частиною 4 статті 9 Закону, встановлено обмеження щодо Постачальників, зокрема Постачальником не може бути юридична особа, яка прямо чи опосередковано пов'язана з державою-окупантом або державою-агресором, що визнана Верховною Радою України у відповідному порядку.

Так, відповідно до Закону, Постачальником не може бути юридична особа: яка зареєстрована відповідно до законодавства держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором; яка має місцезнаходження на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором; керівники, головний бухгалтер, власники істотної участі та кінцеві бенефіціарні власники якої є громадянами держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором; яка є особою, яка прямо чи опосередковано контролюється у значенні, наведеному у статті 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», резидентами іноземної держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором, або діє в їхніх інтересах та інші обмеження закріплені частиною 4 статті 9 Закону.

Вказані обмеження стосуються виключно Постачальників та не поширюються, на інших учасників ринку, які здійснюють операції з віртуальними активами у власних інтересах.

Одним з найсуттєвіших критеріїв щодо отримання права на здійснення діяльності Постачальника – є наявність статусу фінансової установи, згідно з частиною 7 статті 9 Закону. Відповідно до пункту 65 статті 1 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», фінансова установа – це юридична особа, яка отримала ліцензію на здійснення діяльності з надання фінансових послуг, основним видом діяльності якої є діяльність із надання фінансових послуг [3].

Отже, з набранням чинності Закону, діяльність криптобірж підлягатиме ліцензуванню. Запровадження таких обмежень відповідає практиці нормативного регулювання діяльності криптовалютних бірж в Канаді, де їхня діяльність була врегульована ще у 2014 році, коли генерал-губернатор Канади схвалив законопроект, згідно з яким такі біржі підлягають реєстрації в Канадському центрі аналізу фінансових операцій і звітності та зобов'язані дотримуватися законодавства у галузі протидії легалізації (відмиванню) доходів. Так, без відповідної реєстрації криптобіржі, біржа не зможе відкрити рахунок у банку Канади [4].

Більше того, щоб стати Постачальником, необхідно буде отримати відповідний дозвіл та мати сформований статутний капітал у розмірах передбачених Законом, щодо конкретних видів послуг, що будуть надаватися Постачальником. До прикладу, розмір статутного капіталу для резидентів України – постачальників послуг з обміну віртуальних активів має становити не менше 35 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Розмір статутного капіталу для нерезидентів України – постачальників

послуг з обміну віртуальних активів має становити не менше 175 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Серед наведених вимог, окрему увагу необхідно звернути на те, що для того, щоб отримати дозвіл на надання послуг пов'язаних з оборотом віртуальних активів Постачальнику не достатньо лише мати визначений Законом розмір коштів для формування статутного капіталу. Також необхідно підтвердити документально, що статутний капітал не сформований за допомогою коштів джерело походження, яких не можливо встановити за допомогою відповідних документів чи їх копій [5].

Заява на отримання дозволу подаватиметься до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку з одночасною оплатою плати за видачу дозволу в залежності від виду послуг, що планується надавати Постачальником: для українських резидентів від 68 000,00 грн до 136 000,00 грн, а для нерезидентів – від 340 000,00 грн до 680 000,00 грн.

Видача (відмова у видачі, переоформлення, анулювання) дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, здійснюватиметься у встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку порядку (далі – НКЦПФР).

Разом з заявою на видачу дозволу, Закон також визначає необхідні документи, які містять інформацію про: ділову репутацію кінцевих бенефіціарних власників, власників істотної участі; ідентифікаційні дані, ділову репутацію та професійний досвід керівників заявника, ділову репутацію заявника; ідентифікаційні дані, професійний досвід та бездоганну ділову репутацію засновників заявника, голови та членів колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу), голови та членів наглядової ради (за наявності) такої юридичної особи.

Строк розгляду заяви на видачу відповідного дозволу встановлено в розмірі 30 днів, а сам дозвіл видаватиметься строком на один рік. Варто зазначити, що Закон не передбачає порядку продовження строку дії дозволу. З огляду на зазначене слідує висновок, що плата за видачу дозволу буде вноситися щорічно при подачі заяви.

Відомості про видачу, переоформлення, анулювання дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, вносяться Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку до Державного реєстру постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів на безплатній основі.

На Постачальників також покладаються спеціальні обов'язки: надання необхідної, доступної та достовірної інформації про себе, правила своєї роботи, вичерпний перелік умов здійснення операцій, а також про наявні можливості захисту прав користувачів та інших учасників ринку віртуальних активів за запитами інших учасників ринку віртуальних активів. При цьому порядок надання такої інформації визначається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку згідно з частиною 3 статті 9 Закону.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що сфера діяльності криптовалютних бірж наразі залишається досить невизначеною, не дивлячись на прийнятий Закон. Поки Закон не набрав чинності діяльність криптобірж залишається поза межами регулювання правового поля. Більше того, положення прийнятого Закону перебувають на етапі формування і розвитку, а отже, не є досконалими, зокрема Закон не встановлює конкретних механізмів контролю діяльності Постачальників після реєстрації (передбачено тільки декларативні повноваження для Національного банку України та НКЦПФР), не врегульовує діяльність DEX бірж, які також активно здійснюють свою діяльність в Україні. Зазначене пов'язано з тим, що діяльність криптобірж є досить новим явищем, що потребує подальшого вивчення з боку науковців, при чому, не тільки з економічної точки зору, а й юридичної.

Список використаних джерел:

1. Посилання на визначення з веб-сайту криптовалютної біржі «WhiteBIT». URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-a-cryptocurrency-exchange/>
2. Посилання на визначення з веб-сайту незалежної організації «Unionstandardbank». URL: <https://unionstandardbank.com/pro-nas>
3. Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>
4. Електронний ресурс. URL: <https://crystalblockchain.com/articles/2021-crypto-regulations-in-canada/>
5. Фурман В. Регулювання криптовалют в Україні: що передбачає Закон про віртуальні активи. LIGA ZAKON. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/210170_regulyuvannya-kriptovalyut-v-ukran-shcho-peredbacha-zakon-pro-virtualn-aktivi

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.08>

ВИРОБНИЦТВО ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Курман Тетяна Вікторівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри земельного та
аграрного права

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Статтю присвячено аналізу правових засад виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні, а також формулюванню на його основі висновків і пропозицій, спрямованих на вирішення правових проблем і на вдосконалення чинного аграрного законодавства у зазначеній сфері в умовах воєнного стану. Необхідність зміни парадигми сільськогосподарського господарювання й запровадження концепції сталого розвитку в агросфері останніми роками значно актуалізували розвиток органічного сільськогосподарського виробництва в усьому світі. Україна має значний потенціал у цій сфері. Однак війна, що ведеться на території нашої держави РФ, завдала величезних збитків агросфері й зумовила виникнення низки загроз у сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Мова йде про вилучення з органічного обробітку значних площ придатних сільськогосподарських угідь через їх замінування, засмічення уламками бойових частин ракет та снарядів, забруднення важкими металами і хімічними сполуками, затоплення тощо, а також про виникнення інших негативних чинників, на які людина не матиме змоги ефективно впливати чи протидіяти, забезпечуючи нейтралізацію їх негативного впливу («кислотні дощі», забруднені атмосфера, водойми та ін.) У зв'язку з цим, органічним виробникам в умовах ведення війни на території України вкрай складно забезпечити дотримання вимог органічного законодавства та органів сертифікації, а в окремих регіонах і випадках – взагалі навряд чи можливо. В умовах воєнного стану актуалізується й низка інших питань, пов'язаних із веденням органічного виробництва – щодо складності релокації органічного бізнесу, порушення логістичних шляхів, необхідності підтримки органічних виробників як з боку держави, так і за рахунок грантів та ін. У статті на підставі аналізу чинного органічного законодавства зроблено висновок про те, що воно не адаптоване до викликів воєнного стану, а запроваджені окремі точкові, фрагментарні заходи навряд чи здатні забезпечити ефективне правове регулювання відносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва й гарантування та захист прав виробників органічної сільськогосподарської продукції, а отже є потреба в якісному оновленні його змісту. Комплексне подолання проблем законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції в умовах воєнного стану створить підґрунтя для активного розвитку органічного сільського господарства в Україні у повоєнний період.

Ключові слова: органічне сільське господарство, органічне сільськогосподарське виробництво, органічна сільськогосподарська продукція, сталий розвиток, агросфера.

**PRODUCTION OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTS:
CURRENT CHALLENGES AND PROBLEMS OF LEGISLATIVE SUPPORT**

Kurman Tetiana Victorovna,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of the Land and
Agrarian Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article analyzes the legal framework for the production of organic agricultural products in Ukraine and formulates conclusions and proposals based on this analysis aimed at solving legal problems and improving the current agricultural legislation in this area under martial law. The need to change the paradigm of agricultural management and the introduction of the concept of sustainable development in the agricultural sector in recent years have significantly actualized the development of organic agricultural production around the world. Ukraine has significant potential in this area. However, the war waged in our country by the Russian Federation has caused huge losses to the agricultural sector and led to a number of threats to the production of organic agricultural products. We are talking about the withdrawal from organic cultivation of large areas of suitable agricultural land due to their mining, contamination with fragments of missile warheads and shells, pollution with heavy metals and chemical compounds, flooding, etc., as well as the emergence of other negative factors that humans will not be able to effectively influence or counteract, ensuring the neutralization of their negative impact ("acid rain", polluted atmosphere, water bodies, etc.). In this regard, it is extremely difficult for organic producers to ensure compliance with the requirements of organic legislation and certification bodies in the context of the war on the territory of Ukraine, and in some regions and cases it is hardly possible at all. In the context of martial law, a number of other issues related to organic production are also becoming more relevant, such as the complexity of relocating organic business, disruption of logistics routes, the need for support for organic producers both from the state and through grants, etc. Based on the analysis of the current organic legislation, the article concludes that it is not adapted to the challenges of martial law, and the introduced individual, fragmentary measures are unlikely to ensure effective legal regulation of relations in the field of organic agricultural production and guarantee and protect the rights of organic agricultural producers, and therefore there is a need for a qualitative update of its content. A comprehensive solution to the problems of legislative support for the production of organic products under martial law will create the basis for the active development of organic agriculture in Ukraine in the postwar period.

Key words: organic farming, organic agricultural production, organic agricultural products, sustainable development, agrosphere.

Актуальність дослідження. Необхідність зміни парадигми сільськогосподарського господарювання й запровадження концепції сталого розвитку в агросферу останніми роками значно актуалізували розвиток органічного сільськогосподарського виробництва в усьому світі. Ліквідація голоду, покращання харчування, забезпечення доступу кожної людини до безпечних та поживних продуктів харчування, сприяння сталому розвитку сільського господарства, а також забезпечення здорового способу життя й сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці – все це знайшло закріплення серед Глобальних цілей сталого розвитку (SDGs) у підсумковому документі ООН «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development» [1].

Збереження здоров'я людини, можливість реалізації її природного права на життя безпосередньо пов'язані з якістю і безпечністю продуктів харчування. Нині спостерігається загальносвітова тенденція до збільшення попиту на органічні продукти рослинного і тваринного походження, що зумовлено популяризацією здорового способу життя й здорового харчування. Це, в свою чергу, спонукає аграрних товаровиробників в усьому світі переходити до органічного сільського господарства. Ведення даної альтернативної форми аграрного виробництва є засобом забезпечення сталого розвитку агросфери, а її розвиток значною мірою залежить від досконалості правового забезпечення.

Виробництво органічної сільськогосподарської продукції – один із безумовних сучасних світових трендів, що являє собою форму практичної реалізації політики сталого розвитку агросфери в цілому, оскільки воно передбачає поєднання економічного зростання (підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції й доходів органічних виробників), екологічної спрямованості (відновлення агроєкосистем, охорона довкілля) та соціального ефекту (забезпечення споживачів безпечними і високоякісними продуктами харчування, створення додаткових робочих місць, адже органічне виробництво є більш трудомістким тощо) як взаємозалежних і корелюючих елементів стратегічного розвитку держави й одночасно гарантує населенню високу якість продовольства як важливої складової продовольчої безпеки [2].

Споживання органічної продукції на більш високому рівні забезпечує фізіологічні потреби людини у вітамінах, мікроелементах, поживних речовинах. На думку експертів, органічні продукти корисніші за їх звичайні аналоги (наприклад, в органічному молоці на 70% більше вітамінів, в органічних продуктах на 18-19% більше антиоксидантів та поліненасичених жирних кислот, на 50% менше важких металів). Окрім того, органічні ферми утворюють на 30% менше викидів парникових газів, порівняно зі звичайними фермами, отже, менше забруднюють атмосферу й довкілля [3], що також позитивно впливає на стан агросфери, екосистем та здоров'я людей. Такі продукти не містять ГМО, консервантів, штучних барвників, залишків пестицидів та інших шкідливих для здоров'я людини речовин. Загалом концепція органічного виробництва як форма альтернативного сільськогосподарського виробництва виходить із цілісного, синергетичного підходу. В основі лежить принцип: «Від здорових ґрунтів – до здорової рослини, тварини й людини».

Аналіз наукових публікацій. Теоретико-правові питання розвитку органічного сільськогосподарського виробництва не лишилися поза увагою науковців. Вони розглядаються у працях Н. А. Берлач, С. І. Бугери, Х. А. Григор'євої, В. М. Єрмоленка, В. М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко, Н. В. Кравець, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, С. О. Лушпаєва, В. О. Мельник, О. Л. Мініної, Д. С. Піддубної, С. М. Романко, О. М. Савельєвої, А. М. Статівки, В. Ю. Уркевича, О. М. Туєвої та ін. Проте, переважна більшість цих досліджень не враховує сучасних викликів і загроз, що постали перед органічними виробниками в умовах воєнного стану і, відповідно, потребують нагального вирішення й законодавчого врегулювання. Отже, питання законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції в умовах воєнного стану на даний час залишаються недостатньо дослідженими аграрно-правовою наукою, що робить їх дослідження вкрай актуальним.

Метою даної статті є аналіз правових засад виробництва органічної сільськогосподарської продукції в сучасних умовах воєнного стану, а також формулювання на його основі висновків і пропозицій, спрямованих на вирішення правових проблем і на вдосконалення чинного аграрного законодавства у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища

і тварин, зокрема шляхом поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій відповідно до ст. 404 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої, проголошено однією із сфер співробітництва між Сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій [4].

В Україні у 2019 році за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства загальна площа сільськогосподарських земель з органічним статусом та перехідного періоду склала близько 468 тис. га (1,1% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення), зареєстровано 617 операторів органічного ринку, з них 470 – сільськогосподарські виробники. Це дозволило Україні посісти 2-ге місце за обсягами імпортованої органічної продукції до ЄС [5]. За два роки, станом на 31 грудня 2021 р. загальна площа таких сільськогосподарських угідь склала 422–299 га (1% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України), загальна кількість операторів становила 528, включаючи 418 сільськогосподарських виробників [6]. Наведені статистичні дані, з одного боку, засвідчують зацікавленість національних сільськогосподарських товаровиробників у веденні такої альтернативної форми аграрного виробництва, як органічне виробництво, а з іншого, показують можливості і перспективи його подальшого розвитку.

На думку представників економічної науки, ринок органічних продуктів є перспективним сегментом сучасного агропромислового світового і вітчизняного ринку, а експорт вітчизняної органічної продукції значно перевищує обсяги внутрішнього споживчого ринку внаслідок низької платоспроможності населення України, але з огляду на зростання популярності продуктів, вирощених без застосування хімічних препаратів, органічне землеробство виглядає привабливою галуззю для інвестування [7, с. 23].

Правові засади органічного сільськогосподарського виробництва на національному рівні визначаються Законом України від 10 липня 2018 р. «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [8] та постановою Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. «Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції» [9].

Оскільки ці нормативно-правові акти прийнято у довоєнний період, вони не розраховані на ті виклики і загрози, які постали перед органічними виробниками під час воєнного стану. Війна завдала величезних збитків аграріям й агросфері в цілому. Сільське господарство України стало прямою жертвою війни, адже переважна більшість земель, на яких велися чи проводяться бойові дії, є сільськогосподарськими угіддями – полями, пасовищами та сіножатями. Частина цих земель на сьогодні знаходиться у тимчасовій окупації, інша – замінована, засмічена уламками бойових частин ракет та снарядів, забруднена важкими металами і хімічними сполуками внаслідок обстрілів, використання військової техніки тощо. Подальше сільськогосподарське використання значної частини цих земель у найближчому майбутньому є вкрай ускладненим, навіть небезпечним, а отже неприпустимим до проведення детального обстеження й запровадження ґрунтоохоронних заходів.

Колосальної шкоди агросфері завдано й підривом Каховської ГЕС, зокрема й органічному сектору, адже значна частина операторів органічного сільськогосподарського виробництва використовувала угіддя у Запорізькій та Херсонській областях, які внаслідок підриву опинилися затопленими, забрудненими внаслідок потрапляння у воду хімічних та інших небезпечних речовин, засміченими тощо.

Все вищевказане, звичайно, чинить негативний вплив й на ведення органічного виробництва, і не лише тому, що з органічного обробітку вилучаються значні площі придатних сільськогосподарських угідь, але й тому, що створюються негативні чинники об'єктивного характеру, на які людина не матиме змоги ефективно впливати чи протидіяти, забезпечуючи нейтралізацію їх негативного впливу. Мова йде, приміром, про так звані «кислотні дощі», забруднену воду та ін., які зможуть потрапити на земельні ділянки, де проводиться органічне виробництво, вирощується органічна продукція рослинництва, органічні корми тощо, і, як наслідок, – до органічної продукції (продукції перехідного періоду). Таким чином, як вбачається, органічному виробнику в умовах ведення війни на території України буде вкрай складно забезпечити дотримання вимог органічного законодавства та органів сертифікації, а в окремих регіонах і випадках – взагалі навряд чи можливо.

Законодавець зробив певні кроки на шляху вдосконалення правового регулювання відносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва вже під час війни. Так, Перехідні положення спеціального Закону «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» зазнали змін внаслідок прийняття Закону України від 12 липня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» [10]. Відповідно до п. 2 розділу XI «Перехідні положення» цього Закону до 1 липня 2024 року:

1) суб'єкти господарювання, які не є операторами відповідно до цього Закону, мають право реалізовувати сільськогосподарську продукцію як органічну та використовувати напис "органічний продукт" у власних назвах продуктів, торговельних марках, а також позначення та написи "органічний", "біодинамічний", "біологічний", "екологічний", "органік" та/або будь-які однокореневі та/або похідні слова від цих слів з префіксами «біо-», «еко-», за умови наявності чинного сертифіката, що засвідчує виробництво та/або обіг органічної продукції згідно із законодавством іншим, ніж законодавство України, виданого органом іноземної сертифікації;

2) такі суб'єкти господарювання вважатимуться виробниками органічної сільськогосподарської продукції для цілей Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України";

3) орган сертифікації може скоротити тривалість перехідного періоду, передбаченого цим Законом, для суб'єкта господарювання, який перебуває під його контролем як органу іноземної сертифікації, на строк, протягом якого такий суб'єкт господарювання здійснював органічне виробництво у відповідній галузі згідно із законодавством Європейського Союзу.

Постановою КМУ від 1 липня 2022 р. «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо повноважень Міністерства аграрної політики та продовольства та Міністерства економіки» [11] низку повноважень у сфері органічного виробництва передано галузевому Міністерству аграрної політики та продовольства України, що вбачається цілком обґрунтованим.

В умовах воєнного стану актуалізується й низка інших питань, пов'язаних із веденням органічного виробництва – це складність, а в деяких випадках неможливість релокації органічного бізнесу, порушення логістичних шляхів, необхідність підтримки органічних виробників як з боку держави, так і за рахунок грантів та ін. Зокрема, державній підтримці виробників органічної сільськогосподарської продукції присвячено ст. 17–2.9. Закону України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України» [12], яка передбачає наступні види такої підтримки: виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь та/

або одну голову великої рогатої худоби, а також відшкодування до 30 відсотків вартості витрат на проведення сертифікації органічного виробництва та на придбання дозволених для використання засобів захисту рослин та добрив, насіння, садивного матеріалу та кормів.

Водночас відповідно до ст. 17–2.8. цього Закону сільськогосподарським товаровиробникам можуть відшкодуватися втрати від пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру шляхом виплати бюджетної дотації на одиницю пошкоджених угідь. Виникає питання: чи належить війна і ведення воєнних дій до таких ситуацій і який механізм отримання вказаного відшкодування? І чи є можливим таке відшкодування в умовах війни, дефіциту бюджетних коштів?

Як вбачається, перелік заходів державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції має бути розширеним, виходячи з реалій воєнного стану. Дана пропозиція знаходить підтримку і у спеціальній літературі. Так, на думку Д. С. Піддубної, на територіях, які зазнали забруднення внаслідок ведення бойових дій, доцільно запровадити такий засіб державної підтримки органічних виробників, як звільнення від сплати мінімального податкового зобов'язання на певний термін, допоки відновиться стан земельних ресурсів. Контроль стану природних ресурсів в такому разі має здійснювати відповідний державний орган [13, с. 218].

Тож, як засвідчує попередній аналіз, національне законодавство не адаптоване до викликів воєнного стану, а вказані вище точкові, фрагментарні заходи навряд чи здатні забезпечити ефективне правове регулювання відносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва й гарантування та захист прав виробників органічної сільськогосподарської продукції.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що Україна має значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції. В умовах, коли така продукція стає все більш привабливою як для європейського, так і для національного споживача, наша держава має можливість стати одним із головних її експортерів як на ринку ЄС, так і на світовому ринку. Доцільність ведення органічного сільгоспвиробництва зумовлюється й необхідністю реалізації цілей сталого розвитку агросфери, гарантування права на життя і здоров'я шляхом забезпечення населення якісною та екологічно безпечною харчовою продукцією, поліпшення агроекологічного іміджу України як виробника і експортера високоякісної органічної продукції та забезпечення продовольчої безпеки нашої держави. Проте, на даний час органічне законодавство України не є адаптованим до викликів і загроз воєнного стану, а отже, потребує якісного оновлення свого змісту. Комплексне подолання проблем законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції в умовах воєнного стану, як вбачається, створить підґрунтя для активного розвитку органічного сільського господарства в Україні у повоєнний період.

Список використаних джерел:

1. Sustainable Development Goals (SDGs) «Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development». United Nations. United Nations publication. Santiago: Printed at United Nations, 2018. P. 19–23.
2. Курман Т.В. Проблеми законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції тваринництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 153–157. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/29.pdf>
3. Каблучка Є. За останні півтора роки кількість органічних виробників збільшилася вдвоє. *Енерго.Лайф.інфо*. URL: <http://energolife.info/ua/2016/News/2846> (дата звернення: 27.08.2018).

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (ратифіковано Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 17.11.2022).

5. Органічне виробництво в Україні: інформаційно-аналітичний портал АПК України. 11 грудня 2020 р. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini>

6. Органічне виробництво в Україні: офіц. портал Міністерства аграрної політики та продовольства України. 11 жовтня 2022 р. URL: <https://minagro.gov.ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini>

7. Чередніченко О.О. Ефективність виробництва органічної продукції рослинництва. *Економічні горизонти*. 2021. № 1 (16). С. 22–29. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/252416/249670>.

8. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10 липня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>

9. Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-2019-%D0%BF#n10>

10. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану: Закон України від 12 липня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text>

11. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо повноважень Міністерства аграрної політики та продовольства та Міністерства економіки: постанова КМУ від 1 липня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/749-2022-%D0%BF#n2>

12. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/card2#Card>

13. Піддубна Д.С. Органічний вектор розвитку в еколого-правовій політиці України крізь призму євроінтеграційних процесів та воєнного стану. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану*: матер. наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 215–219.

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.09>

РЕФОРМА СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ ТА ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ВИКЛИКИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Овчаренко Олена Миколаївна,orcid.org/0000-0002-1641-6161доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільної юстиції та
адвокатури(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,

м. Харків, Україна)

адвокат, Дисциплінарний

уповноважений Асоціації приватних
виконавців України (2019–2022 рр.)

В статті обґрунтовується, що забезпечення доступного і справедливого правосуддя є позитивним зобов'язанням держави відповідно до взятих Україною на себе євроінтеграційних прагнень. В умовах триваючої збройної агресії росії проти України захист судової системи від ворожого втручання і кібер-атак – пріоритетне питання національної безпеки. Серед основних викликів післявоєнної відбудови України – відновлення зруйнованих і пошкоджених приміщень судів, підсилення кадрового потенціалу судової системи, розширення приватного елемента в системі виконання судових рішень, справедливий і оперативний розгляд справ про воєнні та військові злочини та інших справ, пов'язаних зі збройною агресією росії проти України. Надзвичайно важливим напрямком судової реформи була і залишається діджиталізація судочинства і виконавчого провадження.

Обґрунтовується, що в напрямку зміцнення кадрового потенціалу судової влади доцільним є: оптимізація етапів проведення конкурсних процедур до судів апеляційної та першої інстанції; скорочення термінів навчання кандидатів на посади суддів місцевих судів в Національній школі суддів України; автоматизація процесу тестування рівня правничих знань кандидатів на посади суддів та перевірки практичних завдань цих кандидатів; удосконалення взаємодії Громадської ради доброчесності та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з метою утвердження принципу «позитивного добору» кандидатів у судді; поглиблення перевірки кандидатів на посади суддів на критерії доброчесності з урахуванням специфіки попереднього професійного досвіду відповідних кандидатів (науковці, адвокати або судді).

Доводиться, що подальша цифровізація виконавчого провадження полягає в запровадженні електронної взаємодії приватних і державних виконавців із всіма учасниками виконавчого провадження та задіяними органами державної влади та юридичними особами, в забезпеченні виконавців доступу до необхідних їм для роботи державних реєстрів, у запровадженні електронного арешту коштів боржника та списання його активів, в повноцінному підключенні Автоматизованої системи виконавчого провадження до системи Електронний суд, у налагодженні функціонування Єдиного державного реєстру виконавчих документів, що має стати частиною Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Ключові слова: судова реформа, судова влада, незалежність судової влади, відкритість судової влади, кадрове забезпечення судової влади, виконавче провадження, модель виконання рішень судів.

REFORM OF THE JUDICIAL SYSTEM AND EXECUTIVE PROCEEDINGS: CHALLENGES OF POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Ovcharenko Olena Mykolayivna,
orcid.org/0000-0002-1641-6161
Doctor of Legal Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department
of Civil Justice and Advocacy
(Yaroslav Mudryi National Law
University,
Kharkiv, Ukraine)
Lawyer, Disciplinary Commissioner
of the Association of Private Executors
of Ukraine (2019–2022)

The article argues that ensuring accessible and fair justice is a positive obligation of the state in accordance with Ukraine's European integration aspirations. In the context of Russia's ongoing armed aggression against Ukraine, protecting the judicial system from hostile interference and cyber-attacks is a priority issue of national security. The main challenges of the post-war reconstruction of Ukraine include restoration of destroyed and damaged court buildings, strengthening the human resources of the judicial system, expansion of the private element in the system of enforcement of court decisions, fair and prompt consideration of cases of war crimes and other cases related to Russia's armed aggression against Ukraine. Digitalization of judicial proceedings and enforcement proceedings has been and remains an extremely important area of judicial reform.

It is substantiated that in order to strengthen the human resources potential of the judiciary, it is advisable to: optimize the stages of competitive procedures for courts of appeal and first instance; reduce the training period for candidates for the positions of local court judges at the National School of Judges of Ukraine; automate the process of testing the level of legal knowledge of candidates for the positions of judges and checking the practical tasks of these candidates; improve the interaction between the Public Integrity Council and the High Qualification Commission of Judges of Ukraine with a view to approving the appointment of judges to the positions of judges.

The author proves that further digitalization of enforcement proceedings involves the introduction of electronic interaction of private and public bailiffs with all parties of enforcement proceedings and the public authorities and legal entities involved, ensuring that bailiffs have access to the state registers necessary for their work, introducing electronic seizure of the debtor's funds and writing off his assets, fully connecting the Automated System of Enforcement Proceedings to the Electronic Court System, and establishing the due functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunication System.

Key words: judicial reform, judicial power, independence of the judiciary, openness of the judiciary, staffing of the judiciary, enforcement proceedings, model of enforcement of court decisions.

Вступ. Актуальність теми. Проблема судово-правової реформи є однією з ключових протягом всього періоду незалежності України. Як вірно відзначає О. З. Хотинська-Нор, «вітчизняна судова система після «Революції Гідності» вступила, виражаючись термінологією синергетики, в зону біфуркації – коли її системні (гомеостатичні) параметри (незалежність, самостійність, легітимність) досягли критичного рівня,

спричинивши системну кризу) – внаслідок чого судова система стала нестійкою відносно флуктацій, а її майбутнє – невизначеним та непередбачуваним» [31, с. 150]. Ця біфуркація продовжилась у зв'язку із пандемією Covid-19 і збройною агресією росії проти України.

Багато вітчизняних дослідників приділяли увагу напрямкам судово-правової реформи та окремим ключовим її аспектам. Зокрема, можна відзначити праці таких вчених, як В. В. Городовенко [8], О. З. Хотинська-Нор [31], С. В. Глущенко [6], Т. А. Цувіна [32] та інші автори. Однак, нові виклики у вигляді необхідності післявоєнної відбудови України вимагають нових підходів до осмислення напрямків судової реформи.

Мета дослідження. В проекті Плану відновлення України, що напрацьований робочою групою «Юстиція» Національна рада з відновлення України від наслідків війни, серед пріоритетів післявоєнної відбудови України відзначено: заповнення штатних посад суддів у найбільш завантажених судах першої та апеляційної інстанцій; оптимізація існуючої мережі загальних судів відповідно до нового адміністративно-територіального устрою та існуючих викликів; узагальнення масштабів спричинених збитків, розрахунок необхідних матеріальних ресурсів для відновлення пошкоджених приміщень судів; цифровізація судового процесу, розвиток дистанційного судочинства, побудова Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [27]. Напрямки розвитку судової системи після завершення активних бойових дій на території України можна розділити на дві основні групи: по-перше, необхідно буде усувати негативні наслідки російської агресії у вигляді руйнації будівель, пошкодження обладнання судів, відтік кадрів суддів та співробітників апаратів судів; по-друге, постане нагальна потреба впровадження заходів, спрямованих на подолання корупції, зміцнення незалежності судової гілки влади і впровадження стандартів справедливого і неупередженого суду відповідно до інтеграційного руху України до Європейського Союзу. Нарешті, нагальним буде впровадження принципів незалежності й відкритості суду, закріплених в статтях 126, 129 Конституції України [15]. Наше дослідження через обмеженість його обсягу не ставить за мету всеосяжний аналіз існуючих проблем і викликів судової реформи, однак ми окреслимо окремі найбільш актуальні її напрямки.

Виклад результатів дослідження. *Проблема забезпечення доступу до суду для громадян України в умовах подолання наслідків збройної агресії росії проти України.* Для класичного розуміння концепції доступності правосуддя характерно те, що в судовій системі мають бути відсутні правові та процесуальні перешкоди для звернення до суду та оперативного і справедливого вирішення судом справи. Це завдання є недосяжним у умовах воєнного стану, який розпочався в Україні 24 лютого 2022 р. на підставі Указу Президента України [21].

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [24] у період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження судів. Водночас через активні бойові дії та тимчасову окупацію окремих територій діяльність багатьох судів фактично призупинялась, після зникнення серйозних безпекових загроз – їх робота відновлювалась. Це торкнулось судів в Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській, Харківській та Херсонській областях [35]. Зміна територіальної підсудності судів у 2022 р. відбувалась на підставі розпорядження Голови Верховного Суду, а з січня 2023 р., після відновлення роботи Вищої ради правосуддя – на підставі рішення Вищої ради правосуддя. За даними Державної судової адміністрації України на кінець 2022 р. змінено (передано) територіальну підсудність справ 169 місцевих та апеляційних судів, що становить понад 22 %, від загальної кількості місцевих та апеляційних судів [9].

Відповідно до Щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінця «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина у 2022 р.» до основних проблем доступу до правосуддя з початку повномасштабного вторгнення віднесено:

- проблеми кадрового забезпечення місцевих судів та відсутність механізму дисциплінарної відповідальності суддів;
- пошкодження і руйнація приміщень судів;
- неможливість здійснення правосуддя на тимчасово окупованих територіях;
- втрата матеріалів судових справ;
- порушення строків розгляду справ у судах;
- обмеження доступу до судових рішень, до інформації про призначення судових засідань, проблеми з доступом до судових засідань;
- процесуальні порушення під час досудового розслідування, свавілля працівників правоохоронних органів;
- неналежний стан виконання рішень судів [37].

Вирішення всіх вказаних проблем потребує часу і системних зусиль, не всі з яких є можливими в умовах воєнного стану в Україні, коли вся країна потерпає від періодичних обстрілів, перебоїв з електрикою та вимушених перерв в роботі державних установ під час повітряних тривог. Також у законодавстві відсутній чіткий механізм відновлення судових справ, які були повністю або частково втрачені в результаті тимчасової окупації територій. Обчислення кількості таких справ також є проблематичним. Існують процесуальні проблеми із передачею справ з судів, які знаходяться на підконтрольній території, але в яких з різних відсутні судді (завершення строку повноважень судді, звільнення суддів тощо). Примітно, що зазначені проблеми в правовій системі України з'явилися з 2014 р., з початку ведення антитерористичної операції на Сході України. По завершенню бойових дій вирішення зазначених проблем буде нагальним.

Кадрове забезпечення судової влади в Україні: виклики і перспективи. За даними Державної судової адміністрації України, станом на середину 2023 р. судовій системі бракує близько 2000 суддів. Втім, на думку Голови Верховного Суду Станіслава Кравченка, ця цифра може сягати 4–5 тисяч [16]. За даними Державної судової адміністрації України, кількість суддів у судах, які здійснювали правосуддя, становить 70 % від кількості, встановленої наказами ДСА України. Так, чисельність суддів, визначена наказом ДСА України, становить 6 278 суддів, а кількість суддів, які в 2022 році здійснювали правосуддя, – 4 434 судді [9]. Остаточне визначення кадрових потреб судової гілки влади стане можливе після війни, коли будуть звільнені тимчасово окуповані території, коли завершаться бойові дії, коли відновлять свою роботу всі ті суди, які призупинили свою діяльність через окупацію або безпекові ризики. Оцінювання потреб судової системи в нових суддях буде здійснюватися спільними зусиллями органів суддівського самоврядування: Вищою радою правосуддя, Вищою кваліфікаційною комісією суддів, Радою суддів України й Державною судовою адміністрацією України. Для цього слід враховувати кілька істотних обставин.

По-перше, суддівський корпус доволі швидко втрачає суддів через їх звільнення у відставку та з інших причин. За півроку 2023 р., з моменту, коли Вища рада правосуддя відновила роботу, у відставку було звільнено 168 суддів [19]. Це судді, заяви яких не розглядалися протягом всього 2022 р. через неповноважність Вищої ради правосуддя. Через складність і довготривалість процедури добору суддів не здійснюються швидко, тому нові судді можуть з'явитися в місцевих та апеляційних судах не раніше проведення відповідних конкурсів, які навряд чи відновляться до завершення військових дій в Україні. За найоптимістичнішими оцінками конкурс до апеляційного суду може тривати півтора-два роки.

По-друге, з лютого 2022 р. відбулась безпрецедентна міграція населення України. Станом на вересень 2022 року ООН зафіксували в Європі 7 мільйонів українців. З них 4 мільйони звернулись за тимчасовим прихистком [18]. Близька 7 мільйонів українців перемістилися в межах країни, виїхавши з територій, які стали тимчасово окупованими або на яких велись активні бойові дії. Станом на травень 2023 року постійне населення України, за оцінками Українського інституту майбутнього, становить 29 млн осіб [10]. Окрім проблем з відновленням економіки та поверненням українців, що виїхали за кордон, пост-воєнний період відбудови України вимагатиме переоцінки кількості звернень до суду й кількості суддів, які будуть необхідні для забезпечення належного відправлення правосуддя на звільнених територіях та на територіях, де спостерігалась максимальна міграція населення.

По-третє, військові дії зумовили зміну кількості та видової структури судових проваджень у зв'язку зі зміною суспільних реалій. Так, велика кількість осіб, які потенційно звернулися б до суду з цивільним позовом відкладають таке звернення через виїзд за кордон або брак коштів на судові витрати. Як відзначає адвокат О. Харитонов, «через складну економічну ситуацію, непомірно великі суми судового збору власники бізнесу намагаються вирішити ці питання «мирно», шляхом переговорів, погоджуючись подекуди на отримання тільки 50%–60% боргу від своїх контрагентів, аби зекономити час та судові витрати» [36].

Інша категорія осіб, яка до війни планувала звернення до суду, відмовилися від цього через обставини, спричинені збройною агресією РФ проти України. З іншого боку, з'явилась велика кількість нових категорій справ, завершення розгляду яких буде актуальним ще багато років після завершення війни (кримінальні провадження щодо військових та воєнних злочинів, справи про відшкодування збитків, завданих громадянам та юридичним особам збройною агресією РФ проти України, справи про конфіскацію приватних російських активів на території України, спори щодо проходження військової служби та звільнення з неї та інші). За даними Голови Ради суддів України Б. Моніча, з 24 лютого 2022 р. по 1 травня 2023 р. до місцевих загальних судів надійшло 4044 кримінальних провадження, пов'язаних з війною. Розгляд цих справ вимагає нових підходів і специфічних знань, яких бракує у більшості українських суддів [7].

Більшість експертів одноставні в думці щодо «необхідності спрощення доволі складних процедур добору суддів і конкурсних процедур призначення суддів в апеляційні та спеціалізовані суди, а також скорочення термінів їх проведення» [14]. Приміром, перший конкурсний добір суддів Верховного Суду тривав більше 10 місяців, а другий такий конкурс – 8 місяців. Деякі добори до місцевих судів тривали більше року. Безумовно, такі кроки є доцільними, адже в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України стає функціонування судової системи є важливим чинником забезпечення національної безпеки. Саме на судову систему покладається завдання неупередженого і справедливого розгляду і вирішення справ, пов'язаних із війною.

На нашу думку, в цьому напрямку актуальним є вжиття таких заходів:

- оптимізація етапів проведення конкурсних процедур до судів апеляційної та першої інстанції;
- скорочення термінів навчання кандидатів на посади суддів місцевих судів в Національній школі суддів України;
- автоматизація процесу тестування рівня правничих знань кандидатів на посади суддів та перевірки практичних завдань цих кандидатів;
- удосконалення взаємодії Громадської ради доброчесності та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з метою утвердження принципу «позитивного добору» кандидатів у судді;

– поглиблення перевірки кандидатів на посади суддів на критерії доброчесності з урахуванням специфіки попереднього професійного досвіду відповідних кандидатів (науковці, адвокати або судді).

Також в світлі забезпечення гарантій незалежності суддів є передбачене Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р., № 231/2021 [25] запровадження стандартів щодо змісту та обсягу розкриття інформації, отриманої чи створеної при здійсненні процедур кваліфікаційного оцінювання, з урахуванням європейських стандартів та кращих практик;

Від монополії державних виконавців до розширення повноважень приватних виконавців: напрямки оптимізації моделі виконання рішень судів в Україні. Традиційно моделі виконання рішень судів поділяють на державні (публічно-правові), приватно-правові та змішані. Публічно-правова модель виконання рішень судів та інших органів відрізняється монополією державних виконавців на здійсненні відповідної функції. Як справедливо відзначає С. Якимчук, «моделі організації виконання рішень суду можна поділити на приватноправові, публічно-правові та змішані. Для приватноправових моделей (Франція, Нідерланди, Португалія, Бельгія, Люксембург, Словенія, Молдова, Естонія, Латвія, Литва тощо) характерним є те, що проведення виконавчих дій здійснюється приватними судовими виконавцями. У публічно-правових моделях (Німеччина, Швеція, Фінляндія, Австрія, Іспанія, Данія, Італія, Словаччина, Туреччина, Хорватія, Азербайджан, Білорусія, Росія, Таджикистан тощо) виконання судових рішень покладається виключно на посадових осіб державних органів» [38, с. 193–195]. Змішана модель виконання комбінує обидва способи виконання рішень судів. Така модель характерна Болгарії, Ірландії, Іспанії, Кіпру, Нідерландів, Польщі, Португалії, Румунії, Словенії, Чехії [3] і для України – з 2016 року.

У червні 2016 р. було ухвалено два законодавчих акта, які дали старт запровадженню приватного виконавця в Україні – це Закони України «Про виконавче провадження» і «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів». З набуттям чинності зазначених нормативних актів стала можлива роботи приватного виконавця – самозайнятої особи, незалежного правника, який наділений повноваженнями з виконання рішень судів та інших органів. Приватні виконавці стали ще однією регульованою Міністерством юстиції України правничою спільнотою, поряд із судовими експертами, нотаріусами, арбітражними керуючими, державними реєстраторами. Щоправда, мандат приватних виконавців є дещо обмеженим, зокрема, вони не вправі виконувати рішення про відібрання і передання дитини, встановлення побачення з нею або усунення перешкод у побаченні з дитиною, рішення, за якими боржником є держава, державні органи, органи місцевого самоврядування, рішення, за якими боржником є юридична особа, примусова реалізація майна якої заборонена відповідно до закону, рішення про конфіскацію майна, рішення адміністративних судів та Європейського суду з прав людини та деякі інші акти (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження») [22]. Об'єднує професійну діяльність всіх приватних виконавців Асоціація приватних виконавців України, яка є некомерційною професійною організацією та забезпечує вирішення всіх питань самоврядування та самоорганізації приватних виконавців.

З травня 2017 р. до моменту початку збройної агресії росії проти України спільнота приватних виконавців нараховувала близько 300 приватних виконавців по всій Україні. Приватні виконавці здобули довіру стягувачів та довели ефективність своєї роботи. За даними заступника голови Асоціації приватних виконавців України Телявського А., «в середньому розрахунку ефективність одного приватного виконавця за показником стягнутих коштів сьогодні більш як у 5 разів перевищує ефективність

одного працівника ДВС – 19,5 млн грн. проти 3,7 млн» [29]. У першому півріччі 2021 р. середня кількість виконавчих документів на одного приватного виконавця перевищила кількість на одного державного виконавця, що стало свідченням зростання попиту на послуги приватних виконавців [11]. До переваг виконання рішення суду або іншого органу у приватного виконавця традиційно відносять їх більшу оперативність та зацікавленість в результатах роботи, належну фахову підготовку, здатність краще організувати роботу свого офісу, підвищену відповідальність та легкість встановлення комунікації зі сторонами виконавчого провадження. Окрім того, приватні виконавці фактично є представниками малого українського бізнесу, які самостійно забезпечують свою діяльність, а тому від кількості завершених ними виконавчих проваджень залежить рівень їх матеріального забезпечення. Окрім того, навантаженість на одного виконавця на державній службі може доходити до 1000 справ одночасно, серед яких багато дрібних, тоді як приватний зазвичай має у роботі 100-200 справ, а отже він може працювати якісніше [34]. Окрім того, більшість приватних виконавців працюють прозоро і уникають недоброчесних схем та шахрайських оборудок.

Відомості Асоціації приватних виконавців України свідчать про зменшення обсягу виконання рішень судів під час війни. Так, у 2022 р. приватні виконавці отримали майже на 361 тисячу менше документів у порівнянні з довоєнним 2021 роком. До війни загальна кількість виконавчих документів, пред'явлена приватним виконавцям, стрімко зростала – з 209 тисяч у 2020 р. до 524 тисяч у 2021. Загальна сума пред'явлена до витребування і до органів державної виконавчої служби, і до приватних виконавців також зменшилася – з майже 390 мільярдів у 2021 р. до 207 мільярдів гривень у 2022 [20].

Незважаючи не такі тимчасові складнощі, розвиток професії приватних виконавців має великі перспективи. В Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р., № 231/2021, серед нагальних проблем судочинства названо неналежне виконання судових рішень, неефективність механізмів судового контролю за виконанням судових рішень []. На наше глибоке переконання, до вирішення цієї проблеми необхідно долучати спільноту приватних виконавців, розвиток якої має отримати новий поштовх після війни. Слід погодитися із приватним виконавцем А. М. Авторговим, який вважає за доцільне «зрівняти «мандати» приватного і державного виконавця, надавши приватним виконавцям повноваження щодо виконання всіх видів рішень, які виконуються органами державної виконавчої служби; наділити приватних виконавців правом надання послуг, які є дотичним до цієї професії (консультації з питань виконавчого провадження, медіації), а також за умови внесення відповідних змін до процесуальних кодексів – посвідчення юридичних фактів» [2]. Остання пропозиція особлива актуальна під час війни та в контексті післявоєнної відбудови України. Приватні виконавці цілком могли би виконувати роль осіб, які фіксують факти пошкодження або повної руйнації майна фізичних та юридичних осіб через обстріли української території росіянами. Також важливо оптимізувати взаємовідносини приватних виконавців із державним регулятором цієї професії – Міністерством юстиції України, виключивши необґрунтований адміністративний тиск на окремих приватних виконавців через проведення перевірок та інститут дисциплінарної відповідності, а також ухвалення управлінських рішень, які обмежують незалежність та професійну спроможність цієї професії. Збільшення кількості приватних виконавців після війни в Україні може стати істотним чинником, що позитивно впливає на забезпечення доступу громадян до правосуддя.

Проблема діджиталізації судової системи та системи виконання рішень судів в Україні. Як справедливо відзначають голова Комітету Верховної Ради України з питань правової

політики Денис Маслов та член Вищої ради правосуддя Роман Маселко «війна чи будь-які надзвичайні ситуації не є перешкодою для доступу до правосуддя, бо такий доступ є всюди, де є Інтернет» [17]. Як відзначає Герич А. Й., «війна спричинила ще більший попит на дистанційне судочинство, оскільки є можливість залишатися в безпеці, зменшуються фінансові та часові витрати та покращується доступ до суду, оскільки є можливість брати участь у судовому засіданні за межами суду» [5].

Науковці стверджують, що до складників електронного судочинства належить: подача позову та іншого процесуального документа за допомогою інтернету; використання засобів доказування в електронній формі; проведення судового засідання онлайн через відеоконференції на платформах Meet і Zoom, пересилку e-mail; формування електронного дос'є, а значить і перенесення документообігу й діловодства в електронну форму; доступ до матеріалів справи учасникам процесу та іншим особам через інтернет; використання електронних судових повісток; здійснення всього судочинства винятково за допомогою електронних інструментів [4, с. 234–235]. Важливим для впровадження вказаних інструментів є можливість оплати судового збору он-лайн, можливість ознайомлення широкого кола осіб зі змістом судового рішення, а також з новинами судової влади, он-лайн трансляції відкритих судових засідань, належне ресурсне забезпечення судів комп'ютерами, серверами та іншим обладнанням, яке надає можливість функціонування інструментів електронного судочинства.

До переваг діджиталізації судової системи можна віднести здешевлення відправлення правосуддя для держави, підвищення рівня оперативності судочинства, розширення фізичної доступності правосуддя для громадян, зручність і простота користування відповідними інструментами як для суддів, так і для учасників судового процесу, можливість відправлення правосуддя навіть за наявності таких безпекових загроз, як пандемія або воєнні дії на території держави, забезпечення принципу відкритості судової влади.

Вже кілька років в Україні впроваджуються зазначені технології, які створюють позитивний вплив на забезпечення доступності правосуддя. Як відзначає І. Тесленко, суддя Солом'янського суду м. Києва, «із 2020 року у зв'язку із запровадженням карантинних заходів суттєвого поширення при використанні в судових процесах набула можливість учасниками брати участь в судових засіданнях у режимі відеоконференції» [30]. Відповідно до даних дослідження EU Justice Scoreboard за 2022 р., в сфері діджиталізації українське правосуддя набирає 140 балів із 176 можливих, що є дуже гарним показником [28]. Результати цього дослідження демонструють, що «проблеми українського правосуддя лежать не стільки в площині нормативній (оскільки потрібна законодавча база вже прийнята, а ключові стейкхолдери у цій сфері виявляють зацікавленість в подальшій цифровізації), скільки в забезпеченні необхідними ресурсами» [28].

Нормативна база електронного судочинства в Україні є доволі широкою: вона охоплює процесуальне законодавство, яке з 2017 р. запровадило функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) і низку відомчих нормативних актів, які сприяють впровадженню окремих інструментів електронного діловодства в судах (перші такі акти були ухвалені на початку 2010-х років). На сьогодні електронний суд в Україні (eСуд) – це комп'ютерна програма у складі Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), яка забезпечує обмін процесуальними документами в електронній формі між усіма учасниками судового процесу та покликана допомогти реалізації режиму Paperless (відмови від використання паперових документів) на національному рівні [12]. Саме цей інструмент є найбільш значущим для пересічних громадян, оскільки він дозволяє подавати заяви і позови

до суду і брати участь в судових засіданнях, не виходячи із дому або знаходячись не в Україні.

Серед нагальних проблем, які необхідно буде вирішувати після завершення в Україні бойових дій, можна відзначити наступні.

По-перше, вкрай потрібно завершити запровадження ЄСПС, окремі модулі якої успішно функціонують, але деякі ще не готові до запровадження. Повний запуск ЄСПС дозволить удосконалити не лише електронний документообіг в форматі суд-громадянин, а й інтегрувати всі бази даних в середині судової системи, забезпечивши дієвий обмін інформацією та судовими провадженнями між судами різних інстанцій.

По-друге, вкрай важливо провадити роботу з удосконалення програмного забезпечення електронного судочинства, яке не лише дозволяє йому ефективно працювати, а й надає надійний захист від витіку інформації, хакерських атак та ворожих зламів інформаційних баз судової системи. Досягнення цього завдання є викликом національної безпеки на найближчі десятиріччя; адже навіть після завершення війни Україна не позбудеться територіального сусіда з ворожими намірами. В цьому аспекті важливо не лише захищати комп'ютерне обладнання судів, а й надавати надійний захист серверам, де зберігається відповідна державно важлива інформація.

По-третє, на законодавчому рівні варто впровадити зміни, спрямовані на спрощення деяких процесуальних правил, позбавлення судового процесу зайвого формалізму. Це насамперед стосується визначення правил територіальної підсудності для звернень і позовів громадян, що прив'язані до державної реєстрації відповідача. Із цього ж правила витікають і вимоги процесуальних законів та законодавства про виконавче провадження щодо офіційного письмового повідомлення громадян та інших суб'єктів про дату і час проведення судового процесу шляхом надсилання повісток до суду поштою. На етапі виконання рішення суду існує жорстка прив'язка відкриття виконавчого провадження виключно до державної реєстрації боржника, коли подання стягувачем виконавчого документа в іншому територіальному окрузі тягне судове оскарження відповідних дій виконавця. Цим активно користуються недобросовісні боржники, які вчиняють всі можливі дії з метою ухилення від сплати боргів і виконання своїх зобов'язань. В умовах, коли більшість послуг держави переходить в державний застосунок «Дія», вчиняється в електронному форматі без присутності громадянина, тобто дистанційно, постає надзвичайно висока потреба у спрощенні правил щодо територіальної юрисдикції суду та відкритті виконавчих проваджень за виконавчими округами виключно відповідно до державної реєстрації боржника. Ця ситуація ускладнюється величезною міграцією населення України, що мала місце під час війни, і спричинила зміну місця проживання мільйонів українців. Таким чином, можна погодитися із суддею І. Тесленко, яка вказує, що «при зміні цього територіального підходу в розгляді справ, може бути забезпечена повна рівність учасників процесу – як юридична, так і фактична, а розгляд справи може бути розподілений до будь-якого суду в межах України, який забезпечить її належний розгляд у письмовому провадженні або з застосуванням інтерактивних технологій» [30].

Подальша цифровізація виконавчого провадження полягає насамперед у запровадженні електронної взаємодії приватних і державних виконавців із всіма учасниками виконавчого провадження та задіяними органами державної влади та юридичними особами, в забезпеченні виконавців доступу до необхідних їм для роботи державних реєстрів, у запровадженні електронного арешту коштів боржника та списання його активів, в повноцінному підключенні Автоматизованої системи виконавчого провадження до системи Електронний суд, у налагодженні функціонування Єдиного

державного реєстру виконавчих документів, що має стати частиною Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Державний застосунок «Дія» вже використовується як додатковий інструмент для інформування учасників виконавчого провадження про стан виконання електронного виконавчого документа [12]. Впровадження Єдиного державного реєстру виконавчих документів дозволить здійснювати обмін інформацією між Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою та Автоматизованою системою виконавчого провадження. Після початку повноцінного функціонування вказаного реєстру у стягувача відпаде потреба витребувати в суді паперовий оригінал виконавчого документа, його надсилання буде відбуватися в електронному форматі.

Як засвідчує Голова Асоціації приватних виконавців України В. Чепурний, «у тих європейських країнах, де функціонує «справжній», повноцінний електронний арешт, така система, крім всього іншого, має і соціальну спрямованість. На арештованому рахунку боржника залишається «мінімальна захищена сума» – завжди доступний залишок коштів для особистих потреб громадянина з розрахунку на один місяць» [33]. Водночас застосування електронного арешту коштів боржника дозволяє оперативно заблокувати всі наявні у нього фінансові активи та спонукає його до виплати своїх боргів та виконання зобов'язань в повному обсязі.

Потребує удосконалення і надання виконавцям доступу до необхідних їм баз даних. За законом, під час виконання рішень виконавець має право на безпосередній доступ до інформації про боржників, їхнє майно, доходи та кошти, зокрема і конфіденційної, що міститься у державних базах даних і реєстрах, також і електронних [1]. Однак, на практиці такий доступ є ускладненим. Електронний обмін інформацією між виконавцями і відповідними органами державної влади і юридичними особами встановлюється шляхом налагодження взаємодії між Міністерством юстиції і відповідними органами і юридичними особами. Однак, не всі установи зацікавлені в налагодженні такої ефективної взаємодії; різноманітні міністерства і відомства відмовляють виконавцям в наданні доступу до інформації, ухиляються від налагодження міжінституційної співпраці, зволікають із наданням відповідей на запити виконавців. Виконавці позбавлені дієвого доступу до більшості державних реєстрів, окрім Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Державного реєстру обтяжень рухомого майна, Державного реєстру актів цивільного стану; виконавці не мають права отримувати відомості, які містяться в майнових деклараціях державних службовців і подаються в порядку антикорупційного декларування. Безумовно, це ускладнює процес виконання рішень судів та інших органів та сприяє боржникам ухилятися від дотримання своїх зобов'язань.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що забезпечення доступного і справедливого правосуддя є позитивним зобов'язанням держави відповідно до взятих Україною на себе євроінтеграційних прагнень. В умовах триваючої збройної агресії росії проти України захист судової системи від ворожого втручання і кібератак – пріоритетне питання національної безпеки. Серед основних викликів післявоєнної відбудови України – відновлення зруйнованих і пошкоджених приміщень судів, підсилення кадрового потенціалу судової системи, розширення приватного елемента в системі виконання судових рішень, справедливий і оперативний розгляд справ про воєнні та військові злочини та інших справ, пов'язаних зі збройною агресією росії проти України. Надзвичайно важливим напрямком судової реформи була і залишається діджиталізація судочинства і виконавчого провадження. Тільки системні та послідовні кроки на державному рівні зможуть зміцнити незалежність судової гілки влади, підвищити рівень її транспарентності та забезпечити довіру громадян до суду.

Список використаних джерел:

1. Авторгов А. Виклики осені – 2021: як підвищити рівень виконання судових рішень в Україні? Частина 1. *Особистий блог*. URL: <https://u.to/k4zRHw>.
2. Авторгов А. М. Перспективи реформування виконавчого провадження. *Банкрутство та ліквідація в Україні*. 31 січня 2019 р. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/10901>.
3. Авторгов А. М. Які системи виконання рішень сповідують країни ЄУ Європейського Союзу? 3 жовтня 2022 р. *Особистий блог*. URL: <https://u.to/TIzRHw>
4. Васильєв С. В. Цивільний процес : підручник. Київ : Алерта, 2019. 506 с.
5. Герич А.Й. Доступ до адміністративного судочинства під час війни. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. С. 227–232. С. 231. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/44.pdf>
6. Глущенко С. В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С. 70–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2016_6_7
7. Голова РСУ – про роботу судів під час війни, конкурс до ВККС, справи щодо воєнних злочинів та суддів на фронті. 8 травня 2023 р. *Офіційний веб-сайт Ради суддів України*. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/golova-radi-suddiv-ukraini-pro-robotu-sudiv-pid-cas-vijni-konkurs-do-vkks-spravi-sodo-voennih-zlociniv-ta-suddiv-na-fronti>
8. Городовенко В. В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 1. С. 81–92.
9. ДСА України підбила підсумки щодо стану здійснення правосуддя у 2022 році в умовах воєнного стану. 17.02.2023 р. *Юридична практика*. URL: <https://pravo.ua/dsa-ukrainy-pidbyla-pidsumky-shchodo-stanu-zdiisnennia-pravosuddia-u-2022-rotsi-v-umovakh-voiennoho-stanu/>
10. Жирий К. Нас 29 мільйонів, вертаймося: чи буде кому відновлювати Україну після війни. 15.06.2023 р. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/economics/energetics/bezkoshtovniy-gaz-v-yevropi-hto-cogo-lita-zekonomit-v-ukrajini-a-hto-otrimaye-zoloti-platizhki-12291111.html>
11. Звіт Асоціації приватних виконавців України за 2020-2021 рр. *Офіційний веб-портал Асоціації приватних виконавців України*. URL: https://drive.google.com/file/d/1aDEdaX-PfVofs2xwp_4Z22UZ_cj95vsk/view
12. Калараш А. Електронний суд: актуальні проблеми, шляхи їх вирішення та перспективи реформування. 11 листопада 2021 р. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/219733-elektronniy-sud-aktualni-problemi-shlyakhi-yikh-virishennya-ta-perspektivi-reformuvannya>
13. Козлов М. Перенесення «у цифру» виконавчих документів. Перспективи запровадження електронного реєстру. *Ліга закон*. 21 грудня 2021 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/208339_perenesennya-u-tsifru-vikonavchikh-dokumentv-perspektivi-zaprovdzhennya-elektronnogo-restru
14. Козьяков С. Підсумки-2022. поворот від державного популізму до прагматики стосовно суду та суддів. *Дзеркало тижня*. Від 5 січня 2023 р. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/pidsumki-2022-povorot-vid-derzhavnoho-populizmu-do-prahmatiki-stosovno-sudu-ta-suddiv.html>
15. Конституція України від 28 червня 1998 р. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
16. Мамченко Н. Судовій системі може знадобитися близько 4 тисяч суддів, - голова Верховного Суду Станіслав Кравченко. *Судово-юридична газета*. Від 10 липня 2023 р. URL:

<https://sud.ua/uk/news/publication/275629-sudebnoy-sisteme-mozhet-ponadobitsya-okolo-4-tysyach-sudey-predsdatel-verkhovnogo-suda-stanislav-kravchenko>

17. Маслов Д., Маселко Р. Держава з допомогою Мінцифри виконує стратегію, яка була затверджена президентом ще 2021 р. *Дзеркало тижня*. 20 березня, 2023 р. URL: <https://zn.ua/ukr/reforms/tsifrovizatsiya-pravosuddja-bilshe-zhodnikh-krokv-nazad.html>

18. Міграція населення за пів року війни: підбиваємо підсумки. 27 вересня 2022 р. *MixDigital Team*. URL: <https://mixdigital.com.ua/blog/migracziya-naselennya-za-piv-roku-vijni-pidbivayemo-pidsumki/>.

19. Мікула В. Вдати доброго суддю і втекти у відставку: як судді з сумнівною репутацією отримують сотисячні пенсії від держави. *Слідство інфо*. 19 червня 2023 р. URL: <https://www.slidstvo.info/articles/vdaty-dobrochesnoho-suddiu-i-vtektu-u-vidstavku-iak-suddi-z-sumnivnoiu-reputatsiieiu-otrymuiut-stotysiachni-pensii-vid-derzhavy/>.

20. Показники ефективності системи примусового виконання рішень у 2022 році, підготовлені Асоціацією приватних виконавців України за підтримки EU Project Pravo-Justice. URL: <https://www.facebook.com/apvu.com.ua/posts/pfbid027oKsCiz4zWqJxRZUN7vVAzyFGizb8dEwc6g6125UrA56UBaak8J4MtXys7jmtJR7l>

21. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р., № 64/2022. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

22. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р., № 1404-VIII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

23. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 2 червня 2016 р., № 1403-VIII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>

24. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р., № 389-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

25. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 р.: Указ Президента України, від 11 червня 2021 р., № 231/2021. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

26. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р., № 1402-VIII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

27. Проект Плану відновлення України, напрацьований робочою групою «Юстиція» Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Матеріали робочої групи «Юстиція». Липень 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>

28. Смалюк Р., Руда Т. Доступність, діджиталізація, довіра: ЗД українського правосуддя на шляху до ЄС. 02.12.2022 р. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/dostupnist-didzhytalizatsiya-dovira-3d-ukrayinskogo-pravosuddya-na-shlyahu-do-yes/>

29. Телявський А. Інститут приватних виконавців незабаром може вийти з демоверсії та отримати більше повноважень. *Закон і бізнес*. 17.07–23.07.2021. URL: <https://zib.com.ua/ua/148376.html>.

30. Тесленко І. Судя як сервісні центри. А чому б і ні? *Lex Inform. Юридичні новини України*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/sudy-yak-servisni-tsentry-a-chomu-b-i-ni/>

31. Хотинська-Нор О. З. Судова реформа в Україні: особливості сучасного формату. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 147–153. С. 150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_4_22

32. Цувіна Т. А. Проблемні питання контролю за діяльністю приватних виконавців. Виконавче провадження: теорія та практика : монографія / [Р. Ф. Ханова, С. О. Кравцов, І. О. Азарова та ін.] ; за заг. ред. Р. Ф. Ханової, С. О. Кравцова. Харків : Право, 2021. 672 с. С. 176–192.

33. Чепурний В. Виконавче провадження в умовах війни: нові виклики і давні проблеми. *Юридична практика*. 16.01.2023 р. URL: <https://pravo.ua/vykonavche-provadhennia-v-umovakh-viiny-novi-vyklyky-i-davni-problemy/>

34. Чепурний В. Які переваги отримують клієнти при зверненні до приватних виконавців? 5 березня 2021 р. *Особистий блог*. URL: <https://u.to/1YzRHw>.

35. Чернілевська К. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. 25 травня 2022 р. *Ліга Закон*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211140_osoblivost-zdysnennya-sudochinstva-v-umovakh-vonnogo-stanu

36. Що пережила судова практика у 2022 році? *Юридична газета он-лайн*. 13 січня 2023 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/shcho-perezhylo-sudova-praktika-u-2022-roci.html>

37. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінця «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина у 2022 р.». *Офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/verkhovenstvo-prava>.

38. Якимчук С. Моделі примусового виконання судових рішень. *Університетські наукові записки*. 2019. Том 18. № 3 (71). С. 184–203. С. 193–195. URL: [file:///C:/Users/forov/Downloads/64-Article%20Text-110-1-10-20200602%20\(2\).pd](file:///C:/Users/forov/Downloads/64-Article%20Text-110-1-10-20200602%20(2).pd)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.10>

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ ЯК ІНСТИТУТУ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Осіпов Юрій Володимирович,
orcid.org/0009-0002-6082-8494
здобувач
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

У статті досліджено зміст та особливості адміністративної юстиції як інституту судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин. Адміністративну юстицію як інститут судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин розглянуто в сукупності трьох тісно пов'язаних між собою складових – функціонально-змістовної, процесуальної та інституційної, які розкривають зміст і визначають особливості адміністративної юстиції як складної теоретико-правової категорії: 1) головним завданням адміністративної юстиції є вирішення публічно-правових спорів; 2) основними критеріями віднесення публічно-правового спору до адміністративної юрисдикції є обов'язкова присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень та здійснення цим суб'єктом у таких правовідносинах владних управлінських функцій, передбачених законодавством; 3) специфічний суб'єктний склад публічно-правових спорів, що має дуальний характер; 4) здійснення органами адміністративної юстиції специфічного судового контролю за дотриманням законності у сфері публічного управління щодо рішень чи дій суб'єктів владних повноважень, зокрема «попереднього» контролю у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень щодо правомірності їх рішень, дій чи бездіяльності; 5) процесуальною формою реалізації адміністративної юстиції є адміністративне судочинство; 6) інституційна складова адміністративної юстиції, яка функціонує відповідно до конституційного принципу спеціалізації та представлена системою адміністративних судів, тісно пов'язана з процесуальною складовою, оскільки реалізація останньої забезпечується функціонуванням інституційної складової адміністративної юстиції.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративне судочинство, адміністративний суд, право на судовий захист, правосуддя.

CONTENT AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE JUSTICE AS AN INSTITUTION OF JUDICIAL PROTECTION OF RIGHTS, FREEDOMS AND INTERESTS IN THE SPHERE OF PUBLIC LEGAL RELATIONS

Osipov Yurii Volodymyrovych,
orcid.org/0009-0002-6082-8494
Postdoctoral Student
(Research Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

The article examines the content and features of administrative justice as an institution of judicial protection of rights, freedoms and interests in the sphere of public-legal relations.

Administrative justice as an institution of judicial protection of rights, freedoms and interests in the field of public-legal relations is considered as a set of three closely related components – functional and substantive, procedural and institutional, which reveal the content and determine the features of administrative justice as a complex theoretical and legal categories: 1) the main task of administrative justice is the resolution of public-law disputes; 2) the main criteria for assigning a public-law dispute to administrative jurisdiction are the mandatory presence in disputed legal relations of a subject of power and the exercise of power by this subject in such legal relations management functions provided for by law; 3) specific subject composition of public legal disputes, which has a dual nature; 4) implementation by administrative justice bodies of specific judicial control over compliance with legality in the field of public administration regarding the decisions or actions of subjects of power, in particular "preliminary" control in cases of appeals by subjects of power regarding the legality of their decisions, actions or inaction; 5) the procedural form of implementation of administrative justice is administrative proceedings; 6) the institutional component of administrative justice, which functions in accordance with the constitutional principle of specialization and is represented by the system of administrative courts, is closely related to the procedural component, since the implementation of the latter is ensured by the functioning of the institutional component of administrative justice.

Key words: administrative justice, administrative proceedings, administrative court, right to judicial protection, justice.

Постановка проблеми. Обравши європейський вектор розвитку, Україна визнала обов'язок не тільки встановлення та дотримання міжнародних стандартів демократичних перетворень суспільства, проголошення та визнання прав і свобод людини і громадянина, але й створення дієвого та ефективного механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Комплексний підхід щодо становлення правової держави та демократичного урядування передбачає зміщення балансу пріоритетів у співвідношенні між державою та особою на користь останньої та наявності дієвого інституту відповідальності держави перед особою, як однієї з основних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, закріплених на конституційному рівні. Практична реалізація цього інституту неможлива без функціонування налагодженого та доступного механізму адміністративної юстиції, значення якої в цьому контексті набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці загально-теоретичного обґрунтування змісту та особливостей адміністративної юстиції в Україні та її окремих складових присвячені наукові праці таких вітчизняних науковців як: Авер'янов В., Бевзенко В., Битяк Ю., Вовк. П., Джафарова О., Комзюк А., Косінов С., Кравчук В., Куйбіда Р., Мельник Р., Осадчий А., Пасенюк О., Педько Ю., Решота В., Смокович М., Стефанюк В., Сьоміна В., Тарануха В., Тертичний В., Шатрава С., Щавінський В., та ін. Незважаючи на те, що означена проблематика не є новою і питанням адміністративної юстиції в Україні присвячена чимала кількість наукових розвідок, на сьогодні в спеціальній науковій літературі спостерігається відсутність єдиного науково-теоретичного підходу до розуміння змісту та особливостей адміністративної юстиції, що зумовлено також і відсутністю визначення цієї теоретико-правової категорії на законодавчому рівні. Більше того, велика кількість наукових праць з даної тематики була опублікована до прийняття Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), тому є певною мірою застарілими і потребують переосмислення в аспекті чинного законодавства України.

Враховуючи наведене, **метою** статті є дослідження змісту та особливостей адміністративної юстиції як інституту судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Що ж являє собою концепт «адміністративна юстиція»? З цього приводу варто навести думку Тодики Ю., який зазначав, що в процесі тлумачення зміст понять розкривається через знання мови, якою вони сформульовані, знання про системні зв'язки цих понять, їх походження і функціонування [1, с. 52].

В першу чергу для з'ясування змісту та особливостей сучасного інституту адміністративної юстиції в Україні потрібно дослідити її *функціонально-змістовну складову*, тобто, що є предметом адміністративної юстиції, яка правова природа спорів, що потребують вирішення, їх суб'єктний склад.

Функціонально-змістовна складова адміністративної юстиції пов'язана із публічно-правовою природою спорів. Ч. 2 ст. 4 КАС України визначає, що публічно-правовий спір – спір, у якому: 1) хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; 2) хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; 3) хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи [2].

Окрім того, відповідно до ч. 2. ст. 19 КАС України юрисдикція адміністративних судів не поширюється на справи: 1) що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України; 2) що мають вирішуватися в порядку кримінального судочинства; 3) про накладення адміністративних стягнень, крім випадків, визначених КАС України; 4) щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) громадського об'єднання, саморегульованої організації віднесені до його (її) внутрішньої діяльності або виключної компетенції, крім справ у спорах. Адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватно-правовому спорі і заявлені разом з ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду (ч. 3 ст. 19).

В постанові Пленуму Вищого Адміністративного Суду України від 20 травня 2013 р. № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» наголошується, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення. Для розгляду спору адміністративним судом необхідно встановити його публічно-правовий зміст (характер). Вирішуючи питання про віднесення норми до публічного права, а спору до публічно-правового, суди повинні враховувати загальнотеоретичні та законодавчі критерії. Суди повинні звертати увагу на те, що спір набуває ознак публічно-правового за умов не лише наявності серед суб'єктів спору публічного органу чи посадової особи, а й здійснення ним (ними) у цих відносинах владних управлінських функцій [3]. Отже, основними ознаками публічно-правового спору є те, що хоча б одна сторона спору є суб'єктом владних повноважень та здійснення цим суб'єктом у спірних правовідносинах владних управлінських функцій.

На думку Щавінського В. під публічно-правовим спором як однією із найважливіших категорій адміністративного судочинства слід розуміти юридичний конфлікт, що виник між органом публічної адміністрації при реалізації ним владних повноважень та фізичною чи юридичною особою, права якої порушені діями чи бездіяльністю

органу публічної адміністрації [4, с. 75]. Дане визначення вважаємо не зовсім коректним, адже відповідно до п. 4 ст. 5 КАС України суб'єкти владних повноважень мають право звернутися до адміністративного суду виключно у випадках, визначених Конституцією та законами України. А ч. 1 ст. 19 КАС України визначає, що юрисдикція адміністративних судів зокрема поширюється на справи у публічно-правових спорах: 1) між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень; 2) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом. Ч. 4 ст. 46 КАС України визначає перелік випадків, коли громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, громадські об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень.

Водночас основним завданням адміністративного судочинства відповідно до ст. 2 КАС України, є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Наведені положення КАС України доволі часто піддаються критиці з огляду на невідповідність основному завданню адміністративного судочинства. Так, Тарануха В. вважає, що віднесення до компетенції адміністративних судів спорів за зверненнями суб'єктів владних повноважень не зовсім відповідає основному завданню адміністративного судочинства, адже цей правозахисний механізм створювався для захисту фізичних та юридичних осіб від свавілля влади, а не як ще один державний репресивний орган [5, с. 144]. Окремі вчені дотримуються точки зору, що це «суперечить самій ідеології адміністративної юстиції, яка не повинна вирішувати будь-які справи проти людини» [6].

Джафарова О. акцентує увагу, що саме діяльність адміністративних судів спрямована на реалізацію конституційних гарантій забезпечення судового захисту прав і свобод людини і громадянина, прав та інтересів юридичних осіб, підвищення якості правосуддя, забезпечення справедливого судового розгляду у визначені законом строки [7, с. 8].

З огляду на наведене у науковій літературі виникають дискусії з приводу того, чиї все ж таки права та законні інтереси мають захищатися в адміністративному судочинстві?

Смокович М. стверджує, що незалежно від того, яку позовну вимогу висунуто, суд превентивно захищатиме права та інтереси підвладної особи, якщо визнає позов владного суб'єкта безпідставним. При цьому завдання адміністративного судочинства виконуються якнайкраще: якщо відповідачем є підвладна особа, то її права ще не порушено, а суд, установивши на стадії розгляду справи незаконність дій суб'єкта владних повноважень, припинить такі дії шляхом постановлення рішення про відмову в задоволенні його позову [8]. Схожої думки дотримується Педько Ю. – публічний інтерес є лише загальним атрибутом (критерієм) справ, які підвідомчі адміністративним судам, а захищатися при цьому безпосередньо, тобто в першу чергу, буде приватний інтерес, реалізація якого була обмежена або унеможливлена представником (виразником) публічного інтересу, в якості якого завжди повинен виступати суб'єкт публічно-владних повноважень. Захищаючи публічний інтерес, суд має забезпечувати передусім правомірність реалізації публічно-владних повноважень відповідних суб'єктів у взаємовідносинах із невідомими суб'єктами [9, с. 153].

Особливості публічного інтересу як об'єкта адміністративно-судового захисту відображено у постанові Великої Палати Верховного Суду України від 13 лютого 2019 р.

у справі № 810/2763/17 як сукупності приватних інтересів, тобто важливу для значної кількості фізичних і юридичних осіб потребу, яка, відповідно до законодавчо встановленої компетенції, забезпечується суб'єктами публічної адміністрації [10]. Наведене на наш погляд цілком відповідає основному завданню адміністративного судочинства визначеному у ст. 2 КАС України, тобто з однієї сторони публічний інтерес забезпечується з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, а з іншої – захист приватних прав, свобод та інтересів розглядається як загальносуспільна цінність, тобто інтерес публічний.

Осадчий А. відзначає, що під час звернення до адміністративного суду суб'єктів владних повноважень з позовом до фізичної чи юридичної особи суд здійснює попередній контроль за правомірністю рішення чи дії суб'єкта владних повноважень – вимоги суб'єкта владних повноважень задовольняються судом за умови, якщо ними не порушуються права, свободи, інтереси особи [11, с. 40]. На думку Тертичного В. та Кравчука В., розглядаючи справи такої категорії, суд виконує, по суті, контрольну функцію, перевіряє, чи є передбачені законом підстави для стягнення, припинення та інших дій, про які просить позивач. Завдання судочинства тут полягає в недопущенні безпідставного обмеження прав особи суб'єктом владних повноважень [12].

У зв'язку з наведеним варто зазначити, що ще в 1997 р. у рішенні Конституційного Суду України було сформульовано правову позицію, за якою однією з найважливіших тенденцій розвитку законодавства в контексті ст. 55 Конституції України є розширення сфери судового захисту, в тому числі *судового контролю за правомірністю і обґрунтованістю рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб* [13]. У свою чергу Концепцією адміністративної реформи 1998 р. було визначено необхідність «здійснення *судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади та їх посадових осіб, насамперед з позиції забезпечення поваги до особи та справедливості*», як один із заходів реформування, що ґрунтуються на вироблених світовою практикою принципів засадах функціонування виконавчої влади у демократичній, соціальній, правовій державі [14].

Також хочемо звернути увагу на висновки Європейської комісії за демократію через право (Венеційська комісія): «з точки зору дотримання прав людини, *адміністративна юстиція є важливим елементом у процесі контролю за здійсненням державного управління*» [15, с. 5]. Отже здійснення зовнішнього судового контролю адміністративними судами, як характерна особливість інституту адміністративної юстиції, полягає у контролі за дотриманням законності у сфері публічного управління щодо рішень чи дій суб'єктів владних повноважень.

Процесуальна складова адміністративної юстиції традиційно пов'язується з особливим порядком вирішення публічно-правових спорів. Виходячи з нормативного визначення адміністративного судочинства в КАС України як «діяльності адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ» (п. 5 ч. 1 ст. 4) вбачається, що адміністративне судочинство – це процесуальна форма реалізації адміністративної юстиції.

Варто зауважити, що адміністративне судочинство не копіює традиційні галузі правосуддя, а має свої характерні процесуальні особливості, спрямовані на забезпечення пріоритетності прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб під час вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин. Зокрема такими особливостями є застосування в адміністративному судочинстві «презумпції винуватості», згідно якої саме суб'єкт владних повноважень повинен доводити правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності, а також окремі процесуальні права суду в зборі та дослідженні доказів.

Так у Рішенні Конституційного суду України від 9 вересня 2010 р. № 19-рп/2010 зазначається, що конституційний принцип спеціалізації, відповідно до якого утворено систему адміністративних судів, зумовив впровадження властивого йому порядку судочинства. Цей порядок у порівнянні з цивільним судочинством має відмінності в процесуальних правах і обов'язках як осіб, які беруть участь у справі, так і суду в зборі та дослідженні доказів, що має забезпечити процесуальні можливості захисту прав, свобод та інтересів позивача у спорі із суб'єктом владних повноважень. В адміністративному судочинстві, на відміну від цивільного судочинства, діє принцип офіційності, який полягає в активній позиції суду щодо з'ясування всіх обставин у справі (ч. 4 ст. 9, ч. 4 ст. 77 КАС України). В адміністративних справах про неправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача (абз. 1 ч. 2 ст. 77 КАС України), а в цивільному судочинстві кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень (ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 Цивільного процесуального Кодексу України). Якщо учасник справи без поважних причин не надасть докази на пропозицію суду для підтвердження обставин, на які він посилається, суд вирішує справу на підставі наявних доказів (ч. 6 ст. 77 КАС України). Цивільне процесуальне законодавство не встановлює для суду таких повноважень. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ч. 2 ст. 9 КАС України). Цивільне процесуальне законодавство не встановлює для суду таких повноважень [16].

З процесуальною складовою адміністративної юстиції тісно пов'язана *інституційна складова*, яка на сучасному етапі розвитку адміністративної юстиції в Україні представлена системою адміністративних судів, що передбачено безпосередньо Конституцією України – «з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди» (ч. 4 ст. 125). Означена інституційна складова одночасно є і характерною ознакою адміністративної юстиції в Україні, тобто мова йде про вирішення публічно-правових спорів не будь-якими органами, а спеціально створеними судовими органами – адміністративними судами.

Як зазначають Комзюк А., Мельник Р. та Бевзенко В. дані аспекти розуміння адміністративної юстиції являють собою єдність статичної і динамічної категорій відповідно, які органічно доповнюють одна одну, адже саме завдяки передбаченій законодавством системі адміністративних судів стає можливим здійснення адміністративного правосуддя [17, с. 67].

Запровадження й існування власне інституту адміністративних судів є найважливішим досягненням правової держави, особливо тому, що право приймати рішення стосовно дій адміністративних органів було надано цим судам не без опору. Навіть сьогодні спосіб поповнення кадрового складу адміністративних судів, особливий статус їх представників, відмінний від статусу представників судів загальної юрисдикції, й відмінні принципи функціонування системи цих судів демонструють, як складно було державному чиновнику виконавчої гілки влади погодитися з тим, що його дії можуть стати об'єктом перегляду судів [18].

Висновки. Отже з наведеного вбачається, що адміністративну юстицію як інститут судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин слід розглядати саме в сукупності трьох тісно пов'язаних між собою складових – функціонально-змістовної, процесуальної та інституційної, які власне розкривають зміст і визначають такі особливості адміністративної юстиції як складної теоретико-правової категорії:

1) головним завданням адміністративної юстиції є вирішення публічно-правових спорів з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, специфічний характер яких полягає в тому, що предметом захисту з однієї сторони виступають права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, які розглядаються як загальносуспільна цінність, тобто інтерес публічний, а з іншої сторони предметом захисту є публічний інтерес, який забезпечується з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб;

2) основними критеріями віднесення публічно-правового спору до адміністративної юрисдикції є обов'язкова присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень та здійснення цим суб'єктом у таких правовідносинах владних управлінських функцій, передбачених законодавством;

3) специфічний суб'єктний склад публічно-правових спорів, що має дуальний характер – позивачами можуть бути як фізичні та юридичні особи, так і суб'єкти владних повноважень у передбачених законодавством випадках;

4) здійснення органами адміністративної юстиції специфічного судового контролю за дотриманням законності у сфері публічного управління щодо рішень чи дій суб'єктів владних повноважень, зокрема «попереднього» контролю у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень щодо правомірності їх рішень, дій чи бездіяльності;

5) процесуальною формою реалізації адміністративної юстиції є адміністративне судочинство, яке має свої процесуальні особливості порівняно з іншими формами судочинства, спрямовані на забезпечення пріоритетності прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб під час вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин, якими зокрема є застосування в адміністративному судочинстві «презумпції винуватості», згідно якої саме суб'єкт владних повноважень повинен доводити правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності, а також окремі процесуальні права суду в зборі та дослідженні доказів;

6) інституційна складова адміністративної юстиції, яка функціонує відповідно до конституційного принципу спеціалізації та представлена системою адміністративних судів, тісно пов'язана з процесуальною складовою, оскільки реалізація останньої забезпечується функціонуванням інституційної складової адміністративної юстиції.

Список використаних джерел:

1. Тодика Ю.М. Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом. *Вісник Академії правових наук України*. Х.: Право, 2001. № 2 (25). С. 51–59.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. № 37. Ст. 446.
3. Постанова Пленуму Вищого Адміністративного Суду України від 20 травня 2013 р. № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13#Text>
4. Щавінський В. Публічно-правовий спір як категорія адміністративно-правової науки. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 73–77.
5. Тарануха В. Здійснення адміністративного судочинства в Україні: проблемні аспекти. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Ч. 2. С. 144–146.
6. Авер'янов В., Лук'янець Д., Педько Ю. Кодекс адміністративного судочинства України: необхідність і шляхи усунення концептуально-понятійних вад. *Право України*. 2006. № 3. С. 10–11.

7. Джафарова О. В., Синицька Я. П. Судові рішення в адміністративному судочинстві : питання теорії та практики : монографія. Харків : Вид-во ХНУВС, 2014. 238 с. <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/17191>

8. Смокович М. Суб'єкт владних повноважень як позивач в адміністративному судочинстві. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2010. № 2. С. 52–63.

9. Педько Ю. Адміністративний позов і предмет захисту в адміністративному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 151–157.

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 13 лютого 2019 р. у справі № 810/2763/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79883398>

11. Осадчий А. Сучасний концепт української адміністративної юстиції. *Юридичний вісник*. 2019. Вип. 1. С. 37–41.

12. Тертичний В., Кравчук В. Помилка під час визначення компетенції щодо розгляду та вирішення адміністративних справ перешкоджає доступу до правосуддя. *Закон і бізнес*. 2011. № 17.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25 листопада 1997 року № 6-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>

14. Концепція адміністративної реформи в Україні: затверджено Указом Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 року № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>

15. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Проміжний висновок № 803/2015 Щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя. URL: https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/promi_visnovok.pdf

16. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text>

17. Комзюк А., Мельник Р., Бевзенко В. Сучасна адміністративна юстиція: особливості організації та здійснення: навч. посіб. К.: Аконіт, 2008. 234 с.

18. Адміністративне судочинство України: теорія та практика: монографія / кол. авт.; за заг. ред. Нечитайла О. К.: ВАІТЕ, 2015. 288 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.11>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ УТИЛІЗАЦІЇ ВІДХОДІВ ВІЙНИ

Потіп Микола Миколайович,
orcid.org/0000-0001-6861-8251
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного,
господарського та екологічного права,
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна)

Розглядаються питання пов'язані з повноваженнями органів місцевого самоврядування щодо управління відходами у контексті нового Закону України «Про управління відходами», а також наукові підходи до розуміння процесів правового регулювання поводження з відходами у мирний час та можливістю їх використання під час війни, повоєнної відбудови України, впровадження технологій зменшення негативного впливу відходів на довкілля. Сфера управління відходами належить до однієї з тих, за якими оцінюють роботу місцевої влади. З'ясовуються види засмічення та забруднення територій відходами війни, розміри шкоди завданої на територіях об'єднаних територіальних громад. З'ясовано, що Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року визначає певні вектори функціонування органів місцевого самоврядування у цьому напрямку: створення спеціалізованих комунальних пунктів збирання відходів; визначення оптимальних районів охоплення та розташування регіональних об'єктів поводження з побутовими відходами; підготовка плану пріоритетів щодо закриття звалищ тощо. Законом України «Про управління відходами» визначено роль та місце органів місцевого самоврядування щодо управління відходами. Цим законом визначено, що територіальні громади є власниками відходів, переданих їх утворювачами або попередніми власниками до систем управління побутовими відходами. Безпосередньо повноваження сільських, селищних, міських рад у сфері управління відходами визначені у ст. 26 Закону України «Про управління відходами». Обґрунтовано, що ще до старту масштабних програм з очищення країни від руїн необхідно юридично затвердити крім механізму утилізації і повторного використання відходів руйнування також й інших видів відходів війни та конкретизувати повноваження органів місцевого самоврядування у цьому процесі щодо утилізації відходів війни, що не є небезпечними та не мають власників. Запропоновано внести такі зміни до законодавства: розробити зміни до Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року для визначення стратегічних питань у сфері утилізації відходів війни та ролі органів місцевого самоврядування у цьому; доповнити Закон України «Про управління відходами» поняттям відходи війни та їх категоріями, повноваженнями усіх суб'єктів публічної влади щодо утилізації відходів війни, розмежувати компетенції Міністерства оборони України щодо забруднених вибухівкою земель та порядок передачі таких земель у користування органами місцевого самоврядування після їх очищення; доповнити Закон України «Про місцеве самоврядування» повноваженнями щодо управління відходами війни та взаємодії із Міністерства оборони України, суб'єктами, що проводять моніторинг земель та оздоровлення земель.

Ключові слова: управління, відходи війни, стихійні сміттєзвалища, побутові відходи, безхазяйні відходи, органи місцевого самоврядування, оброблення відходів, правове регулювання.

LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF DISPOSAL OF WAR WASTE

Potip Mykola Mykolayovych,
orcid.org/0000-0001-6861-8251
Doctor of Legal Sciences, Associate
Professor,
Professor at the Department of Civil,
Economic and Environmental Law
(Dnipro University of Technology,
Dnipro, Ukraine)

Issues related to the powers of local self-government bodies regarding waste management in the context of the new Law of Ukraine "On Waste Management" are considered, as well as scientific approaches to understanding the processes of legal regulation of waste management in peacetime and the possibility of their use during war and post-war reconstruction of Ukraine, implementation of technologies to reduce the negative impact of waste on the environment. The sphere of waste management belongs to one of those by which the work of local authorities is evaluated. The types of littering and pollution of territories with waste of war, the extent of damage caused in the territories of united territorial communities are investigated. It was found that the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030 defines certain vectors of the functioning of local self-government bodies in this direction: creation of specialized communal waste collection points; determination of optimal coverage areas and location of regional household waste management facilities; preparation of a priority plan for closing landfills, etc. The Law of Ukraine "On Waste Management" defines the role and place of local self-government bodies in waste management. This law defines that territorial communities are the owners of waste, transferred by their creators or previous owners to household waste management systems. The direct powers of village, settlement, and city councils in the field of waste management are defined in Art. 26 of the Law of Ukraine "On Waste Management". It is substantiated that even before the start of large-scale programs to clean up the country from ruins, it is necessary to legally approve, in addition to the mechanism for the disposal and reuse of destruction waste, also other types of war waste, and specify the powers of local self-government bodies in this process regarding the disposal of war waste that is not dangerous and have owners. It is proposed to make the following changes to the legislation: develop changes to the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030 to determine strategic issues in the field of war waste disposal and the role of local self-government bodies in this; to supplement the Law of Ukraine "On Waste Management" with the concept of war waste and its categories, the powers of all public authorities regarding the disposal of war waste, to delimit the competences of the Ministry of Defense of Ukraine regarding explosives-contaminated land and the procedure for transferring such land to the use of local self-government bodies after their cleaning; to supplement the Law of Ukraine "On Local Self-Government" with powers on war waste management and cooperation with the Ministry of Defense of Ukraine, subjects conducting land monitoring and land rehabilitation.

Key words: management, war waste, spontaneous landfills, household waste, stray waste, local self-government bodies, waste treatment, legal regulation.

Постановка проблеми. На сході та півдні України, де продовжуються бойові дії, масштаби руйнувань та утворення відходів є неможливими повністю оцінити. Проте, О. Савицький зазначає, що вони будуть ще більшими в порівнянні з іншими районами. Навіть у тих районах, де відсутні бойові дії, стихійні сміттєзвалища у кожному другому селі та на околицях міст спричиняють забруднення повітря та води. Річки Карпат страждають від переповнення пластиком сміттям, яке потрапляє до сусідніх країн, таких як Румунія, Угорщина та Молдова [1].

Разом із значними руйнуваннями інфраструктурних, військових об'єктів, звертає увагу Д. Токарчук, у країні почали масово утворюватися відходи різних видів, а бойові дії на значній території країни унеможливили ефективне поводження з ними [2; с. 109]. Через повномасштабне вторгнення росії багато населених пунктів України поруйновані. Деякі – зруйновані вщент, і більшість будівель там перетворилася на уламки та будівельне сміття. Дуже постраждало й довкілля поза містами чи селами [3].

Водночас Держекоінспекція України оголосила суму шкоди, яку завдала земельним ресурсам України російська агресія – майже 500 млрд гривень. За даними відомства, станом на 30 листопада 2022 року внаслідок збройної агресії було забруднено понад 291 млн квадратних метрів та засмічено понад 8 млрд квадратних метрів українських земель, сума заподіяної шкоди становить 448,9 млрд гривень. Через війну сотні гектарів земельного фонду України засмічені відходами, забруднені шкідливими речовинами, які вивільнюються внаслідок детонування та зазнають пошкодження структури ґрунтового покриву. Зазначені чинники призводять до пошкодження сільськогосподарських угідь, неможливості проведення посівних робіт та як наслідок – до відсутності врожаю на землях, які були порушені в результаті військової агресії [4].

Сфера управління відходами належить до однієї з тих, за якими оцінюють роботу місцевої влади. Станом на 2021 рік в Україні налічувалось 442 міст, 825 селищ міського типу і 27 395 сільських населених пунктів, об'єднаних у 1469 територіальних громад (136 районів), які повністю відповідають за організацію надання послуг із поводження з побутовими відходами на місцях. Чистота населеного пункту та задоволення мешканців рівнем надання комунальних послуг є обличчям міста, селища, села і безпосередньо впливають на рейтинги місцевої влади. І саме їй під силу змінити економіку і зробити її дійсно ефективною. Усі повноваження у сфері управління побутовими відходами передані органам місцевого самоврядування, як частина процесу децентралізації. Це рішення обґрунтоване різними локальними умовами у населених пунктах (рівень доходу, склад відходів, тип забудови, наявність потужностей з переробки/утилізації та ін.). Незалежно від цих розбіжностей, принципи управління відходами є однаковими і співзвучні із міжнародними вимогами. Це, в першу чергу, захист здоров'я населення, охорона навколишнього середовища та збереження ресурсів [5, с. 15].

Не можливо впровадити ефективну систему управління відходами для ОТГ без науково-обґрунтованих розробок стосовно генерування методологічного апарату, який буде забезпечувати усі сучасні технологічні характеристики системи управління територіальної комісії [6, с. 182].

Стан наукової розробки проблеми. Дослідженням питань повноважень органів місцевого самоврядування щодо управління відходами у контексті нового Закону України «Про управління відходами», а також процесів правового регулювання поводження з відходами у мирний час та можливістю їх використання під час війни, пов'язаної з відбудовою України, впровадження технологій зменшення негативного впливу відходів на довкілля займалися такі науковці як В. Андрєєва, А. Балаєн, М. Барінов, А. Баштовий, В. Вовк, Л. Войничка, О. Герасимчук, Г. Гелетуха, І. Гончарук, С. Драгнєв, Н. Дубнєвич, Ю. Дубнєвич, С. Іванюта, Т. Железна, Л. Зайкова, С. Іванюта, А. Кагукіна,

І. Козлова, Т. Карпенко, С. Коломієць, Е. Мкртчян, І. Пархоменко, І. Пацева, В. Плохий, В. Струтинська, І. Олексієвець, Д. Токарчук та інші. Сьогодні дослідження проблеми відходів війни в Україні потрібно розглядати з врахуванням потенціалу органів місцевого самоврядування щодо їх використання для відновлення країни після війни.

Метою статті є висвітлення повноважень органів місцевого самоврядування щодо управління відходами у контексті нового Закону України «Про управління відходами», а також наукові підходи до розуміння процесів правового регулювання поводження з відходами у мирний час та можливістю їх використання під час війни, повоєнної відбудови України, впровадження технологій зменшення негативного впливу відходів та ролі органів місцевого самоврядування у цих процесах.

Виклад основного матеріалу. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року визначає певні вектори функціонування органів місцевого самоврядування у цьому напрямку. Так, передбачається, що спеціальними заходами у сфері побутових відходів стануть створення органами місцевого самоврядування в населених пунктах з чисельністю більш як 50 тис. осіб спеціалізованих комунальних пунктів збирання відходів з урахуванням площі, густоти та кількості населення населеного пункту; визначення місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з урахуванням механізмів їх взаємодії та співробітництва оптимальних районів охоплення та розташування регіональних об'єктів поводження з побутових відходів (сміттєперевантажувальних станцій, сміттесортувальних ліній, сміттєпереробних заводів, полігонів тощо); підготовка місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування плану пріоритетів щодо закриття полігонів/звалищ, які не відповідають екологічним вимогам, а також планів заходів щодо приведення полігонів у відповідність з екологічними вимогами тощо [7].

Законом України «Про управління відходами» визначено роль та місце органів місцевого самоврядування щодо переробки сміття. Так визначено, що ієрархія управління відходами впроваджується органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями з метою (у порядку пріоритетності): 1) запобігання утворенню відходів; 2) підготовки відходів до повторного використання; 3) рециклінгу; 4) відновлення відходів (у тому числі виробництва енергії); 5) видалення відходів (ст. 4). Запобігання утворенню відходів досягається створенням органами місцевого самоврядування відповідно до компетенції та забезпечення діяльності пунктів приймання відходів продукції для ремонту та підготовки їх до повторного використання. Водночас цим законом у ст. 11 визначено, що територіальні громади є власниками відходів, переданих їх утворювачами або попередніми власниками до систем управління побутовими відходами. Перехід права власності на відходи до інших суб'єктів здійснюється на підставі договору між органом місцевого самоврядування та суб'єктом господарювання у сфері управління відходами або між суб'єктами господарювання у сфері управління відходами. Організації розширеної відповідальності виробника є власниками відходів, прийнятих, зібраних або отриманих в інший спосіб у результаті діяльності такої організації [8].

Безпосередньо повноваження сільських, селищних, міських рад у сфері управління відходами визначені у ст. 26 Закону України «Про управління відходами», а саме 1) участь у реалізації державної політики у сфері управління відходами; 2) участь у розробленні та реалізації регіональних планів управління відходами; 3) затвердження місцевих планів управління відходами; 4) вирішення питань щодо розміщення на території відповідних територіальних громад об'єктів оброблення відходів; 5) створення пунктів роздільного збирання побутових відходів. До повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері управління відходами належить:

1) розроблення та реалізація місцевих планів управління відходами; 2) організація управління побутовими відходами, відходами будівництва та знесення; 3) визначення у встановленому порядку суб'єктів господарювання, які здійснюють збирання, перевезення, відновлення та видалення побутових відходів; 4) визначення адміністратора послуги з управління побутовими відходами; 5) запровадження роздільного збирання побутових відходів та забезпечення виконання цільових показників щодо підготовки для повторного використання та рециклінгу побутових відходів; 6) організація роботи пунктів роздільного збирання побутових відходів; 7) забезпечення ліквідації несанкціонованих сміттєзвалищ у межах населених пунктів; 8) передача відходів, власник яких не встановлений, суб'єктам господарювання у сфері управління відходами для їх оброблення; 9) надання інформації, проведення роз'яснювальної та просвітницької роботи серед населення щодо управління відходами; 10) визначення одиниці вимірювання обсягу наданої послуги з управління побутовими відходами; 11) затвердження норм надання послуги з управління побутовими відходами; 12) затвердження інвестиційних програм суб'єктів господарювання у сфері управління побутовими відходами; 13) встановлення тарифів на послугу з управління побутовими відходами, а також тарифів на збирання, перевезення, відновлення, видалення побутових відходів окремо за видами побутових відходів (змішані, великогабаритні, ремонтні, небезпечні); 14) укладення договорів з організаціями розширеної відповідальності виробників щодо запровадження приймання та роздільного збирання видів побутових відходів, на які поширюється розширена відповідальність виробника [8]; здійснюють й інші повноваження у сфері управління відходами відповідно до закону.

Згідно ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування» до виключної компетенції сільських, селищних, міських рад відноситься вирішення на пленарних засіданнях питання надання відповідно до законодавства згоди на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, у тому числі місць чи об'єктів для управління відходами, сфера екологічного впливу діяльності яких згідно з діючими нормативами включає відповідну територію; вирішення питань управління небезпечними відходами у складі побутових відходів відповідно до законодавства; затвердження місцевих планів управління відходами; визначення адміністратора послуги з управління побутовими відходами.

Згідно ст. 30 Закону України «Про місцеве самоврядування» до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать наступні власні (самоврядні) повноваження: 1) організація управління побутовими відходами, відходами будівництва та знесення, знешкодження та захоронення трупів тварин; 2) розроблення та реалізація місцевих планів управління відходами; 3) затвердження норм надання послуг з управління побутовими відходами; 4) визначення одиниці виміру обсягу наданих послуг з управління побутовими відходами; 5) визначення у встановленому порядку суб'єктів господарювання, які здійснюють збирання, перевезення, відновлення та видалення побутових відходів; 6) запровадження роздільного збирання побутових відходів та забезпечення виконання цільових показників щодо підготовки для повторного використання та рециклінгу побутових відходів; 7) передача відходів, власник яких не встановлений, суб'єктам господарювання у сфері управління відходами для їх оброблення; 8) надання інформації та проведення просвітницької роботи серед населення щодо управління відходами; 9) встановлення тарифу на послугу з управління побутовими відходами та тарифів на збирання, перевезення, відновлення та видалення побутових відходів як окремих його складових; 9) затвердження інвестиційних програм суб'єктів господарювання у сфері управління побутовими відходами [9; 5, с. 18].

Також органи сільських, селищних, міських рад у сфері управління відходами виконують наступні делеговані повноваження: 1) здійснення контролю за діяльністю суб'єктів господарювання у сфері управління побутовими відходами; 2) здійснення контролю за дотриманням юридичними та фізичними особами вимог у сфері управління відходами та розгляд справ про адміністративні правопорушення або передача їх матеріалів на розгляд інших державних органів у разі порушення законодавства про управління відходами [9; 5, с. 18].

Органи місцевого самоврядування забезпечують управління побутовими відходами згідно з правилами благоустрою населеного пункту, регіональними та місцевими планами управління відходами та забезпечують кожному утворювачу побутових відходів надання послуги з управління побутовими відходами (ст. 30) [8].

Водночас, в умовах війни утворюються не заплановані відходи та виявляються такі відходи, власник яких не відомий. Згідно ст. 12 Закону України «Про управління відходами» власник або користувач земельної ділянки, на якій виявлено відходи, власник яких не встановлений, невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту виявлення таких відходів, інформує про це орган місцевого самоврядування або місцевий орган виконавчої влади. У свою чергу орган місцевого самоврядування або місцевий орган виконавчої влади із залученням територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, територіального органу Національної поліції України встановлює утворювача або власника виявлених відходів на основі: 1) інформації, наданої власником або користувачем земельної ділянки, на якій виявлено відходи; 2) інформації, наданої громадянами, підприємствами, установами та організаціями, медіа; 3) аудіо- та відеозаписів, наданих громадянами, підприємствами, установами, організаціями; 4) інших джерел, визначених законом. Витрати, збитки та шкода, заподіяна забрудненням або іншим негативним впливом відходів на навколишнє природне середовище, відшкодовуються в судовому порядку за позовом органу місцевого самоврядування або місцевого органу виконавчої влади. Збирання, перевезення та/або оброблення відходів, власник яких не встановлений організовують: виявлених у межах населених пунктів - органи місцевого самоврядування. Збирання, перевезення та/або оброблення таких відходів здійснюють суб'єкти господарювання у сфері управління відходами [8].

Під час ведення активних бойових дій відходи війни часто не мають власника, а бо їх власник не встановлений. Відходи війни, наприклад, Д. М. Токарчук поділяє за джерелами їх утворення: 1) військові відходи: військова техніка, що вийшла з ладу; залишки ракет, бомб, використані набойки (умовно безпечні військові відходи); небезпечні військові відходи (міни, нерозірвані снаряди); побутові відходи забезпечення військ; 2) відходи від знесення та пошкоджених будівель: будівельні відходи, які можна повторно використати; небезпечні будівельні відходи, які треба утилізувати; 3) побутові та подібні їм відходи: відходи гуманітарної допомоги; одноразовий пластиковий посуд; відходи туалетів; надмірне накопичення побутових відходів; 4) відходи тваринництва: надмірне накопичення продуктів життєдіяльності; трупи тварин і птиць; 5) відходи руйнування промислових об'єктів: будівельні відходи (безпечні та небезпечні); зруйноване обладнання (металеві конструкції, електронне обладнання); 6) медичні відходи; 7) стихійні поховання [2, с. 112].

Ми пропонуємо виокремлювати такі категорії відходів війни 1) небезпечні відходи: нерозірвані снаряди, міни, токсичні відходи від зруйнованих промислових підприємств, несанкціоновані поховання, військова техніка, що вийшла з ладу; залишки

ракет, бомб, використані та не використані набої тощо; 2) відходи, що не є небезпечними: відходи руйнування: відходи, що утворилися внаслідок пошкодження (руйнування) об'єктів; відходи, що утворилися в результаті виконання робіт з демонтажу пошкоджених (зруйнованих) об'єктів; побутові відходи забезпечення військ: біовідходи, відходи харчових продуктів; накопичене та не вивезене через обстріли побутове сміття; медичні відходи; відходи тваринництва тощо.

Згідно Законів України «Про управління відходами», «Про місцеве самоврядування» органи місцевого самоврядування уповноважені здійснювати управління відходами війни, що не є небезпечними та власник яких не встановлений.

За даними Міндовкілля, обсяги таких відходів уже набули масштабів, яких на Європейському континенті не спостерігалось з часів Другої світової війни. На території України лише знищеної російської техніки накопичено понад 325 тис. тонн. Крім того, утворено величезні обсяги відходів руйнації житлової і транспортної інфраструктури, що є новим викликом для нашої країни. За попередніми оцінками Міністерства розвитку громад та територій України, російські війська зруйнували близько 6,8 тис. житлових будинків. Тільки на деокупованих територіях Київської, Чернігівської та Сумської областей від руйнувань будівель і споруд через дії РФ утворилося близько 15,2 млрд тонн відходів. Понад 200 тис. легкових і вантажних автомобілів, знищених в Україні під час воєнних дій, нині складуються у спеціально відведених місцях. Чим довше такі відходи перебуватимуть на території України, тим більше шкоди вони завдадуть довкіллю, забруднюючи ґрунти, воду, повітря, а також спричинюючи додаткові викиди парникових газів, що негативно впливатиме на глобальні кліматичні процеси. Наразі розпочато роботи з очищення територій від відходів руйнації там, де це можливо [10].

Через наявність великої кількості руїн, уламків та забруднень, немає технічної можливості вивозити сміття на сміттєзвалища [3]. В умовах війни наша держава не має достатніх фінансових і технічних ресурсів для вирішення цієї проблеми. Так, за даними звіту «Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення» 1, у країні було знищено та пошкоджено 5% сміттєзбиральних автомобілів, 17% біогазових установок, 9% сортувальних ліній. Прямі збитки у сфері управління відходами – 95,36 млн дол. США, орієнтовна вартість вивезення будівельного сміття та завалів – 320,7 млн дол. США, а втрати прибутків підприємств з утилізації сміття оцінюються в 11,9 млн дол. США. Такі підрахунки зроблено лише для окремих регіонів України, включно з територіями Донецької, Луганської, Харківської, Київської та Чернігівської областей, але вони дають змогу оцінити загальний масштаб потенційних збитків на всій території України [10].

Значну частину таких відходів становлять відходи, що утворились у зв'язку з пошкодженням будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів. Порядок поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків визначає механізм поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд, об'єктів незавершеного будівництва, об'єктів благоустрою внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків, з метою запобігання та зменшення негативного впливу таких відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Виявлення та облік відходів від руйнувань організовується уповноваженим органом, яким є виконавчий орган сільської, селищної, міської ради (військова адміністрація населеного пункту (населених пунктів) - у разі її утворення відповідно законодавства),

що здійснює на відповідній території організацію та координацію поводження з відходами від руйнувань. Таке виявлення та облік відходів від руйнувань проводиться за результатами оглядів пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, розгляду заяв (повідомлень) громадян, підприємств, установ та організацій, інших юридичних осіб, засобів масової інформації, центральних органів виконавчої влади, військових формувань чи надходження інформації про виявлення відходів від руйнувань [11].

Основні операції з поводження з відходами від руйнувань включають: 1) первинне розчищення територій (збирання відходів від руйнувань, зокрема за можливості - сортування окремих компонентів відходів від руйнувань); 2) перевезення (транспортування) відходів від руйнувань від місця їх утворення до об'єктів поводження з відходами або місць тимчасового зберігання; 3) остаточне (після виконання робіт з демонтажу пошкоджених (зруйнованих) об'єктів) розчищення та прибирання територій (у разі потреби); 4) зберігання відходів від руйнувань на місцях тимчасового зберігання або на інших об'єктах поводження з відходами (до їх утилізації чи видалення); 5) оброблення (перероблення) відходів від руйнувань та/або їх знешкодження (у разі потреби); 6) утилізація відходів від руйнувань (використання відходів як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів); 7) видалення відходів від руйнувань, включаючи їх захоронення [11].

Ресурси громад обмежені тому необхідно застосовувати нові системи управління відходами. Це дозволить і зменшити кількість сміття, і заощадити кошти. Досі в Україні просто розбирали завали, збирали змішане сміття й вивозили все на сміттєзвалища. Нині міські звалища заповнені на 90%. Через брак місця, вивезення будівельного сміття дорожчає [3].

У ситуації, що склалася, перероблення сміття – це не тільки відповідність стандартам сталого розвитку й турбота про екологію, це й розв'язання проблеми недешевих переповнених сміттєзвалищ. Йдеться і про економічну вигоду [3].

Виявляється, перероблення будівельних відходів – справді прибутковий бізнес, який стрімко набирає популярності у світі. Причини цього криються в зростанні обсягів будівництва та в згаданій вже проблемі браку місця для зберігання і захоронення відходів. Як наслідок, в багатьох країнах близько половини виготовлених будматеріалів – це перероблене будівельне сміття. Серед лідерів: Велика Британія, Данія, Нідерланди. Там переробляють понад 90% будівельних відходів. Високий попит на перероблення стимулює залучення інвестицій. За таких умов у сфері розвиваються локальні підприємства, виникають нові компанії й відповідно – нові робочі місця [3].

Експерти Програми «U-LEAD з Європою» надали територіальним громадам рекомендації щодо поводження з відходами від зруйнованої інфраструктури. Вони пропонують реєструвати на рівні громади профільне підприємство з високотехнологічним обладнанням. А також створювати постійну систему управління відходами, зокрема будівельно-ремонтними [12].

З огляду на це мобільні дробильні комплекси і супутні технологічні лінії знадобляться чи не в кожній громаді, що постраждала від війни. З урахуванням вже зафіксованих руйнувань нам потрібні сотні, а, можливо, тисячі одиниць відповідного обладнання [12]. Ці фактори дозволяють уряду вести переговори з найбільшими світовими гравцями про транзит в Україну технологій та інвестування у виробництво, наголошує Е. Мкртчян. Можна говорити з виробниками та міжнародними донорами про старт лізингових, інвестиційних та кредитних програм, адаптованих для потреб територіальних громад [12].

Уряд вже встановив чіткий алгоритм, що і як робити з такими відходами. Тож важливо, щоб регіони правильно організували цю роботу. Наприклад, Київщина першою

пілотно взялася за виконання затвердженого Кабміном порядку поводження з відходами руйнації. Київська обласна військова адміністрація облаштувала 62 тимчасових майданчики для складування таких відходів. Наразі з них використовується 48. Тут вже розміщено 144 тис. тонн відходів війни. Механізм працює наступним чином: громади звозять відходи руйнації у місця тимчасового складування, де далі відбувається їх сортування, виокремлюються небезпечні, будівельні відходи тощо. Будівельні відходи подрібнюють для повторного використання [13]. Але ще залишається багато не вирішених питань. Є потреба у запровадженні передового досвіду і в інших територіальних громадах.

Сьогодні, через війну сотні гектарів земельного фонду України засмічені відходами, забруднені шкідливими речовинами, які вивільнюються у результаті детонування та зазнають пошкодження структури ґрунтового покриву. Зазначені чинники призводять до пошкодження сільськогосподарських угідь, неможливості проведення посівних робіт та, як наслідок, до відсутності врожаю на землях, які були порушені в результаті військової агресії», – пишуть екологи [14; 4].

Наразі, Держекоінспекція зафіксувала, що станом на 30 листопада 2022 року внаслідок збройної агресії забруднено 291 826 950 м² та засмічено 8 099 793 440 м² українських земель, сума шкоди становить 448,9 млрд гривень [14].

Через війну сотні гектарів земельного фонду України засмічені відходами, забруднені шкідливими речовинами, які вивільнюються у результаті детонування та зазнають пошкодження структури ґрунтового покриву. Зазначені чинники призводять до пошкодження сільськогосподарських угідь, неможливості проведення посівних робіт та, як наслідок, до відсутності врожаю на землях, які були порушені в результаті військової агресії, зазначає еколог В. Андрєєва [15].

Також через окупантів понад 40% території України забруднено вибухонебезпечними предметами. Переважна більшість мін, які знаходяться на території країни, ніколи раніше не використовувалися в бойових діях. Загалом через повномасштабну війну збитки екології України становлять щонайменше на суму 2 трильйони гривень: це і засмічення земель, і забруднення повітря, спалені ліси, зруйновані об'єкти. Так оцінили наслідки у Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів [4].

Спричинене обстрілами інфраструктури, у тому числі критичної, порушення правил поводження з відходами, призвело до засмічення та забруднення земельних ресурсів на значних територіях. Знищена військова техніка і паливе з неї, яке потрапляє у ґрунти, а також хімічне начиння снарядів та ракет погіршують ситуацію. Лише в Одеській та Миколаївській областях збитки зумовлені забрудненням повітря та неорганізованими викидами сягнули 111 млн грн. На цьому тлі для України стан сільськогосподарських земель сьогодні стає однією з ключових проблем, заявила А. Балян [16].

Згідно ст. 33 Закону України «Про охорону земель» виконання загальнодержавної і регіональних програм використання та охорони земель забезпечується органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до повноважень, визначених законом (ст. 24) [17]. Водночас органи місцевого самоврядування мають право отримувати інформацію від власників і землекористувачів про застосування пестицидів та агрохімікатів; щодо стану, деградації та забруднення земельних ділянок. Одержана інформація про стан земель в результаті моніторингу земель надсилається органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування для розроблення науково обґрунтованих рекомендацій і своєчасного прийняття рішень щодо поліпшення охорони земель, запобігання негативним змінам їх стану та додержання вимог екологічної безпеки.

У районах можливого забруднення земель небезпечними відходами, у тому числі аварійними, викидами від стаціонарних і пересувних джерел за рішенням місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування проводяться постійні або періодичні обстеження хімічного складу ґрунтів з метою виявлення та визначення їх негативного впливу на здоров'я людини, а також окремих видів природних ресурсів і довкілля в цілому [17]. Таким чином, органи місцевого самоврядування беруть активну участь в управлінні відходами, у тому числі відходами війни.

Консервація земель здійснюється відповідно до робочого проекту землеустрою: щодо земель державної та комунальної власності - за рішенням органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які відповідно до статті 122 Земельного кодексу України приймають рішення про передачу земельних ділянок у власність чи користування; щодо земель приватної власності - за заявою власника такої земельної ділянки. Консервація земель, що перебувають у заставі або користуванні, здійснюється за погодженням із заставодержателем та/або землекористувачем. Рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування про консервацію земель може прийматися за власною ініціативою або за поданням органів, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель [17].

За європейським підходом, першим заходом в ієрархії управління відходами є запобігання утворенню змішаних відходів, які важко переробляти та утилізувати. Саме такими є відходи війни на територіях, де велись бойові дії. Тому для утилізації таких відходів можна застосовувати методики утилізації таких змішаних відходів.

Світовий досвід накопичив достатньо способів збору, переробки та ефективних систем управління відходами. Їх застосування в Україні можливе лише з урахуванням місцевих особливостей щодо економіки, менталітету, розвитку інфраструктури та інтенсивності ведення бойових дій та стану зруйнування приміщень ін. Необхідно сформулювати метод вирішення проблеми, який буде відповідати сучасним ресурсним та еколого-економічним вимогам, які будуть забезпечувати вторинне використання відходів як джерела сировини, санітарне очищення територій, безпеку навколишньому середовищу. Реалізація нового підходу для створення ефективної системи управління твердими комунальними відходами в об'єднаних територіальних громадах може стати методом вирішення цієї проблеми [6].

Розчищення країни від руїн стане наймасштабнішою складовою післявоєнного відновлення країни. Тисячі гектарів нам доведеться звільняти від мільйонів кубометрів будівельних відходів. У найближчі кілька років ці «куби» треба буде переробити та безпечно утилізувати. Аби процес не затягнувся на десятки років, уже сьогодні потрібно оптимізувати законодавство щодо поводження з відходами, залучати інвестиційні та технологічні інновації, готувати універсальні бізнес-моделі, адаптивні до потреб місцевих громад, обпалених війною [12].

За оцінками ООН, в Україні станом на жовтень зруйновано чи критично пошкоджено війною понад 100 тисяч будинків. Обсяги майбутнього демонтажу можна уявити з огляду на прорахунки знесення п'ятиповерхівки «хрущовського» проекту на чотири під'їзди. Після розбирання такої будівлі у сухому залишку залишається 6,4 тисячі кубометрів відходів. 100 тисяч умовних «хрущовок» розмелюються відповідно на 640 мільйонів тон [12]. Цей показник становить 3,5 річні норми європейських будівельних відходів. За даними Європейської Асоціації зі знесення будівель, щороку в Європі утворюється 180 мільйонів тон будівельних відходів. Це більш, ніж у дві тисячі разів вище за щорічний показник довоєнного Києва (300 тисяч тон). У просторовому вимірі такий обсяг становить 320 зруйнованих міст рівня Бучі, де налічують понад 2 мільйони тон завалів, що підлягають розбиранню.

Потрібно документально визначити види відходів, непридатних для переробки, що підлягають складуванню та екологічно безпечній утилізації. А також запровадити норми щодо заборони чи обмеження захоронення відходів, які в принципі можна переробити. Організації, які займаються демонтажем, переробкою та супутньою логістикою, повинні нести облік кожного кубометра, забороненого або перетвореного на вторинну сировину [12].

Українські масштаби потребують колосальних фінансових, людських та технологічних ресурсів. Ситуація ускладнюється тим, що Україна не має традицій глибокої переробки будівельних відходів. Її рівень пропорційний показнику ресайклінгу твердих побутових відходів, що становить 6% від загальної кількості [12].

У країнах ЄС показник повторного використання будівельних відходів наближається до 90%. Такий рівень у Нідерландів. У Бельгії – 87%, у Данії – 81%. Це – результат політики ЄС, яка розглядає методи заборони та жорстких обмежень вивезення на полігони як стимули технологічного розвитку. У Нідерландах з 1997 року заборонено поховання будь-яких будівельних відходів, які можуть бути перероблені. У ЄС створили замкнутий цикл із процесів демонтажу, сортування, переробки та виготовлення вторинних матеріалів. Лише незначну частину можна вивозити на полігони. Такий підхід дозволяє вирішувати екологічні та економічні завдання. Не потрібні нові звалища, створюються робочі місця, споживачі одержують якісні товари та послуги. Завдання України ближчими роками – наблизитися до європейських стандартів переробки будівельного сміття. Полігонів для захоронення критично не вистачає. Їхня площа в Україні вже сягає території Бельгії. Сміття треба переробляти та використовувати повторно. Альтернатива – масштабні екологічні катастрофи [12].

Потрібно враховувати, що військові відходи утилізувати складніше, ніж цивільні. Значна їх частина складається із суміші різних за структурою та походженням матеріалів, які у мирних умовах сортують до початку демонтажу. У «хрущовці», наприклад, майже тисячу з 6,4 тисяч кубів складають матеріали, що демонтуються, – скло, полімери, деревина, дроти. Одного лише металу там – 450 тонн. А ще – 30 тонн керамічної плитки, 15 – лісоматеріалів, п'ять – скла.

Сортування – найбільш витратний за часом і зусиллями етап «переплавлення» руїн у вторинну сировину. У наших умовах мільйони тонн доведеться перебирати практично вручну, оскільки в руїнах можуть бути боєприпаси, що не розірвалися, закладена вибухівка або фрагменти тіл. Виходячи з цього, будуть потрібні урядові програми зі стимулювання залучення кадрового потенціалу, зокрема – мотивованого волонтерства та трудової мобілізації [12].

Висновки: Таким чином, сфера управління відходами належить до однієї з тих, за якими оцінюють роботу місцевої влади. З'ясовуються види засмічення та забруднення територій відходами війни, розміри шкоди завданої на територіях об'єднаних територіальних громад. З'ясовано, що Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року визначає певні вектори функціонування органів місцевого самоврядування у цьому напрямку: створення спеціалізованих комунальних пунктів збирання відходів; визначення оптимальних районів охоплення та розташування регіональних об'єктів поводження з побутових відходів; підготовка плану пріоритетів щодо закриття звалищ тощо. Законом України «Про управління відходами» визначено роль та місце органів місцевого самоврядування щодо управління відходами, що визначається такими повноваженнями як запобігання утворенню відходів; підготовка відходів до повторного використання; рециклінг; відновлення відходів; видалення відходів. Цим законом визначено, що територіальні громади є власниками відходів, переданих їх утворювачами або попередніми власниками до систем управління побутовими відходами.

Безпосередньо повноваження сільських, селищних, міських рад у сфері управління відходами визначені у ст. 26 Закону України «Про управління відходами», а саме : участь у реалізації державної політики у сфері управління відходами; участь у розробленні та реалізації регіональних планів управління відходами; затвердження місцевих планів управління відходами; вирішення питань щодо розміщення на території відповідних територіальних громад об'єктів оброблення відходів; створення пунктів роздільного збирання побутових відходів. До повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері управління відходами належить: розроблення та реалізація місцевих планів управління відходами; організація управління побутовими відходами, відходами будівництва та знесення; визначення у встановленому порядку суб'єктів господарювання, які здійснюють збирання, перевезення, відновлення та видалення побутових відходів; визначення адміністратора послуги з управління побутовими відходами; запровадження роздільного збирання побутових відходів та забезпечення виконання цільових показників щодо підготовки для повторного використання та рециклінгу побутових відходів; організація роботи пунктів роздільного збирання побутових відходів; забезпечення ліквідації несанкціонованих сміттєзвалищ у межах населених пунктів; передача відходів, власник яких не встановлений, суб'єктам господарювання у сфері управління відходами для їх оброблення; надання інформації, проведення роз'яснювальної та просвітницької роботи серед населення щодо управління відходами; визначення одиниці вимірювання обсягу наданої послуги з управління побутовими відходами; затвердження норм надання послуги з управління побутовими відходами; затвердження інвестиційних програм суб'єктів господарювання у сфері управління побутовими відходами; встановлення тарифів на послугу з управління побутовими відходами; укладення договорів з організаціями розширеної відповідальності виробників щодо запровадження приймання та роздільного збирання видів побутових відходів тощо.

Ще до старту масштабних програм з очищення країни від руїн необхідно юридично затвердити крім механізму утилізації і повторного використання відходів руйнування також й інших видів відходів війни та конкретизувати повноваження органів місцевого самоврядування у цьому процесі щодо утилізації відходів війни, що не є небезпечними та не мають власників . Для цього необхідно внести такі зміни до законодавства: 1) розробити зміни до Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року для визначення стратегічних питань у сфері утилізації відходів війни та ролі органів місцевого самоврядування у цьому; 2) доповнити Закон України «Про управління відходами» поняттям відходи війни та їх категоріями, повноваженнями усіх суб'єктів публічної влади щодо утилізації відходів війни, розмежувати компетенції Міністерства оборони України щодо забруднених вибухівкою земель та порядок передачі таких земель у користування органами місцевого самоврядування після їх очищення ; 3) доповнити Закон України «Про місцеве самоврядування» повноваженнями щодо управління відходами війни та взаємодії із Міністерства оборони України, суб'єктами, що проводять моніторинг земель та оздоровлення земель.

Список використаних джерел:

1. Савицький О. Україна зможе подолати сміттєву кризу. Що передбачає ухвалений Радою закон? 20.06.2022. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/20/688345/>
2. Токарчук Д.М. Особливості утворення і поводження з відходами під час воєнних дій: досвід України. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. № 2 (60). С. 109–122. DOI: 10.37128/2411-4413-2022-2-8 URL: <http://efm.vsau.org/storage/articles/November2022/0uaZiCxfSag8ca4nOS9y.pdf>

3. Що робити із уламками від війни? ReStart Ukraine ,UNDP Accelerator Lab. URL: <https://restartukraine.io/wardebris-ua/>
4. Карпенко Т. Екологічні збитки включають викиди шкідливих речовин в атмосферу й забруднення ґрунтів. URL: <https://uworld.news/news/rosiia-zruinuvala-35-naftobaz-v-1002596.html>
5. Практичні аспекти управління відходами в Україні. Посібник / Барінов М.О., Олексівець І.Л., Родная Д.В., Журавель Т.В., Коломієць С.В., Козлова І. А., Пархоменко Г.П. К.: «Поліграф плюс», 2021. 118 с.
6. Пацева І.Г., Герасимчук О.Л., Кагукіна А.М. Системний підхід управління відходами об'єднаних територіальних громад. Екологічні науки № 4 (43). С. 181-184. URL: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2022.eco.4-43.30>
7. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України. від 8 листопада 2017 р. № 820-р Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text>
8. Про управління відходами. Закон України від 20 червня 2022 року № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#n802>
9. Про місцеве самоврядування : Закону України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
10. Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. 20.03.2023. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf
11. Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text>
12. Мкртчян Е. Військовий "trash": як очистити Україну від руїн "руського міра" URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396. 19 грудня 2022. URL: https://24tv.ua/viyna-ukrayini-yak-organizuvati-vidbudovu_n2220396
13. Куди в Україні дівають відходи руйнації та що з цим сміттям буде далі. 10.02.2023. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/574064-kudi-v-ukraini-divayut-vidkhodi-ruynatsii-ta-shcho-z-tsim-smittyam-bude-dali>
14. В Україні 20% сільськогосподарських земель зазнали деградації через війну. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/557903-v-ukraini-20-silskogospodarskikh-zemel-zaznali-degradatsii-cherez-viynu>
15. Андреева В. Забруднена, засмічена, пошкоджена – екоінспекція розповіла про стан землі після вторгнення росіян. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/12/6/251690/>
16. Балян А.В. Відновлення сільськогосподарських земель – задача №1 після перемоги у війні. URL: <https://www.stopcor.org/ukr/section-suspilstvo/news-vidnovlennya-silskogospodarskih-zemel-zadacha-1-pislya-peremogi-u-vijni-03-10-2022.html>
17. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

УДК 347.94

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.12>

ЕЛЕКТРОННЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ЯК ДОКАЗ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Привиденцев Олександр Геннадійович,
аспірант кафедри цивільного процесу
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

В статті досліджується питання класифікації електронних повідомлень та визначення сутнісних особливостей кожного виду як джерела доказів у цивільному процесі України. Здійснено аналіз законодавчої дефініції «інформації» складовим категоріями якого визначені «відомості» та «дані», а на підставі наукових (доктринальних) тлумачень визначено їх співвідношення та основні відмінності, зокрема через призму сприйняття людиною. Сформульовано авторське визначення електронного повідомлення як «засобу комунікації у вигляді цифрового запису, що містить інформацію в електронній формі та передається електронними засобами зв'язку», а також надано пропозицію внесення відповідних змін до ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України з метою здійснення гармонізації категоріального апарату.

Визначено основні підходи у здійсненні класифікаційної характеристики електронних повідомлень через критерії «тип інформації», «конфіденційність», «сервіс поширення повідомлення», а також запропоновані та висвітлені наступні класифікації:

1) за типом інформації електронні повідомлення: текстові, голосові, мультимедійні;

Досліджено підвиди кожного типу інформації, розмежовано способи створення повідомлень, визначено умови та можливість подання оригіналу або копій (електронної або паперової) доказів у судовій процедурі.

2) за рівнем конфіденційності електронних повідомлень: приватні, приватно-публічні та публічні (загальнодоступні);

Досліджено поняття «конфіденційності» як в правових актах, так і через призму наукових досліджень. Встановлено розмежування кожного виду за кількістю осіб, які мають доступ до повідомлень. Розглянуто питання щодо відмінностей публічних (загальнодоступних) повідомлень та загальновідомих обставин. Визначені умови допустимості дослідження приватних повідомлень в рамках судових засідань.

3) за способом передачі (сервісу) електронних повідомлень: мобільний (сотовий) зв'язок, месенджер, електронна пошта, сайт.

Досліджено технічні особливості поширення е-повідомлень за допомогою визначених сервісів, які можуть бути використанні як додаткові елементи доказування.

Автором наведено сутнісні визначення та досліджено концепцію функціонування кожного з підвидів е-повідомлень за різними класифікаційними характеристиками та шляхи можливого використання як джерела доказів, що забезпечує подальше активне дослідження та відповідне впровадження правової процедури в цивільному судочинстві.

Ключові слова: електронні повідомлення, докази, цивільний процес, електронні докази, цивільне судочинство, повідомлення, класифікація доказів.

**ELECTRONIC MESSAGE AS EVIDENCE IN CIVIL LITIGATION:
CLASSIFICATION AND ESSENTIAL CHARACTERISTICS**

Pryvydentsev Oleksandr Gennadiyovych,
PhD Student at the Department of Civil
Procedure
(National University «Odesa Law
Academy», Odesa, Ukraine)

The article examines the classification of electronic messages and determines the essential characteristics of each type as a source of evidence in the civil process of Ukraine. The legislative definition of «information» is analyzed, and its constituent categories, namely «data» and «facts,» are determined. Based on scientific interpretations, their correlation and fundamental differences are established, particularly through the prism of human perception. The author provides an original definition of an electronic message as a «means of communication in the form of a digital record containing information in electronic form and transmitted through electronic communication channels.» Furthermore, a proposal is made to introduce relevant amendments to Article 100 of the Civil Procedural Code of Ukraine to achieve harmonization of the categorical apparatus.

The main approaches to the classification of electronic messages are identified, based on criteria such as «type of information,» «confidentiality,» and «message transmission service». The following classifications are proposed and elucidated:

1) Classification by the type of information in electronic messages: Text-based messages, Voice messages, Multimedia messages.

The subtypes of each type of information are examined, different methods of message creation are distinguished, and conditions and possibilities for presenting original or copied (electronic or paper) evidence in court proceedings are determined.

2) Classification by the level of confidentiality in electronic messages: Private messages, Semi-public messages, Public (openly accessible) messages.

The concept of «confidentiality» is explored both in legal acts and through the lens of scientific research. Each type is differentiated based on the number of individuals who have access to the messages. The differences between public (openly accessible) messages and publicly known facts are considered. The admissibility conditions for examining private messages within the framework of court hearings are defined.

3) Classification by the method of message transmission (service) in electronic messages: Mobile communication (cellular network), Messenger applications, Email, Websites.

The technical peculiarities of disseminating electronic messages through these defined services are investigated, as they can serve as additional elements of evidence.

The author provides essential definitions and explores the concept of the functioning of each subtype of electronic messages based on various classification characteristics. The study paves the way for further active research and the appropriate implementation of legal procedures in civil litigation.

Key words: electronic messages, evidence, civil process, electronic evidence, civil court proceedings, message, classification of evidence.

Постановка проблеми. У цивільному процесі доказування є однією з найважливіших складових частин судочинства. Правова природа доказування в цивільному процесі полягає в забезпеченні рівних можливостей сторонам надати докази, що підтверджують їхні вимоги або спростувати вимоги протилежної сторони. Дослідження електронних доказів є однією з найбільш актуальних тем у сфері правосуддя, оскільки

із збільшенням використання цифрових технологій, що включає в себе обмін електронними повідомленнями, збільшується кількість справ, в яких необхідно доводити факти на підставі таких доказів. Оскільки цифрові технології стають все більш доступними і популярними, суди все частіше звертаються до електронних листів як до джерела доказів у цивільному процесі. Здійснення класифікації судових доказів в цивільному процесі має важливе значення для розуміння їх застосування в судових процедурах. По-перше, класифікація електронного повідомлення як доказу дозволяє уточнити характеристики та умови його використання в цивільному процесі. Зокрема, допомагає визначити параметри допустимості електронних листів як доказу, дозволяє краще розуміти процес збору та подання електронних доказів. По-друге, дозволяє науковцям досліджувати характеристики та доказову силу електронних повідомлень, розробляти методи їх оцінювання та порівняння з іншими видами доказів. По-третє, класифікація електронного повідомлення як судового доказу може допомогти в розробці стандартів збереження та захисту електронних доказів, що є особливо важливим у світлі швидкої технологічної зміни та поширення електронних комунікацій. Класифікація та характеристика електронного повідомлення як судового доказу має велике значення для розуміння та застосування електронних доказів в цивільному процесі, а також для наукових досліджень та розвитку правової системи в цілому.

Стан опрацювання проблематики. Процес доказування та судові докази в цивільному процесі є предметом дослідження цілих правових шкіл, окремо заслуговує на увагу науковий доробок таких вчених: С. С. Бичкова, М. О. Гетьманцев, М. М. Дякович, Т. М. Кучер, Д. Д. Луспеник, Т. В. Руда, Є. В. Симбірська, І. Томаров, Р. В. Тертишніков, С. Я. Фурса, А. С. Штефан, Т. В. Цюра. Загальну проблематику діджиталізації судочинства, застосування електронних доказів або окремих її видів висвітлювали у своїх працях такі вчені як І. С. Апалькова, І. В. Андронов, Н. Є. Блажівська, К. Б. Дрогозюк, С. В. Дяченко, Н. Ю. Голубева, О. Ю. Гусев, Б. А. Заплотинський, П. П. Зайцев, А. Ю. Каламайко, Б. Кодола, В. В. Комаров, Л. А. Кондрат'єва, А. В. Корепіна, О. М. Лазько, Н. Н. Лебедева, Ю. С. Павлова, В. С. Петренко, В. С. Сезонів, С. А. Чванкін та інші. Науковці здійснювали систематизацію та узагальнення електронних засобів доказування, досліджували окремі електронні докази та здійснювали їх порівняльний аналіз, проте питання класифікаційної характеристики електронного повідомлення як судового доказу залишилось поза увагою вітчизняної наукової спільноти, а постійний розвиток науки та поява нових джерел доказів потребують вироблення нових правових підходів та класифікацій задля гармонізації судової процедури до вимог цифрової сучасності.

Метою статті є дослідження основних підходів до поділу електронних повідомлень як доказу в цивільному процесі та виокремлення основних класифікацій з подальшим дослідженням сутнісних характеристик і особливостей кожного з видів повідомлень як доказу на підставі аналізу законодавства, узагальнень наукових поглядів та технічної специфікації, що допоможе у виробленні основних способів подання, дослідження та оцінки даного джерела доказів у судовій процедурі.

Виклад основного матеріалу. Протягом тривалого часу нормативне регулювання процесу доказування в нашому законодавстві не відповідало вимогам сучасності, особливо в частині визнання наукових та технічних досягнень і використання їх потенціалу як доказів. Однак, юридичне закріплення електронних доказів у цивільному процесуальному законодавстві ставить перед нами вимогу врегулювати процес подання та дослідження різних електронних (цифрових) даних [1]. Тому доцільно провести систематизацію електронних повідомлень як одного із основних джерел електронних доказів та визначити найбільш поширені їх види, а досягнути зазначену мету

пропонується через розроблення основних класифікацій, адже у вимірі філософії, що керує основоположними принципами процесу пізнання дається визначення класифікації як «багаторівневого, послідовного поділу обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення та отримання нових знань стосовно членів поділу» [2, с. 283].

Виходячи із положень ст. 76 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), в якій визначено поняття доказів в цивільному процесі, логічно зробити висновок, що доказову цінність становить саме інформація, яка має значення для вирішення справи [3]. Дефініцію «інформації» на законодавчому рівні закріплено в ст. 1 Закону України «Про інформацію» - «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [4]. З позицій В. М. Брижко в електронному середовищі функціонують саме дані, які «можна розглядати як формалізовані знаково-кодові комбінації, що надають інформацію та призначені для їх автоматичної обробки; цифрові дані – це закодовані електричні сигнали й електронні структури» [5, с. 19]. В свою чергу О. В. Харенко підтримує такий науковий підхід та розмежовує категорії «відомості» як форму подання інформації адаптовану для сприйняття людиною «символьну, текстову, графічну, числову, візуальну, звукову, комбіновану тощо форму», а під «даними» слід розуміти «електронну форму інформації», а серед основних ознак зазначає «функціонування в е-середовищі та їх перетворення та обробку за допомогою електронно-обчислювальних машин» [6, с. 122]. Наведену тезу трансформуємо в приклад: цифровий аудіозапис – це закодований цифровий сигнал, який має певний формат (mp3, ogg, m3a і т.д.), тобто являє собою по своїй суті дані, проте для сприйняття людиною потрібно його обробити за допомогою технічних та програмних засобів – що трансформує аудіозапис у відомості, а у разі пошкодження цілісності даних та неможливості обробки ЕОМ, відомості як такі можуть бути втрачені. Відомості можуть бути як в матеріальній, так і в електронній формі, яка адаптована для сприйняття людиною, а дані – лише в електронній формі.

На основі узагальнень законодавчої бази, наукових позицій та технічної літератури автор визначає електронне повідомлення як засіб комунікації у вигляді цифрового запису, що містить інформацію в електронній формі та передається електронними засобами зв'язку. Важливо уточнити, що доказова інформація може бути як безпосереднім вмістом повідомлення, так і атрибутами цифрового запису, зокрема, метаданими, що можуть включати час відправки, дані про відправника та отримувача, засіб передачі, час внесення змін у повідомлення, фіксування статусу щодо доставки, прочитання або видалення повідомлення. Варто погодитись із твердженням Д. В. Шкрібця, що «правильність вилучення [доказової] інформації забезпечуватиме її адекватне сприйняття, а відтак, обґрунтоване вирішення цивільної справи» [7, с. 178], а тому питання поділу е-повідомлень на різні категорії набуває особливого значення в контексті ефективного використання їх доказової ваги та правильності вилучення доказової інформації з цифрових носіїв.

Серед основних класифікацій електронних повідомлень зазначимо:

1. За типом інформації (контентом), яку містить електронне повідомлення.

В ст. 100 ЦПК електронні повідомлення законодавець деталізує як конкретні види, а саме «текстові, мультимедійні та голосові повідомлення» [3]. Таким чином, офіційно закріплюється класифікація е-повідомлень за типом інформації (контенту), що в них міститься. Автор погоджується із таким критерієм поділу, проте зауважує, що така класифікація не є універсальною та вичерпною, адже обсяг дослідження параметрів е-повідомлень як доказу в рамках судового процесу значно ширший за тип інформації. Пропонується закріпити в ЦПК універсальне поняття «електронне повідомлення»,

яке використовується в інших актах законодавства, зокрема, в ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» [8], в ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію» [9] та в ст. 11 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [10] для гармонізації законодавства та уникнення суперечностей в категоріальному апараті.

1.1. Текстове е-повідомлення – це цифровий запис, що містить інформацію у вигляді тексту, який передається за допомогою електронних засобів зв'язку. Основною характеристикою текстового електронного повідомлення є те, що воно містить текстову (подану знаками, згрупованими у слова, речення, абзаци, таблиці) інформацію. Текст може бути представлений в декількох основних видах: а) статичний текст: набір знаків, що вносяться безпосередньо відправником за допомогою клавіатури чи голосового набору тексту та не може бути чи не був змінений на момент фіксації; б) динамічний текст: створюється автоматично за допомогою програмного коду, який дозволяє без участі відправника сформулювати звернення до особи або організації, залежно від інформації, яка зазначена в акаунті отримувача (ПІБ, стать, організація) або створити підпис відправника повідомлення за задалегідь вказаними параметрами; в) інтерактивний текст: змінюється на підставі взаємодії з користувачем (перегляд доступний лише при натисканні на повідомлення) або може не містити відомостей як таких, а слугувати лише доступом до них (зокрема, у вигляді гіперпосилання); г) комбінований текст: містить фрагменти декількох видів тексту.

Наразі текстові е-повідомлення є найпоширенішим типом, що застосовується в судовій практиці. Можуть долучатися до матеріалів справи у вигляді оригіналу, паперової або електронної копії. Аналіз ч. 3 ст. 100 ЦПК дає змогу дійти висновку, що надання паперової копії не змінює правову природу електронного доказу, оскільки «паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом» [3]. До набрання чинності нової редакції ЦПК в 2017 році, єдиною можливістю використання в доказовій діяльності електронного документа, зокрема, текстового е-повідомлення була його візуалізація в доступну для сприйняття письмову форму [11, с. 59], що за аналогією розглядалося судами як паперовий доказ через свою істотну схожість та споріднені методи дослідження. Оригіналом традиційно прийнято вважати повідомлення, яке зберігається на електронному ресурсі, що надавав можливість е-комунікації між сторонами спору чи в телефоні (SMS). Законом порядок засвідчення копій чітко не регламентовано, а на практиці засвідчення відбувається стороною, яка надає відповідний доказ, через засвідчення власним рукописним підписом на паперовій копії чи накладанням електронного підпису на електронну копію. В такому випадку йдеться мова лише про засвідчення копій, а от забезпечення доказу унеможлиблюється, оскільки в даному випадку відсутній механізм уповноваженим незалежним суб'єктом у законний спосіб посвідчити зазначений доказ, тобто зафіксувати фактичні відомості, які в ньому містяться на момент посвідчення (зокрема, нотаріусом чи іншим спеціалістом із відповідними повноваженнями).

1.2 Голосове е-повідомлення – це цифровий запис, що містить інформацію у вигляді аудіозапису, який передається за допомогою електронних засобів зв'язку. Існує думка, що голосові повідомлення – це форма технології миттєвого зв'язку, яка використовує голос відправника для формування та доставки повідомлення [12]. Проте автор зауважує, що змістом голосового повідомлення може бути не лише голос відправника, а й третіх осіб чи інших звуків, які створено автором повідомлення, безпосередньо, за допомогою вбудованої функції запису звуку в програмному застосунку (додатку, месенджері, сайті) в момент комунікації через відповідне технічне оснащення (мікрофон в смартфоні, веб-камері, навушниках тощо). Термін «аудіозапис» відноситься до

процесу записування звуку або результату цього процесу, як результат – це фіксація звукових хвиль на носії (наприклад, магнітна стрічка, компакт-диск, цифровий файл) з метою збереження або відтворення звуку в майбутньому. У випадку голосового повідомлення – результатом буде цифровий файл певного аудіоформату, який характерний для окремого застосунку. Голосові повідомлення можуть бути цінними доказами в цивільному судочинстві, оскільки вони можуть містити оригінальний запис голосу особи, яка надсилає повідомлення. «Оригіналом голосового повідомлення як доказу буде вважатися цифровий файл у форматі, який відповідає аудіо-файлам (MP3, AAC, WAV, FLAC або інший звуковий формат), який зберігається безпосередньо на цифровому носії (телефон, планшет, ноутбук) або на хмарному сховищі облікового запису користувача» [13, с. 118]. Логічно, що паперової копії голосового повідомлення існувати не може, тому долучити до матеріалів справи у якості доказу можливо лише електронну копію, яка «зберігається як окремий звуковий файл на портативному носії електронної інформації, що був виокремлений з масиву листування» [13, с. 118]. Останнім часом активно впроваджується технічна можливість автоматичного трансформування голосових повідомлень у текст отримувачем, проте чи буде така трансформація вважатися сутнісним переходом у категорію текстових повідомлень? Автор дотримується думки, що ні, адже оригінал повідомлення був надісланий відправником саме в аудіо форматі, а зазначена трансформація відбувається вже отримувачем повідомлень. До того ж автоматичне розпізнавання програмним застосунком аудіозапису можливе з похибками, що може змінювати суть повідомлення, тому дослідженню та оцінці підлягає саме «аудіо версія» повідомлення.

1.3. Мультимедійне е-повідомлення - це цифровий запис, що містить інформацію у вигляді медіафайлу (комбіновані типи контенту, такі як текст, фото, графіку, відео, звукові записи, анімації), який передається за допомогою електронних засобів зв'язку. Класичним прикладом мультимедійного повідомлення буде відео-повідомлення, яке створюється за технологією схожою з голосовим повідомленням чи надсиланням MMS за допомогою мобільного (сотового) зв'язку. Проте автор вважає за доцільне включити в зазначену категорію повідомлення з прикріпленими медіафайлами, що виступають своєрідними «гібридними» мультимедійними повідомленнями. Медіафайли законодавець прирівнює до електронних документів (ст. 100 ЦПК) [3], тому ключовим критерієм відмежування медіафайла виступає саме спосіб передачі інформації (медіафайлу) за допомогою електронного повідомлення. Хоча створення класичного електронного документа (електронна довідка, електронний договір) завершується накладання електронного підпису, а в медіафайлах зазначений метод закріплення інформації майже не використовується, тому доцільно закріпити самостійну категорію «медіафайл» на законодавчому рівні. Досить тонка межа між аудіофайлом, яке надіслане прикріпленим файлом та голосовим повідомленням: основним критерієм такого розмежування буде момент створення аудіофайлу, сервіс та автор. Здебільшого створення аудіофайлу відбувається поза межами комунікаційного сервісу, автором «зовнішнього» аудіофайлу виступає третя особа (не відправник), а момент створення файлу значно відтерміновано від моменту відправки. Прикладом таких файлів може бути аудіокнига, музичний контент, тощо.

В судовій практиці в більшості випадків досліджується сам медіафайл, а спосіб передачі (повідомлення) виступає додатковим джерелом фактичних даних, які можуть бути використані в процесі доказування (час надходження листа та\ або його виправлення (зміни), адреса (контакт) автора, фотографія автора (аватар)). Медіафайл містить метадані, в яких фіксується час створення та змін файлу, формат, розмір файлу та інша технічна інформація. Згідно ст. 238 ЦПК у разі необхідності

відтворення та дослідження відео- чи аудіозапису в рамках судового засідання можливе їх відтворення повністю або частково, а у протоколі судового засідання відображаються особливості оголошуваних матеріалів та зазначається час демонстрації, а після відтворення суд заслуховує пояснення учасників справи [3].

2. За рівнем конфіденційності електронних повідомлень.

Категорію «конфіденційності» як основний критерій поділу зазначеної класифікації відповідно до положень ст. 21 Закону України «Про інформацію» можемо розтлумачити як обмеженість доступу до інформації за бажанням особи, а також поширення інформації у визначеному порядку відповідно до передбачених особою умов [4]. Конфіденційність розглядається також як і властивість самої інформації, яка полягає в тому, що інформація не може бути отримана неавторизованим користувачем та/або процесом. Зазначена властивість зберігається лише у випадку дотримання встановлених правил ознайомлення з інформацією [14, с. 305]. Зокрема, через призму Доктрини інформаційної безпеки України [15], В. М. Брижко та В. Г. Пилипчук визначають конфіденційність як «стан поводження з інформацією, при якому доступ до неї отримують тільки суб'єкти, які мають на це право» та розглядають як одну з ознак інформаційної безпеки [16, с. 41]. В електронному комунікаційному сервісі рівень доступності даних обумовлений політикою конфіденційності, тому за рівнем конфіденційності електронних повідомлень (доступу за колом осіб) можемо виокремити:

2.1. Приватні електронні повідомлення – це засіб комунікації у вигляді цифрового запису, що містить інформацію в електронному вигляді та передається електронними засобами зв'язку, зберігаючи конфіденційність комунікації між двома акаунтами (користувачами), які мають доступ до повідомлень за принципом «один відправник – один отримувач».

В широкому розумінні акаунтом називають «обліковий запис, який передбачає реєстрацію відвідувача веб-ресурсу для доступу до всієї інформації, що розміщена на веб-ресурсі» [17]. Проте автор деталізує визначення акаунту як ідентифікований обліковий запис, який використовується користувачем для доступу до певного комунікаційного сервісу. Акаунт пов'язаний з унікальною комбінацією ідентифікаторів, такого як ім'я користувача або електронна адреса або номер телефону та пароля, який забезпечує доступ до акаунту, таким чином надається можливість ідентифікувати користувача та його дії в електронному середовищі. Приватні е-повідомлення є найпоширенішим типом в електронному листуванні та використовується у переважній більшості комунікаційних сервісів, де користувачі можуть надсилати повідомлення з одного індивідуального акаунта до іншого, забезпечуючи приватність спілкування. Приватні електронні листи шифруються, щоб захистити вміст від несанкціонованого доступу, що забезпечується за допомогою різних протоколів шифрування, таких як Transport Layer Security (TLS) або Pretty Good Privacy (PGP). Прикладами можуть слугувати особисті повідомлення між користувачами на сайтах та в месенджерах, SMS/MMS повідомлення. На вимогу ст. 236, ст. 238 ЦПК та ст. 306 Цивільного кодексу України демонстрація та дослідження повідомлень у відкритому судовому засіданні, що мають приватний характер можливе лише за згодою особи, яка їх відправляла та адресата, а у разі смерті зазначених осіб - дітей, вдови (вдівця) чи батьків, братів та сестер [3; 18].

2.2. Приватно-публічні повідомлення – це засіб комунікації у вигляді цифрового запису, що містить інформацію в електронному вигляді та передається електронними засобами зв'язку, зберігаючи конфіденційність комунікації між конкретно визначеними користувачами автором повідомлення. Прикладами можуть слугувати повідомлення в закритих колективних чатах, закритих Telegram-каналах або повідомлення в соціальних мережах або сайтах, де повідомлення доступні визначеному колу осіб, що встановлюються

налаштуваннями параметрів конфіденційності комунікаційних сервісів, які задає автор повідомлення у своєму акаунті при створенні чатів, каналів, розсилок.

2.3. Публічні (загальнодоступні) електронні повідомлення – це засіб комунікації у вигляді цифрового запису, що містить інформацію в електронному вигляді та передається електронними засобами зв'язку невизначеному колу осіб, які мають доступ до повідомлення. Публічними повідомленнями в такому сенсі будуть вважатися ті, які розміщені у відкритих Telegram-каналах, Viber-спільнотах або опубліковані на сторінках в соціальних мережах чи на сайтах без застосування обмежувальної політики конфіденційності, щодо кількості користувачів, які можуть ознайомитись з цим повідомленням. Важливо зазначити, що відповідно до ч. 9 ст. 83 ЦПК на особу, яка надає до суду копії доказів покладається обов'язок забезпечити копіями доказів інших учасників справи, окрім випадків, коли «такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними» [3]. Тому незалежно від форми (письмової або електронної) наданих копій публічних електронних повідомлень особа може бути звільнена від зазначеного тягара. Цікавий процесуальний аспект: чи можливо загальнодоступність публічних повідомлень вважати тотожністю загальновідомих обставин в розумінні ч. 3 ст. 82 ЦПК, що є підставою звільнення від доказування? За загальним правилом прийнято вважати загальновідомими такі обставини, які відомі широкому колу осіб, зокрема і складу суду. А. Ю. Каламайко зазначає, що загальновідомі обставини встановлюються на підставі об'єктивності: «якщо факт невідомий тільки суду: це не є підставою для заборони його використання як загальновідомого» та наголошує, що відомості про такі обставини «можуть бути отримані із загальнодоступних і надійних джерел», зокрема в мережі Інтернет (сайти державних органів, інших авторитетних інституцій) [19, с. 113]. Автор погоджується з думкою К.Б. Дрогозюк, яка зазначає, що «визнання факту загальновідомим формально юридично залежить від розсуду суду» [20, с. 495], адже в кінцевому рахунку рішення приймає безпосередньо суд. Тому відомості, яка зафіксовані в публічних електронних повідомленнях можуть вважатися загальновідомими обставинами лише у виключних випадках, якщо відповідають критеріям доступності необмеженому колу осіб та надійності джерела.

Динамічність доступності інформації в мережі інтернет та фіксація її змісту є одним із викликів в процесуальній діяльності щодо забезпечення доказів, оскільки повідомлення можуть бути видалені чи відкориговані їх автором, що призводить до фактичної втрати відомостей на які посилаються в процесі розгляду справи. На офіційних акаунтах чи сайтах державних органів такі випадки фіксуються рідко на відміну від приватної сфери спілкування. Щодо публічних повідомлень механізм встановлення наявності цих повідомлень в певний проміжок часу може бути забезпечений експертними установами, які можуть встановити такий факт своїм висновком незалежно від доступності повідомлення в момент звернення до такої установи. Відповідне процесуальне право щодо залучення експерта закріплено та регламентовано в ст. 72, ст. 76, ст. 102–113 ЦПК, Законі України «Про судові експертизи» [21] та у відповідних відомчих інструкціях. Проте такий механізм неможливо застосувати щодо приватних та публічно-приватних повідомлень, що значно ускладнює їх використання в процесі доказування та вимагає вироблення нових підходів у забезпеченні доказів. Наразі зміст таких повідомлень може бути зафіксований показаннями свідків в протоколі, висновками експертів до моменту їх видалення чи корегування. Також при комунікації приватними повідомлення можливий режим спілкування, коли повідомлення автоматично видаляються після прочитання отримувачем або через заданий проміжок часу, що фактично унеможливує їх використання як доказу.

3. За способом передачі (сервісу) електронних повідомлень:

3.1 Мобільний (сотовий) зв'язок. Мобільні (сотові) повідомлення - це електронні повідомлення, які можуть бути надіслані між мобільними телефонами за допомогою мобільних мереж операторів зв'язку, в яких номер абонента використовується як ідентифікатор користувача. Такі повідомлення можуть надсилатися в форматах: а) SMS: текстове повідомлення із обмеженням до 160 символів; б) MMS: мультимедійне повідомлення, яке може містити зображення, звукові файли або відео, але має значні обмеження у розмірі файлів; в) голосова та відео пошта (за умови налаштування відповідної опції автовідповідача), проте кількість повідомлень та час зберігання обмежені стандартами мобільного оператора.

В сучасних умовах більшість медіафайлів перевищують обмеження встановлені операторами, що унеможливорює ефективний обмін MMS, однак, SMS залишається популярним сервісом, особливо в місцевостях з обмеженим доступом до мережі-Інтернет. Особливість такого виду комунікації – обмін здійснюється лише приватними повідомленнями, відсутня можливість в односторонньому порядку видаляти повідомлення або здійснювати їх редагування. В деяких випадках повідомлення можуть бути надіслані за допомогою персонального комп'ютера, але потребує інсталяції додаткового програмного забезпечення. В процесуальній діяльності головним ідентифікатором в SMS/MMS та повідомлень в месенджерах буде виступати номер телефону, за яким можна ідентифікувати автора повідомлень. Одним із способів ідентифікації особи як автора повідомлень є використання інших офіційних документів, в яких ймовірний автор повідомлень зазначає його у якості свого контактного номера, аналогічний механізм можливо використати і щодо електронної адреси або сторінки в соціальній мережі, оскільки номер телефону, електронна адреса та посилання на сторінку є унікальним ідентифікатором і не може співпадати іншим користувачем.

3.2 Месенджер - це програмне забезпечення або додаток, який дозволяє користувачам обмінюватися електронними повідомленнями у режимі реального часу через мережу-Інтернет. Він надає можливість відправляти текстові, голосові та мультимедійні повідомлення, а як ідентифікатор користувача використовується номер телефону або нікнейм (унікальне ім'я користувача на певному електронному ресурсі). Приклади популярних месенджерів включають WhatsApp, Facebook Messenger, Telegram, Viber, Signal, тощо. Кожен месенджер може мати свої унікальні функції та особливості, але загальна мета - забезпечити зручну та швидку комунікацію між користувачами.

3.3. Електронна пошта – це система обміну електронними повідомленнями за допомогою комп'ютерної або Інтернет-мережі. Ідентифікатором користувача в такому сервісі виступає поштова адреса, яка складається з унікального імені користувача та назви поштового домена, які між собою розділені символом «@», наприклад, user@example.com. Електронна адреса вказує на одержувача або відправника повідомлення. Поштовий сервер, на якому розміщена поштова скринька відправника, перевіряє адресу одержувача та визначає, якому поштовому серверу необхідно доставити повідомлення та передає повідомлення до поштового сервера одержувача за допомогою протоколів передачі електронної пошти, таких як SMTP (Simple Mail Transfer Protocol). Електронна пошта забезпечує кросплатформений обмін повідомлення між різними поштовими доменами. Прикладами провайдерів (надавачів послуги) е-пошти є Gmail, Outlook, Yahoo, Ukr.net, i.ua та інші. Особливістю комунікації є можливість надсилання тільки приватних або приватно-публічних повідомлень (надсилання одного листа відразу декільком отримувачам), а також відсутня можливість видалення або редагування змісту повідомлень в отримувачів, а зокрема, деякі корпоративні

поштові агенти передбачають автоматичне посвідчення повідомлень електронними підписами, що є вагомим аргументом на підтвердження автентичності повідомлення.

3.4 Сайт – це місце в мережі Інтернет, яке визначається своєю Інтернет-адресою (URL), має свого власника і складається з веб-сторінок, які сприймаються як єдине ціле (за Барановим О. А.) [22, с. 29]. Дещо ширшу дефініцію сайту наводить Гура М.В. як «логічно завершений елемент мережі Інтернет, який створений на основі технології гіперпосилань, розташований на сервері (host), має унікальну адресу (url), за якою до нього може отримати доступ будь-який користувач мережі Інтернет, а у своїй основі містить інтернет-сторінки, які мають графічний вигляд і можуть переглядатися за допомогою спеціальних програм (браузерів)» [23, с. 35]. За загальним правилом можливість комунікації забезпечується виключно в межах одного електронного ресурсу (сайту) після реєстрації користувачем акаунту. Особливості поширення повідомлень залежать від конкретного сайту, проте серед сайтів, які сьогодні забезпечують комунікацію, якісно вирізняються соціальні мережі (Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn та інші), в рамках яких реалізована можливість надсилати всі типи повідомлень за рівнем конфіденційності та типом контенту.

На сайтах та месенджерах реалізована процедура добровільної незалежної верифікації акаунта представниками електронного сервісу, яка полягає у процесі перевірки документів, що підтверджують особу користувача та ідентичності вказаної інформації у профайлі (описі) акаунта, а у разі успішної верифікації особи на акаунті з'являється відповідна помітка, що слугує показником підвищеного рейтингу довіри до користувача. Джерелом доказової інформації щодо ідентифікації автора повідомлень може бути використаний опис на сторінці (профіль), ім'я користувача, фото та інший медіаконтент. Зазначена інформація може бути додатковим джерелом доказів у разі необхідності встановлення авторства повідомлень, які були поширені з відповідних сервісів.

Висновки. Сформовані класифікації та визначенні характерні особливості функціонування кожного з видів електронних повідомлень допомагають у створенні необхідних механізмів та сучасних підходів у процесі збирання, подання, дослідження та правильної оцінки такого джерела доказів у цивільному судочинстві. Автором е-повідомлення визначено як засіб комунікації у вигляді цифрового запису, що містить інформацію в електронній формі та передається електронними засобами зв'язку. Серед основних критеріїв класифікації е-повідомлень визначено: 1) тип інформації (контент), яку містить повідомлення: текстову, голосову та мультимедійну; 2) конфіденційність повідомлень: приватні, приватно-публічні та публічні (загальнодоступні); 3) сервіс поширення повідомлень: мобільний (сотовий) зв'язок, месенджер, електронна пошта, сайт. Автор зауважує, що в умовах стрімкого процесу цифрової трансформації неможливо охопити весь спектр інноваційних перспектив засобів комунікації, а тому закріплені класифікації не є вичерпними. Доцільно внести зміни до ст. 100 ЦПК у частині закріплення універсального поняття «електронне повідомлення», яке міститься в інших законодавчих актах, замість визначеного видового поняття «текстові, мультимедійні та голосові повідомлення», а також виокремлення з масиву електронних документів самостійної категорії «медіафайл» як різновиду електронних доказів на підставі якісної відмінності у процесі їх створення та неможливості закріплення інформації за допомогою КЕП. Необхідно зазначити, що електронне повідомлення популярний засіб комунікації, проте використання як доказу у цивільному процесі ускладнюється застосуванням широкого правового інструментарію та індивідуального процесуального підходу залежного від типу е-повідомлення з метою ефективного вилучення та фіксації доказової інформації.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48, ст. 436.
2. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [ред.кол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис. 2002. VI. 742 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–42. Ст. 492.
4. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48, ст. 650.
5. Брижко В. М. Догносеології категорії «інформація». *Інформація і право*. 2011. № 2 (2). С. 13–20.
6. Харенко О. В. Поняття «інформація» в юридичній науці та законодавстві України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 119–124.
7. Шкробець Д. В. Дослідження доказів як етап процесу доказування в цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 178–182.
8. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. Ст. 379.
9. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 45, ст. 410.
10. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22. 05.2003р. № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275.
11. Павлова Ю.С. Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Павлова Юлія Сергіївна. Одеса. 2019. 239 с.
12. What is voice messaging? Mitel. URL: <https://www.mitel.com/features-benefits/voice-messaging> (дата звернення 15.05.2023р.)
13. Привиденцев О.Г. Проблемні аспекти використання голосових повідомлень як доказу в цивільному процесі. *Захист прав людини у цивільному судочинстві*: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої ; уклад.: І. С. Апалькова, О. В. Сатановська. Одеса : Фенікс, 2021. С. 117–121.
14. Богуш В. М., Кривуца В. Г., Кудін А. М. Інформаційна безпека: Термінологічний навчальний довідник / за ред. Кривуци В. Г. Київ. 2004. 508 с.
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12. 2016р. “Про Доктрину інформаційної безпеки України”: Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 10.05.2023р.)
16. В. М. Брижко, В.Г. Пилипчук. Приватність, конфіденційність та безпека персональних даних. *Інформація і право*. 2020. № 1(32). С. 33–46.
17. Ковтун Т. В. Акаунт. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Акаунт> (дата звернення: 29.05.2023).
18. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
19. Каламайко А.Ю. Загальновідомість і публічність інформації в мережі інтернет: цивільно-процесуальні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 110–113.
20. Дрогозюк К. Б. Факти, що не підлягають доказуванню у цивільному процесі України. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, І. І. Братінов. Одеса: Гельветика, 2018. С. 495–498.

21. Про судові експертизи: Закон України від 25.02.1994р. № 4038-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. – Ст. 232.
22. Баранов О.А. Правове регулювання ЗМІ, що використовують Інтернет-технології. *Правова інформатика*. 2012. № 2. С. 28–37.
23. Гура М.В. Право інтелектуальної власності в Інтернеті. Правова охорона інтернет-сайту в Україні. *Український юрист*. 2004. № 10 (22). С. 34–35.

УДК 364(477)-057.36

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.13>

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Рядінська Валерія Олександрівна,
orcid.org/0000-0002-2210-5933

доктор юридичних наук, професор,
завідувач лабораторії проблем
правового та
організаційного забезпечення
діяльності Міністерства
(Державний науково-дослідний
інститут Міністерства внутрішніх справ
України, м. Київ, Україна)

Епель Оксана Володимирівна,
orcid.org/0000-0002-4400-7808

доктор юридичних наук, доцент,
суддя
(Шостий апеляційний
адміністративний суд, м. Київ, Україна)

У статті аналізуються нормативно-правові акти, у яких законодавчо закріплені гарантії реалізації конституційних прав військовослужбовців та заходи захисту їх від соціальних ризиків (повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом) задля систематизації таких гарантій і засобів захисту, визначення проблем системи соціального захисту військовослужбовців та пошуку шляхів їх вирішення.

Зокрема зазначено, що основним нормативним актом, у якому закріплюються гарантії реалізації конституційних прав військовослужбовців та заходи захисту їх від соціальних ризиків, є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. Крім того, до нормативно-правових актів, у яких закріплені гарантії реалізації конституційних прав військовослужбовців та заходи захисту їх від соціальних ризиків, відноситься Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII, оскільки військовослужбовці у визначених законом випадках отримують статус ветеранів війни.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що системі соціального захисту військовослужбовців, яка сформувалася в Україні на сучасному етапі, притаманно чимало проблем, проте правове регулювання системи соціального захисту військовослужбовців може бути удосконалено шляхом ревізії закріплених у нормативно-правових актах гарантій реалізації конституційних прав військовослужбовців та членів їх сімей та заходів їх захисту з метою видалення неактуальних та тих, що не мають економічного або соціального ефекту; а також перегляду гарантій реалізації конституційних прав військовослужбовців та членів їх сімей та заходів їх захисту з метою формування єдиної і взаємоузгодженої системи таких гарантій та заходів і прийняття в подальшому Соціального кодексу військовослужбовця.

Таким чином, створення ефективної системи соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей є важливим обов'язком України як держави, яка має дотримуватись правових та конституційних принципів.

Ключові слова: конституційні права, соціальні ризики, система соціального захисту військовослужбовців, заходи захисту.

SOCIAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL IN UKRAINE: WAYS OF IMPROVEMENT

Ryadinska Valeriya Oleksandrivna,
orcid.org/0000-0002-2210-5933
Doctor of Law, Professor,
Head of the Laboratory of Legal Problems
and Organizational Support of the
Ministry's Activities
(State Research Institute of the Ministry of
Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Epel Oksana Volodymyrivna,
orcid.org/0000-0002-4400-7808
Doctor of Legal Sciences, Associate
Professor,
Judge
(Sixth Court of Administrative Appeals,
Kyiv, Ukraine)

Paper analyzes several normative legal acts enshrining guarantees for the implementation of the constitutional rights of military personnel and measures to protect them from social risks (full, partial or temporary loss of work capacity, loss of breadwinner, unemployment due to the circumstances beyond their control, old age, as well as in other cases provided for by law) in order to systematize such guarantees and means of protection, identify problems of the system of social protection of military personnel and find ways to solve them.

Many scientists have studied certain aspects of social protection of servicemen and their family members, among them: measures to protect servicemen from social risks that do not correspond to the standard of living and the costs (moral, spiritual, mental, psychological, physical) that servicemen pay while protecting their Motherland; the legislation regulating the system of social protection of military personnel contains many inconsistencies, contradictions, etc.

In particular, it is stated that the main regulatory act, which enshrines the guarantees of the implementation of the constitutional rights of military personnel and measures to protect them from social risks, is the Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Military Personnel and Members of Their Families" dated December 20, 1991 № 2011-XII. In addition, the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection" dated October 22, 1993 № 3551-XII belongs to the normative legal acts, which guarantee the realization of the constitutional rights of military personnel and measures to protect them from social risks, since military personnel receive the status of war veterans in cases specified by law.

The conducted research made it possible to conclude that the system of social protection of military personnel, which was formed in Ukraine at the current stage, has many problems, however, the legal regulation of the system of social protection of military personnel

can be improved by revising the guarantees of the implementation of the constitutional rights of military personnel and their family members as well as their protection measures enshrined in normative legal acts in order to remove irrelevant ones and those that do not have an economic or social effect; as well as reviewing the guarantees for the implementation of the constitutional rights of servicemen and their family members as well as measures to protect them with the aim of forming a unified and mutually agreed system of such guarantees (measures) and subsequently adopting the Social Code of a serviceman.

Thus, creation of an effective system of social protection for military personnel and their family members is an important duty of Ukraine as a state that must adhere to legal and constitutional principles.

Key words: constitutional rights, social risks, system of social protection of military personnel, protective measures.

Конституційним обов'язком України, закріпленим у частині п'ятій статті 17 Основного Закону, є забезпечення соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Силах оборони України, а також членів їхніх сімей [1]. Отже, створення ефективної системи соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей є важливим обов'язком України як держави, яка має дотримуватись правових та конституційних принципів.

Дослідженню окремих аспектів соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей присвячували свої роботи О. П. Сайнецький [2], С. П. Пасіка [3], О. М. Шишлюк [4], О. С. Верба [5], Л. М. Новак-Каляєва [6], А. А. Бейкун, А. П. Клачко [7] та інші, вони виокремлювали такі проблеми в цій сфері: заходи захисту від соціальних ризиків військовослужбовців не відповідають рівню життя та тим затратам (моральним, духовним, психічним, психологічним, фізичним), які військовослужбовці віддають, захищаючи свою Вітчизну; законодавство, яким врегульовується система соціального захисту військовослужбовців, містить чимало неузгодженостей, суперечностей тощо.

Проте повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України, розпочате 24 лютого 2023 року, воєнні дії, мобілізація – все це загострило питання ефективності системи соціального захисту військовослужбовців, достатності її заходів для забезпечення реалізації конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі.

Метою нашого дослідження є аналіз нормативно-правових актів, у яких законодавчо закріплені гарантії реалізації конституційних прав військовослужбовців та заходи захисту їх від соціальних ризиків (повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом) задля систематизації таких гарантій і засобів захисту, визначення проблем системи соціального захисту військовослужбовців та пошук шляхів їх вирішення.

Основним нормативним актом, у якому закріплюються гарантії реалізації конституційних прав військовослужбовців та заходи захисту їх від соціальних ризиків, є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ (далі – Закон № 2011-ХІІ) [8].

До гарантій реалізації конституційних прав військовослужбовців та членів їх сімей, передбачених Законом № 2011-ХІІ, відносяться:

1) гарантії реалізації права на працю (залежно від категорії військовослужбовців), а саме: – зараховування до вислуги років на військовій службі часу роботи військовослужбовця на виборній посаді в місцевій раді, на якій він працює на постійній основі (частина третя статті 5);

- подальше проходження служби на попередній або на іншій, не нижчій ніж попередня, посаді (частина п'ята статті 5);
  - зараховування до страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби часу перебування на військовій службі (абзац другий пункту 1 статті 8);
  - незвільнення із військової служби до набуття права на пенсію за вислугу років (абзац перший пункту 2 статті 8);
  - поновлення в судовому порядку при незаконному звільненні із військової служби або переміщення по службі (абзац другий та третій пункту 2 статті 8);
  - працевлаштування при звільненні з військової служби (абзац перший пункту 3 статті 8);
  - дострокове звільнення з військової служби (абзац другий пункту 3 статті 8);
  - адаптацію після звільнення (абзац перший – третій пункту 5 статті 8) та ін.
- 2) гарантії реалізації права та достойну оплату (залежно від категорії військовослужбовців):
- на достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби (пункт 1 статті 9);
  - індексацію грошового забезпечення відповідно до закону (пункт 3 статті 9);
  - грошове забезпечення із урахуванням характеру, умов служби для стимулювання досягнень високих результатів у службовій діяльності (абзац перший пункту 4 статті 9);
  - на збереження виплат грошового забезпечення в національній валюті та виплат винагород в іноземній валюті (пункт 5 статті 9);
  - збереження виплат, окладу за військовим званням, надбавки за вислугу років, інших щомісячних та інших додаткових видів грошового забезпечення (пункт 6 статті 9);
  - встановлення спеціальних надбавок, що входять до щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (пункт 8 статті 9);
  - відшкодування витрат на відрядження (пункт 6 статті 14) та ін.
- 3) гарантії реалізації права на відпочинок (залежно від категорії військовослужбовців):
- на надання щорічної основної відпустки зі збереженням грошового, матеріального забезпечення та надання грошової допомоги на оздоровлення у розмірі місячного грошового забезпечення (пункт 1 статті 10¹);
  - гарантія на надання щорічної додаткової відпустки зі збереженням грошового та матеріального забезпечення (абзац перший пункту 4 статті 10¹);
  - продовження відпустки військовослужбовцям, які захворіли під час щорічної основної або щорічної додаткової відпустки, після одужання на кількість невикористаних днів цієї відпустки (пункт 5 статті 10¹);
  - об'єднання щорічних основних відпусток за два роки (пункт 5 статті 10¹);
  - на надання у зв'язку з хворобою відпустки для лікування зі збереженням грошового та матеріального забезпечення на підставі висновку військово-лікарської комісії (пункт 10 статті 10¹);
  - на виплату грошової компенсації за всі невикористані дні щорічної основної відпустки, а також дні додаткової відпустки (абзац третій пункту 14 статті 10¹);
  - на виплату грошової компенсації за всі невикористані дні щорічної основної відпустки у рік звільнення зі служби (абзац перший пункту 20 статті 10¹) та ін.
- 4) гарантії реалізації права на здоров'я (залежно від категорії військовослужбовців):
- на охорону здоров'я та медичну допомогу (в тому числі на психологічну допомогу) (стаття 11);
  - створення сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та системи заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки (абзац перший пункту 1 статті 11);

- на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я, також проходження щорічного медичного огляду та щодо них проведення лікувально-профілактичних заходів (абзац третій пункту 1 статті 11);

- на безоплатну психологічну допомогу (абзац шостий пункту 1 статті 11; абзац восьмий пункту 1 статті 11);

- виїзд військовослужбовців та супроводжуючого їх медичного персоналу за межі України для проходження медико-психологічної реабілітації в медичних закладах (абзац дев'ятий пункту 1 статті 11);

- безоплатне надання путівок до санаторно-курортного закладу після стаціонарного лікування в госпіталі (абзац третій пункту 3 статті 11; абзац четвертий пункту 3 статті 11);

- забезпечення безоплатним санаторно-курортним лікуванням (абзац 6 пункту 3 статті 11) та ін.

5) права реалізації права на житло (залежно від категорії військовослужбовців):

- надання жилих приміщень для постійного проживання або грошової компенсації (якщо не було використано право на безоплатну приватизацію житла) (абзац четвертий пункту 1 статті 12);

- право на оренду жилого приміщення або виплату грошової компенсації за піднайом (найом) жилого приміщення (абзац п'ятий пункту 1 статті 12);

- надання жилої площі в сімейних гуртожитках (абзац сьомий та одинадцятий пункту 1 статті 12);

- забезпечення службовими жилими приміщеннями (абзаци восьмий та дев'ятий пункту 1 статті 12);

- отримання жилих приміщень у населених пунктах, обраних для проживання (абзац другий пункту 3 статті 12);

- поліпшення житлових умов жилих приміщень (абзац третій пункту 3 статті 12);

- бронювання жилої площі (пункт 4 статті 12);

- одержання земельної ділянки для будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (абзац перший пункту 6 статті 12);

- надання земельних ділянок та допомоги в будівництві приватних жилих будинків органами місцевого самоврядування (абзац другий пункту 6 статті 12);

- безоплатне одержання у приватну власність жилого приміщення, яке займають у будинках державного житлового фонду (пункт 8 статті 12) та ін.

6) гарантії реалізації права на навчання (залежно від категорії військовослужбовців):

- навчання у військових навчальних закладах, відповідних підрозділах підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації (пункт 1 статті 13);

- продовження навчання після проходження воєнної служби (пункт 2 статті 13);

- першочергове надання дітям військовослужбовців місця у загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладах і дитячих оздоровчих таборах незалежно від форм власності (пункту 4 статті 13);

- переважного права зарахування до військових ліцеїв, ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, до вищих військових навчальних закладів та вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи дітей військовослужбовців (абзац перший пункт 5 статті 13) та ін.

До заходів запобігання негативному впливу на військовослужбовців та членів їх сімей соціальних ризиків, передбачених Законом № 2011-ХІІ, відносяться:

1. Пільги:

1) соціальні пільги:

- 50-відсоткова знижка на оплату за користування житлом (квартирної плати) та плати за комунальні послуги (водопостачання, газ, електрична, теплова енергія та інші послуги) в жилих будинках усіх форм власності (абзац перший пункту 5 статті 12);

- безоплатний проїзд залізничним, повітряним, водним та автомобільним транспортом, всіма видами транспорту загального користування міського, приміського та міжміського сполучення (підпункт 2 пункту 1 статті 14);
  - безоплатне перевезення особистого майна (пункт 2 статті 14);
  - позачергове придбання проїзних документів на всі види транспорту (пункт 5 статті 14);
  - переважне право членів сімей військовослужбовців строкової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу при прийнятті на роботу і на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату працівників, а також на першочергове направлення для професійної підготовки, підвищення кваліфікації і перепідготовки з відривом від виробництва та на виплату на період навчання середньої заробітної плати (пункт 1 статті 18);
  - працевлаштування у першочерговому порядку дружин військовослужбовців строкової служби у разі їх звільнення при скороченні чисельності або штату працівників, при ліквідації, реорганізації або перепрофілюванні підприємства, установи, організації (абзац другий частини п'ятої статті 18);
  - на надання позачергово місця дітям військовослужбовців та дітям військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти під час проходження служби, у дитячих закладах за місцем проживання (абзац третій частини п'ятої статті 18);
  - на першочергове встановлення квартирного телефону, а також першочергове встановлення квартирної охоронної сигналізації (пункт 7 статті 14);
  - на безоплатне відправлення й одержання листів, окремих видів поштових посилок (пункт 8 статті 14);
- 2) кредитні пільги:
- на одержання кредитів на індивідуальне житлове будівництво або придбання приватного жилого будинку (квартири) (пункт 7 статті 12);
  - на ненарахування штрафних санкцій, пені за невиконання зобов'язань перед підприємствами, установами і організаціями усіх форм власності, у тому числі банками, та фізичними особами, а також процентів за користування кредитом (пункт 15 статті 14);
2. Виплати:
- одноразова грошова допомога в розмірі 50 відсотків місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби військовослужбовців, які звільнюються зі служби за станом здоров'я (абзац перший пункту 2 статті 15);
  - одноразова грошова допомога в розмірі 25 відсотків місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби військовослужбовців при звільненні з військової служби за власним бажанням, через сімейні обставини або інші поважні причини (абзац другий пункту 2 статті 15);
  - одноразова грошова допомога у разі повторного звільнення військовослужбовців з військової служби (абзац шостий частини другої статті 15);
  - одноразова грошова допомога військовослужбовцям, які були призвані на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (абзац сьомий пункту 2 статті 15);
  - грошова допомога на оздоровлення та державна допомога сім'ям із дітьми військовослужбовців (пункт 3 статті 15);
  - допомога на проведення похорону і компенсації матеріальних витрат на ритуальні послуги та на спорудження пам'ятників сім'ям і батькам військовослужбовців, які загинули чи померли в період проходження військової служби (абзац перший пункт 4 статті 15);
  - одноразова грошова компенсація в розмірі суми державного страхування військовослужбовців (абзац другий пункту 4 статті 15);

– одноразова грошова допомога в разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності (пункт 1 статті 16);

– грошова допомога у разі: а) загибелі (смерті) військовослужбовця (підпункт перший – третій пункту 2 статті 16); б) інвалідності (підпункт четвертий пункту 2 статті 16); в) поранення чи захворювання (контузії, травми або каліцтва) (підпункт шостий – дев'ятий пункту 2 статті 16);

– одноразова грошова допомоги батькам, одному із подружжя, який не одружився вдруге, дітям, які не досягли повноліття, утриманцям загиблого (померлого) (стаття 16¹) та ін.

Зважаючи на системний аналіз гарантій реалізації конституційних прав військовослужбовців та членів їх сімей і заходів запобігання негативному впливу на них соціальних ризиків, передбачених Законом № 2011-ХІІ, а також генезис їх формування, констатуємо, що:

– система соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, сформована в оригінальному тексті Закону № 2011-ХІІ, зазнала суттєвих змін через внесення значної кількості правок та доповнень до нього (більше 80);

– зміни та доповнення, які вносилися до Закону № 2011-ХІІ, у низці випадків зумовлені не метою забезпечення належного соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, а соціально-економічними та політичними умовами, з якими стикалася Україна на тому чи іншому етапі їх розвитку (наприклад, Закон України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» від 17 лютого 2000 року № 1459-ІІІ фактично «відміняв» одержання військовослужбовцями продовольчих пайків [9]);

– внаслідок багаторазового внесення змін до Закону № 2011-ХІІ гарантії реалізації конституційних прав військовослужбовців та членів їх сімей і заходів запобігання негативному впливу на них соціальних ризиків втратили системність та взаємоузгодженість;

– серед пільг, які надаються окремим категоріям військовослужбовців як заходи соціального захисту, наявні застарілі, малоефективні та неактуальні, які через зміну соціально-економічних, технічних чи інших умов не мають жодного впливу на задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Наприклад, право на першочергове встановлення квартирного телефону в умовах, коли активно розвивається мобільний зв'язок і більшість громад відмовляється від стаціонарного зв'язку, не сприяє захисту військовослужбовців від соціальних ризиків та не впливає на підвищення рівня їх життя;

– матеріальні виплати, що отримують різні категорії військовослужбовців, не задовольняють їх матеріальні потреби і в багатьох випадках мають атрибутивне значення.

Проте Закон № 2011-ХІІ – не єдиний нормативний акт, у якому закріплюються гарантії реалізації конституційних прав військовослужбовців та заходи захисту їх від соціальних ризиків. Такі гарантії та заходи містяться також у Законі України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» від 24 березня 1998 року № 203/98-ВР (далі – Закон № 203/98-ВР), оскільки військовослужбовці у визначених законом випадках отримують статус ветеранів військової служби.

Відповідно до норм зазначеного Закону, до гарантій реалізації конституційних прав військовослужбовців (які отримали статус ветеранів) відносяться:

1) гарантії реалізації права на працю:

– реалізація права на працю відповідно до рівня професійної підготовки та цільових програм соціальної адаптації (абзац перший статті 3);

– надання пільг, компенсацій та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності та заслуженого відпочинку (абзац перший статті 3);

- пенсійне забезпечення відповідно до законодавства (абзац перший статті 3);
- право переважного залишення на роботі, на яку вони були зараховані вперше після звільнення з військової служби, при скороченні чисельності або штату працівників (пункт 15 частини першої статті 6);

2) гарантії реалізації права на відпочинок:

- використання чергової відпустки за місцем роботи у зручний час, а також отримання додаткової відпустки без збереження заробітної плати терміном до 14 календарних днів на рік (пункт 13 частини першої статті 6);

- право на щорічну відпустку повної тривалості до настання шестимісячного терміну безперервної роботи у перший рік роботи (пункт 14 частини першої статті 6);

3) гарантії реалізації права на здоров'я:

- створення умов для підтримки та поліпшення здоров'я з метою забезпечення активного довголіття (абзац перший статті 3);

- організація соціально-побутового обслуговування (абзац перший статті 3);

- безоплатне користування закладами охорони здоров'я (пункт 1 частини першої статті 6);

3) гарантії реалізації права на житло:

- реалізація цільових програм поліпшення житлових умов (абзац перший статті 3);

- безоплатне отримання у власність займаного житла в будинках державного житлового фонду (пункт 8 частини першої статті 6);

- першочергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов (пункт 7 частини першої статті 6).

До заходів запобігання негативному впливу на ветеранів та членів їх сімей соціальних ризиків, передбачених Законом № 203/98-ВР, відносяться:

1) медичні пільги:

- першочергове безоплатне придбання ліків за рецептами лікарів (пункт 2 частини першої статті 6);

- першочергове медичне обстеження, диспансеризація та госпіталізація (пункт 3 частини першої статті 6);

- першочергове безоплатне зубопротезування, безоплатне забезпечення протезами та протезно-ортопедичними виробами (пункт 4 частини першої статті 6);

- переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням ветеранам та членам їхніх сімей з пільговою оплатою вартості путівок (пункт 5 частини першої статті 6);

2) соціальні пільги:

- 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирної плати) та плати за комунальні послуги, користування квартирним телефоном або 50-відсоткова знижка вартості палива, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення (пункт 6 частини першої статті 6);

- безоплатний проїзд і перевезення багажу при переїзді після звільнення з військової служби (пункт 9 частини першої статті 6);

- безоплатний проїзд (туди і назад) у межах України один раз на рік (пункт 10 частини першої статті 6);

- безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (за винятком таксі) (пункт 11 частини першої статті 6);

- першочергове придбання квитків на всі види транспорту (пункт 12 частини першої статті 6);

- переважне право на вступ до гаражних, садово-городніх, житлових та інших кооперативів (пункт 16 частини першої статті 6) [10].

Аналіз гарантій реалізації конституційних прав ветеранів та членів їх сімей і заходів запобігання негативному впливу на них соціальних ризиків, передбачених Законом № 203/98-ВР, а також генезису їх формування доводить, що:

- гарантії окремих конституційних прав ветеранів (на освіту, на відпочинок тощо) та заходи їх реалізації не передбачені;
- гарантії реалізації конституційних прав ветеранів військової служби в переважній більшості не містять конкретних заходів такої реалізації;
- серед пільг, які надаються ветеранам як заходи соціального захисту, наявні застарілі та малоефективні. Наприклад, переважне право на вступ до гаражних, садово-городніх, житлових та інших кооперативів в умовах відсутності надмірного попиту у вступ до таких кооперативів навряд чи суттєво впливає на підвищення рівня їх життя військовослужбовців;

Також до нормативно-правових актів, у яких закріплені гарантії реалізації конституційних прав військовослужбовців та заходи захисту їх від соціальних ризиків, відноситься Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ (далі – Закон № 3551-ХІІ) [11], оскільки військовослужбовці у визначених законом випадках отримують статус ветеранів війни.

Зазначеним нормативно-правовим актом закріплюються гарантії реалізації конституційних прав та заходи захисту від соціальних ризиків різних категорій військовослужбовців (учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни, учасникам війни, сім'ям загиблих (померлих) ветеранів війни, захисників і захисниць України тощо). Так, відповідно норм цього Закону, до пільг, що надаються учасникам війни, відносяться:

1) медичні пільги:

- безоплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів (пункт 1 частини першої статті 12);
- першочергове безоплатне зубопротезування (пункт 2 частини першої статті 12);
- безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування (пункт 3 частини першої статті 12);
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація (пункт 10 частини першої статті 12);

2) соціальні пільги:

- 75-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата) (пункт 4 частини першої статті 12);
- 75-процентна знижка плати за користування комунальними послугами та скрапленням балонним газом (пункт 5 частини першої статті 12);
- 75-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення (пункт 6 частини першої статті 12);
- безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання (пункт 7 частини першої статті 12);

Відповідно до норм Закону № 3551-ХІІ, до гарантій реалізації конституційних прав учасників війни відносяться:

1) гарантії реалізації права на здоров'я:

- користування при виході на пенсію чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи (пункт 8 частини першої статті 12);

- щорічне медичне обстеження і диспансеризація (пункт 9 частини першої статті 12);
- 2) гарантії реалізації права на оплату праці:
  - виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи (пункт 11 частини першої статті 12);
- 3) гарантії реалізації права на відпочинок:
  - використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки зі збереженням заробітної плати строком 14 календарних днів на рік (пункт 12 частини першої статті 12);
- 4) гарантії реалізації права на роботу:
  - переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємства, установи, організації (пункт 13 частини першої статті 12);
- 4) гарантії реалізації права на житло:
  - першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом (пункт 14 частини першої статті 12) [11].

Аналіз гарантій реалізації конституційних прав ветеранів та членів їх сімей і заходів запобігання негативному впливу на них соціальних ризиків, передбачених Законом № 3551-ХІІ, дозволяє зробити висновок, що гарантії окремих конституційних прав ветеранів (на освіту, на відпочинок тощо) та заходи їх реалізації не передбачені.

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що системі соціального захисту військовослужбовців, яка сформувалася в Україні на сучасному етапі, притаманні такі проблеми:

- система законодавства, в якій закріплюються гарантії реалізації конституційних прав військовослужбовців і членів їх сімей та заходи їх захисту, представлена низкою нормативно-правових актів;
- військовослужбовці та члени їх сімей можуть відноситися до різних категорій (військовослужбовці, ветерани бойових дій, учасники бойових дій, ветерани військової служби, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни, сім'ї загиблих (померлих) ветеранів війни, захисників і захисниць України тощо) і залежно від категорії, до яких вони можуть відноситися, варіюються гарантії реалізації їх конституційних прав та заходи їх соціального захисту;
- гарантії реалізації конституційних прав військовослужбовців та членів їх сімей та заходи їх захисту в певних випадках дублюються, серед них є такі, що втратили актуальність, не мають економічного або соціального ефекту;
- єдність і взаємоузгодженість між сукупністю закріплених різними нормативно-правовими актами гарантій реалізації конституційних прав військовослужбовців і членів їх сімей та заходів їх захисту відсутні;
- оцінити ефективність системи соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей неможливо, оскільки немає ніякої системи, а є нагромадження гарантій, пільг та категорій, до яких можуть відноситися військовослужбовці.

Таким чином, правове регулювання системи соціального захисту військовослужбовців може бути удосконалено шляхом:

ревізії закріплених у нормативно-правових актах гарантій реалізації конституційних прав військовослужбовців та членів їх сімей та заходів їх захисту з метою видалення неактуальних та тих, що не мають економічного або соціального ефекту;

перегляду гарантій реалізації конституційних прав військовослужбовців та членів їх сімей та заходів їх захисту з метою формування єдиної і взаємоузгодженої системи таких гарантій та заходів і прийняття в подальшому Соціального кодексу військовослужбовця.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Сайнецький О.П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. Митна справа. 2013. № 5 (89). С. 204–209.
3. Пасіка С.П. Адміністративно-правове регулювання соціального забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 21 с.
4. Шишлок М.О. Матеріальне забезпечення у зв'язку з необхідністю компенсації окремих видатків як додатковий вид соціального захисту військовослужбовців. Трудове законодавство: шляхи реформування. 2013. С. 281–283.
5. Верба О.С. Соціальний захист військовослужбовців в Україні. Юридична наука. 2012. № 2. С. 164–172.
6. Новак-Каляєва Л.М. Нормативно-правові основи захисту прав військовослужбовців в Україні: соціальний аспект. Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2007. № 584. URL: http://vlp.com.ua/files/27_3.pd (дата звернення: 10.07.2023).
7. Бейкун А.А., Клачко А.П. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2021/6/14.pdf>. (дата звернення: 10.07.2023).
8. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від від 20.12.1991 № 2011-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15. Ст. 190.
9. Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів: Закон України від 17 лютого 2000 року № 1459-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1459-14#Text> (дата звернення: 10.07.2023).
10. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закон України від 24 березня 1998 року № 203/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 40–41. Ст. 249.
11. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ. Голос України від 12.11.1993.

УДК 347.62

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.14>

РЕАЛІЗАЦІЯ СІМЕЙНОЇ ПРАВОЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Токарева Віра Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено дослідженню питань реалізації правоздатності фізичної особи та вступу в шлюб за допомогою дистанційних засобів зв'язку. Встановлено, що в окремих штатах США, ОАЄ, Німеччині у зв'язку із складнощами проведення церемонії шлюбів з особистою присутністю наречених, свідків та посадових осіб в одному місці, через закриття більшості державних установ із поширенням пандемії коронавірусної інфекції, шлюби укладалися онлайн. В Україні введення воєнного стану призвело до того, що були внесені зміни у законодавства та надано право одному із наречених укладати шлюб, якщо він є військовослужбовцем, поліцейським, представником інших державних органів, працівником закладу охорони здоров'я без особистої присутності на церемонії реєстрації шлюбу. Проаналізовані умови укладення шлюбу онлайн в окремих штатах США. З'ясовано, що після зняття обмежень через COVID-19 штат Юта залишив державну послугу вступу в шлюб онлайн як для громадян США так і громадян інших держав. Перевагами укладення шлюбу онлайн США є можливість обійти норми законодавства тих держав, де передбачена заборонена на укладення шлюбу осіб однієї статі, різних релігій, проте такий шлюб залишиться не визнаним у державі проживання подружжя. Проаналізовані особливості укладення шлюбів в умовах воєнного стану в Україні. З'ясовано, що розширення кола державних послуг, які можна отримати подавши заявку онлайн, серед яких укладення шлюбу, пов'язаний із розвитком концепції цифрової ідентичності в Інтернеті в умовах поширення коронавірусної інфекції та війни РФ проти України. Доведено, що надання державних послуг онлайн сприяє розвитку цифрової ідентичності в Інтернеті як єдиного аккаунту, що поєднує дані про фізичну особу, з різних інформаційно комунікаційних системах, які ідентифікують його у системах органів державної влади та місцевого самоврядування) та має автоматично оновлюватися при внесенні змін у ці системи державних органів. Розробка технології цифрової ідентичності на платформі блокчейн має автоматично оновлювати данні під час їх зміни у інформаційних системах державних органів та установ.

Ключові слова: цивільна правоздатність, сімейна правоздатність, сімейні правовідносини, сімейні права, цифрові права, умови укладення шлюбу, шлюб за дорученням, цифровізація, правосуб'єктність, умови воєнного стану.

**EXERCISE OF FAMILY LEGAL CAPACITY OF A NATURAL PERSON
USING THE INTERNET**

Tokareva Vira Oleksandrivna,
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department of
Civil Law
(National University «Odesa Law
Academy», Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the study of the realization of legal capacity of a natural person and marriage online provided in different countries due to COVID-19 restriction on offline marriage of and the war in Ukraine. Due to Covid-19 restrictions on marriage ceremonies in the personal presence of the bride and groom, witnesses, officials and the closure of most state and public institutions and bodies in the United States, the United Arab Emirates, and Germany, marriages were performed online. The terms of marriage online due to COVID-19 restriction in Utah, New-York, New Jersey and the other states are analyzed. After the introduction of martial law in Ukraine, the legislation was amended to allow the bride or groom to marriage without being present at the wedding ceremony if he or she is a military officer, police officer, representative of other government agencies or employee of a health care facility.

When the COVID-19 restrictions had been lifted, the state of Utah left the state online marriage service for both US citizens and citizens of other states. The advantages of online marriage in the United States include the ability to circumvent the laws of countries that prohibit people of the same sex or different religions from marrying. However, such a marriage will not be recognized as legal in the state of residence of the spouses. The peculiarities of the conditions for concluding marriages under martial law in Ukraine are analyzed. It is found that the expansion of the range of public services available online is associated with the development of the concept of digital identity on the Internet in the context of COVID-19 and the war in Ukraine. It has been proven that the provision of public services online is facilitated by the development of a digital identity on the Internet as a single account that combines data about a natural person from various information and communication systems that identify him in the relevant systems (of state authorities and local self-government) and should be automatically updated when entering changes in these systems of state bodies. The development of digital identity technology on the blockchain platform should automatically update data when it changes in the information systems of state bodies and authorities.

Key words: civil legal capacity, family legal capacity, family legal relations, family rights, digital rights, terms and conditions of marriage, proxy marriage, digitalization, legal personality, conditions of martial law.

Постановка проблеми. Донедавна, було складно уявити, вступ в шлюб онлайн, за допомогою дистанційних відео зв'язку, наразі, можливість реалізовувати сімейні права та вчиняти дії які ведуть до правових наслідків через Інтернет стає цілковитою реальністю. Через складнощі організації церемонії шлюбів з особистою присутністю наречених, свідків та посадових осіб в одному місці, закриттям більшості державних установ через поширення COVID-19 та період пандемії, у США, ОАЄ, Німеччині шлюби укладалися через Інтернет. Введення воєнного стану в Україні призвело до того, що були внесені зміни у законодавства та надано право одному із наречених

укладати шлюб, якщо він є військовослужбовцем, поліцейським, представником інших державних органів, працівником закладу охорони здоров'я без особистої присутності на церемонії реєстрації шлюбу.

Переведення все більшого числа державних послуг в Інтернет сприяє цифровізації державних послуг, підвищенню якості електронної взаємодії між електронними системами різних органів державної влади, скороченню грошових витрат на проведення послуг та головне, сприяє розвитку концепції цифрової сервісно-орієнтованої держави, позбавленої бюрократичних тягарів [1].

Метою статті є проведення дослідження джерел в сфері сімейного законодавства, практику використання дистанційних засобів зв'язку для реалізації сімейних прав та права вступу в шлюб в США та ЄС у період пандемії та воєнних дій, та розробка пропозиція для правового регулювання українського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Через складнощі організації церемонії шлюбів з особистою присутністю наречених, свідків та посадових осіб в одному місці, закриттям більшості державних установ через поширення COVID-19, у 2020 році було вперше запроваджено укладення шлюбу за допомогою відео зв'язку низкою штатів в США та були прийняті розпорядження які дозволяли укладення шлюбів онлайн, зробивши процес менш витратним та простим [2]. Одним із перших подачу заяви на вступ в шлюб, видачу ліцензії на вступ у шлюб, вступ шлюбу, засвідчена та оформлення церемонії шлюбу за допомогою дистанційних засобів зв'язку було запроваджено розпорядженням губернатора штату Нью-Йорк Е. М. Куомо, за умови дотримання таких вимог: особи які вступають у шлюб мали надати дійсні документи які посвідчують особу із фотокарткою; церемонія мала проводитися за допомогою дистанційних засобів відеозв'язку із присутністю пари, свідків, особи яка посвідчує шлюб та діловода; за умови фактичного перебування пари на території штату із відповідними документальним підтвердженням (умова обумовлена знаходженням пари під юрисдикцією штату); передачі за допомогою засобів зв'язку (факт або іншим електронними способом) підписаної заяви пари безпосередньо місцевому діловоду в день проведення церемонії вступу в шлюб. Із прийняттям розпорядження губернатора мер Б.де Блазіо та спікер міської ради К. Джонсон анонсували запуск платформи «Проект Купідон» за допомогою якої мешканці міста могли зареєструвати шлюб, призначити віртуальну зустріч із державними службовцем, завантажити необхідні документи та отримати підписані документи закінчення церемонії, таким чином щоб не відвідувати державні установи та скоротити тяганину [3]. Наразі у штаті Нью-Йорк вступ в шлюб можливий за умовою особистої присутності пару у державній установі, онлайн можна лише подати заяву про вступ в шлюб, оскільки одруження за допомогою відео зв'язку було запроваджено в якості тимчасового заходу через поширення COVID-19 та було скасовано 25 червня 2022 року [4].

Надалі, можливості дистанційного укладення шлюбу було запроваджено із прийняттям розпорядження губернатору штату Каліфорнія Г. Нюсомом [5]. Укладення шлюбу за допомогою дистанційних засобів зв'язку вимагає дотримання низки умов: перебування пари на території штату із підтвердженням відповідними доказами, проведення церемонії вступу в шлюб у режимі реального часу із присутністю одного або двох свідків, наданням документів посвідчуючих особу із фотографіями за допомогою дистанційних засобів зв'язку. Фактом підтвердженням укладення шлюбу є свідоцтво відправлене із використанням дистанційних засобів зв'язку. Таке електронне свідоцтво є рівними за юридичною силою його паперовій формі. Можливість укладення шлюбу із використанням дистанційних засобів зв'язку також була запроваджена розпорядженням губернатора штату Нью-Джерсі Ф. Мерфі 4 травня 2020 року [6].

Наразі, в штаті Юта послуга укладення шлюбу за допомогою відео зв'язку є доступною будь-якій особі незалежно від місця знаходження, громадянства та статі. Для укладення шлюбу, насамперед необхідно подати заяву на отримання дозволу на укладення шлюбу, заповнити анкету кожній особі із персональними даними, надати відскановані документи які засвідчують особу (паспорт або водійське повідчення), направити фотографію та сплатити мито.

З огляду на те, у низці держав як Україна, Італія у тому числі США, процес укладення шлюбу розділено на два етапи підготовчий та основний, де на підготовчому етапі повинно бути підтверджено відсутність перепон для укладення шлюбу [7]. Так, після видачі дозволу, особи обирають двох свідків, сплачують збір і призначають час для церемонії із використанням системи відео зв'язку в прямому ефірі з посадовою особою округу Юта. На сторінці державного органу на має даних якими чином посадовці перевіряють відсутність перепон для вступу в шлюб осіб які не є громадянами США. Обидва нареченні та свідки повинні бути присутні віртуально на відеоконференції, та можуть долучитися гості до відеоконференції. Для отримання завіреної копії свідоцтва про укладення шлюбу, проставлення апостилю та відправлення паперової форми справляється додаткова плата [8]. У завіреної та апостильованій копії не згадується, що шлюб був укладений онлайн. У відповідність до Гаазької Конвенції як скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 5.10.1961 р.[9] (Україна приєдналася до Конвенції 10 січня 2002 року [10], набула чинності для України 22.12.2003) всі країни, що приєдналися до конвенції, зобов'язані визнавати шлюб, якщо свідоцтво про шлюб легалізовано апостилем. Відтак можна очікувати, що шлюб укладений за допомогою дистанційних засобів зв'язку буде визнаний в більшості держав з ліберальними сімейними законодавством.

Слід зазначити, що укладення шлюбу за допомогою відео зв'язку в США певною мірою дозволяє обходити норми законодавства тих держав, де передбачена заборонена на укладення шлюбу осіб однієї статі та вимагається проведення релігійної церемонії, проте такий шлюб залишиться не визнаним у державі громадянства, проживання подружжя. Наприклад в Ізраїлі, дозволено укладення лише релігійних шлюбів, а шлюб укладений в іншій державі з порушенням місцевого законодавства буде не визнаний не дійсним.

Законодавство таких, штатів як Монтана, Техас, Каліфорнія та Колорадо передбачають укладення шлюбу за довіреністю у зв'язку із проходженням військової служби, ув'язнення або обмеження через подорожування (у штаті Монтана резиденти можуть закласти шлюб за довіреністю та відсутністю обох подружжя [11]; у Техасі, Каліфорнії та Колорадо дозволено за довіреністю одного із подружжя) [12]. Відтак укладення шлюбу за дорученням дозволено в окремих чітко передбачених законодавством випадках. Постає питання співвідношення укладення шлюбу за допомогою відеоконференції та шлюбу за дорученням, оскільки федеральне законодавство містить обмеження на укладення шлюбу за дорученням. Закон про імміграцію та громадянство США виключає з визначення «подружжя» пари, які не були фізично присутні разом з офіційною особою на весільній церемонії, якщо потім не було шлюбних відносин [13]. Внутрішні правила Державного департаменту з громадянства та імміграції США «Посібник з питань закордонних справ», називає шлюбом, пару якщо навіть не були фізично присутні разом на офіційній весільній церемонії, «шлюбами за дорученням» та визнають його не дійсним, якщо у подальшому не було шлюбних відносин [14]. Обґрунтуванням того, що шлюби за дорученням відрізняються від шлюбів із присутністю пари, є занепокоєння про неможливість осіб, у разі відсутності, висловити свою добровільну згоду на укладення шлюбу безпосередньо офіційній особі [15]. Разом

цим під час укладення шлюбу за допомогою відео зв'язку нареченні ладні виразити своє волевиявлення до вступу в шлюб безпосередньо державному службовцю. З цього приводу слід зазначити, що укладення шлюбом «за дорученням» не вимагає присутності одного з подружжя взагалі, в той час як укладення за допомогою відеоконференції потребує приєднання обох подружжя до церемонії та вираження своєї волі за допомогою дистанційних засобів зв'язку.

У зв'язку із поширенням COVID-19 можливість укладення шлюбу дистанційно було запроваджено також в ОАЕ у 2020 році [16]. Було запущено сервіс на сайті міністерства, де все бажаючі могли зареєструватися на проведення онлайн церемонії, обрати дати, провести оплату державної мита. Запровадження можливості укладення шлюбів за дистанційно в якості запобіжного заходу боротьби із поширенням COVID-19 призвело до збільшення кількості укладених шлюбів. У ході процедури, перш ніж свідоцтво про шлюб буде направлено до уповноважених органів, проводиться ідентифікація майбутніх подружжя та свідків.

Серед європейських держав, можливість вступ в шлюб за допомогою дистанційних засобів зв'язку у період поширення COVID-19 було запроваджено в Німеччині.

В Україні у зв'язку із ведення воєнного стану можливо укладення шлюбу за один день, звернувшись із заявою до відділу ДРАЦС, з огляду на ч. 2 ст. 32 Сімейного кодексу України, яка передбачає можливість реєстрації шлюбу в день подання заяви, якщо є безпосередня загроза життю нареченої або нареченого. Згідно з Указом Президента України № 64 від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні» [17] відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 213 «Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану» [18], на час дії воєнного стану, якщо один із наречених є о військовослужбовцем, поліцейським, особою рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби, особою начальницького складу Національного антикорупційного бюро, Бюро економічної безпеки або працівником закладу охорони здоров'я, то державна реєстрація шлюбу може проводитися відділами державної реєстрації актів цивільного стану без особистої присутності такого нареченого (нареченої). У такому випадку для укладення шлюбу дистанційно, відтак без присутності нареченого або нареченої військовослужбовцю поліцейському, особою рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби або особою начальницького складу Національного антикорупційного бюро чи Бюро економічної безпеки, необхідно подати заяву безпосередньому командирі (керівнику), і якій зазначається відомості про особа та нареченого (наречену) зокрема, прізвище, власне ім'я та по батькові (за наявності), дата народження, громадянство, і разі зміни прізвище – відомості про обране прізвище. Означена заява є одночасно є й підтвердженням факту надання військовослужбовцем згоди на укладення шлюбу. За реєстрацію шлюбу сплачується мито (підп. «а» п. 5 ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 № 7-93 «Про державне мито»).

Командир в свою чергу засвідчує справжність підпису на відповідній заяві та забезпечується її передачу (надсилання) до відділу ДРАЦС, до якого подано заяву нареченим (нареченою) заяву про державну реєстрацію шлюбу особисто або іншого відділу ДРАЦС чи до територіального органу Міністерства юстиції України як проводять роботу під час воєнного стану. Оскільки відповідно до підп.14 глави 1 Розділу 2 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5, у разі ведення воєнного стану в Україні або в окремих місцевостях відповідно до Закону України «Про правових режим воєнного

стану», державно реєстрації актів цивільного стану проводить будь-який орган за зверненням заявника. Акт може складатися без особистої присутності одного або обох наречених з використанням доступних засобів відеозв'язку з відсутнім нареченим або обома. До того ж на період воєнного стану факт реєстрації шлюбу може засвідчуватися актом про укладення шлюбу який складається безпосереднім командирам військово службовця із подальшим переданням (надсиланням) командиром (керівником) до відділу ДРАЦС для складання актового запису про шлюб у паперовій форма та внесення відомостей до Державного реєстру актів цивільного стані громадян.

Відповідно до підп. 3) п. 1 Постанови Кабінеті Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 213 факт реєстрації шлюбу може засвідчуватися актом, який складається керівником закладу охорони здоров'я, в якому перебувають або працюють один чи обоє наречених, та скріплюється печаткою (за наявності) цього закладу.

Акт може складатися у присутності обох чи одного з наречених з використанням електронних засобів зв'язку для фізично відсутнього нареченого, за участю двох свідків. Такий акт має бути переданий керівником закладу охорони здоров'я, яким було його складено, до будь-якого відділу державної реєстрації актів цивільного стану для складення актового запису про шлюб у паперовій формі та внесення відомостей до Реєстру.

Слід зазначити, що Сімейний Кодекс України містить перешкоди для вступу в шлюб – обставини при наявності яких шлюб є неправомірним. Серед таких обставин які є перешкодами для укладення шлюбу [19]: перебування в іншому шлюбі (тобто для укладення шлюбу необхідно або припинити попередній шлюб або не перебувати у шлюбі перебування в іншому шлюбі); наявність між особами, які бажають одружитися, родинних зв'язків прямої лінії спорідненості. У шлюбі між собою не можуть перебувати рідні (повнорідні, неповнорідні) брат та сестра, двоюрідні брат та сестра, а також рідні тітка, дядько та племінник, племінниця; наявність між особами, які бажають укласти шлюб, відносин усиновлення. У шлюбі між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстрований лише у разі скасування усиновлення. За рішенням суду може бути надано право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою дитиною, атож між дітьми усиновленими нею; недієздатність осіб (або особи), які бажають укласти шлюб. У разі укладення шлюбу особою, визнаною в установленому законом порядку недієздатною, такий шлюб визнається недійсним.

З урахуванням передбачених законодавством перешкод для вступу в шлюб, поширенням надання все більшого числа державних послуг онлайн, стає актуальним розвиток єдиної цифрової ідентичності фізичної особи в Інтернеті на платформі блокчейн яка має об'єднати данні інформаційних систем державних органів та установ, та забезпечити автоматичне оновлення таких даних у разі їх зміни у відповідних інформаційних системах.

Розвиток концепції цифрової ідентичності людини в Інтернеті в умовах війни РФ проти України нерозривно пов'язаний із розширенням кола державних послуг які можна отримати подавши заявку онлайн [20, с. 92].

Вагомим кроком на шляху формування єдиної автентичної ідентичності фізичної особи в Інтернеті є визнання 58 державами світу електронних версій українських документів вебпорталу «Дія», що має надати можливість використовувати громадянами України електронного відображення інформації, що міститься у документах, передачі електронних копій відповідних документів, отримання публічних послуг за межами України. Для забезпечення даних нововведень передбачається передача даних демографічного реєстру та інших персональних даних громадян України до ЄС, що покликано спростити роботу державних органів, в тому числі органів уповноважених проводити реєстрацію актів цивільного стану.

Враховуючи викладене, слід підсумувати, що у разі обміну персональними даними між Україною та ЄС, розробка технології єдиної цифрової ідентичності на платформі блокчейн має забезпечити автоматичне оновлення даних під час їх зміни у інформаційних системах державних органів та установ, та надати ДРАЦС та уповноваженим органам реєстрації у інших державах, встановлювати наявність або відсутність перешкод для вступу в законний шлюб та проводити державну реєстрацію шлюбу за допомогою дистанційних засобів зв'язку через Інтернет без особистої присутності осіб на церемонії шлюбу.

Список використаних джерел:

1. Tokareva V. Digital identity as the element of concept of service-oriented state. *Doctrina et Usu in Business Law // Contributions to the 12th International Conference Challenges of Business Law in the Third Millennium*, November 25, 2022, Bucharest ADJURIS. (WoS) P. 281-301.
2. Yes, you really can do a utah virtual wedding online. URL: <https://utahofficiant.com/online-weddings-in-uta>
3. The Office of the City Clerk - NYC Marriage Bureau is open for in-person appointments only URL: <https://www.cityclerk.nyc.gov/content/marriage-license>
4. Tolentino A. How to get married online in New York (Step-by-Step Guide) URL: <https://www.courtly.com/resources/how-to-get-married-online-in-new-york>
5. Executive Department state of California. Executive order № 58-20 URL: <https://www.gov.ca.gov/wp-content/uploads/2020/04/4.30.20-EO-N-58-20.pdf>
6. Virtual Marriage in New Jersey URL: <https://www.njwedding.com/virtualmarriage>
7. Сімейне право України: Підручник під ред. Червоного Ю.С. – К., 2004. 519 с.
8. Welcome too online weddings URL: <https://onlinewedding.love>
9. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082#Text
10. Закон України Про приєднання України до Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 10 січня 2002 року № 2933-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2933-14#Text>
11. Double Proxy Marriage URL: <https://www.proxymarriage.com/index.php/double-proxy-marriage>
12. Another Effect of Covid: Thousands of Double Proxy Weddings Dec. 15, 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2020/12/15/fashion/weddings/another-effect-of-covid-thousands-of-double-proxy-weddings.html>
13. The Immigration and Nationality Act (INA) enacted in 1952 URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-prelim-title8-section1101&num=0&edition=prelim>
14. The Foreign Affairs Manual Family-based relationships (ct:visa-1272; 05-03-2021) URL: <https://fam.state.gov/fam/09FAM/09FAM010208.html>
15. Kathryn Rae Edwards, Kicking the INA Out of Bed: Abolishing the Consummation Requirement for Proxy Marriages, 22 *Hastings Women's L.J.* 55, 60-61 (2011).
16. 715 couples in UAE get married online in 4 months. URL: <https://www.khaleejtimes.com/news/715-couples-in-uae-get-married-online-in-4-months>
17. Указ Президента України Про введення воєнного стану в Україні № 64 від 24 лютого 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-п#Text>
18. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 213 «Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-п/print>
19. Пасічник І.А. Шлюб основа сім'ї. Міністерство Юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_5038

20. Токарева В.О. Розвиток цифрової ідентичності як елементу сервісної держави в умовах війни. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія [Електронне видання] / за ред.: Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, К.Г. Некіт; упор.-укл. Ю.С. Маршук; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2023. – 336.

УДК 347.967:343.36(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.15>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ

Федорончук Ігор Володимирович,
аспірант
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено визначенню поняття захисту та представництва, та кола осіб, які можуть бути захисниками чи представниками (у контексті Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), основних гарантій адвокатської діяльності, окресленню основних проблемних питань, що виникають під час визначення правової кваліфікації кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 397 Кримінального кодексу України.

Зважаючи на те, що редакція статті 397 КК України, з 2001 року, тобто з моменту набрання чинності «нового» Кримінального кодексу України, не зазнала жодних змін, зосереджено увагу на відсутності конкретного переліку дій чи бездіяльності, за які саме можна притягнути суб'єкта правопорушення до кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи, внаслідок чого співробітники правоохоронних органів та судової влади часто трактують норми зазначеної статті по-різному, суб'єктивно, формуючи різну практику застосування ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України (зазначаючи, що злочинність дій суб'єктів кримінальних правопорушень повинна підтверджуватися достатніми об'єктивними даними у самій заяві про вчинення кримінального правопорушення, отже, не будь-яка заява є підставою для внесення відомостей до ЄРДР, а лише та заява, яка містить фактичні дані, які підтверджують факт вчинення кримінального правопорушення).

Більш детально розглянуто два види втручання в діяльність захисника чи представника особи: вчинення перешкод та порушення встановлених законом гарантій діяльності та професійної таємниці, та здійснено порівняння таких складів злочинів, як втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України) та втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України).

Окремо розглянуто декілька прикладів з єдиного державного реєстру судових рішень, які наглядно показують проблему сприйняття захисниками чи представниками осіб дій інших осіб та суб'єктів відносно них, та оцінку вказаним діям органу досудового розслідування та суду.

Ключові слова: захисник, представник, об'єктивна сторона, кримінальна відповідальність, гарантії адвокатської діяльності, єдиний державний реєстр судових рішень.

PROBLEM ISSUES OF DETERMINING THE OBJECTIVE SIDE OF INTERFERING IN THE ACTIVITIES OF THE DEFENDER OR REPRESENTATIVE OF A PERSON

Fedoronchuk Ihor Volodymyrovych,
Postgraduate Student
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the definition of the concept of protection and representation, and the range of persons who can be defenders or representatives (in the context of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the Code on Administrative Offenses of Ukraine, the Code of the Civil Procedure of Ukraine, the Code of Commercial Procedure of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Act « On Advocacy and Advocacy Activities»), the main guarantees of advocacy activities, the outline of the main problematic issues that arise when determining the legal qualification of a criminal offense, the responsibility for which is provided for in Art. 397 of the Criminal Code of Ukraine.

Considering the fact that the wording of Article 397 of the Criminal Code of Ukraine has not undergone any changes since 2001, that is, since the entry into force of the «new» Criminal Code of Ukraine, attention is focused on the absence of a specific list of actions or inactions for which the subject can be prosecuted an offense of criminal liability for interfering with the activities of a defender or representative of a person, as a result of which law enforcement officers and judicial authorities often interpret the norms of the specified article differently, subjectively, forming different practices of applying Art. 214 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine (noting that the criminality of the actions of the subjects of criminal offenses must be confirmed by sufficient objective data in the statement about the commission of a criminal offense, therefore, not any statement is the basis for entering information into the SRPI (single register of pre-trial investigations), but only that statement, which contains factual data confirming the fact of committing a criminal offense).

Two types of interference in the activities of a defender or a representative of a person are considered in more detail: obstruction and violation of the legally established guarantees of activity and professional secrecy, and a comparison of such crimes as interference in the activities of a defender or a representative of a person (Article 397 of the Criminal Code of Ukraine) and interference in activity of judicial bodies (Article 376 of the Criminal Code of Ukraine).

Several examples from the unified state register of court decisions are separately considered, which clearly show the problem of perception by defenders or representatives of persons of the actions of other persons and subjects in relation to them, and the assessment of the specified actions of the pre-trial investigation body and the court.

Key words: defender, representative, objective side, criminal responsibility, guarantees of advocacy, unified state register of court decisions.

Відповідно до Основного Закону України, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1, ст. 3 розд. 1].

У тексті Конституції України закріплено не лише основні права і свободи людини і громадянина, а й передбачено відповідні конституційно-правові гарантії їх дотримання та захисту, судового захисту прав і свобод, у тому числі гарантування звернення до суду безпосередньо на підставі Конституції України, та надання при цьому можливості використання будь-яких інших, не заборонених законом, засобів захисту своїх прав і свобод.

Зокрема, передбачено, що кожен має право на правову допомогу та є вільним у виборі захисника своїх прав [1, ч. 1 ст. 59]. При цьому, у контексті цієї статті, поняття

«кожен» охоплює всіх без винятку осіб - громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України.

Право на отримання правової допомоги є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб (наприклад, свідків), яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин [2].

Конституційне право кожного на правову допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість.

Правова допомога може виражатись як у захисті, так і у представництві. Власне, захист здійснює захисник, представництво - представник.

Так, якщо захист здійснюється в рамках кримінального провадження, захисником може бути адвокат (який здійснює захист підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)), відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України, і стосовно якого у зазначеному реєстрі відсутні відомості про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю [3, ст. 45].

Якщо ж захист здійснюється в рамках справи про адміністративне правопорушення, захисником в такому разі може бути адвокат, або інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [4, ст. 271].

Тобто, зважаючи на норми закону, захисником особи не завжди є особа, яка має статус адвоката.

Представником, зважаючи на різні норми права, можуть бути:

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України:

– особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником (представник потерпілого); керівник юридичної особи, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні (представник юридичної особи, яка є потерпілим) [3, ч.ч. 1, 2 ст. 58]; особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, керівник юридичної особи чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа (представник цивільного позивача, цивільного відповідача) [3, ч. 1 ст. 63]; особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник юридичної особи чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи (представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження) [3, ч. 1 ст. 64-1].

Відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення:

– батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники (законні представники інтересів осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності, і потерпілих осіб, які є неповнолітніми, або осіб, що через свої фізичні або психічні вади не можуть самі здійснювати свої права у справах про адміністративні правопорушення); адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової

допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи (представник інтересів потерпілого) [4, ст. 270].

Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України:

– адвокат або законний представник. Під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах, представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність. Органи або інших осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи [5, ст. 60; 6, ст. 58; 7, ст. 57]; права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом [5, ч. 1 ст. 59; 6, ч. 1 ст. 57; 7, ч. 1 ст. 56]; інтереси юридичної особи незалежно від порядку її створення, представляє керівник, член виконавчого органу, інша особа, уповноважена діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або представник [5, ч. 3 ст. 58; 6, ч. 3 ст. 56; 7, ч. 3 ст. 55].

В свою чергу, адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому законом [8, ч. 1 ст. 2].

Адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності [8, ст. 5].

Але, на практиці, це не завжди так.

Досить часто відбувається здійснення протиправних дій відносно адвокатів або правників, які здійснюють представництво прав та інтересів осіб, внаслідок чого відбувається посягання на такі види адвокатської діяльності, як захист та представництво.

Захист полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [8, п. 5 ч. 1 ст. 1, п. 3 ч. 1 ст. 19].

Представництво в свою чергу полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні [8, п. 9 ч. 1 ст. 1, п. п. 5, 6, 7 ч. 1 ст. 19].

Тому, задля забезпечення кожному громадянину України, іноземцю чи особі без громадянства, які перебувають на території України, права на захист чи представництво,

діючим Кримінальним кодексом України передбачена кримінальна відповідальність за втручання в діяльність захисника чи представника особи.

Так, втручання в діяльність захисника чи представника особи - вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці [9, ч. 1 ст. 397].

Потерпілим від зазначеного правопорушення є: а) захисник у кримінальному чи адміністративному провадженні; б) представник (законний представник) підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та відповідача, а також юридичної особи у цивільному, господарському, кримінальному чи адміністративному провадженнях.

Об'єктивна сторона злочину характеризується діянням, яке може бути вчинено як шляхом дії, так і бездіяльності. У назві ст. 397 КК України передбачене нею діяння позначається як втручання в діяльність захисника чи представника особи, а в диспозиції цієї статті зазначається, що таке втручання може бути здійснене шляхом: а) вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги, або, б) порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці [10, с. 909].

Тобто, зі змісту ч. 1 ст. 397 КК України, фактично вбачається два види втручання: вчинення перешкод та порушення встановлених законом гарантій діяльності та професійної таємниці.

Зокрема, якщо порівнювати склади злочинів, такі як втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України) та втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України), можна дійти висновку, що і в одному, і в іншому випадку, втручання є формою впливу на свідомість та волю захисника чи представника особи (або судді), для здійснення якого винний може використовувати різні способи (форми) як активної (дія), так і пасивної (бездіяльність) поведінки. Для кваліфікації діяння не має значення, у який спосіб і за допомогою яких засобів здійснюється такий вплив (прохання, рекомендація, вказівка, вимога, обіцянка всляких вигод, залякування тощо) [10, с. 376; с. 909].

Такий вид втручання, як вчинення в будь-якій формі перешкод для здійснення правомірної діяльності захисника (представника особи), передбачає створення таких умов, які перешкоджають останнім надавати ефективну правову допомогу і реалізувати надані ним законом права (статті 46, 58, 63 КПК України, ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Ці перешкоди можуть створюватися шляхом застосування психічного або фізичного впливу щодо потерпілого (погрози, залякування, підкуп, відмова в наданні необхідних матеріалів, документів або іншої інформації, незаконне позбавлення права здійснювати захист чи представляти інтереси клієнта у відповідному провадженні тощо) [10, с. 909].

Порушення встановлених законом гарантій діяльності захисника чи представника особи та їх професійної таємниці передбачає протиправні дії винної особи, направлені на порушення цих гарантій та таємниці. Такими порушеннями можуть бути, зокрема, подання слідчим, прокурором, а також винесення окремої ухвали (постанови) суду щодо правової позиції захисника у провадженні, втручання у правову позицію захисника, незаконне витребування від захисника будь-якою особою інформації, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням ним своїх обов'язків тощо [11, с. 696].

Слід звернути увагу на тому, що професійні права, честь і гідність адвоката гарантуються та охороняються Конституцією України, та містяться у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», зокрема: забороняються будь-які втручання

і перешкоди здійсненню адвокатської діяльності; забороняється вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею. З цих питань зазначені особи не можуть бути допитані, крім випадків, якщо особа, яка довірила відповідні відомості, звільнила цих осіб від обов'язку зберігати таємницю в порядку, передбаченому законом; проведення стосовно адвоката оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, що можуть проводитися виключно з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора, його заступників, прокурора Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя; забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності; адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками провадження, дотримання засад змагальності і свободи в наданні доказів та доведенні їх переконливості; життя, здоров'я, честь і гідність адвоката та членів його сім'ї, їх майно перебуває під охороною держави, а посягання на них тягнуть відповідальність, передбачену законом; адвокату гарантується право на забезпечення безпеки під час участі у кримінальному судочинстві в порядку, встановленому законом; забороняється залучати адвоката до конфіденційного співробітництва під час проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов'язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці; забороняється втручання у приватне спілкування адвоката з клієнтом; забороняється внесення подання слідчим, прокурором, а також винесення окремої ухвали (постанови) суду щодо правової позиції адвоката у справі; забороняється втручання у правову позицію адвоката; орган або посадові особи, які затримали адвоката або застосували до нього запобіжний захід, зобов'язані негайно повідомити про це відповідну раду адвокатів регіону; повідомлення про підозру адвоката у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснене виключно Генеральним прокурором, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя; забороняється притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом; не можуть бути підставою для притягнення адвоката до відповідальності його висловлювання у справі, у тому числі ті, що відображають позицію клієнта, заяви у засобах масової інформації, якщо при цьому не порушуються професійні обов'язки адвоката; забороняється ототожнення адвоката з клієнтом; дисциплінарне провадження стосовно адвоката здійснюється в особливому порядку [8, ст. 23].

Тобто, судячи з диспозиції ч. 1 ст. 397 КК України, за порушення будь-якої з перерахованих вище гарантій діяльності адвоката, передбачена кримінальна відповідальність.

Але, на практиці, це не завжди так, адже через «розмитість» поняття втручання в діяльність захисника чи представника особи, і відсутність конкретного переліку дій чи бездіяльності, за які саме можна притягнути суб'єкта правопорушення до кримінальної відповідальності, захисники та представники осіб досить часто стикаються з формальним підходом правоохоронних та судових органів до кваліфікації дій, які відносно них вчиняються.

Для отримання додаткових об'єктивних даних щодо підстав звернення адвокатів чи представників осіб до слідчих суддів зі скаргами на невнесення відомостей до ЄРДР за ст. 397 КК України, оскарження постанов органу досудового розслідування

щодо закриття кримінальних проваджень, підстав для відмови у задоволенні таких скарг, кількості справ, розгляд яких закінчився, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, тощо, було досліджено «Єдиний державний реєстр судових рішень» [12].

Єдиний державний реєстр судових рішень - автоматизована система збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень. До Реєстру вносяться судові рішення Верховного Суду України, вищих спеціалізованих, апеляційних та місцевих судів - вироки, рішення, постанови, накази, ухвали, окремі ухвали (постанови) суду, що ухвалені (постановлені) судами у кримінальних, цивільних, господарських справах, у справах адміністративної юрисдикції, у справах про адміністративні правопорушення, крім судових рішень, які містять інформацію, що є державною таємницею. Судові рішення, внесені до Реєстру, є відкритими для безоплатного цілодобового доступу на офіційному веб-порталі судової влади України відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 року № 3262-IV. База даних Реєстру (БД) містить інформацію довідкового характеру [13].

Так, з ухвали слідчого судді Личаківського районного суду м. Львова від 21 грудня 2022 р. по справі № 463/8570/22, вбачається, що «Представник» звернувся до Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Львові, з заявою про вчинення працівником ГУ ДПС у Львівській області кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 397 КК України, оскільки остання, на його думку, незаконно надіслала вимогу від 20.09.2021 № Ф-406 про сплату боргу (недоїмки) в розмірі 37349,92 грн. адвокатом на адресу Сихівського ВДВС Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів). Відомості внесено не було, що стало підставою для звернення до слідчого судді з відповідною скаргою. Відмовляючи у задоволенні скарги, слідчий суддя зазначає, що у заяві заявником наводяться виключно власні міркування та припущення щодо вчинення кримінального правопорушення вказаною у заяві особою, оскільки злочинність таких дій не підтверджується достатніми об'єктивними даними, а тому зазначене не може бути підставою для ініціювання кримінального провадження та проведення досудового розслідування. В даному контексті варто враховувати, що основним складовим елементом об'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення є його суспільна небезпечність. Злочин (як і кримінальний проступок) серед інших правопорушень характеризується найвищим ступенем суспільної небезпечності і саме це дозволяє відмежовувати його від близьких за об'єктивними і суб'єктивними ознаками інших правопорушень (адміністративних, дисциплінарних та інших). При цьому доводи заяви про вчинення кримінального правопорушення фактично зводяться до непогодження із рішенням працівника ДПС щодо сплати податкового боргу, яке як по суті, так і в межах процедури виконавчого провадження, підлягає судовому оскарженню в порядку КАС України. Таким чином, доводи заявника у заяві є його особистою оцінкою дій та рішень працівника ДПС у конкретному провадженні щодо сплати податкового боргу та ґрунтуються лише на припущеннях щодо можливого кримінально-караного характеру дій, а тому не відповідають вимогам ст. 214 КПК України. [14].

З тексту ухвали слідчого судді Личаківського районного суду м. Львова від 29 грудня 2022 р. по справі № 463/9239/22, вбачається, що «Представник» звернувся до Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у м. Львові, із заявою про кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 397 КК України, вчинене, на його думку, за фактом не забезпечення його помешкання електричною енергією, що свідчить про замовлення на перешкоджання здійснення ним адвокатської діяльності. Відомості внесено не було, що стало підставою для звернення до слідчого

судді з відповідною скаргою. Відмовляючи у задоволенні скарги, слідчий суддя зазначає, що положення ст. 214 КПК України, перебувають у взаємозв'язку з ч. 1 ст. 2 КК України, згідно з якою підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом, і саме тому фактичні дані, які вказують на ознаки складу злочину кримінального правопорушення, мають бути критерієм внесення його до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Крім того, згідно п. 2 Глави 1 Розділу II «Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань», відомості про кримінальне правопорушення, викладені у заяві, повідомленні чи виявлені з іншого джерела, повинні відповідати вимогам п. 4 ч. 5 статті 214 КПК України, зокрема мати короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Відтак, не будь-яка заява є підставою для внесення відомостей до ЄРДР, а лише та заява, яка містить фактичні дані, які підтверджують факт вчинення кримінального правопорушення. Всі інші заяви, після їх надходження, підлягають розгляду згідно із Законом, яким не є Закон про кримінальну відповідальність. Підсумовуючи, слідчий суддя зазначає, що заявником не наведено обставин на підтвердження фактичних даних, які свідчать про вчинення саме кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 397 КК України, зокрема, взагалі не наведено даних про ознаки злочину, суб'єктів такого, не відображено, в чому полягало перешкоджання здійснення ним адвокатської діяльності. [15].

З викладеного вище вбачається, що відсутність чіткого формулювання у диспозиції ст. 397 КК України переліку дій або бездіяльності, які утворюють об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, призводить до відсутності ефективного захисту порушених прав та інтересів захисників чи представників осіб, та фактично унеможливорює притягнення винних осіб до відповідного виду покарання.

Список використаних джерел:

1. Конституція України Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР Офіційний сайт Верховної ради України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30.09.2009 № 23-рп/2009 Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Офіційний сайт Верховної ради URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.03.2023).
6. Господарський процесуальний кодекс України: Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. Офіційний сайт Верховної ради URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV. Офіційний сайт Верховної ради URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Офіційний сайт Верховної ради URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

9. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Офіційний сайт Верховної ради URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

10. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т./за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Тютюгіна, – 5-те вид., допов.– Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України Станом на 07 вересня 2018 року. [текст] / За заг. ред. Глунька В.В. – Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2018. – 784 с.

12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>.

13. Правила роботи з Єдиним державним реєстром судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/rules>.

14. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 21.12.2022 року у справі № 463/8570/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107965490>.

15. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 29.12.2022 року у справі № 463/9239/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108191147>.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 342(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.16>

ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ВІДПОВІДНО ДО УМОВ СУЧАСНОСТІ

Алексєнко Анна,

orcid.org/0000-0001-6401-6990

викладач кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Федорченко Олег Володимирович,

orcid.org/0000-0001-5524-0202

кандидат історичних наук,
завідувач кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Камінська Олена Анатоліївна,

orcid.org/0000-0001-5596-1720

кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У сучасних реаліях конституційно-правова відповідальність є важливим елементом в інституті відповідальності органів державної влади. У статті наведено загальну характеристику та особливості конституційно-правової відповідальності, проаналізовано суб'єкти конституційно-правової відповідальності, досліджено санкції, як форму вираження конституційно-правової відповідальності, конституційні делікти як підставу конституційно-правової відповідальності. Конституційно-правову відповідальність визначено, як вид юридичної відповідальності, передбачений нормами конституційного права, що має політико-правовий характер, іноді перетинається з політичною відповідальністю. У статті визначено ознаки, які властиві конституційно-правовій відповідальності, та визначають її

природу та сутність. Визначальною ознакою конституційної відповідальності, яка відрізняє її від інших видів юридичної відповідальності, є своєрідність та характерність її санкцій. Конституційно-правова відповідальність відрізняється від публічно-правової, яка є відповідальністю органів державної влади (посадових осіб), та органів місцевого самоврядування. Визначено, що суб'єктами конституційно-правової відповідальності виступають особливе коло суб'єктів, що є вужчим за коло суб'єктів конституційного права. Ними можуть бути тільки органи публічної влади, або їх посадові особи. Важливим елементом, який відрізняє конституційно-правову відповідальність від інших видів юридичної відповідальності, є порядок, процес реалізації. Основним способом реалізації будь-якої іншої юридичної відповідальності (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової) є судовий порядок, на відміну від того, конституційно-правова відповідальність може реалізовуватися шляхом прийняття рішення компетентними органами державної влади або органами місцевого самоврядування. Насамперед конституційно-правову відповідальність варто визначати як конституційно-правове відношення в широкому (загальному) його розумінні, що є заснованим на державному примусі, яке виникає з моменту вчинення конституційного делікту, одна сторона якого – правопорушник зобов'язаний понести юридичну відповідальність, передбачену санкцією порушеної правової норми, а інша сторона – інстанція конституційно-правової відповідальності має повноваження притягнути його до відповідальності.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, конституційно-правова санкція, законодавство України, конституційно-правовий делікт, об'єкти конституційно-правової відповідальності, суб'єкти конституційно-правової відповідальності.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL FEATURES RESPONSIBILITY IN UKRAINE ACCORDINGLY TO MODERN CONDITIONS

Alekseyenko Anna,

Lecturer at the Department of the General and Socio-humanitarian disciplines (Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)
orcid.org/0000-0001-6401-6990

Fedorchenko Oleh Volodymyrovych,

PhD in History, Head of the Department of the General and Socio-humanitarian disciplines (Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)
orcid.org/0000-0001-5524-0202

Kaminska Olena Anatoliivna,

PhD in History, Associate Professor, Professor at of the Department of the General and Socio-humanitarian disciplines (Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)
orcid.org/0000-0001-5596-1720

In modern realities, constitutional and legal responsibility is an important element in the institution of responsibility of state authorities. The article gives the general characteristics

and features of constitutional liability, analyzes the subjects of constitutional liability, investigates sanctions as a form of expression of constitutional liability, constitutional torts as a basis for constitutional liability. Constitutional-legal responsibility is defined as a type of legal responsibility provided for by the norms of constitutional law, which has a political-legal nature, sometimes overlapping with political responsibility. The article defines the features that are characteristic of constitutional and legal responsibility and determine its nature and essence. The defining feature of constitutional responsibility, which distinguishes it from other types of legal responsibility, is the originality and character of its sanctions. Constitutional-legal responsibility differs from public-legal responsibility, which is the responsibility of state authorities (officials) and local self-government bodies. It was determined that the subjects of constitutional and legal responsibility are a special circle of subjects, which is narrower than the circle of subjects of constitutional law. They can only be public authorities or their officials. An important element that distinguishes constitutional and legal responsibility from other types of legal responsibility is the procedure, the implementation process. The main way of implementing any other legal responsibility (criminal, administrative, civil) is the judicial procedure, in contrast, constitutional-legal responsibility can be implemented by making a decision by competent state authorities or local self-government bodies. First of all, constitutional-legal responsibility should be defined as a constitutional-legal relationship in its broad (general) sense, which is based on state coercion, which arises from the moment of committing a constitutional delict, one party of which - the offender is obliged to bear legal responsibility, provided for by the sanction of the violated legal norm, and the other party - the instance of constitutional and legal responsibility has the authority to bring him to justice.

Key words: constitutional-legal responsibility, constitutional-legal sanction, legislation of Ukraine, constitutional-legal tort, objects of constitutional-legal responsibility, subjects of constitutional-legal responsibility.

Актуальність проблеми. В сучасних умовах конституційно-правова відповідальність виступає важливим елементом механізму захисту Конституції нашої держави – України. Вона спрямована на стабільність конституційного ладу, забезпечення конституційної законності, реалізації прав і обов'язків конституційних юридичних осіб, а також дотримання органами і посадовими особами норм установлених законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливості конституційно-правової відповідальності вивчали, досліджували та удосконалювали видатні українські і зарубіжних учені та юристи, серед яких варто виділити: О. Є. Алексєєву, Н. М. Батанову, А. О. Безуглову, С. С. Богатчук, І. І. Бодрову, М. Ю. Бондаря, В. А. Бутенка, В. М. Венгера, М. В. Вітрука, В. Ф. Мелашенка, М. І. Корнієнка, Л. Т. Кривенка, В. С. Кудінова, Л. Р. Наливайко, А. О. Маркова, П. Ф. Мартиненка, О. М. Мироненка, Г. О. Мурашина, І. А. Павленка, В. Ф. Погорілка, Ю. С. Палєєва та інших. Їх роботи складають джерельну базу для вивчення конституційно-правової відповідальності в Україні відповідно до умов сучасності.

Визначення мети дослідження. Дефініція конституційно-правова відповідальність як і будь-яка інша юридична категорія потребує детермінації, визначення з урахуванням умов сучасності. Наразі у конституційному праві нашої держави – України немає єдиного загальновизнаного визначення конституційно-правової відповідальності, що пов'язано з різницею у методологічних підходах щодо дослідження цього правового явища та відсутністю нормативно-правового визначення конституційно-правової відповідальності у чинному законодавстві. Ця стаття спрямована на поглиблене вивчення поняття та сутності конституційно-правової відповідальності, на з'ясування її місця та ролі у сучасній правовій системі України та обґрунтування необхідності її нормативно-правової регламентації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституційно-правова відповідальність є пріоритетним видом юридичної відповідальності у конституційному праві. Варто зазначити, що на сьогоднішній день конституційно-правова відповідальність сформувалася як інститут конституційного права та елемент системи гарантій конституційного права України.

Для з'ясування сутності та призначення цього виду відповідальності слід навести одне з визначень цього поняття. Так, Наливайко Л.Р. вважає, що «конституційно-правова відповідальність – це вид соціальної та юридичної відповідальності, що існує у сфері конституційно-правових відносин, передбачений нормами конституційного права, характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмом реалізації та санкціями і полягає у примусовому застосуванні заходів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) та у відповідальному стані зобов'язаного суб'єкта (позитивний аспект) виступає найважливішою гарантією реалізації та захисту Конституції» [7, с. 45–50]. Тобто за цим визначенням має місце розуміння конституційно-правової відповідальності як заохочення державою позитивної поведінки суб'єкта конституційно-правових відносин, наслідки якого перевищують вимоги конституційно-правових приписів (позитивний аспект) та як негативна реакція держави у формі санкцій на суб'єкта конституційного правопорушення (негативний аспект).

До того ж, конституційно-правовій відповідальності властиві загальні та особливі ознаки, що визначають особливості її правової природи. Варто розкрити загальні ознаки конституційно-правової відповідальності: конституційно-правова відповідальність є видом соціальної відповідальності; конституційно-правова відповідальність має позитивне (проспективне) та негативне (ретроспективне) значення; конституційно-правова відповідальність є наслідком конституційного делікту; конституційно-правова відповідальність є інститутом відповідної галузі права та ін. [7].

До особливих ознак конституційно-правової відповідальності слід відносити ті кваліфікуючі особливості цього виду юридичної відповідальності, які відрізняють її від інших самостійних видів юридичної відповідальності: Так, конституційно-правова відповідальність має системотворчий характер, тобто конституційно-правова відповідальність визначає загальні принципи для інших видів юридичної відповідальності. Конституційно-правова відповідальність через особливості предмета конституційно-правового регулювання має чітко виражений політичний характер, оскільки відповідальність настає при порушенні громадських відносин, що пов'язані зі здійсненням влади у державі. Конституційно-правова відповідальність передбачає конституційні санкції як міру юридичної відповідальності.

Особливе коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності полягає в тому, що ними може бути лише орган публічної влади або його посадова особа (об'єднання громадян, державні органи та органи місцевого самоврядування), конституційно-правова відповідальність є важливим елементом механізму правового захисту та охорони Конституції та чинного конституційного законодавства.

Конституційно-правову відповідальність варто відрізняти від публічно-правової, яка є відповідальністю органів державної влади (посадових осіб), тобто органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Суб'єктами першої виступають не лише державні службовці конституційно-правових відносин (наприклад, фізичні особи). Встановлено, що якщо публічна відповідальність поєднує моральні, політичні та юридичні заходи відповідальності, яким підпорядковуються органи державної влади (посадові особи) з основним джерелом публічної влади – народом, то конституційна відповідальність є юридичною, заснованою на конституційному праві.

У більш широкому розумінні, відповідальність суб'єктів владних відносин дослідники поділяють на наступні дві групи:

відповідальність за порушення законодавства (конституції, законів, нормативних актів);

відповідальність за неналежне виконання покладеного на нього суб'єкта владних повноважень [5, с. 93–94].

Відкритим є питання про підстави та порядок притягнення інших суб'єктів до конституційно-правової відповідальності. Вважаємо, що коло державних органів (посадових осіб) – суб'єктів конституційно-правової відповідальності необхідно переглянути та уточнити, а також внести відповідні зміни до Конституції.

У зв'язку з цим варто відзначити пропозицію деяких дослідників про необхідність поширення процедури імпичменту на всіх посадових осіб вищих органів державної влади [11]. Але для того, аби конституційно-правова відповідальність цих суб'єктів стала реальною, необхідно переглянути підстави та порядок імпичменту [8, с. 3–8].

Доцільно встановити конституційно-правові обов'язки певної групи суб'єктів – президента, уряду та міністрів. Вони покликані забезпечувати виконання законів, для чого наділені необхідними повноваженнями, мають у своєму розпорядженні правові, матеріальні, технічні та інші засоби. Але водночас вони можуть становити загрозу правопорядку: ці органи часто намагаються «піднятися над законом» і «позбутися його». Крім того, варто зазначити, що вони «..природньо мають право приймати рішення у випадках і ситуаціях, які раніше не врегульовані законом, і здійснення цієї свавільної влади може бути незаконним і шкідливим» [11].

Таким чином, конституційно-правову відповідальність доцільно визначити як конституційно-правове відношення в загальному його розумінні, що засноване на державному (або прирівняному до нього суспільному) примусі, яке виникає з моменту вчинення конституційного делікту, одна сторона якого – правопорушник (деліквент) зобов'язаний понести несприятливі наслідки, передбачені санкцією порушеної норми, а інша сторона – інстанція конституційно-правової відповідальності має повноваження притягнути його до відповідальності.

Законодавчого визначення конституційного проступку, а також визначення категорії «конституційна відповідальність» немає.

Проте варто встановити, що загальні поняття конституційно-правової відповідальності дозволяють визначити конституційний делікт як протиправну поведінку суб'єкта конституційного права, яка не відповідає вимогам конституційного права, завдає шкоди суспільним цінностям, що охороняються цими нормами, порушує політико-правову природу владу, відносини у сфері реалізації прав і свобод людини і громадянина, законодавчого процесу, виборів і референдумів, закріплюється конкретною правовою нормою, яка визначає правовий статус винної сторони, і є підставою для притягнення її до судового розгляду. Специфіка конституційного делікту не дозволяє виявити чіткі ознаки порушення конституційних норм, які традиційно виділяють щодо адміністративного, дисциплінарного чи цивільно-правового проступку.

У разі конституційної відповідальності часто невизначеними є об'єкт і суб'єкт правопорушення, його об'єктивна та суб'єктивна сторони. Щодо вини, яка є конститутивною (атрибутивною) ознакою суб'єктивної сторони будь-якого делікту, то при конституційному порушенні вона може бути відсутня, хоча сама конституційна відповідальність має місце.

Відсутність вини унеможливорює притягнення до будь-якого з інших видів відповідальності – як адміністративної чи дисциплінарної, так і цивільно-кримінальної. Якщо в колі об'єктів конституційного правопорушення іноді можна виділити загальні, родові та безпосередні об'єкти, а також суб'єкт протиправного посягання,

то в структурі об'єктивної сторони проступку часто є лише певна дія (дія чи бездіяльність), проте його специфічні негативні наслідки і, тим більше, причинно-наслідковий зв'язок між ними навряд чи буде знайдено.

В будь-якому випадку об'єктом конституційно-правового делікту є політико-правові відносини, які регулюються нормами конституційного та конституційно-процесуального права.

Коло суб'єктів конституційної відповідальності також важко назвати конкретизованим, а їх поділ на загальні та особливі взагалі є формальним, оскільки конституційний делікт суб'єкта конституційного права часто залежить не лише від особи правопорушника, а й від волевиявлення осіб, уповноважених притягнути його до відповідальності, обсягу їх компетенції та реальних можливостей її реалізації, від відповідності обсягу такої здатності обсягу правопорушення та ступеню визначеності його об'єктивних та суб'єктивних ознак у законі чи принаймні конкретизації в законі.

Об'єктом конституційного делікту більшість вітчизняних та зарубіжних конституційних дослідників визнають суспільні відносини, які охороняються конституційним правом [9]. О. Фрицький вважає, що політико-правові суспільні відносини, які регулюються нормами конституційного права України, визначають об'єкт конституційного правопорушення [4].

У сфері місцевого самоврядування об'єктом є суспільні відносини, пов'язані з організацією та реалізацією цієї форми публічної влади. Проте останнім часом все частіше з'являється критика щодо визначення об'єкта правопорушення відповідних суспільних відносин.

Визначення об'єкта конституційного делікту як сукупності суспільних відносин є надто загальним і може бути лише загальним об'єктом конституційного делікту як сукупності всіх конституційних деліктів. Об'єкт як елемент конкретного конституційного делікту значно вузьчий. Саме на них посягає суб'єкт конституційно-правової відповідальності, вчиняючи конституційний делікт, тобто конкретні цінності певного характеру [10].

Взагалі безпосереднім об'єктом конституційного делікту, на думку Н. Батанової, є цінності, на які посягає конкретний конституційний делікт [11]. Безпосередній об'єкт може бути встановлений лише шляхом наукового тлумачення під час кваліфікації кожного конкретного делікту. Наприклад, у разі дострокового припинення повноважень міського голови безпосереднім об'єктом такого конституційного делікту буде порядок здійснення повноважень міського голови.

Варто розрізняти об'єкти конституційних деліктів та їх предметів. Предметом конституційних деліктів є речі матеріального світу, впливаючи на які, суб'єкт посягає на відповідні суспільні цінності, що охороняються конституційно-правовими нормами. Наприклад, предметом конституційного делікту може бути рішення відповідної місцевої ради, прийняте з порушенням Конституції та законів України.

Згідно з цим, саме об'єктивна сторона конституційного делікту характеризує його зовнішню сторону. Об'єктивна сторона – це зміст самого діяння та його наслідки, що заподіюють шкоду об'єкту конституційного делікту. Цей елемент є характеристикою тих змін, які породжуються неадекватною поведінкою суб'єкта. Часто конституційне законодавство всіх елементів конституційного делікту визначає лише ознаки об'єктивної сторони, чітко описуючи саме правило поведінки, виразом якого є диспозиція конституційної норми». Варто навести приклад, що у ч. 2 ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено підстави для дострокового припинення повноважень сільського, селищного, міського голови, якщо він «порушує Конституцію або закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень» [1].

Задля характеристики деяких конституційно-правових деліктів важливо визначити не лише обов'язкові ознаки об'єктивної сторони (протиправне діяння, шкідливі наслідки та причинний зв'язок між ними), а й факультативні (місце, час, спосіб вчинення правопорушення). Наприклад, систематичне пропускання депутатом пленарних засідань ради вимагає визначення факультативної ознаки.

Окрім обов'язкових елементів об'єктивної сторони правопорушення, існують також його факультативні елементи – спосіб, час, інші обставини вчинення правопорушення.

Проте детальний опис об'єктивної сторони конституційного делікту є скоріше винятком, ніж правилом. Законодавство лише в загальних рисах вказує на ознаки делікту, що належить до його об'єктивної сторони.

Зазначене дало підстави А. Пащенко вважати, що в процесі реалізації конституційно-правової відповідальності детальне встановлення деяких ознак об'єктивної сторони не має правового значення [3, с. 7–9]. Проте доцільно підкреслити, що факультативні ознаки набувають юридичного значення у ряді випадків об'єктивної сторони конституційно-правового делікту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, певну загрозу має невизначеність формулювання об'єктивної сторони конституційного делікту, оскільки це знижує ефективність конституційної відповідальності. Повний і вичерпний перелік конституційно-правових деліктів дати неможливо, але це не означає, що законодавець не може сформулювати конкретні склади конституційно-правових деліктів органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Конституційно-правова відповідальність настає за скоєння конституційно-правового делікту та знаходить вияв у передбачених конституційно-правовими нормами особливих несприятливих наслідках для суб'єкта конституційного делікту.

Отже, як засіб забезпечення вимог конституційно-правова відповідальність реалізується: безпосередньо в межах конституційного права та конституційно-процесуальних відносин; через конституційно-процесуальні норми в поєднанні з нормами інших галузей права; на основі норм інших галузей права, що забезпечують відповідність положенням конституційних норм; внаслідок порушення норм інших галузей права, зокрема кримінального та адміністративного; на основі притягнення до політичної відповідальності суб'єктів конституційного права.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.04.2023)
2. Козюбра М.І. Конституційний Суд в системі органів державної влади. Державно-правова реформа в Україні: Мат. наук.-практич. конф. Київ., 2020. С. 20.
3. Пащенко А. О. Фактичні та юридичні підстави конституційної відповідальності. *Право України*. 2012. № 5. С. 7–9. (дата звернення 18.04.2022 р.)
4. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 536 с. (дата звернення 18.04.2022 р.)
5. Майданник О. Конституційно-правова відповідальність: ознаки, підстави, суб'єкти. *Право України*. 2021. № 2. С. 93–94. (дата звернення 18.04.2022 р.)
6. Мелашенко В.Ф. Загальна теорія конституційного права. Київ, 1995. С. 19–20.
7. Наливайко Л. Проблеми визначення поняття, специфічних ознак та функцій конституційної відповідальності. *Право України*. 1999. № 10. С. 45–50.
8. Наливайко Л.Р. Теоретичні аспекти конституційного делікту. *Держава і право: Збірник наукових праць*. Вип. 13. Київ, 2021. С. 3–8.

9. Конституційне право України / За ред. д-ра юрид. наук, проф. В.Ф. Погорілка. Київ: Наук, думка, 2006. 733 с.
10. Андресюк Б. П. Місцеве самоврядування в сучасній Україні: проблеми і перспективи. Київ: Стилос, 2013. 223 с.
11. Батанова Н. М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2017. 21 с.
12. Конституційне право України: Підруч. / За ред. акад. АПрН, д.ю.н., професора Ю. М. Тодики, д.ю.н., професора В. С. Журавського. Київ: Ін Юре, 2012. 544 с. (дата звернення 18.04.2022 р.)

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.17>

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 124 КУпАП

Анохін Андрій Миколайович,
здобувач кафедри адміністративного
та конституційного права
(Запорізький національний
університет, м. Запоріжжя, Україна)

Пустовий Олександр Олександрович,
кандидат юридичних наук,
капітан поліції,
старший викладач кафедри
кримінології та кримінально-
виконавчого права
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

Наукова публікація присвячена дослідженню особливостей судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП.

Зазначається, що дана категорія адміністративних правопорушень є достатньо поширеною, адже офіційна статистика свідчить про значну кількість ДТП в Україні у порівнянні з аналогічними показниками в державах-членах ЄС.

Виділяються основні особливості судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП, серед яких: складність доведення винуватості водія або іншого учасника дорожнього руху, якщо ДТП сталася в умовах неочевидності, наприклад, в темний час доби за відсутності достатнього освітлення дорожнього полотна, або за складних погодних умов з обмеженою видимістю на дорогах (туман, снігопад, рясний дощ тощо), або за відсутності свідків події та засобів автоматичної фото або відеофіксації.

До інших особливостей судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП, віднесено:

зацікавленість в об'єктивному розгляді справ про вказані адміністративні правопорушення представників страхових компаній, які відшкодовують завдану винуватцем ДТП шкоду та в подальшому, у передбачених законом випадках, звертаються з регресними позовними вимогами до визнаного винуватим порушника ПДР щодо стягнення з нього виплачених потерпілому страхових сум;

– часта участь у розгляді справ про адміністративні правопорушення, передбачених ст. 124 КУпАП, юристів, адвокатів, які спеціалізуються на судовому розгляді справ цієї категорії, що обумовлено складністю таких проваджень, необхідністю володіти спеціальними знаннями, термінологією тощо;

– доцільність або необхідність проведення автотехнічної експертизи – експертного дослідження з метою встановлення механізму й обставин дорожньо-транспортної пригоди, технічного стану транспортних засобів, причин виходу з ладу їх деталей, а також обставин, що сприяли чи могли сприяти виникненню дорожньо-транспортної пригоди (ДТП);

– особливе та часто вирішальне значення результатів фото та відеофіксації ДТП цифровими камерами зовнішнього відеоспостереження та автомобільним відеореєстраторами, що є об'єктивними доказами винуватості або невинуватості учасника дорожнього руху;

– преюдиціальність рішень судів за результатами розгляду справ вказаної категорії для подальшого стягнення завданої ДТП шкоди в рамках цивільного судочинства.

Сформульовано пропозиції щодо удосконалення правового регулювання та процедури судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, безпека дорожнього руху, судовий розгляд, особливості, експертиза, докази, правові засади, удосконалення.

FEATURES OF COURT PROCEEDINGS OF CASES ON ADMINISTRATIVE OFFENSES, PROVIDED BY ART. 124 OF THE CODE OF UKRAINE ON ADMINISTRATIVE OFFENSES

Anokhin Andrii Mykolayovych,
Applicant at the Department of
Administrative and Constitutional Law
(Zaporizhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

Pustovyi Oleksandr Oleksandrovych,
PhD in Law, Police Captain,
Senior Lecturer at the Department
of Criminology and Criminal
Enforcement Law
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The scientific publication is devoted to the study of the peculiarities of judicial review of cases of administrative offenses provided for by Art. 124 of the Code of Ukraine on administrative offenses.

It is noted that this category of administrative offenses is quite widespread, because official statistics show a significant number of traffic accidents in Ukraine compared to similar indicators in EU member states.

The main features of the judicial review of cases of administrative offenses provided for by Art. 124 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, including: the difficulty of proving the culpability of the driver or other road user, if the traffic accident occurred in conditions of non-obviousness, for example, in the dark in the absence of sufficient road surface lighting, or in difficult weather conditions with limited visibility on the roads (fog, snowfall, heavy rain, etc.), or in the absence of witnesses to the event and means of automatic photo or video recording.

Other features of the judicial review of administrative offenses provided for by Art. 124 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, referred to:

– interest in the objective consideration of cases on the specified administrative offenses of representatives of insurance companies, which compensate the damage caused by the culprit of a traffic accident and in the future, in the cases provided for by law, apply for regressive claims against the convicted violator of the Traffic Rules for recovery from him insurance sums paid to the victim;

- frequent participation in the consideration of cases of administrative offenses provided for in Art. 124 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, lawyers, advocates who specialize in the judicial review of cases of this category, which is due to the complexity of such proceedings, the need to possess special knowledge, terminology, etc.;

- the expediency or necessity of conducting an auto technical examination - an expert study aimed at establishing the mechanism and circumstances of a traffic accident, the technical condition of vehicles, the reasons for the failure of their parts, as well as the circumstances that contributed or could contribute to the occurrence of a traffic accident (traffic accident) ;

- the special and often decisive value of the results of photo and video recording of a traffic accident by digital outdoor video surveillance cameras and car video recorders, which are objective evidence of the guilt or innocence of the road user;

- prejudicial effect of court decisions based on the results of consideration of cases of the specified category for further recovery of damage caused by a traffic accident within the framework of civil proceedings.

Proposals have been formulated regarding the improvement of legal regulation and the procedure of judicial review of cases on administrative offenses provided for in Art. 124 of the Code of Ukraine on administrative offenses.

Key words: traffic accident, traffic safety, court proceedings, features, expertise, evidence, legal principles, improvement.

Вступ. Дорожньо-транспортні пригоди як соціальне явище супроводжують людство з моменту появи перших колісних транспортних засобів, проте саме з активним розвитком автомобільного транспорту пов'язане стрімке зростання кількості ДТП. Останнє зумовило посилену увагу науковців та суб'єктів законотворчості до проблем профілактики та розслідування ДТП. Більшість правових норм, якими регламентовано різні аспекти забезпечення безпеки дорожнього руху містяться в нормативно-правових актах адміністративного законодавства. Особливе значення для правильного розуміння та застосування адміністративного законодавства у вказаній сфері суспільних відносин має судова практика розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП, адже такі справи завжди відрізняються складністю, конфліктом інтересів учасників відповідних суспільних відносин.

Різні аспекти дорожньо-транспортних пригод та проблемні питання забезпечення безпеки дорожнього руху досліджували у своїх працях такі відомі науковці як С. Бутник, В. Введенська, С. Гусаров, М. Долгополова, М. Лазаренко, А. Філіппов та інші відомі фахівці.

Загальній характеристиці адміністративно-правових засобів забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні присвятили свою роботу В. Сокурєнко та А. Стрижак. Окремі адміністративно-правові засоби забезпечення безпеки дорожнього руху дослідила О. Салманова.

Зарубіжний досвід забезпечення безпеки дорожнього руху досліджували І. Горбачева, Д. Козар, О. Шумейко та інші науковці.

Проте, питання особливостей судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП, залишається малодослідженим, що актуалізує проведення даного дослідження.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є дослідження особливостей судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП, з перспективою формування пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства та практики судового розгляду справ вказаної категорії.

Методологія даної публікації ґрунтується на поєднанні філософських (діалектика

та метафізика), загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, серед яких більшою мірою застосовуються прийоми логічного методу, системний та структурно-функціональний методи, формально-юридичний метод та метод юридичного моделювання.

Результати дослідження. Адміністративні правопорушення, наслідком яких є ДТП, передбачені ст. 124 КУпАП, якою встановлено, що порушення учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна, тягне за собою накладення штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права керування транспортними засобами на строк від шести місяців до одного року.

Згідно із приміткою до ст. 124 КУпАП особа, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, звільняється від адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, за умови, що учасники дорожньо-транспортної пригоди скористалися правом спільно скласти повідомлення про цю пригоду відповідно до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

У відповідності до ст. 221 КУпАП справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 «Порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна» КУпАП, розглядають судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів [1].

Віднесення розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП, до компетенції судів обумовлено особливостями санкції вказаної статті, а саме, можливістю накладення на порушника альтернативного стягнення у вигляді позбавлення права керування транспортними засобами на строк від шести місяців до одного року.

У відповідності до ч. 2 ст. 294 КУпАП постанова судді у справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржена протягом десяти днів з дня винесення постанови особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником, потерпілим, його представником до відповідного апеляційного суду [1].

Причому, згідно із Рішенням Конституційного Суду України № 2-рп/2015 від 31.03.2015 положення ч. 2 ст. 294 КУпАП щодо оскарження в апеляційному порядку постанови судді у справі про адміністративне правопорушення в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що в апеляційному порядку може бути оскаржена лише та постанова судді у справі про адміністративне правопорушення, ухвалення якої передбачене частиною першою статті 284 цього кодексу, а саме: про накладення адміністративного стягнення, про застосування заходів впливу, встановлених у статті 24¹ цього кодексу, про закриття справи [2].

У відповідності до ч. 10 ст. 294 КУпАП постанова апеляційного суду набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає (припис ч. 10 ст. 294 КУпАП визнано таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 5-р(II)/2021 від 21.07.2021) [1].

Крім того, Главою 24¹ КУпАП регламентовано перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Так, згідно із ч. 1 ст. 297⁴ КУпАП заява про перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення подається до Верховного Суду [1].

Сам судовий розгляд справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП відбувається за класичною процедурою, передбаченою Главою 22 КУпАП, проте він має певні особливості, які буде розглянуто далі.

Д. Мохнюк зазначає, що якщо в аварії постраждав «тільки метал», а водії та пасажери цілі, значить, винуватця ДТП визначатимуть у рамках розгляду справи про адміністративне правопорушення за ст. 124 КУпАП.

На місці ДТП поліція складає адміністративний матеріал: протокол про адміністративне правопорушення; схему ДТП; відбирає пояснення у водіїв та свідків. За певний час після ДТП (від 3 днів до місяця) поліція передає адміністративний матеріал до суду. Справу реєструють у канцелярії, визначається суддя, який розглядатиме справу, та дата засідання [3].

Якщо особа визнає свою вину, то далі, як правило, суддя детально не вникає в обставини справи, та майже одразу оголошує постанову у справі про адміністративне правопорушення (про визнання особи винуватою у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП, та накладення на неї адміністративне стягнення у вигляді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 850 гривень). Крім того, згідно ст. 40¹ КУпАП судовий збір по справі про адміністративне правопорушення у разі винесення судом (суддею) постанови про накладення адміністративного стягнення сплачується особою, на яку накладено таке стягнення. Помічник судді надає реквізити для сплати штрафу та судового збору. У особи є до 15 днів на їхню оплату.

Згідно ч. 2 ст. 308 КУпАП у разі несплати штрафу протягом 15 днів з дня винесення постанови у порядку примусового виконання постанови про стягнення штрафу за вчинення адміністративного правопорушення із особи підлягає стягненню подвійний розмір штрафу, а саме: 1700 гривень.

Якщо особа не визнає себе винуватою, суд з'ясує: як і за яких обставин сталося ДТП; яких помилок припустилися поліцейські, оформляючи протокол; у чому вбачаються порушення іншого водія; який розмір завданих збитків за результатами ДТП тощо [3].

Так, згідно із ст. 280 «Обставини, що підлягають з'ясуванню при розгляді справи про адміністративне правопорушення» КУпАП, «орган (посадова особа) при розгляді справи про адміністративне правопорушення зобов'язаний з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна дана особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Особливості розгляду справ про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі, безпеки на автомобільному транспорті та про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису), встановлюються статтями 279¹-279⁸ цього Кодексу» [1].

Якщо особа не визнає свою провину, суддя, як правило, відкладає розгляд справи на іншу дату, та викликає до суду по ДТП потерпілого та свідків.

Результат розгляду справи про адміністративне правопорушення залежатиме від того, хто з водіїв (або їхніх адвокатів) зможе переконати суддю у своїй правоті [3].

За результатами розгляду справи про ДТП суд приймає одне з таких рішень:

– визнає водія, на якого склали протокол, винуватим у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП;

– направляє справу на дооформлення до поліції;
закриває провадження у справі через відсутність складу адміністративного правопорушення у діях водія, на якого склали протокол.

Адміністративні справи щодо ДТП (ст. 124 КУпАП) розглядаються судом за місцем реєстрації автомобіля або за місцем проживання водія, на якого складено протокол. Місце розгляду справи має бути зазначене у протоколі про адміністративне правопорушення [3].

Ключове значення для об'єктивного судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП, має вчасно призначена та якісно проведена автотехнічна експертиза.

Предметом автотехнічної експертизи є фактичні дані про дорожню обстановку на місці пригоди, дії учасників пригоди і їх можливості, механізм ДТП, технічний стан транспортного засобу та його деталей, а також про обставини, що сприяли виникненню ДТП, що встановлює експерт-автотехнік на підставі своїх спеціальних знань і матеріалів справи (провадження).

Об'єктами автотехнічної експертизи є: слідова та речова обстановка на місці ДТП, транспортні засоби та їх деталі, вузли, агрегати, а також матеріали справи (провадження) [4].

З огляду на предмет автотехнічної експертизи та зміст окремих спеціальних знань, склалися наступні її види: автотехнічна експертиза обставин і механізму ДТП; автотехнічна експертиза технічного стану ТЗ (транспортного засобу); автотехнічна експертиза деталей ТЗ; транспортно-трасологічна експертиза (експертиза слідів на ТЗ та місці ДТП); дорожньо-технічна експертиза (експертиза стану доріг та дорожніх умов на місці ДТП).

Окрім того, для встановлення механізму ДТП та обставин, які сприяли її виникненню призначаються комплексні експертизи, зокрема комплексна медико-автотехнічна (транспортно-трасологічна), комплексна дорожньо-технічна та автотехнічна та, у зв'язку з широким поширенням відеофіксації ДТП останнім часом, – комплексна автотехнічна фототехнічна та відеотехнічна експертизи [4].

Основними завданнями автотехнічної експертизи обставин і механізму ДТП є, по перше, встановлення механізму ДТП та її елементів: визначення швидкості руху ТЗ, зокрема, з урахуванням слідів гальмування (юзу), відкидання ТЗ після зіткнення та пошкоджень, що ТЗ отримав при зіткненні). Швидкість руху транспортних засобів, з урахуванням пошкоджень може визначатися з застосуванням програмних комплексів з дослідження механізму ДТП, що рекомендовані для використання в експертній практиці; визначення допустимої швидкості руху ТЗ за певних умов (на заокругленні дороги, за умов видимості дороги); визначення віддалення ТЗ, пішоходів та інших об'єктів від місця ДТП у певні проміжки часу; визначення часу подолання ТЗ певних ділянок шляху; встановлення безпечних дистанції чи інтервалу в певних дорожніх умовах; встановлення технічної можливості запобігання ДТП гальмуванням чи маневруванням, виходячи з наданих вихідних даних; встановлення гальмового та зупинного шляхів, та інших просторово динамічних характеристик пригоди.

По-друге, завданням автотехнічної експертизи обставин і механізму ДТП є регламентація та оцінка дій водія з точки зору технічних вимог Правил дорожнього руху: встановлення належних дій учасників дорожнього руху в дорожній обстановці, що склалась перед ДТП, з метою забезпечення безпеки руху; встановлення технічної можливості запобігання ДТП гальмуванням чи маневруванням, виходячи з наданих вихідних даних; встановлення відповідності дій водія ТЗ технічним вимогам Правил дорожнього руху; встановлення причинного зв'язку між діями водія та виникненням ДТП [4].

Зазначені вище завдання автотехнічної експертизи обставин ДТП вирішуються в ході дослідження наступних питань: якою була швидкість ТЗ у різні моменти розвитку ДТП (перед ДТП, в момент наїзду, зіткнення, тощо)? Яка була швидкість ТЗ перед ДТП (в момент зіткнення), з урахуванням пошкоджень, які він отримав (які отримали ТЗ) при зіткненні? Яка максимально допустима швидкість руху ТЗ за умови даної видимості дороги (у вихідних даних зазначається, якою була видимість дороги)? Яка максимально допустима швидкість ТЗ на закругленні дороги даного радіуса (у вихідних даних зазначається радіус дороги)? Яка найменша безпечна дистанція між ТЗ в умовах даної дорожньої обстановки? Яка відстань необхідна для безпечного обгону попутного ТЗ в умовах даної дорожньої обстановки? Який гальмовий та (або) зупинний шлях ТЗ за певної швидкості його руху в умовах даної дорожньої обстановки? Як повинен був діяти водій у даній дорожній обстановці згідно з технічними вимогами Правил дорожнього руху? Чи мав водій технічну можливість запобігти наїзду з моменту виникнення небезпеки для руху (або з моменту виявлення перешкоди для руху)? Чи відповідали дії водія технічним вимогам Правил дорожнього руху? Чи були з технічної точки зору дії водія ТЗ у причинному зв'язку з виникненням ДТП? [4].

Наведений перелік не є вичерпним і в залежності від обставин дорожньо-транспортної пригоди питання можуть видозмінюватись.

Часто логічним продовженням судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП, є регресний позов до винуватця ДТП з боку страхової компанії, що здійснила виплати страхового відшкодування.

Так, згідно із ст. 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» страховик після виплати страхового відшкодування має право подати регресний позов до страхувальника або водія забезпеченого транспортного засобу, який спричинив дорожньо-транспортну пригоду:

- якщо він керував транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;
- якщо він керував транспортним засобом без права на керування транспортним засобом відповідної категорії;
- якщо він після дорожньо-транспортної пригоди за його участю самовільно залишив місце пригоди чи відмовився від проходження відповідно до встановленого порядку огляду щодо стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, або вжив алкоголь, наркотики чи лікарські препарати, виготовлені на їх основі (крім тих, що входять до офіційно затвердженого складу аптечки або призначені медичним працівником);
- якщо дорожньо-транспортна пригода визначена в установленому порядку безпосереднім наслідком невідповідності технічного стану та обладнання транспортного засобу існуючим вимогам Правил дорожнього руху;
- якщо він не повідомив страховика у строки і за умов, визначених у ст. 33 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»;
- якщо страховий випадок настав з використанням забезпеченого транспортного засобу в період, не передбачений договором внутрішнього страхування (при укладенні договору страхування з умовою використання транспортного засобу в період, передбачений договором страхування).

Також регресний позов може бути поданий до підприємства, установи, організації, що відповідає за стан дороги, якщо заподіяна у результаті дорожньо-транспортної пригоди шкода виникла з їх вини, а також до особи, яка заподіяла шкоду навмисно [5].

Проаналізуємо особливості судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП, на прикладі постанови Луцького міськрайонного суду Волинської області від 03.04.2023 у справі № 161/5035/23 (провадження № 3/161/1871/23) [6].

Так, з Управління патрульної поліції у Волинській області до Луцького міськрайонного суду Волинської області надійшли матеріали справи про притягнення до адміністративної відповідальності особа_1 за вчинення адміністративних правопорушень, передбачених статтями 124, 122⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

З протоколу про адміністративне правопорушення від 15 березня 2023 року серії ААД № 150784 вбачається, що 10 березня 2023 року о 20:39 в м. Луцьку по вул. Рівненська, 89 особа_1 керував автомобілем AUDI TT, днз номер_1, був учасником ДТП, місце якої залишив, не повідомивши працівників поліції. Такі дії особа_1 працівниками поліції кваліфіковано, як порушення п. 2.10 ПДР, відповідальність за що передбачена ст. 122⁴ КУпАП.

В судовому засіданні особа_1 свою вину в інкримінованому йому адміністративному правопорушенні не визнав та пояснив що він не мав наміру залишати місце ДТП, якби він знав про те, що таке ДТП відбулось, пояснив, що жодного удару не відчув, наскільки можливо було акуратно здійснив маневр та поїхав, про саму ДТП дізнався вже від працівників поліції.

Вивчивши матеріали справи суд прийшов до висновку про відсутність у діях особа_1 складу адміністративного правопорушення передбаченого ст. 122⁴ КУпАП.

Відсутність в діях особа-1 умислу на вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 122⁴ КУпАП, була підтверджена оглянутим в судовому засіданні відео, з якого видно, що автомобіль особа_1 хоч і допустив ДТП, проте характер зіткнення дозволяє прийти до висновку, що він удару не відчув, а отже і не міг знати та розуміти, що відбулось ДТП, оглянутий відеозапис повністю відповідає поясненням особа-1, наданими працівникам поліції та суду.

Враховуючи вищенаведене, на думку суду, особа-1 не може вважатися таким, що вчинив правопорушення, передбачене ст. 122⁴ КУпАП, умисно, а тому провадження в справі про адміністративне правопорушення відносно нього слід закрити у зв'язку з відсутністю в його діях складу адміністративного правопорушення.

З протоколу про адміністративне правопорушення серії ААД № 150783 від 15 березня 2023 року вбачається, що водій 10 березня 2023 року о 20:39 в м. Луцьку, по вул. Рівненська, 89 особа_1 керував автомобілем марки AUDI TT днз номер_1, під час руху заднім ходом не переконався в безпечності маневру, в результаті чого допустив наїзд на припаркований автомобіль марки Volkswagen Toureg днз номер_2. Внаслідок ДТП автомобілі отримали механічні пошкодження з матеріальними збитками.

Такі дії особа_1 працівниками поліції кваліфіковано, як порушення п. 10.9 ПДР, відповідальність за що передбачена ст. 124 КУпАП.

Щодо порушення особа_1 ст. 124 він вину не заперечує, проте звернув увагу на те, що інші автомобілі, на відео з камер відеоспостереження припарковані з порушенням законодавства.

Заслухавши пояснення особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, надавши їм оцінку разом з іншими наявними в матеріалах справи доказами в їх сукупності, суд дійшов висновку, що в діях особа-1 наявний склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП.

Вина особа_1 у порушенні Правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, підтверджується: протоколом про адміністративне правопорушення серії ААД № 150784 від 15 березня 2023 року, схемою місця ДТП, письмовими поясненнями особа_1 від 15 березня 2023 року, а також його поясненнями наданими в судовому засіданні, письмовими поясненнями іншого учасника ДТП, особа_2 від 10 березня 2023 року, рапортом, копією постанови від 15 березня 2023 року серії БАБ № 744651, якою особа_1 було притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 126 КУпАП, світлинами та відеозаписом з місця вчинення правопорушення.

Таким чином, дослідивши матеріали справи, оцінивши докази в їх сукупності та взаємозв'язку, враховуючи характер та ступінь суспільної небезпеки, наслідки вчиненого правопорушення, суд дійшов висновку, що своїми необережними діями направленними на порушення Правил дорожнього руху, що спричинило створення дорожньо-транспортної пригоди, особа_1 вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ст. 124 КУпАП.

Призначаючи адміністративне стягнення, суд врахував характер і ступінь вчиненого правопорушення, яке відноситься до порушення правил, норм і стандартів, що стосується забезпечення безпеки дорожнього руху, дані про особу, яка притягується до адміністративної відповідальності, ступінь його вини.

За результатами судового розгляду вказаної справи суд постановив: провадження у справі про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 122⁴ КУпАП, відносно особа_1 закрити, на підставі п. 1 ст. 247 КУпАП, за відсутністю складу адміністративного правопорушення; особа_1 визнати винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП та накласти на нього адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 850 гривень [6].

Таким чином, під час розгляду цієї справи ключову роль для визначення позиції суду зіграло відео з місця ДТП, яким було підтверджено відсутність у особа_1 умислу на вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 122⁴ КУпАП, проте підтверджено факт вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП. Така особлива роль відеоматеріалів з місця пригоди є традиційною для справ такої категорії, адже відео є максимально об'єктивним доказом винуватості або невинуватості особи (учасника дорожнього руху).

У відповідності до ст. 294 КУпАП постанова судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги. Апеляційний суд переглядає справу в межах апеляційної скарги, проте суд апеляційної інстанції не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права. Апеляційний суд може дослідити нові докази, які не досліджувалися раніше, якщо визнає обґрунтованим ненадання їх до місцевого суду або необґрунтованим відхилення їх місцевим судом.

За наслідками розгляду апеляційної скарги суд апеляційної інстанції має право: залишити апеляційну скаргу без задоволення, а постанову без змін; скасувати постанову та закрити провадження у справі; скасувати постанову та прийняти нову постанову; змінити постанову. Постанова апеляційного суду набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що до особливостей судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП, слід віднести:

– складність доведення винуватості водія або іншого учасника дорожнього руху, якщо ДТП сталася в умовах неочевидності, наприклад, в темний час доби за відсутності

достатнього освітлення дорожнього полотна, або за складних погодних умов з обмеженою видимістю на дорогах (туман, снігопад, рясний дощ тощо), або за відсутності свідків події та засобів автоматичної фото або відеофіксації;

– зацікавленість в об'єктивному розгляді справ про вказані адміністративні правопорушення представників страхових компаній, які відшкодовують завдану винуватцем ДТП шкоду та в подальшому, у передбачених законом випадках, звертаються з регресними позовними вимогами до визнаного винуватим порушника ПДД щодо стягнення з нього виплачених потерпілому страхових сум;

– часта участь у розгляді справ про адміністративні правопорушення, передбачених ст. 124 КУпАП, юристів, адвокатів, які спеціалізуються на судовому розгляді справ цієї категорії, що обумовлено складністю таких проваджень, необхідністю володіти спеціальними знаннями, термінологією тощо;

– доцільність або необхідність проведення автотехнічної експертизи – експертного дослідження з метою встановлення механізму й обставин дорожньо-транспортної пригоди, технічного стану транспортних засобів, причин виходу з ладу їх деталей, а також обставин, що сприяли чи могли сприяти виникненню дорожньо-транспортної пригоди (ДТП);

– особливе та часто вирішальне значення результатів фото та відеофіксації ДТП цифровими камерами зовнішнього відеоспостереження та автомобільним відеореєстраторами, адже відповідні фото та відеоматеріали є об'єктивними доказами винуватості або невинуватості учасника дорожнього руху;

– преюдиціальність рішень судів за результатами розгляду справ вказаної категорії для подальшого стягнення завданої ДТП шкоди в рамках цивільного судочинства.

З метою удосконалення правового регулювання та процедури судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП, доцільно передбачити в КУпАП можливість розгляду справ про вказані адміністративні правопорушення, за наявності згоди обох сторін провадження, за допомогою технології штучного інтелекту (суддя буде лише перевіряти відповідність тексту рішення, сформованого комп'ютерною програмою, вимогам чинного законодавства та обставинам справи).

Перспектива подальшого дослідження даної теми обумовлена необхідністю розробки правової основи для використання технології штучного інтелекту в процесі розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. Дата оновлення: 15.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 30.04.2023).

2. Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2015 від 31.03.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-15#Text> (дата звернення: 29.04.2023).

3. Мохнюк Д. Суд по ДТП в Україні. Адвокати Дмитро і Руслана Мохнюк. Блог. URL: <https://www.avtolawyer.inf.ua/art-sud-dtp.html> (дата звернення: 15.05.2023).

4. Інженерно-транспортна (автотехнічна) експертиза. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України: офіційний веб-сайт. URL: https://kndise.gov.ua/inzhenerno-transportna/#Загальні_положення (дата звернення: 16.05.2023).

5. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 1 липня 2004 року № 1961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1961-15#Text> (дата звернення: 17.05.2023).

6. Постанова Луцького міськрайонного суду Волинської області від 03.04.2023 у справі № 161/5035/23 (провадження № 3/161/1871/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110031503> (дата звернення: 17.05.2023).

УДК 347. 73

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.18>

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОДАТКОВИХ ПРОЦЕДУР ЗА ХАРАКТЕРОМ ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ

Бабенко Кристина Петрівна,
аспірантка кафедри податкового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

У статті досліджено диференційні критерії у системі податкових процедур й запропоновано розподіляти їх на нормотворчі процедури та процедури реалізації нормативного припису. Автором наголошено, що незважаючи на загальний характер такого структурування, вони мають особливості в податковому регулюванні. Здійснено ґрунтовний аналіз підстав структурування нормотворчих процедур та аргументовано авторську позицію про доцільність виокремлення передпроцедур в регулюванні податкових відносин, підсумком реалізації яких є «податкове» обрамлення регулювання. Цей різновид передуює податковому регулюванню.

Зазначено, що податкові процедури доцільно пов'язувати та класифікувати їх різновиди починаючи з моменту виникнення податкового обов'язку. В основу класифікації податкових процедур запропоновано покладати логіку законодавця при визначенні динаміки податкового обов'язку. З урахуванням природи податкових відносин аргументовано доцільність застосування класифікації, що включає: облікові процедури, процедури сплати, звітності, контролю, узгодження, відповідальності. Така класифікація виконує функцію диференціації податкових процедур як в режимі позитивного виконання податкового обов'язку, так і у разі формалізації деліктних відносин.

Констатовано, що виникнення податкових правовідносин завжди пов'язується з відповідним юридичним фактом, який чітко визначено в нормативному приписі, тобто вказано в законі чи підзаконному акті. Юридичні факти виступають основою динаміки податкових правовідносин і виходячи з цього породжують відповідні податкові процедури. Тільки певна сукупність юридичних фактів формує фактичний склад і породжує податковий обов'язок.

В контексті цього питання розглянуто співвідношення категорій податковий обов'язок і податкове зобов'язання; окреслено коло принципів особливостей податкового обов'язку та наголошено на непослідовності законодавця, який не розмежовуючи чітко, не визначаючи співвідношення обов'язку та зобов'язання застосовує як одну, так і іншу конструкцію.

Звернено увагу на необхідність коригування конституційної норми, а саме статті 67 Конституції України, яка не передбачає обов'язок податкового обліку, а лише закріплює обов'язок сплачувати податки й збори та обов'язок звітності (декларування).

Ключові слова: податкова процедура, податковий обов'язок, податкове зобов'язання, нормотворчі процедури, деліктні податкові процедури, юридичний факт, принцип стабільності, правосуб'єктність.

DIFFERENTIATION OF TAX PROCEDURES ACCORDING TO THE NATURE OF THE TAX LIABILITY

Babenko Krystyna Petrivna,
Postgraduate Student at the Department
of Tax Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article explores the differential criteria within the system of tax procedures and proposes to categorize them into normative procedures and procedures for the implementation of normative prescriptions. The author emphasizes that despite the general nature of such structuring, they have specific features in tax regulation. A thorough analysis of the grounds for structuring normative procedures is conducted, and the author's position on the expediency of distinguishing pre-procedures in tax regulation is justified, which result in the "tax" framing of regulation. This variety precedes tax regulation.

It is noted that tax procedures should be linked and classified starting from the moment of the occurrence of tax liability. The classification of tax procedures is proposed to be based on the logic of the legislator in determining the dynamics of tax liability. Considering the nature of tax relations, the appropriateness of applying a classification encompassing accounting procedures, payment procedures, reporting procedures, control procedures, coordination procedures, and liability procedures is argued. Such classification serves the function of differentiating tax procedures both in the regime of positive fulfillment of tax obligations and in the formalization of delictual relations.

It is stated that the emergence of tax legal relations is always associated with a corresponding legal fact, which is clearly defined in the normative prescription, that is, specified in the law or subordinate act. Legal facts serve as the basis for the dynamics of tax legal relations and, based on this, generate corresponding tax procedures. Only a certain set of legal facts forms the factual composition and gives rise to tax obligations.

In the context of this issue, the correlation between the categories of tax obligation and tax liability is discussed. The scope of fundamental peculiarities of tax obligation is outlined, and the inconsistency of the legislator, who fails to clearly differentiate and determine the relationship between obligation and liability, applying both constructions, is emphasized.

Attention is drawn to the need for amending the constitutional norm, namely Article 67 of the Constitution of Ukraine, which does not provide for the obligation of tax accounting but only enshrines the obligation to pay taxes and fees and the obligation to report (declare).

Key words: tax procedure, tax duty, tax liability, rule-making procedures, tort tax procedures, legal fact, the principle of stability, legal personality.

Постановка проблеми. Диференціація податкових процедур може здійснюватися за різними критеріями. Узагальненим і принциповим підходом може бути розподіл податкових процедур на групи, залежно від динаміки, появи та реалізації нормативного припису. В узагальненому вигляді в цій ситуації може йтися про нормотворчі процедури та процедури реалізації нормативного припису. На перший погляд подібне структурування податкових процедур має загальний характер. Загалом це так, але в той же час, у податковому регулюванні це набуває відповідних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження в нагоді стали наукові здобутки таких учених: М. П. Кучерявенка, Г. В. Россіхіної, І. М. Бондаренко, І. Є. Криницького, К. В. Николини, О. О. Середі, Б. І. Сташків, А. В. Баб'яка, Ю. В. Боднарука, А. П. Гетьмана, Л. М. Касьяненко. Саме ці науковці висвітлювали в своїх роботах

питання податкових процедур, їх класифікації, особливостей реалізації податкового обов'язку в рамках їх виконання.

Мета статті. На основі аналізу характеру податкового обов'язку дослідити структурування податкових процедур у регулюванні податкових відносин.

Виклад основного матеріалу. Реалізація учасниками податкових відносин своїх прав та виконання покладених на них обов'язків здійснюється у чітко визначених чинним податковим законодавством процедурних формах. Зважаючи на складність податкових відносин, таких процедур налічується велика кількість, що обумовлює потребу приведення їх у певну систему. Це доречно робити шляхом знаходження критеріїв, за якими їх можна класифікувати та структурувати.

У науковій літературі можна знайти різні підходи до структурування податкових процедур, що здебільшого зумовлено розвитком наукової думки у цьому напрямі. Треба погодитись із наявністю різних підстав структурування податкових процедур [1, с. 60–63]. Дійсно, це може бути підстава в основі якої лежить загальне уявлення про формування та побудову правового впливу, функцій права (нормотворчі, регулятивні та охоронні процедури). Найбільш орієнтованою на природу саме податкових відносин виглядає класифікація облікових процедур, процедур сплати, звітності, контролю, узгодження, відповідальності. Бачиться, саме останній підхід і виражає чітку орієнтованість на логіку та динаміку процедурного регулювання реалізації податкового обов'язку.

Нормотворчі процедури в системі процедурного регулювання податкових відносин займають особливе місце. Цей різновид процедур розглядають як такий, що передує податковому регулюванню, тобто до їх закінчення «податкового» обрамлення регулювання не має. Беззаперечно, що подібна форма процедурного регулювання в цілому відображає загальні підходи до появи нормативного припису в регулюванні податкових відносин.

У контексті цього треба враховувати доктринальне положення щодо впорядкування поведінки учасників податкових відносин. Має йтися про практичне значення, коли процедурне регулювання будується на: а) додержанні об'єктивно сформованих правил нормотворення (принципова розбіжність при цьому стосується появи норм, що регулюють справляння загальнодержавних та місцевих податків і зборів); б) реалізації доктринальних положень через відповідні нормативні приписи, які регулюють поведінку осіб, що додержуються законодавчо встановлених правил; в) регулюванні деліктних відносин, на підставі доктринального розуміння природи податкового конфлікту [2, с. 19].

Водночас необхідно зазначити декілька особливостей. По-перше, податкові відносини накладають окремі умови щодо появи обов'язкового припису в регулюванні справляння податкового обов'язку. Найбільш принциповим є наявність певного терміну запізнення появи припису та набуття ним чинності. Так відповідно до ст. 4 Податкового кодексу України реалізація принципу стабільності передбачає, що зміни до будь-яких елементів податків і зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року [3]. Ця особливість має гарантувати платнику право вибору реагування на принципові зміни законодавства. Припустимо, платник виконує податковий обов'язок на умовах спеціального режиму. Приймаються зміни до Податкового кодексу України, які кардинально коригують цей режим. У платника залишається можливість протягом шести місяців вирішити залишається він виконувати обов'язок у цих же умовах або переходить на іншу категорію, чи взагалі буде виконувати податковий обов'язок у загальному режимі. Отже, принцип стабільності

гарантує не тільки реалізацію законного права платника податків на вибір найбільш зручної форми виконання податкового обов'язку, а й стабільність в гарантуванні надходжень від сплати податків і зборів.

По-друге, характер нормотворчих процедур щодо появи податкового припису принципово різниться залежно від типу податку. Так поява законодавчої норми щодо сплати загальнодержавних податків і зборів спирається виключно на норми Податкового кодексу. Тобто Податковим кодексом України встановлюється як перелік загальнодержавних податків та зборів, так і вичерпний перелік елементів їх податкових механізмів. У такий спосіб реалізується повноваження виключно Верховної Ради України. Нормотворчі процедури, які гарантують справляння місцевих податків і зборів мають більш складний характер. Верховна Рада України, реалізуючи повноваження в податковому регулюванні, встановлює вичерпний перелік місцевих податків і зборів, так само як і закріплює структуру місцевих податків та зборів (перелік елементів податкового механізму) [3]. Але для виникнення обов'язку у платника необхідно, щоб на підставі вищевказаних приписів Податкового кодексу України місцевою радою було прийнято рішення щодо введення окремого податку чи збору на території такої громади.

Подібна класифікація податкових процедур, яка пов'язується з набуттям чинності припису відповідно до якого має виконуватись податковий обов'язок, безумовно, є важливою. Водночас йдеться про появу вимоги сплачувати податок чи збір. Саме тому, видається, більш змістовним є структурування податкових процедур залежно від динаміки податкового обов'язку.

Перш ніж перейти до аналізу оцінки цього змісту, хотілося б звернути увагу на співвідношення категорій податковий обов'язок і податкове зобов'язання. Якщо виходити з того, що подібна конструкція має відображати природу та характер податкових відносин, то доцільно зупинитися на податковому обов'язку. Для цього, принаймні, є дві причини: змістовна та формальна. Перша пов'язується з тим, що податкове регулювання зосереджено, переважно, на примусових засобах, виражаючи імперативну природу оподаткування [4, с. 495–505]. Застосування методу владних приписів в регулюванні, реалізації податкового обов'язку робить наголос саме на обов'язках платників, а не їх правах.

Друга враховує зміст конституційного припису. Відповідно до ст. 67 Конституції України кожен зобов'язаний сплачувати податки та збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку встановленому законом [5]. Тобто Конституція України закладає основи податкового регулювання саме через обов'язковість. Незважаючи на це, хотілося б наголосити на слушність коригування конституційної норми. Так відповідно до цієї статті йдеться про обов'язок сплати та обов'язок звітності (декларування). Але податкове регулювання об'єктивно вимагає від зобов'язаної особи ще один обов'язок – обов'язок податкового обліку. Справді, неможливо визначити ні зобов'язану особу, ні суму податку, яку треба сплатити без двох різновидів облікових дій. По-перше, це податковий облік зобов'язаних осіб (податкова реєстрація) та податковий облік об'єкта оподаткування. Саме тому, системна, закінчена конструкція податкового обов'язку передбачає наявність та узгодження трьох складових: обліку, сплати та звітності, що саме й відображено у Податковому кодексі України [3].

Термін зобов'язання асоціюється, перш за все, з диспозитивним регулюванням, що передбачає певну рівність за змістом правових статусів осіб, які представляють різні сторони правовідношень. Сумнівно, що в цьому сенсі можна аналізувати податкові відносини. Зміст податкового обов'язку визначається імперативними методами правового регулювання. Треба погодитись із тим, що державне управління в сфері фінансів (особливо податків) вимагає підкорення суб'єкта вимогам владної особи.

Зрозуміло, що імперативне регулювання податкових відносин абсолютно не виключає застосування й певних засобів узгодження, що не спираються на чіткий імперативний припис. Наприклад, платник може обрати на свій розсуд реалізацію податкового обов'язку в загальному режимі або перейти на спеціальний режим. До того ж податкове регулювання не виключає й укладення договорів щодо розстрочення або відстрочення виконання податкового обов'язку. Але обов'язково треба враховувати, що в цій ситуації подібного роду узгодження є похідним засобом реалізації імперативного припису – сплати податку або збору. Вони забезпечують найбільш зручний шлях та форму виконання такого імперативного веління.

Хотілося б наголосити, що не йдеться про плідну теоретичну дискусію (щодо виключання її доцільності), а про певну непослідовність законодавця, який не розмежовуючи чітко, не визначаючи співвідношення обов'язку та зобов'язання застосовує як одну, так і іншу конструкцію. Нормативне регулювання податкових відносин, що закріплюється Податковим кодексом України передбачає використання категорій «податковий обов'язок», «податкове зобов'язання», «грошове зобов'язання». Так згідно із ч. 36.1 ст. 36 Податкового кодексу України податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені цим Кодексом, законами з питань митної справи [3]. Водночас, податкове зобов'язання визначається як сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету або на єдиний рахунок як податок або збір на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством, та/або сума коштів, сформована за рахунок податкових пільг, що були використані платником податків не за цільовим призначенням чи з порушенням порядку їх надання [3]. А грошове зобов'язання платника податків розуміється як сума коштів, яку платник податків повинен сплатити до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, як податкове зобов'язання та/або інше зобов'язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи, та/або штрафну (фінансову) санкцію, що справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним вимог податкового законодавства та іншого законодавства [3].

Виникнення податкових правовідносин завжди пов'язується з відповідним юридичним фактом, який чітко визначено в нормативному приписі, тобто вказано в законі чи підзаконному акті. Наявність юридичного факту є тією безумовною підставою, що породжує відповідне правове реагування. Таким чином якраз і з'являються підстави виникнення, зміни чи припинення податкових правовідносин. Юридичний факт треба розглядати і як певний засіб впливу на організацію поведінки учасників відносин. Необхідно погодитись із тим, що «дія юридичного факту на розвиток податкових правовідносин передбачає узгодження двох різновидів волі. По-перше, це воля держави, яка визначає конкретний юридичний факт як ту обставину з якою пов'язуються певні правові наслідки... По-друге, це воля учасників відносин, які відповідно до нього будують свою поведінку» [4].

Отож з огляду на те, що юридичні факти виступають основою динаміки податкових правовідносин і виходячи з цього породжують відповідні податкові процедури. Передбачаючи конкретні життєві обставини, як певний поштовх у процедурному регулюванні, юридичні факти уособлюють і виражають інтереси учасників відносин. Тобто при «народженні» правової норми публічний суб'єкт може, залежно від характеру свого інтересу, виділяти та закріплювати правові наслідки, які будуть із цим пов'язуватись. Зважаючи на те, що за змістом юридичні факти є певними життєвими обставинами, треба враховувати певний діалектичний зв'язок: без норми права не може бути юридичного факту, без юридичного факту не можуть наступати відповідні правові наслідки.

Так для того щоб виник податковий обов'язок, обов'язок щодо сплати конкретного податку, мають об'єднатися принаймні декілька юридичних фактів: а) визначитись з правосуб'єктною особою, тобто фактично має народитися зобов'язана особа через проходження процедури реєстрації та отримання податкового номера; б) у зобов'язаної особи має бути (у власності чи наявності) об'єкт оподаткування, виходячи з оцінки якого через визначення бази оподаткування й визначається сума, розмір податкового зобов'язання; в) має бути визначений податковий період, тобто термін часу зі спливом якого і виникає обов'язок по сплаті. Тобто лише при наявності такої сукупності юридичних фактів формується фактичний склад і породжується податковий обов'язок.

Зупиняючись на питанні правосуб'єктності учасників податкових відносин, треба погодитись із тим, що «тільки певне правове вираження і закріплення положення людини, її ролі робить її суб'єктом права. При цьому необхідно мати на увазі певну динаміку регулювання поведінки – саме через відношення людей, через взаємне співставлення узгоджених чи суперечливих інтересів» [4]. Дійсно, лише наявність чітко законодавчо закріплених прав та обов'язків суб'єкта робить його потенційно можливим учасником відповідних галузевих відносин.

Насамперед чинна правосуб'єктність передбачає не лише межі позитивної діяльності учасника відносин, коли він організовує свою поведінку відповідно до припису закону, але й наслідки недодержання виконання своїх обов'язків, несприятливі правові заходи, які, беззаперечно, відбудуться при порушенні ним закону. «... Законодавець... виділяє три групи суб'єктів податкового правопорушення: 1) платники податків; 2) податкові агенти; 3) посадові особи платників податків та податкових агентів. При цьому, серед суб'єктів податкового правопорушення називаються також посадові особи контролюючих органів...: а) органи державної податкової служби; б) митні органи» [6, с. 195]. Вважається, подібний наголос вельми важливий, тому що в багатьох випадках податкову відповідальність пов'язують виключно з поведінкою платників. Водночас не можна виключати й порушень законодавчих приписів суб'єктами владних повноважень (наприклад, порушення процедури проведення податкової перевірки і т. ін.). Саме тому важливо враховувати, що до відповідальності може бути притягнуто будь-якого учасника відповідних відносин.

Аналіз процедурного регулювання динаміки податкового обов'язку пов'язується з позицією законодавця щодо моменту припинення в регулюванні податкового обов'язку, що пов'язується з його виконанням. Виконанням податкового обов'язку визнається сплата в повному обсязі платником відповідних сум податкових зобов'язань у встановлений податковим законодавством строк. Сплата податку та збору здійснюється платником податку безпосередньо, а у випадках, передбачених податковим законодавством, - податковим агентом, або представником платника податку [3]. На перший погляд здається, що за основу структурування податкових процедур можна взяти саме динаміку реалізації податкового обов'язку, виділивши, перш за все, три складових: облік, сплата, звітність. Мабуть, це так, але подібне структурування може бути віднесено лише щодо оцінки поведінки тих осіб, які в повній мірі та своєчасно виконали податковий обов'язок. Але це буває не завжди.

Процедурне регулювання податкових відносин, динаміки реалізації податкового обов'язку передбачає обов'язкове врегулювання процедур за межами оцінки поведінки законослухняного платника. Не можна виключати в цій ситуації й характеристику процедур, які пов'язуються та врегульовують дії учасників відносин з моменту виникнення податкового конфлікту, розв'язання податкового спору. Саме тому, характеризуючи податкові процедури та беручи за основу динаміку податкового обов'язку, потрібно виходити з того, що доцільно досліджувати також процедури, які

стосуються розв'язання суперечок між учасниками відносин, притягнення до відповідальності тих, хто не виконав в повній мірі податковий обов'язок. З огляду на це, система податкових процедур має включати: процедури податкового обліку; процедури сплати податків та зборів; процедури податкової звітності; процедури податкового контролю; процедури забезпечення виконання податкового обов'язку; адміністративні процедури вирішення податкових спорів; судові процедури вирішення податкових спорів; процедури притягнення до відповідальності осіб, які порушили податкове законодавство.

Висновки. Підсумовуючи аналіз підстав структурування нормотворчих процедур у системі податкового регулювання, треба виходити з того, що зміст податкового процедурного регулювання спрямовується на забезпечення виконання податкового обов'язку. Структурування податкових процедур залежно від динаміки податкового обов'язку має включати не лише три складові (облік, сплату та звітність), а й процедури податкового контролю; процедури забезпечення виконання податкового обов'язку; адміністративні процедури вирішення податкових спорів; судові процедури вирішення податкових спорів; процедури притягнення до відповідальності осіб, які порушили податкове законодавство. Тобто можна говорити як про податкові процедури в режимі позитивного виконання податкового обов'язку, так і про деліктні податкові процедури.

Потрібно констатувати недосконале закріплення в Податковому кодексі України категорій «податковий обов'язок», «податкове зобов'язання» та «грошове зобов'язання». Подібний підхід законодавця скоріше заплутує ніж надає якоїсь прозорості в регулюванні податкових відносин. Констатуючи такий стан норм Податкового кодексу можна зробити наступні висновки. По-перше, конструкція податкового обов'язку уособлює якраз зміст тих вимог, які законодавець визначає для регулювання поведінки зобов'язаної особи. А саме: облік, сплата та звітність – це ті складові, які формують системний підхід до розуміння характеру податкового обов'язку як сукупності дій зобов'язаної особи. По-друге, податкове зобов'язання фактично означає просто суму податку, що треба сплатити платнику. По-третє, грошове зобов'язання може або співпадати з податковим зобов'язанням, або перевищувати його. Саме тому, здається, дуже спростило цю ситуацію використання наступних категорій: податковий обов'язок (в тому сенсі в якому він розуміється в чинному Податковому кодексі України), сума податку (в сенсі розуміння податкового зобов'язання), сума податку та донарахування (в сенсі розуміння грошового зобов'язання).

Список використаних джерел:

1. Кучерявенко М.П. Податкові процедури: правова природа і класифікація: монографія. Київ: Алерта, 2009. 460 с.
2. Кучерявенко М. Доктрина податкового права. *Право України*. 2020. № 4. С. 11–20.
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n1321> (дата звернення: 01.07.2023).
4. Кучерявенко М.П. Курс податкового права. У 6 т. ТІІ: Введення в теорію податкового права. Харків: Легас. 2004. 600 с.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.07.2023).
6. Онищук Н.Ю. Податкове правопорушення за Податковим кодексом України. Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. Харків: Право. 2011. Вип. 22. С. 192–202.

УДК 346.5:654.195

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.19>

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖУРНАЛІСТА В УКРАЇНІ

Білякова Алла Віталіївна,

аспірантка

(Київський університет інтелектуальної
власності та права, м. Київ, Україна)orcid.org/0009-0007-4660-0684

У статті розкрито правовий статус журналіста в Україні на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. Доведено, що журналіст це творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який на професійній основі працює з інформацією, має встановлений природним правом, журналістськими звичаями та традиціями демократичного суспільства, міжнародним та вітчизняним законодавством правовий статус. Права журналіста це головна складова його правового статусу. Вони надають журналісту широкі можливості при виконанні професійних обов'язків та захист, як при виконання журналістських обов'язків та і їй побуті. Права журналістів є не вичерпними. Обмеження (виключення з прав) є об'єктивним чинником правового статусу журналістів, які надають можливість суб'єктам владних повноважень виключно у випадках прямо передбаченими законом тимчасово обмежувати можливості журналістів вільно здійснювати свої професійні обов'язки, . Такі обмеження застосовуються виключно з метою забезпечення публічного (не відомчого, не особистісного певного чиновника) інтересу. Такі діяння суб'єктів владних повноважень можуть бути осадженні до адміністративного суду. Гарантії реалізації прав журналістів є пріоритетним елементом правового статусу журналіста. Обов'язки журналіста це невід'ємна частина правового статусу, які мають дотримуватися певних високих етичних стандартів донесення інформації до споживачів. Посилений (особливий) соціальний захист є необхідною умовою забезпечення діяльності медіа. Правовий статус журналіста в умовах воєнного стану (війни) базується на міжнародному гуманітарному праві. В цілому зроблено висновок, що правовий статус журналіста це встановлений природним правом, законами України та Кодексом етики українського журналіста система прав, обмежень, обов'язків, гарантій безпеки та засад етичної відповідальності.

Ключові слова: етика, журналіст, законодавство, інформація, медіа, правовий статус, природне право, стандарти.

LEGAL STATUS OF A JOURNALIST IN UKRAINE

Bilyakova Alla Vitaliyivna,

Postgraduate Student

(Kyiv University of Intellectual Property
and Law, Kyiv, Ukraine)orcid.org/0009-0007-4660-0684

The article reveals the legal status of a journalist in Ukraine at the current stage of the development of our society. It has been proven that a journalist is a creative employee of a subject in the field of media who works with information on a professional basis, has a legal status established by natural law, journalistic customs and traditions of a democratic society, international and domestic legislation. The journalist's rights are the main component

of his legal status. They provide the journalist with wide opportunities in the performance of professional duties and protection, both in the performance of journalistic duties and in everyday life. The rights of journalists are not exhaustive. Restrictions (exclusion from rights) are an objective factor in the legal status of journalists, which enable subjects of power only in cases expressly provided for by law to temporarily limit the opportunities of journalists to freely perform their professional duties. Such restrictions are applied exclusively for the purpose of ensuring public (not departmental, not personal specific official) interest. Such actions of the subjects of power may be referred to the administrative court. Guarantees of journalists' rights are a priority element of a journalist's legal status. The duties of a journalist are an integral part of the legal status, which must adhere to certain high ethical standards of conveying information to consumers. Enhanced (special) social protection is a necessary condition for media activity. The legal status of a journalist in the conditions of martial law (war) is based on international humanitarian law. In general, it was concluded that the legal status of a journalist is a system of rights, restrictions, obligations, security guarantees and principles of ethical responsibility established by natural law, the laws of Ukraine and the Code of Ethics of a Ukrainian journalist.

Key words: ethics, information, journalist, Legal Status, legislation, media, natural law, standards.

Актуальність дослідження. Демократична правова держава не може існувати без «четвертої влада» – журналістики [1]. Журналістика це збір, підготовка та розповсюдження новин і пов'язаних коментарів і художніх матеріалів через друковані та електронні ЗМІ. Такі як, газети, журнали, книги, блоги, веб-трансляції, подкасти, соціальні мережі та сайти соціальних медіа, а також електронна пошта, а також через радіо, кіно і телебачення. Слово «журналістика» спочатку застосовувалося до репортажів про поточні події в друкованому вигляді, зокрема в газетах, але з появою радіо, телебачення та Інтернету в XX столітті використання цього терміну розширилося, щоб охопити всі друковані та електронні повідомлення. Найпершим відомим журналістським продуктом був бюлетень *Acta Diurna*, який видавався в Стародавньому Римі з 59 р. до н.е. В ньому публікувались важливі щоденні події, зокрема публічні виступи. Він виходив щодня і вивіщувався на видних місцях. Перші газети, що видавались регулярно з'явилися в німецьких та бельгійських містах на початку XVII століття. Перша англійська газета *Weekly Newes* почала виходити в 1622 р. [2]. Перші публіцистичні видання в Україні датуються серединою XIII століття в Львові і та початком XIX в Харкові. В кінці XIX на початку XX століття в Галичині та Буковині здійснюються розвиток української журналістики. В період доби Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки вітчизняна журналістика бурхливо розвивалась [3].

В умовах повномасштабного російсько-терористичних військ в Україні Українські, ЗМІ інформують населення про гострі погрози або поточні події, мають і далі виконувати свою роль гаранта від непропорційної централізації або можливого захоплення влади всередині країни. Журналісти повинні працювати з громадянським суспільством, щоб тимчасова цензура чи самоцензура журналістів в умовах воєнного стану не стала нормою та не перетворилася на політичну цензуру. При цьому журналісти повинні дотримуватись певних правил, встановлених Генеральним штабом ЗСУ. З міркувань безпеки існують обмеження на повідомлення про наслідки ворожого вогню. Крім того, заборонено публікувати детальну інформацію про пересування українських військ, а доступ до лінії фронту – чітко регламентований. Під час війни ці обмеження зрозумілі і журналісти звикли до них за час війни [4].

Журналістика здійснюється не в безособовій формі, а певними професіоналами, які, як правило, присвячують цій професії все своє життя – журналістами. Журналіст – це особа, яка намагається отримати, коментувати або використовувати інформацію для преси, радіо чи телебачення. Це будь-який кореспондент, репортер, фотограф або оператор, або його (її) технічний помічник кіно-, радіо- чи телевізійної техніки, який зазвичай займається такою діяльністю як своєю основною професією [5]. Їх професійна діяльність і життя це постійний ризик і нестабільність. Крім того слід врахувати, що в умовах гібридної війни це деякі псевдо журналісти, однак які мають посвідчення журналістів можуть бути й інформаційною зброєю.

Отже, з метою забезпечення публічного інтересу суспільства та гарантій безпеки журналістів законодавством прописується їх правовий статус. Законодавчі межі якого визначаються не тому, що певні наділені правотворчими повноваженнями особи суб'єктивно так вважають, а виходячи з об'єктивних засад публічного адміністрування журналістики, яка в свою чергу побудована на відповідній теорії. З'ясування якої і буде присвячена аналізована стаття.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До певних аспектів проблеми публічного адміністрування журналістики в Україні звертались увагу вчені правники О. Богданьок, М. Бояринцева, О. Вознесенська, В. Галунько, Д. Іванов, Л. Калімбет, А. Кірик, М. Марчук, Н. Лебідь, М. Савюк, Ю. Остапенко, В. Тиравський, В. Шишко та ін. Проте до аналізованих нами викликів в період дії новітнього законодавства про медіа право вони не звертались. Отже, проблема правового статусу журналіста в Україні є актуальною в умовах сьогодення.

Виклад основних положень. Журналістика ХХ століття була відзначена зростаючим почуттям професіоналізму. У цій тенденції було чотири важливі чинники: зростаюча організація працюючих журналістів; спеціалізована журналістська освіта; зростаюча кількість літератури; присвяченої історії, проблемам і техніці масової комунікації; зростання почуття соціальної відповідальності з боку журналістів. В цілому це призвело до того, що почуття соціальної відповідальності помітно зросло в результаті спеціалізованої освіти та широкого обговорення обов'язків преси в книгах і періодичних виданнях, а також на зборах асоціацій. Такі звіти, як звіт Королівської комісії з питань преси (1949р) у Великій Британії, Комісії зі свободи преси в Сполучених Штатах, значно стимулювали самоперевірку з боку журналістів-практиків [6]. Сучасна журналістика в Україні отяжена повномасштабним російсько-терористичним вторгненням військ в Україні.

Згідно з Законом України від 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» Журналіст – це творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який професійно збирає, одержує, створює, редагує, поширює і забезпечує підготовку інформації для медіа. Статус журналіста підтверджується документом, виданим суб'єктом у сфері медіа, професійною чи творчою спілкою журналістів. Документ, що підтверджує статус журналіста, має містити найменування та вид медіа, його ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа або найменування професійної чи творчої спілки, фото, прізвище, ім'я та по батькові журналіста, номер документа, дату видачі і строк його дії, підпис особи, яка видала документ [7].

На думку М. Бояринцевої адміністративно-правовий статус громадянина – це встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами система прав та обов'язків громадянина, які реалізуються через суспільні відносини в сфері державного управління, та забезпечуються системою юридичних гарантій на участь в управлінні державними справами і задоволенні публічних та особистих інтересів

через діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Зміст адміністративно-правового статусу громадянина розкривається через його елементи. Елементами адміністративно-правового статусу громадянина визначено: права; обов'язки; юридичні гарантії. Чітке визначення елементів адміністративно-правового статусу громадянина та включення до його складу таких категорій як права, обов'язки та юридичні гарантії їх забезпечення, охорони та захисту дозволяє, на думку вченої, відокремити передумови набуття адміністративно-правового статусу громадянина, розкрити його зміст та визначити специфічний елемент такого статусу [8]. В свою чергу Н. Лебідь доводить, що адміністративно-правовий статус державних інспекцій є складною правовою конструкцією, який включає в себе його цілі, завдання, функції; компетенцію; організаційний блок елементів та відповідальність [9].

Гарантії реалізації прав журналістів стали одним із пріоритетних напрямків удосконалення законодавства не тільки в Україні, а й у всьому світі. Саме ця діяльність пов'язана з ризиками, з перебуванням працівників ЗМІ в районах бойових дій та надзвичайних ситуацій. На жаль, небезпека для журналістів виникає, в умовах воєнного стану та мирного часу, коли державні органи, юридичні особи та навіть поліція перешкоджають журналістам виконувати їхні професійні обов'язки. Тому на державному рівні має бути забезпечено дотримання прав журналістів як осіб, діяльність яких пов'язана з професійним ризиком [10]. Найбільш резонансним прикладом зазначеного є викрадення і вбивство журналіста та засновника інтернет-видання «Українська правда» Г. Гонгадзе. Обставини смерті якого стали національною драмою і приводом для протестів [11].

Журналіст при виконанні професійних обов'язків має право: здійснювати письмові, аудіо- та відеозаписи із застосуванням необхідних технічних засобів; безперешкодно відвідувати приміщення суб'єктів владних повноважень, відкриті заходи, які ними проводяться, та бути особисто прийнятим у розумні строки їх посадовими і службовими особами; не розкривати джерело інформації або інформацію, яка дає можливість встановити джерела інформації; збирати інформацію в районах стихійного лиха, катастроф, у місцях аварій, масових безпорядків, воєнних дій; поширювати підготовлені ним матеріали (фонограми, відеозаписи, письмові тексти тощо) за власним підписом (авторством) або під умовним ім'ям (псевдонімом); відмовитися від авторства (підпису) на матеріал, якщо його зміст після редакційної правки (редагування) суперечить його переконанням; на вільний доступ до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів. На жаль переважна більшість з цих прав журналістів може бути обмежена законами України [7].

Одним із таких обмежень є комплексний інститут акредитації, коли як вважає вітчизняний законодавець, з метою створення сприятливих умов для здійснення журналістами професійної діяльності суб'єкт владних повноважень може здійснювати їх акредитацію. Усі дії, пов'язані з акредитацією, мають ґрунтуватися на принципах відкритості, рівності, справедливості з метою забезпечення права громадськості на одержання інформації через медіа. Відсутність акредитації не може бути підставою для відмови у допуску журналіста на відкриті заходи, що проводить суб'єкт владних повноважень. При цьому суб'єкти владних повноважень, що акредитували журналіста можуть припинити акредитації зокрема у разі неодноразового грубого порушення ним обов'язків [12]. Наприклад, Міністерством оборони України журналістам А. Станко та М. Пастико було скасовано дозвіл на роботу в зоні бойових дій, після оприлюднення ними репортажу з звільненої Херсонщини, завдяки яким весь світ побачив патріотизм та щирі радість зустрічі громадянами України, які знаходились під тимчасовою окупацією Збройних сил, інших сил безпеки і оборони України дозвілу [13].

Журналіст зобов'язаний: подавати для поширення достовірну інформацію та дотримуватися вимог Кодексу етики українського журналіста; задовольняти прохань осіб, які надають інформацію, щодо їх авторства або збереження таємниці авторства; відмовлятися від доручення редактора (керівника медіа) чи редакції, якщо воно не може бути виконано без порушення закону; представлятися та у разі особистої присутності пред'являти документ, що підтверджує його професійну належність; утримуватися від поширення в комерційних цілях інформаційних матеріалів, які містять рекламні відомості [7].

Кодекс етики українського журналіста, затверджений 12 грудня 2013 р. на Пленумі Національної спілки журналістів України. Згідно з яким, зокрема: свобода слова та висловлювань є невід'ємною складовою діяльності журналіста; служіння інтересам влади чи засновників, а не суспільства, є порушенням етики журналіста; журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини; висвітлення судових процесів має бути неупередженим щодо звинувачених; журналіст не розкриває своїх джерел інформації; повага до права громадськості на повну та об'єктивну інформацію про факти та події є найпершим обов'язком журналіста; редакційна обробка матеріалів, включаючи знімки, текстівки, заголовки, відповідність відеоряду та текстового супроводу, тощо не повинні фальсифікувати зміст; факти, судження та припущення мають бути чітко відокремлені одне від одного; точки зору опонентів, в тому числі тих, хто став об'єктом журналістської критики, мають бути представлені збалансовано; не допускається таке вибіркоче цитування соціологічних досліджень, яке призводить до викривлення змісту; журналіст зобов'язаний зробити все можливе для виправлення будь-якої поширеної інформації, якщо виявилось, що вона не відповідає дійсності; журналіста не можна службовим порядком зобов'язати писати чи виконувати будь-що, якщо це суперечить його власним переконанням чи принципам; журналіст має бути особливо обережним при висвітленні питань, пов'язаних із дітьми; свідоме порушення норм журналістської етики є абсолютно несумісним з професійною журналістикою [14].

Журналістам закон надає посилений (особливий) соціальний захист з урахуванням специфіки їх діяльності. Підставами застосування окремих і особливих норм соціального захисту журналістів є певні специфічні риси та умови журналістської діяльності: творчий характер, інтенсивність інтелектуальної праці, її нерегульована тривалість за умов жорсткої регламентації редакційного і технологічного циклу підготовки та випуску видань і програм; суспільно впливове за наслідками значення роботи, висока соціальна відповідальність за свою працю та її результати; постійно значне морально-психологічне навантаження і напруженість, виконання службових обов'язків і реалізація творчих планів у стресових ситуаціях; систематичне перебування у відрядженнях та роз'їздах, включаючи відрядження до місць надзвичайних подій, професійна творча діяльність в екстремальних умовах, виконання спеціальних завдань з ризиком для здоров'я і життя; необхідність здійснювати власний творчий пошук нової потрібної інформації та її джерел, наявність об'єктивних і суб'єктивних труднощів та перешкод у добуванні інформації; прояви морально-психологічного тиску, погрози та безпосередні загрозливі дії проти журналіста у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків [7].

Що стосується особливостей правового статусу журналіста в умовах воєнного стану то, міжнародне гуманітарне право встановлює основну міжнародно-правову базу, яка регулює діяльність журналістів у збройних конфліктах. Статус військових кореспондентів визначається Третьою Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими 1949р., яка передбачає, що військові кореспонденти, взяті в полон під

час роботи в зонах конфлікту, вважаються військовополоненими. Такі журналісти захищені ст. 4 Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими. Це положення підтверджено в Додатковому протоколі I до Женевської конвенції про захист жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р. Крім того, захист міжнародного гуманітарного права було поширено на інші категорії журналістів, які не акредитовані збройними силами. У зв'язку з цим, варто визначити категорії журналістів, які працюють в зонах конфліктів. Міжнародне гуманітарне право поділяє журналістів на дві категорії в зонах збройних конфліктів, а саме: військові кореспонденти, які супроводжують військових, тобто акредитовані при збройних силах і незалежні журналісти, які не пов'язані з військовими. Загалом на думку, А. Кірик журналіста під час збройних конфліктів можна визначити як особу, яка намагається здобувати інформацію, коментувати її чи використовувати її з метою публікації в пресі, на радіо чи на екрані, або їх помічники. Військовий кореспондент також може бути визначений як кожний спеціалізований журналіст на театрі воєнних дій під керівництвом та під захистом збройних сил воюючої сторони, завданням якого є повідомлення про відповідні події під час ворожих дій. З визначення зрозуміло, що військові кореспонденти захищені збройними силами, тоді як незалежні журналісти не перебувають під таким особливим захистом [15].

Висновки: Все вищенаведене дає можливість узагальнити наступні чинники щодо правового статусу журналіста в Україні:

- журналіст – це творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який на професійній основі працює з інформацією, має встановлений природним правом, міжнародним та вітчизняним законодавством правовий статус;
- права журналіста це головна складова його правового статусу, який надає широкі можливості його при виконанні професійних обов'язків;
- обмеження (виключення з прав) є об'єктивним чинником правового статусу журналістів, які надають можливість суб'єктам владних повноважень згідно з законом під наглядом адміністративного суду, з метою забезпечення публічного інтересу тимчасово обмежувати можливості журналістів вільно здійснювати свої професійні обов'язки;
- гарантії реалізації прав журналістів є пріоритетним елементом правового статусу журналіста;
- обов'язки журналіста це невід'ємна частина правового статусу, які мають дотримуватися певних високих етичних стандартів донесення інформації до споживачів;
- посилений (особливий) соціальний захист є необхідною умовою забезпечення діяльності медіа;
- правовий статус журналіста в умовах воєнного стану (війни) базується на міжнародному гуманітарному праві.

Отже, правовий статус журналіста – це встановлений природним правом, законами України та Кодексом етики українського журналіста система прав, обмежень, обов'язків, гарантій безпеки та засад етичної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. «Четверта влада» в Україні: міф чи реальність? Pressa. 2022. URL: <https://pressassociation.org.ua/ua/chetverta-vlada-v-ukra%D1%97ni-mif-chi-realnist/>
2. Journalism. Britannica encyclopedia. 2022. URL: <https://www.britannica.com/topic/journalism>
3. Українська преса, історія дослідження української преси. Енциклопедія Історії України. 2022. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I2>

1DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=uiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=ukrajinska_presa_istorija_doslidzhennja_ukrajinskoji_presy

4. Тиравський В. Як змінилась українська журналістика за рік війни. Foreign Ukraine. 2023. URL: <https://foreignukraines.com/2023/03/04/how-ukrainian-journalism-changed-during-the-year-of-the-war/>

5. Journalists. How does Law protetst in war. 2022. URL: https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/journalists

6. Journalism. Britannica encyclopedia. 2022. <https://www.britannica.com/topic/journalism>

7. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста. Закон України 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР. *Верховна Рада України*. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80#Text>

8. Бояринцева М. Адміністративно-правовий статус громадянина України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 20 с.

9. Лебідь Н. Адміністративно-правовий статус державних інспекцій в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 20 с.

10. Шишко В. правовий статус журналіста: до постановки проблеми. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: збірник тез доповідей учасників учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 08 грудня 2022 року) / Упорядники: Д.Є. Забзалюк, В. О. Кучер. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 234 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5091/1/08_12_2022.pdf#page=227

11. Викрадення Георгія Гонгадзе. Суспільне. 2021. Новини. <https://suspilne.media/63149-20-rokiv-z-vikradenna-georgia-gongadze-hronika/>

12. Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ «Про інформацію»/ *Верховна Рада України*. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

13. Богданьок О. Журналістів позбавили акредитації за репортажі з Херсона. Медійники вимагають її повернути. Суспільне. Новини. 2022. URL: <https://suspilne.media/316270-zurnalistiv-pozbavili-akreditacii-za-reportazi-z-hersona-medijniki-vimagaut-ii-povernuti/>

14. Кодекс етики українського журналіста. Схвалено з'їздом підписантів Етичного кодексу у м. Києві, жовтень 2013 року. 2022. Національна спілка журналістів України. <http://uju.rv.ua/codex.html>

15. Кірик А. Ю. Правовий статус журналістів під час збройних конфліктів. Право і Суспільство. 2023. № 1. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/1_2023/1_2023.pdf#page=374

УДК 342.56:35

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.20>

ЗАСАДИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРАВОСУДДЯ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЧИННИК ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Бойко В'ячеслав Петрович,
orcid.org/0000-0002-3505-4530
кандидат юридичних наук,
здобувач наукового ступеня
доктора наук
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

У статті активізовано засади незалежності правосуддя, як невід'ємних чинників справедливого та ефективного захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні. Доведено, що незалежність правосуддя є наріжним чинником існування без забезпечення якого взагалі не можна говорити про доцільність функціонування судової гілки влади в правовій демократичній державі. Адже, без забезпечення гарантій незалежності правосуддя не можливо забезпечити справедливе та ефективне відновлення прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб у судовій системі. Зроблено висновок, що будь-який орган їх посадова (службова) особа законодавчої, виконавчої чи судової гілок влади не можуть погіршувати рівень самостійності суду й недоторканності його суддів. За юридичною природою незалежність правосуддя є принципом судочинства, що втілюється в правотворчість, в судові рішення та правозастосування адміністративних органів. Узагальнено, що незалежність правосуддя гарантується національним, Європейським та міжнародним правом, зовнішніми виразами яких є відповідні джерела, які всі свою чергу базуються на постулаті філософії права, що рішення по судовій справі це виключно компетенція судді, яке приймаються ним без будь якого тиску (спокус) на основі закону та власної правосвідомості – в умовах сьогодення верховенства права. Незалежність суду включає гарантії діяльності органів суддівського врядування та суддівського самоврядування належне функціонування суб'єктів публічної адміністрації судової гілки влади. Доведено, що ключову роль у забезпеченні належності правосуддя мають відгравати суб'єкти громадянського суспільства, які мають захищати суд (суддів) від можновладців, що посягають на їх чесноти. належна довіра громадян до суддів (суду) є необхідною умовою належного забезпечення незалежності правосуддя.

Ключові слова: верховенство права, недоторканість, незалежність, принцип, справедливність, суд, суддя.

THE PRINCIPLES OF THE INDEPENDENCE OF JUSTICE AS AN INTEGRAL FACTOR IN THE EFFECTIVE PROTECTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS

Boyko Vyacheslav Petrovych,
orcid.org/0000-0002-3505-4530
Doctor of Law,
Postdoctoral Student
(Research Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

The article activates the principles of the independence of justice as integral factors of fair and effective protection of the rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine. It has been proven that the independence of justice is the cornerstone of existence, without ensuring which it is impossible to talk about the expediency of the functioning of the judicial branch of government in a legal democratic state. After all, without guaranteeing the independence of justice, it is not possible to ensure a fair and effective restoration of the rights, freedoms and legal interests of individuals, rights, and legal interests of legal entities in the judicial system. It was concluded that anybody, their official (official) person of the legislative, executive, or judicial branches of power cannot impair the level of independence of the court and the inviolability of its judges. By its legal nature, the independence of justice is a principle of the judiciary, which is embodied in law-making, in court decisions and law enforcement by administrative bodies. It is summarized that the independence of justice is guaranteed by national, European, and international law, the external expressions of which are the relevant sources, which in turn are based on the postulate of the philosophy of law, that the decision on a court case is exclusively the competence of the judge, which is made by him without any pressure (temptation) on the basis of the law and one's own legal awareness - in the conditions of today's rule of law. The independence of the court includes guarantees of the activities of bodies of judicial governance and judicial self-governance, the proper functioning of subjects of public administration of the judicial branch of power. It has been proven that the key role in ensuring the proper administration of justice should be played by subjects of civil society, who should protect the court (judges) from those in power who sow their virtues. citizens' proper trust in judges (the court) is a necessary condition for ensuring the independence of justice.

Key words: court, independence, judge, justice, principle, Rule of Law, untouchability.

Актуальність теми. В системі теорії розподілу влад невід'ємне місце належить судовій. В свою чергу необхідно підкреслити, що незалежність правосуддя є наріжною складовою правової демократичної держави. Без досягнення якого фізичні та юридичні особи не зможуть знайти справедливість при вирішенні правових суперечок. Проте, протягом майже тридцяти років політичні еліти декларуючи створення незалежної судової гілки влади, так і не наважились здійснити це. З ростом громадської активності та моніторингу діяльності органів правосуддя з боку громадян, зазначена проблематика стала більш досяжною для вирішення [1].

Отже, проблема засад незалежності правосуддя, як невід'ємний чинник ефективного захисту прав та свобод людини і громадянина залишається актуальною в умовах сьогодення.

Зв'язок теми із сучасними дослідженнями. До наукової проблеми засад незалежності правосуддя, як невід'ємного чинника ефективного захисту прав та свобод людини і громадянина в парадигмі правової держави звертали свою увагу вітчизняні вчені

серед них: В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Бачеріков, В. Бевзенко, В. Галуцько, Л. Глушченко, О. Дубенко, А. Іванищук, В. Кравчук, О. Кузьменко, О. Міщенко, С. Потапенко, А. Руденко, Я. Рябченко, М. Сорока, С. Стеценко, О. Умнова, Е. Швед, Н. Шевцова, О. Яцун та ін. Проте, вони безпосередньо до аналізованої нами проблеми не звертались, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних чи спеціальних викликах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі філософії права, теорії адміністративного права і процесу, норм діючого законодавства активізувати засади незалежності правосуддя, як невід'ємний чинник ефективного захисту прав та свобод людини і громадянина.

Викладення основних положень. В Конституції України однозначно прописано засади незалежності суду та недоторканність судді. Стосовно того, що Вища рада правосуддя, має вживати заходів щодо забезпечення незалежності суддів. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права [2].

Профільний Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII деталізував, здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, які відповідно до закону не є учасниками судового процесу, щодо розгляду конкретних справ судом не розглядаються, якщо інше не передбачено законом. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади. Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності діє суддівське самоврядування [3].

На думку Конституційного суду України, зниження рівня гарантій незалежності суддів опосередковано може призвести до обмеження можливостей реалізації права на судовий захист. Адже, незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону. Незалежність суддів забезпечується насамперед особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; заборонаю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням [4].

На рівні ООН визначені Основні принципи незалежності судових органів, що схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. Згідно з яким незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані шанувати незалежність судових органів і дотримуватися її. Судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до

закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин. Судові органи володіють компетенцією стосовно всіх питань судового характеру і мають виняткове право вирішувати, чи входить передана їм справа до їхньої встановленої законом компетенції. Не повинно мати місця неправомірне чи несанкціоноване втручання в процес правосуддя, і судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду. Цей принцип не перешкоджає здійснюваному відповідно до закону судовому перегляду чи пом'якшенню вироків, винесених судовими органами. Кожна людина має право на судовий розгляд у звичайних судах або трибуналах, які застосовують встановлені юридичні процедури. Не повинні утворюватися трибунали, що не застосовують встановлені належним чином юридичні процедури, з метою підміни компетенції звичайних судів або судових органів. Принцип незалежності судових органів дає судовим органам право і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін [5].

В юридичній літературі існують певні тенденції до розуміння сутності засад незалежності правосуддя. Так, С. Кічмаренко доводить, що зміст незалежності судової влади прямо випливає з принципу незалежності судової влади і може розглядатись у вузькому й широкому розумінні. У першому випадку – як незалежність суддів під час винесення ними рішення в юридичній справі, у другому – як комплекс правових заходів щодо недопущення впливу на суддів, забезпечення належних умов для праці й побуту суддів та інших представників судової влади, надання якісних адміністративних послуг у системі судової влади. До сфери, яка впливає на незалежність судової влади, належать проблеми формування суддівського корпусу, організаційно-правові питання, взаємодія з адвокатами і прокурорами, протидія діяльності деструктивних псевдогромадських організацій [6]. І. Камінська вважає, що незалежність суду як засада організації судової влади – це основоположна ідея формування і реалізації судової влади з метою забезпечення кожному права на справедливий суд через дотримання верховенства права та утвердження відповідальності судової влади перед суспільством [7]. Шультгач під принципом незалежності суддів визначає передбачену чинним законодавством фундаментальну засаду, яка передбачає здійснення суддями процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Розглянутий вченою принцип є двоєдиним. Незалежність суддів при здійсненні правосуддя обов'язково передбачає їх підпорядкування лише закону, інакше вона може привести до беззаконня і свавілля. Тому чим повніше і точніше в процесуальному законі регламентована діяльність суддів з розгляду і вирішення судових справ, тим більше гарантії від свавілля. Суддя вирішує справи на підставі закону, відповідно до своєї правосвідомості, в тих умовах, що виключають сторонній вплив на нього. Без належного забезпечення принципу незалежності суддів не можна повною мірою реалізувати інші принципи правосуддя та забезпечити ефективний судовий захист прав і свобод людини і громадянина [8]. Т. Мартянова підкреслює інституційний (організаційний) аспект незалежності суду. Який полягає в управлінському та фінансовому відокремленні судової влади від інших гілок влади; змістовний (функціональний) аспект передбачає самостійний розгляд судом конкретної справи, у тому числі виключні повноваження в судовому процесі на основі норм права, що підлягають застосуванню в конкретній справі, що розглядається [9]. О. Кучинська та Ю. Циганюк визначаючи категорійне розуміння, що незалежність суду полягає у тому, що виокремити один єдино правильний підхід до розуміння неможливо, а тому «незалежність суду» слід розглядати як єдине та в той же час багатогранне явище, що є і елементом системи стримувань та противаг, і принципом (засадою) функціонування судової

влади, її якісною характеристикою, і елементом права на суд, і мірою свободи суду у відносинах із іншими гілками державної влади [10].

Отже, все вище наведене дає можливість сформулювати наступні узагальнення щодо засади незалежності правосуддя, як невід'ємний чинник ефективного захисту прав та свобод людини і громадянина: незалежність правосуддя є наріжним чинником існування без забезпечення чого взагалі не можна говорити про доцільність функціонування судової гілки влади в правовій державі; без забезпечення гарантій незалежності правосуддя не можливо забезпечити справедливе та ефективне відновлення прав і свого громадянина і людини в судовій системі; будь-який орган їх посадова (службова) особа законодавчої, виконавчої чи судової гілок влади не можуть погіршувати рівень самостійності суду й недоторканності його суддів; за юридичною природою незалежність правосуддя є принципом судочинства, що втілюється в правотворчість, в судові рішення та правозастосування адміністративних органів; незалежність правосуддя гарантується національним Європейським та міжнародним правом та зовнішнім його виразом відповідними джерелами, які всі свою чергу базуються на постулаті філософії права, що рішення про судовій справі це виключно компетенція судді, яке приймаються ним без будь якого тиску (спокус) на основі закону та власної правосвідомості; незалежність суду включає гарантії діяльності органів суддівського врядування та суддівського самоврядування належне функціонування суб'єктів публічної адміністрації судової гілки влади; ключову роль у забезпеченні належності правосуддя мають відігравати суб'єкти громадянського суспільства, які мають захищати суд (суддів) від можновладців, що посягають на їх чесноти; висока довіра громадян до суддів (суду) є необхідною умовою належного забезпечення незалежності правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Сліпенюк В. Забезпечення незалежності суддів як одне із завдань вищої ради правосуддя. *Правова держава*. 2017. № 27. С. 19–24. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/233730>
2. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31.
4. Незалежність. Конституційний суд України 2023. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/55264-nezalezhnist>
5. Основні принципи незалежності судових органів. Схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. *Верховна Рада України: офіційний веб-портал*. 2017. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_201
6. Кічмаренко С. М. Адміністративно-правове забезпечення незалежності судової влади в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2017. 18 с.
7. Камінська І. В. Незалежність суду як засада організації судової влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2016. 18 с.
8. Шульгач Н. М. Поняття та сутність принципу незалежності суддів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 6. С. 227–230.
9. Мартьянова Т. С. Пряма дія Конституції України як умова незалежності судової влади. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 54–56.
10. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Системність поняття «незалежність суду». *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 94–100.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.21>

НОРМОТВОРЧІ ПОВНОВАЖЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У ГАЛУЗІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

Брановицький Віктор Володимирович,
orcid.org/0000-0002-4339-2214
кандидат економічних наук,
докторант
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)
адвокат, старший партнер
АО «КБ Партнерс»

Статтю присвячено нормотворчим повноваженням центральних органів виконавчої влади у галузі природокористування, сучасному стану їх нормативно-правового забезпечення та шляхам його удосконалення. Для обґрунтування її актуальності було окреслено поставлену проблему, яка полягає у значенні функції нормативно-правового регулювання, неналежному стані наукових розробок за напрямком нормативно-правового забезпечення та реалізації даної функції у названій галузі, пов'язаних із цим проблемах. В окреслених цілях було коротко наведено аналіз останніх досліджень й публікацій і наголошено на тому, що багато питань з окресленої проблематики залишаються недослідженими.

Метою статті стало визначення сучасного стану та формулювання шляхів удосконалення нормативно-правового забезпечення виконання нормотворчих повноважень центральними органами виконавчої влади у названій галузі публічного адміністрування. Для її досягнення було виконано наступні завдання: визначити уповноважених центральних органів виконавчої влади на здійснення нормативно-правового регулювання галузі природокористування; встановити і розмежувати їх компетенцію з цього приводу; з'ясувати основні проблеми і недоліки властиві нормативно-правовій регламентації їх нормотворчих повноважень; сформулювати пропозиції з удосконалення чинного законодавства з окресленої проблематики.

У статті наголошено на тому, що єдиним суб'єктом нормотворчих повноважень у системі центральних органів влади, наділених компетенцією публічного адміністрування галузі природокористування, який уповноважений здійснювати нормативно-правове регулювання шляхом видання власних нормативно-правових актів, є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Розглянуто його повноваження у цій сфері. Приділено особливу увагу проблемі неузгодженості його компетенції із повноваженнями Кабінету Міністрів України. Перераховано проблеми й недоліки, властиві нормативно-правовим актам, які закріплюють за ними повноваження із прийняття нормативно-правових актів. Запропоновано шляхи їх вирішення.

З'ясовано, що реалізація функції нормативно-правового регулювання непрямым чином покладена також на решту центральних органів виконавчої влади, які виконують свої повноваження виключно у галузі природокористування.

У висновках узагальнено відомості з приводу системи центральних органів виконавчої влади та належних їм правомочностей із нормативно-правового регулювання.

Підсумовано основні проблеми, характерні для сучасного стану нормативно-правового забезпечення виконання функції нормативно-правового регулювання розглянутими у статті суб'єктами публічної адміністрації. Сформульовано шляхи його удосконалення, включаючи необхідність подальших наукових розробок, заходи зі спонукання реалізації нормотворчих повноважень належним чином та внесення змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів.

Ключові слова: природокористування, центральні органи виконавчої влади, суб'єкти публічної адміністрації, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Кабінет Міністрів України, нормотворчі повноваження, нормативно-правове регулювання, нормативно-правові акти.

NORMATIVE POWERS OF THE CENTRAL EXECUTIVE BODIES IN THE FIELD OF NATURE MANAGEMENT: THE CURRENT STATE OF REGULATORY SUPPORT AND WAYS TO IMPROVE IT

Branowicki Wiktor Volodymyrovych,
 orcid.org/0000-0002-4339-2214
 PhD in Economics, Doctoral Student
 (Yaroslav Mudryi National Law
 University, Kharkiv, Ukraine),
 Attorney at Law, Senior Partner Law Firm
 "KB Partners"

The article deals with the normative powers of the central executive bodies in the field of nature management, the current state of their regulatory and legal support and ways to improve it. The problem, which consists in the definition of the function of regulatory regulation, the inadequate state of scientific advancements in the direction of regulatory support, and the implementation of this function in this area, related to these problems, was identified to substantiate its relevance. For the purposes outlined, an analysis of recent studies and publications was briefly presented and it was emphasized that many issues on the outlined issues remain unresolved.

The purpose of the article was to determine the current state and formulate ways to improve the regulatory and legal support for the implementation of normative powers by central executive bodies in the named field of public administration. The following tasks were carried out to achieve this goal: identifying the central executive bodies that are authorized to implement normative and legal regulation in the field of nature management; establishing and defining their competence in this regard; outlining the main issues and flaws in the normative and legal regulation of their normative powers; and formulating suggestions for improving the existing legislation on the aforementioned topics.

The article emphasizes that the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine is the only subject of normative powers in the system of central authorities endowed with the competence of public administration of the field of nature management, which is authorized to carry out normative legal regulation by issuing its normative legal acts. Its powers in this area were considered. Particular attention was paid to the problem of inconsistency of its competence with the powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine. The problems and shortcomings inherent in normative legal acts, which assign them the authority to adopt normative legal acts, are listed. Suggested solutions for them.

It is found that the implementation of the function of regulatory and legal regulation is also indirectly entrusted to the rest of the central executive bodies, which exercise their powers exclusively in the field of nature management.

The conclusions summarize the information about the system of central executive bodies and their respective powers of regulatory and legal regulation. The main problems are characteristic of the current state of legal support for the performance of the function of legal regulation by the subjects of public administration considered in the article are summarized. The need for more scientific advancements, initiatives to support the effective use of normative powers, and modifications and additions to current regulatory legislative acts are all suggested as ways to improve it.

Key words: nature management, central executive bodies, subjects of public administration, Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, normative powers, normative legal regulation, normative legal acts.

Постановка проблеми. Нормативно-правове регулювання є однією з основних публічних функцій, виконання якої формує необхідні сприятливі та ефективні умови для реалізації права громадян на користування природними об'єктами права власності народу України. Однак його механізми здійснення, насамперед з окресленою вище метою, і сучасний стан нормативно-правового забезпечення у галузі природокористування є майже недослідженими, що призводить до недосконалостей чинного законодавства і практики діяльності суб'єктів публічної адміністрації з цих питань, а також, як наслідок, знижує рівень гарантування та дотримання зазначеного вище конституційного права громадян. Викладене обумовлює актуальність проведення наукових розробок за напрямком дослідження системи суб'єктів нормотворчих повноважень у цій сфері, їх компетенції, нормативно-правового базису їх діяльності тощо. При цьому, особливо вважаємо за доцільне звернути увагу на необхідність окремого наукового пізнання перерахованих питань по відношенню до центральних органів виконавчої влади, система яких у галузі природокористування є доволі розгалуженою, а їх діяльність зосереджена безпосередньо на галузі природокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні аспекти реалізації нормотворчих повноважень центральних органів виконавчої влади стали предметом досліджень таких вчених, як Д. В. Бараненко, О. С. Дніпров, В. В. Жидецька та ін. Однак, попри їх вагомий внесок у розвиток науки адміністративного права, наразі все ще залишається багато недосліджених питань, особливо з позицій їх вивчення як способу адміністративно-правового забезпечення права громадян на користування природними об'єктами права власності народу України. Зокрема, не розкритою є повна система центральних органів виконавчої влади як суб'єктів нормотворчих повноважень у вказаній галузі з урахуванням доступних їм способів прямого і непрямого нормативно-правового регулювання, їх компетенція та особливості її нормативно-правової регламентації. Крім того, на практиці їх повноваження залишаються нерозмежованими з іншими суб'єктами публічної адміністрації, а законодавство містить порушення нормотворчої техніки.

Цілі статті. Зважаючи на це, метою статті є визначення сучасного стану та формулювання шляхів удосконалення нормативно-правового забезпечення виконання нормотворчих повноважень центральними органами виконавчої влади у названій галузі публічного адміністрування. Для її досягнення було поставлено наступні завдання: визначити уповноважених центральних органів виконавчої влади на здійснення нормативно-правового регулювання галузі природокористування; встановити і розмежувати їх компетенцію з цього приводу; з'ясувати основні проблеми і недоліки властиві нормативно-правовій регламентації їх нормотворчих повноважень; сформулювати пропозиції з удосконалення чинного законодавства з окресленої проблематики.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до їх виконання, зазначимо, що сьогодні у галузі природокористування функціонує значна кількість центральних органів виконавчої влади, однак не дивлячись на їх розгалужену систему повноваження зі здійснення нормативно-правового регулювання прямим (тобто шляхом видання власних нормативно-правових актів) і непрямим (через здійснення нормотворчої ініціативи, розробку проєктів нормативно-правових актів) чином [1] покладено не на всіх із них. А саме, головним у їх системі з цього приводу є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, оскільки з вивчення низки Положень [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8] про цих суб'єктів випливає, що тільки дане Міністерство уповноважене на видання нормативно-правових актів, зокрема, з питань охорони, користування та відтворення природних ресурсів.

Так, до його компетенції віднесено видання наказів та розробки проєктів нормативно-правових актів з наступних питань: 1) охорони, використання та відтворення тваринного і рослинного світу; 2) ведення державного обліку і кадастру об'єктів рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, лісів, кадастру окремих водних об'єктів; 3) встановлення екологічних нормативів, лімітів, норм їх використання; 4) спеціального використання природних об'єктів тваринного світу, природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду; 5) спеціального використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України; 6) користування об'єктами рослинного світу, включаючи у загальному порядку; 7) визначення порядків, правил, умов, нормативів, норм у сфері розвитку водного господарства; 8) визначення порядків ведення обліку, здійснення державної експертизи, надання дозволів, проведення аукціонів тощо у сфері надрокористування; 9) проведення лісової сертифікації тощо [2].

Тобто, як бачимо, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України здійснює нормативно-правове регулювання практично з усіх можливих питань і напрямків публічного адміністрування у сфері природокористування. Однак, нагадаємо, що аналогічні повноваження покладено також на Кабінет Міністрів України [9; 10; 11; 12; 13; 14], у зв'язку з чим доцільно встановити, наскільки їх повноваження узгоджені. Так, подальше вивчення положень законодавства дає змогу встановити, що компетенція Уряду і вказаного Міністерства перетинається в частині:

1) затвердження порядку встановлення екологічних нормативів, лімітів використання об'єктів тваринного світу. Так, ст. 12 Закону України «Про тваринний світ» [14] закріплює це повноваження за Кабінетом Міністрів України [14], тоді як пп. 85 п. 4 Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614 [2] відносить нормативно-правове регулювання з питань встановлення екологічних нормативів, лімітів об'єктів тваринного світу до завдань, покладених на це Міністерство [2]. Можемо припустити, що у даному випадку має місце невдале формулювання положень нормативно-правових актів, і мова йде не про затвердження Міністерством порядку діяльності суб'єктів публічної адміністрації зі встановлення нормативів і лімітів, а про їх безпосереднє встановлення, як це закріплено у ст. 13 Закону України «Про тваринний світ». З іншого боку, по-перше, ст. 13 вказаного закону відносить до повноважень Міністерства загалом здійснення нормативного регулювання у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу [14], що, вочевидь, має включати і порядки встановлення лімітів і нормативів, по-друге, Положенням про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України чітко визначено, що це повноваження здійснюється за допомогою прийняття нормативно-правових актів [2], що підтверджує наведену вище тезу, і по-третє, це Положення окреслює лише питання,

яких стосується діяльність Міністерства з нормативно-правового регулювання, не обмежуючи її безпосереднім встановленням лімітів і нормативів. Крім того, нагадаємо, що наразі питання встановлення лімітів урегульоване неналежним чином, внаслідок чого дане повноваження реалізується різними суб'єктами як за допомогою нормативно-правових актів, так і шляхом прийняття адміністративних актів;

2) затвердження порядку видачі дозволів на спеціальне водокористування, закріплене за Міністерством у пп. 117 п. 4 Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України [2] і за Кабінетом Міністрів України у п. 7 ч. 1 ст. 14 Водного кодексу України [9].

Крім того, опосередковано їх повноваження перетинаються, наприклад, щодо 3) визначення порядків діяльності органів виконавчої влади у галузі використання і охорони надр, яке загалом покладено на Кабінет Міністрів України у п. 3 ч. 1 ст. 8 Кодексу України про надра [10] та більш конкретизовано, зокрема, стосовно затвердження порядків видачі спеціальних дозволів на користування надрами, проведення аукціонів з їх продажу тощо (а вказана діяльність безпосередньо здійснюється органами виконавчої влади [15; 16]) – на Міністерство у пп. 122 п. 4 Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України [2]. Іншими словами, має місце ситуація, за якої, з одного боку, компетенція Уряду є ширшою та охоплює нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів публічної адміністрації загалом, що дозволяє, як наслідок, приймати нормативно-правові акти з питань, віднесених до повноважень інших суб'єктів. Але, з іншого, на Міністерство покладено конкретні повноваження із прийняття чітко визначених нормативно-правових актів. Тоді, логічно було б припустити, що Кабінет Міністрів України має здійснювати нормативно-правове регулювання з тих питань, які не належать до сфери компетенції інших суб'єктів, прямо визначеної на нормативно-правовому рівні. Адже у протилежному випадку має місце не лише дублювання повноважень, але й порушення положень нормативно-правових актів та, відповідно, правові підстава для оскарження рішень Кабінету Міністрів України як таких, що прийняті належних йому без повноважень на це, а отже незаконних.

Однак, матеріали практики підтверджують, що в окресленому випадку все ж наявне дублювання повноважень з цього питання і з ігноруванням компетенції Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Кабінет Міністрів України видає постанови у галузі, в якій нормативно-правове регулювання має здійснювати саме Міністерство. А саме, наразі є чинними постанови Кабінету Міністрів України із вказаних вище питань, з яких приймати нормативно-правові акти уповноважене саме Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Мова йде про постанови «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами» від 30 травня 2011 р. № 615 [15] і «Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами» від 23 вересня 2020 р. № 993 [16]. Інакше кажучи, викладене наочно демонструє наявність проблеми узгодження повноважень названих суб'єктів публічної адміністрації та узгодження положень нормативно-правових актів між собою.

Водночас, на окреслену ситуацію можна подивитись і під іншим кутом, а саме, пп. 122 п. 4 Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України закріплює в межах однієї структурної частини цього Положення не розмежовані між собою повноваження із підготовки проектів нормативно-правових актів та безпосереднього прийняття власних нормативних документів [2]. Зазначена неточність припускає можливість одночасного тлумачення повноважень із визначення порядків надання спеціальних дозволів на користування надрами та проведення

аукціонів з їх продажу як таких, що стосуються тільки підготовки проектів нормативно-правових актів і що пов'язані з виданням власних нормативних актів. Тобто, у такому разі, знов-таки, має місце порушення вимог нормотворчої техніки, внаслідок яких сформульовані положення нормативно-правових актів не мають однозначного розуміння та не є чіткими. Вказане не сприяє встановленню компетенції та правомірному функціонуванню суб'єктів публічної адміністрації, оскільки зазначене нормативне положення можна тлумачити обома способами, а отже завжди існує підстава для оскарження рішень цих суб'єктів публічної адміністрації і в залежності від особистих поглядів суддів, вирішення справ про оскарження таких рішень може мати різні наслідки. Інакше кажучи матиме місце неоднакова практика вирішення однакових спірних питань різними органами судової влади. Це свідчить про необхідність подальшого удосконалення нормативно-правового підґрунтя діяльності суб'єктів публічної адміністрації, уточнення та узгодження їх повноважень.

У цьому ракурсі зауважимо, що на нашу думку, недоцільно уповноважувати обидва органи виконавчої влади на здійснення нормативно-правового регулювання з однакових питань та в одній галузі. Тому доречно покласти розглянуті повноваження лише на одного, конкретно визначеного суб'єкта. Наприклад, зважаючи на те, що Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію публічної політики у сфері природокористування [2], логічно запропонувати покласти саме на нього повноваження із затвердження порядків виконання функцій публічного адміністрування у зазначеній галузі. Відтак, розмежовуючи повноваження Уряду та даного Міністерства, за першим залишиться компетенція із нормативно-правового регулювання із загальних питань діяльності суб'єктів публічної адміністрації, як то затвердження положень про органи виконавчої влади, покладення на них конкретних завдань, а за Міністерством – зі спеціальних. Сформульована пропозиція узгоджується із положеннями п. 2 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [17], яка прямо не передбачає здійснення ним нормативно-правового регулювання у сфері природокористування [17]. Водночас, висвітлене додатково підтверджує недосконалість нормативно-правових засад діяльності суб'єктів публічної адміністрації через відсутність чітко визначених, вичерпних переліків їх повноважень, повністю узгоджених і розмежованих між собою, та допущені порушення нормотворчої техніки, виражені у неоднозначних, розмитих, нечітких формулюваннях положень, якими закріплена компетенція названих суб'єктів. Що, зі свого боку, повторно доводить неналежний стан виконання суб'єктами публічної адміністрації функції нормативно-правового регулювання як загалом, так і у сфері адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на користування природними об'єктами права власності народу України зокрема.

І насамкінець, рухаючись у напрямку визначення нормотворчих повноважень центральних органів виконавчої влади, зазначимо, що, не дивлячись на те, що видання наказів нормативно-правового характеру покладене лише на назване вище Міністерство, тим не менш, інші суб'єкти публічної адміністрації, належні до цієї групи, також уповноважені на здійснення нормативно-правового регулювання, однак лише непрямим способом. Наприклад, такими повноваженнями наділено Державну екологічну інспекцію України, Державну службу геології та надр України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство меліорації та рибного господарства України стосовно внесення пропозицій, розробки та прийняття участі у розробці проектів законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства захисту довкілля

та природних ресурсів, висловлюють позицію щодо проєктів, розроблених іншими міністерствами та інших актів законодавства з питань, що належать до їх компетенції (пп. 13 п. 4, пп. 2 п. 12 Положення про Державну екологічну інспекцію України [7], пп. 2 п. 11 Положення про Державну службу геології та надр України [8], пп. 2-3 п. 11 Положення про Державне агентство водних ресурсів України [3], пп. 2 п. 11 Положення про Державне агентство лісових ресурсів України [4], пп. 2 п. 12 Положення про Державне агентство меліорації та рибного господарства України [5], затверджених постановами Кабінету Міністрів України 19 квітня 2017 р. № 275 [7], від 30 грудня 2015 р. № 1174 [8], від 20 серпня 2014 р. № 393 [3], від 8 жовтня 2014 р. № 521 [4] і від 30 вересня 2015 р. № 895 [5], відповідно). Крім того, відповідно до п. 4.13 Положення про органи рибоохорони Державного агентства меліорації та рибного господарства України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 січня 2012 р. № 26 [18], зазначені у його назві суб'єкти публічної адміністрації уповноважені за дорученням Державного агентства меліорації та рибного господарства України на надання пропозицій до проєктів нормативно-правових актів [18].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене у статті, наголосимо на тому, що сьогодні повноваженнями із адміністративно-правового забезпечення зокрема реалізації права громадян на користування природними об'єктами права власності народу України шляхом нормативно-правового регулювання відносин публічного адміністрування та природокористування наділена розгалужена система центральних органів виконавчої влади. Однак, не всі вони наділені однаковою компетенцією у цій сфері. Зокрема, зазначених суб'єктів можна поділити за обсягом правових можливостей з нормативно-правового регулювання на дві групи: 1) суб'єкти, які уповноважені на його здійснення обома доступними способами: прямим, шляхом прийняття власних актів нормативно-правового характеру, і непрямим за допомогою реалізації права нормотворчої ініціативи для прийняття нормативно-правових актів іншими органами публічної влади шляхом підготовки і подання їх проєктів, формулювання пропозицій щодо них та/або застосування права вето тощо. До них можна віднести тільки Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України; 2) які правомочні реалізовувати функцію нормативно-правового регулювання виключно непрямим способом, до них належать такі центральні органи виконавчої влади, як Державна екологічна інспекція України, Державна служба геології та надр України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство меліорації та рибного господарства України та його територіальні органи рибоохорони.

Разом з тим, стан нормативно-правового забезпечення виконання ними нормотворчих повноважень знаходиться на неналежному рівні, виразом чого є, по-перше, дублювання і нерозмежованість нормотворчих повноважень між Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів і Кабінетом Міністрів України, по-друге відсутність чітко визначених, вичерпних переліків їх повноважень та допущені у нормативно-правових актах порушення нормотворчої техніки, виражені у неоднозначних, розмитих, нечітких формулюваннях їх положень, неузгодженість між собою.

Це створює підґрунтя для формулювання наступних шляхів удосконалення нормативно-правового базису виконання нормотворчої функції центральними органами виконавчої влади у галузі природокористування: по-перше, активізація подальших наукових досліджень за напрямком реалізації нормотворчої компетенції названими суб'єктами публічної адміністрації з метою підготовки науково-обґрунтованих пропозицій і рекомендації з оптимізації чинного законодавства з окреслених питань; по-друге, спонукання вказаних суб'єктів нормотворчих повноважень до належного

виконання ними функції нормативно-правового регулювання як з питань впровадження та покращення нормативно-правового забезпечення реалізації зазначеної публічної функції, так і щодо урегулювання ними шляхом прийняття необхідних нормативно-правових актів у галузі природокористування, включаючи ті, що регулюють відносини реалізації права користування природними об'єктами права власності народу України. Заходами спонукання можуть, наприклад, стати підготовлені перерахованими вище суб'єктами нормотворчої ініціативи, а також громадськістю проекти нормативно-правових актів, якими буде внесено змін й доповнень до розглянутих в межах статті законів і підзаконних нормативно-правових актів, або висловлені позиції щодо них; по-третє, безпосереднє внесення змін і доповнень, якими буде вирішено зокрема названі в межах статті та у висновках до неї проблеми й недоліки чинних нормативно-правових актів.

Список використаних джерел:

1. Лепех Ю. С. Президент України як суб'єкт правотворчості: адміністративно-правовий аналіз. *Юридичний вісник*. 2018. № 4 (49). С. 89–95.
2. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
3. Про затвердження Положення про Державне агентство водних ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 393. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
4. Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 р. № 521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
5. Про затвердження Положення про Державне агентство меліорації та рибного господарства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 895. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
6. Про затвердження Положення про Державне агентство України з управління зоною відчуження : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
7. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
8. Про затвердження Положення про Державну службу геології та надр України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1174. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
9. Водний кодекс України : Закон України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 24. Ст. 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.04.2023).
10. Кодекс України про надра : Закон України від 27 липня 1994 р. № 132/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 36. Ст. 340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
11. Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3852-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 17. Ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
12. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1478-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 18. Ст. 132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text> (дата звернення: 01.04.2023).

13. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3677-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 17. Ст. 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text> (дата звернення: 01.04.2023).

14. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 14. Ст. 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 01.04.2023).

15. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 р. № 615. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2023).

16. Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2023).

17. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 13. Ст. 222. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 01.04.2023).

18. Про затвердження Положення про органи рибоохорони Державного агентства рибного господарства України : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19 січня 2012 р. № 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0379-12#Text> (дата звернення: 01.04.2023).

УДК 342.922

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.22>

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Жильцов Олександр Леонідович,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
професійних та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних із сучасним станом законодавчого регулювання правового статусу юридичних осіб публічного права в Україні шляхом аналізу системи чинного законодавства України та доктринальних підходів щодо визначення поняття «юридична особа публічного права» та її правосуб'єктності.

З'ясовано, що у нормативно-правових актах використовується поняття «юридична особа» замість «юридична особа публічного права», але разом з цим, такий підхід не впливає на визначення статусних ознак згадуваних суб'єктів.

Наголошено на тому, що визначальними чинниками правового статусу юридичної особи публічного права є її створення і реєстрація у встановленому законом порядку, а саме - на підставі розпорядчого акта Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

Встановлено, що порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та спеціальними законами, а порядок участі означених суб'єктів у цивільних правовідносинах врегульовано цивільним законодавством. Окремі закони та підзаконні нормативні акти, якими регламентується порядок функціонування організацій, взагалі не містять вказівки про їх належність до юридичних осіб, хоча детально визначаються їх права, обов'язки, функціональне призначення, відповідальність тощо. Виникнення правосуб'єктності юридичної особи публічного права пов'язано з моментом її державної реєстрації шляхом занесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Запропоновано авторське визначення юридичної особи публічного права як організацію, створену та зареєстровану відповідно до норм публічного права у передбаченому законом порядку та організаційно-правовій формі розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування для забезпечення реалізації функцій держави або місцевого самоврядування з використанням переважно імперативних методів правового регулювання.

Зазначено, що важливість з'ясування особливостей статусних характеристик юридичних осіб публічного права, з одного боку, сприяє розкриттю їхніх детермінуючих ознак, а з іншого - опосередковує потребу здійснення подальших досліджень цієї проблематики.

Ключові слова: правове регулювання, правовий статус, юридична особа публічного права, правосуб'єктність, державна реєстрація.

CURRENT STATE OF LEGISLATIVE REGULATION OF THE LEGAL STATUS OF PUBLIC LAW LEGAL ENTITIES IN UKRAINE

Zhiltsov Oleksandr Leonidovych,
Doctor of Law,
Senior Lecturer at the Department of
Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the study of issues related to the current state of legislative regulation of the legal status of legal entities under public law in Ukraine by analyzing the system of current legislation of Ukraine and doctrinal approaches to defining the concept of «legal entity under public law» and its legal personality.

It was found that the concept of «legal entity» is used in regulatory acts instead of «legal entity of public law», but at the same time, this approach does not affect the definition of the status characteristics of the mentioned entities.

It is emphasized that the determining factors of the legal status of a legal entity under public law are its creation and registration in accordance with the procedure established by law, namely - on the basis of an executive act of the President of Ukraine, a state authority, an authority of the Autonomous Republic of Crimea or a local self-government authority.

It has been established that the procedure for formation and legal status of legal entities under public law is established by the Constitution of Ukraine and special laws, and the procedure for the participation of these entities in civil legal relations is regulated by civil legislation. Separate laws and bylaws, the norms of which regulate the order of functioning of organizations, do not at all contain instructions about their belonging to legal entities, although they define their rights, duties, functional purpose, responsibility, etc.

The emergence of legal personality of a legal entity under public law is associated with the moment of its state registration by entering relevant information about it in the Unified State Register of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Organizations.

The author's definition of a legal entity under public law is proposed as an organization created and registered in accordance with the norms of public law in the manner prescribed by law and in an organizational and legal form by an executive act of the President of Ukraine, a state authority, an authority of the Autonomous Republic of Crimea or a local self-government authority to ensure the implementation of state functions or local self-government using mainly imperative methods of legal regulation.

It is noted that the importance of clarifying the peculiarities of the status characteristics of legal entities under public law, on the one hand, contributes to the disclosure of their determining features, and on the other hand, mediates the need for further research into this issue.

Key words: legal regulation, legal status, legal entity under public law, legal personality, state registration.

Постановка проблеми. Станом на 2023 рік в Україні прийнято велику кількість нормативно-правових актів, що регулюють діяльність юридичних осіб, які би дали можливість вдосконалити правове регулювання їх створення і діяльності. Потреба належного правового регулювання на думку окремих вчених пояснюється ще тим, що «інститут юридичної особи існує для того, щоб його норми закріпили організаційно-структурну, майнову і функціональну єдність будь-якого суб'єкта права,

встановили межі правосуб'єктності, форми і порядок її здійснення, порядок виникнення реорганізації і ліквідації, а також цілу низку інших питань» [1, с. 51].

Питання визначення особливостей правового статусу юридичних осіб публічного права як суб'єктів правовідносин тривалий час залишається дискусійним. Це зумовлено як відсутністю законодавчого визначення самого поняття «юридична особа публічного права», так і єдиного підходу до системи визначальних ознак цього суб'єкта права, його правосуб'єктності, відповідальності тощо. У національній юридичній науці загальноприйнятим є розуміння юридичної особи публічного права як державної чи муніципальної організації, що виконують відповідні функції у певній сфері суспільного життя. Разом з цим, не у всіх випадках статус державного органу чи органу місцевого самоврядування детермінує наявність правового статусу юридичної особи публічного права, а в окремих випадках (на рівні закону чи підзаконного акту) взагалі відсутнє нормативне закріплення статусу певного органу (організації) як юридичної особи.

Вказане підтверджує необхідність дослідження чинного законодавства України в частині визначення елементів правового статусу юридичних осіб публічного права, виокремлення критеріїв віднесення юридичної особи до сфери публічного адміністрування.

Стан дослідження. Актуальність дослідження правового статусу юридичних осіб публічного права обумовлена широкою науковою дискусією з цієї проблеми, зокрема на рівні дисертаційних досліджень Л. Винара, Л. Волкової, Н. Ільницької, І. Кучеренко, І. Спасибо-Фатєєвої. Різним аспектам правового статусу юридичних осіб присвячені праці таких вчених як О. Банчук, Н. Гнат, В. Зубар, О. Дашковська, В. Кравчук, Н. Кузнецова, І. Кучеренко, Р. Майданик, А. Москаленко, О. Олькіна, В. Піддубна, О. Харитонova, Ю. Юркевич та інші.

В процесі дослідження були використані також наукові доробки таких провідних вчених у сфері адміністративного права, як: В. Б. Авер'янов, Л. Р. Біла-Тіунова, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, П. В. Діхтєвський, М. П. Кучерявенко, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, С. О. Короед, О. В. Кузьменко, Р. С. Мельник, О. В. Олькіна, О. Ю. Усков, В. Є. Чиркін та інші.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, окремі питання правового статусу юридичних осіб публічного права потребують додаткового аналізу та наукового переосмислення.

Метою статті є дослідження проблем законодавчого регулювання правового статусу юридичних осіб публічного права і виокремлення на цій основі сутнісних характеристик елементного складу цього статусу.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку суспільних відносин у сфері публічного адміністрування, юридичні особи виступають активними учасниками правових відносин щодо реалізації ними функцій державної та муніципальної влади. Неодмінною умовою ефективного виконання цими суб'єктами, покладених на них завдань є належний рівень правового регулювання їх правового статусу.

Проведений аналіз системи чинного законодавства України дає підстави стверджувати, що нормативно закріпленого поняття «юридична особа публічного права» не існує, проте нормами Цивільного кодексу України (надалі ЦК України) визначено умови, які надають можливість отримати статус юридичної особи публічного права. Так, згідно із ч. 2 ст. 81 ЦК України [2] юридичні особи залежно від порядку їх створення поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Відповідно до ст. 87 ЦК України юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу

влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, а ст. 167 ЦК України передбачає повноваження держави створювати юридичні особи публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України й законом. Держава може створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь у їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлюється законом. Виходячи із цих законодавчих положень вбачається, що статус юридичних осіб публічного права має державно-правову природу, оскільки на рівні ЦК України основним критерієм віднесення юридичних осіб до цього виду є порядок та спосіб їх утворення, тобто на підставі правових актів суб'єктів владних повноважень. Але застосування цього критерію для розмежування статусу юридичних осіб приватного та публічного права, є не достатнім, оскільки статус юридичних осіб публічного права має свої особливості щодо їх функціонування, використання спеціальної компетенції та взаємодії з іншими суб'єктами державно-владних правовідносин.

Слід зазначити, що на доктринальному рівні у питанні віднесення юридичних осіб до суб'єктів публічного права відсутній єдиний підхід не тільки щодо їх статусу, а взагалі до самої можливості використовувати поняття «юридична особа публічного права».

Окремі вчені вказують на той факт, що саме поняття «юридична особа публічного права» вже містить в собі суперечність, оскільки юридична особа і публічне право є двома непеєднуваними явищами. Вказане твердження засновується на тому, що юридична особа – це явище виключно приватного права, хоча як суб'єкт цивільного права воно може бути суб'єктом і публічних правовідносин, коли з нього стягуються податки або коли воно піддається адміністративному стягненню. Але юридична особа за своєю природою не може бути особою публічного права. Це протиприродно її суті. Поняття «юридична особа» державознавцям є необхідним лише в якості загального визначення таких колективних суб'єктів публічного права, як держава, муніципальні утворення, органи держави тощо [3, с. 23].

Прихильники ж концепції юридичної особи публічного права вбачають її підтвердження в «реаліях життя», що знаходять вираз, зокрема, у тому, що термін «юридична особа», як і термін «юридична особа публічного права», сьогодні можна зустріти в конституціях багатьох країн, а також у поточному законодавстві щодо всіх органів публічної влади, державних установ тощо. Україна не є винятком. Публічному утворенню (державі, суб'єктам федерації, муніципальному утворенню) не потрібен статус юридичної особи, щоб бути визнаним самостійним суб'єктом публічного права. Тому застосування правил про юридичних осіб щодо публічних утворень служить одній єдиній меті – надати їм статус суб'єкта цивільно-правових відносин виключно у зв'язку з їх участю в цивільному майновому обороті. Розгляд юридичної особи публічних утворень у інших аспектах не має теоретичного та практичного сенсу, а наявність публічного елемента в таких юридичних особах не змінює їх суті [4, с. 10].

Як загальновідомо з теорії цивільного права, основою правового статусу особи (в тому числі і юридичної) є її правосуб'єктність, під якою розуміють правову можливість суб'єкта – юридичної особи бути учасником цивільних правовідносин. Елементами правосуб'єктності є правоздатність (здатність суб'єкта бути носієм цивільних прав та обов'язків) та дієздатність (здатність суб'єкта своїми діями набувати цивільних прав та здійснювати їх, а також створювати для себе цивільні обов'язки та виконувати їх).

Виходячи з відмінностей у правосуб'єктності юридичних осіб у галузі публічного і приватного права (в галузі публічного права – це переважно питання юридичної субординації та підпорядкування, в галузі приватного права – питання координації), порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб

публічного права визначаються не нормами цивільного законодавства, а нормами державного, адміністративного та інших галузей публічного законодавства [5, с. 7–8].

Цивільна правоздатність юридичної особи публічного права виникає з моменту державної реєстрації в органах, які уповноваженні здійснювати реєстраційні дії. Проте існують особливості при поданні документів для державної реєстрації, зокрема, юридичні особи публічного права мають надати рішення про створення у вигляді розпорядчого акта Президента України, органу державної влади, органу місцевого самоврядування. Припиняється діяльність вищезазначених юридичних осіб з моменту державної реєстрації припинення юридичної особи за умови рішення власника чи уповноваженого ним органу або ж за рішенням суду.

Згідно з частиною четвертою статті 87 ЦК України юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації. На даний час нормативно-правовим, що регулює відносини, які виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, а також фізичних осіб - підприємців, громадських формувань є Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [6]. Відповідно до цього Закону його дія поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб - підприємців. При цьому законом можуть бути встановлені особливості державної реєстрації органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Так, у статті 89 цього Кодексу зазначено, що юридична особа підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом. Дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру, відкритого для загального знайомлення. На сьогоднішній день таким актом є Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [7].

Правоздатність в її універсальному розумінні не завжди може застосовуватись до юридичних осіб публічного права, адже вони наділяються спеціальною правоздатністю, тобто цим особам законодавчими актами надаються такі права та покладаються обов'язками, які безпосередньо відповідали б поставленим цілям та завданням їх діяльності. Тому щодо них доцільно закріпити спеціальну правоздатність, межі якої визначатимуться актом про заснування конкретної юридичної особи публічного права.

Щодо правосуб'єктності юридичної особи публічного права, то вона може бути реалізована через створені нею органи, які мають діяти в її інтересах відповідно до закону, інших правових актів та установчих документів. Органи публічної юридичної особи під час своєї діяльності виражають її волю, тому саме через ці органи та за їх допомогою юридична особа набуває цивільних прав і цивільних обов'язків.

Щодо цивільної дієздатності юридичної особи публічного права, то вона передбачає можливість для неї набувати цивільних прав та брати на себе цивільні обов'язки. ЦК України встановлює, що юридична особа набуває цивільних прав та бере на себе цивільні обов'язки через свої органи, які діють відповідно до закону або установчих документів. Дієздатність юридичної особи публічного права здійснюється через органи, що діють відповідно установчих документів та закону.

Юридичні особи публічного права визнаються самостійними суб'єктами цивільного права, тобто вступають у цивільні правовідносини від власного імені, але в інтересах держави (органу місцевого самоврядування). Саме тому держава (орган місцевого самоврядування) може діяти через систему створених нею юридичних осіб, яким делеговано виконання визначених законом завдань. З цього і випливає, що юридичні особи публічного права можуть мати лише ті права та обов'язки, котрі надані їм законодавством.

У більшості випадків правоздатність юридичних осіб публічного права визначається законами про них, наприклад, Закон України «Про місцеві державні адміністрації» [8], інколи підзаконними нормативними актами, наприклад, Положення про Міністерство фінансів України [9]. У зв'язку з цим, їх компетенція (на відміну від юридичних осіб приватного права) є чітко визначеною, отже діяти вони зобов'язані не виходячи за межі спеціально визначених для них державою або ж територіальною громадою завдань та функцій. Крім того, якщо здійснення окремих видів діяльності для юридичних осіб приватного права є їх правом, то для юридичних осіб публічного права – може становити обов'язок, оскільки останні створюються для реалізації певних державних функцій та виконання завдань, наприклад, здійснення фінансово-кредитної політики з боку Національного банку України. В окремих випадках законодавством юридичним особам публічного права надається право на прийняття обов'язкових до виконання іншими юридичними особами нормативних актів, наприклад, рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг в частині встановлення відповідних тарифів.

Разом з цим, окремі закони та підзаконні нормативні акти, норми яких регламентують порядок діяльності органів (організацій), взагалі не містять вказівки про їх належність до юридичних осіб, хоча визначають їх права, обов'язки, функціональне призначення, відповідальність тощо. Наприклад, закон України «Про Регламент Верховної Ради України [10]», указ Президента України «Про Положення про Офіс Президента України» [11].

Хотілось би також зазначити і про особливості деліктоздатності юридичної особи публічного права. Йдеться про відповідальність держави, Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування за зобов'язаннями юридичних осіб публічного права під час виконання ними публічних функцій і субсидіарної відповідальності в разі недостатності майна таких юридичних осіб чи неможливості звернення стягнення на їх майно. Виділення цієї ознаки, на думку окремих авторів, є необхідною умовою для виконання ними публічних функцій та не має залежати від їх майнового стану [12, с. 16–18]. Така позиція підтверджується рішеннями міжнародних судових інституцій, зокрема ЄСПЛ. Так у справі «Михайленки та інші проти України» ключовим питанням суд визначив наявність відповідальності держави за борги державного підприємства, яке є окремою юридичною особою і у своєму рішенні дійшов висновку, що за вказаних обставин держава є відповідальною за заборгованість компанії перед заявниками, незважаючи на той факт, що вона була окремою юридичною особою [13].

Висновки. Проведене дослідження дає можливість стверджувати, що в основу визначення статусу юридичної особи публічного права має бути покладена сукупність ознак, що засвідчують функціональне призначення утвореної особи, а її правовий статус повинен бути врегульований відповідним законодавством.

Аналіз чинного законодавства України засвідчив той факт, що у відповідних нормативно-правових актах використовується термін «юридична особа» замість «юридична особа публічного права» для позначення статусу юридичних осіб публічного права, але така ситуація ймовірно пов'язана більше з особливостями національної юридичної техніки і фактично не може впливати на визначення правосуб'єктності цих осіб. Разом з тим, в процесі підготовки та прийняття нормативно-правових актів, було б доцільним зазначати в них належність створюваного суб'єкта до юридичних осіб публічного права з метою найбільш точного відображення його статусних характеристик.

Визначено, що юридична особа публічного права – це організація, створена та зареєстрована відповідно до норм публічного права у передбаченому законом порядку та

організаційно-правовій формі розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування для забезпечення реалізації функцій держави або місцевого самоврядування з використанням переважно імперативних методів правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Блащук Т.В. Особливості участі юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах. *Приватне право і підприємництво*. Вип. 8. 2009. С. 51–56.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення: 26.04.2023).
3. Дашковська О.О. Юридична особа, як суб'єкт правовідносин: загально-теоретичний підхід. *Порівняльно-аналітичне право*. № 3, 2012. С. 21–24. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5223/1/Dashkovska_21_24.pdf. (дата звернення: 26.04.2023).
4. Винар Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Л., 2006. 19 с.
5. Борисова В.І. До проблем участі публічних юридичних осіб в цивільних правовідносинах. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Трансформація відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми». Одеса: ОНУ МОНУ, «Астропринт», 15.05.03. С. 7–8.
6. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>. (дата звернення: 25.04.2023).
7. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. URL: <https://nais.gov.ua/p/ediniy-derjavniy-reestr-yuridichnih-osib-fizichnih-osib-pidpriemtsiv-ta-gromadskih-formuvan>. (дата звернення: 26.04.2023).
8. Про місцеві державні адміністрації: закон України від 09 квітня 1999 року № 586-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>. (дата звернення : 27.04.2023).
9. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>. (дата звернення : 27.04.2023).
10. Про Регламент Верховної Ради України: закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>. (дата звернення : 27.04.2023).
11. Положення про Офіс Президента України: Указ Президента України від 25 червня 2019 року № 436/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/2019#Text>. (дата звернення : 27.04.2023).
12. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2004. 475 с.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Михайленки та інші проти України» (заяви № № 35091/02, 35196/02, 35201/02, 35204/02, 35945/02, 35949/02, 35953/02, 36800/02, 8296/02, 42814/02) від 30.11.2004 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_231/page. (дата звернення : 27.04.2023).

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.23>

ВІЙСЬКОВО-ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Залужний Валерій Федорович,

orcid.org/0000-0002-1279-6275

аспірант

(Академія Державної пенітенціарної
служби, м. Чернігів, Україна)

Статтю присвячено аналізу та удосконаленню основних результатів розробки теорії військово-дисциплінарної відповідальності у контексті галузі адміністративного та військового права. Сформовано поняття військово-дисциплінарної відповідальності, встановлено її правову природу, виділено особливості, визначено функції, мету та цілі.

Доведено, що військово-дисциплінарна відповідальність є специфічним засобом забезпечення дисципліни і правопорядку у Збройних Силах України та у прирівняних до них військових формуваннях, який опосередковується, з одного боку, обов'язком військовослужбовця зазнати передбачених законом заходів дисциплінарного стягнення за порушення військової дисципліни або/ та загального порядку управління; з іншого боку – обов'язком суб'єкта дисциплінарної влади (командира чи військового начальника) – певним чином відреагувати на зазначене правопорушення.

Обґрунтовано, що в основу дефініції військово-дисциплінарної відповідальності має бути покладено її розуміння як особливого виду юридичної відповідальності, спрямованого на забезпечення правомірної поведінки військовослужбовців під час виконання ними обов'язків військової служби, який реалізується у випадку порушення ними військової дисципліни, з метою відновлення усталеного порядку несення служби, військового правопорядку та порядку військового управління, а також із метою запобігання подальшим дисциплінарним та іншого роду правопорушенням.

Доведено, що військово-дисциплінарна відповідальність, як інститут адміністративного, військового права та елемент військового управління, є актом реагування уповноваженого на те суб'єкта (командира, військового начальника), що настає у разі здійснення військовослужбовцем дисциплінарного проступку (правопорушення), і полягає у обов'язку порушника зазнати визначених законодавством позбавлень чи обмежень матеріального чи морального характеру.

Установлено, що інститут військово-дисциплінарної відповідальності належить до галузей адміністративного та військового права, має публічно-правовий характер та спільну правову природу із юридичною відповідальністю. Доведено, що у широкому розумінні військово-дисциплінарна відповідальність є засобом охорони цінностей і благ, захищати які призначені Збройні Сили України; у вузькому – є засобом охорони правовідносин, які складають зміст військового обов'язку та специфічних взаємовідносин у військовому колективі, визначених порядком проходження військової служби.

Акцентовано, що сутність військово-дисциплінарної відповідальності об'єктивується через її функції, мету та цілі. Установлено, що зазначений правовий інститут виконує: а) превентивну; б) регулятивну, в) виховну, г) стимуляційну (мотивуючу); г) санкційну (штрафну) функції. Мета військово-дисциплінарної відповідальності полягає у забезпеченні такого рівня військової дисципліни, який би гарантував точне і безумовне виконання ЗС України службово-бойових завдань, інших завдань

за призначенням, та забезпечував би реалізацію засад і принципів військового управління як у мирний, так і, особливо, у воєнний час. Запропоновано цілями військово-дисциплінарної відповідальності вважати ті конкретні результати, яких суб'єкти дисциплінарної влади бажають досягти у разі застосування до особи-правопорушника законодавчо передбачених заходів відповідальності, у контексті превентивного впливу на інших осіб, відновлення порядку військового управління, виконання завдань підвищення рівня військової дисципліни та військового правопорядку тощо.

Наголошено на потребі подальшої розробки теорії військово-дисциплінарної відповідальності з тим, щоб на основі формування об'єктивного і цілісного знання про зазначене правове явище та інститут галузей адміністративного і військового права удосконалювати нормативні, організаційні та процесуальні засади його реалізації.

Ключові слова: військово-дисциплінарна відповідальність; військова дисципліна; військовослужбовці Збройних Сил України; військове управління; адміністративно-правовий інститут; функції, мета, ціль військово-дисциплінарної відповідальності.

MILITARY DISCIPLINARY RESPONSIBILITY: GENERAL AND THEORETICAL CHARACTERISTICS

Zaluzhnyi Valery Fedorovich,
orcid.org/0000-0002-1279-6275
Postgraduate Student
(Academy of the State Penitentiary
Service, Chernihiv, Ukraine)

The article is devoted to the analysis and improvement of the main results of the development of the theory of military disciplinary responsibility in the context of the field of administrative and military law. The concept of military disciplinary responsibility is formed, its legal nature is established, its features are highlighted, its functions, purpose and goals are defined.

It is proven that military disciplinary responsibility is a specific means of ensuring discipline and law and order in the Armed Forces of Ukraine and in military formations equivalent to them, which is mediated, on the one hand, by the duty of a serviceman to undergo disciplinary measures provided for by law for violation of military discipline or/and general order of management; on the other hand, it is the duty of the subject of disciplinary authority (commander or military chief) to react in a certain way to the specified offense.

It is substantiated that the definition of military disciplinary responsibility should be based on its understanding as a special type of legal responsibility aimed at ensuring the lawful behavior of servicemen during the performance of their military service duties, which is implemented in the event of a violation of military discipline by them, with the aim of restoring the established order of service, military law and order of military administration, as well as for the purpose of preventing further disciplinary and other offenses.

It is proven that military disciplinary responsibility, as an institution of administrative and military law and an element of military management, is an act of response of an authorized subject (commander, military chief) to what occurs in the event of a disciplinary offense (criminal offense) by a serviceman, and consists in the violator's obligation to undergo deprivations or restrictions of a material or moral nature defined by law.

It is established that the institution of military disciplinary responsibility belongs to the branches of administrative and military law, has a public-legal nature and a common legal nature with legal responsibility. It is proven that, in a broad sense, military disciplinary responsibility is a means of protecting the values and benefits that the Armed Forces of Ukraine are assigned to protect; in a narrow sense, it is a means of protecting legal

relations that make up the content of military duty and specific relationships in the military team, determined by the order of military service.

It is emphasized that the essence of military disciplinary responsibility is objectified through its functions, purpose and goals. It is established that the specified legal institution performs: a) preventive; b) regulatory, c) educational, d) stimulating (motivating); e) sanctioning (penal) functions. The purpose of military disciplinary responsibility is to ensure such a level of military discipline that would guarantee the exact and unconditional performance by the Armed Forces of Ukraine of service-combat tasks and other assigned tasks, and would ensure the implementation of the bases and principles of military management both in peacetime and, especially, in wartime. It is suggested that the goals of military disciplinary responsibility should be those specific results that the subjects of the disciplinary authority wish to achieve in the case of applying the legally prescribed measures of responsibility to the offender, in the context of preventive influence on other persons, restoration of the order of military administration, fulfillment of the tasks of raising the level of military discipline and military law and order, etc.

The need for further development of the theory of military disciplinary responsibility is emphasized in order to improve the normative, organizational and procedural principles of its implementation based on the formation of objective and holistic knowledge about the specified legal phenomenon and the institution of the branches of administrative and military law.

Key words: military disciplinary responsibility; military discipline; servicemen of the Armed Forces of Ukraine; military management; administrative and legal institute; functions, purpose, goal of military disciplinary responsibility.

Постановка проблеми. Здатність будь-якого військового формування виконувати завдання за призначенням залежить від багатьох складових, проте основним серед них є готовність особового складу до безумовного, точного і швидкого виконання наказу чи законодавчого припису, що складає сутність військової дисципліни. Особливої актуальності проблема удосконалення інституту військово-дисциплінарної відповідальності набуває у контексті задач військового управління за умов протистояння Сил оборони широкомасштабній збройній агресії російської федерації проти України. Відповідно, актуальною є потреба всебічного теоретичного аналізу адміністративно-правового інституту військово-дисциплінарної відповідальності, зокрема, з метою удосконалення зазначеного напрямку регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальну теорію дисциплінарної відповідальності розробляли В. Б. Авер'янов, А. В. Андрушко, Н. М. Вапнярчук, С. В. Грищенко, С. І. Кожушко, Т. В. Колеснік, Т. О. Коломоєць, Л. В. Корнута, О. Д. Новак, Є. Ю. Подорожній, О. І. Процевський, В. І. Щербина та ін. Проблематику дисциплінарних правовідносин у воєнізованих формуваннях розробляли В. М. Александров, В. М. Коломієць, А. С. Колотік, Н. В. Медведенко, В. П. Петков, С. Ю. Поляков, М. С. Туркот, С. С. Тюрін, В. К. Шкарпицька, В. В. Ягупов та ін. Завдяки зусиллям зазначених науковців обґрунтовано правові засади здійснення військової служби [1]; проаналізовано адміністративно-правові засади забезпечення правопорядку у ЗС України [2]; обґрунтовано ознаки військово-дисциплінарної відповідальності [3; 4]; встановлено відмінності між адміністративною і дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців [5]; визначено особливості правового регулювання накладення дисциплінарних стягнень на військовослужбовців ЗС України [6]. Однак, загально-теоретичний аналіз військово-дисциплінарної відповідальності, за виключенням дисертаційної праці С. С. Тюріна [7] захищеної 2002 року, не здійснювався. Відтак, **актуальність** статті обумовлена необхідністю удосконалення загальнотеоретичної

характеристики військово-дисциплінарної відповідальності як правового явища та адміністративно-правового та військово-правового інституту, з метою удосконалення її нормативних, організаційних та процесуальних засад.

Метою статті є: здійснення загальнотеоретичного аналізу військово-дисциплінарної відповідальності як правового явища та інституту галузей адміністративного і військового права. Зазначена мета обумовлює **завдання** дослідження, а саме: 1) формування дефініції поняття військово-дисциплінарної відповідальності; 2) розкриття її ознак та юридичної природи; 3) визначення функції, мети та цілей.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтування поняття військово-дисциплінарної відповідальності почнемо із акцентування на тому, що у вітчизняній правовій науці зазначене поняття розглядається як видова категорія більш широкого поняття юридичної відповідальності. Водночас, існує проблема визначення сутності юридичної відповідальності як такої. Відповідно до усталених у сучасній правовій науці підходів, юридичну відповідальність розглядають або як «1) різновид соціальної відповідальності, що полягає у дотриманні суб'єктами суспільно-правових відносин норм законодавства»; або як «2) застосування до правопорушників передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою» [8, с. 29]. Тобто, юридичну відповідальність визнається або як складова теорії правовідносин, або як складова теорії легального примусу. Так, у межах першого підходу М. В. Цвік та О. В. Петришин визначають юридичну відповідальність як «передбачені нормами права і здійснювані в правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державою суб'єктами засоби державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, що тягне за собою обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм [9, с. 375]. У межах другого підходу Д. М. Лук'янець, зокрема, вважає, що юридична відповідальність – це «регламентована правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що можуть виражатися у недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні встановлених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, завданні шкоди чи збитків і застосуванні до осіб, що вчинили такі діяння, засобів впливу, які тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру» [10, с. 6]. Натомість, І. В. Зелена намагається об'єднати обидва основні підходи, вважаючи, що юридична відповідальність – це «багатоаспектне правове явище, що ґрунтується на певних нормативних приписах, має регулятивний та/або охоронний характер і знаходить своє вираження або в дотриманні певних правових правил поведінки щодо їх непорушення (тобто обмеження дій особи задля певного блага), або в застосуванні до правопорушника відповідного виду примусу (тобто настання для особи закріплених у законодавстві негативних наслідків за скоєне правопорушення)» [11, с. 177]. Зазначений методологічний плюралізм у розумінні юридичної відповідальності обумовлює плюралізм поглядів на правову природу та сутність дисциплінарної відповідальності як такої та військово-дисциплінарної відповідальності, зокрема.

Незважаючи на відсутність універсального підходу до розуміння юридичної відповідальності, більшість вчених однакові у поглядах на її сутнісні ознаки. Зокрема, визнається, що юридична відповідальність: а) є наслідком порушення суб'єктом норми права; б) містить негативну оцінку дій чи бездіяльності суб'єкта; в) спирається на державний примус; г) об'єктивується у санкціях правових норм; г) реалізується на основі законодавчо визначених підстав та у законодавчо визначених формах. Зазначені ознаки властиві і військово-дисциплінарній відповідальності.

Розв'язуючи проблему установлення правової природи військово-дисциплінарної відповідальності, зазначимо, що розглядаємо її як специфічний (спеціальний) вид дисциплінарної відповідальності. Саме ж поняття дисциплінарної відповідальності найчастіше позиціонують як : а) елемент системи «влада-підпорядкування»; 2) засіб (інструмент) впливу на особу у разі вчинення нею дисциплінарного проступку; 3) обов'язок правопорушника зазнати несприятливих наслідків за порушення дисциплінарного припису. Так, І. О. Картузова, аналізуючи поняття дисциплінарної відповідальності державних службовців, визначає його як «заснавання державним службовцем позбавлень та обмежень особистого чи майнового характеру за здійснення дисциплінарного проступку або іншого порушення, за яке, згідно із законом, передбачається застосування заходів дисциплінарної відповідальності уповноваженими на те суб'єктами» [12, с. 9]. Професор І. Л. Бородін пов'язує дисциплінарну відповідальність із накладенням дисциплінарних стягнень на винного суб'єкта згідно чинного законодавства [13, с. 93–94]. М. О. Кабаченко, у контексті трудового права, сутністю дисциплінарної відповідальності вважає обов'язок правопорушника понести покарання за протиправне чи неналежне виконання ним трудових обов'язків [14, с. 42–43]. Натомість, А. О. Купріянова визначає дисциплінарну відповідальність державних службовців як «засіб впливу на неправомірну поведінку державних службовців за невиконання або неналежне виконання ними своїх службових обов'язків, перевищення повноважень, порушення обмежень, пов'язаних з проходженням державної служби, а також за вчинок, який порочить його як державного службовця» [15, с. 17–18]. Існують і інші підходи до поняття дисциплінарної відповідальності.

Аналіз представлених у літературі поглядів на ознаки дисциплінарної відповідальності дозволяє до їх переліку віднести те, що: а) підставою для настання дисциплінарної відповідальності є порушення установлених дисциплінарних норм, що належать до галузі службового, адміністративного, трудового права, або/чи порушення загального прядку управління; б) формою такого порушення є дисциплінарний проступок (дисциплінарне правопорушення); в) предметом посягання у випадку здійснення дисциплінарного проступку (правопорушення) завжди є інтерес, що проявляється у публічній сфері (зокрема, у процесі реалізації відносин служби, управління або/чи трудових відносин); г) найчастіше дисциплінарну відповідальність класифікують за особливостями правового статусу її суб'єктів-носіїв на загальну та спеціальну.

Аналізуючи військово-дисциплінарну відповідальність, більшість фахівців відносять її до категорії спеціальної, акцентуючи на публічно-правовому та міжгалузевому характері зазначеного інституту. Як слушно зазначає А. С. Колотік, специфіка зазначеного адміністративно-правового інституту полягає у тому, що військово-дисциплінарна відповідальність: а) з одного боку, є особливим видом юридичної відповідальності, з іншого – є частиною дисциплінарного примусу, що реалізується через заходи відповідальності, запобігання та відновлення; б) регулюється нормами, як правило, кількох галузей права; в) реалізується шляхом застосування дисциплінарних стягнень, які накладаються керівником [16, с. 89]. Розвиваючи зазначену ідею, підкреслимо, що публічно-правова природа військово-дисциплінарної відповідальності об'єктивується у цілому комплексі суспільно-правових явищ, які, будучи різнопорядковими і маючи різний вимір, підкреслюють специфічний (адміністративно-правовий, військово-правовий) характер військово-дисциплінарної відповідальності. Такими явищами, зокрема, є: 1) на рівні суспільного запиту – наявність відповідних вимог до рівня правової свідомості та правової культури військовослужбовців ЗС України, які мають демонструвати підвищені стандарти службової (військової) дисципліни; 2) у межах галузей адміністративного та військового права – наявність системи категорій

і понять, пов'язаних із військовою дисципліною, військовим управлінням, військовим порядком і правопорядком, військовими правопорушенням; 3) на нормативному рівні – наявність нормативних (статутних) приписів, які передбачають настання адміністративної відповідальності за вчинення дій, предметом посягання яких є військова дисципліна. Таким чином, приходимо до висновку, що у широкому розумінні військово-дисциплінарна відповідальність є засобом охорони цінностей і благ, захищати які призначені ЗС України; у вузькому – вона є засобом охорони правовідносин, що складають зміст військового обов'язку та специфічних взаємовідносин у військовому колективі, обумовлених порядком проходження служби.

Обґрунтовуючи авторську позицію щодо поняття військово-дисциплінарної відповідальності, відмітимо, що на сьогодні не існує законодавчо закріпленої її дефініції. У військовій енциклопедичній літературі дисциплінарна відповідальність військовослужбовців найчастіше визначається як особиста відповідальність військовослужбовців за проступки, пов'язані з порушенням військової дисципліни, норм моралі та військової честі. Авторитетні науковці В. П. Петков та О. В. Кривенко визначають зазначене поняття як «обов'язок військовослужбовця зазнати передбачених законом заходів дисциплінарного стягнення за порушення військової дисципліни або громадського порядку» [17, с. 89]. С. С. Тюрін під дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців розуміє «особливий вид юридичної відповідальності, що поширюється на визначене коло спеціальних суб'єктів (військовослужбовців ЗСУ) та настає у результаті невиконання обов'язків, визначених наказами, статутами, Законами України, за умови, що відповідне діяння не має складу злочину» [7, с. 16]. На думку В. М. Александрова, дисциплінарна відповідальність військовослужбовців – це «вид юридичної відповідальності, який настає у разі невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків у формі порушення військової дисципліни або громадського порядку, і за який військовослужбовці несуть перед своїми начальниками відповідальність відповідно до службового підпорядкування у процесі реалізації останнім тих повноважень, які для цього надані їм державою» [1, с. 134].

Ураховуючи зазначене, а також ураховуючи закріплений у військово-дисциплінарному законодавстві зміст обов'язків військовослужбовців та їх командирів, під поняттям військово-дисциплінарної відповідальності пропонуємо розуміти особливий вид юридичної відповідальності, спрямований на забезпечення правомірної поведінки військовослужбовців під час виконання ними обов'язків військової служби, що реалізується у випадку порушення зазначеною та прирівняних до них категорією суб'єктів військової дисципліни, з метою відновлення усталеного порядку несення служби, військового порядку, правопорядку, порядку військового управління, а також з метою запобігання подальшим дисциплінарним та іншого роду правопорушенням. Виходячи із зазначеного, зміст військово-дисциплінарної відповідальності полягає у державному примусі (дисциплінарних стягненнях), який застосовуються визначеним порядком до військовослужбовця у разі вчинення ним дисциплінарного правопорушення (проступку), і який полягає у обов'язку правопорушника зазнати визначених законодавством обмежень, а також у обов'язку командира (військового начальника) належним чином відреагувати на виявлений факт порушення військової дисципліни. Вважаємо цілком слушною думку С. П. Пасіки, О. О. Опанасенко та О. С. Скиби про те, що «сутність дисциплінарної відповідальності військовослужбовців міститься у негативній оцінці державою неналежної поведінки військовослужбовця. Така поведінка суперечить вимогам військової дисципліни й виявляється в застосуванні до військовослужбовця владою уповноважених на то командирів і начальників передбачених законом заходів державного впливу – дисциплінарних стягнень [6, с. 52].

Формуючи перелік ознак військово-дисциплінарної відповідальності, зауважимо, що зазначену проблему вже намагалися розв'язати О. Т. Зима [3], В. К. Шкарпицька [4], М. С. Туркот [5], Б. В. Лавренко [18] та ін. Переосмислюючи та доповнюючи результати їх праці, до переліку ознак військово-дисциплінарної відповідальності відносимо: а) наявність особливого суб'єкта (військовослужбовці ЗС України та інші прирівняні до них категорії осіб, на яких поширюється дія Дисциплінарного статуту Збройних Сил України); б) обумовленість змістом службово-бойових завдань, які покладаються на ЗС України; в) пріоритет державних (національних, безпекових) інтересів над приватними інтересами суб'єкта-правопорушника; г) наявність відносин службової підпорядкованості між особою, що скоїла правопорушення, та суб'єктом дисциплінарної влади (командиром, військовим начальником); ґ) множинність суб'єктів, уповноважених притягувати до дисциплінарної відповідальності (крім командира (військового начальника), це може бути начальник гарнізону); д) необхідність і достатність підстав лише у вигляді вчинення військовослужбовцем дисциплінарного правопорушення (проступку); е) відсутність нормативного закріплення переліку складів військово-дисциплінарних правопорушень; є) спеціально-оперативний порядок накладання засобів дисциплінарного стягнення; ж) поєднання, у певних випадках, з адміністративною відповідальністю. Виділені ознаки дозволяють вважати, що у інституті військово-дисциплінарної відповідальності знаходить прояв відповідна (негативна) оцінка державою неналежної, невідповідної дисциплінарним вимогам поведінки військовослужбовців, що об'єктивується у застосуванні до правопорушників уповноваженими суб'єктами (командирами і військовими начальниками) передбачених законом заходів державного впливу – дисциплінарних стягнень. Зазначене, на нашу думку, складає сутність військово-дисциплінарної відповідальності.

Крім кваліфікуючих ознак, сутність поняття військово-дисциплінарної відповідальності об'єктивується через такі її характеристики, як її функції, мета та цілі. Беручи за основу представлені у літературі результати аналізу зазначених понять і категорій, під *функціями* військово-дисциплінарної відповідальності пропонуємо розуміти основні напрями дії указанного інституту на пов'язані із реалізацією військової служби суспільні відносини, у яких розкривається соціальне призначення військово-дисциплінарної відповідальності та через здійснення яких реалізуються її цілі і досягається мета. Відповідно, військово-дисциплінарна відповідальність реалізує: а) превентивну; б) регулятивну, в) виховну, г) стимуляційну (мотивуючу); ґ) санкційну (штрафну) функції. *Мета* військово-дисциплінарної відповідальності полягає у забезпеченні такого рівня військової дисципліни, який би гарантував бездоганне виконання покладених на ЗС України завдань та забезпечував би реалізацію засад і принципів військового управління, як у мирний, так і у воєнний час. *Цілями* військово-дисциплінарної відповідальності пропонуємо вважати ті конкретні результати, яких суб'єкти дисциплінарної влади бажають досягти у разі застосування до особи-правопорушника законодавчо передбачених заходів відповідальності, у контексті превентивного впливу на правопорушника та інших осіб, відновлення порядку військового управління, виконання завдань підвищення рівня військової дисципліни та військового правопорядку тощо.

У цілому, вважаємо, що подальше акумулювання знань про поняття, юридичну природу та особливості військово-дисциплінарної відповідальності дозволить сформувати цілісну картину знань про зазначений правовий інститут, сформувати його об'єктивну адміністративно-правову характеристику, визначити конкретні шляхи і напрями удосконалення нормативних, організаційних і процесуальних засад його реалізації.

Висновки. Беручи до уваги зазначене, приходимо до таких висновків:

1. Військово-дисциплінарна відповідальність є специфічним засобом забезпечення дисципліни і правопорядку у ЗС України та у прирівняних до них військових формуваннях, що опосередковується, з одного боку, обов'язком військовослужбовця зазнати передбачених законом заходів дисциплінарного стягнення за порушення військової дисципліни або/ та загального порядку управління; з іншого боку – обов'язком суб'єкта дисциплінарної влади (командира чи військового начальника) – певним чином відреагувати на зазначене правопорушення.

2. В основу дефініції військово-дисциплінарної відповідальності має бути покладено її розуміння у якості особливого виду юридичної відповідальності, спрямованого на забезпечення правомірної поведінки військовослужбовців під час виконання ними обов'язків військової служби, що реалізується у випадку порушення зазначеною та прирівняною до неї категорією суб'єктів військової дисципліни, з метою відновлення усталеного порядку несення служби, правопорядку та порядку військового управління, а також із метою запобігання подальшим дисциплінарним та іншого роду правопорушенням.

3. Як елемент військового управління, військово-дисциплінарна відповідальність є актом реагування держави у вигляді дій уповноваженої посадової особи, що настає у разі здійснення військовослужбовцем дисциплінарного проступку (правопорушення), і полягає у обов'язку порушника зазнати визначених законодавством позбавлень чи обмежень матеріального чи морального характеру.

4. Інститут військово-дисциплінарної відповідальності у широкому розумінні є засобом охорони цінностей і благ, захищати які призначені ЗС України; у вузькому – є засобом охорони правовідносин, які складають зміст військового обов'язку та специфічних взаємовідносин у військовому колективі, визначених порядком проходження військової служби. Відповідно, військово-дисциплінарна відповідальність належить до категорії спеціального виду дисциплінарної відповідальності та має публічно-правовий характер.

5. Сутність військово-дисциплінарної відповідальності, як правового явища та адміністративно-правового інституту, об'єктивується через її функції, мету та цілі. Військово-дисциплінарна відповідальність виконує а) превентивну; б) регулятивну, в) виховну, г) стимуляційну (мотивуючу); г) санкційну (штрафну) функції. Мета військово-дисциплінарної відповідальності полягає у забезпеченні такого рівня військової дисципліни, який би гарантував точне і безумовне виконання ЗС України службово-бойових завдань, інших завдань за призначенням, та забезпечував би реалізацію засад і принципів військового управління, як у воєнний, так і у мирний час.

Цілями військово-дисциплінарної відповідальності пропонуємо вважати ті конкретні результати, яких суб'єкти дисциплінарної влади бажають досягти у разі застосування до особи-правопорушника законодавчо передбачених заходів відповідальності, у контексті превентивного впливу на правопорушника та інших осіб, відновлення порядку військового управління, виконання завдань підвищення рівня військової дисципліни та військового правопорядку тощо.

6. Існує потреба у подальшій розробці теорії військово-дисциплінарної відповідальності з тим, щоб на основі формування об'єктивного і цілісного знання про зазначене правове явище та інститут галузей адміністративного і військового права удосконалити нормативні, організаційні та процесуальні засади його реалізації.

Список використаних джерел:

1. Александров В.М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00. 07. – адміністративне право і процес; фінан-

сове право; інформаційне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 196 с.

2. Коломієць В.М. Забезпечення правопорядку в Збройних Силах України: дисерт. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Західноукраїнський національний ун-т. Тернопіль, 2020. 204 с.

3. Зима О.Т., Квасильчук Д.Б., Васютін В.О. Щодо ознак дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 418–421.

4. Шкарпицька В.К. Особливості дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Т. 2, № 6. С. 165–168.

5. Туркот М. С. Розмежування адміністративної і дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1(47). С. 40–47.

6. Пасіка С.П. Опанасенко О.О., Скиба О.С. Деякі питання правового регулювання накладення дисциплінарних стягнень на військовослужбовців Збройних Сил України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія право. 2018. Вип. 50. Том 2. С. 50–53.

7. Тюрін С.С. Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців Збройних Сил України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, Нац. ун-т внутр. справ. 2002. 19 с.

8. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.

9. Загальна теорія держави та права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право. 2009. 584 с.

10. Лук'янець Д.М. Типологія юридичної відповідальності. *Юридична Україна*. 2004. № 3. С. 4–10.

11. Зелена, Ірина. Поняття юридичної відповідальності у приватному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 176–181.

12. Картузова І.О. Дисциплінарна відповідальність державних службовців: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеська держ. юрид. академія. Одеса, 1999. 18 с.

13. Бородін І.Л. Дисциплінарна відповідальність та дисциплінарне провадження. *Право України*. 2006. № 12. С. 93–98.

14. Кабаченко М.О. Особливості дисциплінарної відповідальності. *Право та державне управління*. 2013. № 1 (10). С. 40–43.

15. Купріянова А.О. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності державних виконавців: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2019. 28 с.

16. Колотік А.С. Проблеми визначення поняття «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців». *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 1. С. 87–91.

17. Петков В.П., Кривенко О.В. Дисципліна як гарант у профілактиці правопорушень. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2001. № 3. С. 87–91.

18. Лавренко Б.В. Теоретико-правові підстави та умови спеціальної дисциплінарної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків. 2018. 21 с.

УДК 342.95:347.998.85:35.072.22(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.24>

ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Зелінська Яна Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

У статті досліджуються суб'єкти зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Автором вказується, що розгляд та вирішення публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві пов'язано із належним дотримання принципів адміністративного судочинства. Процесуальною перешкодою, яка трапляється під час розгляду та вирішення справ є зловживання процесуальними правами. Автором зазначається, що суспільна небезпека зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві полягає у тому, що дії (бездіяльність), які становлять зміст такого зловживання правом, спричиняють настання негативних наслідків, що можуть проявлятися для учасників справи у недосягненні судом завдань адміністративного судочинства. Так, законодавець покладає обов'язок на учасників розгляду справи – добросовісно користуватися процесуальними правами, а зловживання процесуальними правами не допускається. У статті наводиться, що важливе теоретичне та практичне значення має визначення поняття та видів суб'єктів зловживання процесуальними правами, тому що зловживання процесуальними правами має різні форми прояву, залежить від статусу суб'єкта, наділення його певним колом процесуальних права, що у кожному конкретному випадку потребує надання оцінки судом з метою застосування заходів процесуального примусу до таких суб'єктів. Автор під суб'єктом зловживання процесуальними правами розуміє носія (реального та або потенційного) процесуальних прав та обов'язків, який недобросовісно їх використовує з метою створення перешкод для ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення, затягування строків розгляду справи. Автором наводяться головні ознаки та види суб'єктів зловживання процесуальними правами. У статті наголошується, що суд в адміністративному судочинстві відіграє активну роль, у тому числі за своїм внутрішнім переконанням надає оцінку діям учасникам розгляду адміністративної справи, визнає їх діяння як зловживання процесуальними правами, застосовує правові наслідки та заходи процесуального примусу з метою досягнення завдання адміністративного судочинства.

Ключові слова: адміністративне судочинство, суб'єкти зловживання процесуальними правами, процесуальні права, недобросовісна поведінка, позивач, відповідач, треті особи, представник, суб'єкт владних повноважень.

CHARACTERISTICS OF SUBJECTS OF ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Zelinska Yana Sergeevna,
Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor at Department of
Administrative Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article examines the characteristics of subjects of abuse of procedural rights in administrative proceedings. The article points out that consideration and resolution of public law disputes in administrative proceedings is associated with proper adherence to the principles of administrative proceedings. The procedural obstacle that occurs during the consideration and resolution of cases is the abuse of procedural rights. The author notes that the social danger of abuse of procedural rights in administrative proceedings lies in the fact that the actions (omissions) which constitute the content of such abuse of rights entail negative consequences which may manifest themselves for the parties to the case in the failure of the court to achieve the objectives of administrative proceedings. Thus, the legislator imposes an obligation on the parties to a case to use procedural rights in good faith, and abuse of procedural rights is not allowed. The article argues that it is of great theoretical and practical importance to define the concept and types of subjects of abuse of procedural rights, since abuse of procedural rights has various forms of manifestation, depends on the status of the subject, and the entitlement to a certain range of procedural rights, which in each case requires a court assessment with a view to applying procedural coercion measures to such subjects. The author defines the subject of abuse of procedural rights as a holder (real and or potential) of procedural rights and obligations who uses them in bad faith with the aim of creating obstacles to making a lawful and reasonable court decision, and delaying the timeframe for consideration of a case. In the article, the author outlines the main features and types of subjects of abuse of procedural rights. The article emphasises that the court plays an active role in administrative proceedings, including, based on its internal conviction, assessing the actions of the participants to administrative proceedings, recognising their actions as abuse of procedural rights, and applying legal consequences and measures of procedural coercion in order to achieve the objective of administrative proceedings.

Key words: administrative court proceedings, subjects of abuse of procedural rights, procedural rights, unfair behaviour, plaintiff, defendant, third parties, representative, public authority.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямком в удосконаленні системи судочинства у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України, є запровадження дієвих механізмів запобігання зловживанню учасниками процесу своїми процесуальними правами, ефективних інструментів реагування на неналежну поведінку учасників судового процесу, що призводить до затягування розгляду справи шляхом внесення змін до законодавства [1]. Зазначений напрямок стосується і здійснення адміністративного судочинства. Досягнення завдання адміністративного судочинства під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів нерозривно пов'язано із дотримання принципів адміністративного судочинства відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [2]. Процесуальною перешкодою,

яка трапляється під час розгляду та вирішення справ є зловживання процесуальними правами. Суспільна небезпека зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві полягає у тому, що діяння, які становлять зміст такого зловживання правом, спричиняють настання негативних наслідків, що можуть проявлятися для учасників справи у недосягненні судом завдань адміністративного судочинства. Так, під час реалізації принципу змагальності в адміністративному судочинстві учасники розгляду адміністративної справи мають можливість розпоряджатися своїми процесуальними правами, таким чином активно впливати на розгляд та вирішення адміністративної справи по суті. При цьому, законодавець покладає обов'язок на учасників розгляду справи – добросовісно користуватися процесуальними правами. Порушення зазначеного обов'язку призводить до зловживання процесуальними правами. Слід зауважити, що дисбаланс процесуальних прав та обов'язків учасників процесу, який пов'язаний із їх різним процесуальним статусом, породжує недобросовісну поведінку, а також різну практику судів щодо застосування процесуальних заходів примусу. Критеріями добросовісності є врахування інтересів іншої сторони, здійснення суб'єктивних прав та виконання обов'язків. Аксиоматичним є твердження, що зловживання правом – це, у першу чергу, порушення норм законної поведінки учасника процесу. Важливе теоретичне та практичне значення має визначення поняття, ознак та видів суб'єктів зловживання процесуальними правами, тому що зловживання процесуальними правами має різні форми прояву, залежить від статусу суб'єкта, наділення його певним колом процесуальних права, що у кожному конкретному випадку потребує надання оцінки судом з метою застосування заходів процесуального примусу до таких суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувати питання характеристики суб'єктів зловживання процесуальними правами необхідно через призму визначення суб'єктів адміністративного судочинства. У зазначеному аспекті необхідно враховувати дослідження вчених-процесуалістів у різних галузях науки. У широкому значенні ці питання розкривалися у наукових працях таких вчених, як О. М. Андруевича, О. В. Бачуна, Ю. П. Битяка, В. М. Бевзенка, О. В. Бобровика, О. М. Дубенка, О. О. Малиновського, О. О. Мілетич, В. Я. Настюка, А. С. Олійник, Н. Б. Писаренко, В. Ю. Поліщука, Т. Т. Полянського, В. В. Рєзнікової, О. Я. Рогача, М. І. Смоковича, А. О. Ткачук, О. С. Ткачука, та інших. Наукові доробки зазначених вчених відіграли провідну роль у дослідженні головних питань адміністративного судочинства, однак, питання характеристики суб'єктів зловживання процесуальними правами увага майже не приділялася, що актуалізує зазначену тему.

Формулювання цілей статті. Метою статті є характеристика суб'єктів зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві шляхом наведення дефініції, ознак, окреслення кола суб'єктів зловживання процесуальними правами з метою швидкого виявлення факту зловживання процесуальними правами та подальшого вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних складників зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві є суб'єкти зловживання процесуальними правами. Учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами, а зловживання процесуальними правами не допускається (ч. 1 ст. 45 КАС України). Перед визначенням суб'єктів зловживання процесуальними правами, необхідно звернутися до визначення суб'єктів адміністративного судочинства.

Звернемося до наукових досліджень щодо визначення суб'єктів адміністративного судочинства. Під суб'єктами адміністративного судочинства розуміють: 1) носіїв

(потенційних або реальних) прав та обов'язків в адміністративних процесуальних відносинах з приводу відправлення правосуддя адміністративними судами (О. В. Бачун) [3, с. 40]; 2) учасників розгляду справи та учасників, які сприяють відправленню правосуддя в адміністративному судочинстві (В. М. Бевзенко, О. М. Дубенко) [4, с. 170; 5, с. 128]; 3) суб'єктів, які своїми діями можуть активно впливати на перебіг процесу, сприяючи його виникненню, та які вступають у процес для захисту своїх прав чи прав інших осіб, якщо це передбачено законом (О. М. Андруневич) [6, с. 12]. Тож, суб'єкти адміністративного судочинства є широким, комплексним поняттям, яке охоплює поняття суб'єктів зловживання процесуальними правами. Обов'язковою інтегративною ознакою є наявність у суб'єкта адміністративного судочинства процесуальних прав та обов'язків, за допомогою яких буде здійснюватися розгляд та вирішення справи, а отже – буде досягнуто завдання адміністративного судочинства.

Предметом нашого дослідження є характеристика саме суб'єктів зловживання процесуальними правами як більш вузького поняття у порівнянні із суб'єктами адміністративного судочинства. У зазначеному аспекті доцільно звернутися до загального теоретичного положення зловживання правом. Так, під зловживання правом розуміється як протиправна поведінка, яка ґрунтується на бажанні суб'єкта правовідносин задовольнити свої потреби, бажання всупереч законним інтересам інших осіб (фізичних, юридичних осіб, держави тощо) [7, с. 190]. Наведена дефініція свідчить про те, що зловживання будь-яким правом неможливе без наявності суб'єкта, який буде мати протиправну мету, реалізуючи права.

Про зазначене свідчать здобутки вчених та судова практика у цій царині, звернемося до них. На думку А. О. Ткачук, серед суб'єктів зловживання процесуальними правами слід виділити сторони, треті особи, представники, зокрема органи та особи, які мають право звертатися до суду [8, с. 125]. У свою чергу, Д. А. Козачук вважає, що суб'єктом зловживання процесуальними правами може бути будь-який учасник процесу, так як наділений процесуальними правами та обов'язками [9, с. 688]. На думку В. В. Резнікової, під суб'єктами зловживання процесуальними правами слід розуміти сторони, треті особи, прокурора, представники сторін, судовий експерт, посадові особи, а також суд [10, с. 36]. Такої ж думки дотримується В. Ю. Поліщук, вважаючи, що зловживати процесуальними правами може тільки учасник справи (уповноважений суб'єкт), який наділяється процесуальними правами [11, с. 7].

Правові позиції Верховного Суду, як правило, зводяться того, що під зловживання процесуальними правами розуміють умисні, несумлінні дії учасників розгляду справи, у формі вчинення дій, які є неспівмірними із наслідками, до яких вони можуть призвести, використання прав всупереч призначення з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження інших прав учасників, перешкоджання діяльності суду щодо правильного, своєчасного розгляду і вирішення справ, а також необґрунтованого перевантаження роботи суду (для прикладу, постанова Верховний Суд від 22.10.2020 у справі № 320/7/19) [12].

Екстраполюючи теоретичні положення та практичне тлумачення на предмет характеристики суб'єктів зловживання процесуальними правами, слід навести їх визначення, головні ознаки, види. Під суб'єктом зловживання процесуальними правами слід розуміти носія (реального або потенційного) процесуальних прав та обов'язків, який недобросовісно їх використовує з метою створення перешкод для ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення, затягування строків розгляду справи.

Ознаки суб'єктів зловживання процесуальними правами: 1) носії процесуальних прав та обов'язків; 2) суб'єкти наділені процесуальним статусом; 3) використовують процесуальні права та обов'язки всупереч з їх дійсним призначенням – меті;

4) порушення норм законної поведінки – наявність недобросовісної поведінки; 5) негативний вплив на процесуальні строки розгляду справи; 6) метою використання процесуальних прав є створення перешкод для ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення, затягування строків розгляду справи.

Види суб'єктів зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві можна простежити через наведення класифікації. За межею реалізації процесуальних прав: 1) реальних (суб'єкти, які допустили зловживання процесуальними правами; 2) потенційні (суб'єкти, які у майбутньому можуть допустити зловживання процесуальними правами. За значенням у розгляді адміністративної справи : 1) обов'язкові учасники розгляду справи (позивач, відповідач) ; 2) необов'язкові учасники розгляду справи (треті особи, які заявляють самостійні вимоги, треті особи, які не заявляють самостійні вимоги, представники, експерт, експерт з питань права, спеціаліст, перекладач, свідок, помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник).

Позивач як суб'єкт зловживання процесуальними правами недобросовісно використовує як загальні (ст. 44 КАС України), та спеціальні (ст. 47 КАС України) процесуальні права. Позивачем в адміністративній справі можуть бути громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи), суб'єкти владних повноважень (ч. 2 ст. 46 КАС України). Позивач може зловживати правом на подання безпідставної позовної заяви, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, безпідставно змінити предмет, підставу позову, збільшити розмір позовних вимог, маніпулювати під час визначення адміністративної юрисдикції, заявити безпідставний відвід судді, не подати докази, не з'явитися у судове засідання без поважної причини та інші. У випадку подання безпідставного позову, суд визнає такі дії зловживання процесуальними правами та може повернути позовну заяву. У ст. 169 КАС України не передбачається такої підстави, що є недоліком та потребує внесення змін до зазначеної статті. Однак, у правових позиціях Великої Палати Верховного Суду йдеться про те, що наявність зловживання процесуальними правами шляхом подання безпідставного позову є підставою для повернення позовної заяви [13]. Доцільно звернутися до практики Європейського суду з прав людини ЄСПЛ, в правових позиціях якої неодноразово порушувалося питання про факти зловживання процесуальними правами, зокрема, щодо недобросовісних дій позивача. Так, ЄСПЛ звертав увагу у своїх рішеннях про те, що позовна заява, яка подається до суду повинна бути обґрунтованою, містити підстави для звернення до суду, не містити висловлювань, які виходять за межі нормативної лексики, нормальної та легітимної критики. Для прикладу, рішення ЄСПЛ у справі «Гросс проти Швейцарії» [14]. Така позиція ЄСПЛ узгоджується із ст. 35 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. [15], в якій регламентуються умови прийнятності звернення до суду та передбачається, що суд вважає неприйнятною заяву, яка несумісна з положеннями Конвенції та Протоколів до неї, є явно необґрунтованою та є проявою зловживання правом на її подання. Зазначена підстава неприйнятності заяви є інструментом фільтрації безпідставних заяв, які заважають належним чином здійснювати процесуальні обов'язки. Будь-яка спроба ввести в оману суд повинна розцінюватися як зловживання процесуальними правами [16, с. 137].

Відповідач як суб'єкт зловживання процесуальними правами. Відповідачем в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень, якщо інше не встановлено цим Кодексом (ч. 2 ст. 46 КАС України). Відповідач наділяється як загальними (ст. 44 КАС України), так і спеціальними (ст. 47 КАС України) процесуальними

правами. Зловживання процесуальними правами з боку відповідача може проявлятися у неподанні відзиву на позовну заяву, ненаданні доказів, які витребовуються, неявки у судове засідання без поважної причини, одночасне оскарження з позивачем судових рішень в апеляційній інстанції та інші зловживання. Наявність суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві обумовлює спеціальні наслідки та особливі повноваження адміністративного суду у випадку зловживання процесуальними правами.

Третя особа як суб'єкт зловживання процесуальними правами. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги, можуть зловживати процесуальними правами шляхом подання безпідставного позову, неявки у судове засідання без поважної причини (ст. 49 КАС України). Треті особи, які не заявляють самостійні позовні вимоги можуть зловживати процесуальними правами шляхом не подання пояснення, неявки у судове засідання без поважної причини.

Представники як суб'єкти зловживання процесуальними правами. В адміністративних справах інтереси сторін та третіх осіб можуть представляти представники (ст. 55 КАС України). Представником у суді може бути законний представник або адвокат. Законний представник самостійно здійснює процесуальні права та обов'язки сторони чи третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах. Представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки. Представники в судовому процесі можуть зловживати тим ж процесуальними правами та обов'язками, що і сторони та треті особи. Для прикладу, повноваження адвоката підтверджуються довіреністю або ордером, договором про надання правової допомоги відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [17]. Однак, зловживання може проявлятися у неподанні документів, які підтверджують їх повноваження. Зазначення неправдивих відомостей у згенерованому ордері з метою поновлення строку звернення до суду є зловживанням процесуальними правами. Представником в адміністративному судочинстві може бути прокурор, правовий статус якого визначається Законом України від 14 жовтня 2014 р. «Про прокуратуру» [18]. Прокурор здійснювати представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

Свідок як суб'єкт зловживання процесуальними правами. Відповідно до ч. 1 ст. 65 КАС України свідком є будь-яка особа, якій відомі обставини, які необхідно з'ясувати у справі. Свідок може зловживати процесуальними правами шляхом неявки у судове засідання без поважної причини, надавати неправдиві відомості щодо обставин справи. У судове засідання свідок може викликатися як з ініціативи суду, так і з ініціативи учасників справи. Зокрема, у випадку зловживання процесуальними правами свідком шляхом неявки у судове засідання без поважної причини, сторона у справі або представник можуть подати клопотання про повторний виклик свідка та про застосування заходу процесуального примусу у вигляді приводу.

Експерт як суб'єкт зловживання процесуальними правами. Експерт – це особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи (ст. 68 КАС України). Процесуальний статус експерта визначається ст. 68 КАС України та Законом України «Про судову експертизу» [19]. Експерт може зловживати процесуальними правами шляхом заявлення необґунтованих клопотань про надання йому додаткових матеріалів справи чи опитування учасників справи або свідків,

викладення у висновку експерта фактів, які не стосуються предмета дослідження та обставин справи ознайомлюватися з матеріалами справи, відмова бути присутнім під час проведення процесуальних дій, які стосуються предмета та об'єктів дослідження.

Експерт з питань права як суб'єкт зловживання процесуальними правами. Відповідно до ст. 69 КАС України експертом з питань права є особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Ініціативу щодо виклику експерта з питань права проявляє суд, тому неявка у судові засідання експерта з питань права буде розцінюватися як зловживання процесуальними правами.

Спеціаліст як суб'єкт зловживання процесуальними правами. Спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) (ст. 70 КАС України). Спеціаліст у адміністративному судочинстві може зловживати процесуальними правами шляхом неявки у судові засідання без поважної причини, необгрунтованої відмови надавати консультацію або роз'яснення.

Перекладач як суб'єкт зловживання процесуальними правами. Перекладач – особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється адміністративне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими (ст. 71 КАС України). Зловживання процесуальними правами перекладачем може проявлятися у неявці у судові засідання, наданні неправильного перекладу. Помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник розпорядник теж можуть бути суб'єктами зловживання процесуальними правами шляхом невиконання своїх організаційних обов'язків.

В адміністративному судочинстві особлива роль належить і суду. По-перше, суддя організовує ведення судового процесу, координуючи діяння учасників справи, орієнтуючи їх своїми словами, вказівками, питаннями, коментарями [20, с. 169]. По-друге, суд за своїм внутрішнім переконанням надає оцінку діям учасникам розгляду адміністративної справи, визнає їх діяння як зловживання процесуальними правами, застосовує правові наслідки та заходи процесуального примусу з метою досягнення завдання адміністративного судочинства.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що у парадигмі дослідження суб'єктів зловживання процесуальними правами важливе теоретичне та практичне значення відіграє визначення поняття, головних ознак та видів суб'єктів зловживання процесуальними правами. Адже головною метою принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами є гарантування добросовісного використання учасниками справи своїх процесуальних прав. З метою виконання завдання адміністративного судочинства важливим напрямом вдосконалення чинних норм законодавства є окреслення кола суб'єктів зловживання процесуальними правами з метою швидкого виявлення факту зловживання процесуальними правами, застосування заходів процесуального примусу та оптимізація запровадження дієвих механізмів протидії таким зловживанням.

Список використаних джерел:

1. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України 11.06.2021. № 231/2021. Офіційний Вісник України. 2021. № 48. Ст. 2963 .

2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
3. Бачун О.В. До визначення категорії «суб'єкт адміністративного судочинства» при розгляді справ адміністративними судами. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 6. С. 38–42.
4. Бевзенко В. М. Участь в адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень: правові засади, підстави та форми : монографія. К.: Прецедент, 2010. 475 с.
5. Дубенко О. М. Деякі проблеми визначення видів суб'єктів доказування в адміністративному судочинстві. *Вісник Національного ун-ту внутрішніх справ*. 2009. Вип. 34. С. 165–171.
6. Андруневич О. М. Суб'єкти адміністративного судочинства. Автореф.12.00.07., Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України Львів, 2012. 23 с.
7. Рогач О. Я. Зловживання правом : теоретико правове дослідження монографія. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.
8. Ткачук А. О. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесі : дисер. ... канд. юрид. наук. : 081. Право. Київ, 2020. 207 с.
9. Козачук Д. А., Басалюк Н. В., Таркін В. П. Зловживання учасниками процесу процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (56). С. 685–689.
10. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: поняття, ознаки, види. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 95. С. 31–37.
11. Поліщук В. Ю. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: автореф. ... канд. юрид. наук. : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 19 с.
12. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного суду від 22.10.2020 у справі за №№ 320/7/19. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92385069>.
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.03.2019 у справі за № 9901/34/19. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81013341>.
14. Judgment European Court of Human Rights. Case «Gross v. Switzerland» 30 September 2014/ (67810 | 10. URL.: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Gross%20v.%20Switzerland%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-146780%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Gross%20v.%20Switzerland%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-146780%22]})).
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
16. Erdal U., BakIrcl H. Article 3 of the European Convention on Human Rights. A practitioner`s handbook. Switzerland. 2006. 278 p. URL.: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/23595.pdf>.
17. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012. № 5076-VI. *Офіційний Вісник України*. 2012. № 62. Ст. 2509.
18. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
19. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
20. Цвіркун Ю. І. Розгляд та вирішення в адміністративному судочинстві справ щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності колегіальних суб'єктів публічної адміністрації : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 533 с.

УДК 342.56:35+656.7

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.25>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОСМІЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Карпенко Сергій Русланович,
докторант кафедри публічного та
приватного права
(Університет митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

У статті надана загальна характеристика адміністративно-правового статусу суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі України. Зауважено, що наявність в державі сучасної системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України з чітко визначеним законодавством адміністративно-правовим статусом усіх елементів її структури виступає головним чинником забезпечення ефективного виконання задач адміністративно-правового регулювання в цій галузі. Наголошено, що процес формування даної системи в Україні все ще залишається далеким від власного завершення, але засади нормативно-правового забезпечення діяльності даної системи вже закладені. Звернено увагу, що в першу чергу це стосується визначення своєрідності адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України. Наголошено, що дані суб'єкти входять до окремої категорії публічних органів, адміністративно-правовому статусу яких притаманна низка рис. Стверджується, що вони реалізують державно-владний вплив на об'єкти адміністративно-правового регулювання (в цілому суспільство, а також на його окремих членів). Встановлено, що їх основною ознакою виступає наявність певної компетенції та владних повноважень, що дозволяють їм втілювати свою волю у вигляді публічно-управлінських рішень, які є обов'язковими для виконання. Визначено, що юридичною базою діяльності суб'єкта адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України у значній більшості випадків стають адміністративно-правові норми, а в процесі власної роботи ці суб'єкти застосовують виключно форми і способи адміністративно-правового регулювання. Зроблено висновок, що аналіз діяльності суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України засвідчив недостатній рівень її результативності, навіть не дивлячись на те, що в зазначеній галузі задіяна значна кількість публічних інститутів, що пояснюється, насамперед, відсутністю розробленої теоретичної доктрини формування системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий статус, владні повноваження, державно-приватне партнерство, компетенція, космічна галузь, орган публічного управління, суб'єкт.

The article provides a general description of the administrative and legal status of public-private partnership entities in the space industry of Ukraine. It was noted that the presence in the state of a modern system of subjects of administrative-legal regulation of public-private

partnership in the space industry of Ukraine with a clearly defined legal administrative-legal status of all elements of its structure is the main factor in ensuring the effective implementation of the tasks of administrative-legal regulation in this field. It is emphasized that the process of formation of this system in Ukraine is still far from its own completion, but the foundations of regulatory and legal support for the activity of this system have already been laid. Attention is drawn to the fact that, first of all, this concerns the determination of the originality of the administrative-legal status of the subjects of the administrative-legal regulation of the public-private partnership in the space industry of Ukraine. It is emphasized that these subjects belong to a separate category of public bodies, the administrative and legal status of which is characterized by a number of features. It is claimed that they exercise state-authority influence on the objects of administrative and legal regulation (society as a whole, as well as on its individual members). It was established that their main feature is the presence of certain competence and authority, which allow them to implement their will in the form of public-management decisions that are mandatory for implementation. It was determined that the legal basis of the activity of the subject of administrative-legal regulation of the public-private partnership in the space industry of Ukraine in the vast majority of cases is administrative-legal norms, and in the process of their own work, these subjects apply exclusively the forms and methods of administrative-legal regulation. It was concluded that the analysis of the activities of the subjects of administrative and legal regulation of public-private partnership in the space industry of Ukraine proved an insufficient level of its effectiveness, even despite the fact that a significant number of public institutions are involved in the specified industry, which is explained, first of all, by the lack of a developed theoretical doctrine of the formation of the system of subjects of administrative and legal regulation of public-private partnership in the space industry of Ukraine.

Key words: administrative-legal regulation, administrative-legal status, authority, public-private partnership, competence, space industry, public management body, subject.

Постановка проблеми. Досягнення високого рівня ефективності виконання задач адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України залежить від дуже багатьох чинників, серед яких особливого значення набуває наявність в державі сучасної дієвої системи його суб'єктів, належного відповідного рівня підготовки і підвищення кваліфікації відповідних спеціалістів, а також інформаційного забезпечення їх діяльності. Процес формування даної системи в Україні, на превеликий жаль, все ще залишається далеким від власного завершення. Проте, слід також погодитись з твердженням, що засади нормативно-правового забезпечення функціонування такої системи сьогодні вже закладені, і саме це створює широкий простір для подальшого розвитку інших її важливих елементів. Насамперед, це стосується визначення своєрідності адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми адміністративно-правового статусу органів адміністративно-правового регулювання вже багато разів ставали предметом дослідження багатьох фахівців у галузі адміністративного права, зокрема: В. Б. Авер'янова, О. В. Анпілогова, О. М. Бандурки, В. М. Бевзенка, Ю. П. Бітяка, І. Л. Бородіна, В. М. Гаращука, І. П. Голосніченка, Є. В. Додіна, С. В. Ківалова, Л. В. Ковалюк, Т. О. Коломoeць, В. К. Колпакова, В. Т. Комзюка, О. Р. Михайленка, Н. Р. Нижник, М. П. Орзиха, І. М. Пахомова, О. П. Рябченка, В. М. Селіванова, С. В. Таранушича, Ю. С. Шемшученка та ін. Проте деякі проблемні аспекти визначення адміністративно-правового статусу і сьогодні все ще залишаються актуальними у зв'язку з невірнішністю багатьох теоретичних та практичних проблем в даній сфері. І, незважаючи

на високу інтенсивність і широкий спектр досліджень, присвячених різноманітним аспектам даної проблематики, достатньо багато питань у даній сфері все ще залишаються дискусійними.

Метою даної статті є розкриття особливостей адміністративно-правового статусу суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі України, а також розроблення на цій теоретичній базі пропозицій до відповідного чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна юриспруденція все ще не розробила єдиного підходу до тлумачення понять «статус», «правовий статус», «правове положення», «правове становище», які доволі часто вживаються як в нормативно-правових актах, так і в науковій літературі, в більшості випадків юридичного характеру. На наш погляд, застосування дослідниками для характеристики тотожних явищ таких категорій, як «правовий статус», «правове положення», «правове становище» насамперед пов'язано з тим, що в тлумачних словниках категорія «статусу» визначається, як правило, або через положення, або через становище [1, с. 328; 2, с. 641]. Зробивши аналіз значної кількості наукової літератури з теорії держави і права, можна дійти висновку, що термін «правовий статус» застосовується переважно при характеристиці таких категорій, як людина, громадянин України, громадянин іноземної держави, апатрид та державний службовець, які є всі фізичними особами. Стосовно юридичних осіб (в тому числі також суб'єктів адміністративно-правового регулювання), то в переважній більшості випадків застосовується термін «компетенція» [3, с. 31–32], що, на наш погляд, є не зовсім обґрунтованим, оскільки компетенція є тільки одним із складових елементів правового статусу юридичної особи.

В юридичній літературі адміністративно-правовий статус юридичної особи найчастіше характеризується сукупністю встановлених законами, підзаконними нормативно-правовими актами і установчими документами прав та обов'язків юридичної особи в галузі публічного управління, а також адміністративною відповідальністю юридичної особи [4, с. 25]. Особливість того чи іншого визначення адміністративно-правового статусу залежить у першу чергу від того, які саме елементи обирає окремий автор для його характеристики. Саме з приводу елементного складу правового статусу в цілому та адміністративно-правового статусу, зокрема, порозуміння залишається відсутнім. Зокрема, І. С. Гриценко елементами правового статусу органів держави вважає правомочність та відповідальність [5, с. 174]. М. М. Бурбика вважає, що правовий статус потребує відповідей на наступні запитання: органом влади якого рівня є даний конкретний орган (центральный він чи місцевий); до якого виду органів влади він належить за змістом власної діяльності (орган влади, орган публічного управління, орган правосуддя тощо); яке офіційне найменування має такий орган влади; хто даний орган створює, формує особовий склад; кому цей орган влади підпорядкований, підзвітний, підконтрольний та перед ким; хто може скасовувати, призупинити, змінювати та опротестовувати акти такого органу влади; якою є компетенція подібного органу влади; хто йому підпорядкований, підзвітний, підконтрольний, чиї акти він може скасовувати, призупинити, змінювати та опротестовувати тощо; яку юридичну силу мають акти даного органу влади; якими є джерела фінансування; чи наділений такий орган влади правами юридичної особи [6, с. 138]. У підручнику ж «Адміністративне право України» за редакцією В. В. Галунька, адміністративно-правовий статус особи визначається через сукупність правових засобів, які визначають місце та роль фізичної чи юридичної особи в системі адміністративно-правових відносин. Для аналізу адміністративно-правового статусу особи визначальними в такому разі є наступні правові інституції: публічні суб'єктивні юридичні права і обов'язки, правосуб'єктність особи, адміністративна відповідальність, а в окремих

випадках – дисциплінарна відповідальність посадових осіб органів публічної влади [7, с. 98].

Значно більш обґрунтованим та таким, що знайшов порівняно більш широку підтримку серед науковців, ми вважаємо підхід до розуміння адміністративно-правового статусу юридичних осіб, обраний О. О. Кожушко, яка зазначає, що адміністративно-правовий статус публічного органу складається з трьох наступних блоків: цільового (він визначає норми про мету, задачі і функції діяльності), організаційно-структурного (його складають юридичні приписи, які регламентують порядок утворення, реорганізації, ліквідації органу, його структуру, а також лінійну та функціональну підпорядкованість), а також компетенції як сукупності владних повноважень та підвідомчості [8, с. 58]. Дану тезу підтримують В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко та інші дослідники.

Ретельний аналіз висновків різних дослідників з приводу елементного складу адміністративно-правового статусу дає підстави сформулювати висновок про їх неоднорідність, а існуюча різноманітність їх думок зводиться головним чином до визначення його елементів. Крім того, одна частина науковців характеризує адміністративно-правовий статус суб'єктів права через його елементний склад, інша ж - у комплексі, тобто не виокремлюючи окремі елементи. Слід відмітити й ту обставину, що класичним елементним складом правового статусу є права, обов'язки і відповідальність, з чим згодна переважна більшість учених. Проте, на наше переконання, даний елементний склад є більш характерним для фізичних осіб як суб'єктів адміністративного права. Стосовно ж юридичних осіб в цілому та суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України, зокрема, то вважаємо за доцільне до елементів їх адміністративно-правового статусу віднести цілі, задачі, функції, повноваження і відповідальність.

З метою правильного тлумачення адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України принципового значення, на наш погляд, набуває встановлення співвідношення поняття «система суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі» з дефініцією «державна система правової охорони державно-приватного партнерства в космічній галузі». Це дозволить, на наш погляд, більш чітко окреслити предмет нашого дослідження та уникнути можливого змішування і ототожнення адміністративно-правового статусу принципово різних суб'єктів суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією публічно-управлінських функцій в сфері космічної діяльності.

На відміну від терміну «система суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі» дефініція «державна система правової охорони державно-приватного партнерства в космічній галузі» сьогодні вже отримала своє легальне визначення у відповідних законодавчих актах. З цього неважко зробити висновок, що під державною системою правової охорони прав суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі розуміється сукупність суб'єктів (державної і недержавної форм власності), які під час реалізації власних функцій реалізують задачі стосовно забезпечення правомірного володіння, користування і розпорядження результатами космічної діяльності, використовуючи при цьому достатньо широкий перелік форм і способів діяльності.

Категорія ж «система суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі» як науково-практична категорія деталізує перший термін та виокремлює в структурі системи державної охорони державно-приватного партнерства в космічній галузі окрему групу тих

суб'єктів, адміністративно-правовий статус яких характеризується наступними рисами. По-перше, суб'єкти адміністративно-правового регулювання покликані здійснювати державно-владний, впорядковуючий вплив суб'єкта адміністративно-правового регулювання (держави та її спеціальних органів чи посадових осіб) на об'єкти адміністративно-правового регулювання (суспільство, окремих громадян тощо). По-друге, основною рисою суб'єкта адміністративно-правового регулювання є наявність в нього визначеної компетенції та владних повноважень, що дозволяють втілювати свою волю в форму керівних команд, публічно-управлінських рішень, приписів, обов'язкових для виконання [9, с. 74]. Владний вплив, який виходить від суб'єкта до об'єкта адміністративно-правового регулювання, дає змогу підпорядковувати волю і діяльність останнього волі першого, що є принциповою умовою досягнення мети та вирішення задач, визначених суб'єктом адміністративно-правового регулювання. Відповідно об'єкт адміністративно-правового регулювання зобов'язаний підкорятися владній волі суб'єкта та в обов'язковому порядку виконувати його рішення. Тобто, взаємовідносини суб'єкта адміністративно-правового регулювання з об'єктом адміністративно-правового регулювання будуються на засадах «влада-підпорядкування». По-третє, юридичною базою діяльності суб'єкта адміністративно-правового регулювання в переважній більшості випадків виступають норми права адміністративного. І, по-четверте, в процесі власної діяльності суб'єкти адміністративно-правового регулювання використовують виключно форми і способи адміністративно-правового регулювання.

З урахування вказаних рис суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі, важко погодитись з висловленою в науковій літературі думкою про те, що, не зважаючи на ті відмінності між поняттями, які розглядаються, до суб'єктів адміністративно-правового регулювання слід віднести ті державні, і навіть ті громадські утворення, яким взагалі, з урахуванням специфіки їх діяльності, не притаманна жодна з наведених вище ознак і, як наслідок, вони можуть бути віднесені тільки до суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі [10, с. 45]. У якості прикладу можна назвати Відділення фізики і астрономії НАН України, Українську астрономічну асоціацію, Центр авіаційних і космічних систем НТУУ «КПІ» тощо. Отже, в структурі публічної системи державно-приватного партнерства в космічній галузі потрібно виокремити конкретну сукупність суб'єктів, покликаних реалізовувати публічно-управлінський вплив на всіх учасників суспільних відносин, що постають в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі.

Глибокий аналіз процесу функціонування суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України дає підстави констатувати ще недостатньо високий рівень її результативності, не зважаючи на те, що в зазначеній галузі задіяна достатньо велика кількість публічних інституцій. Це, насамперед, пояснюється відсутністю теоретично розробленої наукової концепції формування системи (а отже і структури) суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі, ретельної та науково обґрунтованої класифікації зазначених суб'єктів. Підтверджує дане твердження і аналіз тих наукових праць, які присвячені вивченню системи органів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України [11 та ін.], який свідчить про те, що переважна більшість науковців у власних працях обмежуються, як правило, простим перерахуванням тих структур, які задіяні в реалізації функцій адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі. Подібний підхід, на нашу думку, зовсім не сприяє

розробленню науково обґрунтованої ідеї формування сучасної системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі. На практиці ж безпосереднім наслідком такого становища є відсутність належної координації та взаємодії у питаннях адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України та з регулярним «розмиванням» відповідальності функціонуючих в зазначеній сфері суб'єктів. А між тим, від вирішення проблеми становлення ефективної системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України та залежить міцність фундаменту інноваційної моделі розвитку, її модернізації, підвищення рівня конкурентоспроможності в світовій соціально-економічній системі. А від цього, в свою чергу, залежать також перспективи створення нових робочих місць у нових галузях, що визначають сутність світової економіки XXI ст. – економіки, яка базується на високих технологіях.

Серед суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України можна виокремити значну кількість класифікаційних підгруп. Зокрема, якщо взяти до уваги той факт, що адміністративно-правове регулювання доволі часто в науковій літературі одержує широке тлумачення, тобто як сукупність всіх видів державної діяльності (усіх форм реалізації публічної влади), буде правильним стверджувати, що в залежності від напрямку діяльності держави в реалізації якого беруть участь ті чи інші суб'єкти адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі, останні можуть бути поділені на наступні групи: суб'єкти, які входять до системи органів законодавчої влади (Верховна Рада України, комітет з питань економічного розвитку Верховної Ради України) і суб'єкти, які входять до структури органів виконавчої влади. Причому остання група суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України, з погляду на масштабність системи органів виконавчої влади, є найбільш розгалуженою, що вимагає, в свою чергу, проведення її подальшої класифікації. Справа полягає в тому, що органи виконавчої влади є достатньо численними і різноманітними, що зумовлено безпосередньою спрямованістю виконавчо-розпорядчої діяльності. Для кращого розуміння особливостей організації та діяльності суб'єктів адміністративно-правового регулювання, а також виявлення закономірностей у взаємозв'язках окремих суб'єктів здійснюють їх класифікацію, в основу якої покладені різні критерії. Найважливішими з них безумовно виступають територіальний масштаб діяльності, обсяг та характер компетенції, порядок вирішення підвідомчих питань, предмет спрямованості компетенції, становище і місце в системі суб'єктів [12, с. 116]. Так, у залежності від територіального масштабу діяльності, органи виконавчої влади поділяють на чотири наступні групи: центральні, органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим (далі – АРК), міжтериторіальні та місцеві.

Від того, який обсяг та характер компетенції мають органи виконавчої влади, їх поділяють на органи загальної компетенції, органи галузевої компетенції і органи функціональної (або спеціальної) компетенції. Зокрема, органи загальної компетенції - це органи, які в межах підвідомчої їм території здійснюють публічне управління і координацію усіх чи більшості підпорядкованих або підконтрольних їм органів галузевої чи функціональної (або спеціальної) компетенції [13, с. 260]. Вони несуть відповідальність за стан справ на відповідній території (на всій території України, території Автономної Республіки Крим (далі – АРК), області, району або міста). Саме тому вони здійснюють загальне керівництво та координацію діяльності органів галузевої та функціональної (або спеціальної) компетенції, підприємств, установ, організацій,

а також інших об'єктів. До числа органів загальної компетенції належать: Кабінет Міністрів України, Рада міністрів АРК, а також місцеві державні адміністрації.

Органи галузевої компетенції реалізують державну політику у відповідній галузі. Галузь - це поєднання об'єктів публічного управління під керівництвом відповідного органу виконавчої влади за ознаками виробничої єдності незалежно від їх місцезнаходження. Органами галузевої компетенції є: міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні підприємства, установи, інші структури і тим самим керують певною галуззю (Міністерство оборони України, Міністерство освіти і науки України), Державне агентство водних ресурсів України тощо), а також місцеві органи цих міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Адміністративна реформа свого часу було спрямована на зміни в побудові системи міністерств, а також інших центральних та місцевих органів виконавчої влади. Вона передбачала перехід до використання функціонального принципу утворення міністерств в поєднанні з галузевим принципом в тому випадку, якщо це було зумовлено специфікою відповідних секторів адміністративно-правового регулювання і поточним станом соціально-економічного розвитку держави [14, с. 34].

Органи функціональної (або спеціальної) компетенції забезпечують реалізацію політики держави в певній сфері, здійснюють керівництво з тих питань, які мають загальний характер для всіх чи багатьох галузей господарства, соціально-культурного будівництва.

Залежно від порядку вирішення підвідомчих питань, органи виконавчої влади поділяються на єдиноначальні та колегіальні. На чолі єдиноначального органу перебуває одна особа - керівник, який має право особисто приймати рішення з усіх головних питань компетенції даного органу. Єдиноначальність забезпечує оперативність керівництва, використання особистих здібностей і досвіду керівників та водночас підвищує їх персональну відповідальність, оскільки на особу керівника покладається відповідальність за діяльність усього органу публічного управління [15, с. 284]. До єдиноначальних органів належить абсолютна більшість органів виконавчої влади: міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, а також місцеві органи виконавчої влади. Проте і в єдиноначальних органах для вирішення найважливіших проблем створюються колегіальні органи (колегії, науково-технічні, техніко-економічні ради тощо).

На чолі колегіального органу перебуває група осіб, які входять до складу даного органу, тобто їх становище є організаційно і юридично оформленим. Головні питання, що віднесені до компетенції даного органу, обговорюють та розв'язують на засіданнях колективно. Для винесення рішення з обговорюваного питання необхідним є кворум. У колегіальних органах рішення найчастіше приймаються абсолютною більшістю голосів [16, с. 375], тобто якщо за дане рішення проголосувало більше половини присутніх членів даного органу. Як правило, це пов'язано зі значним обсягом їх компетенції і широкими задачами керівництва, які стосуються багатьох галузей та функцій публічного управління. Колегіальність створює умови для правильного вирішення найскладніших проблем керівництва за участю фахівців, із використанням їх досвіду. Саме тому до колегіальних органів, насамперед, належать: Уряд України і Рада міністрів АРК, а також окремі інші органи. Але і в цих публічних органах колегіальність доповнюється також єдиноначальністю керівників, які особисто розв'язують окремі оперативні організаційні проблеми діяльності очолюваного ними органу.

Щодо суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України важливою обставиною є з'ясування питання про їх компетенцію. Адже визначення обсягу компетенції цих суб'єктів та її правове закріплення має

дуже важливе науково-практичне значення, оскільки відсутність чіткої регламентації прав та обов'язків може призвести до фактів порушення закону, значного зниження рівня стану виконавської дисципліни, безвідповідальності за невиконання чи неналежне виконання власних обов'язків і прийнятих управлінських рішень. Представники юридичної науки поняття компетенції суб'єкта адміністративно-правового регулювання і досі вважають дискусійним як за формою, так і за змістом. Так, на думку Ю. С. Шемшученко та О. В. Скрипнюк, під компетенцією варто розуміти повноваження державного органу [17, с. 7]. На думку ж Н. О. Армаш, до змісту компетенції входить також коло задач державного керівництва, з метою забезпечення виконання яких закон визначає певний порядок діяльності [18, с. 51].

Висновки. Таким чином, за характером власної компетенції суб'єкти адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України поділяються на органи виконавчої влади, які наділені загальними, галузевими і функціональними (або спеціальними) повноваженнями. Органами загальних повноважень є ті органи, що в межах підвідомчої їм території реалізують завдання адміністративно-правового регулювання (а саме, управління і координацію) підконтрольних їм органів галузевої чи функціональної (або спеціальної) компетенції. Саме вони несуть відповідальність за стан справ на відповідній території (всієї України, області, району чи міста). Органи галузевих повноважень здійснюють політику держави у відповідній галузі. Даними органами виступають міністерства, оскільки саме на них покладається визначення пріоритетних напрямів розвитку відповідної галузі, забезпечення нормативно-правового регулювання в визначеній галузі тощо. Органи ж функціональних (або спеціальних) повноважень забезпечують процес реалізації політики держави в одній чи одразу декількох галузях шляхом надання адміністративних послуг, проведення державного нагляду та контролю, узагальнення практики застосування чинного законодавства, а також розроблення пропозицій стосовно вдосконалення нормативно-правових актів.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України : словник термінів / за заг. ред.. Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков : ДВНЗ «Запоріж. нац. ун-т». Київ : Ін Юре, 2014. 520 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.
3. Горбач М. І. Класифікація елементів адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративного права. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 2. С. 29–41.
4. Армаш Н. О. Важливість дієвого механізму контролю за створенням і діяльністю органів публічної влади. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право*. 2014. Вип. 1. С. 24–31.
5. Загальне адміністративне право : підручник / І. С. Гриценко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 565 с.
6. Бурбика М. М., Солонар А. В., Янішевська К. Д. Адміністративне право України : навч. посіб. Суми : Мрія, 2015. 357 с.
7. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
8. Кожушко О. О. Адміністративне право : навч.-метод. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2021. 164 с.
9. Сливка В. В. Пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання статусу суб'єктів процедури примирення сторін в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. Вип. 49. С. 73–76.
10. Кошова С. П. Космічна галузь через призму забезпечення економічної безпеки. *Інвестиції : практика та досвід*. 2022. № 13-14. С. 44–50.

11. Возненко А. А. Оцінка ефективності державної допомоги космічній галузі. *Наукові праці НДФІ*. 2019. Вип. 1. С. 118–130.
12. Макушев П. В., Хрідочкін А. В., Ломакіна А. А. Стратегія модернізації діяльності органів публічної влади в умовах існування цифрового середовища. *Держава та регіони. Серія Право*. 2023. № 1. С. 114–120.
13. Дніпров О. Компетенція як елемент правового статусу органів виконавчої влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 257–262.
14. Георгієвський Ю. В. Про визначення компетенції органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування як правового явища. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. Вип. 21. С. 34–36.
15. Грінь А. А. Становлення інституту дискреційних повноважень органів виконавчої влади як індикатор розвитку правової системи. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 283–286.
16. Могілевський Л. В. Роль центральних органів виконавчої влади у сфері видання нормативно-правових актів підзаконного характеру. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 16. С. 373–380.
17. Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В. Методологічні проблеми взаємодії держави і громадянського суспільства в сучасній Україні. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 3–12.
18. Армаш Н. О. Поняття і сутність компетенції як елементу адміністративно-правового статусу керівника органу виконавчої влади. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Право*. 2009. № 2. С. 48–53.

УДК 342.9:341.231.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.26>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Кобко Євген Васильович,
orcid.org/0000-0002-3121-0823
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного
управління та адміністрування
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

У статті досліджено адміністративно-правові аспекти забезпечення прав людини під час війни, зокрема в контексті триваючого повномасштабного збройного конфлікту на території України. Війна призводить до серйозних порушень прав людини та громадянина, таких як вбивства, тілесні ушкодження, катування, сексуальне насильство, примусові вивезення, та інші форми насильства. В умовах повномасштабної збройної агресії цивільне населення стає особливо вразливим об'єктом і потребує ефективних адміністративно-правових механізмів захисту прав людини. У контексті реалізації адміністративно-правового забезпечення прав людини запровадження воєнного стану не має на меті обмежувати цінності життя та гідності людей, а, навпаки, має забезпечувати їх захист і безпеку.

У статті досліджуються основні аспекти адміністративно-правового забезпечення прав людини під час війни, що включають захист прав людини органами публічної влади в Україні, діяльність органів прокуратури, системи органів внутрішніх справ, судовий захист та контроль. Такі заходи в аспекті їх адміністративно-правової складової, серед іншого, спрямовані на забезпечення справедливості, встановлення відповідальності за порушення прав людини та відшкодування збитків. Окрім того, стаття розкриває міжнародні механізми захисту прав людини, що включають норми міжнародного гуманітарного права та інститут міжнародного захисту прав людини, як складова системи захисту прав людини та її співвідношення із нормами національного права та національних адміністративно-правових механізмів, що має на меті забезпечення захисту цивільного населення під час війни та накладення певних обмежень на ведення військових дій. Інститут національного адміністративно-правового механізму захисту прав людини передбачає механізми, які дозволяють звертатися до міжнародних органів захисту прав для отримання справедливого розгляду порушень та відшкодування.

Загалом, стаття розкриває особливості формування та реалізації адміністративно-правових механізмів забезпечення прав людини під час воєнного конфлікту в Україні, в тому числі і як механізму, який дозволяє комунікувати із міжнародними інституціями з метою захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. Дослідження має велике значення для забезпечення справедливості та захисту прав людини під час війни та розвитку ефективних адміністративно-правових механізмів для попередження порушень та накладення відповідальності за них під час війни.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення прав людини, права людини, механізми захисту прав людини, воєнний стан, збройна агресія, захист прав людини, права і свободи людини.

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF HUMAN RIGHTS DURING
THE ARMED CONFLICT IN UKRAINE**

Kobko Yevhen Vasylovych,
orcid.org/0000-0002-3121-0823
Dr. habil in Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Public
Management and Administration
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The article examines the administrative and legal aspects of ensuring human rights in time of war, in particular in the context of the ongoing full-scale armed conflict in Ukraine. War leads to serious violations of human and civil rights, such as murder, bodily harm, torture, sexual violence, forced deportation, and other forms of violence. In the context of full-scale armed aggression, the civilian population becomes a particularly vulnerable target and requires effective administrative and legal mechanisms for the protection of human rights. In the context of the implementation of administrative and legal support for human rights, the introduction of martial law is not intended to limit the values of life and dignity of people, but, on the contrary, should ensure their protection and security.

The article analyzes the main aspects of administrative and legal support for human rights during the war, including the protection of human rights by public authorities in Ukraine, the activities of the prosecutor's office, the system of internal affairs bodies, judicial protection and control. Such measures, in terms of their administrative and legal component, are aimed, inter alia, at ensuring justice, establishing responsibility for human rights violations and compensation for damages. In addition, the article reveals international human rights protection mechanisms, including international humanitarian law and the institution of international human rights protection, as a component of the human rights protection system and its correlation with national law and national administrative and legal mechanisms, which aim to ensure the protection of civilians in time of war and impose certain restrictions on the conduct of hostilities. The institution of a national administrative and legal mechanism for the protection of human rights provides for mechanisms that allow for recourse to international human rights bodies to obtain a fair review of violations and compensation.

In general, the article reveals the peculiarities of the formation and implementation of administrative and legal mechanisms for ensuring human rights during the military conflict in Ukraine, including as a mechanism that allows communication with international institutions in order to protect human rights in armed conflict. The research is of great importance for ensuring justice and protection of human rights during the war and developing effective administrative and legal mechanisms for preventing violations and imposing liability for them during the war.

Key words: administrative and legal support of human rights, human rights, human rights protection mechanisms, martial law, armed aggression, human rights protection, human rights and freedoms.

Аналіз досліджень. Окремі аспекти проблематики адміністративно-правового забезпечення прав людини під час збройного конфлікту частково досліджувалися рядом науковців таких як: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. О. Бандурка, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Джафарова, Д. К. Катрич, О. Ф. Кобзар, М. В. Ковалів, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, М. В. Лошицький,

О. М. Музичук, С. О. Шатрава та інших. Серед науковців, які безпосередньо досліджували збройні конфлікти, вагомий внесок в дослідження окресленої проблематики дослідження, на нашу думку здійснили В. А. Батирь, В. О. Котигоренко, В. О. Целуйко та інші. Водночас складні умови сьогодення пов'язані зі збройним конфліктом, адміністративно-правові механізми забезпечення прав людини під час збройного конфлікту потребують додаткового дослідження, адже збройна агресія і окупація та інші протиправні дії з боку агресора по відношенню до цивільного населення призводять до необхідності дослідження національних форм та способів захисту прав людини під час війни у цілому, у тому числі адміністративно-правових механізмів їх забезпечення.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є процеси адміністративно-правового забезпечення прав людини під час збройного конфлікту, які формуються та реалізують себе в умовах сучасної повномасштабної збройної агресії проти України. Зазначені фактори та явища правової реальності є передумовами та чинниками формування оновлених підходів до формування та функціонування таких адміністративно-правових механізмів, які якнайкращим чином мають забезпечити захист прав людини в умовах збройного конфлікту.

Постановка завдання. Основним завданням дослідження є визначення особливостей адміністративно-правового забезпечення прав людини під час збройного конфлікту в Україні. Гарантування та забезпечення прав людини в сучасній Україні є не лише основною її рисою як правової держави, а і є необхідною та невід'ємною умовою стійкого та ефективного подальшого розвитку України у цілому. В умовах складно прогнозованих сучасних реаліях та внаслідок триваючого впливу ряду негативних факторів пов'язаних із збройною агресією актуалізується проблематика функціонування якісного та працюючого адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини в державі, адже до початку воєнної агресії Україна не мала досвіду забезпечення функціонування адміністративно-правових механізмів дотримання прав людини в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року, Росія розпочала широкомасштабне військове вторгнення на територію суверенної держави - України. Ігноруючи міжнародне право та цінності ООН Російська Федерація не лише атакувала державу Україну, а і фізично атакувала цивільне населення України, її громадян, знищувала та продовжує знищувати інфраструктуру та житлові об'єкти, порушуючи права, свободи та інтереси людей, що гарантовані нормами національного законодавства України та міжнародного права.

Відтак, з огляду на загрозу національній безпеці, 24 лютого 2022 року Президент України підписав Указ № 64/2022 про введення воєнного стану на всій території України [2]. Це було зроблено з метою активізації діяльності органів системи охорони та оборони країни з оборонного напрямку, аби протистояти агресивним діям Російської Федерації.

У відповідності до норм Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан в Україні є унікальним правовим режимом, який вводиться на території країни або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії або загрози нападу, коли загрожує державній незалежності України та її територіальній цілісності [3]. Цей стан передбачає делегування відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування спеціальних повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки.

Введення воєнного стану також передбачає тимчасове, але обґрунтоване обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, зазначаючи час дії таких обмежень.

Відмітимо, що зазначене, за логікою законодавця, не лише дозволяє забезпечити ефективний захист держави, а і цивільного населення в умовах воєнної агресії, зберігаючи баланс між захистом безпеки та збереженням гарантованих законом прав і свобод.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що введення воєнного стану з точки зору адміністрування процесів державного управління узгоджувати дії різних рівнів влади для ефективного реагування на кризові ситуації та забезпечення національного захисту в цілому, хоч такі міри і мають тимчасовий характер. Крім того, як показує практика державотворчого процесу в Україні у період збройної агресії, не втрачають своєї актуальності і питання контролю та нагляду з боку міжнародних організацій, що загалом є позитивним в контексті запобігання зловживанню владою та збереженню принципів демократії та правової держави і захисту прав людини.

З урахуванням складності ситуації та викладеного вище, вбачається важливим прагнення до розробки ефективних адміністративно-правових механізмів захисту прав людини і громадянина в умовах воєнного стану, зберігаючи гуманітарні принципи та забезпечуючи справедливість та правовий захист для всіх.

В контексті досліджуваної проблематики, важливо зазначити те, що запровадження воєнного стану, як зазначалося вище, призводить до особливих обмежень для громадян, але зазначене не повинно скасовувати такі безумовні права, як: рівність громадян щодо конституційних прав і свобод, рівність перед законом, заборона позбавлення громадянства та права зміни громадянства, право на життя та на повагу до гідності людини, на свободу та особисту недоторканність, направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових осіб цих органів, на житло, рівність прав і обов'язків подружжя у шлюбі та сім'ї, а також рівні права дітей, на судовий захист, на відшкодування за рахунок держави або органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, право знати свої права і обов'язки, право на незворотність дії в часі законів і нормативно-правових актів, на професійну правничу допомогу, не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази, право не бути двічі притягненим до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення, презумпція невинуватості, право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [1].

Таким чином, з точки зору функціонування адміністративно-правового забезпечення функціонування механізму захисту прав людини, перед Президентом, Урядом та і іншими органами виконавчої влади, правоохоронними органами, судовою гілкою влади та іншими державними інститутами стоїть досить складне завдання з реалізації якісного адміністративно-правового механізму захисту прав людини, який би одночасно дотримував без виключення всіх прав та свобод громадянина визначених Конституцією України, водночас забезпечував потреби державної політики із захисту кордонів та для протидії загрозам національній безпеці та оборони.

Як вбачається така взаємодія має бути сформована на принципі синергетичного підходу до співпраці інститутів держави за ради напрацювання єдиного підходу до реалізації державної управлінської політики в умовах воєнного стану. Зазначене, на нашу думку, можливе при формуванні принципів здійснення управлінсько-владного впливу на регулювання суспільних відносин у цілому так і тих, що безпосередньо пов'язані із захистом прав людини.

На нашу думку, основним та первинним, що може бути в основі напрацювання такого механізму є принципи його функціонування. У загальному потрібно розуміти

і те, що даний управлінський підхід буде деякий час актуальний і після здобуття Україною перемоги над державою-агресором, і тому в післявоєнний період може бути потреба в продовженні функціонуванні особливого підходу до державної адміністративно-правової політики щодо захисту прав та свобод людей. У даному контексті вбачається ряд проблем пов'язаних із питаннями де окупації території та громадян, як тривалий час знаходилися під впливом держави агресора. Основними принципами, на нашу думку, у даному контексті можуть бути принципи верховенства права, рівності громадян перед законом, поваги до гідності людини та презумпція невинуватості.

Відмітимо і те, що в контексті досліджуваної проблематики, важливим є діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який виконує не лише функцію парламентського контролю за дотриманням прав і свобод людини у громадянина [4], а і за своєю суттю доповнює існуючі механізми захисту прав та свобод громадянина.

В контексті функціонування управлінської моделі щодо захисту прав людини в Україні було створено спеціальну веб-платформу для ефективного збору та обробки інформації щодо порушень прав людини Російською Федерацією, яка покликана слугувати для збору та інформації щодо порушень прав людини державою агресором. Веб - ресурс <https://humanrights.gov.ua/> є платформою для комунікації представників правозахисних організацій, експертів у сфері прав людини, наукової спільноти та всіх, хто має інформацію про порушення прав людини [5].

Відмітимо і те, що права людини визнаються об'єктом адміністративного права, оскільки вони мають природний характер або закріплені в Конституції, інших законах України та міжнародних основоположних нормативно-правових актах, що були ратифіковані Верховною Радою України.

Умови збройних конфліктів мають свою специфіку, яка показує, що право на життя і здоров'я не є абсолютним у деяких випадках. Зокрема, міжнародні правові акти, такі як Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 років, не забороняють саму війну, але обмежують використання певних засобів ведення військових дій, які можуть завдати шкоди здоров'ю чи вивести комбатантів противника зі строю. Також існують обмеження щодо застосування військової сили стосовно певних категорій осіб [6]. Відповідно до IV Конвенції про закони і звичаї війни, норми військового права застосовуються не лише до регулярних армій, але й до ополчення та добровольчих загонів за певних умов: вони повинні перебувати під командуванням особи, що відповідає за своїх підлеглих; мати чітко впізнавану емблему; носити відкрито зброю; діяти згідно з військовими законами і звичаями. У країнах, де ополчення або добровольчі загони є частиною армії або їх діяльність включена до армійських дій, вони розглядаються як складова частина армії згідно з визначенням Конвенції [7]. Разом із тим, Міжнародне гуманітарне право має балансувати між принципами гуманності та необхідністю ведення воєнних дій. Цей баланс був встановлений державами під час ухвалення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року та інших міжнародних договорів, що регулюють сферу міжнародного гуманітарного права [8].

Таким чином, в контексті адміністративно-правового забезпечення прав людини під час збройного конфлікту в Україні ключовими вбачаються принципи формування та функціонування правових механізмів пов'язаних із адмініструванням процесів пов'язаних із захистом прав людини під час збройного конфлікту. Водночас, зазначені процеси адміністрування мають бути реалізовані у відповідності до міжнародних стандартів та норм міжнародного гуманітарного права.

Висновки. В умовах збройного конфлікту в Україні права і свободи людини та громадянина є об'єктом адміністративно-правового забезпечення та регулювання. Ці

права включають нематеріальні цінності, такі як життя, здоров'я, честь, гідність та інші, а також матеріальні цінності, наприклад, доступ до харчування, житла, одягу, фінансової допомоги тощо. Органи публічної адміністрації, згідно з компетенцією, забезпечують надання адміністративних послуг для допомоги особам, які стали жертвами збройного конфлікту. Водночас ці адміністративні заходи та управлінська діяльність держави спрямовані на відновлення та захист прав та свобод постраждалих осіб в умовах військової агресії. Умови збройних конфліктів створюють складні виклики для держави та органів публічної адміністрації, оскільки вони потребують швидкої та ефективної реакції на ситуацію, що забезпечує відновлення нормального життя та допомогу постраждалим. Права та свободи людини та громадянина під час збройних конфліктів можуть бути порушені через насильство, знищення майна, травми та інші шкоди, що завдаються в результаті бойових дій. Тому державні органи мають забезпечити надання необхідної допомоги та підтримки постраждалим, включаючи медичну допомогу, матеріальну допомогу, притулок та інші послуги. Важливо, щоб адміністративні заходи були забезпечені ефективними механізмами надання допомоги, а також щоб вони були здійснені з дотриманням прав людини закріплених в Конституції України та принципів міжнародного гуманітарного права. Координація між різними органами та міжнародними партнерами є важливим аспектом успішного забезпечення прав постраждалих та здійснення ефективної допомоги в умовах збройних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Верховна Рада України*. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
3. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Створено єдиний національний портал для збору фактів порушення прав людини російською федерацією. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. 10.03.2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yedinij-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoju-federacijeyu>
6. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 / П. Д. Біленчук, В. М. Кочетков, В. Б. Міщенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>
7. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі Україна, Міжнар. конференція у м. Гаазі; Конвенція, Міжнародний документ, Положення від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
8. Короткий Т., Доненко М. На варті гуманності. Женевські конвенції 1949. Юридична газета. 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/na-varti-gumannosti-zhenevski-konvenciyi-1949.html>

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.27>

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Ковбас Ігор Васильович,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна)

Коваль Віталій Олександрович,

аспірант
(Запорізький національний
університет, м. Запоріжжя, Україна)

У статті досліджено поняття «адміністративні послуги». Встановлено, що на фоні величезної кількості існуючих дефініцій, термін «послуги» характеризується низкою ознак, таких як: специфічність діяльності, товарне не майнове вираження (оплатне або безоплатне), націленість на задоволення послугоотримувача. У статті розглянуті позиції науковців, які пропонують замість поняття «адміністративні послуги» використовувати терміни «управлінські послуги», «публічно-владні послуги», «публічно-сервісні». Досліджені нормативні акти, в яких надається визначення адміністративних послуг, розглянуті основні підходи до ознак категорії «послуги» взагалі, та адміністративних послуг зокрема. Виявлено, що всім існуючим визначенням «послуги» притаманні такі ознаки як специфічність товару, не майнове вираження, націленість на задоволення клієнта. Специфічність адміністративних послуг впливає з наявності владного суб'єкта їх надання, при чому, орієнтація виникаючих відносин спрямована на задоволення законних вимог людини, захисті її прав та інтересів. Окрім того, держава (в особі її органів та посадових осіб) повинна мінімізувати своє втручання в особистий життєвий простір людини і брати на себе лише ті послуги, які в даний період розвитку суспільства можна гарантувати і яких не можливо знайти на загальному ринку послуг. У статті досліджено також наукові підходи до поняття «адміністративні послуги» та проаналізовано нормативно-правове закріплення досліджуваного поняття. Зауважено, що у законодавчому закріпленні поняття «адміністративні послуги» відсутня така змістовна категорія як націленість на задоволення інтересів людини та забезпечення її основних прав, що є значним недоліком. Виявлено, що наукова думка новітнього періоду акцентує увагу на «сервісному» наданні адміністративних послуг. У висновках групуються ознаки адміністративних послуг на основі досліджених джерел та пропонується авторське визначення поняття «адміністративні послуги».

Ключові слова: адміністративні послуги, державні органи, суспільна користь, права людини, задоволення інтересів.

CONCEPTS, SIGNS AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE

Kovbas Ihor Vasyliovych,Doctor of Legal Sciences, Associate
Professor,Associate Professor at the Department
of Public Law(Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University, Chernivtsi, Ukraine)**Vitaliy Oleksandrovich Koval,**

Postgraduate Student

(Zaporizhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

The article examines the concept of "administrative services." It has been established that amidst the vast number of existing definitions, the term "services" is characterized by several features, such as the specificity of the activity, non-material expression (paid or free), and a focus on satisfying the service recipient. The positions of researchers who propose using terms like "management services," "public-administrative services," and "public service" instead of "administrative services" are discussed in the article. Normative acts providing definitions of administrative services are explored, and the main approaches to the features of the category of "services" in general and administrative services, in particular, are considered. It is revealed that all existing definitions of "services" share characteristics such as the specificity of the product, non-material expression, and a focus on satisfying the client. The specificity of administrative services arises from the involvement of an authority figure in their provision, with the orientation of emerging relationships aimed at satisfying a person's legitimate demands and protecting their rights, and interests. Additionally, the state (through its bodies and officials) should minimize its interference in a person's personal life and should only assume responsibilities for services that can be guaranteed during the current stage of societal development and cannot be found in the general service market. The article also explores scientific approaches to the concept of "administrative services" and analyzes the regulatory framework governing the studied concept. It is noted that legislative provisions for the term "administrative services" lack the substantial category of focusing on the satisfaction of human interests and the protection of their fundamental rights, which is a significant drawback. It is revealed that the scientific opinion in the modern period emphasizes the "service-oriented" provision of administrative services. The conclusions group the features of administrative services based on the studied sources and propose an author's definition of the concept of "administrative services."

Key words: administrative services, government bodies, social benefit, human rights, satisfaction of interests.

Постановка проблеми. Європейська Конвенція з прав людини, відповідно до Загальної декларації прав людини, встановлює, що право на життя людини охороняється законом (частина перша статті 2) [1]. Відповідно, Основний Закон України, наголошує, що найвищу цінність становить життя людини, а її здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (відповідно до статті 3 Конституції України). Зміст і спрямованість діяльності держави направлена на захист проголошених цінностей і повинна відповідати за взятими на себе обов'язками перед людиною [2]. Вказані пріоритети держави знайшли

відображення у змісті Концепції адміністративної реформи України, в якій прямо зазначено, що для побудови демократичної, соціальної, правової держави, утвердження і забезпечення прав людини і громадянина та з метою задоволення потреб людини і суспільства надаються адміністративні послуги [3]. Інтереси суспільства у сфері отримання адміністративних послуг висвітлено у Законі України «Про адміністративні послуги», в якому хоча й передбачено поняття «адміністративна послуга», втім, остаточного вирішення проблеми сутності адміністративних послуг воно не набуло у зв'язку з відсутністю однозначності у позиціях науковців з приводу поняття «адміністративна послуга», її ознак та сутності, наявністю різноманітних поглядів та концепцій застосування, і отже, перебуває у процесі свого доктринального становлення, що і зумовило предмет даного дослідження.

Стан дослідження. Дослідженню категорії «адміністративні послуги» присвячено достатньо робіт, в яких висвітлені неоднакові підходи до розуміння сутності адміністративних послуг. Серед них можливо зазначити праці таких вчених як В. Б. Авер'янов, К. К. Афанасьєв, І. В. Венедиктова, Е. Ф. Демський, І. В. Ковбас, О. В. Кузьменко, Г. М. Писаренко, В. О. Плющ, В. В. Тильчик, В. П. Тимощук, К. А. Фуглевич, А. М. Школик тощо. Окрім того, науковцями досліджувана категорія розглядається як «публічно-сервісні послуги» (наприклад: О. Г. Циганов, В.І. Козак тощо) та «публічно-владні послуги» (наприклад: І. В. Ковбас). З огляду на таку неоднозначність у трактуванні поняття «адміністративні послуги» можна стверджувати, що дане питання знаходиться на етапі постановки та вимагає подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз поняття «адміністративні послуги», з'ясування його ознак та сутності, а також розробка авторської дефініції.

Виклад основного матеріалу. Поняття «послуга» в українській мові тлумачиться як «дія», «вчинок», що дає користь або допомогу іншому [4, с. 342], готовність прислужитися іншій людині [5], а також як діяльність підприємств, організацій та окремих осіб, виконувана для задоволення чііх-небудь потреб; обслуговування [6, с. 894]. Тобто, сукупність словникових трактувань можна визначити, що надавати послугу означає готовність вчиняти дії для задоволення потреб і на користь людині (тобто корисний ефект).

Положення основних міжнародно-правових актів у площині регулювання послуг надає можливість констатувати, що поняття «послуга» не містить чітких ознак, щоб відокремлювали її від загального кола економічних дій. Відповідно до статті 57 (50) Договору про функціонування Європейського Союзу «послугами» визначають дії, які надаються за винагороду (зазвичай) і не підпадають під дію положень про свободу пересування людей, товарів та капіталу [7]. Відповідно до змісту Податкового кодексу України послуги – це операції, що не пов'язані з постачанням товарів, та що споживаються в процесі вчинення певної дії або провадження певної діяльності (відповідно до пункту. 14.1.185) [8]. Згідно з пунктом 17 частини першої статті 1 Закону України «Про захист прав споживачів» послуга - діяльність виконавця з надання споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача з метою задоволення його особистих потреб [9]. Відповідно до ДСТУ ISO 9004-2-96, послуга визначається як результат безпосередньої взаємодії постачальника та споживача, а також внутрішньої діяльності постачальника щодо задоволення потреб споживача» [10]. З наведених дефініцій впливає, що ознакою послуг є наявність договірних відносин двох сторін: споживача і виконавця послуг.

Науковцями розроблена величезна кількість дефініції терміну «послуги», досліджуючи його в якості: специфічного виду товару, особливістю якого є його «невідчутні

якості» [11], що пов'язаний із забезпеченням нормального або більш ефективного функціонування учасників ринку» [12, с. 242], та який споживається і забезпечує додаткову корисність споживачу у формі задоволення його нематеріальних інтересів (зручність, комфорт, задоволення) [13, с. 57–71]; дії, результат якої споживається в процесі її надання [14, с. 57] і має фактичний «відчутний результат» [15, с. 44] метою якого є задоволення певних потреб або зручностей, наданих будь-кому» [16, с. 22] в результаті чого має виступати обов'язково «корисний ефект» [17, с. 172] якого очікує послугоотримувач від послугонадавача [18, с. 126–127] та який не виступає у вигляді певного «осяжного» матеріалізованого результату, а полягає в самому процесі надання послуги [19, с. 573]; різновиду зобов'язальних правовідносин, такий, що наділений характеристиками економічної доцільності, систематичності та правомірності, нематеріальний, неречовий вид людської діяльності [20, с. 4.]; специфічного об'єкту цивільних прав, специфічного продукту корисної діяльності, який не має майнового вираження, результат якої не має юридичного значення і не може бути гарантованим [21, с. 5–6]; процесу, який включає різні види діяльності здійснення діяльності і має полісемантичний характер [12, с. 242]. Відповідно, до ознак послуг можна зарахувати наступні: специфічність, товарне не майнове вираження (оплатне або безоплатне), націленість на задоволення послугоотримувача.

Зі змісту пункту 11 статті 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» випливає, що адміністративна послуга – дія, що може здійснюватися за заявою особи або за власною ініціативою адміністративного органу [22]. Відповідно до Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, адміністративна послуга визнається як результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом (органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами, організаціями), що забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [23].

Адміністративні (управлінські) послуги визнають в якості адміністративних правовідносин щодо реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи в процесі публічної діяльності адміністративного органу для отримання певного результату (набуття, зміни чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону) [24, с. 12]. Розглядають також в якості регулятивних дій органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які мають реально мають забезпечувати гарантовані Конституцією права та інтереси фізичних і юридичних осіб [25, с. 144]. В науковій літературі наголошується, що адміністративна послуга – це факт вчинення органом (посадовою особою) владних повноважень, які проявляються в тому, що забезпечують юридичне оформлення дій, які надаються суб'єктові звернення, спрямовані на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків для задоволення потреб суб'єкта звернення, задоволень його морального, матеріального або особистого характеру [26, с. 83].

В деяких джерелах, адміністративні послуги визначають як «публічно-владні» послуги, визначаючи їх такими, що надаються в межах повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з метою забезпечення прав, свобод й охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб [27, с. 89–90] для яких характерним є добровільність та індивідуальність їх надання, безоплатно або в межах цін, визначених державою [28, с. 89] надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень [29, с. 28]. А також розглядають як «підвид публічно-владної послуги», порядок надання якої законодавчо регламентований у результаті чого приймається

адміністративний акт, спрямований на реалізацію та захист прав і законних інтересів суб'єктів звернення [30, с.8]. Приналежно, поняття «адміністративні послуги» включає «цілеспрямованість» й «ефективність» надання послуг, причому управлінські органи повинні бути максимально наближеними до споживача, а їх діяльність доступною для контролю з боку громадськості, зрозумілою для суспільства і прозорою з огляду на процедури прийняття рішень [31, с. 8–9].

Утвердження концептуально нової доктрини адміністративного права став підхід визначення адміністративних послуг в якості управлінських послуг, що трактуються як вид державних послуг, які закріплюють відмітні від традиційної ієрархії цінності у відносинах між громадянами і виконавчою владою, та згідно з якими права і свободи громадян вважаються пріоритетними, що передбачає відповідальність органів і посадових осіб за недоброякісні або неналежно надані управлінські послуги [32, с. 37]. Таким чином, держава в особі її органів повинна мінімізувати своє втручання в життєзабезпечення громадян і брати на себе лише ті послуги, які в цей період розвитку суспільства можна гарантувати і не можна знайти на ринкові послуг [32, с. 159]. Таке положення цілком логічне, оскільки адміністративні послуги (як публічні, управлінські, владні) загалом наділені тими самими змістовними навантаженнями, що охоплює поняття «послуги», яке було досліджено вище (мається на увазі, що характерно і для приватних відносин), метою яких є задоволення законних потреб особи, яка здійснюється за зверненням (проханням) цієї особи. Доречним у цьому контексті також буде навести зауваження науковців стосовно того, що приватний сектор постійно тяготеє до розширення асортименту послуг, тоді як сфера адміністративних послуг зумовлена наступним чинником: конкретно-передбаченою у законі підставою їх надання [33, с. 453-454].

Вбачається необхідним також зазначити концепцію, відповідно до якої адміністративні послуги розглядаються з позиції «публічно-сервісних відносин», основною ознакою яких є спрямованість на надання сервісу [34]. Даний підхід був отриманий спочатку внаслідок ідеї відповідальності держави перед особою, яка потім «переросла» у доктрину «служіння держави людині». Таким чином, адміністративні послуги стали розглядатися починаючи з кінця 80-х років минулого століття як «публічно-сервісні» (наприклад у США, Великобританії, Канаді, Швеції, Нідерландах, Фінляндії тощо) де було запровадження саме «сервісу для людини» та систему оцінювання роботи такого сервісу (мається на увазі органів влади), націлену на уподобання та бажання споживачів [35, с. 9]. Можливо зазначити, що такий підхід покликаний йти всупереч усталеному за часи радянського союзу відношенні до людини як до «прохача». Адже на зміну «незручностей» та формальному сприянні людині в задоволенні запитів, приходять орієнтири на дотримання прав людини, «служіння» людині, як головній цінності держави.

Слід зазначити, що у спеціальному Законі України «Про адміністративні послуги» зазначається термін «адміністративна послуга», що відповідно до пункту першого статті першої визначається як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону [36]. Як влучно акцентують науковці, прикметник «адміністративні» вказує на суб'єкта, який надає такі послуги та владну (адміністративну) природу їх надання [32, с. 40–41]. Відповідно до частини третьої статті першої зазначеного закону це орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги [36].

Акцентуємо увагу, що у наведеному визначенні відсутня така змістовна категорія як націленість на задоволення інтересів людини та забезпечення її основних прав. Виходячи з наведених позицій науковців та норм чинного законодавства, можливо констатувати, що до ознак адміністративних послуг слід віднести: владна (адміністративна) природа послугонадавача, публічність, орієнтованість на споживача послуг, однобічність ініціації відносин (на підставі звернення), орієнтація на послугоотримувача.

Висновки.

Отже, на підставі вищезазначеного можливо зробити висновки, що до ознак адміністративних послуг необхідно віднести наступне:

- нематеріальний характер послуги;
- публічний характер правових відносин;
- владна (адміністративна) природа їх надання;
- пов'язаність з особою виконавця (орган виконавчої влади, інший державний орган до повноважень якого входить надання адміністративних послуг населенню);
- законодавче врегулювання;
- усталений порядок надання послуг;
- синхронність у наданні та отриманні послуг;
- обов'язковість волевиявлення особи на отримання послуги – наявність звернення;
- спрямованість на реалізацію та захист законних прав фізичних та юридичних осіб (отримання нематеріального блага, набуття корисного ефекту);
- індивідуальний характер;
- рівність у правах між послугоотримувачем та послугонадавачем;
- загальна соціальна значимість;
- переважне надання за рахунок публічних коштів.

Пропонуємо під адміністративними послугами розуміти наступне: – це публічна, врегульована законом діяльність адміністративних органів, до компетенції яких належить обов'язок надання немайнових послуг особі у випадках її особистого волевиявлення на їх отримання, направлена на дотримання та захист законних прав фізичних та юридичних осіб.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Конституція України : від 28.06.1996 р. : станом на 25 жовтня 2021р. Київ : Право, 2023. 76 с.
3. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>
4. Словник української мови : в 11 т. Київ, 1976. Т. 7. С. 342.
5. Всесвітній словник української мови. URL: <https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%D0%B0>
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. Ред.. В.Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
7. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
8. Податковий кодекс України станом на 03.04.2023 р. Київ: Алерта, 2023. 550 с.
9. Про захист прав споживачів: закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII: станом на 19 лист. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>

10. ДСТУ ISO 9004-2-96 Управління якістю і елементами якості. Частина 2. Вказівки по послугах (9004-2-96). URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=6411
11. Cowel, D. (1984) *The marketing of Services*, London: Heinemann, 35 p.
12. Плакида С.І. Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 241–243.
13. Bitner, Mary J. (1992), "Servicescapes: The Impact of Physical Surroundings on Consumers and Employees," *Journal of Marketing*, 56 (April). P. 57–71.
14. Електронне урядування та електронна демократія : навчальний посібник : у 15 ч. / за заг. ред. А.І. Семенченка, В.М. Дрешпака. Київ, 2017. Частина 10 : Електронні послуги / за ред. Р.М. Матвійчук, С.П. Кандзюба. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2017. 60 с.
15. Коваленко Ю. Теоретичні аспекти сутності послуги та її види. *Вісник КНТЕУ*. 2012. № 2. С. 38–47.
16. Данилюк Т.І. Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти. *Ефективна економіка*. 2014. № 8. С. 10–15.
17. Федорченко Н. В. До питання про предмет договору про надання послуг. *Держава і право*. 2014. Вип. 66. С. 165–173.
18. Шаркова Г.Ю. Науково-теоретичні підходи до встановлення ознак послуги як об'єкта цивільних прав. *Держава та регіони*. 2013. № 1. С. 123–128. Серія : Право.
19. Дзера О.В., Кузнецова Н.С., Луць В.В. Зобов'язальне право: теорія і практика. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 912 с.
20. Щодра О.Ю. Правове регулювання руху послуг в Європейському Союзі : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 – міжнародне право. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2011. 22 с.
21. Телестакова А.А. Система договорів про надання послуг в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2008. 25 с.
22. Про адміністративну процедуру: закон України від 17.02.2022 № 2073-IX: станом на 31.03.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
23. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text>
24. Мордвін І.А. Адміністративні послуги податкових органів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 . Київ, 2013. 20 с.
25. Якісні управлінські послуги – головна умова підвищення довіри населення до органів влади: Монографія / за заг. ред. Ю.О. Кудя, С.В. Краснопорова. Харків:РІ-НАДУ «Магістр», 2006. 192 с.
26. Демський Е.Ф. Адміністративні послуги та їх юридична природа. *Юридична наука*. 2011. № 1. С. 79–86.
27. Ковбас І.В. Дефінітивно-сутнісний аналіз публічно-владних послуг. *Науковий вісник Чернівецького університету*: Вип. 478: Правознавство. Чернівці: Рута, 2008. С. 88–91.
28. Венедіктова І.В. Юридична природа публічних послуг. *Вісник Харківського національного університету*. 2009. № 841. С. 88–91.
29. Афанасьєв К. К. Адміністративні послуги : навч. посіб. Луганськ : РВВЛДУВС, 2010. 175 с.
30. Панькова З.Л. Адміністративні послуги у сфері економіки: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 225 с.
31. Реформа публічної адміністрації в Україні: Проекти концепції та законів / упорядн І.І. Коліушко, В. Тимошук. Київ, 2005. 192с.
32. Ковбас І.В. Публічно – владні послуги як засіб забезпечення державою реалізації прав людини: дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.07. Ірпіть, 2011 236 с.

33. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т.: Особлива частина / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ: Юридична думка, 2005. Т. 2. 624 с.
34. Адміністративне право України. Академічний курс : у 2-х т. / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1. 584 с.
35. Тимощук В. Адміністративні послуги : посібник. Швейцарсько-український проєкт «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». Київ : ТОВ «Софія-А». 2012. 104 с.
36. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI . *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013, № 32, ст. 409.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.28>

СУДОЧИНСТВО В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Корінний Сергій,

кандидат юридичних наук,
кафедра економіки і права
(Національний університет харчових
технологій, м. Київ, Україна)

Задніпряна-Корінна Мар'яна Юрїївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри економіки і права
(Національний університет харчових
технологій, м. Київ, Україна)

В Україні досі триває процес реформування судової системи з метою покращення її діяльності задля виконання державою взятих на себе обов'язків щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Судочинство стрімко вдосконалюється завдяки впливу технологій, зміні суспільних цінностей та появі нових правових викликів. Мета судової реформи є утвердження правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення - справедливого їх відновлення в розумні строки. Запровадження електронних систем у судочинство, таких як електронні судові системи, електронні дос'є, електронний обмін документами тощо. Це дозволяє більш ефективно керувати судовими процедурами, спрощує доступ до правосуддя та зменшує витрати на паперову документацію. В статті зазначається, що з прогресом цифрових технологій зростає значення кібербезпеки в судочинстві. Суди повинні вживати заходів для захисту конфіденційності, цілісності та доступності електронних даних, щоб запобігти кібератакам та зловживанням. Слід зазначити, що засоби масової інформації та соціальні мережі стали потужними інструментами, які впливають на судовий процес. Публічність судових засідань, коментарі громадськості та онлайн-дискусії можуть впливати на хід судових справ. За останні роки зросла популярність альтернативних методів вирішення спорів, таких як медіація та арбітраж. Ці методи надають сторонам більшу свободу вирішення конфліктів, ефективнішу процедуру та можуть зменшувати навантаження на суди. Сучасне суспільство стикається з новими складними правовими викликами, такими як цифрові права, захист приватності, кіберзлочини та інші. Суди повинні адаптуватися до цих змін і розробляти нові правові концепції та прецеденти. У сучасних реаліях судочинство постійно еволюціонує, враховуючи вплив технологій, глобалізації та змін суспільства. Це вимагає постійного оновлення правової бази, розвитку професійних навичок суддів та адвокатів, а також забезпечення ефективного доступу до правосуддя для всіх громадян.

Ключові слова: судочинство, судова реформа, адміністративне судочинство, господарське судочинство, цивільне судочинство.

JUDICIARY IN MODERN REALITIES**Korinnyi Sergii,**

PhD,

Department of Economics and Law
(National University of Food
Technologies, Kyiv, Ukraine)**Zadnipyryana-Korinna Mariana Yuriivna,**

PhD,

Associate Professor at the Department of
Economics and Law
(National University of Food
Technologies, Kyiv, Ukraine)

To date, the judiciary is rapidly improving due to the influence of technology, changes in social values, and the emergence of new legal challenges. Implementation of electronic systems in the judiciary, such as electronic court systems, electronic files, electronic exchange of documents, etc. This allows for more efficient management of court procedures, simplifies access to justice and reduces the cost of paper documentation. The article notes that with the progress of digital technologies, the importance of cyber security in judicial proceedings is increasing. Courts must take measures to protect the confidentiality, integrity and availability of electronic data to prevent cyber-attacks and abuse. It should be noted that mass media and social networks have become powerful tools that influence the judicial process. The publicity of court hearings, public comments and online discussions can influence the course of court cases. Alternative dispute resolution methods such as mediation and arbitration have grown in popularity in recent years. These methods give the parties more freedom to resolve conflicts, a more efficient procedure and can reduce the burden on the courts. Modern society faces new complex legal challenges, such as digital rights, privacy protection, cybercrime and others. Courts must adapt to these changes and develop new legal concepts and precedents. In modern realities, the judiciary is constantly evolving, taking into account the influence of technology, globalization and changes in society. This requires constant updating of the legal framework, development of professional skills of judges and lawyers, as well as ensuring effective access to justice for all citizens.

Key words: judiciary, judicial reform, administrative justice, economic justice, civil justice.

Судочинство має бути незалежним від впливу влади, забезпечуючи рівність перед законом, права та свободи громадян. На сьогоднішній день в Україні триває процес реформування судової системи з метою покращення її діяльності задля виконання державою взятих на себе обов'язків щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Мета судової реформи є утвердження такого правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення – справедливого їх відновлення в розумні строки. Разом з тим аналізуючи сьогоднішню систему правосуддя відзначається, що вона не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні. При цьому серед основних чинниками такої ситуації є в тому числі абсолютизація принципу про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини; недосконалість процесуальних інструментів для

захисту прав та інтересів осіб, у тому числі нерозвинена система альтернативних методів вирішення спорів. Тому робиться висновок, що одним із основних завдань такої реформи є підвищення ефективності правосуддя шляхом розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації і посередництва, запровадження ефективних процесуальних механізмів для попередження розгляду справ за відсутності спору між сторонами; вивчення доцільності введення мирових суддів.

На нашу думку, сучасне судочинство необхідно характеризувати за допомогою таких елементів: електронна юстиція, кібербезпека (суди повинні вживати заходів для захисту конфіденційності, цілісності та доступності електронних даних, щоб запобігти кібератакам та зловживанням), медіатизація (судових засідань, коментарі громадськості та онлайн-дискусії можуть впливати на хід судових справ), глобалізація (з'явилися нові форми судової юрисдикції, такі як міжнародні суди та арбітражні суди, для вирішення спорів між державами, компаніями та приватними особами), застосування штучного інтелекту (знайшов своє застосування в судочинстві, зокрема у сфері аналізу доказів, прогнозування результатів справ та автоматизації рутинних завдань, але це викликає питання щодо етичних стандартів, приватності даних та впливу на людський фактор в прийнятті судових рішень), гнучкіші форми вирішення спорів (за останні роки зростає популярність альтернативних методів вирішення спорів, таких як медіація та арбітраж), зростання складності правових питань (суди повинні адаптуватися до цих змін і розробляти нові правові концепції та прецеденти). У сучасних реаліях судочинство постійно еволюціонує, враховуючи вплив технологій, глобалізації та змін суспільства. Це вимагає постійного оновлення правової бази, розвитку професійних навичок суддів та адвокатів, а також забезпечення ефективного доступу до правосуддя для всіх громадян. Аналізуючи питання судочинства, слід зазначити, що у сучасному адміністративному судочинстві в Україні існують деякі проблемні питання. Ось деякі з них:

- завантаженість судів: великий обсяг адміністративних справ і недостатньо розгалужена судова система можуть призводити до завантаженості судів, що впливає на строкові рамки розгляду справ і надійність правосуддя;
- недостатня кваліфікація суддів: у деяких випадках можуть виникати проблеми з недостатньою кваліфікацією суддів у галузі адміністративного права. Це може призвести до неправильного тлумачення законодавства та виникнення судових помилок;
- корупційні ризики: адміністративне судочинство не є винятком у вимушеному контексті корупційних ризиків. Впровадження ефективних механізмів протидії корупції в адміністративному судочинстві залишається важливим завданням;
- дотримання принципу незалежності: забезпечення незалежності адміністративних судів є критичним для забезпечення справедливого правосуддя. Однак існують випадки впливу зовнішніх факторів, політичного тиску або корупції, що можуть порушувати принцип незалежності суддів;
- ефективність виконання рішень: один з ключових аспектів адміністративного судочинства полягає в забезпеченні ефективного виконання судових рішень. Проте, існують випадки, коли виконання рішень суду може затягуватися або недосяжним для сторін.

Для розв'язання цих проблем Україна продовжує проводити реформу адміністративного судочинства. Вона спрямована на підвищення якості судових рішень, забезпечення незалежності судів, розширення судової системи та покращення доступу до правосуддя. Однак, успіх реформи залежить від постійної уваги до цих проблем та впровадження необхідних заходів. Також, аналізуючи господарське судочинство слід відмітити такі проблемні питання сьогодення:

- господарські суди можуть мати великий обсяг справ, що веде до значної завантаженості судів і може впливати на строкові рамки розгляду справ. Це може створювати перешкоди для швидкого та ефективного правосуддя;
- господарське судочинство вимагає високого рівня спеціалізації і знань у галузі комерційного права, економіки та фінансів. Недостатня кваліфікація судів та суддів у цих галузях може призводити до неточного тлумачення законодавства та неправильного розгляду справ;
- за останні роки стало актуальним питання використання альтернативних способів врегулювання спорів, таких як медіація або арбітраж. Інтеграція таких механізмів у господарське судочинство може сприяти більш швидкому та ефективному вирішенню справ;
- забезпечення прозорості та незалежності судів є важливим аспектом господарського судочинства. Надійне виконання цих принципів допомагає підтримувати довіру до судової системи та забезпечує рівність перед законом для всіх учасників процесу.

Ці питання вимагають уваги та постійного вдосконалення, щоб забезпечити ефективність та справедливість господарського судочинства. Цивільне судочинство є важливою складовою правової системи багатьох країн, включаючи Україну. Воно регулює взаємини між фізичними та юридичними особами у цивільних справах, таких як контракти, зобов'язання, права власності, спадкові справи та інші цивільні питання. У сучасних реаліях цивільне судочинство також стикатися з різними викликами та змінами. Ось деякі з них:

- електронне судочинство: Завдяки розвитку технологій суди впроваджують електронні системи для подання документів, обміну інформацією та здійснення електронних судових процедур. Це полегшує доступ до правосуддя та забезпечує більшу ефективність у судочинстві.
- глобалізація: З розвитком глобалізації з'являються нові виклики для цивільного судочинства, особливо в справах з міжнародним елементом. Вирішення спорів, пов'язаних з міжнародною торгівлею, іноземними інвестиціями та іншими міжнародними питаннями, вимагає спеціалізованих знань та процедур.
- зміни у законодавстві: Цивільне законодавство постійно змінюється, щоб відповідати сучасним потребам та викликам суспільства. Зміни в законодавстві можуть вплинути на процедури цивільного судочинства, права та обов'язки сторін, а також на механізми врегулювання спорів.
- зростання ролі альтернативних засобів розгляду справ: У деяких ситуаціях можуть застосовуватися альтернативні процедури вирішення спорів, такі як скорочені або спрощені судові процеси. Це може допомогти забезпечити швидке та ефективне розглядання цивільних справ.

Цивільне судочинство продовжує пристосовуватися до змін у суспільстві та технологічного прогресу, забезпечуючи ефективне врегулювання цивільних спорів. Важливо, щоб судова система була незалежною, справедливою та доступною для всіх громадян, сприяючи правовій державі та захисту прав та інтересів людей.

За останні десятиліття у сфері взаємодії суб'єктів, наділених публічно-владними повноваженнями, з громадянами та організаціями відбулися значні перетворення. Законодавство в цій галузі розвивається вкрай стрімко, приймається величезна кількість нормативно-правових актів у сфері публічного управління, які зачіпають права, свободи й законні інтереси, відбувається ускладнення адміністративних процедур. Водночас сучасна нормативна перебудова публічного управління виявляє необхідність грамотного та послідовного закріплення правових технологій вирішення

адміністративних спорів, вироблення нових форм соціального співробітництва, зокрема таких, як інститут медіації. У науковій юридичній літературі існують погляди вчених які вважають, що не виникає сумнівів щодо ефективності використання медіації при вирішенні публічно-правових спорів, то на думку інших – застосування медіації до публічно-правових спорів є не можливим, оскільки нібито в таких випадках домінує не пошук компромісів, а встановлення законності в діях органів державної влади [11, с. 67].

Проте, кінцевий економічний або інший особистий інтерес та результат діяльності та взаємовідносин між суб'єктами матеріально-правових відносин у багатьох випадках залежить не тільки від їх власних здібностей та умінь, але і від ефективності захисту ними особистих прав. При цьому, результат захисту порушених адміністративних чи приватних прав і законних інтересів далеко не скрізь передбачає необхідність при зверненні з відповідним позовом до суду чекати закінчення провадження і винесення судового рішення у справі. Досить часто використовуються інші засоби правового захисту, що дозволяють ефективно відстоювати свої права [9]. На нашу думку, одним із діючих інструментів щодо досягнення примирення сторін та вирішення публічно-правового спору, є добровільне проведення процедури медіації. Одним з таких засобів захисту прав в адміністративному судочинстві виступає примирення – важливий інститут адміністративного процесуального права, який має складну подвійну природу (матеріально-правову і процесуальну). На відміну від судового рішення, яким, як правило, закінчується судовий розгляд і яке може не задовольняти одну чи обидві сторони судового процесу, договір про примирення становить собою взаємовигідні поступки, на які добровільно погоджуються обидві сторони адміністративно-правового спору [3, с. 98]. І. Бутирська, яка стверджує, що процедура врегулювання спору за участю судді дуже нагадує медіацію, однак не є нею, адже на сьогодні взагалі на законодавчому рівні не закріплений процесуальний статус, права та обов'язки медіатора, не розроблені організаційні та матеріально-технічні заходи щодо забезпечення діяльності медіаторів [10, с. 276].

Натомість, О. Можайкіна має зовсім протилежне бачення, яке ми повністю підтримуємо. Вона вважає, що врегулювання спору за участю судді за новим цивільним процесуальним законодавством України (на наш погляд так і за кодексом адміністративного судочинства) необхідно розглядати як один із видів (моделей, типів) медіації. Не дивлячись на свою специфіку та особливості проведення, цьому виду врегулювання спору властиві основні ознаки медіаційної процедури. Вбачається, що закономірним результатом розвитку цивільного процесуального законодавства є поява судової медіації (врегулювання спору за участю судді) [7, с. 179]. Більше того, у першому розділі нашої роботи ми з'ясували, що світовий досвід у сфері медіації показує на те, що позасудова та судова модель не тільки не суперечать одна одній, але ефективно взаємодіють та доповнюють одна одну, що сприяє розвитку інституту медіації в цілому.

Як слушно зазначає І. Бережна, існує прямий зв'язок між альтернативною системою вирішення спорів та державною судовою системою. Досвід переважної більшості розвинутих країн довів, що перша система призначена саме для допомоги державній судовій системі. Отже, за відсутності стабільності першої не буде й стабільність другої [1]. Законодавство про медіацію має насамперед інформаційну функцію, є каталізатором попиту на ці послуги. По суті законодавство про медіацію створює суспільні відносини у сфері надання послуг медіації населенню [5, с. 230]. Повністю погоджуємось з твердженням про те, що у законі про медіацію держава повинна визначити міру своєї присутності в альтернативних способах вирішенні конфліктів – так, щоб не заважати ініціативі громадян та не допускати зловживань, зокрема при проведенні

медіації [12, с. 265]. Досліджуючи різні види медіації у зарубіжних країнах М. Поліщук пропонує розглядати три такі основні моделі: приватна (позасудова) медіація, яка характеризується повною незалежністю від процесу розгляду спору судом; присудова медіація, для якої властива певна координація з судовим процесом, але відмежування процедури медіації від суду як інституції; медіація в межах судового процесу, для якої притаманним є локальний і персональний зв'язок із судом та діями, що реалізуються в межах розгляду справи судом [8, с. 53].

Ми повністю погоджуємось з думкою, що різні держави застосовують різні моделі медіації. Моделі медіації створюють основу (базис) для виявлення різних медіативних підходів та їхнього співвідношення один з одним. Такі моделі не претендують на універсальне застосування, а скоріше слугують концептуальним орієнтиром [6, с. 112].

Біцай А. В. вважає, що під терміном «модель медіації» варто розуміти абстрактну теоретичну конструкцію, яка відображає процедурні особливості проведення медіації через характеристику її основних компонентів, а саме підстав звернення до медіації (добровільність чи обов'язковість), ступеня інтеграції у судову систему країни, типу переговорів між сторонами у поєднанні з медіативною технікою медіатора та обсягу компетенції медіатора під час проведення процедури врегулювання конфлікту [2, с. 85–89].

Разом з тим, у іноземній спеціальній юридичній літературі присвяченій медіації відзначається дещо інший критерій для виокремлення її видів. У зв'язку з чим проаналізуємо найбільш розповсюджені форми медіації до яких належать: не судова (асоційована) та судова (інтегрована). Також у наукових джерелах присвячених дослідженню медіації можна знайти підхід щодо класифікації моделей медіації в залежності від цілей для яких впроваджується процедура примирення. Так, можна виділити такі підходи: залучення для проведення медіації спеціалізованих організацій або приватно-практикуючих медіаторів («приватна медіація в рамках судового процесу»); проведення медіації в суді співробітниками суду, в тому числі суддями (умовно такий вид посередництва можна назвати «медіація інкорпорована в судовий процес»); проведення медіації безпосередньо суддею, який розглядає справу (інтеграція медіативної технології в судовий процес).

Згідно змісту Директиви 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21. 05. 2008 р. «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних правовідносинах» медіація в залежності від суб'єкта ініціювання та підставою здійснення, може бути: ініційованою самими сторонами спору; здійснюваною у результаті пропозиції чи розпорядження суду; в порядку виконання припису законодавства [4].

Проте слід зазначити, що у наукових дослідженнях присвячених класифікації видів медіації як соціально-правового явища, його типологізація реалізується з допомогою комплексного підходу з використанням як правових так і поза правових критеріїв.

Нинішній спосіб змагального вирішення спорів за допомогою системи судів досить часто призводить до загострення юридичних конфліктів та припинення загальних відносин сторін. Водночас значимість вирішення адміністративних спорів за допомогою процедури медіації в захисті прав, свобод і законних інтересів громадян та організацій є очевидною. Ця форма дає змогу забезпечити якісне, своєчасне вирішення адміністративних спорів із найменшими витратами та збереженням конфіденційності. Це особливо важливо, оскільки дає змогу зробити більш ефективним державне управління, забезпечити відповідну якісну зміну правового становища недержавних суб'єктів в адміністративному спорі. В адміністративному законодавстві нашої держави примирні процедури, які здійснюються сторонами самостійно або за участю медіатора, відсутні, тоді як у процесуальному законодавстві вони отримали значний

розвиток. Такий стан не відповідає потребам демократизації й гуманізації суспільного управління та не враховує позитивний світовий досвід у вирішенні адміністративних спорів. Отже, необхідні кардинальні зміни чинного адміністративного законодавства з метою впровадження більш ефективних і прозорих процедур розгляду адміністративно-правових спорів, заснованих на медіації. Більше того, поряд із питаннями організації роботи судів, відбору й підготовки суддів альтернативні методи розв'язання спорів, серед яких особлива увага приділена саме медіації, становлять один із п'яти тематичних напрямів спільної програми Європейської Комісії та Ради Європи з покращення діяльності судової гілки влади в Україні. Запровадження процедури вирішення адміністративних спорів в Україні за допомогою медіації здатне скоротити загальне навантаження на суддів майже на 40%.

Отже, Україна здійснює широкомасштабну реформу судової системи з метою забезпечення незалежності та ефективності судів. Ці зміни спрямовані на забезпечення більш прозорого, незалежного та ефективного судочинства. Україна створила спеціалізовані антикорупційні органи, зокрема Національне антикорупційне бюро (НАБУ) та Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП). Ці органи займаються розслідуванням корупційних злочинів серед високопосадовців, включаючи суддів. Їх існування та діяльність мають важливе значення для боротьби з корупцією в судовій системі. Слід зазначити, що Україна активно пропагує залучення громадськості до процесу судочинства. Було впроваджено механізм електронного судочинства, що дозволяє громадськості відстежувати судові процеси та отримувати доступ до судових рішень. Також відбувається підвищення ролі громадських наглядачів у судових засіданнях, які сприяють забезпеченню прозорості та об'єктивності судових процесів. Ще одним важливим фактором покращення судочинства є те, що Україна співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема Європейським Союзом та Радою Європи, для підтримки реформ судової системи. Це включає надання фінансової допомоги, експертну підтримку та навчання для українських суддів та інших працівників правосуддя з метою підвищення їх професійних навичок та стандартів. Впровадження сучасних технологій в судочинство має великий потенціал для поліпшення його якості та ефективності. Електронне судочинство, використання штучного інтелекту, автоматизація процесів та електронне зберігання даних можуть сприяти прискоренню судових процесів, зниженню корупції та підвищенню доступу до правосуддя. Ці фактори впливають на розвиток судочинства в Україні, сприяючи його модернізації, забезпеченню прозорості, незалежності та ефективності. Однак, реформи судової системи потребують часу та послідовного впровадження для досягнення бажаних результатів.

Список використаних джерел:

1. Бережна І. Сумна доля альтернативних методів вирішення спорів в Україні. URL: <http://blog.liga.net/user/berezhnaya/article/2073.aspx> (дата звернення 29.06.2023).
2. Біцай А. В. Моделі медіації у світі та перспективи для України. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 85–89.
3. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів: ди с. канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 214 с.
4. Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 (дата звернення: 26.06.2023).
5. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11–12. С. 225–236.

6. Лазаренко М. М. Імплементация медіації в правову систему: міжнародний досвід та перспективи інституціоналізації в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 124(2). С. 109–120.
7. Можайкіна О. Правовий аналіз врегулювання спору за участю судді. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 174–180.
8. Поліщук М. Я. Моделі медіації: порівняльно-правовий аналіз досвіду зарубіжних країн. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. Вип. 2. С. 52–56.
9. Ткач Г. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 53. С. 163–170.
10. Турман Н. Медіація в кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 276–280.
11. Ульянова Г. О. Актуальні питання запровадження медіації у сфері права інтелектуальної власності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 3. С. 66–68.
12. Ясиновський І. Г. Проблеми впровадження та проведення медіації в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 260–267.

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.29>

МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН І ПРЕКУРСОРІВ

Коропатов Олег Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Одеса, Україна)
orcid.org/0000-0001-6027-3391

Тригуб Сергій Миколайович,
аспірант
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів сьогодні є фактором, який створює реальну загрозу для життєдіяльності національних суспільств і органів влади, суверенітету держав та демократичності політичних інститутів, стабільності фінансово-економічних та політичних систем, як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Військова агресія з боку росії, яка здійснюється вже більше ніж 1 рік, в значній мірі посприяла загостренню проблем, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, що створює безпосередню загрозу генофонду нації, забезпеченню правопорядку, національній безпеці країни.

Методи діяльності поліції у сфері забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів- це прийоми цілеспрямованого юридичного впливу, що посідають чільне місце в діючій структурі адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, є досить складною системою способів та прийомів, та якісно різняться між собою.

В галузі протидії незаконному обігу наркотиків проблема методів діяльності уповноважених суб'єктів набуває особливої ваги, адже від їх правильного вибору та ефективного застосування значною мірою залежить не тільки ефективність припинення, превенції та профілактики правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, мінімізації та (або) ліквідації наслідків такого обігу, а й в цілому результативність боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

Запропоновано наступне трактування методів діяльності в галузі, що аналізується: це сукупність засобів, способів, прийомів, за допомогою яких органи Національної поліції України, в межах своєї компетенції, цілеспрямовано впливають на підконтрольні об'єкти у зазначеній сфері з метою найбільш ефективного запобігання, припинення та обмеження юридичними та фізичними особами незаконного поведіння з наркотичними засобами, психотропних речовин і прекурсорів.

Методи діяльності поліції у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів розподілені на: 1) загальні: переконання, примус; 2) спеціальні: заохочення, адміністративні, організаційні, економічні, психологічні та технічні.

Необхідно підкреслити, що найбільший ефект від застосування методів діяльності поліції щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів може бути досягнуто лише за умови їх комплексного використання, з урахуванням конкретного змісту державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу.

Ключові слова: методи діяльності, поліція, протидія, незаконний обіг, наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори.

METHODS OF ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE ON COMBATING ILLICIT TRAFFICKING OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES AND PRECURSORS

Koropatov Oleh Mykolaiovych,

orcid.org/0000-0001-6027-3391

Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,

Head of the Department of Administrative
Law and Administrative Process

(Kherson Faculty of Odessa State

University of Internal Affairs, Odesa,
Ukraine)

Tryhub Sergiy Mykolaiovych,

Postgraduate Student

(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The illegal use of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors is a factor that creates a real threat to the life of national societies and authorities, the sovereignty of powers and the democratic nature of political institutions, the stability of financial-economic and political systems, both on the national and on the international level.

Viykova's aggression from the side of Russia, which is more than 1 year, in a significant world has caused serious problems, related to the illegal use of drugs, which will create an indiscriminate threat to the gene pool of the nation, to ensure the rule of law, the national security of the country.

Methods of activity of the police in the sphere of ensuring the prevention of illegal use of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, which are aimed at ensuring that a person in the active structure of the administrative and legal status of subjects is ensured by the illegal use of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, which is a coherent system of methods and acceptances, and how to resolve the place itself.

In the field of combating illicit drug trafficking, the problem of methods of activity of authorized entities is of particular importance, because their correct choice and effective use largely depends not only on the effectiveness of suppression, prevention and prevention of offenses in the field of illicit trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, minimization and (or) elimination of the consequences of such trafficking,

but in general, the effectiveness of the fight against illicit trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors.

The following interpretation of the methods of activity in the analyzed industry has been proposed: it is a set of means, methods, techniques by which the bodies of the National Police of Ukraine, within their competence, purposefully influence the controlled objects in this area in order to most effectively prevent, suppress and restrict illegal handling of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors by legal entities and individuals.

Methods of police activity in the field of combating illicit trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors are divided into: 1) general: persuasion, coercion; 2) special: incentives, administrative, organizational, economic, psychological and technical.

It should be emphasized that the greatest effect of the use of methods of police activity to counteract illicit trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors can be achieved only if they are used in a comprehensive manner, taking into account the specific content of state policy in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, counteraction to their illicit trafficking.

Key words: activity methods, police, counteraction, illegal traffic, narcotic drugs, psychotropic substances and precursors.

Постановка проблеми. Побудова правової, демократичної, соціальної держави, що закріплено нормами Конституції України, вимагає неухильного дотримання державними органами та їх посадовими особами прав, свобод та інтересів людини, забезпечення законності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Протидія незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів є однією із актуальних проблем суспільства. Її ефективність залежить від конкретних методів діяльності Національної поліції України.

Різні аспекти питання методів діяльності правоохоронних органів досліджувались у наукових працях В. Б. Авер'янова, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, А. М. Волощука, В. М. Гаращука, С. В. Ківалова, Т. О. Коломоець, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, А. Ф. Мельника, С. М. Павковича, І. Д. Пастуха, В. Д. Суценка, Х. П. Ярмакі тощо. Попри численні наукові розробки, особливості методів діяльності Національної поліції України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів потребують глибокого аналізу і вивчення.

Для більш детального розуміння специфіки методів діяльності Національної поліції України щодо забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, на нашу думку, необхідно проаналізувати такі категорії як методи і методи діяльності.

Наша країна перебуває зараз у нових реаліях – у стані нав'язаної війни, що матиме суттєвий вплив на вибір методів діяльності Національної поліції України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Методи діяльності поліції, щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів втілюються в конкретних прийомах і способах діяльності уповноважених органів, відображають, насамперед, її змістовну сторону. Від цих методів та їх правильного застосування безпосередньо залежить виконання органами Національної поліції України поставлених завдань в галузі протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Мета статті – здійснити аналіз поняття методів діяльності Національної поліції України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та визначити їх види.

Виклад основного матеріалу. Для визначення конструкції «методи діяльності поліції, щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», а також для можливого усунення розбіжностей не тільки в термінології, а й у підходах до класифікації цих методів, перш за все, з'ясуємо зміст терміну «метод». Категорії «метод діяльності поліції, щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» чинне законодавство не містить.

Термін метод (від грец. *methods* – буквально «шлях до чого-небудь») у найзагальнішому значенні – це спосіб досягнення мети, певним чином упорядкована діяльність [1, с. 164].

В етимологічному розумінні «метод» – це сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретної задачі. Своїм генетичним корінням метод сходить до практичної діяльності [9, с. 151]. Як термін філософського дискурсу, поняття «метод» визначає спосіб діяльності людини, в якому поєднуються в єдине пізнання об'єктивних закономірностей з людською цілеспрямованістю на пізнання об'єкта і його перетворення [3, с. 227]. В юридичному словнику під «методом» розуміють: прийом, спосіб чи образ дії [4, с. 339].

На думку Бахраха Д. М. термін «метод» -- це спосіб, засіб, прийом досягнення певної мети, виконання поставлених завдань. Методи діяльності є засобами здійснення цілей, методи управління – засобами, способами, прийомами цілеспрямованого впливу на керовану соціальну систему. «Поняття методу перш за все пов'язане з діяльністю, з процесом. Однак не з будь-якою діяльністю, а з цілеспрямованою. Така діяльність виступає як сукупність прийомів, способів досягнення бажаного результату» [1, с. 164].

Термін «метод» більшість науковців визначають у своїх публікаціях як сукупність способів, прийомів контрольних органів з метою досягнення поставленої мети, що забезпечують необхідний вплив на підконтрольний об'єкт [6, с. 76].

Поряд із цим, найбільш глибокого аналізу категорія «метод» здобула в теорії публічного адміністрування, адже безпосередній та цілеспрямований вплив виконавчих органів (посадових осіб) на підставі закріпленої за ними компетенції, у встановлених межах та відповідній формі на підпорядковані їм органи та громадян здійснюється саме за допомогою конкретних способів та прийомів, які є безпосередніми засобами досягнення поставленої мети [7, с. 188; 8, с. 295].

В. К. Колпаков під методом будь-якої діяльності розуміє способи, прийоми, засоби, що використовуються для досягнення поставленої мети, які становлять зміст цієї діяльності [5, с. 180].

У зв'язку з чим, правильне розуміння методів діяльності суб'єктів протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів можливе лише на підставі та у зв'язку з виконанням функцій цих суб'єктів.

На думку Папковича С. М., прийоми і засоби будь-якої з функцій суб'єктів протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, вони вже становлять методи адміністративної діяльності поліції у сфері забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, і прекурсорів. І саме їх оптимальний вибір та поєднання у певних умовах створює передумови та забезпечує ефективність реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [9, с. 152]. Зрештою, методи адміністративної діяльності у сфері забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів доповнюють один одного, адже весь комплекс функцій суб'єктів забезпечення протидії незаконному

обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів реалізується через застосування різних способів впливу. Поряд із цим, якби законодавчо не було б визначено право Національної поліції України припиняти виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення [10, п.п. 4 п. 4], Національна поліція України не мала б можливості вилучення з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [11, ч. 3 ст. 25] тощо.

Аналіз наведених визначень «методи», «методи діяльності», дають можливість запропонувати наступне визначення поняття: методи діяльності поліції щодо протидії незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, на нашу думку, – це сукупність засобів, способів, прийомів, за допомогою яких органи Національної поліції України, в межах своєї компетенції, цілеспрямовано впливають на підконтрольні об'єкти у зазначеній сфері з метою найбільш ефективного запобігання, припинення та обмеження юридичними та фізичними особами незаконного поведіння з наркотичними засобами, психотропних речовин і прекурсорів.

Необхідно наголосити на тому, що строгий імператив владних повноважень Національної поліції України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів не означає безальтернативності способів і методів їх здійснення. Разом із тим, науковці досі не мають єдиного погляду стосовно вичерпного переліку методів діяльності поліції у сфері забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, адже спроби створити універсальну, закінчену, вичерпну їх класифікацію досі не мали успіху. В будь-якому разі, беручи за основу традиційний поділ методів реалізації владних повноважень [2, с. 35; 9, с. 155; 10; 11; 12; 13], можна стверджувати, що вказана діяльність у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів здійснюється шляхом застосування як прямих, так і шляхом застосування непрямих методів.

При цьому, серед прямих методів адміністративної діяльності у сфері забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів необхідно вказати методи переконання, заохочення та примусу.

С. В. Ківалов вказує, що заохочення є таким способом впливу, який через інтереси, свідомість направляє волю людей на здійснення корисних з погляду суб'єкта публічного адміністрування дій [14, с. 156]. При цьому, погоджуємося з думкою Папковича С. М., який, враховуючи позицію С. В. Ківалова, вказує, що в контексті адміністративної діяльності поліції у сфері забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів метод заохочення можна розглядати тільки як допоміжний і тільки в рамках організаційної та матеріально-технічної діяльності суб'єктів забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів [9, с. 162].

О. В. Шоріна відносить до вказаних методів: примус і переконання, методи координації й колегіальності, адміністративні й економічні [1, с. 166].

А. М. Волощук, в своєму монографічному дослідженні [2] пропонує до методів адміністративно-правового регулювання протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів віднести: 1) універсальні методи: переконання та примус; 2) адміністративні методи: імперативний, диспозитивний, уповноважуючий, рекомендаційний та ін.; 3) економічні; 4) організаційні; 5) психологічні; 6) технічні [2, с. 48].

Висновки.

Аналіз методів діяльності Національної поліції України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів дає можливість

дійти наступних міркувань:

1. Методи діяльності поліції щодо протидії незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – це сукупність засобів, способів, прийомів, за допомогою яких органи Національної поліції України, в межах своєї компетенції, цілеспрямовано впливають на підконтрольні об'єкти у зазначеній сфері з метою найбільш ефективного запобігання, припинення та обмеження юридичними та фізичними особами незаконного поводження з наркотичними засобами, психотропних речовин і прекурсорів.

2. До видів методів діяльності Національної поліції України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів належать: 1) загальні: переконання, примус; 2) спеціальні: заохочення, адміністративні, організаційні, економічні, психологічні та технічні.

3. Кожен метод діяльності поліції щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів має свої межі, і в цих межах він повинен бути застосований, але важливо не протиставляти методи, охарактеризовані вище, а застосовувати їх комплексно, вибірково, відповідно до обставин та характеру ситуації.

Список використаних джерел:

1. Шевчук О.М. Адміністративно-правове регулювання державного контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів в Україні дис. канд. юрид.наук. 12.00.07. Харків, 2016. 485 с.

2. Волощук А.М. Державно-правова політика протидії незаконному обігу наркотиків в Україні: монографія. Одеса, ОДУВС, 2012. 328 с.

3. Копнін П.В. Логічні основи науки. Київ, 1968. 227 с.

4. Юридична енциклопедія: в 6 т. редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2002. Т. 4: Н–П. 2002. 720 с.

5. Колпаков В.К. Адміністративне право України: навч.посібник. Київ, Юрінком Інтер, 2004. 544 с.

6. Шевчук О. М. Методи державного контролю у сфері обігу наркотичних засобів: поняття та види. *Вісник Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2014. № 1. С. 74–77.

7. Адміністративне право України : підручник. За ред. С.В. Ківалова. Одеса, 2003. 896 с.

8. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. ред. кол. В.Б. Авер'янов (голова) та ін., 2007. Т. 1. Загальна частина. 2007. 592 с.

9. Павкович С.М. Правові підстави реалізації адміністративних повноважень щодо забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів: дис. канд.юрид.наук. Одеса. ОДУВС. 2019. 236 с.

10. Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2971.

11. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 60.

12. Державне управління: підручник А.Ф. Мельник., О.Ю. Обленський, А.Ю. Васіна; за ред. А.Ф. Мельник. Київ : Знання, 2009. 582 с.

13. Курс адміністративного права України : підруч. [В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сушенко та ін.]; за ред. В.В. Коваленка. Київ, 2012. 808 с.

14. Ківалов С.В. Адміністративне право України: навч.-метод. посіб. С.В. Ківалов, Л.Р. Біла. Одеса: Фенікс, 2008. 388 с.

УДК 342.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.30>

РОЗВИТОК ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ: МІЖ ВІТЧИЗНЯНОЮ ТРАДИЦІЄЮ І ЄВРОПЕЙСЬКИМ ДОСВІДОМ

Рагімов Фаіг Вагіф огли,

orcid.org/0000-0001-5645-4560

кандидат наук

з державного управління,

доцент кафедри адміністративного

права, процесу та адміністративної

діяльності

(Дніпропетровський державний

університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

У статті досліджено систему публічної служби в Україні. Охарактеризовано національні реалії організації публічної служби в Україні та її законодавче забезпечення. Наголошено, що в Конституції України замість універсального поняття – «публічна служба», використовуються категорії «державна служба» та «служба в органах місцевого самоврядування». Така ж тенденція переважає в більшості вітчизняних законодавчих і підзаконних актів. Виключення становить Кодекс адміністративного судочинства України, проте розміщене у ньому визначення лише перераховує види служби, які належать до публічної. При цьому не визначено сутності і особливостей публічної служби, її компонент. Наголошено, що доволі фрагментарно закріплені особливості добору на посади і проходження таких різновидів публічної служби як патронатна, політична і муніципальна. Вказано на збереження у національному законодавстві проблеми внутрішньої диференціації видів публічної служби за функціональним призначенням (загальнофункціональної, військової, спеціалізованої, мілітаризованої та цивільної тощо). Розглянуто європейський досвід диференціації публічної служби. Підтримано позицію про застосування в державах Європейського Союзу однієї з трьох моделей публічної служби – кар'єрної, посадової та змішаної, на яких ґрунтуються національні системи публічної служби. Констатовано, що поняття «публічна служба» широко використовується у законодавстві держав-учасниць ЄС, підтвердженням чого є акти національного законодавства. Зроблено висновок про необхідність належного законодавчого закріплення поняття і сутності публічної служби. Насамперед, це стосується закріплення й чіткої диференціації видів публічної служби (цивільна і спеціалізована), категорії посад службовців (патронатні, адміністративні (управлінські), політичні). Підкреслено, що запозичення кращих зарубіжних практик не несе ризиків для вітчизняної системи публічної служби, тоді як її адаптація до стандартів ЄС може пройти більш швидко та ефективно.

Ключові слова: публічна служба, державна служба, муніципальна служба, європейський досвід, законодавче забезпечення, система, модель.

**DEVELOPMENT OF PUBLIC SERVICE IN UKRAINE:
BETWEEN NATIONAL TRADITION AND EUROPEAN EXPERIENCE****Rahimov Faig,**

orcid.org/0000-0001-5645-4560

Candidate of Sciences in Public
Administration,Associate Professor of the Department
of Administrative Law, Process and
Administrative Activity(Dnipropetrovsk State University of
Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

The article examines the system of public service in Ukraine. The national realities of the organization of public service in Ukraine and its legislative support are characterized. The author emphasizes that the Constitution of Ukraine uses the categories of «civil service» and «service in local self-government bodies» instead of the universal concept of «public service». The same tendency prevails in most domestic legislative and regulatory acts. The exception is the Code of Administrative Court Procedure of Ukraine, but the definition contained therein only lists the types of service that are classified as public service. It does not define the essence and features of the public service and its components. The author emphasizes that the peculiarities of recruitment to and performance of such types of public service as patronage, political and municipal service are rather fragmented. The author points out that the problem of internal differentiation of types of public service by functional purpose (general, military, specialized, militarized and civilian, etc.) remains in national legislation. The European experience of differentiation of public service is considered. The author supports the position that in the European Union countries one of the three models of public service – career, official and mixed – is used, on which national public service systems are based. It is noted that the concept of «public service» is widely used in the legislation of the EU Member States, which is confirmed by acts of national legislation. The author concludes that there is a need for proper legislative consolidation of the concept and essence of public service. First of all, this concerns the consolidation and clear differentiation of the types of public service (civil and specialized), and the category of employee positions (patronage, administrative (managerial), and political). It is emphasized that borrowing the best foreign practices does not pose risks to the domestic public service system, while its adaptation to EU standards can be faster and more efficient.

Key words: public service, civil service, municipal service, European experience, legislative support, system, model.

Постановка проблеми. Сьогодні відбуваються зміни у різних сферах суспільного життя, що стосуються запровадження нових підходів і стандартів у публічному управлінні. Відповідні зміни відбуваються в умовах повномасштабної збройної агресії проти України, але зовнішньополітична орієнтація України на вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС) залишається непохитною. Що стосується сутності згаданих трансформацій, то вони відбуваються на двох взаємопов'язаних рівнях: законодавчому та організаційному. Однак, реалізація організаційної складової часто гальмується недостатнім законодавчим забезпеченням, а новоприйняті закони не завжди підкріплюються організаційними змінами в діяльності суб'єктів владних повноважень.

Євроінтеграційні зобов'язання України багато в чому пов'язані з оновленням системи публічної служби. Актуальність проблеми легко підтверджує той факт, що

в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) за 2022 рік Україна посідає 116 місце зі 180 країн. Причому першою рекомендацією Transparency International для зниження рівня корупції в Україні було запровадження обрання на посади незалежних і професійних керівників антикорупційних органів [1]. У зазначеному аспекті, однією з найбільших проблем сьогодення є створення якісно нової системи публічної служби в Україні, що відповідає б стандартам, діючим у передових державах ЄС як за своїм духом, так і організаційно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями нормативно-правового та організаційного забезпечення функціонування публічної служби в Україні займалися багато фахівців. Так, Б. О. Логвиненко присвятив серію праць удосконаленню системи публічного адміністрування сферою охорони здоров'я. В. В. Сокурченко вивчав публічне адміністрування сферою оборони в Україні. П. О. Комірчий займався адміністративно-правовими засадами публічної служби у правоохоронній сфері України. У свою чергу, Д. В. Балух дослідив управління державною службою в цілому. Поряд із вагомими науковим доробком, більшість наукових праць не відображає цілісної концепції змін, зосереджуючись на окремих аспектах реформування тієї чи іншої галузі.

Метою статті є висвітлення розвитку публічної служби в Україні крізь призму вітчизняних традицій та європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Національне законодавство про публічну службу сьогодні включає низку законодавчих актів, різних за ідеологією та часом прийняття. Серед найголовніших, варто вказати на Конституцію України [2], Закони України «Про державну службу» 1993 та 2015 років [3; 4], а також Закони України «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2001 року [5], «Про центральні органи виконавчої влади» 2011 року [6] та «Про Кабінет Міністрів України» 2014 року [7].

Так, статтею 38 Конституції України проголошено, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування [2]. Таким чином, в Конституції України використовуються категорії «державна служба» та «служба в органах місцевого самоврядування», замість універсального поняття – «публічна служба». Така ж тенденція переважає в більшості вітчизняних законодавчих і підзаконних актів.

Щодо законодавчого закріплення поняття «публічна служба», слід звернутися до Кодексу адміністративного судочинства України, де п. 17) ч. 1 статті 4 «Визначення термінів» закріплено, що публічна служба – це діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [8]. Представлене визначення перераховує види служби, які належать до публічної, але не визначає її сутності, на чому багато разів наголошували фахівці у царині адміністративного права.

Характеризуючи національне законодавство, підкреслимо, що у Законі України «Про державну службу» 1993 року (втратив чинність), фрагментарно згадувалась патронатна служба (статті 15, 30) та служба на вищих політичних посадах (стаття 9) [4]. Водночас Закон України «Про державну службу» 2015 року фактично розмежував адміністративні, патронатні та політичні посади, а отже і різновиди публічної служби. Так, у частині 1 статті 92 «Патронатна служба» закріплено, що до посад патронатної

служби належать посади радників, помічників, уповноважених та прес-секретаря Президента України, працівників секретаріатів Голови Верховної Ради України, його Першого заступника та заступника, працівників секретаріатів депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді України, працівників патронатних служб Прем'єр-міністра України та інших членів Кабінету Міністрів України, помічників-консультантів народних депутатів України, помічників та наукових консультантів суддів Конституційного Суду України, помічників суддів, а також посади патронатних служб в інших державних органах [5]. При цьому стосовно політичних посад (служби) по тексту Закону є фрагментарні згадки, але чіткого визначення поняття і особливостей зайняття таких посад немає [6].

У свою чергу, ч. 3 статті 6 «Склад Кабінету Міністрів України та статус його членів» Закону України «Про Кабінет Міністрів України» чітко встановлено, що посади членів Кабінету Міністрів України належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу [7].

Загалом, аналіз національного законодавства, дає підстави стверджувати, що поняття «публічна служба» фактично не вживається у чинному національному законодавстві, за виключенням Кодексу адміністративного судочинства України. На теперішній час зберігається традиційне розмежування законодавцем понять «державна служба» та «служба в органах місцевого самоврядування». Особливості добору на посади і проходження таких різновидів публічної служби як патронатної, політичної і муніципальної закріплені доволі фрагментарно.

Поряд із цим у національному законодавстві зберігається проблема внутрішньої диференціації видів публічної служби за функціональним призначенням (загальнофункціональної, військової, спеціалізованої, мілітаризованої та цивільної тощо).

Щодо європейського досвіду диференціації публічної служби багато фахівців (В. М. Дрешпак, Л. С. Стельмащук, Л. Л. Прокопенко та ін.) відмічають, що у державах ЄС застосовується одна з трьох моделей публічної служби – кар'єрна, посадова та змішана. При цьому держави-учасниці ЄС мають національні системи публічної служби, засновані на одній з таких моделей. Тут можна вказати на Францію, Німеччину, Данію, Болгарію, Румунію, Словаччину, Словенію та Іспанію з кар'єрною моделлю. Посадова модель публічної служби діє в Швеції, Естонії та Нідерландах. У Італії, Великій Британії, Латвії, Литві, Мальті, Польщі, Угорщині та Чехії – змішана модель [9].

Перераховані моделі передбачають добір публічних службовців на посади з їх подальшим просуванням (кар'єрна), на певний строк та/або з певними умовами (посадова) та залежно від посади (змішана).

Виходячи із поширеного критерію поділу публічної служби на цивільну та мілітаризовану, наголосимо що в державах ЄС цивільна служба відмежовується від мілітаризованої, а основний обов'язок цивільних службовців полягає у служінню суспільству. Акцент на цивільному характері служби зроблений у багатьох країнах, наприклад, у Законі Латвії «Про державну цивільну службу», Законі Польщі «Про цивільну службу». В європейських державах цивільну службу часто поділяють на загальну цивільну службу та спеціалізовану цивільну службу. Це розмежування закріплено, наприклад, у законодавстві Латвії та Польщі. Загальна цивільна служба пов'язується з виконанням однотипних, «стандартних» функцій публічної адміністрації, які в принциповому плані не мають своєї специфіки. В сучасних умовах основним призначенням діяльності цивільних службовців є сервісні функції. При цьому такі функції знаходять вияв у багатьох формах, зокрема, обслуговування політичного керівництва держави, надання адміністративних послуг громадянам та організація

надання інших публічних послуг. Натомість спеціалізована служба покликана забезпечувати діяльність держави в окремих, вузьких сферах. Спеціалізовані корпуси державної цивільної служби, як правило, складають дипломатична служба та консульська служба, оскільки міжнародний характер їх діяльності накладає цілий ряд особливостей, пов'язаних із організацією проходження служби [10, с. 19–20].

Досліджуючи досвід Німеччини, І.П. Лопушинський, зазначає, що там немає поняття «державна служба» (Staatdienst), яке після Другої світової війни було витіснене поняттям «публічна служба» (Offentliches Dienst), що міцно ввійшло в теорію і практику соціального життя. Нині «публічна служба» у функціональному плані розуміється як діяльність з метою виконання загальнодержавних завдань управління. В інституційному плані під нею розуміють певне коло осіб і посад, виконання публічних функцій яких складає зміст їхньої діяльності. До посад публічних службовців відносять чиновників державного апарату, суддів, викладачів закладів вищої освіти, лікарів, працівників пошти, залізниці та ін. [11, с. 52].

Також, за статтею 2 Закону «Про публічну службу» Литовської Республіки, публічна служба визначається як сукупність правових відносин, що виникають з набуттям статусу публічного службовця, зміною або втратою цього статусу, а також внаслідок публічної адміністративної діяльності публічного службовця у державній чи муніципальній інституції або агенції щодо здійснення політики у спеціальній сфері державного урядування або забезпечення координації її впровадження, координація діяльності інституцій у окремій сфері державного урядування, управління або розподіл фінансових ресурсів та контроль за їх використанням, здійснення контролю, прийняття та впровадження правових актів, рішень державних та муніципальних інституцій або агенцій у сфері публічної адміністрації, підготовка та координація підготовки проектів правових актів, договорів або програм та надання їм оцінки, управління персоналом або володіння публічною адміністративною владою щодо не підпорядкованих осіб [10, с. 427].

У свою чергу, в естонському Законі «Про публічну службу» закріплено доволі лаконічне визначення поняття «публічна служба». Так, в ч. 1 статті 1 встановлено, що публічною службою є робота в державних і муніципальних адміністративних установах. У відповідності до статті 3, видами такої служби є державна публічна служба і муніципальна публічна служба [10, с. 468]. Зауважимо, що в наших реаліях, публічна служба могла б об'єднати державну службу та службу в органах місцевого самоврядування.

Також необхідно звернути увагу на Додаток до Рекомендації № R(2000) 6 Комітету Міністрів Ради Європи Державам-членам Ради Європи Про статус публічних службовців у Європі (ухвалено Комітетом Міністрів на 699-му засіданні Заступників міністрів 24.02.2000). Для цілей цієї Рекомендації публічними службовцями вважаються будь-які посадовці органів публічної влади чи їхніх підрозділів, які обіймають свої посади згідно з положеннями закону або за контрактом, і оплата праці яких здійснюється з публічного бюджету, окрім виборних представників та певних категорій працівників, діяльність яких регламентується окремими правовими положеннями. Системи, які обумовлюють діяльність публічних службовців у Європі, розташовані у проміжку між двома моделями, що загалом можуть бути визначені як контрактна та кар'єрна. За першої з цих моделей публічні службовці працюють за контрактами, умови яких є більш-менш подібними до тих, що укладаються з працівниками приватного сектору. За другої – вони мають особливий статус, обумовлений законами чи нормативними актами. Вибір тієї чи іншої системи залежить від конкретних обставин у кожній з держав. Втім, за будь-якої з них важливо забезпечити повагу до низки основних принципів кращої практики, які викладені нижче, оскільки вони становлять першооснову публічної служби, що

є ефективною та орієнтованою на потреби громадян [10, с. 698]. Таким чином і «м'яке» європейське право оперує поняттям публічної служби.

На підставі викладеного можна констатувати, що «публічна служба» є широко вживаною категорією в законодавстві держав-учасниць ЄС, підтвердженням чого є профільні акти національного законодавства. Звичайно, на формування національних систем публічної служби в окремих державах впливають національні традиції, що відбивається на моделях публічної служби – кар'єрній, посадовій та змішаній.

Висновки. Ми переконані, що національне законодавство про публічну службу має враховувати передовий досвід ЄС, а вже потім звертатися до вітчизняних традицій. У запозиченні кращих зарубіжних практик немає ніяких ризиків для вітчизняної системи публічної служби, тоді як її адаптація до стандартів ЄС може пройти більш швидко та ефективно. Наприклад, навіть в умовах війни відбувається прискорене реформування Збройних сил України у відповідності до стандартів НАТО. Національна поліція перетворюється на сервісну інституцію європейського рівня. Широко запроваджується електронне урядування в багатьох сферах управління.

Виходячи з викладеного, найголовнішим завданням має бути належне законодавче закріплення поняття і сутності публічної служби. Вимагають закріплення й чіткої диференціації види публічної служби (цивільна і спеціалізована), категорії посад службовців (патронатні, адміністративні (управлінські), політичні). Важливо пам'ятати про те, що чітко структуроване, логічне і зрозуміле національне законодавство здатне виступити потужною основою для подальших організаційних перетворень на шляху до створення національної системи публічної служби в Україні.

Список використаних джерел:

1. Михайлов Дмитро. Україна покращила позиції у світовому рейтингу сприйняття корупції – дослідження. URL: <https://suspilne.media/370186-ukraina-pokrasila-pozicii-u-svitovomu-rejtingu-spriynatta-korupcii-doslidzenna/> (дата звернення 28.07.2023).
2. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 28.07.2023).
3. Закон України «Про державну службу» від 06.12.1993 № 3723-ХІІ (втратив чинність) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12> (дата звернення 28.07.2023).
4. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>. (дата звернення 28.07.2023).
5. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 № 2493-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення 28.07.2023).
6. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 № 3166-V URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення 28.07.2023).
7. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 № 794-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (дата звернення 28.07.2023).
8. Кодекс адміністративного судочинства України. Закон від 06.07.2005 № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення 28.07.2023).
9. Дрешпак В.М. Сучасна українська модель публічної служби в контексті соціокультурної парадигми. Публічне управління та митне адміністрування. 2021. № 2 (29). С. 56–62.
10. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / За заг. ред. Тимощука В.П., Школика А.М. Київ: Конус-Ю, 2007. 735 с.
11. Лопушинський І.П. Публічна служба Німеччини: досвід для України. Публічне управління: теорія та практика. 2011. № 4. С. 48–54.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.31>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Фомічов Костянтин Сергійович,
orcid.org/0000-0003-2062-6441
кандидат юридичних наук,
доцент, докторант кафедри права
та правоохоронної діяльності
(Центральноукраїнський
державний університет
імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна)

Стаття присвячена правовим засадам державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю.

Автором актуалізовано що особи з інвалідністю є однією з найбільш уразливих груп населення. Сучасні умови лише погіршують становище даної групи населення, відтак постає нагальна потреба в особливій підтримці й турботі таких осіб як з боку держави, так і суспільства. Тривалий час наша держава реалізовує послідовну та необхідну політику, що спрямована на підтримку осіб з інвалідністю, зокрема у частині забезпечення їх соціальної захищеності. Варто відзначити, що національне законодавство у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю починає суттєво змінюватися й удосконалюватися, видозмінюється і ставлення українського суспільства до цієї категорії населення.

Автором здійснена характеристика основних міжнародних та національних нормативно-правових актів у цій сфері. Запропоновано їх класифікацію шляхом розподілу на міжнародно-правові та національні, які у свою чергу, можна поділити на конституційно-правові, законодавчі та підзаконні.

Вказано, що найбільш повно та змістовно правові засади державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні представлена пластом національних законодавчих актів. Саме в даних правових актах закріплені та відображені основні вектори державної політики України щодо осіб з інвалідністю, у тому числі їх соціальна захищеність.

Основним законодавчим актом, який містить правові засади щодо досліджуваної нами політики, є Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI.

Автор прийшов до висновку, що правові засади державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю варто визначити як нормативно-правову основу, яка представлена системою норм права, закріплених у чинних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, і які встановлюють мету, завдання, принципи державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю, а також напрями діяльності уповноважених суб'єктів у цій сфері. Основоположні правові засади державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю закладені в міжнародних документах, національних конституційних, законодавчих та підзаконних актах.

Ключові слова: правові засади, державна політика, соціальна захищеність, особа з інвалідністю, механізм реалізації.

**LEGAL BASIS OF STATE POLICY FOR THE FORMATION
AND IMPLEMENTATION MECHANISM OF SOCIAL SECURITY
FOR PERSONS WITH DISABILITIES**

Fomichov Kostiantyn Serhiiovych

orcid.org/0000-0003-2062-6441

Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,

Postdoctoral Student at the Department
of Law and Law Enforcement

(Volodymyr Vynnychenko Central

Ukrainian State University,

Kropyvnytskyi, Ukraine)

The article is devoted to the legal foundations of the state policy of formation and implementation of social security for persons with disabilities.

The author updated that persons with disabilities are one of the most vulnerable population groups. Modern conditions only worsen the situation of this population group, so there is an urgent need for special support and care of such persons both from the state and society. For a long time, our state has been implementing a consistent and necessary policy aimed at supporting persons with disabilities, in particular in terms of ensuring their social security. It is worth noting that the national legislation in the field of social protection of persons with disabilities is beginning to change and improve significantly, and the attitude of Ukrainian society towards this category of population is also changing.

The author has characterized the main international and national legal acts in this area. It is proposed to classify them by dividing them into international legal and national ones, which in turn can be divided into constitutional legal, legislative and sub-legal ones.

It is indicated that the legal basis of the state policy for the formation and implementation of social protection of persons with disabilities in Ukraine is most fully and meaningfully represented by a layer of national legislative acts. It is in these legal acts that the main vectors of the state policy of Ukraine regarding persons with disabilities, including their social security, are fixed and reflected.

The main legislative act, which contains legal principles regarding the policy we are investigating, is the Law of Ukraine "On the Principles of Internal and Foreign Policy" dated July 1, 2010 № 2411-VI.

The author came to the conclusion that the legal basis of the state policy for the formation and implementation of social security for persons with disabilities should be defined as a normative-legal basis, which is represented by a system of legal norms enshrined in current legislative and sub-legal normative-legal acts, and which establish the purpose, tasks, the principles of state policy for the formation and implementation of social security for persons with disabilities, as well as the directions of activities of authorized entities in this area.

Key words: legal principles, state policy, social security, person with a disability, implementation mechanism.

Постановка проблеми та її актуальність. Особи з інвалідністю є однією з найбільш уразливих груп населення. Сучасні умови лише погіршують становище даної групи населення, відтак постає нагальна потреба в особливій підтримці й турботі

таких осіб як з боку держави, так і суспільства. Тривалий час наша держава реалізовує послідовну та необхідну політику, що спрямована на підтримку осіб з інвалідністю, зокрема у частині забезпечення їх соціальної захищеності. Варто відзначити, що національне законодавство у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю починає суттєво змінюватися й удосконалюватися, видозмінюється і ставлення українського суспільства до цієї категорії населення. Незважаючи на такі позитивні зміни, саме на державу покладений обов'язок забезпечити належний рівень реалізації прав осіб з інвалідністю, у першу чергу, в частині соціальної захищеності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливе значення для з'ясування змісту правових засад державної політики мають дослідження таких учених, як К. Ващенко, Ю. Ковбасюк, А. Колодій, Н. Оніщенко, В. Селіванов, Ю. Сурмін та ін. Правові засади державної політики у різних сферах суспільного життя неодноразово були предметом наукових досліджень таких вчених? як В. Авер'янов, О. Безпалова, Ю. Битяк, В. Галунько, В. Гаращук, О. Джафарова, О. Дрозд, В. Комзюк, В. Настюк, С. Стеценко та багатьох інших. Різноманітні аспекти державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю були висвітлені у наукових розробках В. Кондратенка, С. Коханчука, А. Мхитаряна, Є. Соболя й інших.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі сучасних наукових розробок, чинної нормативно-правової бази визначити правові засади державної політики формування та механізму реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом здійснення загальної характеристики державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю є з'ясування її правових засад, тобто розгляд та характеристика нормативно-правового підґрунтя як на національному, так і міжнародному рівні.

Варто зазначити, що проблема правових засад державної політики у різних сферах для юридичної науки не є новою, оскільки була предметом наукових доробок багатьох вчених у різних галузях. Проте, незважаючи на наявність досліджень у цій царині, варто констатувати відсутність однастайності у поглядах щодо змістовної наповненості даної дефініції.

В першу чергу, дослідники при характеристиці та аналізі досліджуваного поняття використовують тотожні визначення, уникаючи уніфікованого підходу до його тлумачення. Зокрема, правова доктрина містить такі схожі, проте не ідентичні поняття, як «правові основи», «теоретико-правові засади», «засади права», «нормативно-правова база», «нормативно-правові засади», «організаційно-правові засади», «державно-правові засади», «адміністративно-правові засади», «адміністративно-організаційні засади» тощо. Відтак, можна констатувати, що у науковій літературі відсутнє єдине тлумачення та розуміння змісту цих термінів. Сучасні загрози, що пов'язані зі збільшенням кількості осіб з інвалідністю у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, активна фаза якої триває з лютого 2022 р., вимагають більш ретельного аналізу та удосконалення правових норм, які регулюють відповідні суспільні відносини та державну політику у досліджуваній сфері.

На нашу думку, першочергово дослідження правових засад державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю доцільно розпочати із з'ясування поняття «правові засади».

Дефініцію «засади» в сучасній українській мові тлумачать як основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; спосіб, метод здійснення чогось [1, с. 419]. Філософський словник визначає даний термін як достатню і (або) необхідну умову для чого-небудь: буття, пізнання, думки, діяльності [2].

Нами вже було зазначено, що правові засади є невід'ємним аспектом дослідження будь-якого явища чи процесу і досліджується вченими різних галузевих наук. Так, О. Безпалова, аналізуючи державну політику у правоохоронній сфері, зазначає, що цей процес потребує передусім вироблення та прийняття відповідних нормативно-правових актів, які виступають правовими засадами реалізації державної політики у правоохоронній сфері [3, с. 89]. На думку О. Якимця, правові засади це сутність змісту нормативного регулювання правовідносин. Правові засади – це правова основа, джерело на ґрунті якого будуються різні види діяльності [4, с. 16]. Е. Шевченко вказує на те, що правові засади є за своєю сутністю базовими нормами права, однак своє безпосереднє втілення вони знаходять у відповідних нормативно-правових актах, які визначають особливості статусу державного органу [5].

Підсумувавши аналізовані визначення та підходи науковців, Д. Кошиков прийшов до висновку, що поняття «правові засади» розуміються у таких аспектах: як система нормативно-правових актів, що регулює певну сферу суспільних відносин або функціонування їх суб'єктів; як норми права, що встановлюють певні правила діяльності суб'єктів суспільних відносин, що містяться в законодавчих актах; як керівні начала (принципи) відповідної діяльності окремих органів, що закріплені нормами відповідних законодавчих та підзаконних актів [6, с. 87].

Відповідно, можна зазначити, що багато науковців часто поняття «засади» досить часто вживають паралельно з поняттям «принципи», при цьому, на нашу думку, саме дефініція «засада» може характеризувати певне явище чи процес як визначальне чи основоположне.

Таким чином, правові засади державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю варто визначити як нормативно-правову основу, яка представлена системою норм права, закріплених у чинних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, і які встановлюють мету, завдання, принципи державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю, а також напрями діяльності уповноважених суб'єктів у цій сфері.

З огляду на актуальність та важливість проблеми соціальної захищеності осіб з інвалідністю як на державному, так і на міжнародному рівні, можна констатувати наявність значної кількості нормативно-правових актів у цій сфері. Відтак, вбачаємо за доцільне класифікувати їх залежно від юридичної сили нормативно-правового акту. Правові засади державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю варто розподіляти на:

- 1) міжнародно-правові;
- 2) регіональні;
- 3) національні, які, у свою чергу, пропонуємо розподілити на:
  - конституційно-правові;
  - законодавчі;
  - підзаконні.

Перед тим, як розпочати характеристику міжнародно-правових актів у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю, варто зазначити, що відповідно до ст. 9 Конституції України міжнародні договори є частиною національного законодавства. Ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV деталізує положення Основного Закону та встановлює, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [7]. Відтак, даною нормою закріплюється концепція примату міжнародного права.

Основоположним міжнародним актом у сфері захисту прав людини є Загальна декларація прав людини 1948 р. У ст. 2 вказаного правового акту задекларовано, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища [8]. Ст. 22 встановлює, що кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави. Декларація є фактично орієнтиром у сфері гарантування усіх груп прав людини, слугує тим критерієм, до якого мають прагнути відповідні національні джерела права у забезпеченні та формуванні державних політик.

Окрім цього, можна виокремити й інші міжнародні документів з прав людини, в яких закладені правові засади формування та реалізації державної політики щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю, а саме:

- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.);
- Конвенція про права дитини (1989 р.);
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання (1984 р.);
- Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (1990 р.);
- Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006 р.);
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.);
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.).

Особливе місце у даній групі правових актів займає Конвенція про права осіб з інвалідністю 2006 р., яка є першим і на сьогодні основним міжнародним документом про права осіб з інвалідністю [9]. Конвенція ухвалена на основі та з урахуванням Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та інших міжнародних актів.

Конвенція є результатом роботи ООН, спрямованої на зміну ставлення та підходів до людей з обмеженими можливостями. Конвенція задумана як інструмент прав людини з чітким виміром соціального розвитку та підтверджує, що всі люди з усіма видами інвалідності повинні користуватися всіма правами людини та основними свободами.

Значної актуальної в сучасних обставинах набуває резолюція Ради Безпеки ООН від 20.06.2019 р № 2475 (2019), яка є першим міжнародним документом, що закликає держав-учасниць ООН, які стали сторонами збройних конфліктів, захищати осіб з інвалідністю і забезпечувати їх доступ до системи правосуддя, основних послуг та особливо до гуманітарної допомоги [10].

Наступна група нормативно-правових актів, які стосуються соціальної захищеності осіб з інвалідністю та не можуть не бути враховані під час формування та реалізації відповідної державної політики, є регіональні міжнародні акти, насамперед, Ради Європи, а також її органів та інституцій. Вони за своєю суттю не мають універсального характеру, як вказані вище документи, проте відіграють важливу засадничу та формуючу роль у досліджуваній сфері.

Правові засади державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю містять наступні акти:

- Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996 р.);
- Європейська конвенція про соціальне забезпечення (1994 р.);
- Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу (1953 р.);
- Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996 р.);
- Європейський кодекс соціального забезпечення (1964 р.);
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.);
- резолюція Комітету Міністрів Ради Європи ResAP (2001) від 24.10.2001 р. «На шляху до повноцінного громадянства осіб з інвалідністю засобами інклюзивних технологій»;
- резолюція Комітету Міністрів Ради Європи ResAP (2001)¹ від 15.02.2001 р. «Про введення принципів універсального дизайну до навчальних програм усіх професій, пов'язаних із забудовою навколишнього середовища» («Резолюція Томар»);
- резолюція Комітету Міністрів Ради Європи ResAP (2005)¹ від 02.02.2005 р. «Про захист дорослих і дітей з інвалідністю від насильства»;
- резолюція Комітету Міністрів Ради Європи ResAP (2007)³ від 12.12.2007 р. «Досягнення повної участі шляхом універсального дизайну» та інших.

Характеристику національних правових актів розпочнемо з конституційних, основу яких складає Конституція України. Вона є фундаментом національного законодавства та основою формування державної політики у будь-якій сфері, і у сфері формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю зокрема. Основний Закон встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3) [11]. Вказане положення міститься у Розділі I Конституції України «Загальні засади» і встановлює такі орієнтири, якими повинні керуватися відповідно суб'єкти під час реалізації державної політики.

Як вказує Н.Коршунова, Конституція України закріплює загальні правові засади формування та реалізації державної політики в усіх сферах її функціонування. Такими конституційно-правовими засадами пропонуємо вважати: пріоритет людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності та безпеки, прав і свобод у діяльності органів державної влади; народний суверенітет; державний суверенітет; відповідність державної політики нормам міжнародного права та положенням міжнародних договорів; верховенство права; цінність нації; політичну, економічну й ідеологічну багатоманітність; законність тощо [12, с. 146].

Відтак варто вказати, що Конституція є основним, системоутворюючим актом, який врегульовує та затверджує основні засади внутрішньої та зовнішньої політики держави; виконує роль засадничого документу для формування та реалізації державної політики соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні.

Найбільш повно та змістовно правові засади державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні представлена пластом національних законодавчих актів. Саме в даних правових актах закріплені та відображені основні вектори державної політики України щодо осіб з інвалідністю, у тому числі їх соціальна захищеність.

Основним законодавчим актом, який містить правові засади щодо досліджуваної нами політики, є Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI [13]. Відповідно до ст. 2 Закону засади внутрішньої і зовнішньої політики, зокрема, базуються на безумовному додержанні Конституції України, забезпеченні в Україні прав і свобод людини і громадянина та гарантуванні прав і свобод,

проголошених Конституцією України, на загально визнаних принципах і нормах міжнародного права, забезпеченні соціальної спрямованості економіки України та сталого соціально-економічного розвитку України, зміцненні демократичних засад суспільного і державного життя, забезпеченні верховенства права, економічної і політичної незалежності держави, захисту її національних інтересів, утвердження України як повноправного і авторитетного члена світового співтовариства [13]. Ст. 8 встановлені засади внутрішньої політики в соціальній сфері, першочерговою серед яких визначено забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян на основі впровадження європейських стандартів соціального захисту, підвищення якості соціальних послуг.

Ключове місце та роль у визначенні правових засад державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні належить спеціальним законам, до яких варто віднести закони України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 р. № 875-XII та Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 р. № 2961-IV. Їх важливість та значення полягають у тому, що саме в них визначені основні аспекти здійснення та забезпечення соціальної захищеності осіб з інвалідністю, встановлені можливі шляхи сприяння повноцінній включеності та залученості даної категорії громадян у суспільні процеси тощо. Зупинимось більше детально на кожному з них.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 р. № 875-XII визначає основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість особам з інвалідністю ефективно реалізувати права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями і інтересами [14].

Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 р. № 2961-IV визначає основні засади створення правових, соціально-економічних, організаційних умов для усунення або компенсації наслідків, спричинених стійким порушенням здоров'я, функціонування системи підтримання особами з інвалідністю фізичного, психічного, соціального благополуччя, сприяння їм у досягненні соціальної та матеріальної незалежності [15].

Окрім того, окремі аспекти правових засад державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю встановлені у таких галузевих законодавчих актах:

- «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-XII;
- «Про архітектурну діяльність» від 20.05.1999 р. № 687-XIV;
- «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III;
- «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16.11.2000 р. № 2109-III;
- «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» від 18.05.2004 р. № 1727-IV;
- «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV;
- «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI;
- «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII;
- «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р. № 5207-VI;

- «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 04.09.2008 р. № 375-VI;
- «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX;
- «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III;
- «Про охорону праці» від 14.10.1992 р. № 2694-XII;
- «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-IX;
- «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 р. № 3038-VI;
- «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII;
- Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII тощо.

Підзаконні нормативно-правові акти приймаються задля розвитку чи деталізації окремих положень законів, це зокрема укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, відомчих нормативних актів центральних органів виконавчої влади, нормативних актів місцевих органів влади.

До підзаконних актів у досліджуваній сфері варто віднести:

- указ Президента України «Про першочергові заходи щодо поліпшення становища осіб з вадами зору» від 02.03.2009 р. № 113/2009;
- Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 366-р;
- Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021;
- Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.04.2021 р. № 285-р;
- Стратегія людського розвитку, затверджена Указом Президента України від 02.06.2021 р. № 225/2021;
- указ Президента України «Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю» від 03.12.2015 р. № 678/2015;
- указ Президента України «Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю» від 13.12.2016 р. № 553/2016 та інші.

Висновки. Таким чином, правові засади державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю варто визначити як нормативно-правову основу, яка представлена системою норм права, закріплених у чинних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, і які встановлюють мету, завдання, принципи державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю, а також напрями діяльності уповноважених суб'єктів у цій сфері. Основоположні правові засади державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю закладені в міжнародних документах, національних конституційних, законодавчих та підзаконних актах.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.]. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. Філософський енциклопедичний словник. [голов. ред. В.І. Шинкарук]. К. Абрис, 2002. 742 с.
3. Безпалова О. І. Правові засади реалізації державної політики у правоохоронній сфері. *Право і Безпека*. 2012. № 3. С. 87–92.
4. Якимець О. І. Правові засади використання науково-технічних засобів у цивільному процесі. *Науковий вісник НАВС*. 2002. № 2. С. 15–18.
5. Шевченко Е. Системність закріплення адміністративно-правових засад діяльності адміністративних судів як чинник ефективності діяльності цього органу держави. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2010. № 4. С. 166, 168.

6. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави : монографія / за заг. ред. О. І. Безпалової. Харків : Факт, 2020. 480 с.
7. Про міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 24.05.2023).
8. Загальна декларація прав людини (укр/рос) ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948.p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 26.05.2023).
9. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) ООН; Конвенція від 13.12.2006.p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#n52 (дата звернення 26.05.2023).
10. Resolution 2475 (2019), adopted by the Security Council at its 8556th meeting, on 20 June 2019. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3810148?ln=en> (дата звернення 26.05.2023).
11. Конституція України. від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.05.2023)
12. Коршунова Н.В. Конституційно-правові засади державної політики України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 144–156.
13. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення 22.05.2023).
14. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення 24.05.2023).
15. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення 21.05.2023).

УДК 342.9:351.75(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.32>

ДЕЯКІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Чернов Микола Миколайович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративної
діяльності поліції
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена аналізу основних адміністративно-правових аспектів охорони та захисту публічної безпеки в Україні. Автором розглядаються концепти ключових понять, що стосуються публічної безпеки, а також її значення у суспільстві. Особлива увага приділяється аналізу ролі адміністративного права у забезпеченні безпеки та розкриттю механізмів захисту від загроз. У статті обговорюються різні аспекти публічної безпеки, включаючи національну безпеку, громадський порядок та економічну стабільність. Досліджуються адміністративно-правові норми, процедури та інститути, спрямовані на запобігання та реагування на загрози публічній безпеці в контексті України. Особлива увага приділяється ролі державних органів у забезпеченні безпеки та їхній співпраці в цьому процесі. Також наголошено на запровадженні сервісно-орієнтованого підходу в діяльності суб'єктів, що забезпечують публічну безпеку в державі, зокрема, і тих, які надають поліцейські послуги.

Сформульовані положення статті поглиблюють розуміння адміністративно-правових аспектів охорони та захисту публічної безпеки в Україні у контексті національного адміністративного законодавства, та в концепції осучаснення усталених бачень та підходів законодавця до організації діяльності правоохоронних органів з врахуванням європейських стандартів поліцейського адміністрування.

Автором наголошено на ролі адміністративного права у забезпеченні публічної безпеки та його впливу на організацію і функціонування державних структур. В статті досліджені деякі аспекти охорони та захисту публічної безпеки, такі як запобігання тероризму, боротьба зі злочинністю, забезпечення громадського порядку, кібербезпека тощо а контексті реалізації адміністративно-правових аспектів забезпечення їх реалізації при діяльності відповідних правоохоронних органів. Проаналізовані інститути адміністративно-правового характеру, які використовуються для попередження та протидії таким загрозам. Стаття надає унікальний погляд на проблему з позиції адміністративно-правової науки, що сприятиме розвитку цієї галузі та поширенню знань у царині публічної безпеки. Усі ці аспекти статті мають на меті розширити розуміння адміністративно-правових аспектів охорони та захисту публічної безпеки в Україні, а також сприяти розвитку ефективних стратегій та політик у цій сфері.

Ключові слова: публічна безпека та порядок; публічна безпека; публічний порядок; громадська безпека; охорона публічної безпеки; захист публічної безпеки; національне адміністративне законодавство; правоохоронні органи; європейські стандарти поліцейського адміністрування; якісні поліцейські послуги; публічна безпека в Україні; безпека особи; поліцейська діяльність; захист прав і свобод громадян; поліція.

**CERTAIN ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF PROTECTION
AND DEFENSE OF PUBLIC SECURITY IN UKRAINE**

Chernov Mykola Mykolayovych,
Doctor of Law,
Associate Professor at the Department
of Police Administrative Activities
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article analyzes the main administrative and legal aspects of protection and defense of public security in Ukraine. The author examines the concepts of key concepts related to public security and its importance in society. Particular attention is paid to the analysis of the role of administrative law in ensuring security and disclosing mechanisms of protection against threats. The article discusses various aspects of public security, including national security, public order and economic stability. The article examines administrative and legal norms, procedures and institutions aimed at preventing and responding to threats to public security in the context of Ukraine. Particular attention is paid to the role of state bodies in ensuring security and their cooperation in this process. The author also emphasizes the introduction of a service-oriented approach to the activities of entities ensuring public security in the State, including those providing police services.

The provisions of the article deepen the understanding of the administrative and legal aspects of protection and defense of public security in Ukraine in the context of national administrative legislation, and in the concept of modernizing the established visions and approaches of the legislator to the organization of law enforcement activities, taking into account the European standards of police administration.

The author focuses on the role of administrative law in ensuring public security and its impact on the organization and functioning of state structures. The article examines some aspects of protection and defense of public security, such as prevention of terrorism, fight against crime, public order, cybersecurity, etc. in the context of implementation of administrative and legal aspects of ensuring their implementation in the activities of relevant law enforcement agencies. The author analyzes the administrative and legal institutions used to prevent and counteract such threats. The article provides a unique perspective on the issue from the perspective of administrative law science, which will contribute to the development of this area and the dissemination of knowledge in the field of public security. All these aspects of the article are aimed at broadening the understanding of the administrative and legal aspects of protection and defense of public security in Ukraine, as well as at promoting the development of effective strategies and policies in this area.

Key words: public security and order; public safety; public order; public security; public safety protection; protection of public security; national administrative legislation; law enforcement agencies; European standards of police administration; quality police services; public security in Ukraine; personal safety; police activity; protection of citizens' rights and freedoms; police.

Постановка проблеми. У контексті адміністративно-правових аспектів охорони та захисту публічної безпеки в Україні, постає проблема необхідності адаптації національного адміністративного законодавства до змін, що відбулися, включаючи оновлення підходів до організації діяльності правоохоронних органів та врахування європейських стандартів поліцейського адміністрування. Окремим аспектом в контексті дослідження є питання практичного запровадження сервісно-орієнтованого підходу

у діяльності суб'єктів забезпечення публічної безпеки, в тому числі і тих, що надають поліцейські послуги. Проблематика також полягає і у необхідності вивчення та аналізі існуючих адміністративно-правових норм, процедур та інститутів, які визначають компетенцію державних структур у сфері охорони та захисту публічної безпеки, з метою їх відповідності сучасним викликам і стандартам якості поліцейського обслуговування. Необхідно також визначити можливі проблеми та недоліки існуючої системи, що впливають на ефективність охорони та захисту публічної безпеки в Україні. Дослідження порушених питань дослідження в контексті адміністративно-правових аспектів охорони та захисту публічної безпеки в Україні може сприяти розробці рекомендацій та політичних рішень з метою вдосконалення національного законодавства та забезпечення якісного та ефективного функціонування системи правоохоронних органів, спрямованих на забезпечення безпеки громадян та суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти досліджуваної проблематики щодо з'ясування особливостей забезпечення прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави, забезпечення публічної (громадської) безпеки та публічного (громадського) порядку знайшла своє висвітлення у наукових працях таких українських та зарубіжних учених-юристів (передусім фахівців у галузі адміністративного права) як: В. Б. Авер'янов, С. М. Алфьоров, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, В. В. Волік, В. В. Галунько, В. М. Гаращук, Ю. В. Гаруст, І. П. Голосніченко, В. Л. Грохольський, Б. В. Деревянко, Є. В. Додін, А. В. Долинний, І. В. Зозуля, О. І. Кисельова, Т. А. Кобзева, В. Г. Ковальчук, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Т. М. Кравцова, О. В. Кузьменко, А. М. Куліш, В. І. Курило, Є. В. Курінний, О. М. Музичук, В. Я. Настюк, В. І. Олефір, В. В. Пахомов, А. О. Селіванов, М. В. Старинський, С. Г. Стеценко, В. В. Сухонос, Ю. О. Тихомиров, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко, О. С. Юнін тощо.

Разом із тим, потреба в дослідженні адміністративно-правових аспектів охорони та захисту публічної безпеки в Україні не втрачає актуальності адже зміни, що відбулися та відбуваються у національному адміністративному законодавстві, в контексті оновлення усталених бачень доктрини та підходів законодавця до організації діяльності правоохоронних органів і потреба врахування європейських стандартів поліцейського адміністрування під час оновлення національного законодавства актуалізують подальші наукові дослідження. Також необхідно запровадити сервісно-орієнтований підхід в діяльності суб'єктів, що забезпечують публічну безпеку в державі, зокрема, надаючи якісні поліцейські послуги.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є адміністративно-правові аспекти охорони та захисту публічної безпеки в Україні. Дослідження спрямоване на аналіз нормативно-правового регулювання, компетенції державних структур у сфері публічної безпеки, а також вивчення інститутів, процедур та інструментів, використуваних для забезпечення безпеки громадян та суспільства.

Постановка завдання. Дослідження адміністративно-правових аспектів охорони та захисту публічної безпеки в Україні. Зокрема, стаття спрямована на вивчення та аналіз деяких аспектів національного адміністративного законодавства, його відповідності європейським стандартам поліцейського адміністрування, а також процедур та інститутів, що регулюють діяльність правоохоронних органів. Основні завдання статті полягають у виявленні проблем, які виникають у сфері охорони та захисту публічної безпеки в Україні, та у пропозиції шляхів їх вирішення. Дослідження спрямоване на аналіз ефективності існуючої системи, виявлення недоліків та можливих проблем, а також визначення перспектив для покращення організації та функціонування правоохоронних органів. Крім того, стаття має на меті вивчення сервісно-орієнтованого

підходу до діяльності суб'єктів, що забезпечують публічну безпеку, з акцентом на надання якісних поліцейських послуг. Дослідження спрямоване на ідентифікацію факторів, що впливають на якість послуг та розробку рекомендацій з покращення поліцейської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Негативні наслідки об'єктивних процесів та суб'єктивних факторів призводять до порушення нормального ритму суспільного життя, що заважає ефективній реалізації суспільних та законних інтересів держави та громадянина. Саме тому актуальним є питання державного втручання з метою для охорони та захисту цих відносин з метою забезпечення стабільного розвитку суспільства та його спокою, що проявляється в публічній безпеці. Відмітимо, що сучасна адміністративна наука не оперує універсальним, однозначним та об'єктивно визначеним підходом до визначення категорії об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту. Це створює неоднозначність в тлумаченні та використанні даного поняття, що може впливати на його етимологічне осмислення.

Відмітимо, що ознаки об'єкта правопорушення притаманні таким явищам правової реальності як: державний або громадський порядок, права й свободи громадян, усі форми власності, встановлений порядок управління. З даної точки зору, адміністративне правопорушення може стосуватися лише тих суспільних відносин, які регулюються відповідними правовими нормами у встановленому порядку. Таким чином, органи державної влади та місцевого самоврядування встановлюють правила належної або припустимої поведінки за допомогою адміністративного права. Однак заходи адміністративної відповідальності за порушення цих правил встановлюються виключно органами законодавчої влади, зокрема Верховною Радою України. Отже, тільки ці суспільні відносини можуть стати об'єктом адміністративного правопорушення [1, с. 22]. Як зазначають деякі дослідники, об'єкт має важливе значення як з теоретичної, так і з практичної та пізнавальної точок зору для оцінки суспільної та юридичної сутності правопорушення, визначення ступеня завданої шкоди, кваліфікації діяння та вирішення багатьох інших практичних завдань [2, с. 23].

Визначення об'єкта адміністративного правопорушення, як і злочину, є однією з основних проблем у сфері адміністративного і кримінального права. Зазначене пояснюється тим, що правильне визначення об'єкта дозволяє розкрити соціальну сутність правопорушення, виявити його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння та допомагає відрізнити його від суміжних суспільно небезпечних посягань [3, с. 185].

В класичному доктринальному розумінні об'єктом є те на що спрямоване протиправне посягання. Адміністративним правопорушенням вважається порушення суспільних відносин у сфері державного управління, які регулюються нормами адміністративного права. Об'єктом цих правопорушень є самі суспільні відносини, за порушення яких застосовуються заходи адміністративної відповідальності.

Чинне адміністративне законодавство не передбачає чіткого визначення поняття «об'єкт адміністративного правопорушення», але наведено загальний перелік суспільних відносин, які охороняються адміністративним законом. Зокрема, стаття 1 Кодексу України про адміністративні правопорушення вказує, що законодавство про адміністративні правопорушення спрямоване на охорону особистих прав і свобод громадян, власності, а також прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого порядку управління, державного і суспільного порядку [4]. Більш конкретне визначення об'єкта адміністративного делікту міститься в статті 9 Кодексу, де адміністративний проступок визначається як діяння, що порушує державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян або встановлений порядок управління [4]. Аналіз адміністративного законодавства показує, що

під його охорону підпадають тільки найважливіші та найбільш значущі для інтересів держави і суспільства відносини, порушення яких може призвести до суттєвої шкоди.

З огляду на що, в контексті дослідження важливо розрізнити об'єкт адміністративного правопорушення від об'єкта адміністративно-правового захисту та охорони. При розгляді об'єкту адміністративно-правової охорони та захисту варто відзначити, що в цьому випадку маємо справу з певним значущим об'єктом, який підлягає захисту згідно з адміністративним законодавством і не було порушено у вигляді адміністративного правопорушення. З іншого боку, об'єктом адміністративного правопорушення є той самий значущий об'єкт, який вже був підданий втручанню через дію чи бездіяльність, яка кваліфікується як адміністративне правопорушення згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення. Зазначене свідчить про те, що лише вплив на суспільні відносини, який кваліфікується як адміністративне правопорушення, перетворює об'єкт адміністративно-правової охорони та захисту на об'єкт правопорушення.

Разом із тим, відмітимо, що у науковому середовищі певний час існує дискусія щодо тотожності та синонімічності понять «охорона» та «захист». Один із підходів до визначення цих термінів полягає в тому, що вони є тотожними та використовуються як синоніми. Згідно з цим підходом, «охорона» і «захист» означають одну й ту ж дію чи процес забезпечення безпеки, інтересів чи прав певного об'єкта. Це означає, що обидва терміни можуть використовуватись взаємозамінно для позначення заходів, спрямованих на забезпечення безпеки та захисту об'єкта від потенційних небезпек або посягань. Однак, варто зауважити, що існують і інші підходи до розуміння цих термінів, і деякі науковці можуть мати відмінні погляди на їх відношення та використання [5, с. 119]. Існує також погляд, згідно з яким під «охороною» розуміються превентивні та профілактичні заходи, які здійснюються державними органами з метою запобігання порушень прав громадян і усунення перешкод для їх реалізації. Охорона розглядається як система державних і громадських заходів організаційно-правового характеру, яка є обов'язком держави щодо забезпечення прав та свобод громадян шляхом реалізації превентивних заходів. Згідно з цим підходом, охорона передбачає активні дії з боку держави для запобігання порушень прав і забезпечення належного захисту прав громадян [5, с. 121; 6, с. 11].

Враховуючи викладені підходи до визначення понять «охорона» та «захист», вважаємо, що їм властивий синонімічний характер, але їх потрібно розрізнити в контексті превентивних заходів. Констатуємо, що поняття «охорона» спрямована на запобігання порушень і забезпечення безпеки, тоді як поняття «захист» включає в себе дії, спрямовані на реагування на вже виниклі порушення та відновлення порушених прав і інтересів.

Водночас О. І. Харитонова розкриває сутність правової охорони в адміністративному порядку, стверджуючи, що при порушенні вимог щодо певної поведінки виникають охоронні правовідносини. Ці охоронні правовідносини виникають на основі припису норми-права та вчинення адміністративного правопорушення. У цьому випадку акцент зсувається з реалізації регулятивних норм, які встановлюють вимоги до поведінки зобов'язаного суб'єкта, на реалізацію положень охоронних адміністративно-правових норм. Ці охоронні норми передбачають встановлення нових прав та обов'язків [7, с. 307].

Зауважимо, що сучасне використання поняття «адміністративно-правова охорона та захист публічної безпеки» часто пов'язане з поняттям соціального блага, яке підлягає захисту та охороні від певних суспільних посягань. В контексті адміністративного права, це означає, що державні органи мають здійснювати заходи для запобігання порушенню цього соціального блага та його відновлення в разі виникнення

порушень. Адміністративно-правова охорона передбачає вжиття профілактичних, превентивних та регулятивних заходів, щоб забезпечити недоторканість та функціонування цього соціального блага згідно з встановленими нормами та правилами. Вона також передбачає можливість застосування заходів примусу для поновлення порушеного стану та захисту соціального блага від подальших посягань.

Звертаючись до Конституції України констатуємо, що вона оперує різними поняттями, як пов'язані з безпекою. Поняття «безпека громадянина» використовується в статті 3, що стосується захисту прав і свобод громадян. Термін «громадська безпека» міститься в статтях 16, 36 і 92, які регулюють питання громадського порядку, правопорядку та безпеки громадян. Термін «національна безпека України», що охоплює захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства і держави, згадується в статтях 18, 37 і 106, які стосуються оборони, безпеки держави та органів внутрішніх справ. [8]. Ці поняття відображають різні аспекти безпеки і охорони в Україні, включаючи захист прав і свобод громадян, забезпечення громадського порядку, а також національну безпеку та оборону. Вони визначають загальні принципи та цілі, які покладені в основу системи адміністративно-правової охорони в країні.

У рамках дослідження, суспільні відносини у сфері публічної безпеки можуть бути розглянуті як те соціальне благо, яке підлягає адміністративно-правовій охороні. Тобто, в даному контексті, адміністративно-правова охорона стосується захисту та забезпечення безпеки суспільства шляхом вжиття відповідних адміністративно-правових заходів. Це можуть бути профілактичні заходи, контроль, нормативно-правове регулювання та інші дії, спрямовані на запобігання порушенням публічної безпеки та забезпечення її недоторканості.

Висновки. Адміністративно-правові аспекти забезпечення публічного порядку не можуть обмежуватися виключно охороною громадського порядку, а мають також передбачати аспекти управління ним. Виконавча влада, представлена державними службовцями, та громадяни виступають найбільш поширеними суб'єктами адміністративно-правових відносин. У сфері охорони публічного порядку виконавча влада здійснює керуючий вплив на громадян шляхом спостереження, нагляду та контролю за їхньою поведінкою. Таким чином, виникають суспільні відносини між громадянами та органами виконавчої влади. Правовідносини, що виникають у сфері охорони публічного порядку, практично доцільно іменувати поліцейськими правовідносинами, які врегульованні нормами адміністративного права, предметом регулювання яких є охорона та захист публічної безпеки.

Відмітимо, що існування реальних суспільних відносин у сфері охорони та захисту публічного порядку та безпеки виникає як між громадянами, так і між громадянами та державою. Адміністративне законодавство по суті існує з моменту створення апарату держави, завданням якого є захист державного устрою та забезпечення публічного порядку та безпеки всередині держави. Як відомо, на різних етапах розвитку держави поліцейське право існувало в системі права, а потім було замінене галуззю адміністративного права. Проте на сучасному етапі побудови держави та розвитку національної системи права адміністративне право не може повністю охопити вимоги, що ставляться до регулювання поліцейських суспільних відносин в контексті забезпечення публічного порядку та безпеки. В реаліях сьогодення дискусії про створення підгалузі адміністративного права - поліцейського права можуть бути доповнені концептом того, що якраз адміністративно-правові аспекти забезпечення публічного порядку та безпеки на рівні діяльності поліцейських органів можуть стати одним із інститутів поліцейського права. Однак, дана теза логічно обмежується формуванням та запобіганням узурпації повноважень у сфері охорони громадського порядку та безпеки в контексті забезпечення публічної безпеки виключно в рамках поліцейської справи.

Список використаних джерел:

1. Белікова О. В. Юридичний склад адміністративного правопорушення. *Держава та регіони. Сер.: Право*. 2013. № 3. С. 22–28.
2. Коржанський М. Й. Ще раз про об'єкт злочину. *Юридичний вісник України*. 1996. № 29. С. 23–25.
3. Кириченко О. В. Громадська безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 185–190.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212-24). Кодекс України. Закон. Кодекс від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
5. Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист та охорона: поняття та співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Сер.: Право / гол. ред. Ю. М. Бисага*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 2. С. 119–122.
6. Ромовська З. В. Особисті немайнові права фізичних осіб. *Українське право*. 1997. № 1 (6). С. 11–13.
7. Харитоновна О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Харитоновна Олена Іванівна ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004. 435 с.
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

УДК 342.922

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.33>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ

Шевчук Олександр Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права та адміністративної діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Ковтун Марина Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного
права (Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Спасенко Вікторія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного
права (Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Стаття присвячена аналізу деяких теоретичних та практичних аспектів запровадження інноваційних технологій управління персоналом на державній службі. Зокрема, авторами встановлено, що протягом усього часу реформи державної служби нормативно визначалася необхідність запровадження інноваційних технологій управління персоналом на державній службі, як передумови її модернізації, забезпечення вищої ефективності, результативності та професіоналізму. Це, на думку авторів, зумовлює необхідність запровадження інновацій з управління персоналом на державній службі, аналіз сучасних підходів у цій сфері, досвіду, позитивних практик тощо. Зокрема, автори звернулися до аналізу поняття «технологія управління персоналом» та нормативного визначення категорії «інновації», що дало можливість встановити місце інноваційних технологій управління персоналом на державній службі в системі управління персоналом на державній службі та їх значення для подальшого реформування державного управління в Україні. Особлива увага приділена аналізу питань запровадження інноваційних технологій управління персоналом на державній службі: 1) проаналізовані рекомендації щодо впровадження інноваційних технологій, які активно застосовуються у приватній сфері (у тому числі, визначені ризики й їх впровадження); 2) розглянуті окремі практики впровадження інноваційних технологій управління персоналом на державній службі в деяких європейських державах (Італії, Іспанії, Швеції, Словаччини, ФРН, Франції та ін.); 3) підкреслено важливе значення міжвідомчого обміну досвідом запровадження інноваційних технологій управління персоналом між

службами управління персоналом державних органів (зокрема, шляхом участі у Всеукраїнському конкурсі «Кращі практики управління персоналом»).

Ключові слова: управління персоналом на державній службі, державна служба, персонал державної служби, державні службовці, служба управління персоналом, кадрове забезпечення, технологія управління персоналом.

SOME ASPECTS OF THE INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES PERSONNEL MANAGEMENT IN THE CIVIL SERVICE

Shevchuk Oleksandr Mikhailovich,
Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor at the Department of
Administrative Law and Administrative
Activity,
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

Kovtun Maryna Serhiivna,
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Administrative
Law Department
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

Spasenko Viktoriia Oleksandrivna,
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Administrative
Law Department
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to the analysis of some theoretical and practical aspects of the introduction of innovative personnel management technologies in the civil service. In particular, the authors found that throughout the civil service reform, the need to introduce innovative personnel management technologies in the civil service was normatively determined as a prerequisite for its modernization, ensuring higher efficiency, effectiveness and professionalism. According to the authors, this necessitates the introduction of innovations in personnel management in the public service, analysis of modern approaches in this area, experience, positive practices, etc. In particular, the authors turned to the analysis of the concept of "personnel management technology" and the normative definition of the "innovation" category, which made it possible to establish the place of innovative technologies of personnel management in the civil service in the system of personnel management in the civil service and their significance for the further reform of public administration in Ukraine. Special attention is paid to the analysis of the introduction of innovative personnel management technologies in the public service: 1) analyzed recommendations for the introduction of innovative technologies that are actively used in the private sector (including identified risks and their implementation); 2) individual practices of implementing innovative personnel management technologies in the civil

service in some European countries (Italy, Spain, Sweden, Slovakia, Germany, France, etc.) are considered; 3) the importance of interdepartmental exchange of experience in the introduction of innovative personnel management technologies between the personnel management services of state bodies is emphasized (in particular, through participation in the All-Ukrainian competition "Best Practices of Personnel Management").

Key words: personnel management in the civil service, civil service, civil service personnel, civil servants, personnel management service, personnel support, personnel management technology.

Постановка проблеми. Модернізація державної служби України, що спрямована на її якісне оновлення та підвищення ефективності, результативності та професіоналізму, передбачає необхідність запровадження інноваційних технологій управління персоналом на державній службі. Інноваційність управління персоналом можна вважати одним із напрямів реформування державної служби, про що наголошувалося у багатьох стратегічних документах, серед яких: Стратегія державної кадрової політики на 2012–2020 роки, що затверджена Указом Президента України від 01.02.2012 р., Концепція Державної цільової програми розвитку державної служби на період до 2016 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.06.2012 р. та ін. Безумовно, актуальним цей напрямок реформи залишається і за сучасних умов. Концепцією реформування державного управління України на 2022-2025 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р., передбачено, що успіх реформи значною мірою залежить від якості управління людськими ресурсами в державних органах, яке повинні забезпечувати сучасні, ефективні і дієві служби управління персоналом. Для ефективного виконання покладених на неї завдань службі управління персоналом необхідно впроваджувати в роботу сучасні методи та інструменти управління персоналом на державній службі [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми організаційно-правового забезпечення управління державною службою, управління персоналом на державній службі були предметом дослідження низки вітчизняних вчених-адміністративістів (Д. В. Балуха, Ю. П. Битяка, Л. Р. Білої-Тіунової, Т. Є. Кагановської, С. В. Ківалова, Т. О. Коломощь, О. О. Кравченка, Н. П. Матюхіної, Н. С. Панової, С. А. Федчишина та ін.). Однак, як свідчить аналіз, не вирішеними та дискусійними залишається низка проблем у цій сфері, зокрема щодо сучасних технологій управління персоналом, перспектив їх впровадження до вітчизняної державної служби. Ці обставини і зумовлюють **завдання цієї наукової статті**, що полягає у аналізі деяких теоретико-прикладних аспектів запровадження інноваційних технологій управління персоналом на державній службі.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід звернутись до теоретичних аспектів. Зокрема, Г. О. Панченко зазначає, що управління персоналом у сфері державної служби в сучасній Україні необхідно розглядати як цілісну систему (яка містить в собі такі основні складові, як: суб'єкти, об'єкти, принципи, функції тощо), і як складний і багатогранний процес, неможливий без впровадження та використання різноманітних HR-технологій, що активно впливають на ефективність та результативність управлінської діяльності державних службовців в органах виконавчої влади [2, с. 125].

Відповідно до загальнонаукових позицій під «персонал-технологією», розуміють механізм взаємодії керівників усіх рівнів управління зі своїм персоналом із метою як найповнішого й ефективного використання обмежених економічних ресурсів, що є на виробництві, насамперед робочої сили, трудового потенціалу всіх категорій працівників. У сучасному виробництві технологія управління персоналом – це наука і мистецтво

управління людьми, механізм взаємозв'язку між суб'єктом та об'єктом управління персоналом, система взаємодії між керівником і працівником, стратегія вироблення рішень і тактика їх виконання у сфері ефективної зайнятості працівників в управлінні кадровим складом підприємства [3, с. 38]. Н. П. Матюхіною було надано наступне визначення технології управління персоналом – це сукупність прийомів, засобів, форм та методів впливу на персонал у процесі його найму, використання, розвитку та звільнення з метою отримання найкращих результатів трудової діяльності [4, с. 90].

Категорія «управління персоналом» охоплює такі напрями діяльності: розробка системи управління персоналом, планування, пошук, набір, відбір, профорієнтація та профадаптація, навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікація, оцінювання (оцінка та атестація), розвиток, формування кадрового резерву, звільнення, організація кадрового діловодства, формування трудового потенціалу (формування умов організації праці, формування дієвості колективу, стилю керівництва, управління конфліктами). Досягнення цілей цієї управлінської діяльності вимагає знань усього механізму функціонування процесу, системи чинників, що викликають його зміну, а також засобів дії на ці чинники. Отже, можна говорити про певний механізм функціонування системи управління персоналом і про використання комплексу, а не окремих інструментів дії на працівника, тобто про певну технологію роботи з кадрами. У найзагальнішому вигляді технологія є прийомами, навиками або послугами, які вживаються для того, щоб виробити певні зміни в якому-небудь об'єкті [5, с. 55].

У свою чергу, технології проходження державної служби пропонується поділяти на: 1) традиційні кадрові технології: тестування, співбесіда, конкурс, ротація, стажування, щорічна оцінка, іспит, наставництво та ін.; 2) інноваційні технології, запровадження яких є доцільним на державній службі [6, с. 55–56].

Відповідно до визначення, що передбачене Законом України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р., «інновації» – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [7].

На сторінках наукових джерел обґрунтовувалась переваги та доцільність використання різних інноваційних технологій управління персоналом на державній службі. Зокрема, О. І. Пархоменко-Куцевіл серед інноваційних технологій вважає доречним та корисним запровадження на державній службі кадрового консалтингу, що буде передбачати делегування службами управління персоналом державних органів консалтинговим HR-компаніям деяких повноважень, серед яких: рекрутинг, аутсорсинг, коучинг, оцінювання державних службовців за допомогою ассесмент-центру [8]. За твердженням Ю. С. Даниленко, все більш популярними та застосованими в практиці органів державної влади стають наступні сучасні технології управління персоналом на державній службі: управління талантами і лідерством, управління знаннями, менторство, корпоративний університет, наставництво (коучинг), кар'єрний портал, соціальна карта співробітника, новітні методи підбору персоналу (аутстафінг, аутсорсинг (лізинг персоналу), а також скринінг, рекрутинг і хедхантинг, методика LAB-profile, метод використання гнучкого графіка роботи персоналу) тощо [9, с. 536].

Більшість цих технологій були розроблені, апробовані та ефективно застосовуються приватними іноземними компаніями та вітчизняними підприємствами і найчастіше саме досвід приватних компаній стає джерелом для пошуку інноваційних технологій управління персоналом, що можуть бути запроваджені у сфері державної служби. Однак впровадження цього виду інноваційних технологій має відбуватися з урахуванням особливостей публічно-правових відносин, порядку проходження державної

служби, обмежених фінансових можливостей, ймовірної дії шкідливих факторів корупції та ін. З урахуванням цього не можна виключати ймовірності настання ситуації, коли ефективні HR-практики управління персоналом з бізнес середовища не будуть здатними забезпечити досягнення цілей управління персоналом на державній службі.

Тому виникає необхідність пошуку і інших джерел запровадження інноваційних персонал-технологій на державній службі. Слід зазначити, що Укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р., а також набуття Україною 23.06.2022 р. статусу держави-кандидата на членство в ЄС створює нові передумови для проведення широкомасштабних інноваційних змін у сфері державної служби. Проходячи шлях євроінтеграції, впроваджуючи європейські стандарти управління персоналом на державній службі, корисним є аналіз досвіду впровадження інноваційних технологій управління персоналом на державній службі у державах-членах ЄС. Зупинимось на декількох прикладах.

Так, зокрема, у ФРН був запроваджений ефективний підхід підготовки і навчання публічних службовців, який передбачає проходження кандидатом спеціальної попередньої підготовки (вид і тривалість якої диференціюються залежно від рівня службового становища). Попередня підготовка молодих фахівців не є широко профільною та не зосереджується на галузевих навчальних дисциплінах (які б відповідали виконанню посадових обов'язків конкретної групи слухачів). Мета такої підготовки – інтеграція посадовця нижчої ланки в систему публічної служби. Її інноваційність полягає в тому, що на початковій стадії навчання програма спрямована, насамперед, на формування у слухачів навичок, що сприяють налагодженню міжособистісних контактів, адаптації до нового професійного середовища, формування в них нового типу мислення, яке необхідне для виконання функцій публічного службовця. Навчання орієнтоване на розвиток у слухачів системного мислення, комунікабельності й уміння працювати в команді. Такий вибір навичок для формування обумовлений необхідністю забезпечення в майбутньому безперервного розвитку публічних службовців, створення поштовху для самостійного оволодіння вузькопрофільними знаннями та навичками вже на робочому місці. Значний час у ході навчання відводиться не лекціям й іншим видам аудиторних занять, а активним методам здійснення індивідуального або колективного пошуку рішення проблем самими службовцями шляхом вільних дискусій, мозкових штурмів, круглих столів. Таким чином, у публічних службовців формується звичка та необхідні навички для постійного самостійного навчання через проблемно-пошуковий метод [10, с. 37].

В останні роки в у багатьох державах-членах ЄС впроваджується інноваційний підхід до оцінювання персоналу державної служби шляхом проведення оцінювальних зустрічей безпосереднього керівництва з підлеглими. Такі зустрічі вважаються значно ефективнішим засобом управління персоналом, ніж застаріле нотифікаційне оцінювання. Наприклад, у Франції, де понад півстоліття застосовувалося традиційне нотифікаційне виставлення оцінки значущості службовцю за звітний період, після впровадження у практику оцінювальної співбесіди були визнані переваги останньої, головною з яких є можливість визначення подальших цілей розвитку і напрямків діяльності державного службовця. Крім цього оцінювальна співбесіда дає можливість: 1) визначити рейтинг за професійними критеріями працівників одного підрозділу, які належать до одного ієрархічного рівня; 2) відібрати службовців, які заслуговують на просування по службі; 3) забезпечити кращу адаптацію службовця на посаді, яку він обіймає, або на тій, яку він може обійняти в майбутньому [11, с. 196–197].

Одним із найдієвіших підходів до забезпечення гнучких умов праці на державній службі вважається італійський. У 2017 році в Італії був впроваджений проект «Розумна робота» («Lavoro Agile»), який спирається на ідею, що більш гнучкі умови роботи можуть сприяти підвищенню управлінської та організаційної ефективності, а також балансу між робочим та особистим життям. До 10 % персоналу Президії Ради Міністрів Італії, включаючи керівників, можуть скористатися інноваційними з точки зору простору та часу способами організації праці, без жодних звинувачень у їхньому непрофесіоналізмі чи перешкоджань у просуванні по службі. Співробітник обирається внутрішньою комісією відповідно до дійсного шестимісячного проекту, підписаного безпосереднім керівником. Вимоги, такі як особисті та професійні якості чи віддаленість від робочого місця, враховуються під час відбору. Однак, у деяких сферах державного управління «розумна робота» не є дозволеною (наприклад, інституційні справи, оперативні та допоміжні сфери, нагляд та безпека тощо). Державний службовець повинен заздалегідь визначити свій розумний робочий день тижня, максимум 5 днів щомісяця. Під час розумного робочого дня необхідно гарантувати певний час перебування «на зв'язку». Працівники можуть вільно користуватися власними пристроями, за винятком випадків, коли робота потребує їх підключення до інституційної бази даних. У цьому випадку адміністрація забезпечує кожного державного службовця IT-інструментами з міркувань безпеки [12].

У низці європейських країн у ході реформування державної служби, що не супроводжувалось підвищенням рівня оплати праці державних службовців, виникала проблема її неконкурентоспроможності серед молодих, здібних і талановитих претендентів. В таких умовах молоді фахівці, як і досвідчені менеджери, не розглядають державну службу, ані як перспективний старт професійної діяльності, ані як її престижне закінчення. Ця ситуація є прикладом, коли жадна бізнес-персонал-технологія не буде придатною до застосування, оскільки наявні умови є нехарактерні для приватної сфери виробництва чи надання послуг (неконкурентоспроможність усередині приватної сфери є зовсім іншою, ніж неконкурентоспроможність державної сфери по відношенню до приватної). Інноваційну технологію, здатну подолати вказані негативні наслідки запровадила Словацька Республіка. Її зміст полягав у налагодженні системи позиціонування працевлаштування на посади державної служби, відповідно до якої початок державної служби можливий на будь-якому етапі кар'єри, а відбір кандидатів на вищі посади дозволяє враховувати досвід роботи, здобутий старшими менеджерами у приватному секторі. За наявності у державного службовця відповідного досвіду у приватному та державному секторі, цей досвід враховується при визначенні розміру оплати праці. Більше того, навіть якщо професійний стаж особи не відповідає певній вакансії, є можливість зарахування такого стажу у обсязі, максимум, як дві третини необхідного строку [13, с. 47].

З-поміж інших передових технологій управління персоналом на державній службі зарубіжних країн відносять: програму розвитку талантів для керівників (зокрема, у Норвегії); впровадження електронного навчання (Литва, Латвія, Естонія та ін.); технологію коучингу у Бельгії; систему мобільності у Нідерландах та ін. У Великобританії, Іспанії, Швеції передбачено побудову внутрішніх та зовнішніх мереж для обміну цілями, вдосконалення стандартів державної служби, обміну «ноу-хау» державних фахівців та поширення найкращих практик з точки зору підвищення громадського добробуту та якості життя.

Привертає увагу, що обмін передовим досвідом як технологія вже отримала певне впровадження у державній службі України. Зокрема, у 2018 році Національне агентство з питань державної служби України (далі – НАДС) започаткувало Всеукраїнський

конкурс «Кращі практики управління персоналом», порядок організації та проведення якого визначено в наказі НАДС «Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс кращі практики управління персоналом» від 03.09.2018 р.. Метою проведення конкурсу є впровадження в державних органах, органах місцевого самоврядування, Офісі Президента України, Апараті Верховної Ради України, Секретаріаті Кабінету Міністрів України кращих практик, досвіду у сфері управління персоналом, популяризація сучасних інструментів та технологій з управління персоналом, підвищення престижу діяльності служб управління персоналом, відзначення переможців Конкурсу, демонстрація їх досягнень та професійного розвитку. У 2023 році цей конкурс буде проведений у таких номінаціях: краща практика розвитку етики взаємодії у команді; краща практика формування безбар'єрності на робочому місці; краща практика рекрутингу персоналу в умовах воєнного стану [14].

Висновки. Підсумовуючи, слід відзначити важливість впровадження та використання інноваційних технологій управління персоналом на державній службі в Україні. Впровадження таких технологій є вимогою сьогодення та умовою подальшого реформування державної служби, підвищення її професіоналізму, ефективності та гнучкості. Зокрема, наявна необхідність розробки та застосування службами управління персоналом державних органів цілого комплексу інноваційних HR-технологій під час реалізації управлінських завдань. Джерелами вивчення практики інноваційних технологій управління персоналом на державній службі можуть стати: 1) досвід приватних компаній та організацій; 2) зарубіжний досвід державних органів європейських та інших іноземних держав; 3) міжвідомчий обмін досвідом служб управління персоналом різних державних органів в Україні.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.04.2023).
2. Панченко Г. О. Сутнісні характеристики системи управління персоналом у сфері державної служби в сучасній Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. 10 (12). С. 123–135.
3. Дашко І. М. Розвиток інноваційних технологій управління персоналом на підприємствах у сучасних умовах господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип.9. С. 37–41.
4. Матюхіна Н. П. Термінологічний словник з управління персоналом органів внутрішніх справ України / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: УВС, 2000. 120 с.
5. Сардак С. Е. Управління персоналом: теоретичні аспекти та практичні здобутки: монографія. Дніпропетровськ: Інновація, 2009. 157 с.
6. Кізілов Ю. Ю. Особливості проходження державної служби в Україні в умовах адміністративної реформи: дис. ... канд. наук з держ. упр. Дніпро, 2017. 274 с.
7. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 25.04.2023).
8. Пархоменко-Куцевіл О. І. Теоретико-методологічні засади впровадження інноваційних методів управління персоналом державної служби України. *Державне будівництво*. 2010. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_1_25.
9. Адміністративістика в умовах цифровізації: теорія, правове регулювання, практика: монографія / авт. колектив: С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. А. Латковська та ін. Одеса : Гельветика, 2022. 800 с.

10. Євтушенко Г. І., Мороз О. О. Управління персоналом на державній службі: європейські стандарти. *Бізнес Інформ*. 2019. № 11. С. 362–367.
11. Пашко Л.А. Людські ресурси у сфері державного управління: теоретико-методологічні засади оцінювання: монографія. Київ: Вид-во НАДУ. 2005. 236 с.
12. Гнучкі умови праці державних службовців Міжнародний досвід 2020. URL: https://drive.google.com/file/d/1AtEhzhIOm358WRLytAkIHT0d0PIBj95_/view (дата звернення: 25.04.2023).
13. Kravčáková G., Bernátová D. Manažment ľudských zdrojov. URL: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2020/fvs/manazment-ludskych-zdrojov.pdf> (дата звернення: 25.04.2023).
14. Про затвердження номінацій Всеукраїнського конкурсу «Кращі практики управління персоналом» у 2023 році: наказ Національного агентства з питань державної служби України від 23.05.2023 № 76–23. URL: <https://nads.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-nominatsii-vseukrainskoho-konkursu-krashchi-praktyky-upravlinnia-personalom-u-2023-rotsi> (дата звернення: 25.04.2023).

УДК 342.95:349.4

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.34>

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Шпак Юрій Станіславович,

orcid.org/0000-0002-2203-8451

аспірант

(Національний університет біоресурсів

і природокористування України,

м. Київ, Україна)

У статті розкрито правовий режим адміністративно-правового забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення в Україні на сучасному етапі розвитку нашої держави. Доведено що це сукупність норм адміністративного права та адміністративного процесу, які встановлюють правові межі недопущення порушення та відновлення прав та законних інтересів власників земельних ділянок, що здійснюється визначеними законом суб'єктами публічної адміністрації в процесі реалізації адміністративно-сервісних та владно виконавчих функцій, а також загального публічного інтересу держави та суспільства у сфері обігу та контролю за належним використанням та збереженням властивостей земель сільськогосподарського призначення. З'ясовано, що за загальною функціональною ознакою правового режиму адміністративно-правового забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення в Україні є комплексний метод адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації в якому поєднується загальнодозвільний та загальнозаборонений способи правового регулювання суспільних відносин аналізованій сфері. Законодавче його закріплення носить комплексну міжгалузеву юридичну природу, його основою є норми цивільного права, серцевиною земельного права, а спеціальними охоронними – норми адміністративного права, як охоплюють питання використання, обігу, охорони, обліку, та моніторингу земель сільськогосподарського. Узагальнена що, поряд із загальним правовим режимом в залежності від категорії земель, виділяють особливий і спеціальний правові режими земель сільськогосподарського призначення. Підкреслено що, правовий статус земель сільськогосподарського призначення не слід ототожнювати з більш вузькою аналізованою нами науковою категорією - правовим режимом адміністративно-правового забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Ключові слова: дозвіл, заборона, земля, норма права, обов'язок, призначення, публічне адміністрування, режим, статус.

**THE LEGAL REGIME OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION
OF AGRICULTURAL LANDS IN UKRAINE**

Shpak Yurii Stanislavovych,
orcid.org/0000-0002-2203-8451
Student PhD in Law,
(National University of Bioresources and
Nature Management of Ukraine,
Kyiv, Ukraine)

The article discloses the legal regime of administrative and legal protection of agricultural lands in Ukraine at the current stage of development of our country. It has been proven that this is a set of norms of administrative law and administrative process, which establish legal boundaries of preventing violation and restoration of the rights and legitimate interests of land owners, which is carried out by legally defined subjects of public administration in the process of implementing administrative service and power-executive functions, as well as general public the interest of the state and society in the sphere of circulation and control over the proper use and preservation of the properties of agricultural lands. It has been found that the general functional feature of the legal regime of administrative-legal protection of agricultural lands in Ukraine is a complex method of administrative activity of public administration subjects, which combines generally permitted and generally prohibited methods of legal regulation of social relations in the analyzed sphere. Its legislative consolidation has a complex interdisciplinary legal nature, its basis is the norms of civil law, the core of land law, and the special protective ones are the norms of administrative law, as they cover the issues of use, circulation, protection, accounting, and monitoring of agricultural land. It is summarized that, along with the general legal regime depending on the category of land, there are special and special legal regimes for agricultural lands. It is emphasized that the legal status of agricultural lands should not be equated with the narrower scientific category analyzed by us - the legal regime of administrative and legal protection of agricultural lands in Ukraine.

Key words: appointment, bandage, land, inhibition, permission, public administration, regime, rule of law, status.

Вступ. Категорія адміністративно-правового режиму представляє значну методологічну цінність для адміністративно-правової науки і може бути застосована до будь-яких відносин у сфері адміністративно-правового регулювання [1]. Не є виключенням з цього правила суспільні відносини, які виникають при становленні та дотриманні правового режиму адміністративно-правового забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення в Україні, що має складну міжгалузеву юридичну природу. Яка в процесі земельної реформи перебуває в процесі свого подальшого розвитку. Земля сільськогосподарського призначення була є і буде однією з головних цінностей Українського народу. Нажаль, посягання на неї постійно здійснюється. Певні особи намагаються вивести її з сільськогосподарську обороту в порушення публічного інтересу Українського народу. Належний адміністративно-правовий режим у цій сфері при контролі з боку громадянського суспільства дозволяє ефективно запобігти таким явищам. Розкриттю зазначених викликів і буде присвячена аналізований стаття.

Стан дослідження. До проблеми адміністративно-правового забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення в Україні звертали свою увагу вчені-правники. Серед них найбільш вагомий внесок зробили О. Артеменко, Бебик,

А. Брунь, О. Вівчаренко, В. М. Гаврилюк, В. Галуцько, Є. Додіна, Р. Гнідан, Р. Гнідан, Н. Грабовець, С. Губарев, Ю. Губенко, М. Дейнега, Р. Ємець, О. Гафурова, В. Єрмоленко, Т. В. Завгородня, Зінчук, М. Золотарьова, Ю. Краснова, І. Ковальчук, Т. Кондратюк, О. Кулинич, В. Курило, К. Кучерук, В. Курило, А. Мартин, Л. Мілько, А. Мірошніченко, М. Ліхтер, Н. Новак, О. Правоторова, О. Снідевич, С. Слюсаренко, Стеценко, О. Стець, О. Піддубний, К. Тоцька, А. Третяк, О. Уразовська, В. Уркевич, С. Хом'яченко, І. Цвігун, В. Циплухіна, Ю. Шовкун, В. Шкарупа, О. Яра та ін. Проте безпосередньо зазначені вчені аналізованою нами проблематикою не займалися, а зосереджували свої зусилля на більш загальних спеціальних чи суміжних викликах.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, теорії права та чинного вітчизняного адміністративного законодавства розкрити зміст і сформулювати поняття адміністративно-правового статусу забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Результати дослідження. В погляді теорії адміністративного права професор В. Кузніченко доводить, що термін «режим» походить від французького *régime* – «порядок, упорядкувати» та латинського *regimen* – «держава, уряд». У тлумачних словниках термін «режим» має декілька основних значень: державний устрій, спосіб правління, точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку тощо, певні умови, необхідні для забезпечення роботи, функціонування, існування чого-небудь, система правил, заходів, методів для досягнення будь-якої мети. У теорії наукового пізнання термін «правовий режим» розглядається за такими аспектами: за загальною функціональною ознакою, що зумовлюється поділом права на «приватне» та «публічне», режим правового регулювання може визначатись як загальнодозвільний або загальнозаборонений; з позиції універсальності застосування; з огляду можливості утворення похідних вторинних режимів на основі галузевих правових режимів. До об'єкта режиму включаються тільки ті відносини, що фактично потрапили під дію адміністративно-правових норм, тому що режим – не завжди результат впливу, стан упорядкованості соціальних зв'язків [2].

В земельному праві науковій студії правового режиму земель сільськогосподарського призначення присвячено вагомому увагу. Доводиться, що правовий режим земель сільськогосподарського призначення є теоретичним поняттям, яке узагальнює правову характеристику земель цієї категорії як об'єкта земельних відносин і містить вказівку на коло найважливіших правових відносин, що складаються з приводу земель сільськогосподарського призначення. Вчені у галузі земельного права доводять, що правовий режим земель сільськогосподарського призначення визначається сукупністю правил їх використання, включення до цивільного обігу, охорони, обліку, та моніторингу [3].

Згідно з Земельним кодексом України категорії земель України мають особливий правовий режим. Первинними визначених підпунктом «а», пункту 1, статті 19 «Категорії земель» «Земельної Конституції» є землі сільськогосподарського призначення [4]. Безпосереднім об'єктом правового режиму є конкретне земельне угіддя – земельна ділянка, незалежно від її площі, яка надана й використовується за безпосереднім цільовим призначенням. Це – перший елемент правового режиму. Об'єктом загального правового режиму є вся площа земель, придатних для потреб сільського господарства. Основне цільове призначення цих земель – бути засобом виробництва продуктів харчування і кормів для тварин, а також сировини для промисловості [3]. Землями сільськогосподарського призначення в Україні визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей. До земель сільськогосподарського призначення

належать: сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги); деякі несільськогосподарські угіддя, наприклад, господарські шляхи полезахисні лісові смуги, землі під господарськими будівлями і дворами комплексів з виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та ін. [4]. У порівнянні слід зазначити, що у польському законодавстві (закон республіки Польща «Про охорону сільськогосподарських і лісових земель» від 3 лютого 1995 р.) визначено, що землями сільськогосподарського призначення є, зазначена в земельній книзі земля сільськогосподарського призначення, під рибні ставки та інші водойми, що використовуються виключно для сільського господарства, земля під господарськими будівлями та іншими спорудами і пристроями, що використовуються виключно для виробництва сільськогосподарської продукції та переробки агропродовольчої продукції, сімейні сади та ботанічні сади; торфовища і ставки та ін. [5].

Отже, правовий режим різних ділянок земель сільськогосподарського призначення є неоднорідний. Така неоднорідність зумовлена: видами земель сільськогосподарського призначення, їх економічними й екологічними властивостями; юридичним статусом суб'єктів, які використовують ці землі; іншими об'єктивними обставинами. Тому зазвичай розрізняють загальний, особливий і спеціальний правові режими земель сільськогосподарського призначення. Особливий правовий режим встановлюється законодавством для сільськогосподарських угідь із кадастровою оцінкою вище середньо районного рівня. Спеціальний правовий режим встановлюється для особливо цінних сільськогосподарських угідь, наприклад, для землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів, землі природно-заповідного фонду [3]. Наприклад згідно з Статутом Національної академії аграрних наук України вилучення земельних ділянок наукових установ, організації підприємств національної академії аграрних наук та припинення права постійного користування ними може здійснюватися лише за згодою Президії Національної академії аграрних наук України [6].

Треба підкреслити, що в аналізованій статті я аналізую, не правовий статус земель сільськогосподарського призначення, а більш вузьку науково категорію «правовий режим адміністративно-правового забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення в Україні». Відповідно треба зазначити, що під «адміністративно-правовим забезпеченням охорони земель сільськогосподарського призначення в Україні» ми розуміємо гарантії, які мають надавати справедливо та ефективно суб'єкти публічної адміністрації та адміністративний суд власникам земель сільськогосподарського призначення (орендарям), державі, територіальним громадам на основі реалізації норм адміністративного права та адміністративного процесу щодо недопущення присікання посягань та відновлення порушеного права земельної власності, дотримання екологічних норм та правил землекористування, а також загального публічного інтересу держави та суспільства [7]. А спеціальний Закон України від 19 червня 2003 р. № 962-IV «Про охорону земель», визначає, що охорона земель – це система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [8].

Висновки. Все вищевикладене дає можливість малювати наступні узагальнення щодо правового режиму адміністративно-правового забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення в Україні:

– за загальною функціональною ознакою аналізований нами режим є комплексним в якому поєднується загальнодозвільний або загальнозаборонений способи правового регулювання;

– законодавче його закріплення носить комплексну міжгалузеву юридичну природу, його основою є норми цивільного права, серцевиною земельного права, а спеціальними охоронними – норми адміністративного права, як охоплюють питання використання, обігу, охорони, обліку, та моніторингу земель сільськогосподарського;

– поряд із загальним правовим режимом в залежності від категорії земель, виділяють особливий і спеціальний правові режими земель сільськогосподарського призначення;

– проте, підкреслено що, правовий статус земель сільськогосподарського призначення, а не слід ототожнювати з більш вузькою аналізований нами науковою категорією.

Отже, правовий режим адміністративно-правового забезпечення охорони земель адміністративно-правового забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення в Україні – це сукупність норм адміністративного права та адміністративного процесу, які встановлюють правові межі недопущення порушення та відновлення прав та законних інтересів власників земельних ділянок, що здійснюється визначеними законом суб'єктами публічної адміністрації в процесі реалізації адміністративна сервісних та владно виконавчих функцій, а також загального публічного інтересу держави та суспільства у сфері обігу земель сільськогосподарського призначення, як основної цінності Українського народу.

Список використаних джерел:

1. Завгородня В. Категорія «адміністративно-правовий режим» у понятійному апараті адміністративного права. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2010. № 5. С. 31–35.

2. Кузьніченко С. Поняття та класифікація адміністративно-правових режимів. Галунько В., Стеценко С., Берлач та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. С. 322–323.

3. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення. Аграрне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібного. Київ: *Істина*, 2006. <https://studies.in.ua/pogrbnij-agrarne-pravo/1912-osoblivost-pravovogo-rezhimu-zemel-slskogospodarskogo-priznachennya.html>

4. Земельний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

5. Przepisy ogólne - Ochrona gruntów rolnych i leśnych. *Lex*. 2023. [https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/ochrona-gruntow-rolnych-i-lesnych-16796586/roz-1?unitId=art\(1\)](https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/ochrona-gruntow-rolnych-i-lesnych-16796586/roz-1?unitId=art(1))

6. Статус Національної академії аграрних наук України. Затверджено Загальними зборами Національної академії аграрних наук України від 15–23 квітня 2021 р. *Національна академія аграрних наук України*. 2021. http://naas.gov.ua/test/123_files/iblock/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82%20%D0%BD%D0%B0%D0%B0%D0%BD%202021.pdf

7. Шпак Ю. С. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють охорону земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць*. 2020. Випуск 4. Т. 2. С. 52–60

8. Про охорону земель. Закон України 19 червня 2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

УДК 349.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.35>

МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ГАЗОПОСТАЧАННЯ

Юморанов Денис Ігорович,
orcid.org/0000-0002-3258-1159
аспірант
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

У статті висвітлюються актуальні напрями дослідження проблеми ефективності адміністративно-правового регулювання галузі газопостачання, як однієї із важливих для економіки держави сфер господарської діяльності, що характеризується підвищеною небезпекою. Здійснюється загальна характеристика методів адміністративно-правового регулювання в цілому та встановлюються особливості дії методів адміністративно-правового регулювання саме в сфері газопостачання з огляду на специфічність цього процесу як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Враховуючи характер відносин в сфері газопостачання, обґрунтовано, що в них поєднуються елементи як імперативного, так і диспозитивного методів адміністративно-правового регулювання. На підставі аналізу положень нормативно-правових актів, що регулюють сферу газопостачання, а також суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють державне регулювання в зазначеній сфері, встановлено, що елементи імперативного методу адміністративно-правового регулювання все ж переважають. Також аргументовано, що в адміністративно-правовому регулюванні відносин в сфері газопостачання використовуються такі прийоми адміністративно-правового регулювання, як приписи, заборони і дозволи, які повністю корелюються із зазначеними методами. Робиться висновок, що вказані методи і прийоми забезпечують реалізацію таких засобів (інструментів державного регулювання у галузі газопостачання), як нормативно-правове регулювання та регулювання тарифів на послуги транспортування і розподілу природного газу, ліцензування господарської діяльності на ринку природного газу, нагляд і контроль за діяльністю суб'єктів на ринку природного газу тощо. Встановлено, що баланс у використанні вказаних методів і прийомів дозволяє забезпечити за допомогою зазначених інструментів оптимальний, найбільш дієвий регулюючий адміністративно-правовий вплив на відносини в галузі газопостачання, забезпечуючи максимальну ефективність механізму адміністративно-правового регулювання зазначеної сфери суспільних відносин.

Ключові слова: газопостачання, господарська діяльність, адміністративно-правове регулювання, методи, імперативний метод, диспозитивний метод, припис, заборона, дозвіл, механізм, державне регулювання, адміністративно-правові норми.

**METHODS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION
IN THE GAS SUPPLY SPHERE**

Yumoranov Denys Ihorovych,
orcid.org/0000-0002-3258-1159
Postgraduate Student
(Research Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

The article covering current research directions of the problem of the effectiveness of administrative and legal regulation of the gas supply industry, as one of the important spheres of commercial activity for the state economy, which is characterized as high-risk. A general description of the methods of administrative and legal regulation as a whole is carried out and the specifics of the effect of the methods of administrative and legal regulation in the field of gas supply are established taking into account the specificity of this process as an object of administrative and legal regulation. Considering the nature of relations in the sphere of gas supply, it is justified that they combine elements of both imperative and dispositive methods of administrative and legal regulation. Based on the analysis of the provisions of legal acts regulating the sphere of gas supply, as well as subjects of public administration, which carry out state regulation in the specified sphere, it was established that the elements of the imperative method of administrative and legal regulation still prevail. It is also argued that in the administrative-legal regulation of relations in the field of gas supply, such methods of administrative and legal regulation as requirements, prohibitions and permits are used, which are fully correlated with the specified methods. It is concluded that the specified methods and techniques ensure the implementation of such means (instruments of state regulation in the field of gas supply), as regulatory and legal regulation and regulation of tariffs for natural gas transportation and distribution services, licensing of commercial activities on the natural gas market, supervision and control of activities of entities on the natural gas market, etc. It was established that the balance in the use of the specified methods and techniques allows to ensure with the help of the specified instruments the optimal, most effective regulatory administrative-legal influence on relations in the field of gas supply, ensuring the maximum efficiency of the mechanism of administrative-legal regulation of the specified sphere of public relations.

Key words: gas supply, commercial activity, administrative and legal regulation, methods, imperative method, dispositive method, requirements, prohibition, permit, mechanism, state regulation, administrative and legal norms.

Газопостачання є однією із важливих для економіки держави сфер господарської діяльності, що характеризується підвищеною небезпекою і вимагає забезпечення безпеки виробництва і праці та експлуатації різних систем, пожежної безпеки тощо (адже це пов'язане передусім із фізико-хімічними властивостями природного газу) [1, с. 79]. Така діяльність, як ми вже з'ясували в своїх попередніх публікаціях, являє собою врегульований переважно адміністративно-правовими нормами процес транспортування оператором ГТС чи оператором ГРМ природного газу до споживача з метою його реалізації кінцевим споживачем (абонентам) за допомогою розгалуженої системи газопроводів (Єдиної газотранспортної системи України та газорозподільних мереж в межах кожної області та конкретних населених пунктів) [2, с. 182]. Регулювання відносин у нафтогазовій галузі має певні особливості, які пов'язані з об'єктивними умовами функціонування галузі, а саме: постійним і безперервним збалансуванням видобутку, постачання й споживання газу, для забезпечення якого встановлюється єдине

диспетчерське (оперативно-технологічне) управління Єдиною газотранспортною системою України; наявністю Єдиної газотранспортної системи України для газопостачання споживачів; підвищеною вибухо- й пожежонебезпечністю газу, нафти та продуктів їх переробки, а також необхідністю підтримання у зв'язку із цим надійності та безпеки експлуатації об'єктів нафтогазової галузі [3, с. 24]. Отже, газопостачання, як сфера відповідних суспільних відносин, зазнає регулюючого впливу переважно з боку адміністративно-правових норм. Сукупність закріплених в адміністративно-правових нормах способів і прийомів впливу на конкретну сферу суспільних відносин в адміністративно-правовій науці прийнято називати методами адміністративно-правового регулювання. А відтак, з'ясування правової природи методів адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання є актуальним напрямом дослідження проблеми ефективності адміністративно-правового регулювання галузі газопостачання в цілому. Адже, як слушно звертає увагу В. Юровська, удосконалення і змістове оновлення правових інструментів регулювання адміністративно-правових відносин є одним із незмінних завдань адміністративно-правової доктрини, яка, власне, повинна знаходитись у неперервних пошуках ідеальних важелів правового впливу на ті чи інші суспільні зв'язки, що піддаються механізму адміністративно-правового регулювання [4, с. 188]. Для сфери газопостачання це є особливо актуальним, адже в юридичній літературі як раз однією з суттєвих та серйозних методологічних проблем створення нової національної доктрини регулювання і контролю енергетичних галузей називають проблему забезпечення необхідного балансу приватних і публічних інтересів у правовому регулюванні і контролі [5, с. 345].

В юридичній літературі, як загально-теоретичній, так й адміністративно-правовій, приділено достатньо уваги методам правового (адміністративно-правового) регулювання в аспекті розкриття елементів механізму правового регулювання (частково зазначені теоретичні положення нами будуть висвітлені нижче). Що ж стосується питань методів адміністративно-правового регулювання саме в сфері газопостачання, то зазначеного питання окремі науковці (Р. Крамар, М. Ковалів, С. Єсімов, Р. Скриньковський, Е. Онацький, Я. Воронін, С. Кіцул, І. Подрез-Ряполова та ін.) торкалися крізь призму дослідження процесів адміністративно-правового регулювання в зазначеній та суміжних сферах (зокрема сфері транспортування нафти і газу магістральним трубопровідним транспортом, сфері газовидобування, сфері постачання природного газу тощо) суспільних відносин. Водночас наукові праці, які б були безпосередньо присвячені характеристиці саме методів адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання, в юридичній літературі не зустрічаються, хоча, як було зазначено вище, питання методів є визначальним при дослідженні ефективності адміністративно-правового регулювання в цілому, тому існує наукова і практична необхідність в такому дослідженні.

З огляду на зазначене, метою нашої статті є загальна характеристика методів адміністративно-правового регулювання в цілому та встановлення особливостей дії методів адміністративно-правового регулювання саме в сфері газопостачання з огляду на специфічність процесу газопостачання як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Розкриття зазначеного питання, з методологічної точки зору, варто розпочати із загальної характеристики методів адміністративно-правового регулювання, висвітливши загально-прийнятні в адміністративно-правовій науці підходи до методів. Адже, як слушно зазначив Д. Лук'янець, описати метод правового регулювання – означає розкрити його (правового регулювання) технологію, охарактеризувати інструменти, за допомогою яких здійснюється правове регулювання та способи їх використання [6, с. 288].

Під адміністративно-правовими методами державної діяльності в теорії права розуміють організаційно-правові види реалізації владних повноважень органами держави, органами місцевого самоврядування, посадовими особами, пов'язані з виконанням державної роботи (вирішенням юридичних справ) у порядку, передбаченому процесуальними нормами, і настанням юридично значущих результатів [7, с. 16]. Адміністративно-правовий метод зазвичай визначається як сукупність правових засобів і способів (прийомів), які застосовують органи управління для забезпечення регулюючого впливу норм адміністративного права на суспільні відносини [8, с. 9]. Під методом адміністративного права також зазвичай розуміють сукупність прийомів (способів, засобів) впливу, за допомогою яких встановлюється юридично владне і юридично підвладне положення суб'єктів у правовідносинах. Характерною ознакою адміністративно-правових відносин є те, що їх виникнення обумовлено юридичною нерівністю сторін [9]. Методи адміністративно-правового регулювання також визначають як сукупність правових засобів та способів, що використовуються уповноваженими суб'єктами для регулювання суспільних відносин в процесі реалізації виконавчої влади. Методи адміністративно-правового регулювання реалізуються в рамках правового режиму, створеного за допомогою методу адміністративного права. Метод адміністративного права має розглядатися суто з позицій методології правового регулювання. В той самий час метод адміністративно-правового регулювання було б більш коректно розглядати в контексті характеристики методів державного управління чи методів державного регулювання [6, с. 288–291].

До прийомів, які використовуються в адміністративно-правовому регулюванні, належать приписи, заборони і дозволи. Вони містяться в адміністративно-правових нормах. Приписи – це покладення прямого юридичного зобов'язання чинити ті чи інші дії в умовах, які передбачені нормою. Заборони – це також фактично приписи, але іншого характеру, а саме: покладення прямих юридичних обов'язків не чинити тих чи інших дій в умовах, передбачених правовою нормою. Дозволи – юридичний дозвіл чинити в умовах, передбачених нормою, ті чи інші дії, або утриматися від їх вчинення за своїм бажанням. Приписи, заборони і дозволи використовуються для регулювання суспільних відносин не тільки адміністративним, а й іншими правовими галузями [9]. Водночас в юридичній літературі серед провідних вчених-адміністративістів превалює підхід, згідно з яким адміністративному праву притаманні загальні методи правового регулювання: імперативний і диспозитивний, які реалізуються шляхом: а) використання приписів; б) встановлення заборон; в) надання дозволів; так і спеціальні, притаманні тільки цій галузі: методи субординації, координації, реординації, адміністративного договору, реєстрації, стимулювання, інвестиції тощо [10, с. 13].

Окремі вчені-адміністративісти також, як правило, виділяють два методи правового впливу: метод децентралізованого регулювання і метод централізованого, імперативного регулювання. При цьому, іноді, крім зазначених імперативного і диспозитивного, як методи правового регулювання властиві окремим галузям права виділяють також методи заохочення, автономії і рівності сторін, рекомендацій, переконання та примусу тощо. В той самий час, відзначається, що адміністративному праву рівною мірою притаманні як імперативний, так і диспозитивний методи правового регулювання. Таким чином, чітко визначених галузевих методів правового регулювання може бути лише три, причому при їх реалізації можуть бути одночасно задіяні різноманітні правові норми, як імперативні, так і диспозитивні. Ці методи відповідно можна іменувати як «метод цивільного права», «метод адміністративного права» і «метод судового права» і вони відповідають сучасним цивільному, адміністративному і процесуальному галузям права [6, с. 288–291].

До речі, ще В. Авер'янов зауважував, що в адміністративно-правовому регулюванні, на протигагу традиційному погляду, застосовується не один із двох класичних методів, а своєрідний метод особливого характеру, в якому органічно переплетені (змішані) елементи та ознаки як імперативного, так і диспозитивного методів правового регулювання [11, с. 79]. Водночас варто взяти до уваги й слушне застереження окремих науковців: якщо розглядати диспозитивність як право вибирати одну з імперативно встановлених суб'єктом владних повноважень моделей поведінки (сформульованих в уповноважувачій нормі), то дійсно диспозитивність притаманна публічним правовідносинам. Якщо ж розглядати диспозитивність як право сторін самостійно визначати обсяг та характер своїх прав і обов'язків, то у публічних відносинах існування диспозитивності неможливе [12, с. 172].

Водночас ряд провідних вчених-адміністративістів (В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко, О. Правоторова та ін.), називають, як складові інструментів публічного адміністрування, методи публічного адміністрування, виділяючи серед них: методи заохочення; методи переконання; методи адміністративного примусу: а) адміністративно-запобіжні заходи, б) заходи адміністративного припинення, в) адміністративні стягнення [13, с. 209–210]. Хоча такий підхід, на нашу думку, жодним чином не суперечить вищезазначеним видам методів адміністративно-правового регулювання, оскільки повністю корелюється із ними.

Варто погодитись із В. Юровською про те, що превалювання одного методу над іншим або їх збалансоване використання в тій чи іншій галузі права залежить передусім від видової належності окремої галузі права чи до публічної, чи до приватної підсистем права. Вчена наводить слушний приклад: на стадії розгляду питання про одержання ліцензії (адміністративна процедура щодо одержання адміністративної послуги) домінує диспозитивний метод правового регулювання, оскільки орган публічної адміністрації для вирішення цього питання наділяється дискреційними повноваженнями, які надають більшу перевагу дозволу, а не зобов'язанню (зобов'язання виконати дію виникає лише за умови абсолютної законності вимог приватної особи) та заборонам. Приватна особа користується своїм правом, від реалізації якого вона може відмовитись самостійно на будь-якій стадії. Більш перманентно імперативний метод правового регулювання в цій ситуації виявляється під час дотримання ліцензійних умов приватною особою та застосування адміністративних санкцій до такої сторони в разі їх порушень. За таких умов сторони втрачають свою рівноправність, а їх відносини переходять у площину «влади-підпорядкування». У випадку порушень ліцензійних умов (іншими словами, правил, установлених публічною адміністрацією) до приватної особи можуть застосовуватись санкції, як компенсаційні (якщо державі завдано збиток), так й адміністративні – анулювання чи призупинення дії ліцензії [4, с. 190–191].

Наведені приклади, на нашу думку, як раз й характеризують відносини газопостачання, а відтак й визначають специфіку методів адміністративно-правового регулювання в цій сфері господарської діяльності.

Підтвердженням цьому є підхід, сформульований щодо відносин у сфері транспортування газу магістральними газопроводами, згідно з яким окремі науковці вважають, що зміст даних відносин не обмежуються приватноправовими відносинами між виконавцями та споживачами послуг з транспортування вуглеводнів (природного газу, сирої нафти і/або нафтопродуктів тощо) магістральними трубопроводами, адже вони охоплюють публічно-правові відносини, які виникають у виконавців і споживачів послуг з транспортування вуглеводнів магістральними трубопроводами з органами державної влади. Адже в цьому випадку відносини розвиваються за двома

напрямами: 1) суспільні відносини, які пов'язані з транспортуванням магістральними трубопроводами нафти і газу як послуги, що надається на товарному ринку; 2) суспільні відносини, які пов'язані із забезпеченням системи безпеки на об'єктах магістрального трубопроводу під час транспортування нафти і газу. Це дало науковцям підстави зробити слушний висновок, що відносини між суб'єктом, який надає послуги з транспортування, і суб'єктом, який споживає ці послуги, регулюються поєднанням імперативного та диспозитивного методів, відносини ж між особою, що надає послуги з транспортування, і уповноваженими державними органами виконавчої влади – виключно імперативним методом регулювання [14, с. 4002–4003].

Наведені вище приклади і окреслені сфери суспільних відносин свідчать, що відносинам у сфері газопостачання повністю притаманний метод адміністративного права, який, як слушно зауважує В. Юровська, полягає в неповторності поєднання імперативних і диспозитивних начал правового регулювання, балансі використання дозволів, приписів і заборон [4, с. 191].

Аналізуючи питання адміністративно-правового регулювання нафтогазової галузі, в юридичній літературі звертається увага, що законодавством визначено такі методи адміністративно-правового регулювання: а) субординації (виявляється як у зовнішніх адміністративно-правових відносинах, що складаються між уповноваженими компетентними органами виконавчої влади загальної й спеціальної компетенції та НАК «Нафтогаз України», так і у внутрішніх відносинах між керівництвом НАК «Нафтогаз України» та її підрозділами); б) координації (застосовується у відносинах між підприємствами, господарюючими суб'єктами, пов'язаними договірними відносинами); в) рекомендаційний метод (пропонує суб'єктам правовідносин найбільш бажані й раціональні для держави та галузі варіанти поведінки) [3, с. 24; 15, с. 11]. Водночас під методами адміністративно-правового регулювання діяльності нафтогазового комплексу розуміють сукупність правових засобів і способів (прийомів), які застосовують органи управління для забезпечення регулюючого впливу норм адміністративного права на суспільні відносини в зазначеній сфері [16, с. 43].

Визначаючи типи адміністративно-правового регулювання нафтогазовим комплексом, Я. Воронін розрізняє два типи правового регулювання: загальнодозвільний (дозволено все, крім прямо забороненого законом) і спеціально-дозвільний (заборонено все, крім прямо дозволеного законом). Саме спеціально-дозвільний тип, на думку вченого, є характерним для діяльності посадовців і державних службовців органів виконавчої влади й управління та інших гілок влади, у тому числі в нафтогазовому комплексі. Взаємодія реалізації засобів, методів і типів забезпечує встановлення певного порядку адміністративно-правового регулювання нафтогазового комплексу – адміністративно-правового режиму, який залежно від суб'єктивних та об'єктивних обставин у галузі може бути жорстким імперативним чи ліберально-диспозитивним [3, с. 26]. При цьому, як зауважує Я. Воронін, самі методи адміністративно-правового регулювання нафтогазового комплексу повинні базуватися на певних принципах, зокрема принципах державної політики в нафтогазовій сфері згідно зі ст. 5 Закону України «Про нафту і газ» [16, с. 44].

Досліджуючи раніше правову природу газопостачання, як об'єкту адміністративно-правового регулювання, ми встановили, що це відносини транспортування оператором ГТС чи оператором ГРМ природного газу до споживача з метою його реалізації кінцевим споживачам (абонентам) за допомогою розгалуженої системи газопроводів, які, з одного боку, самостійним об'єктом адміністративно-правового регулювання, а з іншого боку забезпечують реалізацію цивільно-правових (господарсько-правових) відносин з купівлі-продажу газу між постачальниками (газопостачальним підприємством) і споживачами [2, с. 182].

Отже, характер цих відносин свідчить про поєднання в них елементів як імперативного, так і диспозитивного методів адміністративно-правового правового регулювання. Причому з огляду на зміст основних нормативно-правових актів, які регулюють сферу газопостачання – Кодекс ГТС і Кодекс ГРМ, Типовий договір транспортування природного газу та Типовий договір розподілу природного газу, Правила постачання природного газу, Ліцензійні умови провадження господарської діяльності на ринку природного газу, Правила безпеки систем газопостачання, а також основних суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють державне регулювання в зазначеній сфері – НКРЕКП і Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, елементи імперативного методу адміністративно-правового регулювання в цій сфері відносин все ж превалюють. Адже навіть якщо сам по собі факт укладення вказаних договорів і можливість конкретизації його умов характеризується диспозитивним методом, проте відступати від змісту типового договору сторони не можуть (ч. 4 ст. 179 ГК України). Більше того, навіть відсутність підписаного між сторонами договору транспортування або розподілу природного газу, в силу імперативного методу правового регулювання надає фактичним відносинам сторін юридичної сили та визначає їх саме як «договірні». Водночас зміст положень зазначених нормативно-правових актів (як на рівні кожного окремого акта, так й всіх цих актів разом) свідчить, що в адміністративно-правовому регулюванні відносин в сфері газопостачання використовуються такі прийоми адміністративно-правового регулювання, як приписи, заборони і дозволи, які повністю корелюються із згаданими методами.

Зазначені методи і прийоми забезпечують реалізацію таких засобів (тобто інструментів державного регулювання у галузі газопостачання), як нормативно-правове регулювання та регулювання тарифів на послуги транспортування і розподілу природного газу, ліцензування господарської діяльності на ринку природного газу, нагляд і контроль за діяльністю суб'єктів на ринку природного газу тощо.

Баланс у використанні вказаних методів і прийомів дозволяє забезпечити за допомогою зазначених інструментів оптимальний, найбільш дієвий регулюючий адміністративно-правовий вплив на відносини в галузі газопостачання, забезпечуючи максимальну ефективність механізму адміністративно-правового регулювання зазначеної сфер суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Юморанов Д. І. Основні засади державного контролю і нагляду у сфері газопостачання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 79–83. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/16>.
2. Юморанов Д. І. Газопостачання як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 3. С. 178–183. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.32>.
3. Воронін Я. Г. Аналіз адміністративно-правового регулювання вітчизняної нафтогазової галузі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 76. С. 23–29.
4. Юровська В. Метод адміністративного права: теоретико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 188–192.
5. Цепенда В. М. Методичне забезпечення державного контролю в сфері енергетики. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 344–350.
6. Лук'янець Д. Про співвідношення методу адміністративного права та методів адміністративно-правового регулювання. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Право*. 2010. № 845. С. 288–291.
7. Бліхар М. М. Методи адміністративно-правового регулювання інвестиційної діяльності в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 16–21.

8. Алфьоров С. М. Адміністративне право. Загальна частина: навч. посіб. К.: Центр учбов. літ., 2011. 215 с.
9. Адміністративне право. Загальна частина: Мультимедійний навчальний посібник. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2017. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec1.html.
10. Ківалов С. В. Адміністративне право України: навч. посіб. / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла. 2-ге вид, перероб. і допов. Одеса: Юрид. літ., 2022. 312 с.
11. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці / Упорядники: Андрійко О. Ф. (керівник колективу), Нагребельний В. П., Кисіль Л. Є., Педько Ю. С., Дерезь В. А., Пухтецька А. А., Кірмач А. В., Люлька Л. В. За заг. ред.: Ю. С. Шемшученка, О. Ф. Андрійко. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 448 с.
12. Мазур Т. В. Особливості методу публічно-правового регулювання та його прояви у фінансовому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2014. Вип. 25. С. 171–175.
13. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
14. Крамар Р., Ковалів М., Єсімов С., Скриньковський Р. Особливості правового регулювання відносин у сфері транспортування нафти і газу магістральними трубопроводами. *Trajectoriâ Nauki = Path of Science. Section «Law»*. 2018. Vol. 4, № 2. С. 4001–4010.
15. Даценко О. М. Адміністративно-правове регулювання нафтогазового комплексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2016. 23 с.
16. Воронін Я. Г. Адміністративно-правове регулювання діяльності нафтогазового комплексу України. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 42–46.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.36>

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ У ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Заверуха Олег Богданович,
кандидат юридичних наук,
голова
(Восьмий апеляційний
адміністративний суд,
м. Львів, Україна)

Відносини з приводу сплати податків постійно знаходяться у фокусі уваги науковців. Обумовлено це, передусім, вагомістю та значущістю податкових відносин. Саме завдяки повній та вчасній реалізації платниками податків обов'язку зі сплати податків забезпечується економічне підґрунтя фінансування численних державних функцій у різноманітних сферах. При цьому податкові відносини характеризуються імперативним методом регулювання, що передбачає безпосередній вплив на економічні інтереси платників податків з боку держави з метою забезпечення фінансової основи подальшої реалізації суспільного інтересу.

Безумовно, фіскальний інтерес держави не може повною мірою співпадати з приватними інтересами платників податків, яким би чином не обґрунтовувалася потреба фінансування держави. Особливо ця проблема загострюється у разі недостатньої прозорості та розуміння процесів, що відбуваються на стадії мобілізації фінансових ресурсів шляхом оподаткування. Виникнення конфліктів у цьому разі є неминучим, а їх наслідком може стати недофінансування окремих напрямів публічної діяльності держави. Подібні конфлікти мають бути припинені якнайскоріше, що зменшить потенційні збитки державі. З цих причини важливо правильно та послідовно визначити причини виникнення конфліктів між учасниками податкових відносин, охарактеризувати їх природу та запропонувати шляхи недопущення виникнення податкових конфліктів або принаймні сформулювати уявлення про можливі важелі якнайскорішого досягнення балансу між інтересами сторін податкових відносин. Саме цим проблемам присвячена дана стаття.

У статті проводиться розмежування причин виникнення конфлікту інтересів між учасниками податкових відносин та виокремлюються об'єктивні та суб'єктивні причини. Проведено диференціацію кожної з цих груп причин залежно від того, на який з суб'єктів (платник або держава в особі контролюючих органів) вони впливають. Врахування цих причин та факторів впливу і розробка ефективних стратегій врегулювання спорів допомагає забезпечити баланс інтересів сторін і покращити функціонування податкової системи.

Ключові слова: інтерес, конфлікт, оподаткування, платник податку, податковий конфлікт, податковий обов'язок, податковий спір, податкові відносини, податок, причини конфліктів.

CAUSES OF CONFLICTS IN TAX RELATIONS

Zaverukha Oleg Bohdanovych,
Candidate of Law Sciences,
Chairman
(Eighth Administrative Court of Appeal,
Lviv, Ukraine)

Scholarly attention consistently remains focused on tax payment relations due to the weight and significance of these relations. Primarily, the complete and timely fulfillment of tax obligations by taxpayers ensures the economic foundation for financing numerous state functions across a myriad of sectors. In this regard, tax relations are characterized by an imperative method of regulation, which encompasses a direct influence on the economic interests of taxpayers by the state with the objective of providing a financial basis for the further realization of public interest.

Unquestionably, the fiscal interest of the state cannot fully align with the private interests of taxpayers, no matter how justified the need for state financing may be. This issue becomes particularly exacerbated in the case of inadequate transparency and understanding of processes taking place during the mobilization of financial resources through taxation. Conflict inevitably arises in this instance, and its repercussion may lead to underfunding in specific areas of the state's public activities. These conflicts should be terminated as swiftly as possible to minimize potential state losses. For these reasons, it is crucial to accurately and consistently identify the causes of conflicts between participants in tax relations, characterize their nature, and propose ways to prevent the emergence of tax disputes, or at least formulate a conception of potential levers for rapidly achieving a balance between the interests of parties involved in tax relations. This article is devoted to addressing these issues.

The article delineates the causes of conflicts of interest between participants in tax relations and distinguishes both objective and subjective reasons. A differentiation of each of these groups of causes is performed, contingent upon which subject (payer or state in the form of controlling bodies) they affect. Taking these reasons and factors of influence into account, and developing effective dispute resolution strategies assists in balancing the interests of parties and improving the functioning of the tax system.

Key words: interest, conflict, taxation, taxpayer, tax conflict, tax liability, tax dispute, tax relations, tax, causes of conflicts.

Виникнення конфлікту між державою і платниками податків або зборів може бути спричинене як суб'єктивними, так і об'єктивними причинами. Розуміння цих причин допомагає враховувати різні фактори і шукати ефективні способи врегулювання податкових спорів і забезпечення збалансованості інтересів сторін.

Суб'єктивні причини виникнення конфлікту можуть включати недовіру платників податків до фіскальних органів, недостатній рівень правової культури, а також викривлене розуміння нормативно встановлених правил поведінки. Недовіра може виникати через неповагу посадових осіб контролюючих органів до приватних інтересів платників податків або через неналежне застосування податкового законодавства. Недостатній рівень правової культури може спричиняти помилки платників у розумінні нормативних приписів та, як наслідок, помилки у виконанні своїх податкових

обов'язків. Викривлене розуміння нормативно встановлених правил поведінки може призводити до конфлікту між сторонами податкових відносин, що обумовлено різним тлумаченням норм права різними сторонами правовідносин.

Об'єктивні причини виникнення конфлікту можуть включати недоліки у правовому регулюванні податкових відносин, гострі економічні потреби держави в додаткових коштах і зміну державного устрою. Недоліки у правовому регулюванні можуть виникати через складність і деталізацію податкових відносин, недостатнє інформування платників податків про правила оподаткування, а також через недосконалість законодавчої техніки. Гострі економічні потреби держави можуть виникати через непереборну силу, таку як природні катаклізми або військові конфлікти. Зміна державного устрою також може призводити до змін у податковій системі, що може викликати конфлікти між державою та платниками податків [7, с. 40–42].

Загальне розуміння цих причин дозволяє враховувати широкий спектр факторів, що сприяють виникненню податкових спорів і конфліктів між державою і платниками податків. Врахування цих факторів і розробка ефективних стратегій врегулювання спорів допомагає забезпечити баланс інтересів сторін і покращити функціонування податкової системи.

Конфлікт між приватним і публічним інтересами може стати причиною виникнення податкового спору. Податковий спір виникає, коли сторони вступають у суперечку щодо застосування податкових правил і норм, а також щодо визначення обсягу оподаткування та сплати податків. У податкових відносинах одна сторона, яка є контролюючим органом (наприклад, податкова адміністрація), переслідує публічний інтерес, а саме забезпечення правильного збору податків та додержання податкового законодавства. Інша сторона, платник податків, має свій приватний інтерес, який може стояти у протиріччі з податковими вимогами і обов'язками. Відносини між учасниками податкових відносин можуть бути складними і конфліктними. Наприклад, платник податків може спростовувати правомірність підстав для оподаткування, оскаржувати податкові рішення чи використовувати легальні податкові стратегії для зменшення податкових зобов'язань. У таких випадках виникає податковий спір, який може розв'язуватися через адміністративні або судові процедури.

Н. В. Шевцова, ураховуючи різноманітні причини виникнення конфліктів в сфері оподаткування, відзначає підґрунтя, що лежить в основі протистояння певних інтересів суб'єктів податкових правовідносин. Вона вважає, що податкові суперечки виникають як з конфлікту прав, так і зі суперечок інтересів, що виникають при порушенні прав платників податків або неправомірних діях контролюючих органів. Вчена також пропонує включати до предмета податкової суперечки «інтерес, що охороняється законом» [13, с. 29].

І. В. Караченцев також звертає увагу на першопричину виникнення конфліктів, яка полягає у протилежних і несумісних інтересах сторін. Він вказує, що адміністративно-правові спори виникають, коли одна сторона вважає, що її права та законні інтереси порушуються або обмежуються діями іншої сторони. Проте, важливо відзначити, що владні суб'єкти також мають права щодо оскарження дій або бездіяльності зобов'язаних осіб у судовому порядку, тому припускати, що лише владна сторона ініціює оскарження недоцільно [7, с. 42–43]. Враховуючі будь-які наявні причини конфліктів, важливо для всіх учасників податкових правовідносин уникати їх розвитку і координувати свої дії для забезпечення збалансованих інтересів. З цього приводу Н. Є. Лакушева відзначає, що в податково-правовій сфері відносини базуються на владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, але в рамках правової держави врахування приватних інтересів зобов'язаних осіб щодо виконання податкових обов'язків є необхідним [9, с. 36].

Деякі автори вважають, що конфлікт інтересів у податкових правовідносинах зазвичай виникає між платниками податків і державою на різних етапах реалізації оподаткування, зокрема при реєстрації та обліку платників, сплаті податків і зборів, їх адміністрування, оскарження податкових рішень та притягнення платників до відповідальності за порушення податкового законодавства [1, с. 218]. При цьому не робиться акцент на необхідності встановлення на кожному етапі мобілізації публічних коштів безпосередніх причин, які призводять до загострення конфлікту інтересів учасників податкових відносин та сприяють подальшому його розвитку із формалізацією конфлікту у податковий спір.

Однією з найбільш відомих та вагомих причин, що призводять до виникнення податкових спорів, постає недосконалість законодавчого регулювання. У законодавстві існують прогалини та колізії, які можуть призвести до неоднозначного тлумачення законодавчих положень і використання їх суб'єктами податкових правовідносин на свою користь. Часом недосконалість законодавчих положень може спричинити податковий конфлікт без жодних умислових дій сторін, наприклад, у випадку, коли платнику податків надається певне право, але процедура його реалізації не передбачена податковим органом.

В теорії права прогалини та колізії вважаються основними недоліками законодавчого регулювання. Прогалини в праві пов'язуються з відсутністю законодавчого регулювання суспільних відносин, які підпадають під вплив податково-правових норм. М. П. Кучерявенко, наприклад, цю розбіжність пояснює об'єктивними та суб'єктивними причинами, зокрема, відставанням певних правових форм від суспільних явищ, які вони мають регулювати [8, с. 212]. Життєві обставини можуть створювати фактичні ситуації, які не мають адекватного правового відображення через відсутність відповідної норми у законодавстві.

М. В. Жернаков з цього приводу відмічає, що для подолання прогалин і колізій застосовуються аналогії права та аналогії закону. Аналогія права використовує норми-принципи та норми-дефініції для подолання суперечностей у тлумаченні [6, с. 58]. Це означає використання засобів, що відображають природу податково-правового регулювання в цілому, його спрямованість та мету. Аналогія закону використовується для подолання прогалин шляхом застосування норми закону, що найбільш повно відображає ситуацію, яку не охоплює чинне податкове законодавство. При цьому на переконання М. П. Кучерявенка, який також досліджував питання подолання колізій у податковому законодавстві, необхідно звернути увагу на суперечливий характер та тенденції розвитку податкових відносин. Подолання колізій можливе за допомогою кількох варіантів, встановлених в межах податково-правових норм [8, с. 215–216]. Очевидно, колізії виникають через неузгодженість змісту податкових нормативних актів.

У разі регулювання одного питання різними актами різної юридичної сили в системі податкового законодавства може виникнути проблема подолання колізій. Зазвичай застосовується акт вищої юридичної сили. Однак на практиці це правило не завжди працює однозначно. Іноді підзаконні акти, що регулюють питання, порушують не прямі норми закону, але певні норми-принципи [6, с. 58-59]. Це може призводити до недоліків у правовому регулюванні, коли колізія стає очевидною тільки в разі розуміння загальної норми закону у певний спосіб.

Дещо по-іншому підходять до визначення причин виникнення податкових конфліктів Т. О. Тищук та О. В. Іванов. Вони акцентують увагу на тому, що конфлікт інтересів між державою і платниками податків є основним проблемним аспектом у податкових правовідносинах. Цей конфлікт може виникати на різних етапах взаємодії між

сторонами і внаслідок неправомірних або неетичних дій або бездіяльності з боку однієї зі сторін, що призводить до завдання шкоди. Вчені виокремлюють декілька факторів і передумов сприяють виникненню конфлікту інтересів в оподаткуванні, зокрема: а) занадто висока фіскальна орієнтація податкової системи; б) недостатня ефективність боротьби з тінізацією економіки та поширеною корупцією; в) недостатня реалізація демократичних і ринкових перетворень; г) незбалансованість та часткова неузгодженість податкового та загального законодавства; д) несумісність податкової політики держави з її цілями і засобами; е) фрагментарність інституційного середовища та незавершеність формування ринкових механізмів [12].

Можна логічно припустити, що джерелом виникнення податкових спорів можуть бути як несумісність державного інтересу з приватним, так і розбіжності між публічним та приватним інтересами. Це неоднакові ситуації. У першому випадку, коли дії держави не відповідають публічним інтересам суспільства, можна характеризувати конфлікт у сфері податкових правовідносин як механізм гарантії реалізації суб'єктивних прав заінтересованих осіб та балансування публічних і приватних інтересів. Однак у випадку конфлікту між публічним інтересом та приватним інтересом, за умови функціонування правової демократичної соціально орієнтованої держави, говорити про конфлікт як гарантію реалізації суб'єктивних прав не зовсім доречно. Історичний розвиток суспільства свідчить про перевагу державних інтересів незалежно від конституційного устрою, політичних, економічних або інших чинників. Мабуть тому О. О. Дмитрик наголошує, що держава, виражаючи суспільні інтереси, завжди виражає інтереси певних груп, які не завжди збігаються з інтересами окремих осіб. Вчена підкреслює, що на певних етапах розвитку інтереси держави та суспільства можуть не лише не співпадати, але й протистояти один одному [4, с. 35].

Для вивчення причин виникнення податкових конфліктів потрібно враховувати також суб'єктивні фактори, які виникають внаслідок небажання окремих платників своєчасно та повністю виконувати свої податкові зобов'язання. Здавалося б, такі причини не можна усунути лише за допомогою позитивного правового впливу, оскільки особа свідомо порушує законодавче правило. Але необхідно враховувати стимулюючу роль права, коли встановлення обов'язкових правил поведінки спонукає особу до відповідних дій. В такій ситуації складнощі дотримання закону переважають потенційні переваги від його порушення, що впливає з закономірностей додержання законодавства.

При встановленні причин конфліктності податкових відносин важливо мати на увазі специфіку розвитку конфлікту та диференціювати терміни «уникнення від оподаткування» та «ухилення від оподаткування». Уникнення від оподаткування ґрунтується на легальних процедурах мінімізації податкового зобов'язання. Це означає, що особи використовують доступні законом можливості для зниження суми податків, що підлягають сплаті. У такому випадку мова йде про "правомірне" зниження податкового навантаження [11, с. 87–88]. Варто підкреслити, що уникнення від оподаткування є законною стратегією, в рамках якої платники податків використовують доступні їм законні засоби для зменшення податкового навантаження. Зрозуміло, така ситуація не може мати негативних наслідків для платника, який сплатив меншу суму, ніж очікувалося у планах контролюючих органів. Уникнення оподаткування характерне для осіб, які відповідно до закону коригують свої зобов'язання. Тому в цьому випадку конфлікт інтересів не має виникати.

Варто розрізняти внутрішнє та зовнішнє уникнення оподаткування. Внутрішнє уникнення базується на розумінні норм податкового законодавства та пошуку найбільш сприятливого способу їх застосування, обмежуючись національним законодавством. Зовнішнє

уникнення передбачає перехід на міжнародний рівень. Порівняння та зіставлення податкових зобов'язань платників, які пов'язані з критеріями резидентства та територіальності, вимагає складніших врахувань. Необхідно зауважити, що Конституція та Податковий кодекс України не містять положень про принцип уникнення подвійного оподаткування резидентів або нерезидентів, які здійснюють діяльність за межами своєї держави.

Уникнення подвійного оподаткування як комплекс законодавчо впроваджених конструкцій та механізмів може мати місце як в односторонньому, так і в двосторонньому (багатосторонньому) форматі. В першому випадку передбачається потреба у зміні національного податкового законодавства, у другому випадку – укладання міжнародних договорів, шляхом гармонізації національних податкових законодавств країн-учасниць таких договорів. Укладання податкових договорів є поширеним методом усунення подвійного оподаткування. Наприклад, Україна є учасницею договорів з Федеративною Республікою Німеччина, Австрією, Кіпром, Королівством Нідерландів, Алжиром, Бразилією, Великобританією та багатьма іншими країнами [10].

Для забезпечення уникнення подвійного оподаткування використовуються кілька методів, включаючи: 1) відрахування – коли договірні країни оподатковують доход, проте з можливістю вирівнювання податкової ставки до рівня, що існує в країні з меншим розміром податку; 2) звільнення – коли певний вид доходу, належний одній з договірних сторін, звільняється від оподаткування. Такий дохід оподатковується в одній країні та звільняється в іншій; 3) кредит (зовнішній податковий кредит) – коли сплачені податки за кордоном зараховуються на рахунок внутрішніх податкових зобов'язань (що зменшує розмір оподатковуваного доходу); 4) знижка – коли податок, сплачений за кордоном, розглядається як видатки, що зменшують суму доходів, що підлягають оподаткуванню (зменшується об'єкт оподаткування) [11, с. 88–89].

Особливість уникнення подвійного оподаткування полягає у складному конфлікті інтересів, який виникає в цій ситуації. Природним розширенням традиційної системи суспільного, публічного та приватного інтересів є новий специфічний тип, який вимагає врахування інтересів інших країн. Тобто національна система інтересів у податкових відносинах передбачає відповідне міжнародне узгодження. Проте слід погодитись з зауваженням М. П. Кучерявенка щодо коригування методів регулювання [8, с. 546]. Імперативний засіб впорядкування поведінки учасників податкових відносин доповнюється інструментами, характерними для укладання та реалізації міжнародних договорів. На підставі імперативних норм виникають публічно-договірні норми, які деталізують певні особливості їх застосування. Договірний характер цих норм не виникає з нових обов'язків, а лише пристосовує чинні умови оподаткування до інтересів всіх учасників. Належна реалізація комплексу заходів з уникнення подвійного оподаткування стає одним з інструментів недопущення появи та розвитку податкових конфліктів між платниками податків та контролюючими органами.

Зовсім інша ситуація виникає у разі ухилення від оподаткування. Це безпосередньо пов'язано з порушенням норм закону і виявляється у формі правопорушення, що має негативні наслідки для порушника. За пропозицією О. І. Бондаренка, податкове правопорушення визначається як протиправна дія або бездіяльність особи, яка порушує права та законні інтереси учасників податкових правовідносин і підлягає юридичній відповідальності [3, с. 100]. Проте це визначення видається не повністю логічним. У цьому випадку відповідальність настає для осіб, які порушують права та інтереси учасників податкових правовідносин, зокрема за невиконання або неналежне виконання обов'язків платників податків або контролюючих органів.

Отже, оподаткування, як прояв діалектичних закономірностей єдності й протистояння суперечностей, є сферою зіткнення та конфлікту інтересів між індивідуальними

і суспільними суб'єктами. Однак, імперативний метод регулювання передбачає підпорядкування індивідуальних інтересів суспільним інтересам. За допомогою цього методу реалізується система заходів і процедур, спрямованих на досягнення першочергової мети – забезпечення суспільного інтересу, задоволення індивідуальних потреб громадян у соціальних стандартах, освіті, медичних послугах, безпеці та забезпеченні правопорядку.

Разом із тим, відповідно до змісту статей 4 і 56 Податкового кодексу України, законодавець надає пріоритет приватним інтересам перед публічними в процесі реалізації презумпції правомірності рішень платника податків. Ці статті передбачають, що платник податків має можливість обрати найбільш вигідний для нього варіант поведінки при наявності колізій у податковому законодавстві, і такий вибір вважається правомірним незважаючи на заперечення з боку контролюючих органів. Це зумовлено тим, що контролюючі органи, як суб'єкти владних повноважень, мають можливість застосовувати засоби примусу стосовно платників податків. При цьому механізм податкового контролю, що застосовується уповноваженими державними органами, є гарантією задоволення публічних інтересів і важливим фактором для соціально-економічної стабільності держави та її фінансової безпеки.

Оптимальне співвідношення інтересів та ефективні конструкції взаємодії суб'єктів оподаткування є передумовою для протидії конфлікту інтересів. Варто виділити дві форми прояву цього конфлікту - відкриту і приховану [5, с. 101–102]. Відкрита форма прояву включає порушення податкового законодавства або податкові девіації, що виникають через низький рівень ефективності фіскальної взаємодії суб'єктів, податковий і правовий нігілізм, недосконалість правової бази та інші причини. Прихована форма прояву конфлікту інтересів може бути пов'язана зі соціально-психологічною позицією платників податків і проявлятися через емоційні реакції і поведінкові прояви, залежно від різних факторів [2, с. 35–41]. Часто така прихована форма пояснюється небажанням повної або часткової сплати податку, що призводить до порушень податкового законодавства через деформацію суспільних потреб, інтересів та ціннісних орієнтацій. Залежно від економічного та політичного середовища, в якому діють платники податків, ці особливості визначають мотиви та мотивацію порушень, а також вибір і способи їх реалізації.

Висновок. Охарактеризовано одну з найбільш відомих та вагомих причин, що призодять до виникнення податкових спорів – недосконалість законодавчого регулювання. У законодавстві існують прогалини та колізії, які можуть призвести до неоднозначного тлумачення законодавчих положень і використання їх суб'єктами податкових правовідносин на свою користь. Констатовано, що недосконалість законодавчих положень може спричинити податковий конфлікт без жодних умислових дій сторін. Наведено типову ситуацію виникнення податкового конфлікту у випадку, коли платнику податків надається певне право, але процедура його реалізації не передбачена податковим органом.

Виявлено витоки виникнення податкових спорів, якими можуть бути як несумісність державного інтересу з приватним, так і розбіжності між публічним та приватним інтересами. Охарактеризовано ці неоднакові ситуації. У першому випадку, коли дії держави не відповідають публічним інтересам суспільства, можна характеризувати конфлікт у сфері податкових правовідносин як механізм гарантії реалізації суб'єктивних прав заінтересованих осіб та балансування публічних і приватних інтересів. Однак у випадку конфлікту між публічним інтересом та приватним інтересом, за умови функціонування правової демократичної соціально орієнтованої держави, говорити про конфлікт як гарантію реалізації суб'єктивних прав не зовсім доречно.

Механізм реалізації презумпції правомірності рішень платника податків є способом захисту інтересів платника податків, у той час як застосування контролюючим органом різноманітних нормативно передбачених форм податкового контролю є способом захисту державних фіскальних інтересів. Застосування обох механізмів наближує різноспрямовані інтереси платника податків і держави до балансу.

Список використаних джерел:

1. Адміністрування податків, зборів, платежів: навч. посіб / В. П. Хомутенко, І. С. Луценко, А. В. Хомутенко. Одеса: Атлант, 2015. 314 с.
2. Безгубенко О. Ю. Податкове мислення та форми девіантної поведінки податкоплатників. *Фінанси України*. 2002. № 9. С. 35–41.
3. Бондаренко О. І., Баранцев П. П. Ринок нерухомості. Оподаткування. Обов'язкові збори та платежі. Адміністративна та кримінальна відповідальність. Луганськ «Промдрук» ДСД «Лугань», 2013. 256 с.
4. Дмитрик О. О. Зміст і класифікація фінансових правовідносин: Монографія / Під ред. М. П. Кучерявенка. Харків: Легас, 2004. 288 с.
5. Дорошенко Д. П. Примус в податковому праві: дис.... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 421 с.
6. Жернаков М. Податкові спори : реформування механізмів вирішення : монографія. Харків : Право, 2015. 288 с.
7. Караченцев І. В. Правова природа податкових спорів та їх вирішення : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 191 с.
8. Кучерявенко М. П. Курс податкового права: в 6 т. Т. 2: Введення в теорію податкового права. Харків: Легас, 2004. 600 с.
9. Лакушева Є. В. Публічні та приватні інтереси в податковому праві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2013. 210 с.
10. Перелік країн, з якими Україною укладено угоди про уникнення подвійного оподаткування. Довідкова інформація від 11 грудня 2022 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SH000087.html.
11. Роздайбіда А. А. Забезпечення балансу інтересів при вирішенні податкових спорів : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Анастасія Андріївна Роздайбіда. Ірпінь, 2015. 198 с.
12. Тищук Т. А., Іванов О. В. Тінізація економіки України у контексті кризових тенденцій. *Збірник наукових праць Національний університет державної податкової служби України*. 2011. № 2. С. 279–291.
13. Шевцова Н. В. Диспозитивність та офіційність при вирішенні податкових спорів в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2011. 213 с.

УДК 343.352.4

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.37>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ

Колодін Денис Олексійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
декан факультету цивільної та
господарської юстиції
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

Абакіна-Пілявська Людмила Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

У статті проведено аналіз поняття кримінального корупційного правопорушення та кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією. Визначено зміст зазначених понять. Встановлено, що кваліфікація корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією представляє собою правову оцінку діяння з метою встановлення його сутності, надання відповідної юридичної оцінки та визнання, у зв'язку з цим, необхідних подальших заходів правового впливу.

Запропоновано корупційне кримінальне правопорушення трактувати як кримінально каране діяння, яке містить обов'язкові ознаки корупції та полягає в умисному зловживанні службовими повноваженнями або службовим становищем, вчинене державною посадовою особою під час виконання своїх функцій з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншого суб'єкта, за вчинення якого передбачені певні кримінально-правові санкції. А кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією визначено як діяння, які не належить до корупційних правопорушень, але вчиняються умисно з використанням службового становища, у зв'язку зі службою тими самими суб'єктами, що й корупційне кримінальне правопорушення.

Зазначено, що з початку повномасштабного вторгнення неодноразово пропонувалося внести зміни до чинного КК України в частині посилення кримінальної відповідальності за вчинення корупційних діянь в умовах воєнного та особливого стану. Висловлено припущення, що така ідея може бути не достатня та не ефективна, тому варто приймати міри щодо комплексного удосконалення нормативно-правового забезпечення боротьби з корупцією, особливо в частині контролю механізмів та управлінських процедур, де найчастіше існують корупційні ризики.

Ключові слова: корупція, кримінальні корупційні правопорушення, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, воєнний та особливий стан, кримінальна відповідальність, кваліфікація корупційних правопорушень.

SEPARATE QUALIFICATION ISSUES OF CRIMINAL CORRUPTION OFFENSES AND CORRUPTION RELATED OFFENSES

Kolodin Denis Oleksiyovych,
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department of
Criminal Law,
Dean of the Faculty of Civil and Economic
Justice
(Odesa Law Academy National
University, Odesa, Ukraine)

**Abakina-Pilyavska Lyudmila
Mykolaivna,**
Doctor of Law,
Associate Professor at the Department of
Criminal Law
(Odesa Law Academy National
University, Odesa, Ukraine)

The article analyzes the concept of criminal corruption offense and criminal offense related to corruption. The content of these concepts is defined. It has been established that the qualification of a corruption offense or an offense related to corruption is a legal assessment of an act with the aim of establishing its essence, providing an appropriate legal assessment and recognizing, in connection with this, the necessary further measures of legal influence.

It is proposed to interpret the corruption criminal offense as a criminally punishable act that contains mandatory signs of corruption and consists in the intentional abuse of official authority or official position, committed by a public official during the performance of his functions with the aim of obtaining any unlawful benefit for himself or another subject, and certain criminal sanctions are provided for its commission. And criminal offenses related to corruption are defined as actions that do not belong to corruption offenses, but are committed intentionally with the use of an official position, in connection with the service, by the same subjects as the corruption criminal offense.

It is noted that since the beginning of the full-scale invasion, it has been repeatedly proposed to make changes to the current Criminal Code of Ukraine in terms of strengthening criminal liability for committing acts of corruption under conditions of war and a state of emergency. It is suggested that such an idea may not be sufficient and not effective, therefore it is worth taking measures to comprehensively improve the regulatory and legal support for the fight against corruption, especially in the part of control mechanisms and management procedures, where corruption risks most often exist.

Key words: corruption, criminal corruption offences, criminal offenses related to corruption, martial law and state of emergency, criminal liability, qualification of corruption offences.

Корупція – одна з найголовніших проблем, яка здійснює свій деструктивний вплив майже на всі сфери суспільного життя, проникаючи у різні напрямки соціальної політики, економіки та управління як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях нашої країни. Попередження та запобігання корупційним проявам є одним з чи

не найголовніших завдань національної кримінально-правової політики. Таку ж мету підтримує і міжнародна спільнота, розробляючи та запроваджуючи все нові правові стандарти, вимоги, програми та концепції протидії корупції на міжнародному рівні та в окремих регіонах.

Примітно, що у 2022 році наша країна отримала 33 бали (із 100 можливих) в Індексі сприйняття корупції та, відповідно, посіла 116 місце (із 180 країн). Для порівняння, ці показники України в 2021 році становили 32 бали зі 100 можливих і 122 місце. А якщо подібні дані порівняти з 2014 роком, то зазначений індекс за вказаний період збільшився на 8 балів. Така ситуація приводить до висновку про зміцнення показників попри складнощі у сфері боротьби з корупцією в стані військової агресії проти нашої держави.

За час повномасштабного вторгнення в Україні активно продовжувалася політика протидії та боротьби з корупцією. Так, влітку 2022 року було ухвалено законопроект державної антикорупційної стратегії, призначено керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Урядовий комітет з питань нацбезпеки, оборони та правоохоронної діяльності схвалив Державну антикорупційну програму на 2023–2025 роки, водночас було внесено ряд змін до кримінального закону. Разом з тим, питання кримінально-правової кваліфікації корупційних правопорушень та пов'язаних з корупцією правопорушень, а так само корупційних діянь, вчинення яких тягне за собою адміністративну, фінансову, дисциплінарну відповідальність завжди викликали ряд практичних проблем, які, частіше всього, полягали у складнощах розмежування посягань, встановлення всіх ознак складів діянь та застосування заходів кримінально-правового впливу. Особливо гострою ця проблема стала під час дії військового стану, в силу скасування або відтермінування окремих антикорупційних заходів, відміни або призупинення певних механізмів протидії та попередження корупційних проявів, що викликає необхідність проведення подібних досліджень.

Від правильної кваліфікації вчиненого корупційного діяння залежить дотримання законності і в кінцевому результаті – ефективність кримінального судочинства. Помилка у кваліфікації може мати наслідком необґрунтоване засудження чи виправдання особи, яка вчинила корупційне правопорушення, застосування не достатніх заходів впливу тощо. Таким чином, казуальна кримінально-правова кваліфікація забезпечує персоніфіковане застосування норм кримінального права до конкретних суспільних конфліктів, які потрапляють в сферу кримінального судочинства. В цілому, кваліфікація корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією представляє собою правову оцінку діяння з метою встановлення його сутності, надання відповідної юридичної оцінки та визнання, у зв'язку з цим, необхідних подальших заходів правового впливу.

У першу чергу, питання кваліфікації є розмежування корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, за яке встановлено кримінальну відповідальність.

Так, згідно з чинним законодавством під корупцією розуміється «використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [1].

У свою чергу, корупційне правопорушення – «діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»,

за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність» [1]. Сам КК України визначення поняття корупційного правопорушення не містить, однак встановлює перелік таких діянь, до яких відносить – «кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу» [2].

Із зазначеного вбачається, що законодавець поділяє корупційні кримінальні правопорушення на дві групи, де діяння, віднесені до першої групи можуть бути визнані корупційними у випадку вчинення їх визначеним суб'єктом, тоді як посягання, які становлять другу групу та містять в собі виключну корупційну складову.

Міжнародна спільнота визначає дане діяння як «умисне зловживання службовими повноваженнями або службовим становищем, тобто здійснення будь-якої дії чи утримання від здійснення дій, що є порушенням законодавства, державною посадовою особою під час виконання своїх функцій з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи» [3].

У науковій доктрині знаходимо визначення корупційного правопорушення наступного змісту – це «умисне зловживання службовим становищем або умисне зловживання шляхом використання службових повноважень чи службового становища, тобто здійснення службовою особою будь-якої дії чи утримання від здійснення дій, що є порушенням законодавства, з метою одержання або прийняття неправомірної вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших адресатів або, відповідно, здійснення службовою особою дій у вигляді обіцянки/пропозиції або надання такої вигоди певним адресатам з метою схилити уповноважену особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень» [4, с. 53].

До ознак такого діяння можна віднести те, що воно обов'язково містить ознаки корупції, є винним та може бути вчинене виключно суб'єктом корупційного кримінального правопорушення. Чинне законодавство таких суб'єктів поділяє на дві групи: 1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (Президент, депутати різних рівнів, держслужбовці та ін.) та 2) особи, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги – аудитори, нотаріуси, приватні виконавці, оцінювачі; представники громадських об'єднань, наукових установ, навчальних закладів та ін.) [1].

Отже, під явищем корупційного кримінального правопорушення розуміємо кримінально каране діяння, яке містить обов'язкові ознаки корупції та полягає в умисному зловживанні службовими повноваженнями або службовим становищем, вчинене державною посадовою особою під час виконання своїх функцій з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншого суб'єкта, а за його вчинення передбачені певні кримінально-правові санкції.

У 2021 році чинний кримінальний закон було доповнено абзацом другим примітку до ст. 45 такого змісту: «кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 цього Кодексу» [5], чим було по суті введено нове поняття в теорію та практику кримінального права.

Ст. 366-3 КК України містить склад кримінального правопорушення у вигляді декларування недостовірної інформації, тобто умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на

виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 500 до 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. У свою чергу, ст. 366-3 КК України передбачає кримінальну відповідальність за неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування вчинене в умисній формі [2].

Згідно Закону України «Про запобігання корупції» дане поняття розкривається за допомогою дефініції, передбаченої в ст. 1 – «правопорушення, пов'язане з корупцією – діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність» [1].

Слушно зазначається, що «юридичним наслідком вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, може бути не лише адміністративна, але й кримінальна та (або) дисциплінарна чи цивільно-правова відповідальність. Відтак, в системі Особливої частини КК України наявні не лише корупційні правопорушення, але і правопорушення, пов'язані з корупцією, наслідком вчинення яких є безпосередньо кримінальна відповідальність» [4, с. 54–55].

Отже, таке діяння не належить до корупційних правопорушень, але вчиняється з використанням службового становища, у зв'язку зі службою тими самими суб'єктами, що й корупційне кримінальне правопорушення. Протиправні діяння цього виду вчиняються умисно та можуть полегшувати або спрощувати скоєння корупційних правопорушень, а також мати суміжні склади з корупційними правопорушеннями.

З початку повномасштабного вторгнення збільшилася кількість корупційних правопорушень, в тому числі, в оборонній та гуманітарній сферах, що викликає виправданий значний громадський резонанс. Так, з метою боротьби та посилення заходів кримінально-правового впливу на корупцію в Україні було запропоновано до розгляду не один законопроект про внесення відповідних змін до чинного КК України.

04.05.2022 року було зареєстровано законопроект № 7348 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану», метою якого було значне посилення санкцій за незаконне збагачення у відповідний період за рахунок введення додаткової ознаки до диспозиції ст. 111 Кримінального кодексу України «Державна зрада» та кваліфікації незаконного збагачення у період дії воєнного стану і протягом року після його припинення чи скасування в якості державної зради [6].

У лютому 2023 року до Верховної Ради України було внесено законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану» (реєстраційний № 9029) [7], яким пропонується доповнити окремі статті КК України, які містять заборону корупційних кримінальних правопорушень, а саме: ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 368-5, 369 і 369-2 КК України, обтяжуючою ознакою «те саме діяння, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану». Відповідно, у разі вчинення в таких умовах корупційного кримінального правопорушення суду надається повноваження призначити більш суворий вид чи розмір покарання, ніж за аналогічне кримінальне правопорушення, вчинене в мирний час.

У даний період також було запропоновано до розгляду законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні злочини, вчинені під час воєнного або надзвичайного стану» (реєстраційний

№ 9049), яким запропоновано встановити можливість застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі, в тому числі за корупційні кримінальні правопорушення, вчинені під час воєнного та надзвичайного станів [8]. Однак, важко не погодитися із коментарем М. Хавронюка, з приводу того, що ідея встановити безальтернативне покарання за зазначені діяння у вигляді довічного позбавлення волі та конфіскації майна «суперечить вимогам статей 8, 21, 24, 61 Конституції України, а також положенням ст. 65 Кримінального кодексу щодо загальних засад призначення покарання» [9].

Отже, склад корупційного кримінального правопорушення має важливе значення для законності й обґрунтованості кримінальної відповідальності за його вчинення, адже тільки сукупність усіх передбачених законом ознак складу кримінального правопорушення може бути підставою для кримінальної відповідальності та відмежування від суміжних складів посягань. В основі розмежування кримінального корупційного правопорушення та кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією наявність або відсутність ознак корупції, яка полягає, в першу чергу, в умисному зловживанні службовим становищем чи повноваженнями відповідним суб'єктом з метою отримання неправомірної вигоди, а так само всіх ознак складу кримінально караного діяння.

Разом з тим, саме по собі посилення кримінальної відповідальності за корупційні прояви під час воєнного та надзвичайного стану не є достатнім заходом подолання корупції в країні та може мати успіх лише за умов комплексного підходу, в рамках якого також буде підвищено контроль за управлінськими механізмами та процедурами, в рамках яких найчастіше виникають корупційні ризики, що вимагає удосконалення нормативно-правової бази у сфері боротьби з корупцією.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : від 31.10.2003. Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
4. Гусаров С.М. Поняття та види корупційних правопорушень, за вчинення яких встановлено кримінальну відповідальність. Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 жовт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Громад. спілка «Центр запобігання та протидії корупції» ; Громад. рада при МВС України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 52–56.
5. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Закон України від 29 червня 2021 року № 1576-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-20#Text>
6. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану» № 7348 від 04.05.2022 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74188
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини, вчинені в умовах воєнного чи надзвичайного стану» № 9029 від 17.02.2023 р. С. 2. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/gi08790a>

8. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні злочини, вчинені під час воєнного або надзвичайного стану» № 9049 від 22.02.2023 р. С. 2. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1664669>

9. Хавронюк М. Посилення відповідальності за корупцію в умовах воєнного стану. Чи достатньо самих змін до Кримінального кодексу? URL: <https://www.facebook.com/nikolaj.havronuk/posts/pfbid02VUuoX3xPR5dHEjjsa7wsFVEVzNnPtqgZYA6N4Dhs2TvZVaP1RqtTsRWYtAdzRF6Tl>

УДК 343.226: 316.35

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.38>

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ВІДНОСНО ЖІНОК В УКРАЇНІ

Нестеренко Тетяна Василівна,
аспірантка
(Донецький державний університет
внутрішніх справ,
м. Кропивницький, Україна)

У статті автор розглядає особливості детермінації домашнього насильства відносно жінок в Україні. Вказується, що огляд державної аналітичної звітності та судової практики свідчить про те, що активна законотворча та методична робота не має очікуваних результатів – домашнє насильство не тільки не втрачає своєї актуальності, а і зазнає певної трансформації, що ускладнює як реалізацію механізму запобігання такому суспільно небезпечному діянню, так і його виявлення та розслідування. Частіше за все жертвами домашнього насильства стають жінки різного віку. Автор звертає увагу на те, що проблемою є відсутність належного криміналістичного забезпечення процедури розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Це також стосується особливостей визначення та призначення окремих судових експертиз. Здебільшого, під час розслідування випадків домашнього насильства (в межах кримінальних проваджень, порушених за ст. 126-1 КК України) проводились або судово-медичні дослідження (якщо це було фізичне насильство), а також судово-психіатричні експертизи потерпілих осіб (якщо мало місце психологічне насильство). Це стосується також проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту потерпілих осіб. Визначення законодавцем основною ознакою домашнього насильства вчинення таких дій систематично передбачає, що на момент звернення до правоохоронних органів потерпіла особа тривалий час зазнавала різного роду страждань. Підсумовується, що в сучасному суспільстві домашнє насильство, як і більшість інших кримінальних правопорушень, продовжує трансформуватися та набуває нетипових рис. Це свідчить про зміну детермінаційного комплексу, чому сприяють політичні та економічні перетворення в державі. Основним способом позитивно вплинути на негативні коливання динаміки є переосмислення причин, чинників та умов, які сприяють вчиненню домашнього насильства відносно жінок.

Ключові слова: домашнє насильство, жінки, жертви, кримінальне правопорушення, кривдник, детермінанти, причини, умови.

REASONS AND CONDITIONS THAT AFFECT DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN IN UKRAINE

Nesterenko Tetyana Vasylivna,
Postgraduate Student
(Donetsk State University of Internal
Affairs, Kropyvnytskyi, Ukraine)

In the article, the author examines the specifics of determining domestic violence against women in Ukraine. It is indicated that the review of state analytical reporting and court

practice shows that active legislative and methodical work does not have the expected results - domestic violence not only does not lose its relevance, but also undergoes a certain transformation, which complicates both the implementation of the mechanism for preventing such a socially dangerous act, as well as its detection and investigation. Most often, victims of domestic violence are women of all ages. The author draws attention to the fact that the problem is the lack of proper forensic support for the investigation of criminal offenses related to domestic violence. This also applies to the specifics of the definition and appointment of individual forensic examinations. For the most part, during the investigation of cases of domestic violence (within the criminal proceedings instituted under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine), either forensic medical examinations were conducted (if it was physical violence), as well as forensic psychiatric examinations of the victims (if psychological violence took place). This also applies to the conduct of individual investigative (search) actions, in particular the questioning of victims. The legislator's definition of the main sign of domestic violence as the commission of such actions systematically assumes that at the time of contacting the law enforcement agencies, the victim has been suffering various kinds of suffering for a long time. It is concluded that in modern society, domestic violence, like most other criminal offenses, continues to transform and acquire atypical features. This indicates a change in the deterministic complex, which is facilitated by political and economic transformations in the state. The main way to positively influence the negative fluctuations of the dynamics is to rethink the reasons, factors and conditions that contribute to the perpetration of domestic violence against women.

Key words: domestic violence, women, victims, criminal offense, offender, determinants, causes, conditions.

Постановка проблеми. Домашнє насильство є відносно новим кримінальним правопорушенням, криміналізованим відповідно до Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Відповідно до вказаного нормативно-правового акту до Кримінального кодексу України (далі – КК України) було також внесено низку змін та доповнень, щодо забезпечення окремих прав та свобод громадян в частині запобігання різного роду насильству. У цьому ж році було прийнято Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству», яким було визначено організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, а також основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [1]. Водночас, огляд державної аналітичної звітності та судової практики свідчить про те, що активна законотворча та методична робота не мають очікуваних результатів – домашнє насильство не тільки не втрачає своєї актуальності, а і зазнає певної трансформації, що ускладнює як реалізацію механізму запобігання такому суспільно небезпечному діянню, так і його виявлення та розслідування. Частіше за все жертвами домашнього насильства стають жінки різного віку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема запобігання домашньому насильству активно розглядається на рівні наукових досліджень, зокрема вона знайшла своє відображення у працях таких учених як А. Б. Блага, В. В. Вітвіцька, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, М. В. Корнієнко, Є. С. Назимко, Н. А. Орловська, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий та ін. Водночас, коливання динаміки в частині кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1 КК України свідчить про наявність окремих прогалин, які потребують нагального вирішення. Однією з таких прогалин є необхідність

дослідження найбільш розповсюджених причин та умов, які сприяють вчиненню домашнього насильства, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є аналіз та узагальнення причин та умов, які утворюють детермінаційний комплекс, котрий зумовлює негативні кількісно-якісні показники кримінально протиправної діяльності в частині кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1 КК України.

Викладення основного матеріалу. Відтак, у травні 2018 року з метою виконання законодавчих вимог Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229 Міністерством освіти і науки спільно з Міністерством молоді та спорту України було розроблено методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству, основною метою яких стало формування у дітей та молоді нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини. В рекомендаціях було визначено, що розрахунки, проведені Інститутом демографії і соціальних досліджень на замовлення Фонду народонаселення ООН, говорять про те, що щорічно 1,1 млн українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї, і більшість з них мовчать. За статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я, 38% вбивств жінок у світі – справа рук їх партнерів. У деяких країнах ця цифра наближається до 70%. Одна з чотирьох жінок земної кулі упродовж усього життя страждає від сексуального насильства [2]. Зміна поглядів на домашнє насильство як на соціально негативний та суспільно небезпечний феномен, в першу чергу, пов'язана із необхідністю забезпечення посиленого захисту прав жінок в Україні. Особливої актуальності така проблема набуває також у зв'язку із тим, що такі діяння є латентними, що зумовлено як особистим ставленням до насильства жертви, так і поведінкою кримінального правопорушника, яка стає стримуючим фактором та перешкодою для звернення жінок до правоохоронних органів. Тривалий час криміналізація домашнього насильства гальмувалась неоднозначною оцінкою рівня суспільної небезпеки та відсутністю можливості встановити її кореляцію із тими наслідками, які воно має відносно жертв та їх близького оточення. Окремі науковці та практики ототожнювали домашнє насильство із проявами побутових кримінальних правопорушень, які, здебільшого, мали піддрунтям стан алкогольного сп'яніння правопорушника та жертви, а також раптово виниклих неприязних відносин (побутового конфлікту). Водночас між цими явищами є значна різниця, яка полягає в тому, що домашнє насильство у більшості випадків – тривалий, циклічний процес, який передбачає наявність декількох стадій, кожна із яких пов'язана із певними детермінантами.

Розробники вищезазначених Методичних рекомендацій звернули увагу на те, що насильство в сім'ї відбувається у всіх секторах суспільства, незалежно від релігії, раси, сексуальних вподобань, професійного та освітнього рівня. Особи, які чинять насильство, намагаються одержати владу та контроль над їхніми близькими партнерами. Влада набирає вигляду стратегічної образливої тактики (фізична, сексуальна, вербальна, емоційна), що забезпечує посилення контролю. Ними також було виділено такі причини, що призводять до домашнього насильства: соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві; пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки); економічні (матеріальні нестатки; відсутність гідних умов життя та одночасно – відсутність умов для працевлаштування і заробітку грошей; економічна залежність; безробіття); психологічні (стереотипи поведінки); педагогічні (відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової); соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності,

сімейного виховання на основі прав дитини); правові (ставлення до насильства як до внутрішньо-сімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї – як до власності; недостатня правова свідомість); політичні (схильність до гендерних стереотипів; недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності; увага до материнства й дитинства, а не до сім'ї загалом; брак уваги до батьківства, чоловіків); соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів; алкоголізм, наркоманія, агресія тощо); фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій; прийом збуджувальних лікарських препаратів; хвороби нервової системи тощо). Практично всі дослідники, які працюють з проблемою хронічного насильства, відзначають, що насильство завжди йде по колу, тобто має циклічний характер. Кожного наступного разу цей цикл може скорочуватися в часі, а насильство – ставати більше інтенсивним та жорстоким [2]. Більшість із наведених причин є загальними, та характеризують кожне друге кримінальне правопорушення, зокрема не пов'язане із домашнім насильством. Під час побудови механізму запобігання таким кримінальним правопорушенням необхідно враховувати те, що суспільно небезпечні діяння, пов'язані із домашнім насильством не обмежуються кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 126-1 КК України. Окрім наведеної норми, окремі форми домашнього насильства також передбачені ст. 134, ст. 151-2, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ст. 154 КК України. Отже, визначаючи комплекс причин та умов вчинення такого роду суспільно небезпечних діянь необхідно виокремлювати специфічні, типові саме для них детермінанти, що потребує розгляду циклічності кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, що вчиняється відносно жінок.

В методичній літературі, присвяченій протидії та запобіганню проявам домашнього насильства виділяють такі цикли стосунків: напруження зростає – потреба кривдника у владі та контролі лежить в основі злості та обвинувачення за будь-яке напруження у стосунках. Коли напруження зростає, жертва почувається так, ніби «ходить по голках»; вибух – злочинець демонструє силу та встановлює контроль над ситуацією, її наслідками та його/її партнером шляхом застосування насильницьких методів. Особа, яка чинить насильство, свідомо вирішує його чинити; любов і каяття – особа, яка чинить насильство, вдається до романтичного примирення, просить вибачення та обіцяє змінитися, користуючись зняковістю і страхом, що був спричинений насильством [2]. Аналіз судової практики дозволяє стверджувати, що у більшості випадків домашнє насильство вчиняється відносно колишньої дружини або матері кримінального правопорушника. *Детермінанти таких суспільно небезпечних діянь можна встановити виходячи із особливостей та обставин кримінальних правопорушень, що надає можливість їх згрупувати та диференціювати в залежності від особи потерпілої та ступеню родинного зв'язку із кримінальним правопорушником на такі:*

- за ступенем родинного зв'язку: детермінанти домашнього насильства, вчиненого відносно дружини/ колишньої дружини; детермінанти домашнього насильства, вчиненого відносно матері; детермінанти домашнього насильства, вчиненого відносно доньки/сестри;
- за тяжкістю кримінального правопорушення: детермінанти домашнього насильства, яке мало наслідком психічні розлади; детермінанти домашнього насильства, яке мало наслідком фізичні ушкодження; детермінанти домашнього насильства, яке призвело до смерті потерпілої особи.
- за характером та змістом: соціально-економічні та правові детермінанти; організаційно-управлінські детермінанти; культурно-виховні та освітні детермінанти; медичні детермінанти; віктимологічні детермінанти.

Що стосується першої класифікаційної групи, необхідно відмітити, що домашнє насильство, вчинене відносно дружини/колишньої дружини, а також інших близьких родичів відрізняється як за інтенсивністю, так і за видовим розподілом видів насильства та механізму кримінально протиправної поведінки. Здебільшого, домашнє насильство відносно дружини/колишньої дружини має особистісний характер та пов'язаний із ревнощами, помстою та невирішеними справами, що виникають із сімейних правовідносин (спір про поділ майна подружжя, встановлення режиму окремого проживання подружжя, справи про позбавлення батьківських прав, участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання тощо). Домашнє насильство відносно інших членів родини, визначених вище вчиняється із побутових мотивів, зумовлених спільним проживанням, майновим спором (наприклад, визначення права особи на частку у спільному майні), а також на ґрунті особистих, тривалих, неприязних відносин.

Друга класифікаційна група відрізняється певною багатоаспектністю, а також потенційною наявністю вторинних мотивів, з яких вчиняється домашнє насильство. Виходячи із аналізу статистики правоохоронних органів та судової практики, можна стверджувати, що більшість випадків домашнього насильства пов'язані зі спричиненням психологічних страждань та незначними психічними розладами. Водночас, також непоодинокими є випадки симбіозу видів спричиненого насильства, що призводять до смерті за різних обставин.

Так, відповідно до вироку Лубенського міськрайонного суду від 17 лютого 2022 року (справа № 539/5313/21, провадження № 1-кп/539/114/2022) особу було обвинувачено у систематичному жорстокому поводженні по відношенню до своєї матері, що проявлялося у нанесенні тілесних ушкоджень та побойів, безжального, грубого ставлення, завданні психічних страждань, а саме мордуванні, позбавленні їжі, ліків, води, неодноразово виганяючи останню з будинку ночувати на вулицю. Достовірно усвідомлюючи, що мати на передодні перенесла тяжке захворювання, а саме інсульт та у зв'язку з чим мала вади з опорно-рухового механізму (паралізувало ліву сторону тіла), 16 вересня 2020 року, обвинувачений, перебуваючи за місцем власного проживання, знаходячись в стані алкогольного сп'яніння, ударами рук та ніг наніс потерпілій тілесні ушкодження у вигляді синця навколо правого ока, синця в області підборіддя справа в подальшому не втримавши рівновагу впав на останню, чим спричинив їй тілесні ушкодження у вигляді косо-поперечного перелому лівої ключиці ближче до грудино-ключичного з'єднання з крововиливами в м'які тканини в місці перелому. Вказані дії призвели до того, що потерпіла залишила місце проживання та направилася до озера, де вирішила покінчити життя самогубством шляхом утоплення. 20 вересня 2020 року працівниками поліції у воді зазначеного озера виявлено без ознак життя тіло потерпілої з тілесні ушкодження у вигляді косо-поперечного перелому лівої ключиці ближче до грудино-ключичного з'єднання з крововиливами в м'які тканини в місці перелому, синця навколо правого ока, синця в області підборіддя справа, які були спричинені при життєво, а причиною смерті згідно з висновком судово-медичної експертизи №235 від 16.10.2020 року являється утоплення [3]. Отже, наведений вирок свідчить про те, що, фактично, домашнє насильство також є детермінантом окремих кримінальних правопорушень. Водночас, як самостійне суспільно-небезпечне діяння домашнє насильство відносно близьких родичів може мати корисливий мотив, зумовлений необхідністю у вирішенні окремих майнових потреб. Необхідно також звернути увагу на те, що спільною для двох класифікаційних груп ознакою є те, що більшість випадків домашнього насильства особами було вчинено у стані алкогольного сп'яніння, а також після неодноразового притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Третя класифікаційна група передбачає більш детальний розгляд за диференційованими напрямками. *Соціально-економічні та правові детермінанти* домашнього насильства утворюють найбільш велику групу причин та умов таких кримінальних правопорушень. Зокрема сюди здається доцільним відносити схильність до девіантної поведінки, сформовану внаслідок деструкцій, які вплинули на особу під час дорослішання.

Г. Ірван (G. Irwan) вказує, що важлива роль в детермінації насильницької поведінки належить соціальній складовій, яка залежить від агресивних впливів навколишнього середовища [4, с.72] (*цитовано за Н. Стасюк – прим. авт.*). Результатом розробки цієї теорії стало виявлення зв'язків між девіантною поведінкою людини й такими явищами, як геомагнітні аномалії, сонячна активність, розломи земної кори, зміна пір року і т. і. Різноманітність соціальних складових детермінацій мікро- і макрорівня насильницьких злочинів в сім'ї, обумовлює деформовану соціалізацію членів сім'ї або близьких родичів в процесі своєї взаємодії, що, перш за все, відбивається на духовному становленні особистості [5, с. 52]. У контексті домашнього насильства соціально-економічні чинники безпосередньо пов'язані із культурно-виховними та моральними детермінантами, що зумовлено наявністю безпосередньої кореляції між фізично або педагогічно незадовільними умовами, в яких зростає людина та тими паттернами поведінки, які вона демонструє у дорослому житті. Неналежний рівень матеріального забезпечення у більшості випадків призводить до того, що економічні потреби стають тригером, який має наслідком формування агресивних реакцій на будь-які посягання на майнові права. Вивчення рішень суду з 2019 по 2023 роки надає можливість підсумувати, що у більшості випадків майнові проблеми стають другою після алкогольної залежності причиною вчинення домашнього насильства. Незадовільний рівень освіти ускладнює пошук роботи, призводить до обрання альтернативних способів вирішення фінансових потреб (зокрема і до вбивств з корисливих мотивів членів родини, доведення їх до самогубства тощо). Отже, до соціально-економічних детермінантів домашнього насильства можна віднести: 1) незадовільний рівень реалізації гендерної політики в державі, що формально призводить до зниження значущості ролі жінки у суспільстві; 2) наявність дисбалансу між професіями та заробітною платою, доступних для жінок та чоловіків; 3) неналежний соціальний захист жінок-жертв домашнього насильства; 4) відсутність механізму для забезпечення пільгами та/або економічного супроводу жінок-жертв домашнього насильства до прийняття рішення по провадженню; 5) відсутність належної кількості вакансій, доступних для жінок, що призводить до економічної залежності від кривдника; 6) відсутність належного соціального та економічного захисту жінок, які знаходяться у відпустці по догляду за дитиною.

Що стосується правових детермінантів, необхідно зауважити, що більшість останніх зумовлені відсутністю узгодженості між окремими профільними нормативно-правовими актами та кримінальним законодавством України в частині особливостей кримінальної відповідальності за домашнє насильство та пов'язані із ним суспільно небезпечні діяння. Зокрема більшість таких проблем зумовлені тим, що зміни до кримінального законодавства було внесено після прийняття Закону України від 05.02.2015 № 160-VIII «Про пробацію», яким регулюються відносини в частині застосування до осіб, які вчинили домашнє насильство обмежувальних заходів.

Так, відповідно до вироку Борзнянського районного суду Чернігівської області від 25 серпня 2021 року (справа № 730/449/21, провадження № 1-кп/730/46/2021) особу було обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України та таких обставин: 30.04.2021 року приблизно о 18:00 годині обвинувачений, знаходячись у будинку за місцем свого проживання, перебуваючи в стані алкогольного

сп'яніння, на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин, з метою нанесення тілесних ушкоджень, умисно наніс один удар рукою в область голови своєї малолітньої падчерки, після чого схопив її рукою за волосся та з метою нанесення тілесних ушкоджень різко потягнув в сторону, спричинивши удар головою потерпілої об двері будинку, в результаті чого обвинувачений спричинив потерпілій тілесні ушкодження у вигляді забою м'яких тканин обличчя над правим оком та забою м'яких тканин лівої скроневої ділянки голови. На підставі викладеного та керуючись ст. ст. 373-376, 381-382 КПК України, суд ухвалив особу визнати винуватим у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України, та призначити йому покарання у виді громадських робіт на строк 200 годин. Направити до Борзнянської міської ради для проходження програми для кривдників, передбаченої Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», на строк 3 (три) місяці. Зобов'язати обвинуваченого пройти пробаційні програми «Подолання агресивної поведінки» та «Попередження вживання психоактивних речовин» строком 3 місяці. Контроль за виконанням засудженим пробаційних програм, до якого застосовано обмежувальні заходи, покласти на орган пробації за місцем проживання засудженого [6].

Відповідно до ухвали Борзнянського районного суду Чернігівської області від 01 листопада 2021 року по цій же справі, 21 жовтня 2021 року начальник Ніжинського районного сектору № 4 філії ДУ «Центр пробації» в Чернігівській області звернувся до суду з поданням про вирішення питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку, щодо ОСОБА_5. Вказане подання мотивоване тим, що вироком Борзнянського районного суду Чернігівської області від 25.08.2021 року на ОСОБА_5 покладено обов'язок пройти пробаційні програми «Подолання агресивної поведінки» та «Попередження вживання психоактивних речовин строком» на 3 місяці. Четвертим абзацом резолютивної частини вироку контроль за виконанням засудженим пробаційних програм покладено на орган пробації за місцем проживання засудженого. Разом з тим, обов'язок пройти пробаційну програму може бути призначений лише до засуджених осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Зазначене ґрунтується на положеннях ст.28 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», якою визначено, що на особу, яка вчинила домашнє насильство, зокрема на дитину-кривдника, яку притягують до кримінальної відповідальності, може бути покладено обов'язок пройти пробаційну програму відповідно до п. 4 ч. 3 ст.76 КК України. Зважаючи, що дія ч. 3 ст.76 КК України поширюється виключно на засуджених осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, такий обов'язок може бути призначений лише зазначеній категорії засуджених. Наказом Міністерства юстиції України № 926/5 від 28.03.2018 року «Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм» передбачається порядок здійснення заходів по реалізації пробаційних програм лише щодо засуджених, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Повноваження органу пробації передбачені КВК та Законом України «Про пробацію», згідно яких до повноважень уповноваженого органу з питань пробації не належить реалізація пробаційних програм стосовно осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт, а отже не може здійснюватися працівниками пробації. Як підсумок, зазначено, що в межах передбачених діючим законодавством повноважень та функцій, працівники Ніжинського районного сектору № 4 філії ДУ Центр пробації в Чернігівській області не можуть здійснювати реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт. В судовому засіданні представник органу пробації внесене подання підтримав і просив його задовольнити з вищевказаних підстав. Уточнив, що фактично просить у суду роз'яснень, яким чином засуджений має пройти відповідні програми, якщо орган пробації не має повноважень виконувати такі заходи. Вказане, на думку органу пробації, унеможлиблює виконання вироку суду в цій частині [7]. Отже, серед правових детермінантів домашнього насильства можна виокремити: 1) внутрішню неузгодженість між нормативно-правовими актами,

які регулюють кримінально-правові та інші відносини у сфері запобігання домашньому насильству; 2) неврівноважену систему суб'єктів нагляду за виконанням обмежувальних заходів, обмежувальних приписів, пробаційних програм та програм для кривдників; 3) неунормовану національну суддівську практику із розгляду домашнього насильства, що має наслідком відсутність чіткого розуміння ознаки системності, необхідної для кваліфікації домашнього насильства, що призводить до порушення принципів відправлення правосуддя, а також до порушення кримінального законодавства; 4) відсутність механізму захисту прав потерпілих від домашнього насильства жінок як на національному, так і на міжнародному рівні; 5) неналагоджений механізм ідентифікації дітей-свідків домашнього насильства.

Організаційно-управлінські детермінанти. Більшість проблем організаційно-управлінського характеру зумовлені відсутністю відпрацьованого механізму досудового розслідування домашнього насильства та захисту прав та інтересів свідків та постраждалих осіб. У більшості випадків це також стосується віднесення законодавцем домашнього насильства до діянь, які розслідуються в межах кримінального провадження, яке здійснюється у формі приватного обвинувачення. Враховуючи високу латентність таких кримінальних правопорушень, яка, здебільшого, зумовлена віктимною поведінкою потерпілих жінок, відсутність можливості третіх осіб звернутись до правоохоронних органів із заявою про вчинення домашнього насильства є потужним детермінантом. Зокрема, прикладом є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) по справі «Левчук проти України».

Так, в рішенні ЄСПЛ «Левчук проти України» (заява № 17496/19), серед інших фактів по справі вказано, що 13 січня 2011 року знайомий заявниці С. Л. звернувся із заявою до Рівненського міського відділу міліції, повідомивши їм, що під час сварки вдома О. Л. вдарив заявницю. Працівники міліції відмовили у порушенні кримінальної справи у зв'язку з відсутністю у діях О. Л. *corpus delicti* (за відсутністю кримінальної події – прим. авт.). Ця постанова не оскаржувалася [8]. Отже, відсутність альтернативних способів отримувати працівниками правоохоронних органів інформацію про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 значно ускладнює будування стратегії запобігання.

Ще однією проблемою є відсутність належного криміналістичного забезпечення процедури розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Це також стосується особливостей визначення та призначення окремих судових експертиз. Вивчення судових вироків надало можливість констатувати, що, здебільшого, під час розслідування випадків домашнього насильства (в межах кримінальних проваджень, порушених за ст. 126-1 КК України) проводились або судово-медичні дослідження (якщо це було фізичне насильство), а також судово-психіатричних експертиз потерпілих осіб (якщо мало місце психологічне насильство). Це стосується також проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту потерпілих осіб. Визначення законодавцем основною ознакою домашнього насильства вчинення таких дій систематично передбачає, що на момент звернення до правоохоронних органів потерпіла особа тривалий час зазнавала різного роду страждань. Фактично, у такому випадку мова йде про наявність низки одиничних протиправних актів, які за своєю сукупністю утворюють єдине суспільно небезпечне діяння. Це означає, що під час допиту слідчі мають отримати інформацію по кожному окремому випадку. Водночас, неправильний підхід до допиту часто призводить до унеможливлення кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України та обрання альтернативою певні адміністративні стягнення.

Із урахуванням наведеного, до організаційно-управлінських детермінантів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України доцільно відносити: 1) прогалини

кримінального процесуального законодавства, які унеможливають нормальний процес досудового розслідування; 2) неналежне криміналістичне (судово-експертне) забезпечення розслідування випадків домашнього насильства; 3) відсутність налагодженої процедури проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту, що ускладнює правильну кваліфікацію діяння за ст. 126-1 КК України за ознакою системності; 4) функціональна (не зумовлена процесуальними обставинами) бездіяльність правоохоронних органів (прикладом є Рішення ЄСПЛ по справі «Івашків проти України», в якому зазначено, що у період з 2007 по 2013 роки колишній чоловік заявниці, І. В., п'ять разів наносив їй тілесні ушкодження. Такі тілесні ушкодження були задокументовані та кваліфіковані як легкі у відповідних актах судово-медичних досліджень. Працівники міліції та прокуратура неодноразово відмовляли у порушенні кримінальної справи у зв'язку з відсутністю *corpus delicti*. Два з п'яти випадків розглянули національні суди [9]); 5) розповсюдженість випадків підміни домашнього насильства легкими тілесними ушкодженнями та відповідна кваліфікація; 6) відсутність розуміння особливостей розслідування випадків домашнього насильства, вчиненого у нетрадиційних формах (кібернасильство, порно помста тощо).

Культурно-виховні та освітні детермінанти. Як вже було зазначено вище, культурно-виховні та освітні детермінанти знаходяться у безпосередній, прямій кореляції із соціально-економічними. Світогляд особи формується в залежності від оточуючого середовища, зокрема – родини та друзів. У науковій літературі вже є стала думка щодо того, що дитина, яка спостерігає насильство має два шляхи розвитку: або як кривдник, або як жертва. Це також зумовлює суспільну небезпеку булінгу. Зростання в умовах агресії майже завжди має наслідком агресію. Окрім незадовільних умов дорослішання мають враховуватись залежності, а також міжособистісні відносини кривдника та жертви (особливо, коли мова йде про випадки, коли кривдник та жертва є сином та матір'ю). У таких випадках, детермінантами агресії можуть бути дитячі образи, реактивний розлад прив'язаності, дефіцит уваги, що помножено на відсутність сформованого морально-етичного комплексу. Отже, до культурно-виховних та освітніх детермінантів доцільно відносити: 1) реактивний розлад прив'язаності, як причина негативних взаємовідносин між дитиною-кривдником та матір'ю-жертвою; 2) відсутність повноцінних програм для кривдників; 3) переоцінка цінностей, що зумовлено поступовою зміною пріоритетів суспільства та держави; 4) відсутність навчальних програм, скерованих на прищеплення знань та вмінь поведінки в умовах домашнього насильства.

Медичні детермінанти. Детермінанти цієї підгрупи є найбільш простими та полягають у загальному незадовільному психо-фізіологічному стані кривдника, зумовленому наявністю фізичних та/або психологічних особливостей. Зокрема, із урахуванням результатів аналізу судових вироків, частіше за все такими особливостями є або розумові вади (розумова відсталість легкого ступеню), або прогресивні психічні захворювання (шизофренія). Як правило, медичні детермінанти важко піддаються запобіжному впливу як через часто непередбачуваний сценарій поведінки хворого, так і через неможливість (у непоодиноких випадках) жертви залишити кривдника без допомоги та нагляду.

Віктимологічні детермінанти. В сучасній кримінологічній доктрині питання віктимізації суспільства стає все більш актуальним. Низка вчених взагалі вважає віктимну поведінку основною детермінантою, яка негативно впливає на кримінологічну ситуацію в країні. Щодо домашнього насильства, віктимна поведінка актуалізується також у зв'язку із латентністю цього кримінального правопорушення, зумовленою безвідповідальним ставленням самих жертв (особливо – коли жертвою є жінка). Це і стимулює прагнення вчених довести до законодавця потребу виведення таких діянь з переліку справ приватного обвинувачення.

Вчені також вказують, що причиною віктимізації є стимульовані глобалізацією процеси втрати особистістю своєї соціальної ідентичності, крайньої індивідуалізації, що межує з десоціалізацією, девальвацією морально-правових цінностей. В таких умовах деформується і система ціннісних орієнтацій жертви [5, с. 56]. О. Беспаль також вказує, що ціннісні орієнтації визначають спрямованість особистості та позицію людини. У жертв злочинів з неадекватною самооцінкою ціннісні орієнтації становлять нестійку систему» [10, с. 37]. Можна також припустити градацію жертв домашнього насильства в залежності від усвідомлення ними своєї віктимної поведінки. Так, до осіб, що свідомо провокують насильство по відношенню до себе, відносяться, по-перше, членів сім'ї чи близьких родичів, схильних до вживання алкоголю і наркотичних речовин. Цю групу об'єднує нестійкість, агресивність, конфліктність в поведінці, які в свою чергу продукують агресивність і насильство з боку інших членів такої мікро-групи, як сім'я. По-друге, до цієї категорії відносяться особи, які мають корисливий мотив, тобто тих, кому вигідно вчинення насильницьких дій по відношенню до себе. Поповнили цю категорію і жінки, які несвідомо провокують насильство по відношенню до себе, безмірним терпінням, страхом перед насильником, соромом перед громадськістю [11, с. 39] (цитовано за Н. Стасюк – прим. авт.). Отже, вказане дозволяє припустити, що підґрунтя для формування віктимної поведінки жінок, які страждають від домашнього насильства утворює стигматизація, яка є наслідком радянських уявлень про родину та її соціальну цінність. Серед інших віктимних чинників можна викоремити: 1) наявність стереотипів про роль та місце жінки в родині та соціумі; 2) відсутність механізму захисту матеріальних інтересів жінок після притягнення кривдника до кримінальної відповідальності; 3) відсутність у закладах освіти належних освітніх компонентів, достатніх для усвідомлення сутності та змісту віктимної поведінки; 4) неналежний рівень правової освіти та обізнаності; 5) відсутність у правоохоронних органів необхідного рівня толерантності та знань в частині особливостей спілкування із жінками-жертвами домашнього насильства, що призводить до стигматизації, знижає рівень довіри до поліції та призводить до латентності.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що в сучасному суспільстві домашнє насильство, як і більшість інших кримінальних правопорушень, продовжує трансформуватися та набуває нетипових рис. Це свідчить про зміну детермінаційного комплексу, чому сприяють політичні та економічні перетворення в державі. Основним способом позитивно вплинути на негативні коливання динаміки є переосмислення причин, чинників та умов, які сприяють вчиненню домашнього насильства відносно жінок, що надасть можливість більш комплексно підійти до побудови ефективної стратегії запобігання таким суспільно небезпечним діянням.

Список використаних джерел:

1. Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
2. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>
3. Вирок Лубенського міськрайонного суду від 17 лютого 2022 року (справа № 539/5313/21, провадження № 1-кп/539/114/2022). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103361877>
4. Irwan G., Margaretha M. Attribution error to the victim in domestic violence: a contemplation of domestic violence observer. *Jurnal psikologi*, vol. 19, № 1, pp. 72–79, apr. 2020. URL: <https://doi.org/10.14710/jp.19.1.72-79>

5. Стасюк Н.А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства: дис. на здоб. ступ. доктора філософії (081 «Право»). / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ. 2022. 173 с.
6. Вирок Борзнянського районного суду Чернігівської області від 25 серпня 2021 року (справа № 730/449/21, провадження № 1-кп/730/46/2021). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99166886>
7. Ухвала Борзнянського районного суду Чернігівської області від 01 листопада 2021 року (справа № 730/449/21, провадження № 1-кп/730/46/2021). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100749754>
8. Рішення ЄСПЛ «Левчук проти України» (заява № 17496/19). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f92#Text
9. Рішення ЄСПЛ по справі «Івашків проти України» (заява № 59670/14). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i22#Text
10. Беспаль О. Л. Окремі соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили сімейне насильство щодо дітей. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя доктора юридичних наук, професора Н. І. Клименко (м. Київ, 27 лютого 2018 р.). Київ. Маріуполь, 2018. С. 37–39.
11. Христова Г. Освітній курс «Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї». Методичний посібник. Київ. ТОВ «Компанія «ВАІТЕ», 2019. 86 с.

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.39>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Нікітін Анатолій Анатолійович,
orcid.org/0000-0001-7501-2557

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Дана наукова стаття присвячена актуальній проблемі обмеження прав людини в Україні під час дії правового режиму воєнного стану.

Розглянуто теоретичні підходи вчених до визначення поняття «національна безпека» «правовий режим воєнного стану» та «обмеження прав та свобод людини і громадянина» у контексті національного законодавства і міжнародних зобов'язань України.

Відзначено, що у контексті забезпечення національної безпеки в умовах триваючої військової агресії росії, наукові дослідження підстав обмеження прав і свобод людини в Україні під час дії адміністративного режиму воєнного стану, мають велике не тільки теоретичне але й практичне значення.

Аналізуючи наукові праці, було визначено наявність різних поглядів вчених на розуміння категорії «обмеження прав людини».

Проаналізовано нормативні джерела, які врегульовують питання забезпечення прав і свобод людини, зосереджено увагу на правовій характеристиці встановлених їх обмежень під час дії воєнного стану.

Визначено, що необхідність здійснення захисту національної та громадської безпеки виступає підставою для застосування обмеження певних прав і свобод людини та навіть відступу від певних зобов'язань щодо захисту прав людини.

Доведено, що обмеження прав і свобод людини, а також відступ від конституційних гарантій їх реалізації мають бути передбачені виключно законом та обґрунтовані неможливістю іншим чином забезпечити захист національної безпеки.

Констатовано, що обмеження або звуження цих прав не повинно допускатися в умовах воєнного стану з суб'єктивних, поза правових підстав.

Доведено, що права людини, які належать до сфери національної безпеки, підлягають захисту та охороні незалежно від дії особливих правових режимів.

Визначено проблемні моменти правозастосування та судової практики розгляду публічних конфліктів з питань застосування обмеження прав і свобод людини в Україні під час дії правового режиму воєнного стану.

Запропоновано перелік правових та організаційних заходів, щодо їх усунення або зменшення негативного впливу на суспільні відносини.

Ключові слова: національна безпека, конституційні права та свободи людини, захист прав особи, правовий режим воєнного стану, обмеження прав та свобод.

ENSURING HUMAN RIGHTS IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Nikitin Anatolii Anatoliyovych,
orcid.org/0000-0001-7501-2557
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department of
Administrative Law and Administrative
Process
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

This scientific article is devoted to the actual problem of the restriction of human rights in Ukraine during the legal regime of martial law.

The theoretical approaches of scientists to the definition of the concept of "national security", "legal regime of martial law" and "restriction of human and citizen rights and freedoms" in the context of national legislation and international obligations of Ukraine are considered.

It was noted that in the context of ensuring national security in the conditions of Russia's ongoing military aggression, scientific research into the reasons for restricting human rights and freedoms in Ukraine during the administrative regime of martial law is of great not only theoretical but also practical importance.

Analyzing scientific works, it was determined the presence of different views of scientists on the understanding of the category "restriction of human rights".

The normative sources that regulate the issue of ensuring human rights and freedoms are analyzed, attention is focused on the legal characteristics of their established restrictions during martial law.

It was determined that the need to protect national and public security serves as a basis for restricting certain human rights and freedoms and even deviating from certain obligations to protect human rights.

It has been proven that restrictions on human rights and freedoms, as well as deviations from constitutional guarantees of their implementation, must be provided exclusively by law and justified by the impossibility of ensuring the protection of national security in any other way.

It was established that restrictions and narrowing of these rights should not be allowed under martial law for subjective, non-legal reasons.

It has been proven that human rights, which belong to the sphere of national security, are subject to protection and protection regardless of the effect of special legal regimes.

Problematic aspects of law enforcement and judicial practice of consideration of public conflicts on the application of restrictions on human rights and freedoms in Ukraine during the legal regime of martial law have been identified.

A list of legal and organizational measures to eliminate or reduce their negative impact on social relations is proposed.

Key words: national security, constitutional human rights and freedoms, protection of individual rights, legal regime of martial law, restriction of rights and freedoms.

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні умови забезпечення національної безпеки в Україні є складними і потребують від держави екстраординарного правового, адміністративно-організаційного, воєнного та дипломатичного реагування.

Різновекторні геополітичні впливи на Україну в умовах неефективності гарантій її національної безпеки, розв'язаної війни на її території, критична зовнішня залежність

національної економіки зумовлюють уразливість України у всіх аспектах життєдіяльності і особливо у сфері забезпечення природних та громадянських прав і свобод людини.

Агресивні дії росії, спрямовані на порушення суверенітету та територіальної цілісності, виснаження української економіки й підрив суспільно-політичної стабільності з метою знищення України як держави, захоплення її територій, обумовлюють необхідність дослідження механізмів забезпечення прав людини у сфері національної безпеки [1, с. 61].

Обрана проблематика дослідження, на наш погляд, має особливе значення не тільки для практики забезпечення національної безпеки демократичної держави, а й для національної юридичної науки, формування сталої наукової концепції дії норм спеціальних правових режимів в контексті адміністративно-правового забезпечення національної безпеки з урахуванням власного досвіду та здобутків країн Європейського Союзу та США.

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України з проведенням сухопутних, повітряно-космічних, морських операцій, ракетних обстрілів, інформаційних, інформаційно-психологічних дій в сукупності із застосуванням невоєнних засобів: блокада із застосуванням воєнної сили морських портів, узбережжя і повітряного простору України, порушення її комунікацій; розпалювання збройного конфлікту в середині держави за участю незаконних збройних формувань, терористичних угруповань у взаємодії з політичними, неурядовими, етнічними, релігійними або іншими організаціями; проведення терористичних актів на території України або проти громадян України, посягання на життя державних чи громадських діячів, представників іноземних держав, диверсії у приміщеннях органів державної влади та на об'єктах критичної інфраструктури а також викрадення громадян або захоплення заручників призвела до створення ключової загрози національній безпеці – існуванню самої держави Україна.

В умовах наведених загроз національній безпеці держави актуальним постає питання про дотримання співвідношення між публічними інтересами суспільства і держави та приватними інтересами громадянина.

На нашу думку, розв'язуючи цю суперечку стосовно того, що важливіше для держави – безпека особи чи національна безпека (державна безпека), зауважимо, що оскільки вся система національних інтересів визначається сукупністю основних інтересів людини, суспільства, держави, то на сучасному етапі передусім мають забезпечуватися права та свободи людини, її безпека. Якщо вони будуть гарантовані, захищені державою, тоді автоматично будуть забезпечені конституційний лад, суверенітет та територіальна цілісність держави. За такої постановки питання пріоритет повинен надаватися людині, її правам та свободам, які є найвищою цінністю для держави.

За твердженням Д. Часника, із гарантування поваги до людини, її життя, прав та свобод починає формуватися суспільство та закладається основа держави. Коли держава забезпечує права кожного громадянина у сфері національної безпеки, тоді можна стверджувати, що і завдання національної безпеки суспільства будуть реалізовані [1, с. 64].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дотримання прав і свобод людини завжди були у центрі уваги вчених. Поштовхом для активізації досліджень з питань забезпечення прав людини у сфері національної безпеки послугували події 2014 р., коли РФ розпочала збройний конфлікт проти України.

Сьогодні є доволі велике коло праць вчених з зазначеної тематики, спробуємо надати характеристику окремим дослідженням.

Конституційно-правові засади національної безпеки України на монографічному рівні досліджував В. О. Антонов [2]. Науковці О. Бодрук, О. Гончаренко, Е. Лисицин у своєму монографічному дослідженні висвітлили різноманітні складові питання глобальної та національної безпеки [3].

А. Мосейко у своєму дослідженні поняття національної безпеки розглядає як об'єкт публічного адміністрування, а забезпечення прав і свобод громадян як складову адміністрування держави [4].

Авторський колектив на чолі із О. Кабановим у довіднику провів детальний аналіз громадянських (особистих), політичних та інших прав людини в умовах воєнного стану [5]. Проблема дослідження організаційно-правового механізму обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України була присвячена праці І. Проць [6]. Теоретичний і практичний аспекти обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах аналізував колектив авторів на чолі із А. Мерник [7; 8].

Д. Часник присвятив своє дослідження питанням забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії з боку рф. В його роботі стверджується, що захист національної та громадської безпеки може бути підставою для обмеження певних прав людини та навіть відступу від певних зобов'язань щодо захисту прав людини [1, с. 61–67].

Ковалів М. В. Іваха В. О. у своєму дослідженні питання забезпечення прав людини у сфері національної безпеки розглянули у контексті діяльності органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану [9, с. 65–70].

О. Фігель у своєму дослідженні розглядає забезпечення прав і свобод в період дії особливих правових режимів. Висловлює думку, що норми цих режимів і обумовлюють особливий характер таких обмежень [10].

В. Лазарев, Т. Малиновська в своїй роботі дослідили проблеми реалізації організаційно-правового механізму обмеження основних прав і свобод людини і громадянина в період дії норм режиму воєнного стану [11].

Незважаючи на актуальність, наукову новизну наведених досліджень, частина із них здійснені до введення на території України воєнного стану, що певним чином знижує їхню теоретичну і практичну значущість. Отже, пропонуємо розглянути зазначену проблематику з урахуванням законодавчих змін та наявного практичного досвіду роботи державних інституцій.

Метою статті є дослідження питань забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах дії норм режиму воєнного стану. Проведення всебічного аналізу правових підстав обмеження прав людини під час дії воєнного стану, а також розгляд окремих актуальних проблем з даного питання, що наразі виникли в державі та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія росії викликала необхідність введення в Україні режиму воєнного стану, який виступає важливим інструментом забезпечення національної безпеки.

Нагадаємо, що поняття «національна безпека» є різновидом загальної категорії «безпека». В Україні питанням наукового розроблення проблем забезпечення національної безпеки були присвячені праці широкого кола учених, дослідження даного питання було розпочато з утворенням незалежної держави та триває й до цього часу.

Поняття змісту «безпека» надається словниках трактують як стан, коли немає небезпеки, тобто як стан, за якого ніщо не загрожує кому-небудь або чому-небудь [12, с. 84].

У монографічному дослідженні з проблем національної безпеки колектив авторів О. Бодрук, О. Гончаренко, Е. Лисицин надає її визначення як: ступінь захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави [3, с. 67].

Інший вчений А. Мосейко розглядає поняття національної безпеки з точки зору захищеності життєво важливих національних інтересів. На його думку, під національною безпекою слід розуміти захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, національних цінностей, способу життя від широкого спектра зовнішніх і внутрішніх загроз, різних за своєю природою [4, с. 44].

Таким чином можна узагальнити, що національна безпека є динамічним, а не статичним феноменом, тому вона не тільки може, а й повинна змінюватися, коригуватися у визначеннях через певний час правовою наукою.

З аналізу досліджених нами нормативних та наукових джерел національну безпеку можна визначити як захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, публічного порядку, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, інформаційної сфери та державної таємниці від зовнішніх і внутрішніх загроз, від будь-яких проявів протиправних посягань, що досягається застосуванням системи заходів політичного, економічного, організаційного, правового, військового, ідеологічного та іншого характеру, спів розмірних загрозам національним інтересам України.

Внаслідок військової агресії 24 лютого 2022 року в Україні було запроваджено воєнний стан терміном на 30 діб та проголошено проведення загальної мобілізації. Слід відзначити що, відповідно до ст. 106 Конституції України, Президент України у разі необхідності має право видати указ про введення воєнного стану на всій території країни або в окремих її місцевостях, однак таке рішення повинно бути затверджене Верховною Радою.

У відповідності зі змістом ст. 1 закону «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [13].

У період дії режиму воєнного стану державою запроваджується проведення наступних заходів:

1) встановлення комендантської години. Цей адміністративно-організаційний захід передбачає встановлення для громадян заборони у певний час доби перебувати на вулицях і в громадських місцях населеного пункту з метою забезпечення громадського порядку та безпеки.

2) Обмеження (заборона) на в'їзд чи виїзд з міста, району чи області. Зокрема, в умовах воєнного стану запроваджується певний режим виїзду/в'їзду, який полягає в обмеженні права громадян вільно пересуватися, у тому числі і на транспортному засобі по визначеній території.

Посадові особи Національної поліції, СБУ, Держприкордонслужби та ЗС України наділені правами щодо зупинки таких громадян, здійснення поверхневої перевірки, вилучення за необхідності заборонених речей та затримання осіб відповідно до положень КПК України та КУпАП України. Також, виконуючи свої обов'язки, уповноважені особи можуть здійснювати перевірку документів, які підтверджують особу громадянина та права на транспортний засіб.

Уповноважена особа має право вимагати в особи пред'явлення документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи. У разі відсутності у особи таких документів, посадовець має право затримати таку особу для її ідентифікації на строк, передбачений КУпАП [14].

3) Застосування обмежень прав людини. У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина. Тимчасові обмеження стосуються не лише прав фізичних осіб, але і, певним чином, законних інтересів юридичних осіб, виключно у спосіб та межах, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

4) Утворення військових адміністрацій. Згідно зі ст. 4 Закону «Про правовий режим воєнного стану» [13] на територіях, на яких введено воєнний стан, створюються військові адміністрації для забезпечення, разом із військовим командуванням, реалізації заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадського порядку та безпеки, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян.

5) Здійснення евакуації населення. Задля гарантування безпечної евакуації громадян із районів бойових дій, керівництвом України від початку вторгнення російських військ постійно ведуться перемовини щодо організації та надання гуманітарних коридорів. Крім цього, населенню щоденно доводиться порядок евакуації та інша необхідна інформація, що може допомогти безпечно виїхати й отримати допомогу.

6) Застосування заходів з примусового відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка.

7) Запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану.

У процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність, забезпечується дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний термін відпустки та час відпочинку між змінами, максимальний робочий час, врахування стану здоров'я особи тощо. На час залучення працюючої особи до виконання трудової повинності за нею зберігається відповідне робоче місце (посада).

8) Встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ.

9) Встановлення заборон або обмежень на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан. Забороняється громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (перебування) без дозволу військового комісара чи керівника відповідного органу тощо.

10) Встановлення обмежень на реалізацію політичних прав громадян. У відповідності зі п. 8 та п. 9 ст. 8 та ст. 19 Закону «Про правовий режим воєнного стану» встановлюється заборона на проведення мирних зборів, мітингів, походів, демонстрацій, страйків і інших масових заходів, а також може бути заборонена діяльність політичних партій, рухів, громадських організацій, якщо їх діяльність буде створювати загрозу національній та громадській безпеці.

В умовах воєнного стану забороняються: зміна Конституції України, АР Крим, проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України,

Верховної Ради АРК і органів місцевого самоврядування, проведення всеукраїнських та місцевих референдумів [13].

Наведеного можна зробити узагальнення, що воєнний стан виступає особливим правовим режимом діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та організацій в Україні у виняткових обставинах, пов'язаних тільки з обставинами зовнішнього характеру – необхідністю відбиття агресії проти України або запобігання безпосередній загрозі агресії [9].

У відповідності з нормативними актами діючого законодавства забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії відбувається за різними напрямками – законодавчим, правозастосовним, політичним, судовим і регулюється нормами різних галузей права – конституційного, адміністративного, кримінально-правового, кримінального процесуального, цивільно-правового тощо [1, с. 62].

В процесі реалізації захисту національних інтересів українська держава стикається з загрозами, які потребують певного обмеження приватного інтересу задля задоволення суспільних потреб. Іноді подібні загрози несуть за собою ризики зниження рівня життя населення держави, економічного занепаду, управлінського колапсу і як наслідок, встановлення авторитарного режиму, чи навіть взагалі існування держави, як такої. В контексті вирішення наведених загроз постає питання належного забезпечення та створення умов для реалізації прав людини і громадянина в період дії режиму воєнного стану.

Загалом проблематика прав людини і громадянина в умовах воєнного стану є надзвичайно складна та багатоаспектна, тому вважаємо за необхідне звернутись до аналізу наукових точок зору щодо визначення дефініції обмеження прав та свобод людини і громадянина.

Так, на думку О. Фігеля поняття обмеження прав та свобод людини і громадянина – це певні заборони, які покликані змінити поведінку особи через обмеження суб'єктивного права [10, с. 223–224].

На нашу думку, такий піхід висвітлює зазначене явище в контексті заборони, що цілком відповідає характеру звуження прав і свобод, адже будь-яке звуження, по суті, є заборонаю в окремі частині порівняно з попереднім правовим станом.

В. Лазарев та Т. Малиновська наводять більш розширене за змістом тлумачення поняття обмеження прав і свобод особи «як правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право (свободу) особи, з боку інших осіб. Яке має виключно законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, суспільно корисний характер і полягає у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи» [11, с. 71–73].

Виходячи зі змісту досліджених точок зору науковців на визначення поняття обмеження прав і свобод людини і громадянина можна запропонувати власну його дефініцію – це тимчасові, нормативно визначені та обґрунтовані суспільними потребами заборони, що покликані вирішувати виключні суспільно-державні проблеми у сфері національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Слід відзначити, що правову основу забезпечення обмеження прав і свобод людини і громадянина, складає широке коло законодавчих і підзаконних актів. Центральне місце серед яких займає Конституція України, де в нормах прямої дії міститься перелік прав та свобод громадян, а також визначені критерії і межі їх звуження та встановлюються підстави такого обмеження.

Обмеження прав громадян передбачаються виключно у нормах Основного Закону та у подальшому деталізуються іншими нормативно-правовими актами. Слід зазначити, що у більшості норм Конституції взагалі не передбачається можливості обмеження окремого права і в такому випадку будь-яка заборона або обмеження щодо цього права є взагалі неправомірною [15].

Наприклад, у ч. 2 ст. 64 Конституції України надається вичерпний перелік прав і свобод людини та громадянина, обмежувати які, навіть за умов дії режиму воєнного стану, забороняється. Це, зокрема: рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом; право на громадянство та на зміну громадянства; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них; право на житло; на рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди; право знати свої права і обов'язки; гарантія, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; неможливість бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; презумпція невинуватості; гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [15].

Законом «Про правовий режим воєнного стану» не тільки здійснюється регламентація запровадження воєнного стану в Україні, а також встановлюються межі обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб [13]. Подальша деталізація правового забезпечення обмежень прав громадян наводиться в змісті Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [16].

Наведені акти дозволяють стверджувати, що в Україні розроблені та діють правові підстави для здійснення обмежень прав людини в умовах воєнного стану.

На думку А. Мерник правове забезпечення дії правового інституту обмеження прав людини відбувається: по-перше, через встановлення правових нормативів, по-друге, з надання його офіційного визначення, по-третє, через діяльність органу конституційної юрисдикції, який в свою чергу, здійснює офіційне тлумачення норм цього інституту.

В сукупності, це забезпечує умови для неможливості зловживання нормами інституту обмеження прав з корисливих міркувань, невикористання дискреційних повноважень у власних інтересах органами публічної влади, забезпечення верховенства права взагалі і під час дії спеціальних адміністративних режимів [7, с. 44].

Військова агресія та реалізація заходів режиму воєнного стану окреслила низку проблем пов'язаних з забезпеченням конституційних прав і свобод громадян, а саме: примусове позбавлення громадянства особи, проблема гарантування права на вільне переміщення, отримання медичної допомоги, реалізації права на освіту, гарантування особистої свободи (недопущення незаконного затримання особи), порушення трудових прав громадян та інші.

Так, нормою ст. 33 Конституції України закріплено, що кожному громадянину України та іноземцю, який на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно

залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну [15].

Однак, у зв'язку з військовою агресією росії проти України, Указом Президента № 64/2022 було введено воєнний стан. Пунктом 3 вказаного Указу передбачається тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, введення обмежень конституційних прав і свободи людини і громадянина [16].

В той же час, слід відзначити, що Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» у ст. 6 не містить серед визначених підстав обмеження права на виїзд з України такої умови як дія правового режиму воєнного стану. Хоча за змістом конституційних гарантій, таке право не має абсолютного характеру, а згідно зі ст. 64 Конституції України може бути обмежене в умовах правового режиму воєнного стану [17; 15].

Згідно з ч. ч. 2, 4 ст. 6 вказаного Закону громадянину України, який має паспорт, у випадках, передбачених п.п. 1-9 ч. 1 цієї ж статті, може бути тимчасово відмовлено у виїзді за кордон або у вказаних випадках паспорт може бути тимчасово затримано чи вилучено [17].

Слід додати, що такий перелік є конкретизованим й вичерпним, та відповідає нормативно-правовим зобов'язанням України в контексті ст. 13 Загальної декларації прав людини, ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [18].

Проведений аналіз змісту рішень про відмову у перетинанні державного кордону на виїзд з України громадянина України показує, що правовою підставою їх застосування працівниками Держприкордонслужби були норми Законів «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про правовий режим воєнного стану», «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [13; 16; 22].

Однак, згідно з матеріалами Звіту НАЗК «Корупційні схеми та ризики під час виїзду з України в умовах воєнного стану», у законодавчих актах прямої або опосередкованої заборони на виїзд чоловіків за кордон не встановлено [19]. Службові особи Держприкордонслужби при прийнятті рішення щодо заборони виїзду за межі України військовозобов'язаними продовжують керуватися, зміненими з початку війни, нормативами Постанови Уряду від 27 січня 1995 р. № 57 [20], яка встановлює порядок перетинання державного кордону України військовозобов'язаними особами лише з окремих документально підтверджених підстав, а також листами та інформаційними повідомленнями з роз'ясненнями, які надаються Адміністрацією Держприкордонслужби.

Запроваджені обмеження на виїзд громадян призовного віку на навчання у закордонні навчальні заклади, навіть за наявних офіційних підстав, також не відповідають нормам Конституції, Законам України «Про правовий режим воєнного стану», «Про вищу освіту», «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» [13; 21].

При цьому, серед правників існують обґрунтовані підстави вважати, що обмеження права військовозобов'язаних чоловіків на виїзд за межі України у період дії правового режиму воєнного стану запроваджено та реалізується у спосіб, що суперечить Конституції України та діючим законам України.

Таке правозастосування з запровадження обмеження на виїзд чоловіків у віці з 18 до 60 років призвело до розвитку протиправних та напівлегальних схем їх виїзду за межі України та появи суттєвих корупційних ризиків у діяльності Територіальних центрів комплектування, ВЛК України та Держприкордонслужби.

Висновки. Дослідження стану нормативно-правового регулювання та правозастосування за матеріалами судової практики в цих умовах дозволило визначити наступні проблеми: 1) стан нормативно-правового регулювання обмеження свободи пересування громадян України в умовах воєнного стану є недосконалим, зважаючи на важливість організаційно-дозвільних питань, пов'язаних з забезпечення реалізації конституційних прав та свобод особи.

Наявність завдань забезпечення національної безпеки вимагає чіткого правового визначення легальної мети запроваджених заходів, та подальшого внесення змін у чинні закони щодо визначення відповідних обмежень для виїзду закордон військовозобов'язаних осіб з урахуванням пропорційності (наприклад, обмеження Правилами № 57 у виїзді осіб, які звільнені від мобілізації (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію») видається не достатньо обґрунтованим) [22].

2) Необхідно в межах норм підзаконних актів розробити процедуру встановлення та документального підтвердження відповідного правового статусу особи або ж надання окремих дозволів (в тому числі, із використанням електронних сервісів та додатків).

3) Вважаємо за необхідне, запропонувати Верховному суду та Державній судовій адміністрації України провести аналіз судової практики судів першої інстанції з винесення рішень у справах з питань дотримання прав і свобод громадян у період дії режиму воєнного стану. Вона на сьогодні є непослідовною у своїх підходах та сформульованих правових позиціях, що не дозволяє виявити і застосовувати відповідні уніфіковані механізми ефективного захисту прав, свобод та інтересів осіб. За наслідками проведеного аналізу пропонуємо виробити методичні рекомендації для судових органів та суддів з даного питання.

4) На нашу думку, заходи з посилення юридичної відповідальності з даного питання не матимуть належного ефекту, оскільки будуть неспроможні вирішити наявні проблеми через безсистемний підхід до врегулювання вказаного питання, а саме головне, вони не відповідають людиноцентриської концепції розвитку української держави [23].

Підсумовуючи результати проведеного теоретико-правового дослідження питання обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану, варто зауважити, що запровадження особливого правового режиму, у тому числі, воєнного стану, завжди виступає підставою обмеження основних прав і свобод людини і громадянина, що може зумовлювати загрозу непропорційності такого обмеження та відвернутої шкоди.

Саме тому чинне законодавство України та акти міжнародноправового регулювання містять низку важливих гарантій охорони прав і свобод людини і громадянина, серед яких, обов'язкова їх вичерпність та заборона розширеного тлумачення, конкретність строків дії та категорична заборона обмеження певного переліку прав, визначених у частині 2 статті 64 Конституції України [15].

Важливою гарантією дотримання прав людини у разі дії воєнного стану є абсолютна категорична заборона на застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання. Будь-які спроби використати введення воєнного стану для захоплення влади або зловживання нею тягнуть за собою кримінальну відповідальність згідно із законодавством України [6, с. 382].

Обмеження прав і свобод людини і громадянина як у мирний час та і в період діє воєнного стану виступає необхідним елементом правової системи будь-якої правової демократичної держави світу.

Список використаних джерел:

1. Часник Д. В. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії російської федерації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 34. 2022. С. 61–67. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7105142> (дата звернення 22.06.2023).
2. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Талком, 2017. 576 с.
3. Національна безпека України: історія і сучасність: монографія / О. С. Бодрук, О. М. Гончаренко, Е. М. Лисицин, М. А. Горелов. Київ: ІСЕМВ, 1993. 576 с.
4. Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 42–52.
5. Кабанов О., Заярний О., Мироненко В. Довідник із громадянських (особистих), політичних та інших прав людини в умовах воєнного стану. Київ 2022. 185 с.
6. Проць І.М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381–384.
7. Мерник А.М., Кузьміна В.О., Бурлаков В.М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/9> (дата звернення 22.06.2023).
8. Мерник А.М., Стоян Є.О., Артеменко К.С. Обмеження прав людини та основоположних свобод в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11. 2022. С. 49–52 URL: (дата звернення 22.06.2023).
9. Ковалів М. В. Іваха В. О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 65–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_12 (дата звернення 22.06.2023)
10. Фігель О. Ю. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія «Юридична». 2015. № 2. С. 222–230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_2_24. (дата звернення 22.06.2023)
11. Лазарев В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. Харків, 2022. С. 71–73.
12. Ващенко Л. О., Єфімов О. М. Тлумачний словник - мінімум української мови. Київ: Довіра, 2000. Вид. 2-ге. 546 с.
13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. № 1647-III. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 22.06.2023).
14. Порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: Постанова КМ України від 29 грудня 2021 р. № 1455. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.06.2023)
15. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. ст. 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%20#n4276> (дата звернення 22.06.2023).
16. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 23.06.2023)
17. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994, № 18, ст. 101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>. (дата звернення 22.06.2023).

18. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475-97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997, № 40, Ст. 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 21.06.2023).

19. Корупційні схеми та ризики під час виїзду з України в умовах воєнного стану: звіт НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/.pdf>. (дата звернення 22.06.2023).

20. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова КМ України від 27.01.1995 № 57. URL: (дата звернення 22.06.2023)

21. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text> (дата звернення 22.06.2023)

22. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10 1993 № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 44, ст. 416. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення 22.06.2023)

23. Свобода вибору місця проживання та пересування в умовах правового режиму воєнного стану: дослідження. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/> (дата звернення 22.06.2023)

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.40>

НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: ЧИ ПОТРІБЕН ВІН В УКРАЇНСЬКОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНІ?

Онишкевич Ігор Андрійович,
orcid.org/0000-0001-8668-2847
аспірант кафедри кримінально-
правових дисциплін
(Інститут права
Львівського державного університету
внутрішніх справ, м. Львів, Україна)

У всьому світі є повідомлення про випадки зникнення людей, добровільно чи недобровільно, через стихійні лиха, збройні конфлікти, внутрішні заворушення, повстання, викрадення злочинцями, під час спроб уникнути правосуддя чи з інших причин. Однак «насильницьке зникнення» є окремим злочином згідно з міжнародним правом. При цьому існують два загально визнані визначення цього злочину: визначення насильницького зникнення як одиничного злочину у Міжнародній конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень та як злочину проти людяності, яке міститься у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Український кримінальний закон також передбачає кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення як одиничний злочин, що стало наслідком імплементації положень згаданої вище Міжнародної конвенції.

Відтак, цю статтю присвячено пошуку відповіді на питання про те, чи потребує Кримінальний кодекс України наявність у своїй структурі статті, яка б передбачала кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення як злочин проти людяності. Першочерговим завданням у статті було виокремлення ознак злочину проти людяності, яким має відповідати насильницьке зникнення, керуючись при цьому положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду. На підставі аналізу практики Міжнародного кримінального суду було визначено, що такими ознаками є вчинення такого діяння в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, який є спрямований проти будь-якого цивільного населення, вчиняється усвідомлено та має на меті залишення жертв без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу; у статті також наведено тлумачення цих ознак з боку Міжнародного кримінального суду.

У межах статті здійснено огляд поточної ситуації, що стосуються кримінальної кваліфікації діянь, які містять ознаки злочинів проти людяності та які вчиняються військовослужбовцями держави-окупанта на території України. Було встановлено, що усі такі діяння отримують кваліфікацію за єдиною статтею Кримінального кодексу України – ст. 438 КК України. Доведено, що таке рішення носить тимчасовий характер та має місце необхідність кваліфікації діянь, які містять ознаки насильницького зникнення як злочину проти людяності, за відповідною статтею кримінального закону, яка б передбачала його ознаки.

Окремим аспектом проведеного дослідження було виокремлено аналіз здійснених українським законодавцем заходів щодо вирішення питання відсутності у кримінальному законі статті, яка передбачала б кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення як злочину проти людяності; розглянуто позитивні та проблемні аспекти таких заходів; запропоновано інший спосіб вирішення такого питання.

Ключові слова: насильницьке зникнення, злочин проти людяності, Римський статут Міжнародного кримінального суду, Міжнародний кримінальний суд.

**ENFORCED DISAPPEARANCE AS A CRIME AGAINST HUMANITY:
IS IT NEEDED IN THE UKRAINIAN CRIMINAL LAW?**

Onyshkevych Ihor Andriyovych,
orcid.org/0000-0001-8668-2847
PhD Student at the Department of
Criminal Law
(Institute of Law of Lviv State University
of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

All over the world there are reports of people disappearing, voluntarily or involuntarily, due to natural disasters, armed conflicts, internal disturbances, insurgencies, abductions by criminals, attempts to evade justice or for other reasons. However, «enforced disappearance» is a separate crime under international law. At the same time, there are two generally recognized definitions of this crime: the definition of enforced disappearance as a single crime in the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance and as a crime against humanity contained in the Rome Statute of the International Criminal Court. The Ukrainian criminal law also provides for criminal liability for enforced disappearance as a single crime, which was a consequence of the implementation of the provisions of the above-mentioned International Convention.

Therefore, this article is devoted to finding an answer to the question of whether the Criminal Code of Ukraine needs to have an article in its structure that would provide for criminal liability for enforced disappearance as a crime against humanity. The primary task of the article was to identify the features of a crime against humanity, which should be met by enforced disappearance, guided by the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court. Based on the analysis of the practice of the International Criminal Court, it was determined that such signs are the commission of such an act as part of a widespread or systematic attack directed against any civilian population, with knowledge of the attack and aims to remove victims from the protection of the law for a prolonged period of time; the article also provides an interpretation of these features by the International Criminal Court.

The article provides an overview of the current situation regarding the criminal qualification of acts that contain signs of crimes against humanity and are committed by military personnel of the occupying state on the territory of Ukraine. It was established that all such acts are qualified under a single article of the Criminal Code of Ukraine - Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine. It has been proven that such a decision is temporary and there is a need to qualify acts that contain features of enforced disappearance as a crime against humanity, according to the relevant article of the criminal law, which would provide for its features.

A separate aspect of the conducted research was the analysis of measures taken by the Ukrainian legislator to resolve the issue of the absence of an article in the criminal law that would provide for criminal liability for enforced disappearance as a crime against humanity; positive and problematic aspects of such measures are considered; another way of solving this issue is proposed.

Key words: enforced disappearance, crime against humanity, Rome Statute of the International Criminal Court, International Criminal Court.

Постановка проблеми та її актуальність. Насильницьке зникнення вважається особливо жорстоким порушенням прав людини та одним із найтяжчих злочинів, які можуть бути вчинені проти людини. Насильницькі зникнення є подвійно паралізуючою формою страждань. Жертва позбавлена захисту закону, часто піддається

тортурам і позасудовій страті. Крім того, родині та друзям жертви навмисно не повідомляють про арешт або затримання особи, і вони піддаються повільним психічним тортурам, оскільки вони чекають, часто роками, а іноді й вічність, щоб отримати інформацію про долю жертви.

При цьому насильницьке зникнення може вчинятися як відносно однієї особи чи невеликої групи осіб, так і відносно значної кількості цивільного населення на певній частині географічної території. Таке розмежування дозволило виокремити акт насильницького зникнення як одиничний злочин та відповідно насильницьке зникнення як злочин проти людяності. У цьому контексті слід зазначити, що чинний Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за вчинення одиничного злочину насильницького зникнення. В той же час, постало логічне питання, беручи до увагу повномасштабну війну із державою-окупантом та масовий характер злочинів щодо українського цивільного населення, чи потрібна українському кримінальному закону норма, яка б передбачала кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення як злочин проти людяності. Вирішенню цього питання присвячене це дослідження, що і зумовлює його актуальність, зокрема в частині правильності кримінальної кваліфікації діянь, вчинених військовослужбовцями держави-окупанта, та подальшого їх притягнення до кримінальної відповідальності як за допомогою міжнародно-правових засобів, так і власними силами в межах національної юрисдикції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення розглядалися у роботах таких науковців як А. В. Андрушко, Є. М. Войтович, О. М. Броневицька, І. Б. Газдайка-Василишин, К. П. Задоя, О. С. Наумова, В. Ю. Цвікі, тощо. Втім, слід зазначити, що дослідженню злочину насильницького зникнення як злочину проти людяності присвячені лише окремі праці, що зумовлює необхідність проведення наукової розвідки такої проблематики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі актів міжнародного та діючого національного законодавства, судової практики Міжнародного кримінального суду розкрити ознаки насильницького зникнення як злочину проти людяності та встановити доцільність/недоцільність появи відповідної норми в українському кримінальному законі.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогоднішній день Україна підписала Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – Статут МКС або Римський статут МКС, Міжнародний кримінальний суд – далі МКС) 20 січня 2000 року, однак досі не ратифікувала його.

25 лютого 2014 року Верховна Рада України прийняла Заяву № 790-VII, якою визнала юрисдикцію МКС за ст. 7 Статуту (злочини проти людяності) під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року [1].

4 лютого 2015 року Верховна Рада України прийняла Постанову № 790-VII, якою затвердила Заяву, що визнала юрисдикцію МКС за статтями 7 (злочини проти людяності) і 8 (воєнні злочини) Статуту МКС щодо скоєння злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР» починаючи з 20 лютого 2014 року і без кінцевої дати [2].

Зазначене знайшло безпосереднє відображення у статті 124 Конституції України, згідно якої Україна може визнати юрисдикцію МКС на умовах, визначених Статутом МКС. Це положення набрало чинності з 30.06.2019 [3].

Відтак, у разі визначення насильницького зникнення як злочину проти людяності випливають конкретні правові наслідки.

Якщо акт насильницького зникнення вважається злочином проти людяності відповідно до Статуту МКС, особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності

згідно з міжнародною юрисдикцією МКС. Однак МКС не є судом першої юрисдикції; він функціонує як доповнення до існуючих внутрішніх юрисдикційних органів. Для того, щоб переслідувати особу під його юрисдикцією, МКС має переконатися, що держава, яка має національну юрисдикцію щодо злочину, «не бажає або не в змозі справді проводити розслідування чи судове переслідування» [4]. Крім того, юрисдикція Суду може бути поширена лише або за ініціативою прокурора МКС (через запит держави-учасниці або за власною ініціативою прокурора) або за поданням Ради Безпеки згідно з Розділом VII Статуту Організації Об'єднаних Націй [4]. Діяння, у вчиненні якого особа має бути звинувачена, має бути скоєно на території держави-учасниці Статуту МКС, або особа має бути громадянином держави-учасниці.

Тобто, у разі здійснення юрисдикції МКС щодо кримінальних правопорушень, які кваліфіковані з української сторони як воєнні злочини, але в той же час, відповідно до ст. 7 Статуту МКС підпадають під категорію злочинів проти людяності, матиме місце потенційно різна кваліфікація одного виду кримінальних правопорушень.

Видається, що різна кваліфікація злочинів на міжнародному та національному рівнях може негативно вплинути на процес доведення вини усієї владної вертикалі держави-агресора.

Такий стан справ може свідчити про необхідність чи принаймні доцільність гармонізації положень національного кримінального закону та Статуту МКС в частині злочинів проти людяності з метою забезпечення єдиної практики застосування відповідних норм права та їх розуміння, зважаючи на бажання України поширити юрисдикцію МКС на діяння, які мають місце на її території, а також, що більш важливо, ефективного реагування на злочини проти людства з боку української правової системи та органів юстиції.

Більш наочного відображення підставності такої гармонізації можна досягти шляхом порівняльного аналізу кримінально-правових приписів у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) та Статуті МКС.

Так, ст. 146-1 КК України встановлено кримінальну відповідальність за арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування, тобто насильницьке зникнення. Частина друга цієї статті також криміналізує видання наказу або розпорядження про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, або невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, його підлеглими заходів для їх припинення та неповідомлення компетентних органів про злочин [5].

Відповідно до ст. 7 (2)(i) Статуту МКС «насильницьке зникнення осіб» означає арешт, затримання або викрадення осіб державою чи політичною організацією або з їхнього дозволу, за їхньої підтримки чи за їхньою мовчазною згодою з подальшою відмовою визнати таке позбавлення волі або повідомити про долю чи місце перебування цих осіб з метою залишення їх без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу [4].

При цьому, насильницьке зникнення вважається злочином проти людяності, «якщо воно вчинене в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено» (ст. 7(1) Статуту МКС) [4].

Очевидно, що акт насильницького зникнення, відповідно до положень ст. 7 Статуту МКС, сам по собі не є злочином проти людяності. Має бути дотримано кілька порогових елементів, які на практиці можуть виключити багато діянь з визначення як таких.

По-перше, злочини проти людяності відповідно до ст. 7(1) Статуту МКС — це будь-які дії, перелічені в статті 7, «якщо вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено» [4]. Згідно зі статтею 7(2)(а) Статуту МКС, «напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення» означає лінію поведінки, що включає багаторазове вчинення діянь, зазначених у пункті 1, проти будь-якого цивільного населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, чи з метою сприяння реалізації такої політики». Кожен із основних злочинів проти людяності, в тому числі насильницьке зникнення, повинен бути «...спрямований проти будь-якого цивільного населення» [4].

Палата досудового провадження МКС заявила, що вимога «спрямовано проти» означає, що «цивільне населення має бути головним об'єктом нападу, а не лише випадковою жертвою нападу» [6]. Що стосується елементу «населення», Палата досудового провадження МКС встановила низький поріг, заявивши, що прокурор повинен продемонструвати, «що напад був таким, що його не можна охарактеризувати як спрямований лише проти обмеженої та випадково відібраної групи осіб». Також зазначено, що все населення географічного району, де відбувається напад, не обов'язково повинно бути ціллю [6].

Палата досудового провадження МКС зазначила, що термін «цивільна особа» не визначено в Статуті, але відповідно до загальноновизнаного принципу міжнародного гуманітарного права «цивільне населення [...] включає всіх осіб, які є цивільними, на відміну від членів збройних сил та інших законних комбатантів» [4].

По-друге, насильницьке зникнення має бути частиною «широкомасштабного або систематичного нападу». Тобто акт насильницького зникнення не має бути ізольованим чи спорадичним, а скоріше частиною більш широкого нападу чи поведінки. Однак, якщо злочинець бере участь лише у вчиненні одного насильницького зникнення, таке діяння все одно може становити злочин проти людяності, якщо це є частиною більшого нападу, за умови, що такий напад є «широкомасштабним» або «систематичним» [7].

Вимоги «широкомасштабного або систематичного» характеру нападу є розділеними [8]. Питання про те, чи має це бути диз'юнктивний чи кон'юнктивний тест на відповідність, широко обговорювалося розробниками Статуту МКС.

У контексті ознаки «широкомасштабності», Палати досудового провадження МКС у справах Прокурор проти Катанги та Нгуджоло та Прокурор проти Гбагбо заявили, що це «означає широко поширений характер нападу та значну кількість осіб-цілей» [9].

Палата досудового провадження МКС у справі «Прокурор проти Бемби» ще більше обмежила це поняття, заявивши, що це «означає такий характер нападу, який має бути масовим, частим, здійснюватися колективно із значною серйозністю наслідків та спрямований проти багатьох жертв.» [6]. Проте палати досудового провадження МКС справ у справах Бемби, Катанги та Нгуджоло також дійшли висновку, що широкомасштабний напад передбачав «напад, здійснений на великій географічній території, або атаку на невеликій географічній території, спрямовану проти великої кількості цивільних осіб» [6].

При цьому, акти насильницького зникнення, які є нерегулярними, нечастими або не є частиною більшого нападу, не вважаються злочинами проти людяності. Хоча минулі та сучасні приклади свідчать про те, що деякі дії справді будуть спрямовані проти таких груп, як конкретна політична організація, багато актів насильницького зникнення спрямовані відносно окремих політичних опонентів, поза контекстом широкомасштабної, частішої або високоорганізованої поведінки. Таким чином,

хоча намір і результат навіть одного акту насильницького зникнення може полягати в придушенні інакомислення у великих масштабах, це не можна вважати частиною «широкомасштабної або систематичної» атаки, щоб називати його злочином проти людяності.

«Систематичний» визначається як «ретельно організований і такий, що дотримується регулярної моделі на основі загальної політики (у розумінні вибраної моделі дій) із залученням значних державних або приватних ресурсів». Напад, як правило, буде визнаний «систематичним» через наявність «політичної мети, плану, згідно з яким здійснюється напад, або ідеології». Однак наявність плану або політики є лише орієнтовними критеріями, і їх не потрібно чітко встановлювати, щоб атаку можна було вважати «систематичною» [10].

Що стосується «систематичності», палати досудового провадження МКС у справах Катанги і Нгуджоло та Гбагбо заявили, що цей елемент стосується «організованого характеру актів насильства та неймовірності їх випадкового виникнення» [11].

По-третє, для того, щоб задовольнити необхідний суб'єктивний елемент злочину проти людяності, особа повинна не тільки володіти *mens rea* (з лат. «злочинний намір») для конкретного діяння, але також повинна знати, що злочин є частиною систематичної поведінки або широкомасштабних посягань.

Таким чином, якщо особа вчиняє акт насильницького зникнення без усвідомлення загальної політики, організованого плану чи широкомасштабної схеми посягань, він або вона не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за цей акт згідно з міжнародним правом. На практиці може бути важко довести, що окремі особи, які вчинили злочин насильницького зникнення, знають про ширший характер нападу. Наприклад, вони можуть отримати вказівку таємно заарештувати певну особу з деякою метою, пов'язаною з політичною чи військовою діяльністю цієї особи. Окремим злочинцям може бути навмисно відмовлено в отриманні знань про ширший контекст окремого акту насильницького зникнення, і вони можуть нести відповідальність лише за одну фазу «процесу» зникнення.

Визначення Римського статуту МКС додає ще один суб'єктивний елемент: злочинець повинен мати намір залишити особу «без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу» [4].

Тобто, окрім загального наміру (*dolus generalis*) щодо обізнаності про позбавлення волі та відмови від визнання або неповідомлення інформації про долю чи місцеперебування особи необхідний спеціальний намір (*dolus specialis*), щоб особа несла кримінальну відповідальність за насильницькі зникнення як злочин проти людяності згідно з Римським статутом МКС. Відповідно до останньої частини визначення згідно зі статтею 7(2)(i), дії мають бути вчинені «з метою залишення їх без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу» [4]. Недвозначне формулювання у визначенні Статуту МКС не залишає місця для тлумачення вимоги про наявність особливого наміру для кримінальної відповідальності. Хоча, коли злочинці мають загальний умисел, це закономірний наслідок, що особа перебуває поза захистом закону. Проте, щоб відрізнити незначну «адміністративну недбалість» від «наміру» залишити особу в «юридичній ямі», важливо довести наявність спеціального наміру винного в контексті злочинів проти людяності.

Тобто, відмінними ознаками насильницького зникнення як злочину проти людяності є 1) вчинення такого діяння в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, 2) який є спрямований проти будь-якого цивільного населення, 3) вчиняється усвідомлено та 4) має на меті залишення жертв без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу.

Втім, КК України, як вже було зазначено вище, передбачає кримінальну відповідальність за вчинення насильницького зникнення як одиничного злочину, тобто склад кримінального правопорушення статті 146-1, не містить перелічених ознак [5]. Спробуємо встановити чи необхідними є зміни у цій частині.

Як відомо, національні правоохоронні органи відкрили вже більш 70 тисяч кримінальних проваджень за фактами воєнних злочинів, вчинених російськими окупантами протягом першого року війни [12]. При цьому, усі ці кримінальні провадження відкриті за єдиною статтею Кримінального кодексу України – ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни». Щодня додаються до 200 нових проваджень. Тут варто мати на увазі, що ці дані не включають велику кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються на окупованих територіях.

Незалежна міжнародна слідча комісія ООН по Україні встановила, що російська влада причетна до вчинення численних воєнних злочинів. Вони пов'язані із невибірковою загибеллю, травмуваннями та каліцтвами, умисними вбивствами, катуваннями, нелюдським поводженням, незаконним позбавленням волі, звалтуваннями, а також незаконними переміщеннями й депортаціями щодо цивільного населення на підконтрольних збройним силам РФ територіях.

З поміж іншого, у своєму періодичному звіті від 16 березня 2023 року Комісія дійшла висновку, що атаки на українську енергетичну інфраструктуру та катування мають ознаки вчинення російською владою саме злочинів проти людяності [13].

Виникає питання - чи повинні ми покладатися лише на МКС при здійсненні кримінального переслідування осіб, які вчинили насильницьке зникнення діючи в рамках умисного широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти українського цивільного населення (тобто вчинили злочин проти людяності у розумінні статті 7 Римського статуту МКС), в той час як Україна володіє відповідними засобами та можливостями для здійснення такого переслідування в межах національної правової системи.

Видається, що відповідь на питання мала б бути негативною, але все ж перешкоди для такого переслідування існують і однією з них є відсутність у кримінальному законі України норми, яка передбачає кримінальну відповідальність за вчинення насильницького зникнення як злочину проти людяності.

Український законодавець вже здійснив певні кроки у напрямку вирішення цієї проблеми.

Проектом Закону України № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» пропонується доповнити Кримінальний кодекс України статтею 442¹ «Злочини проти людяності» [14].

Так, відповідно до запропонованої редакції «Умисне вчинення (заподіяння) в межах усвідомленого широкомасштабного нападу або систематичних нападів на цивільне населення ... насильницького зникнення карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

Примітка. 1. Під нападом на цивільне населення у цій статті слід розуміти вчинення будь-якого з діянь, зазначених у цій статті, проти цивільного населення на виконання або на підтримку політики держави чи організації, спрямованої на вчинення такого нападу.

2. Під насильницьким зникненням у цій статті слід розуміти арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або з приховуванням даних про долю такої людини чи місце її перебування, а так само відмову від визнання факту арешту, затримання,

викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі чи приховування даних про долю такої людини чи місце її перебування» [14].

Порівнюючи норму запропонованої статті 442¹ та приписи статті 7 (1)(i), 7 (2)(a) та 7 (2)(i) Статуту МКС можна стверджувати, що останні знайшли своє відображення у статті 442¹ з коригуванням з огляду на український кримінальний закон, звичайно не без недоліків та формулювань, які викликають певні запитання. Для прикладу:

- ст. 442¹ криміналізує таку форму насильницького зникнення як «відмова від визнання факту арешту...», в той час як об'єктивна сторона складу чинної ст. 146-1 КК України та ст. 7(2)(i) Статуту МКС не містить такої форми діяння насильницького зникнення та передбачають «відмову визнати факт арешту ...» як необхідну складову інших форм насильницького зникнення, таких як арешт, затримання тощо;

- можна зрозуміти чому диспозиція ст. 442¹ не відповідає буквально ст. 7 (2)(i) Статуту МКС (положення можуть бути адаптовані відповідно до національної правової системи), в той же час, важко знайти пояснення факту того, що ст. 442¹ не повторює положень ст. 146-1 КК України, хоч відмінність між ними мала бути виражена лише додаванням ознаки «умисного вчинення діяння в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, який є спрямований проти будь-якого цивільного населення»;

- якщо проєкт Закону України № 2689 спрямований на імплементацію норм міжнародного кримінального права, в тому числі положень Статуту МКС, чому ж тоді український законодавець не передбачає у диспозиції ст. 442¹ такої ознаки суб'єктивної сторони насильницького зникнення (як злочину проти людства) як мета залишити жертву без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу. Стаття 146-1 КК України зазначену ознаку не містить. Це пояснюється тим, що вона є буквальною відображенням ст. 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, яка в свою чергу передбачає залишення жертви без захисту закону як наслідок. Чим зумовлена відсутність цієї ознаки у ст. 442¹ залишається невідомим.

Незважаючи на такий не позбавлений недоліків крок у напрямку розвитку українського кримінального закону у частині криміналізації насильницького зникнення як злочину проти людяності, як вбачається із Офіційного веб-порталу Верховної Ради України Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» прийнято у другому читанні та 07 червня 2021 року передано на підпис Президенту України.

Цей закон досі не підписаний Президентом України та відповідно не набрав чинності.

У цьому контексті, не можна оминати увагою проєкт КК України, який, вочевидь, має всі шанси з проєкту стати новим кримінальним законом [15].

У підході, який застосований у проєкті можна виділити позитивний і декілька негативних моментів. Позитивний – проєкт нового КК України передбачає Розділ 11.2. Злочини проти людяності, де у статті 11.2.3. встановлено кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення як злочин проти людяності в іншій формі.

Негативні:

– залишилися нерозкритими ознаки складу насильницького зникнення, тобто відсутнє його визначення;

– норма сформована як бланкетна, при цьому постає питання, яким саме визначенням варто керуватися – визначення Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень чи визначення Статуту МКС. Логічно, що визначенням Статуту МКС, але ця відповідь не є настільки однозначною;

– проєктом КК України не передбачено норми про насильницьке зникнення як кримінальне правопорушення, що вчиняється щодо конкретної особи.

Як вже було вказано вище, за відсутності норми, яка безпосередньо встановлює кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення як злочин проти людяності, кваліфікація таких діянь здійснюється за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни». Тобто відсутність припису про насильницьке зникнення, який був би ідентичним тому, що міститься у ст. 7 Статуту МКС, абсолютно не означає безкарності таких діянь. Втім, видається, що таке рішення носить тимчасовий характер з декількох причин.

Кожного дня Збройними Силами України звільняються все більше території, що в свою чергу дозволить у більш повній мірі проводити розслідування випадків насильницького зникнення. І очевидно, що кожного разу буде поставати питання їх кваліфікації. По-друге, чи здатна норма ст. 438 КК України поширити свою дію на усі випадки насильницького зникнення та чи буде вона відповідати природі самого вчиненого діяння. Відповідь є досить сумнівною. По-третє, очевидно, що вчинене суспільно-небезпечне протиправне діяння слід кваліфікувати за статтею кримінального закону, яка передбачає ознаки його складу. Таке твердження є більш ніж справедливим і у випадку кваліфікації діянь, що містять склад насильницького зникнення, вчиненого в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, який є спрямований проти будь-якого цивільного населення, вчиняється усвідомлено та має на меті залишення жертв без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу, за відповідною статтею кримінального закону.

Зазначене свідчить, що питання розуміння насильницького зникнення та кримінальної відповідальності за його вчинення стоїть на порядку денному та вимагає його потенційно швидкого вирішення. Способи його вирішення з боку українського законодавця були описані вище. Втім, на підставі проведеного аналізу, видається за можливе запропонувати ще один варіант, який видається найбільш оптимальним – збереження ст. 146-1 КК України як статті, що передбачає кримінальну відповідальність за вчинення насильницького зникнення як злочину відносно конкретної особи, та доповнення кримінального закону нормою, яка буде передбачати кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення, що вчинене в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, який є спрямований проти будь-якого цивільного населення, вчиняється усвідомлено та має на меті залишення жертв без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу.

Звичайно такий підхід не є панацеєю, але він, а також викладене вище у сукупності свідчить, що потреба у гармонізації національного та міжнародного кримінального права має місце та вимагає її законодавчого вирішення з метою правильного розуміння питання кримінальної відповідальності відносно насильницьких зникнень та інших діянь, які становлять злочини проти людяності.

Висновки. Акти насильницького зникнення піддають людей психологічним стражданням, навмисно позбавляють їх права знати про свою долю та зазвичай призводять до їх таємних тортур і смерті. Члени сім'ї також потерпають від психологічних страждань від того, що їм відмовляють у будь-якій інформації про долю їхніх близьких і взагалі можуть ніколи не отримати доступ до цієї інформації. Для спільнот і націй навіть, навіть ізольований акт насильницького зникнення, спрямований проти конкретної особи, може спричинити широкомасштабний терор, придушити політичне інакомислення та, зрештою, сприяти утриманню репресивних політичних режимів. Насильницькі зникнення здійснюються навмисно, щоб забезпечити безкарність тих, хто їх вчинив, і саме ця безкарність допомогла увічнити та загострити випадки насильницького зникнення. Тому надзвичайно важливо забезпечити ефективне притягнення окремих винних до відповідальності за вчинення актів насильницького зникнення.

Тому можна з упевненістю сказати, що беззастережне покладання надій на діяльність Міжнародного кримінального суду не допоможе Україні. Адже із всього масиву скоєних на території України діянь Міжнародний кримінальний суд в Гаазі буде спроможний належним чином дослідити максимум 10-15 епізодів.

Решту таких кримінально-протиправних діянь необхідно розслідувати в Україні. А тому існує доцільність доповнення Кримінального кодексу України статтею, яка передбачатиме кримінальну відповідальність за вчинення насильницького зникнення, яке здійснювалося в рамках умисного широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти українського цивільного населення, що має на меті залишення жертв без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу.

Список використаних джерел:

1. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року : Заява Верхов. Ради України від 25.02.2014 р. № 790-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text> (дата звернення: 17.06.2023).

2. Про Заяву Верховної Ради України "Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян" : Постанова Верхов. Ради України від 04.02.2015 р. № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text> (дата звернення: 17.06.2023).

3. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 17.06.2023).

4. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 р. : станом на 16 січ. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 17.06.2023).

5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 28 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.06.2023).

6. Рішення Міжнародного кримінального суду від 15.06.2009 р. у справі № ICC-01/05-01/08-424. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/05-01/08-424> (дата звернення: 17.06.2023).

7. Judgement of International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia of 17.12.2004 in № IT-95-14/2-A. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,47fd53d.html> (дата звернення: 17.06.2023).

8. Decision of International criminal court of 31.03.2010 in № ICC-01/09. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/09-19-corr> (date of access: 17.06.2023).

9. Decision of International criminal court of 14.10.2008 in no. ICC-01/04-01/07-717. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/07-717> (date of access: 17.06.2023).

10. Prosecutor v. Tihomir Blaskic Trial Judgement of International criminal court of 03.03.2000 in no. IT-95-14-T. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,4146f1b24.html> (date of access: 17.06.2023).

11. Decision on the confirmation of charges against Laurent Gbagbo of International criminal court of 13.06.2014 in № ICC-02/11-01/11-656-Red. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-02/11-01/11-656-red-0> (date of access: 17.06.2023).

12. Злочини проти людяності в Україні: відмінність від воєнних злочинів та проблематика притягнення до відповідальності | ЮРЛІГА. ЮРЛІГА. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/218905_zlochini-proti-lyudyano-st-v-ukran-vdmnnt-vd-vonnikh-zlochinv-ta-problematika-prityagnennya-do-udpovdalnost (дата звернення: 17.06.2023).

13. Report of the independent international commission of inquiry on ukraine to the human rights council. Geneva : Human Rights Council, 2023. 18 с. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicshr-ukraine/index> (дата звернення: 17.06.2023).

14. Провнесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права : Проект Закону від 27.12.2019 р. № 2689. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804 (дата звернення: 17.06.2023).

15. Текст проекту нового Кримінального кодексу України. Головна | Новий Кримінальний Кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 17.06.2023).

УДК 343.825

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.41>

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ»

Свинаренко Юрій Павлович,
orcid.org/0000-0002-4413-5447
аспірант
(Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

У статті проведено аналіз наукових підходів до визначення поняття «ресоціалізація засуджених».

Залишена в спадок незалежній Україні, на початку її становлення, виправно-трудова політика унеможлиблювала виконання Мінімальних стандартних правила поводження з засудженими.

За результатами дослідження нами наголошено на необхідності введення в кримінальне законодавство поняття ресоціалізації засуджених як мети кримінального покарання, що дозволить створити єдину систему законодавчого забезпечення, покарання та його складових – виконання і відбування.

Ми переконані в тому, що неможливо ставити за мету покарання лише виправлення засуджених і запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, у зв'язку з чим законодавче закріплення в Кримінальному кодексі України поняття «ресоціалізація засуджених», як складової мети покарання дозволить досягти мету іншої її складової – запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень.

Проаналізувавши наведені дефініції вчених та оцінивши виклики з якими сьогодні стикається наша держава і суспільство ми приходимо до висновку щодо необхідності докорінної зміни свідомості засуджених, спрямованої на їх відновлення у соціальному статусі повноправного члена суспільства, в зв'язку з чим кримінальне законодавство та практика його застосування не повинні обмежуватися досягненням мети виправлення засуджених, а й забезпечувати свідоме закріплення у засуджених таких властивостей, навичок та норм поведінки, які б уможлиблювали подальше вчинення ним кримінальних правопорушень, як до так і після звільнення від відбування покарання.

Ми переконані, що процес ресоціалізації засуджених повинен бути спрямований на цілісне їх відновлення та створення у засуджених нової системи цінностей та норм поведінки повноправного члена суспільства необхідних для забезпечення їх повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя на свободі.

На підставі викладеного вище, проаналізувавши наведені дефініції вчених та визначення закріплене в ч. 2 ст. 6 КВК України під, поняттям «ресоціалізація засуджених» ми пропонуємо розуміти комплекс заходів кримінально-виконавчого характеру, що застосовуються уповноваженими особами до засуджених в залежності від індивідуальних особливостей кожного, які направлені на свідоме їх відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства та забезпечення можливості повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя на свободі після звільнення від відбування покарання.

Ключові слова: засуджені, ресоціалізація засуджених; місцях несвободи України.

SCIENTIFIC APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF "RESOCIALIZATION OF CONVICTS"

Svynarenko Yurii Pavlovich,
orcid.org/0000-0002-4413-5447
Postgraduate Student
(Classic Private University,
Zaporozhzhia, Ukraine)

The article analyzes scientific approaches to the definition of the concept of "resocialization of convicts".

The correctional and labor policy inherited by independent Ukraine at the beginning of its formation made it impossible to implement the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners.

Based on the results of the study, we emphasize the need to introduce the concept of resocialization of convicts as the purpose of criminal punishment into criminal law, which will create a unified system of legislative support, punishment and its components - execution and serving.

We are convinced that it is impossible to set as the purpose of punishment only the correction of convicts and prevention of new criminal offenses by both convicts and other persons, and therefore the legislative consolidation of the concept of "resocialization of convicts" as a component of the purpose of punishment in the Criminal Code of Ukraine will allow achieving the goal of its other component - prevention of new criminal offenses by convicts.

After analyzing the above definitions of scientists and assessing the challenges faced by our state and society today, we come to the conclusion that there is a need for a radical change in the consciousness of convicts aimed at their restoration in the social status of a full member of society, and therefore criminal law and the practice of its application should not be limited to achieving the goal of reforming convicts, but also ensure that convicts consciously consolidate such properties, skills and norms of behavior that would make it possible to further

We are convinced that the process of resocialization of convicts should be aimed at their holistic recovery and the creation of a new system of values and norms of behavior of a full member of society necessary to ensure their return to an independent, generally accepted social and normative life in freedom.

Based on the foregoing, having analyzed the above definitions of scientists and the definition enshrined in Part 2 of Article 6 of the Criminal Code of Ukraine, we propose to understand the concept of "resocialization of convicts" as a set of measures of a criminal executive nature applied by authorized persons to convicts, depending on the individual characteristics of each, which are aimed at their conscious restoration in the social status of a full member of society and ensuring the possibility of convicts' return to an independent socially and normatively accepted

Key words: convicts, resocialization of convicts; places of detention in Ukraine.

Постановка проблеми. Залишена в спадок незалежній Україні, на початку її становлення, виправно-трудова політика унеможливила виконання мінімальних стандартних правил поведінки з засудженими.

Критичне становище виправної системи диктувало необхідність радикальних змін у галузі законодавства й організації виконання кримінальних покарань, у зв'язку з чим вчені все більше почали відходити від застосування поняття перевиховання засуджених і зосередили свою увагу на сформованому ще в 60-ті роки XX століття

американськими соціальними психологами А. Кеннеді та Д. Кербером понятті «ресоціалізація засуджених», яке передбачало систему їх підготовки до життя на волі за допомогою вирішення проблем їх соціальної адаптації до умов життя вільної людини в соціумі [1, с. 27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За час української незалежності проблеми ресоціалізації засуджених були предметом дослідження вітчизняних вчених, І. Г. Богатирьова, В. В. Василика, А. П. Гусака, О. М. Джужі, О. Л. Караман, О. Г. Колба, В. А. Львовичкіна, М. Ю. Кутепова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, О. О. Шкути, В. Я. Фаренюка, І. С. Яковець та інших.

Метою статті є вивчення наукових підходів щодо визначення поняття «ресоціалізація засуджених».

Основний зміст. Задовго до законодавчого закріплення поняття «ресоціалізація засуджених», на початку становлення української незалежності, В. М. Трубников, досліджуючи соціальну адаптацію звільнених від відбування покарання, поняття «ресоціалізація засуджених» пропонував розглядати як процес, що складається з ряду органічно взаємозв'язаних етапів, на яких різні суб'єкти повинні здійснювати комплексну дію на осіб, що скоїли кримінальне правопорушення. Під ресоціалізацією у широкому розумінні вчений пропонував розуміти процес виправлення і перевиховання засуджених осіб, а у вузькому – процес виховного впливу на звільнених з місць позбавлення волі [2, с. 54].

В. А. Львовичкін процес ресоціалізації розглядав як мету виправлення засудженого, формування у нього правослужняної поведінки, стимулювання становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, шляхом відновлення, збереження та розвитку соціально корисних якостей і відносин під час відбування покарання та соціальної адаптації після звільнення з місць позбавлення волі [3, с. 8].

І. С. Яковець розглядає ресоціалізацію як своєрідний феномен, що має три прояви: як процес, результат і конкретні заходи, націлені на досягнення позитивного результату - набуття таких позитивних людських якостей та рис, які дозволяли б твердити про переосмислення засудженим свого ставлення до людських взаємин, суспільного буття, свого місця в соціумі тощо [4, с. 253].

Розділяючи позицію вказаних вище учених ми вважаємо, що ресоціалізацію засуджених слід розглядати і як процес засвоєння засудженими основних засобів виправлення і ресоціалізації (ч.3 ст. 6 КВК України), і як результат досягнення певної мети (ч. 1. ст. 1 КВК України) [5].

На початку свого становлення поняття «ресоціалізація» деякі вчені поєднували, а інколи й ототожнювали з поняттями: «соціальна реабілітація», «соціальна адаптація», «соціалізація» тощо.

Ми підтримуємо позицію І. Г. Богатирьова та О. О. Шкути, з приводу того, що ототожнення понять «соціальна реабілітація» та «ресоціалізація» є неприпустимим так як вони є два абсолютно різних процеси.

«Соціальна реабілітація» являє собою комплекс державних та суспільних заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для соціальної інтеграції людини в суспільство, відновлення його соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом орієнтації у соціальному середовищі, соціально-побутової адаптації, різноманітних видів патронажу і соціального обслуговування [6].

Слушною з цього приводу є позиція М. Ю. Кутепова, який наголошує що одним із засобів успішної ресоціалізації після звільнення є процес соціальної реабілітації на волі, який передбачає відновлення соціального статусу, корисних зв'язків, звичок, навичок, трудової кваліфікації, формування позитивного способу життя [7, с. 159].

Відповідно до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» «соціальна адаптація» являє собою процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [8].

Ми підтримуємо позицію О. О. Шкути, який розглядає ресоціалізацію як більш об'ємний процес, який включає в себе соціальну адаптацію засуджених. З позиції поіменованого вченого ресоціалізація засуджених містить низку адаптаційних процесів, які проходить засуджений як під час відбування покарання, так і після звільнення [9, с. 44–45].

Досліджуючи співвідношення понять «ресоціалізація» та «соціалізація» ми вдалися до аналізу самого слова ресоціалізація, яке походить від (лат. *re* (повторне, відновлювальна дія) + лат. *socialis* (суспільний) – в загальному значенні, це пристосування людини до життя в новому співтоваристві [10], тобто її повторна соціалізація – комплексний процес та результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм моралі, традицій тощо) на основі її діяльності, спілкування і відносин, обов'язковий фактор розвитку особистості [11].

За справедливим твердженням О. О. Шкути процес ресоціалізації руйнує негативні наслідки засвоєної соціалізації засудженої особи, переорієнтовує основні її складові, адаптує до умов відбування покарання та здійснює підготовку до звільнення і продовження життя в соціумі. При цьому засуджена особа повинна по-новому засвоїти систему знань, суспільних норм і цінностей, які дозволять їй набути нового соціального досвіду і здатності робити життєвий вибір, не пов'язаний з подальшим злочинним буттям [9, с. 49].

Після свого законодавчого закріплення (ст. 6 КВК України), у вітчизняній науці кримінально-виконавчого права, поняття «ресоціалізація засуджених» отримало своє нове наукове вираження.

А. П. Гусак ресоціалізацію засуджених пропонує розуміти, як процес повернення йому необхідних можливостей і здібностей шляхом нейтралізації отриманих засудженим у результаті негативної соціалізації антигромадських цінностей і норм та подальшого засвоєння повторно або вперше позитивних, за оцінкою суспільства, соціальних норм, цінностей, зразків поведінки. [12, с. 7].

О. Л. Караман під поняттям «ресоціалізація засуджених» розуміє складний процес повторної соціалізації засудженого на основі нейтралізації отриманих ним в результаті десоціалізації асоціальних норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки та подальшого відновлення, збереження (або засвоєння вперше) та розвитку позитивних, за оцінкою суспільства, соціальних норм, цінностей, ролей, зв'язків, зразків поведінки з метою реінтеграції (повторної інтеграції) в суспільство після звільнення [13].

О. О. Шкута ресоціалізацію засуджених розглядає як соціально-правову категорію, що забезпечує засудженому після звільнення свідоме відновлення його в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [9, с. 48].

В. В. Василик під ресоціалізацією засуджених, пропонує розуміти процес позитивних змін особистості засудженого внаслідок застосування правових, організаційних, педагогічних, психологічних, виховних та інших заходів впливу з метою усунення негативних ціннісних орієнтирів засуджених, наслідків їхньої ізоляції, закріплення результатів виправлення, надання їм допомоги після відбуття покарання та сприяння їхній адаптації в соціальному середовищі [14, с. 36].

Ми підтримуємо позицію вітчизняних учених, які наголошують на необхідності введення в кримінальне законодавство поняття ресоціалізації засуджених як мети кримінального покарання, що дозволить створити єдину систему законодавчого забезпечення, покарання та його складових – виконання і відбування.

Підтримуючи позицію І. Г. Богатирьова та О. О. Шкути ми переконані в тому, що неможливо ставити за мету покарання лише виправлення засуджених і запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, у зв'язку з чим законодавче закріплення в Кримінальному кодексі України поняття «ресоціалізація засуджених», як складової мети покарання дозволить досягти мету іншої її складової – запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень [15, с. 39].

Проаналізувавши наведені вище дефініції та оцінивши виклики з якими сьогодні зтикається наша держава і суспільство ми приходимо до висновку щодо необхідності докорінної зміни свідомості засуджених, спрямованої на їх відновлення у соціальному статусі повноправного члена суспільства, в зв'язку з чим кримінальне законодавство та практика його застосування не повинні обмежуватися досягненням мети виправлення засуджених, а й забезпечувати свідоме закріплення у засуджених таких властивостей, навичок та норм поведінки, які б уможливили подальше вчинення ним кримінальних правопорушень, як до так і після звільнення від відбування покарання.

Ми переконані, що процес ресоціалізації засуджених повинен бути спрямований на цілісне їх відновлення та створення у засуджених нової системи цінностей та норм поведінки повноправного члена суспільства необхідних для забезпечення їх повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя на свободі.

На підставі викладеного вище, проаналізувавши наведені дефініції вчених та визначення закріплене в ч. 2 ст. 6 КВК України під, поняттям «ресоціалізація засуджених» ми пропонуємо розуміти комплекс заходів кримінально-виконавчого характеру, що застосовуються уповноваженими особами до засуджених в залежності від індивідуальних особливостей кожного, які направлені на свідоме їх відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства та забезпечення можливості повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя на свободі після звільнення від відбування покарання.

Список використаних джерел:

1. Шкута О. О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. - Д., 2011. – 237 арк.
2. Трубников В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказаний (Правовой и социально-психологический анализ) : дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Трубников В. М. Харьков, 1991. 519 с.
3. Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи. Проблеми пенітенціарної теорії і практики / редкол.: В. М. Синьов (голов. ред.) та ін. К.: КІВС, «МП Леся», 2002. № 7. – С. 3–12.
4. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
6. Соціальна реабілітація / Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П. С. 736 с.

7. Кутепов М.Ю. Проблеми соціальної адаптації та ресоціалізації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* (Серія «Право»): зб. наук. пр. 2019. № 54, т. 2. С. 156–159. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39759/1/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%98%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%20%D0%87%20%D0%90%D0%94%D0%90%D0%9F%D0%A2%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%87.pdf>
8. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI
9. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Д., 2011. 237 арк.
10. Ресоціалізація / Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003Т. 5 : П. С. 736 с.
11. Соціалізація / Енциклопедія освіти. Академія пед. наук України; головний редактор. В. Г. Кремінь. К. : Юрінком Інтер, 2008. С. 834–835.
12. Гусак А. П. Кримінологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2010. 16 с.
13. Караман О. Л. Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2011. № 2. С. 65–74.
14. Василик В. В. Виправлення та ресоціалізація засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 33–39.
15. Богатирьов І. Г., Василяка Д. К., Шкута О. О. Теорія і практика виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня безпеки : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2014. 176 с.

УДК 343.412

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.42>

КРИМІНАЛЬНА ЗАБОРОНА ПРОЯВІВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Степаненко Оксана Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена аналізу кримінальної заборони проявів домашнього насильства за законодавством зарубіжних країн. Зазначено, що порівняльно-правове дослідження дозволяє розглянути з різних позицій можливі способи вирішення проблем, пов'язаних з явищем домашнього насильства. Запропоновано проаналізувати підхід зарубіжного законодавця на предмет встановлення кримінальної заборони проявів домашнього насильства відповідно до типу правової системи країни. Встановлено, що домашнє насильство є поширеним явищем як в українському, так зарубіжному суспільстві, від якого страждає невимовно велика кількість людей, особливо жінок та дітей. Вказано, що рівень поширення даного явища є досить високим, що вимагає відповідної реакції як з боку міжнародних правових стандартів, так і національного законодавця будь-якої країни. Значна частина держав визнала домашнє насильство як кримінально-протиправне діяння, при цьому відмічається тенденція до розширення системи заходів реагування на прояви такої девіантної поведінки. Зроблено висновок, що для країн англо-американського та романо-германського типу правових систем у структурі протидії домашньому насильству є створення спеціалізованих підрозділів у системі органів правоохоронних та адміністративних структур. Зазначено, що найбільш суворі санкції в частині домашнього насильства характерні для Швеції, Норвегії та Фінляндії. При цьому, на відміну від захисного припису, який виноситься щодо особи, яка вчинила насильство, відповідно до законодавства України, охоронний ордер у деяких країнах, наприклад США, передбачає великий спектр обмежень і зобов'язань для особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Серед іншого, здається ефективним досвід зарубіжних країн в контексті визначення більш суворого покарання до осіб, які вчинили домашнє насильство та врахування інших форм домашнього насильства, не притаманного наразі чинним нормам КК України.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, домашнє насильство за законодавством зарубіжних країн.

CRIMINAL PROHIBITION OF MANIFESTATIONS OF DOMESTIC VIOLENCE UNDER THE LEGISLATION OF FOREIGN STATES

Stepanenko Oksana Vasylivna,
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department of
Criminal Law
(Odesa Law Academy National
University, Odesa, Ukraine)

The article deals with analysis of criminal prohibition of manifestations of domestic violence under the legislation of foreign states. It is noted that a comparative legal study

allows us to consider possible ways to solve the problems associated with the phenomenon of domestic violence from different perspectives. It is proposed to analyze the approach of a foreign legislator in order to establish a criminal prohibition of manifestations of domestic violence in accordance with the type of the country's legal system. It has been established that domestic violence is a common phenomenon both in Ukrainian and foreign society, from which an incredibly large number of people suffer, especially women and children. It is indicated that the level of distribution of this phenomenon is quite high, which requires a response from both international legal standards and the national legislator of any country. A significant number of states have recognized domestic violence as a criminally unlawful act, while there is a tendency to expand the system of responses to manifestations of such deviant behavior. It is concluded that for the countries of the Anglo-American and Romano-Germanic type of legal systems in the structure of combating domestic violence there is place for the creation of specialized units in the system of law enforcement and administrative structures. It is noted that the most stringent sanctions in terms of domestic violence are typical for Sweden, Norway, and Finland. At the same time, unlike the order of protection issued against a person who committed violence, according to the legislation of Ukraine, a protection order in some countries, such as the United States, provides for a wide range of restrictions and obligations for a person who has committed domestic violence. Among other things, the experience of foreign countries seems to be effective in the context of determining a stricter punishment for perpetrators of domestic violence and taking into account other forms of domestic violence that are not inherent in the current rules of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: violence, domestic violence, domestic violence under the legislation of foreign states.

Порівняльно-правове дослідження дозволяє розглянути з різних позицій можливі способи вирішення проблем, пов'язаних з явищем домашнього насильства, саме тому вивчення особливостей зарубіжного досвіду може бути корисним для внесення пропозицій по вдосконаленню національного кримінального законодавства, для підвищення ефективності його застосування та протидії даному деструктивному явищу засобами кримінального права.

Пропонується проаналізувати підхід зарубіжного законодавця на предмет встановлення кримінальної заборони проявів домашнього насильства відповідно до типу правової системи країни.

Так, КК Франції містить главу 7 під назвою «Про посягання на неповнолітніх осіб та сім'ю». Л.К. Садонцева зауважує, що «ст. 227-17 КК Франції передбачає, що ухилення природного, законного або приймального батька або матері без законної на те підстави від виконання своїх, встановлених законом, обов'язків, що представляє небезпеку для здоров'я, безпеки, моральності або виховання їх неповнолітньої дитини, карається двома роками ув'язнення і штрафом у розмірі 200 000 франків. Сексуальне посягання в сім'ї також карається по-різному. Диспозицією статей ст. 227-25, п. 1 ст. 227-26, п. 1 ст. 227-27 КК Франції сексуальне посягання відносно неповнолітньої особи, що не досягла п'ятнадцятирічного віку або відносно неповнолітньої особи, що досягла п'ятнадцятирічного віку, здійснене повнолітньою особою без застосування насильства, примусу, загрози або обману, якщо воно здійснене законним, природним або приймальним родичем по висхідній лінії або будь-якою іншою особою, що має владу над потерпілим, карається десятьма роками ув'язнення і штрафом у розмірі 1 000 000 франків. Якщо потерпілим є неповнолітня особа, що досягла п'ятнадцятирічного віку покарання встановлено у розмірі двох років ув'язнення і штрафом у розмірі 200 000 франків» [1, с. 151].

У науковій літературі також відмічається, що «у Франції ефективно налагоджена взаємодія підрозділів поліції з «гарячою мобільною лінією», що дає змогу оперативно прибувати на місце вчинення насильства в сім'ї. Крім того, підрозділи поліції мають право негайно вилучати осіб, що вчинили насильство в сім'ї, із місця спільного проживання з потерпілою особою, а суд може призначати такий захід протидії насильству в сім'ї, як використання електронних браслетів, за допомогою яких поліція отримує сигнал про те, що особа, яка вчинила насильство в сім'ї, наближається до потерпілої, і можуть негайно реагувати на це» [2].

Серед іншого, у Франції прийнято декілька нормативно-правових актів у сфері боротьби з домашнім насильством, як то: Закон про захист ненаціональних жертв насильства, Закон про вжиття заходів щодо домашнього насильства («Закон Гренелі»), Закон про захист жертв домашнього насильства та ін.

Крім цього, ст. 222-31-1 та 222-31-2 КК Франції передбачають відповідальність за такий вид сексуального насильства в сім'ї як інцест, вчинений відносно неповнолітніх. Так, вчинення даного злочину тягне за собою позбавлення батьківських прав. Кримінальне законодавство Франції також встановлює кримінальну відповідальність за психологічне насильство [3, с. 267].

КК Іспанії в ст. 24 передбачає кваліфікований склад зі спеціальним потерпілим у якості одного із подружжя або осіб, які перебувають в близьких відносинах з винним. Також, ст. 153 КК Іспанії в частині вчинення фізичного та/або психологічного насильства встановлює ознаку спеціального суб'єкта: «хто звично вчиняє фізичне чи психічне насильство проти кого-небудь, хто є або був його подружжям, або проти персони, яка з ним тривало тісним чином емоційно пов'язана або була пов'язана, або проти власних дітей або дітей подружжя або дітей співмешканця, або проти підопічних, нащадків або недіездатних, які з ним живуть або підпорядковані його владі, опіці, піклуванню або фактичному нагляду або прийняті ним в будинок, підлягає покаранню від шести місяців до трьох років позбавлення волі: під звичним вчиненням розуміється деяке число скоєних насильницьких дій, що враховуються тільки в тимчасовій близькості, незалежно від того, чи були ці дії вже предметом вироку в рамках одного процесу» [4].

КК Італії у якості кримінального правопорушення передбачає переслідування («сталкінг»), тобто неодноразове використання погроз або переслідування, щоб викликати у переслідуваного стан страху чи занепокоєння щодо власної особистої безпеки чи безпеки людини, з якою він тісно пов'язаний, що тягне за собою кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі від з п'яти до семи з половиною років [5, с. 159].

КК Австрії передбачає кримінальну відповідальність за домашнє насильство в межах відповідальності за насильницькі правопорушення, якими, відповідно до кримінального закону Австрії, є: «нанесення тілесних ушкоджень (ст. ст. 83, 84 КК Австрії), умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень (ст. 87 КК Австрії), незаконне позбавлення волі або утримання в неволі (ст. 99 КК Австрії), торгівля людьми (ст. 104 КК Австрії), примус, особливо тяжкий примус (ст. ст. 105, 106 КК Австрії), наполегливе переслідування (сталкінг) (ст. 107 КК Австрії), сексуальний примус (ст. 202 КК Австрії)», та інші [6, с. 296].

Примітно, що найбільш суворі санкції в частині домашнього насильства характерні для Швеції, Норвегії та Фінляндії. Згідно кримінального законодавства зазначених країн криміналізовані всі форми домашнього насильства, де «занадто емоційні суперечка з вираженням усних погроз та образ є достатнім приводом для подання позову, за результатом розгляду якого суд може призначити позбавлення волі на строк до 2 років, штраф або припис про заборону спілкування» [7, с. 46].

КК Хорватії (ст. 179а) передбачає відповідальність за злочин домашнього насильства. Відповідно до неї той, хто серйозно порушує положення про захист від домашнього насильства і тим самим викликає у члена сім'ї чи близької особи страх за свою безпеку чи безпеку близьких їм осіб, або ставить їх у принизливе становище чи стан тривалих страждань, і якщо при цьому не було вчинено більш тяжкого злочину. Ст. 177 КК Хорватії передбачає відповідальність за порушення прав дитини, які в певній мірі можна визначити як домашнє насильство щодо дитини. Так, в статті передбачено відповідальність батьків, усиновлювачів, піклувальників або інших осіб за грубе нехтування своїми обов'язками щодо виховання, виховання і навчання дитини. Також караними є жорстоке поводження з дитиною або примушування її виконувати надмірну роботу чи роботу, що не відповідає її віку, жебракувати чи спонукати її до іншої поведінки, що шкодить її розвитку, чи іншим чином грубо порушує права дитини [8].

КК Польщі передбачає окремі розділи «Злочини проти сексуальної свободи і моральності» та «Злочини проти сім'ї та опіки», де визначено, що «сексуальне насильство вчинене з родичем по висхідній і низхідній лінії, усиновленим, усиновлювачем, братом або сестрою, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від 3 місяців до 5 років; ст. 207 КК Польщі передбачає покарання за завдання фізичних або психічних страждань найближчій особі або іншій особі, яка перебуває у постійній або тимчасовій залежності від злочинця, або малолітньому, або особі, яка є безпомічною з точки зору свого психічного або фізичного стану у виді позбавлення волі на строк від 3 місяців до 5 років. Якщо ж ці дії вчиняються з особливою жорстокістю, відповідно до ч. 2 ст. 207 КК Польщі, покарання призначається в межах від 1 до 10 років позбавлення волі. Якщо в наслідок цих дій потерпілий здійснить замах на власне життя, винний підлягатиме покаранню на строк від 2 до 12 років позбавлення волі (ч. 3 ст. 207 КК Польщі)» [1, с. 152].

Особливої уваги явище домашнього насильства отримує в країнах прецедентного типу права.

Так, на сьогодні США є державою, у кримінально-правовій політиці якої є чітко сформований механізм насильству в сім'ї, а тому може бути певним прикладом для запозичення позитивного досвіду в означеній сфері. Контроль за поширенням явища насильства, в першу чергу, забезпечений за рахунок практики обов'язкового реагування на насильство в сім'ї, а саме: «обов'язковий арешт, принцип обов'язкового судового провадження та обов'язкове інформування, яке передбачає, що медичний персонал зобов'язаний повідомляти про будь-які факти насильства в правоохоронні органи» [9, с.17].

Серед іншого дії § 29 «Поліцейського закону» де зазначено, що «особі, яка вчинила насильство, на два тижні заборонено доступ у будинок і будь-які контакти з дружиною і дітьми, оскільки це є гарантією безпеки потерпілої особи» [10, с. 163].

У сфері боротьби з домашнім насильством у США варто відмітити Акт щодо боротьби з насильством в сім'ї, який діє насамперед на території штату Іллінойс, який передбачає можливість винесення щодо особи, яка вчинила насильство в сім'ї, охоронного ордеру, який є подібним до механізму захисного припису, що прямо передбачено наразі Законом України «Про попередження насильства в сім'ї». Так, згідно законодавства США під охоронним ордером розуміється «офіційний припис, який виноситься судом, що забороняє винній у насильстві в сім'ї особі вчинити певні дії щодо потерпілої особи або зобов'язує винну особу вчинити певні дії» [11, с. 63].

Окрім того, передбачається декілька видів охоронного ордеру – надзвичайного охоронного, тимчасового охоронного та постійного охоронного. Роз'яснюється, що «надзвичайний охоронний ордер видається суддею особі, якщо є потреба при

зверненні останньої до поліції, коли ще не відбулося судового засідання й немає можливості його терміново провести (наприклад, у нічний час); тимчасовий охоронний ордер видається особі за її зверненням до суду за наявності підстав на термін від 14 до 21 дня; постійний охоронний ордер видається після тимчасового охоронного ордера під час проведення судового розгляду, де на відміну від процедури видання тимчасового ордера участь винної особи обов'язкова» [10, с. 163].

В. В. Медведська у своєму дослідженні відмічає, що «процедура видачі тимчасового заборонного припису і обмежувального припису достатньо схожа у всіх штатах та відрізняється несуттєвими відмінностями, наприклад, строком дії тимчасового заборонного припису (Невада – 45 днів, Північна Кароліна – 10 днів з моменту видачі або 7 днів з дня вручення, Кентуккі – 14 днів), строком дії обмежувального припису (Північна Кароліна – 1 рік, Невада, Мен, Індіана – 2 роки, Кентуккі – 3 роки); на відміну від більшості інших штатів, у штаті Міннесота не вимагається проведення слухання за участю обох сторін, перш ніж видати довгострокове розпорядження, а також дозволяється судді видавати обмежувальний припис на першому судовому засіданні» [5, с. 168].

Цікавий момент, на який хочеться звернути увагу, полягає в тому, що на відміну від захисного припису, який виноситься щодо особи, яка вчинила насильство, відповідно до законодавства України, охоронний ордер у США передбачає великий спектр обмежень і зобов'язань для особи, яка вчинила насильство в сім'ї: «надання виняткового права володіння житлом особі, яка стала жертвою насильства в сім'ї; надання позивачу права піклуватись про неповнолітніх дітей; заборона відвідувати дитину або обмеження часу на її відвідування; грошова підтримка (зобов'язує відповідача виплачувати грошове утримання неповнолітнім дітям, які перебувають на піклуванні у позивача); відшкодування збитків (зобов'язує відповідача відшкодувати збитки, що були завдані насильством); заборона входу (якщо відповідач створює загрозу безпеці позивача чи дітей, йому забороняється входити і залишатися в оселі)» [9, с. 18–19].

Пропонується звернути увагу на особливості регулювання кримінально-правового механізму протидії домашньому насильству у законодавстві Канади. Так, відмічається, що згідно з кримінально-правовою політикою даної держави «жоден випадок насильства в сім'ї не має залишитися без уваги і покарання, що має діяти на всіх рівнях державної влади, у роботі громадських організацій і кожного члена суспільства. Однак, при цьому у Канаді немає спільного федерального закону з протидії насильству в сім'ї, проте чотири провінції окремо запроваджують спеціальне законодавство з попередження цього явища. Ці нормативні акти доповнюють Кримінальний кодекс Канади в частині запровадження захисту постраждалих від насильства» [12, с. 44]. Також варто відмітити, наявність широкого спектру соціальних програм протидії домашнього насильства та подолання його наслідків.

Сам КК Канади не містить прямої заборони складу домашнього насильства, однак встановлює, що більшість актів сімейного насильства є кримінально караними. Відтак, даний законодавчий акт Канади передбачає у вигляді кримінальних правопорушень наступні діяння: напад (заподіяння тілесних ушкоджень зі зброєю та напад з особливою силою) (ст. 265-268); викрадення людей та примусове ув'язнення (ст. 279); торгівля людьми (ст. 279.01); викрадення дитини (ст. 280-283); сексуальне насильство (заподіяння тілесних ушкоджень зі зброєю та сексуальне насильство за тяжких обставин) (ст. 271-273); сексуальні злочини проти дітей та молоді (ст. 151, 152, 153, 155 та 170-172); дитяча порнографія (ст. 163.1) [13, с. 113].

Отже, домашнє насильство є поширеним явищем як в українському, так зарубіжному суспільстві, від якого страждає невимовно велика кількість людей, особливо жінок та дітей. Примітно, що рівень поширення даного явища є досить високим, що

вимагає відповідної реакції як з боку міжнародних правових стандартів, так і національного законодавця будь-якої країни. Приходимо до висновку, що для країн англо-американського та романо-германського типу правових систем у структурі протидії домашньому насильству є створення спеціалізованих підрозділів у системі органів правоохоронних та адміністративних структур. Серед іншого, здається ефективним досвід зарубіжних країн в контексті визначення більш суворого покарання до осіб, які вчинили домашнє насильство та врахування інших форм домашнього насильства, не притаманного наразі чинним нормам КК України.

Список використаних джерел:

1. Садонцева Л.К. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні та зарубіжному праві: порівняльний аналіз. *Молодий вчений*. № 4 (68). 2019. С. 149–153.
2. Горбова Г.О. Зарубіжний досвід у сфері протидії насильству в сім'ї (на прикладі окремих країн Європи). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридична наука»*. 2015. Вип. 2-3. Том.3. С. 211–215
3. Митник У.М. Проблема кримінально-правової протидії домашньому насильству в окремих країнах Європейського Союзу. Актуальні проблеми кримінального права: тези доповідей X Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті проф. П. П. Михайленка (м. Київ, 22 листопада 2019 року). Київ: Національна академія внутрішніх справ. 2019. С. 267–269.
4. Кримінальний кодекс Іспанії / під ред. Н. Ф. Кузнецової і Ф. М. Решетнікова. М.: «Зерцало», 1998. 218 с.
5. Медведська В. В. Правові засади захисту жінок від домашнього насильства: дис. ... канд. юрид. наук / Київ, 2022. 240 с.
6. Продан Т.В. Протидія домашньому насильству: досвід зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 296–298.
7. Галай А. О., Галай В. О. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству. Київ: КНТ, 2014. 160 с.
8. Kazneni zakon. URL: <https://zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>
9. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї: навчально-методичний посібник / [Блага А.Б., Журавель Т.В., Заброда Д.Г., Мілорадова Н.Е.] ; за ред. Г.О. Христової. К. : ТОВ «ВПК «ОБНОВА», 2012. 140 с.
10. Горбова Г.О., Галуцько В.В. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї: монографія. К. : Інститут публічного права, 2016. 226 с.
11. Бакаїм М.В. Досвід зарубіжних країн у подоланні насильства в сім'ї. *Європейські перспективи*. 2021. № 1. С. 60–68.
12. Кочемировська О.О. Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України / Кочемировська О.О., Христова Г.О. ; наук. ред. О. Кочемировська ; заг. ред С. Павлиш. К.: Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 228 с.
13. Довгунь К.В. Досвід США та Канади у сфері запобігання і протидії домашньому насильству. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 111–114.

УДК 343.237

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.43>

ОСОБЛИВОСТІ ПОКАРАННЯ ЗА ПРИДБАННЯ, ОТРИМАННЯ, ЗБЕРІГАННЯ ЧИ ЗБУТ МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНИМ ШЛЯХОМ

Стеценко Інна Миколаївна,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії кафедри кримінального права (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)

Стаття присвячена встановленню та з'ясуванню особливостей покарання за придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного кримінально протиправним шляхом, що відіграє важливу роль у кримінально-правовому регулюванні суспільних відносин у цій сфері та сприяє ефективній реалізації покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

У роботі дано належну правову оцінку видам покарань, які можуть бути застосовані за вчинення аналізованого кримінального правопорушення, що, в свою чергу, має важливе значення для забезпечення належної правової оцінки кримінально протиправного діяння, передбаченого ст. 198 КК України. Зазначено, що вибір судом виду покарання за придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом, залежить від встановлених в процесі розслідування ознак елементів складу кримінального правопорушення, а також від практики застосування кримінально-правової норми судовими органами.

Здійснений теоретико-правовий аналіз призначення покарання за придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного кримінально протиправним шляхом дає змогу висвітлити усі основні аспекти притягнення до відповідальності за дане правопорушення, а також забезпечує створення підґрунтя для подальших досліджень.

З'ясовано, що наразі у санкції досліджуваної кримінально-правової норми нормативно закріплені справедливі, адекватні вчинюваному кримінальному правопорушенню, види покарань. Дані санкції відносять вчинюване кримінальне правопорушення до нетяжких злочинів і, на перший погляд, вони в змозі забезпечити реалізацію виховної функції, яка здійснюється державними органами.

Разом з тим, звернуто увагу на доцільність внесення змін до санкції ст. 198 КК України у частині передбачення штрафу як основного покарання у розмірі від трьох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, оскільки на сьогодні максимальний розмір штрафу є в рази меншим за максимальний розмір матеріальної шкоди у значному розмірі.

Зроблено висновок, що при призначенні покарання суд повинен враховувати усі елементи складу вчиненого кримінального правопорушення, а також визначати ступінь вини особи, з метою забезпечення прийняття відповідного рішення, яким буде надано хід державно-владного примусу. Диверсифікація кримінального покарання у санкції ст. 198 КК України шляхом передбачення альтернативи у вигляді штрафу сприяли б підвищенню рівня захищеності об'єктів власності у нашій державі, а також наближенню норм вітчизняного законодавства до світових стандартів.

Ключові слова: майно, одержане кримінально протиправним шляхом, покарання, штраф, арешт, обмеження волі, позбавлення волі, призначення покарання, ефективність покарання.

PECULIARITIES OF PUNISHMENT FOR ACQUISITION, RECEIPT, STORAGE OR SALE OF PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL ILLEGAL MEANS

Stetsenko Inna Mykolaivna,
Recipient of Higher Education with the
Degree of Doctor
Philosophy of the Department of Criminal
Law
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to establishing and elucidating the specifics of the punishment for the acquisition, receipt, storage or sale of property obtained by criminal illegal means, which plays an important role in the criminal law regulation of social relations in this area and contributes to the effective implementation of the punishment for the committed criminal offense.

The work provides a proper legal assessment of the types of punishments that can be applied for committing the analyzed criminal offense, which, in turn, is important for ensuring a proper legal assessment of the criminally illegal act provided for in Art. 198 of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that the choice of the type of punishment by the court for the acquisition, receipt, storage or sale of property obtained by criminal illegal means depends on the elements of the criminal offense established during the investigation, as well as on the practice of applying the criminal law norm by judicial authorities.

The carried out theoretical and legal analysis of punishment for the acquisition, receipt, storage or sale of property obtained by criminal illegal means makes it possible to highlight all the main aspects of prosecution for this offense, and also provides the basis for further research.

It has been found out that currently in the sanction of the investigated criminal law norm, fair, adequate types of punishments for the committed criminal offense are normatively established. These sanctions refer the committed criminal offense to minor crimes and, at first glance, they are able to ensure the implementation of the educational function carried out by state bodies.

At the same time, attention was drawn to the expediency of making changes to the sanction of Art. 198 of the Criminal Code of Ukraine in terms of the provision of a fine as the main punishment in the amount of three to ten thousand non-taxable minimum incomes of citizens, since today the maximum amount of the fine is many times smaller than the maximum amount of material damage in a significant amount.

It was concluded that when imposing a punishment, the court must take into account all the elements of the criminal offense committed, as well as determine the degree of guilt of the person, in order to ensure the adoption of an appropriate decision, which will be subject to the course of state coercion. Diversification of criminal punishment in the sanction of Art. 198 of the Criminal Code of Ukraine, by providing an alternative in the form of a fine, would contribute to increasing the level of protection of property objects in our country, as well as bringing the norms of domestic legislation closer to international standards.

Key words: property obtained by criminal illegal means, punishment, fine, arrest, restriction of freedom, deprivation of liberty, imposition of punishment, effectiveness of punishment.

У нашій державі здійснюється всебічний захист відносин, які виникають у сфері реалізації права власності, Однак, найважливішим засобом захисту прав та законних інтересів учасників цивільно-правових відносин у цій сфері є можливість притягнення

винних у заздальгідь не обіцяному придбанні або отриманні, зберіганні чи збуті майна, завідомо одержаного кримінально протиправним шляхом за відсутності ознак легалізації (відмивання) майна, одержаного кримінально протиправним шляхом осіб до кримінальної відповідальності.

Встановлення згаданого виду відповідальності щодо придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом є необхідною умовою для здійснення ефективного правового регулювання даної сфери. Особи, що вчиняють кримінально карані діяння у згаданій сфері підлягають притягненню до кримінальної відповідальності та державному осуду з метою застереження усіх інших, а також для недопущення збагачення за рахунок використання чужих прав власності. У зв'язку з вищезазначеними положеннями, необхідним є комплексне дослідження характерних особливостей кримінальної відповідальності у сфері придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного кримінально протиправним шляхом.

Теоретико-правовий аналіз зазначеної сфери надасть змогу висвітлити усі основні аспекти притягнення до відповідальності за дане правопорушення, а також забезпечить створення підґрунтя для подальших досліджень. Наукове вивчення особливостей кримінальної відповідальності за дане кримінальне правопорушення важливе, оскільки його результати нададуть змогу виявити якісні характеристики захисту права власності. Потреба у такому дослідженні зумовлена інтеграційними процесами України і визначення особливих рис створить підґрунтя для запозичення зарубіжними державами національного досвіду у правовому регулюванні даної сфери. Вивчення покарання за цей злочин допоможе встановити певні характеристики даного правового інституту та стане підґрунтям для подальшого удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження питань, пов'язаних з реалізацією кримінальної відповідальності за придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом, доволі широко здійснювалося в науці кримінального права, зокрема в контексті робіт, які стосуються особливостей кваліфікації злочинів проти власності. У сучасний період значний внесок у становлення та розвиток окремих теоретичних поглядів щодо окресленої проблематики зробили такі вчені, як: П. П. Андрушко, Д. П. Альошин, Н. О. Антонюк, В. Д. Базилевич, М. І. Бажанов, В. С. Батиргареєва, Ю. В. Баулін, А. С. Беніцький, П. С. Берзін, В. І. Борисов, Л. П. Брич, І. А. Вартилецька, Б. І. Газдайка-Василишин, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, І. В. Клиничук, М. Й Коржанський, М. І. Мельник, А. В. Савченко, О. В. Смаглюк, В. В. Сташис, М. І. Панов, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, В. Б. Харченко, О. В. Чус, А. Ю. Швець та ін. Варто зазначити, що в їх працях питання кримінально-правової охорони власності від придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом, розглянуто без урахування особливостей призначення покарання за це кримінально протиправне правопорушення.

Метою статті є дослідження особливостей покарання за придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного кримінально протиправним шляхом задля підвищення ефективності протидії таким кримінальним правопорушенням у державі.

Кримінальне правопорушення у виді придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного кримінально протиправним шляхом, має свої характерні риси, які виділяють його з-поміж інших кримінальних правопорушень. Більше того, покарання, які застосовуються до винних осіб також мають свої властивості.

Правова норма, яка закріплює кримінальну відповідальність за заздальгідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного кримінально протиправним шляхом за відсутності ознак легалізації (відмивання) майна,

одержаного кримінально протиправним шляхом, встановлюється ст. 198 Кримінального кодексу України.

Переходячи безпосередньо до аналізу покарання, передбаченого за вчинення вказаного кримінально протиправного правопорушення необхідно вказати на те, що санкція даної норми передбачає такі види покарань:

- арешт на строк до шести місяців;
- обмеження волі на строк до трьох років;
- позбавлення волі на той самий строк.

Під арештом потрібно розуміти кримінальне покарання, що полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців. Не застосовується даний вид покарання до осіб віком до 16 років, вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до 7 років. Арешт є лише основним покаранням. У широкому значенні арешт характеризується за ознаками, які властиві усім видам покарань, тобто: є заходом державного примусу; призначається: від імені держави і виключно вироком суду; тій особі, яка визнана винною у вчиненні злочину; за вчинення саме злочину; полягає у передбаченому КК обмеженні прав і свобод засудженого; тягне за собою судимість. Арешт у вузькому значенні характеризується за такими специфічними ознаками, як: особливості змісту (лімітація волі, що здійснюється шляхом пригнічення рефлексу особистої свободи у засудженого за допомогою його фізичної ізоляції); спеціально встановлене місце відбування (арештний дім); режим підвищеної суворості (який проявляється у значній кількості правообмежень, навіть у порівнянні з найсуворішим видом покарання – позбавленням волі); короткочасний строк покарання.

При застосуванні такого різновиду кримінального покарання як арешт, суд позбавляє особу права вільно переміщуватись у просторі. Арешт має на меті встановити перебування засудженої особи в ізольованому приміщенні від зовнішнього світу, коли засуджений не може зашкодити собі та оточуючим своїми протиправними діями [1, с. 216].

З огляду на дію в Україні воєного стану та ведення на її території бойових дій потрібно зазначити, що порядок та підстави арешту військових визначаються і регулюються військовим законодавством, тому до такого виду арешту доцільніше вживати визначення «гауптвахта».

Також потрібно вказати, що арешт може бути виключно основним видом покарання і не може застосовуватись як додатковий захід державного впливу на особу.

Зауважимо, що не потрібно плутати арешт особи як вид покарання та арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження. Арешт майна застосовується для тимчасового позбавлення прав відчужувати, розпоряджатися та користуватися вилученим майном. Основною суттю цього заходу є створення умов для унеможливлення дій, що сприяють приховуванню, пошкодженню, псуванню, знищенню, перетворенню, відчуженню об'єктів матеріального світу, що мають значення для кримінального процесу. Отже, зазначені поняття «арешт» та «арешт майна» є різними за своєю правовою природою, тому не можна їх ототожнювати.

Крім того, арешт як вид покарання в кримінальному законодавстві має певні специфічні риси, а саме:

- 1) виступає в якості одного з заходів впливу держави на винну особу та застосовується тільки на підставі рішення суду;
- 2) передбачає обов'язкову наявність вини та призначається виключно до винної особи у злочині;
- 3) обмежує права і свободи людини на певний строк, що за наслідками спричинює судимість у винної особи;

4) передбачає відбування покарання у спеціально відведеному для цього місці зі спеціальним режимом (позбавлення права бачитись з іншими особами, крім свого адвокату, неможливість відправлення та одержання більшості видів посилок тощо) [2, с. 258].

Покарання у виді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Обмеження волі встановлюється на строк від одного до п'яти років. Обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої і другої групи.

Обмеження волі є видом основного покарання, що чинить подвійний вплив на засудженого, який водночас: а) обмежується в свободі пересування і виборі місця проживання; б) обов'язково залучається до праці.

Обмеження волі є строковим покаранням – воно може призначатися судом на строк від одного до п'яти років. Засуджені відбувають це покарання у кримінально-виправних установах відкритого типу без ізоляції від суспільства. Відповідно до п. 6 розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК особи, які відбувають покарання за вироком суду у виді позбавлення волі на строк до п'яти років в колоніях-поселеннях, вважаються такими, що відбувають покарання у виді обмеження волі.

Обмеження волі належить до покарань, які є альтернативними позбавленню волі на певний строк. При позбавленні волі засуджений обов'язково ізолюється від суспільства і забезпечення ізоляції є однією із вимог режиму у колоніях. При обмеженні волі засуджений хоч теж обмежується в певних правах і свободах, таких як особиста свобода, свобода пересування, свобода вибору місця проживання чи перебування тощо, але в своїй сукупності вони не створюють такої ізоляції, як при позбавленні волі, оскільки засуджені до обмеження волі мають більше можливостей спілкування з соціальним середовищем, в тому числі і з тим, в якому вони перебували до вчинення злочину [3, с. 84].

Позбавлення волі – кримінальне покарання в Україні, яке полягає в ізоляції засудженого від суспільства та поміщенні його до кримінально-виконавчої установи. Є одним із найсуворіших кримінальних покарань, що являє собою примусову ізоляцію злочинця від суспільства та тримання його в спеціалізованій установі з певним режимом відбування.

На сьогодні позбавлення волі є найпоширенішим видом покарання. Це дозволяє призначати різноманітне покарання для різних правопорушників: може варіюватись термін покарання, особливості його відбування, характер виховного впливу на особу тощо.

Отже, при аналізі санкції ст. 198 КК України можна спостерігати нормативно-правове закріплення справедливих, адекватних вчинюваному кримінально протиправному правопорушенню, видів покарань. Дані санкції відносять вчинюване кримінальне правопорушення до нетяжких злочинів (передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років) і, на перший погляд, вони в змозі забезпечити реалізацію виховної функції, яка здійснюється державними органами.

Між тим, вважаємо за доречне внесення змін та доповнень до санкцій норми про придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом, спрямованих на врегулювання їх меж.

Тут варто звернути увагу на наступний аспект. Сьогодні санкція ст. 198 КК України не передбачає такого виду покарання як штраф. Між тим, вважаємо необхідним у майбутньому внести зміни до санкції ст. 198 КК України у частині передбачення штрафу як основного покарання у розмірі від трьох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, оскільки, як доводять представлені розрахунки, на сьогодні максимальний розмір штрафу є в рази меншим за максимальний розмір матеріальної шкоди у значному розмірі.

Встановлення вищенаведеного покарання є необхідним, не тільки з метою припинення протиправного діяння, а й задля запобігання виникненню нових. Такі заходи, які характеризуються державним примусом, здійснюють превентивну функцію і направлені на підвищення правомірності поведінки усіх громадян, а також суб'єктів господарської діяльності.

Як відзначає М. Г. Корабель, покарання повинно відповідати тяжкості вчиненого злочину, бути справедливим і достатнім для виправлення засудженого та запобігання вчинення нових злочинів [4, с. 80–81].

Тим більше це є вкрай необхідним, оскільки санкція ст. 198 КК України є альтернативною, тобто вона передбачає й інше більш тяжке покарання.

Нагадаємо, що при визначенні розміру штрафу за вчинення кримінального правопорушення суд керується положенням ч. 2 ст. 53 КК України, яка передбачає, що розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини цього Кодексу не передбачено вищого розміру штрафу.

Як зазначає Л. О. Мостепанюк, застосування штрафу як одного з основних видів покарання часом має беззаперечні переваги у порівнянні позбавленням волі на певний строк [5, с. 412]. Варто погодитися з позицією науковця. Менш суворий характер даного виду покарання надає винній особі можливість зрозуміти, що держава надає їй шанс виправити своє ставлення до вчинюваного кримінально-караного діяння та стати на шлях правослужняності.

Висновки. Розглянутий аналіз основних аспектів призначення покарання за досліджуване кримінальне правопорушення, а також санкцій за дане кримінально протиправне діяння дає змогу зробити висновок про його особливість у застосовуваних заходах державного примусу.

Закріплення такої системи покарань у статті 198 КК України пояснюється тим фактом, що вчинення придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом характеризується підвищеною суспільною небезпекою. Адже, вчинення такого злочину підриває відносини власності в цілому та становить небезпеку правам і законним інтересам пересічних громадян.

Зазначене свідчить про те, що при призначенні покарання суд повинен враховувати усі елементи складу кримінального правопорушення, а також визначати ступінь вини особи, з метою забезпечення прийняття відповідного рішення, яким буде надано хід державно-владного примусу. Отже, доцільною була б диверсифікація кримінального покарання у санкції ст. 198 КК України – передбачити альтернативу у вигляді штрафу. Такі правові зміни сприяли б підвищенню рівня захищеності об'єктів власності у нашій державі, а також наближенню норм вітчизняного законодавства до світових стандартів.

Таким чином, підводячи підсумки, необхідно вказати на те, що нами проаналізовано основні особливості та характерні риси покарання за кримінальне правопорушення,

передбачене ст. 198 КК України. Дане кримінальне правопорушення характеризується достатнім рівнем правового забезпечення. У свою чергу, забезпечення ефективного правового захисту, а також надійного реагування державних органів на кримінальні правопорушення у цій сфері є запорукою функціонування та розвитку інституту права власності в цілому, а також його окремих підінститутів.

Список використаних джерел:

1. Бурдін В. М. Арешт як вид кримінального покарання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 3–4. С. 215–219.
2. Автухов К. А. Основні теоретичні та прикладні проблеми виконання покарання у виді арешту. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1 (145). С. 256–260.
3. Гель А. Обмеження волі як покарання, альтернативне позбавленню волі на певний строк: проблеми правової регламентації. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 83–86.
4. Корабель М. Г. Соціально-правова обумовленість конфіскації майна як виду покарання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. «Право». 2013. Вип. 20. С. 80–84.
5. Мостепанюк Л. О. Покарання та його удосконалення в санкціях кримінально-правових норм. *Форум права*. 2013. № 3. С. 412–416.

УДК 343.2/7

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.44>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОВОГО З АГРЕСІЄЮ В УКРАЇНІ

Телефанко Богдан Миколайович,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри права
(Львівський національний університет
ветеринарної медицини та
біотехнологій імені С.З. Гжицького,
м. Львів, Україна)

Статтю присвячено сексуальному насильству, що зумовлене повномасштабною агресією російської федерації проти України та стало засобом ведення війни і може бути кваліфіковане як воєнний злочин, акт геноциду або злочин проти людяності. За таких обставин, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом визнається порушенням основоположних принципів міжнародного гуманітарного права та міжнародного права захисту прав людини. Тому Україна здійснює ефективні заходи попередження та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Це потребує скоординованих дій державних органів та органів місцевого самоврядування, а також фахівців, які надають допомогу цим особам і проводять розслідування цих злочинів.

Сексуальне насильство є одним із найжахливіших та аморальних злочинів, які вчиняються в умовах збройного конфлікту та залишають невиліковні психологічні травми для потерпілих осіб на все життя. Жертви цього виду насильства не залежать від гендерно-вікового аспекту, адже ними можуть бути як жінки, так і дівчата, діти, чоловіки. Згідно даних ООН, у війнах потерпають від сексуального насильства 18–40% жінок та дівчат. У конфліктах по всьому світу сексуальне насильство використовується як «навмисна стратегія». Це пояснюється тим, що це «безкоштовно» злочинці знають, що безкарність є нормою, а справедливість і відповідальність є рідкісним винятком.

Для боротьби з сексуальним насильством в умовах війни потрібні комплексні заходи на рівні держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Важливо забезпечити доступ до медичної та психологічної допомоги для жертв, створити спеціальні програми реабілітації, провести навчання та інформаційну роботу серед військових та цивільного населення щодо запобігання сексуальному насильству. Сексуальне насильство - це вчинення будь-яких сексуальних дій щодо малолітнього, неповнолітнього, дорослого незалежно від його волі, зокрема без проникнення у його тіло, втягування його у дитячу проституцію, порнографію, домагання тощо. Таке насильство прийнято вважати найбільш аморальним, оскільки при його вчиненні кривдник посягає на найважливіші права людини, право на честь і гідність, життя та здоров'я, фізичну недоторканість.

Ключові слова: насильство, сексуальне насильство, агресія, злочин проти людяності, кримінальне правопорушення, кваліфікація сексуального насильства, міжнародний кримінальний суд.

CRIMINAL LAW REGULATION OF SEXUAL VIOLENCE RELATED TO AGGRESSION IN UKRAINE

Telefanko Bohdan Mykolayovych,
Candidate of Law Sciences,
Professor at the Department of Law
(Stepan Gzhytskiy National University of
Veterinary Medicine and Biotechnologies,
Lviv, Ukraine)

The article is devoted to sexual violence, which was caused by the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine and became a means of waging war and can be qualified as a war crime, an act of genocide or a crime against humanity. Under such circumstances, conflict-related sexual violence is recognized as a violation of fundamental principles of international humanitarian law and international human rights law. Therefore, Ukraine implements effective measures to prevent and respond to conflict-related sexual violence. This requires coordinated actions of state bodies and local self-government bodies, as well as specialists who provide assistance to these persons and conduct investigations of these crimes.

Sexual violence is one of the most heinous and immoral crimes committed in the context of armed conflict and leaves irreparable psychological trauma for the victims for the rest of their lives. Victims of this type of violence do not depend on the gender and age aspect, because they can be both women and girls, children, men. According to UN data, 18–40% of women and girls suffer from sexual violence in wars. Sexual violence has been used as a "deliberate strategy" in conflicts around the world. This is because it is "free" criminals know that impunity is the norm and justice and accountability are rare exceptions.

Combating sexual violence in wartime requires comprehensive measures at the level of states, international organizations, and civil society. It is important to ensure access to medical and psychological assistance for victims, to create special rehabilitation programs, to conduct training and information work among the military and the civilian population on the prevention of sexual violence. Sexual violence is the commission of any sexual acts against a minor, a minor, an adult, regardless of their will, in particular without penetrating their body, involving them in child prostitution, pornography, molestation, etc. This kind of violence is considered the most immoral, because when it is committed, the offender encroaches on the most important human rights, the right to honor and dignity, life and health, and physical integrity.

Key words: violence, sexual violence, aggression, crime against humanity, criminal offense, qualification of sexual violence, international criminal court.

У законі про кримінальну відповідальність визначення поняття насильства немає, хоча поняття «насильство» та похідні від нього широко використовуються у чинному Кримінальному кодексі України. Насильство полягає у діях, спрямованих проти іншої людини. Взагалі, насильство, це застосування фізичної сили до кого-небудь; застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [1, с. 579]. У кримінально-правовій літературі виділяється два види насильства - фізичне і психічне. У п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я особи» говориться «насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень або побоїв, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди)». Таке ж роз'яснення є і в п. 8 постанови

Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» [2].

Останнім часом у КК України з'явилися статті, у яких як ознаки складу злочину названі нові види насильства – «домашнє», «психологічне», «економічне», «сексуальне». Окремим з них законодавець, у міру своїх можливостей, дає визначення. Причому, не у примітках до статей, а у їх диспозиціях [3, с. 187]. Згідно ч. 1 ст. 153 КК України, сексуальне насильство – вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи [4].

Як вказує професор В. Навроцький, проблема з визначенням нових видів насильства чи то вирішується, чи то збільшується тим, що відповідні поняття сформульовані в Законі України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3, с. 187]. Згідно цього закону, сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [5]. Відтак, відповідне кримінально-правове поняття сексуального насильства стало вужчим.

Сексуальне насильство відноситься до злочинів, які посягають на статеvu свободу та недоторканість, сферу інтимного життя. А статтею 7 Римського статуту міжнародного кримінального суду визначено, що сексуальне насильство під час військового конфлікту є одним із видів злочинів проти людяності [6].

Також, згідно ст. 8 Римського статуту 129 міжнародного кримінального суду, сексуальне та гендерно зумовлене насильство (зв'язування, примус до проституції, примусова стерилізація та інші види сексуального насильства) під час війни є грубим порушенням Женевської конвенції 1949 року про захист цивільного населення під час війни, є воєнним злочином.

Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни заборонено відповідно до статті 3 насильство над життям й особистістю, зокрема всі види вбивства, а до статті 27 жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зв'язування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність [7]. Додатковий протокол №1 від 08.06.1977 до Женевської конвенції щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів статтею 76 «Захист жінок» підкреслює, що жінки, користуються особливою повагою і їм забезпечується захист, зокрема, від зв'язувань, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань.

Відповідно до статті 36 Стамбульської конвенції «Сексуальне насильство, зокрема зв'язування» передбачає:

- а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;
- б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;
- в) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою. Згоду повинно бути надано добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин [8, с. 35–36].

До форм вчинення сексуального насильства в умовах війни можна віднести:

- зв'язування;
- сексуальне рабство;
- примушування до зайняття проституцією;

- примусова вагітність;
- примусова стерилізація;
- інші форми сексуального насильства, подібні за тяжкістю (наприклад, погрози звалтуванням або сексуальним насильством, каліцтво жіночих або чоловічих статевих органів, тортури сексуального характеру, примусове оголення тощо) [9].

Історії не відомо про жоден збройний конфлікт, війну, в яких хоча б раз не було згадано про вчинення сексуального насильства. Так, за даними ООН, у війнах потерпають від сексуального насильства 18–40% жінок та дівчат. Варто зазначити, що жертвами від сексуального насильства можуть бути не тільки жінки та дівчата, але й чоловіки, діти та літні люди. Як відомо, жертвами від даного виду насильства розглядаються не тільки індивідуальні особи щодо яких безпосередньо було вчинено насильство, але й ті, яких це насильство доторкнулось. Наприклад, це можуть бути близькі та рідні особи, партнери, батьки, а також особи в присутності яких було вчинено насильство, діти, які народились внаслідок його вчинення.

Важливою характерною ознакою сексуального насильства в умовах війни є те, що воно не має строку давності, тобто, потерпіла особа має право скаржитись на кривдника через п'ять чи навіть десять років. Так, наприклад, у війні Боснії та Герцеговини, яка закінчилась 28 років тому та в ході якої від сексуального насильства постраждали понад 2 тисяч осіб, Міжнародний кримінальний трибунал у 2016 році виніс щодо колишньої Югославії обвинувачення 32 особам. Окрім цього, 21 березня 2016 р., Жана-П'єра Бемба Гомбо було визнано винним у двох злочинах проти людяності (вбивство та звалтування) та трьох військових злочинах (вбивство, звалтування та пограбування), які були скоєні в Центральній Африканській Республіці в жовтні 2002 та березні 2003 року військовим контингентом Руху за звільнення Конго. Його було засуджено до 18 років ув'язнення [10]. Зрозуміло, що війна та безпосередньо сексуальне насильство несе після себе не тільки фізичні негативні наслідки – смерть, каліцтво, інвалідність тощо, але й емоційні наслідки, які також відіграють важливу роль у житті кожного з нас. Так, зокрема, війна та сексуальне насильство може залишити після себе посттравматичний стресовий розлад, депресію та тривогу.

Варто зауважити, що сексуальне насильство для дитини може мати як безпосередній (актуальний вплив), так і відтермінований характер, коли наслідки насильства знайдуть своє відображення через кілька років, в ході формування дитини як особистості. В майбутньому, ці наслідки можуть приносити шкоду не тільки цій особі, але й її близьким. Так, зазвичай, особи, які зазнали насильства в дитячому віці, самі здійснюють насильство щодо своїх та інших дітей чи людей.

Тяжкість наслідків насильства для дитини залежить від таких чинників: обставин, пов'язаних з особливостями дитини (вік, рівень розвитку і властивості особистості) та гвалтівника; тривалості, частоти і тяжкості насильницьких дій; реакцій оточуючих. У більшості випадків дитині, постраждалій від насильства, необхідна кваліфікована допомога фахівця [11].

Кримінально-правова кваліфікація сексуального насильства в умовах війни залежить від законодавства кожної держави, а також міжнародно-правових актів. Наразі сексуальне насильство включене до переліку діянь, які становлять собою кримінальні правопорушення під юрисдикцією Міжнародного кримінального суду. Сексуальне насильство під час збройного конфлікту є не лише кримінальним злочином, а й порушенням міжнародного гуманітарного права та прав людини. У практиці міжнародних кримінальних трибуналів сексуальне насильство також називали:

- Складовою тортур (справа Prosecutor v. Zejnir Delalic, Zdravko Mucicalsoknownas «Pavo», Hazim Delic, Esad Landzoalsoknownas "Zenga", Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії);

– Способом здійснення геноциду, якщо виконуються спеціальні умови геноциду (справа *The Prosecutor v. Alfred Musema*, Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди [12, с. 177].

Важливо зазначити, що кваліфікація сексуального насильства в умовах війни має бути здійснена з урахуванням усіх обставин справи, таких як ступінь тяжкості та тривалість насильства, стать та вік жертви, а також мотивація особи, яка вчиняє насильство. До основних мотивів за Міжнародним протоколом з документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті можна віднести сексуальне насильство як стратегія досягнення військових цілей; сексуальне насильство для послаблення громади та отримання контролю над нею; сексуальне насильство як форма катувань у місцях тримання під вартою, в'язницях, слідчих ізоляторах з метою покарання, приниження, залякування постраждалих або шляхом примусу домогтися інформації від затриманих, тощо; сексуальне насильство як спроба вплинути на окремих людей через їхні конкретні функції, роль або посаду в громаді; сексуальне насильство з метою об'єднання солдатів, бійців; сексуальне насильство як частина ритуальних або шкідливих колективних практик; сексуальне насильство – погрози звалтування, каліцтва статевих органів, примусові оголення, вагітність, аборт, проституція, примус дивитися на сексуальну наругу, сексуальне рабство, тощо [13].

Більшість проваджень щодо фактів сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, зареєстровано за статтею 438 Кримінального кодексу України (порушення законів і звичаїв війни). Наприклад, за процесуального керівництва Броварської окружної прокуратури Київської області військовослужбовцю збройних сил РФ повідомлено про підозру у вчиненні злочину, передбаченого частинами 1, 2 статті 438 КК України за фактом неодноразового звалтування у житловому будинку в Броварському районі дружини вбитого ним чоловіка. Наразі підозрюваного оголошено в розшук [13, с. 363]. Взагалі за даними Прокуратури України за сексуальне насильство пов'язаного з конфліктом порушено поки що 208 кримінальних проваджень.

Варто зауважити, що чинне законодавство не повністю регулює відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням сексуального насильства в умовах війни, а також інших злочинів з приводу збройного конфлікту в Україні, а тому потребує вдосконалення та імплементацію міжнародних нормативно-правових актів у національне законодавство. Проблеми кваліфікації значної кількості злочинів проти людяності на території України мають бути вирішені шляхом доповнення XX розділу КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Кримінальні правопорушення мають передбачати діяння, що порушують норми міжнародного гуманітарного права та закріплені в проаналізованій ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [14, с. 66].

З вищесказаного можна зробити висновок, що сексуальне насильство в умовах війни є розповсюдженим явищем, яке може бути використане як зброя в різних конфліктах. Жертвами такого насильства можуть стати як жінки, так і чоловіки, однак жінки та дівчата стають його головними жертвами. Вони не тільки переживають фізичні та психологічні травми, але й можуть бути виключені з суспільства через соціальний стигмат.

Для боротьби з сексуальним насильством в умовах війни потрібні комплексні заходи на рівні держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Важливо забезпечити доступ до медичної та психологічної допомоги для жертв, створити спеціальні програми реабілітації, провести навчання та інформаційну роботу серед військових та цивільного населення щодо запобігання сексуальному насильству. Окрім цього, важливо проводити розслідування та карати винних у вчиненні сексуального насильства, щоб відбити злочинцям бажання використовувати сексуальне насильство як зброю.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник української мови / укладач і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 978 с.
2. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2014 роки): станом на 22 вересня 2014 року / упоряд.: Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, В. І. Тютюгін. Х.: Право, 2014. 456 с.
3. Навроцький В.О. Наскрізні кримінально-правові поняття: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.06.2023).
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 25.06.2023).
6. Римський статут міжнародного кримінального суду. ООН. 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 07.06.2023).
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женева, 12 серпня 1949 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 р. 87 с. URL: <https://rm.coe.int/1680093ddb>.
9. Згвалтування у російській і радянській арміях як метод війни. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyi-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/zgvaltuvannya-u-rosiyskiy-i-radyanskiy-armiyah-yak-metod-viyny-1944-1945-ta-2022> (дата звернення: 21.03.2023).
10. Сексуальне насильство як тактика ведення війни – Повага. URL: <https://povaha.org.ua/seksualne-nasylstvo-yak-taktyka-vedennya-vijny/> (дата звернення: 21.03.2023).
11. The XIX International Scientific and Practical Conference «Modern problem in science», May 17–20, 2022, Vancouver, Canada. 706 с.
12. Славко А.С. Сексуальне насильство в умовах збройних конфліктів: Кваліфікація за міжнародним кримінальним правом. Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: матер. III Всеукр. наук.-метод. конф. (Суми, 18 червня 2022 р.) / ред. колегія : В.М. Завгородня, А.М. Куліш, та ін. Суми : Сумський державний університет, 2022. 230 с.
13. Thabet A., Vostanis P. (1999) Post-traumatic stress reactions in children of war. *J Child Psychol Psychiatry* 40. С. 385–391.
14. Виклики правничої професії в умовах воєнного стану : тези доповідей та наукових повідомлень учасників круглого столу присвяченого до Дня юриста (6 жовтня 2022 року) / уклад.: О.О. Коваленко, Т.Г. Головань, М.Д. Ждан ; за ред. О.О. Коваленко. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. 158 с.

УДК 343.625.3

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.45>

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ (СТ. 164 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Яковлева Тетяна Костянтинівна,
аспірантка
(Донецький державний університет
внутрішніх справ)

У статті розглядаються проблеми об'єктивної сторони ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Вказується, що обов'язковою умовою для притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей є наявність судового рішення про призначення аліментів тому із батьків, хто проживає окремо від дитини, а також дотримання процесуально визначеного порядку стягнення таких аліментів державним/приватним виконавцем, нехтування покладеним обов'язком особою, яка ці аліменти повинна сплачувати. Автором уточнено перелік потенційних потерпілих, якими є: 1) неповнолітні діти; 2) непрацездатні повнолітні особи, походження яких, відповідно до встановленого законодавством порядку, визначено від особи, яка ухиляється від утримання, а також відповідно до ст. 232 Сімейного кодексу України особи, які були усиновлені правопорушником у встановленому законом порядку.

Аргументовано, що до потерпілих осіб не можуть бути віднесені повнолітні донька та син, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги. Унормовано підходи до визначення об'єкта кримінального правопорушення та зазначено, що ним є суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на одержання утримання від своїх батьків. Додатковим обов'язковим об'єктом цього суспільно небезпечного діяння визначено суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. Підсумовано, що до предмета кримінального правопорушення доцільно відносити: 1) аліменти за рішенням суду або за договором; 2) додаткові витрати, викликані особливими обставинами та призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів; 3) засоби утримання непрацездатних повнолітніх дітей.

Ключові слова: аліменти, утримання, діти, батьки, злісне ухилення, кримінальне правопорушення, рішення суду, додаткові витрати.

OBJECTIVE SIGNS OF AVOIDANCE OF CHILD SUPPORT PAYMENT (ART. 164 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

Yakovleva Tetiana Kostiantynivna,
Postgraduate Student
(Donetsk State University of Internal
Affairs)

The article examines the problems of the objective side of evading the payment of alimony for the maintenance of children. It is indicated that a mandatory condition for criminal

prosecution for evading the payment of alimony for child maintenance is the presence of a court decision on the award of alimony to the parent who lives separately from the child, as well as compliance with the procedurally defined procedure for the collection of such alimony by a state/private executor, neglect of the assigned duty by the person who must pay these alimony. The author clarified the list of potential victims, which are: 1) minor children; 2) adults unable to work, whose origin, in accordance with the procedure established by law, is determined from a person who evades maintenance, as well as in accordance with Art. 232 of the Family Code of Ukraine, persons who were adopted by the offender in accordance with the procedure established by law. It is argued that the adult daughter and son, who are continuing their studies and therefore need financial assistance, cannot be included among the victims. Approaches to determining the object of a criminal offense are standardized and it is specified that it is social relations that ensure the protection of the right of minors and/or disabled children to receive support from their parents. An additional mandatory object of this socially dangerous act is social relations that ensure the protection of the right of minors and/or disabled children to a full life and comprehensive (physical, mental and social) development. Summarized, it is appropriate to include the following as the subject of a criminal offense: 1) alimony based on a court decision or a contract; 2) additional costs caused by special circumstances and ordered by the court or stipulated by the contract regarding the payment of alimony; 3) means of maintenance of disabled adult children.

Key words: alimony, maintenance, children, parents, malicious evasion, criminal offense, court decision, additional costs.

Постановка проблеми. Охорона дитинства є пріоритетним напрямом розвитку держави, що актуалізовано крізь призму низки нормативно-правових актів, зокрема – Конституцію України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України тощо. Основну увагу було приділено захисту матеріальних прав дітей, зокрема – пов'язаних із виконанням батьками обов'язку по утриманню як у шлюбі, так і після розлучення. Логічним кроком стало закріплення у національному кримінальному законодавстві заборони на ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, кримінальна відповідальність за що була передбачена в ст. 164 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Водночас, детальний аналіз норм надав можливість підсумувати низку суперечностей, більшість із яких знаходиться в площині об'єктивних ознак цього кримінального правопорушення. Наведене призводить до проблем, які виникають на практиці під час застосування наведеної статті кримінального законодавства, що має наслідком неправильну кваліфікацію, прийняття помилкових процесуальних рішень та уникнення правопорушником кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей неодноразово ставали предметом дослідження у працях таких учених як П. П. Андрушко, А. М. Бабенко, В. В. Вітвіцька, Є. С. Назимко, І. В. Семенов та ін., однак окремі питання залишилися вирішеними не в повній мірі, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є розгляд об'єктивних ознак ухилення від сплати аліментів на утримання дітей в Україні, виокремлення проблемних аспектів та складання рекомендацій щодо їх вирішення.

Викладення основного матеріалу. Протягом останніх років ведеться плідна законотворча робота, спрямована на якісне вирішення проблеми ухилення батьків від обов'язку утримувати своїх неповнолітніх дітей. Зокрема, необхідно відмітити низку змін, спрямованих на посилення відповідальності за таке діяння, а також уточнення

окремих проблемних аспектів (наприклад, – сутності та змісту поняття злісного ухилення). Водночас, вчені неодноразово звертають увагу на наявність прихованих прогалин, які дозволяють захисникам виправдовувати боржників. Як вже було вище зазначено більшість таких прогалин пов'язані із особливостями об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України [1]. Аналіз зазначеної норми, дозволяє констатувати, що з об'єктивної сторони досліджуване протиправне діяння виражається у бездіяльності та може вчинятись у таких двох формах як: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні.

Так, відповідно до ст. 71 Закону України 02.06.2016 № 1404-VIII «Про виконавче провадження» порядок стягнення аліментів визначається законом. Виконавець стягує з боржника аліменти у розмірі, визначеному виконавчим документом, але не менше мінімального гарантованого розміру, передбаченого Сімейним кодексом України. Індикація розміру аліментів, визначеного у твердій грошовій сумі, проводиться, якщо інше не передбачено у виконавчому документі чи у договорі між батьками про сплату аліментів на дитину, виконавцем у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку... За наявності заборгованості із сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму платежів за три місяці, стягнення може бути звернено на майно боржника. Звернення стягнення на заробітну плату не перешкоджає зверненню стягнення на майно боржника, якщо існує непогашена заборгованість, сукупний розмір якої перевищує суму платежів за три місяці. Виконавець зобов'язаний обчислювати розмір заборгованості із сплати аліментів щомісяця, а також проводити індексацію розміру аліментів відповідно до частини першої цієї статті. Виконавець зобов'язаний повідомити про розрахунок заборгованості стягувачу і боржнику у разі: 1) надходження виконавчого документа на виконання від стягувача; 2) подання заяви стягувачем або боржником; 3) надіслання постанови на підприємство, в установу, організацію, до фізичної особи - підприємця, фізичної особи, які виплачують боржнику відповідно заробітну плату, пенсію, стипендію чи інші доходи; 4) надіслання виконавчого документа за належністю до іншого органу державної виконавчої служби; 5) закінчення виконавчого провадження. У разі виїзду боржника на постійне проживання до держави, з якою Україна не уклала договорів про надання правової допомоги, за рішенням суду до виїзду боржника за кордон стягнення аліментів здійснюється за весь період до досягнення дитиною повноліття. У разі стягнення аліментів як частки заробітку (доходу) боржника на підприємстві, в установі, організації, фізичної особи, фізичної особи - підприємця відрахування здійснюються з фактичного заробітку (доходу) на підставі постанови виконавця. Якщо стягнути аліменти в зазначеному розмірі неможливо, підприємство, установа, організація, фізична особа - підприємець, фізична особа, які проводили відрахування, нараховують боржнику заборгованість із сплати аліментів [2]. Отже, наведений припис надає більш детальну характеристику процедури стягнення аліментів, уточнюючи положення Сімейного кодексу України. Аналіз норми дозволяє підсумувати, що законодавець передбачив всі особливості та потенційні загрози, які можуть виникнути під час реалізації права дитини на утримання батьків. Водночас, нормативно-правовий акт не позбавлений окремих неточностей, зокрема в ч. 1 ст. 71 Закону є відсилка до Закону України «Про індексацію грошових доходів населення», дію якого було призупинено у січні 2023 року із прийняттям Закону України «Про державний бюджет України на 2023 рік».

Наведене положення дозволяє також констатувати, що обов'язковою умовою для притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на

утримання дітей є наявність судового рішення про призначення аліментів тому із батьків, хто проживає окремо від дитини, а також дотримання процесуально визначеного порядку стягнення таких аліментів державним/приватним виконавцем, а також нехтування покладеним обов'язком особою, яка ці аліменти повинна сплачувати. У цьому контексті найбільш дискусійним для наукової спільноти залишається ознака злісності, яка є основною підставою вважати, що особа ухиляється від виконання батьківського обов'язку.

Аналіз судової практики дозволяє стверджувати, що у більшості випадків, суд під час розгляду обставин справи звертає увагу на наявність у особи реальної можливості сплачувати аліменти, яка передбачає наявність хоча б одного із видів доходів. При цьому більшість осіб, які ухиляються від сплати аліментів реалізують свій кримінально протиправний умисел шляхом приховування фактичного заробітку та інших грошових надходжень (наприклад, отримання заробітної плати або її частини «у конверті»). Такі дії також входять до поняття злісного ухилення. Зміст положень ст. 164 КК України надає можливість констатувати, що визначення тримісячного терміну несплати аліментних коштів як підстави для притягнення до кримінальної відповідальності передбачає наслідком формування заборгованості перед потерпілою особою, а отже – завдання майнової шкоди та порушення права дитини на утримання до набуття повнолітнього віку. Отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, яка логічно сформована у встановленому терміні заборгованості, є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди. А тому, доцільно погодитись із вченими, які вважають склад цього суспільно небезпечного діяння матеріальним, що зумовлено наявністю бездіяльності, яка проявляється через свідоме ігнорування обов'язку утримувати дітей та суспільно небезпечних наслідків, які передбачають майнову (матеріальну) шкоду.

Окреме зауваження також викликає визначення терміном злісного ухилення трьох місяців (у попередній редакції було шість). З одного боку такий підхід, ймовірно, може бути пояснений з точки зору посилення захисту прав дитини та забезпечення своєчасного реагування на ухилення батьків від сплати аліментів. Водночас, положення сімейного законодавства дещо відрізняються від кримінального, зокрема в ст. 157 Сімейного кодексу України однією із підстав для самостійного вирішення тим із батьків з яким за рішенням суду визначено або висновком органів опіки та піклування підтверджено місце проживання дитини питання тимчасового виїзду дитини за кордон на термін більше одного місяця є наявність у другого з батьків заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за чотири місяці, підтвердженої довідкою про наявність заборгованості зі сплати аліментів. Термін три місяці передбачений для батьків, хто сплачує аліменти на дітей із особливостями розвитку, захворюваннями тощо [3]. У ст. 71 вищезгаданого Закону України 02.06.2016 № 1404-VIII «Про виконавче провадження» також передбачено низку заходів, які можуть застосовуватись до особи, яка має заборгованість зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів саме за чотири місяці, державний виконавець виносить вмотивовані постанови: 1) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України – до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі; 2) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві керування транспортними засобами - до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі; 3) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та охолощеною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями

метальними снарядами несмертельної дії, – до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі; 4) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві полювання – до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі. Водночас у цій же нормі наявний припис про те, що за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці, виконавець роз'яснює стягувачу право на звернення до органів досудового розслідування із заявою (повідомленням) про вчинене кримінальне правопорушення боржником, що полягає в ухиленні від сплати аліментів [2]. Таким чином, можна говорити про те, що наразі законодавцем не унормовано положення різногалузевих норм, які регулюють виконання аліментних зобов'язань та захищають майнові права та інтереси неповнолітніх осіб. Отже, в контексті цього актуальною проблемою є встановлення єдиного для різних законодавств бачення щодо терміну аліментної заборгованості, який може вважатись злісним ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей.

Варто також звернути увагу на те, що складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України не охоплюються випадки ухилення від сплати аліментів на утримання повнолітньої доньки/ сина які продовжують навчання. В ст. 199 Сімейного кодексу передбачено, що якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Право на утримання припиняється у разі припинення навчання. Право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має той з батьків, з ким проживає дочка, син, а також самі дочка, син, які продовжують навчання [3]. Водночас, таке право на утримання не захищено кримінальним законодавством, що зумовлено чітким визначенням кола потенційних потерпілих осіб, якими можуть бути лише неповнолітні та непрацездатні діти.

Це підтверджено також позицією Верховного Суду, відображеною у постанові від 26 травня 2020 року (справа № 313/1391/17, провадження № 51-6183км19), де зазначено, що об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують захист майнових інтересів і прав неповнолітніх або непрацездатних дітей, які потребують допомоги, право неповнолітніх та непрацездатних дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. Потерпілими від цього злочину можуть бути діти, на утримання яких за рішенням суду їх батько чи мати мають сплачувати аліменти, а також неповнолітні чи непрацездатні діти, що перебувають на утриманні батьків. Неповнолітніми дітьми визнаються особи віком до 18 років, якщо згідно з законом вони не набувають прав повнолітніх раніше (наприклад, внаслідок одруження). Непрацездатними є повнолітні діти, які в силу фізичних чи психічних вад позбавлені можливості постійно чи тимчасово працювати (зокрема, діти-інваліди I, II та III групи).

Так, суд першої інстанції дослідив та проаналізував норми права, які зобов'язують батьків утримувати своїх неповнолітніх дітей і непрацездатних повнолітніх дітей, що потребують матеріальної допомоги, зазначивши у вирoku, що: Конституцією України визначено основні права й обов'язки держави та громадян щодо забезпечення захисту дітей, при цьому в ч. 2 ст. 51 Основного Закону зазначається, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття; відповідно до положень Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Україною, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше; дитина, враховуючи її фізичну й розумову незрілість, потребує спеціальної охорони та турботи, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження; Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року також застосовується до дітей, які

не досягли 18 років; згідно зі ст. 1 Закону України від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства» дитиною є особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (наприклад, внаслідок одруження); а дитинство це період розвитку людини до досягнення повноліття; відповідно до ч. 1 ст. 6 Сімейного кодексу України (далі СК) правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття; положення ч. 3 ст. 75 СК відносять до категорії «непрацездатні» інвалідів I, II та III групи; згідно з ч. 4 ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року № 966XIV, ч. 1 ст. 1 Закону України від 9 липня 2003 року № 1058IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до непрацездатних належать, зокрема, особи, які визнані інвалідами в установленому законом порядку; у ст. 180 СК визначено обов'язок батьків утримувати дітей до досягнення останніми повноліття, при цьому згідно зі ст. 199 СК, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу; у п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» судам роз'яснено, що відповідно до ст. 180 СК батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття, а у випадках, передбачених статтями 198, 199 цього Кодексу, і своїх повнолітніх дочку, сина.

Таким чином, на підставі аналізу вищенаведених правових норм суд першої інстанції обґрунтовано дійшов висновку, що відповідно до чинного законодавства потерпілими від злочину за ч. 1 ст. 164 КК не можуть бути повнолітні дочка, син, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги та на утримання яких за рішенням суду їх батько чи мати мають сплачувати аліменти [4]. Водночас, наведене судове рішення не позбавлено окремих недоліків, зокрема в частині аналогічного підходу законодавця до непрацездатних повнолітніх дітей. Так, у ст. 198 СК України є припис, що батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати. При цьому, не дивлячись на однотипні особливості формулювання положення, ухилення від утримання непрацездатних повнолітніх дітей є кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України.

Отже, **об'єктом** кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на одержання утримання від своїх батьків. **Додатковим обов'язковим об'єктом** цього суспільно небезпечного діяння необхідно вважати суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. Парадигма об'єкту кримінального правопорушення також дозволяє визначити **коло потенційних потерпілих, до яких необхідно віднести**: 1) неповнолітніх дітей; 2) непрацездатних повнолітніх осіб, походження яких, відповідно до встановленого законодавством порядку, визначено від особи, яка ухиляється від утримання, а також відповідно до ст. 232 Сімейного кодексу України осіб, які були усиновлені правопорушником у встановленому законом порядку. Виходячи із наведеного судового рішення, до потерпілих осіб не можуть бути віднесені повнолітні донька та син, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги.

Що стосується **предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України**, більш прийнятним видається підхід, запропонований Д.П. Євтеєвою, яка вважає, що таким необхідно вважати засоби утримання в таких формах: 1) засоби утримання, що надаються в позасудовому та позадоговірному порядку (кошти,

харчові продукти, одяг, речі домашнього вжитку, меблі, спортивні товари, музичні інструменти, ліки тощо); 2) аліменти за рішенням суду або за договором; 3) додаткові витрати, призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів. За способом визначення форми та розміру засобів утримання як предмета злочину за ст. 164 КК їх можна поділити на три групи: 1) засоби, форми та розмір яких визначається в судовому порядку (аліменти за рішенням суду та призначені судом кошти на додаткові витрати); 2) засоби, форма та розмір яких устанавлюються в договірному порядку (аліменти за договором; додаткові витрати, передбачені в договорі); 3) засоби, форма та розмір яких не визначені ані в судовому, ані в договірному порядку [5]. Не заперечуючи та в цілому погоджуючись із наведеною вченою диференціацією предмету ухилення від сплати аліментів на утримання дитини, необхідно зауважити на декількох спірних моментах.

Так, що стосується першої форми, якою є засоби утримання, що надаються в позасудовому та позадоговірному порядку, видається нелогічним вважати предметом кримінального правопорушення право того з батьків, хто проживає окремо від дитини брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі. Відповідно до ч. 2 ст. 181 Сімейного кодексу України це не є обов'язком особи, на відміну від припису ч. 3 цієї ж статті [3], в якій вказано, що за рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина. У диспозиції ч. 1 ст. 164 КК України є чітка вказівка щодо того, що кримінально караним є злісне ухилення від сплати *встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей* (аліментів). Також, окрему увагу доцільно звернути на засоби утримання непрацездатних повнолітніх дітей. Отже, **до предмета кримінального правопорушення доцільно відносити:** 1) аліменти за рішенням суду або за договором; 2) додаткові витрати, викликані особливими обставинами та призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів; 3) засоби утримання непрацездатних повнолітніх дітей.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на одержання утримання від своїх батьків. Додатковим обов'язковим об'єктом цього суспільно небезпечного діяння необхідно вважати суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. Потенційними потерпілими є: 1) неповнолітні діти; 2) непрацездатні повнолітні особи, походження яких, відповідно до встановленого законодавством порядку, визначено від особи, яка ухиляється від утримання, а також відповідно до ст. 232 Сімейного кодексу України осіб, які були усиновлені правопорушником у встановленому законом порядку. До потерпілих осіб не можуть бути віднесені повнолітні донька та син, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги. До предмета кримінального правопорушення доцільно відносити: 1) аліменти за рішенням суду або за договором; 2) додаткові витрати, викликані особливими обставинами та призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів; 3) засоби утримання непрацездатних повнолітніх дітей.

З об'єктивної сторони досліджуване протиправне діяння виражається у бездіяльності та може вчинятись у таких двох формах як: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на

їх утриманні. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди. А тому склад цього суспільно небезпечного діяння є матеріальним.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Закон України 02.06.2016 № 1404-VIII «Про виконавче провадження». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
3. Сімейний кодекс. Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n917>
4. Постанова Верховного Суду від 26 травня 2020 року (справа № 313/1391/17, провадження № 51-6183км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89564221>
5. Євтеєва Д.П. До питання про визначення предмета ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. № 3 (79). 2017. С. 58-67.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.9 : 656.052

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.46>

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ПРОФІЛАКТИКА ТРАНСПОРТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вайда Тарас Степанович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної фізичної
та вогневої підготовки
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Одеса, Україна)

У роботі приділено увагу вирішенню однієї з проблем забезпечення публічної безпеки – запобіганню транспортній злочинності в умовах правового режиму воєнного стану. На основі аналізу статистичних даних патрульної поліції визначено загальний стан аварійності в Україні впродовж 2022 року, зокрема в розрізі таких аспектів, як рівні ДТП в регіонах, сталися з вини водіїв чи пішоходів, через незадовільний стан доріг та вулиць, переважних видів пригод тощо.

Розкрито особливості дорожнього руху та аварійності в умовах воєнного стану: 1) зіткнення, наїзд на пішохода чи перешкоду як поширені види ДТП в цей період; 2) перевищення швидкості руху, порушення правил маневрування та порядку проїзду перехресть як основні причинами ДТП; 3) виділено регіони України з найбільшою кількістю ДТП з загиблими та/або травмованими, через незадовільний стан доріг та вулиць.

Зазначено, що вчинення злочинів з необережності (транспортна злочинність) має наступні характерні відмінності: 1) не спостерігається яскраво вираженої антисоціальної спрямованості дій осіб; 2) правопорушення породжується неухважністю водія, що спричинює прийняття ним помилкового рішення та подальшого вчинення ДТП (створення аварійної ситуації, нанесення матеріальних збитків тощо); 3) у більшості випадків механізм необережної поведінки згорнутий, іноді – імпульсивний.

Залежно від виду необережності виділено два типи осіб, котрі вчиняють злочини в сфері БДР – дії особи кваліфікуються як 1) злочинна самовпевненість та 2) злочинна недбалість.

За проведеною соціально-демографічною характеристикою осіб, які вчиняють злочини у сфері БДР, визначено, що більше ніж 90% випадків правопорушень вчиняється чоловіками. При цьому впродовж останнього часу спостерігається підвищення питомої ваги жінок-правопорушниць; тяжкі наслідки від вчинення жінками злочинів є значно меншими. За віковими параметрами переважають серед правопорушників

особи від 20 до 40 років; особливе занепокоєння викликає криміногенна ситуація щодо загибелі в ДТП дітей віком до 18 років, а також ДТП з їх вини.

Розглянуто сприятливі умови для вчинення необережних злочинів проти БДР та експлуатації транспорту, визначено заходи з їх профілактики для комплексного впливу на елементи системи «людина-дорога-транспорт».

Ключові слова: необережна (транспортна) злочинність; стан та причини порушення ПДР; сприятливі умови для вчинення злочинів проти БДР та експлуатації транспорту; учасники дорожнього руху; кримінологічна характеристика; суб'єкти та заходи профілактика дорожнього травматизму, воєнний стан.

CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD SAFETY AND PREVENTION OF TRANSPORT CRIME IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Vaida Taras Stepanovych,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The work focuses on solving one of the problems of ensuring public safety – preventing traffic crime in the conditions of the legal regime of martial law. Based on the analysis of statistical data of the patrol police, the general state of accidents in Ukraine during 2022 was determined, in particular, in terms of such aspects as the level of road accidents in the regions, due to the fault of drivers or pedestrians, due to the unsatisfactory condition of roads and streets, types of accidents, etc.

The peculiarities of road traffic and accidents in the conditions of martial law are revealed: 1) collision, hitting a pedestrian or an obstacle as common types of road accidents during this period; 2) speeding, violation of the rules of maneuvering and the order of crossing the intersection as the main causes of road accidents; 3) the regions of Ukraine with the largest number of road accidents with fatalities and/or injuries due to the unsatisfactory condition of roads and streets are highlighted.

It is noted that the commission of crimes due to carelessness (traffic crime) has the following characteristic differences: 1) there is no pronounced antisocial orientation of individuals' actions; 2) the offense is caused by the driver's inattention, which causes making a wrong decision and subsequently commit a road accidents by him (creating an emergency situation, causing material damage, etc.); 3) in most cases, the mechanism of careless behavior is curtailed, sometimes impulsive.

Depending on the type of carelessness, two types of persons who commit crimes in the field of RS are distinguished – the actions of a person are classified as 1) criminal self-confidence and 2) criminal negligence.

According to the conducted socio-demographic characteristics of persons who commit crimes in the field of RS, it was determined that more than 90 % of cases of offenses are committed by men. At the same time, an increase in the specific weight of female offenders has recently been observed; the serious consequences of committing crimes by women are much smaller. According to the age parameters, persons from 20 to 40 years old prevail among the offenders; the criminogenic situation regarding the death of children under

the age of 18 in road accidents is of particular concern, as well as road accidents caused by them.

Favorable conditions for the commission of careless crimes against RS and the operation of transport have been considered, measures for their prevention have been determined for a comprehensive impact on the elements of the «people-road-transport» system.

Key words: careless (transport) crime; the state and reasons of violations of the traffic rules; favorable conditions for committing crimes against RS and operation of transport; road users; criminological characteristics; subjects and measures of prevention of road injuries, martial law.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За статистичними даними патрульної поліції (далі – ПП) щорічно в Україні відбувається біля 24–27 тис. дорожньо-транспортних подій (далі – ДТП), під час яких гине від 3 до 5 тис. осіб різного віку, ще близько 25–35 тис. дістають травми різного ступеня тяжкості, а матеріальні збитки тільки від пошкодження транспортних засобів (далі – ТЗ), за підрахунками спеціалістів, становлять 8–10 млрд гривень [1; 2, с. 149–150]. Вибіркові дослідження, проведені окремими авторами (М. Ю. Валуйська, В. В. Голіна, І. М. Даньшин та ін.) показують, що злочинні порушення Правил дорожнього руху (далі – ПДР) складають 7 % від загального рівня злочинності в Україні, а питома вага діянь, які містять ознаки складів злочинів проти безпеки дорожнього руху (далі – БДР) і експлуатації автотранспорту від усіх ДТП, становить майже 45% [там само].

Не дивлячись на те, що в деяких регіонах рівень аварійності суттєво знизився через їх тимчасову окупацію з 24 лютого 2022 року країною-агресором (російською федерацією – *уточнено нами*) та ведення там постійних бойових дій (Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Харківська, Херсонська області), участь багатьох чоловіків-водіїв у бойових діях у складі Збройних Сил України (далі – ЗСУ) чи підрозділів територіальної оборони (далі – ТрО), в цілому ситуація щодо значної кількості ДТП та загиблих/травмованих в них осіб залишається досить складною. Так, за статистичними даними ПП [1] впродовж 2022 року в Україні трапилося 18 628 випадків ДТП із загиблими та/або травмованими (-24,0 % порівняно з аналогічним періодом 2021 року), в котрих у 2791 випадках є загиблі (-13,8% відповідно до 2021 року) та в 23 145 випадках – травмовані особи (-22,2% відповідно до 2021 року). У розрізі регіонів найбільш неблагополучними в вищезазначеному контексті є Львівська (1797 випадків вчинених ДТП за 2022 рік) та Дніпропетровська області (1737 випадків ДТП за цей період), а також місто Київ (1487 випадків ДТП).

Виходячи з вищезазначеної складної ситуації щодо стану БДР на вулицях та дорогах України, можемо стверджувати, що ця проблема потребує подальшого вирішення не тільки органами виконавчої влади, правоохоронними органами та закладами освіти, а й вимагає її ґрунтовного дослідження вченими, котрі займаються цією проблемою. З метою організації цілеспрямованої роботи різних суб'єктів українського суспільства над вирішення вищезазначеної проблеми прийнято ряд національних програм, серед котрих «Стратегія підвищення рівня БДР в Україні на період до 2024 року» [3], «Про затвердження Державної програми підвищення рівня БДР в Україні на період до 2023 року» [4] та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питаннями забезпечення БДР, удосконалення профілактики правопорушень в цій сфері займалися ряд вітчизняних науковців, серед котрих Т. С. Вайда, М. Ю. Веселов, Д. М. Ву, Т. О. Гуржій, Я. В. Рябець, О. В. Толок та ін. Вирішенням існуючих проблем, які обумовлені особливостями суспільних відносин в цій сфері, у різному

обсязі відображені у дослідженнях, які здійснювали К. К. Афанасьєв, Ю. П. Битяк, О. М. Джужа, Т. О. Коломоєць, І. Г. Маландін, В. В. Новиков, О. І. Остапенко, В. Й. Развадовський, Х. П. Ярмакі та ін. Кримінологічні аспекти БДР були предметом обговорення таких вчених-кримінологів, як О. Ю. Бусол, М. Ю. Валуйська, В. В. Голіна, С. Ф. Денисов, О. М. Костенко, Ю. В. Нікітін, Є. Л. Стрельцов, О. В. Таран та ін.

Разом з тим, проблема кримінологічної характеристики правопорушень у сфері БДР та здійснення профілактичних заходів щодо їх запобігання в умовах воєнного стану та під час стабілізаційного періоду в Україні комплексно не розглядалася за відсутності об'єктивної потреби. Тому, незважаючи на ґрунтовність і обсяг попередніх наукових робіт, багато питань у цій сфері залишаються дискусійними чи випали з поля зору фахівців, потребують теоретичного оновлення, законодавчого реагування, подальшого врахування у правозастосуванні. Більш того, в українській юриспруденції профілактика дорожньо-транспортного травматизму (*далі* – ДТТ) як цілісна системна правової та профілактичної діяльності з врахуванням особливостей воєнного стану, не досліджувалася. Таким чином, необхідність подальшої розробки теоретичних питань щодо кримінологічної характеристики правопорушень в сфері БДР, підготовка рекомендацій щодо їх запобігання в Україні в умовах воєнного стану обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Метою дослідження є: 1) уточнення стану ДТТ в Україні в умовах воєнного стану та виявлення небезпечних умов, котрі призводять до аварійності на дорогах; 2) визначення основних характеристик злочинів з необережності та особистих рис правопорушників в галузі БДР; 3) конкретизація напрямів профілактичної роботи суб'єктів, котрі повинні сприяти мінімізації наслідків впливу цієї соціальної проблеми на суспільство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отримання наукових кримінологічних знань про закономірності транспортної (необережної) злочинності, особу правопорушника, причини і умови правопорушень в сфері БДР та її видів має на меті визначення напрямків належного комплексного забезпечення публічної безпеки, прийняття ефективних управлінських рішень щодо запобігання аварійності на дорогах, впровадження їх у практику для удосконалення методів боротьби з правопорушеннями, запровадження оптимальних заходів щодо її (злочинності – *уточнено нами*) мінімізації в Україні. З метою об'єктивного розгляду кримінологічної характеристики правопорушень в сфері БДР як соціально-правового явища вивисимо причини та визначимо соціальні наслідки ДТТ в Україні з врахуванням складних умов запровадженого правового режиму воєнного стану.

Внаслідок неспровокованого вторгнення Росії (24.02.2022 року – *уточнено нами*) дорожній рух на території окремих (прифронтових) регіонів держави став відрізнятися від встановлених правил суспільних взаємовідносин мирного часу: 1) в районах ведення бойових дій частими є пересування автомобільними дорогами військових підрозділів та бронетехніки (важковагової військової техніки); 2) дорожньою мережею подекуди пересуваються ТЗ військових підрозділів без номерних знаків; 3) відбувається експлуатація автомобілів з поліетиленовою плівкою замість стекол; 4) ТЗ їздять з озброєними військовими (автоматниками, кулеметниками тощо) в салоні; 5) окремі ТЗ оперативно перевозять зброю, боеприпаси, вибухівку; 6) деякі ділянки дороги зруйновані артилерійськими/ракетними обстрілами чи авіаційними бомбами тощо.

Набуття автодорогами в прифронтових регіонах непрогнозованого характеру дорожнього руху визначається в першу чергу неконтрольованими обстрілами з боку військ країни-агресора, оперативним переміщенням техніки військових підрозділів як ЗСУ (ТрО), так і країни-агресора на тимчасово окупованих територіях, виконанням

бойових (військово-тактичних) завдань на захоплених землях, участь значної кількості ТЗ ТрО та ЗСУ у навчально-тренувальних зборах тощо. Ускладнює дорожній рух також і загальна стривоженість окремих громадян (водіїв, пішоходів, дітей, людей похилого віку тощо) дорожньою обстановкою, що впливає на збільшення ймовірності виникнення ДТП, пояснює латентний стан ДТТ та транспортної злочинності.

Розкриємо деякі умови, що впливають на стан аварійності в умовах війни [5]. Перш за все доцільно зазначити, що на час воєнного стану не в повній мірі виконується п. 1.4 ПДР України, котрим визначається, що «Кожен учасник дорожнього руху має право розраховувати на те, що й інші учасники виконують ці Правила». Тобто їздити водіям вулично-дорожньою мережею під час війни з точки зору дотримання норм БДР краще так, ніби інші завжди готові порушити ПДР. Для багатьох дисциплінованих водіїв це допоможе врятувати своє життя і здоров'я та інших осіб [6].

У той же час водій повинен сумлінно виконувати ПДР, не дивлячись на жодні несприятливі обставини – це знизить ризик виникнення ДТП і зробить порушника менш небезпечним для водіїв/учасників руху (в крайньому разі один з учасників аварійної ситуації буде адекватним). Виняток становлять випадки, коли водій всупереч ПДР дає дорогу іншому ТЗ з ознаками неадекватності руху. У розрізі регіонів, за даними статистичної звітності ПП, найбільша кількість ДТП, в котрих загинули чи були травмовані особи впродовж 2022 року з вини водіїв, є такі області, як Львівська, Дніпропетровська та Полтавська області [1]. Можемо стверджувати, що найбільш поширеними із загальної кількості ДТП протягом цього періоду є такі її види, як: 1) *зіткнення* (всього 7387 випадків за рік, в котрих загинуло 937 осіб і було травмовано 11 136 осіб); 2) *наїзд на пішохода* (всього 5284 випадки за рік, в котрих загинуло 874 особи і було травмовано 4 799 осіб); 3) *наїзд на перешкоду* (всього 2477 випадків за рік, в котрих загинуло 448 осіб і було травмовано 3 162 осіб) [там само]. Це дає нам підстави зробити висновки про те, що підготовка водіїв ТЗ та їх культура водіння на вулично-дорожній мережі потребує постійної пильної уваги як з боку ліцензованих автошкіл, так і інших інститутів суспільства в цілому щодо підвищення рівня безпеки учасників дорожнього руху на дорогах (під ТЗ нами розуміються всі види автомобілів, трактори та ін. самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та ін. механічні транспортні засоби) [5].

Вважаємо, що в екстремальних ситуаціях під час воєнного стану водієві доцільно надавати дорогу іншому учасникові. На всіх перехрестях (регульованих і нерегульованих) водієві варто бути готовим до того, що інший ТЗ може перетинати його (перехрестя – *уточнено нами*) всупереч ПДР (водій повинен бути готовим до цього маневру-порушення). При цьому варто враховувати, що найбільш поширеними причинами скоєння ДТП впродовж воєнного стану є *перевищення швидкості руху* (7561 випадки, в котрих загинуло 1507 осіб та травмовано 9461 особа), *порушення правил маневрування* (відповідно 3846 випадки, в котрих загинуло 343 особи та 4830 осіб травмовано) та *порушення правил проїзду перехрестя* (відповідно 1467 випадки, в котрих загинуло 52 особи та 2111 осіб травмовано) [1]. Таким чином, водіям наближатися до перехрестя потрібно на невеликій швидкості, а у випадку недостатньої оглядовості необхідно зупинитися, щоб переконатися у відсутності небезпеки; під час війни варто утримуватися від руху з високою швидкістю, особливо в населеному пункті. У цих умовах, коли на дорозі можна очікувати будь-яких несподіванок (обстрілів балістичними ракетами, замінування проїзної частини, узбіччя чи моста, вибухи снарядів, застосування гранат, автоматні черги тощо), пересування на високій швидкості несе одразу декілька загроз – 1) швидкий рух залишає водієві менше часу на реакцію щодо уникнення небезпеки; 2) наслідки зіткнення у такому випадку будуть більш важкими;

3) ТЗ, який наближається на високій швидкості, іншим учасникам дорожнього руху часно важче помітити і заздалегідь вжити запобіжних заходів [7, с. 290–299].

Водіям цивільних ТЗ необхідно триматися на дорозі на безпечній відстані від військової техніки. Коли поряд з водієм на проїзній частині з'являються військові вантажівки (бронетранспортери, танки тощо), то краще не наближатися до них (тримати безпечні дистанцію та інтервал) – у багатьох випадках оглядовість у водія військового транспорту обмежена (цивільний автомобіль можуть випадково пошкодити під час маневрування). З іншого боку, в окремих ситуаціях наближення цивільної машини до своєї чи ворожої техніки військовослужбовці можуть розцінити як загрозу нападу з відповідною зворотною реакцією (наприклад, обстрілом) [6].

Варто зазначити, що впродовж воєнного стану трапляються ДТП з загиблими та/або травмованими й *через незадовільний стан доріг та вулиць* (особливо у прифронтових районах) – можуть існувати різні небезпеки на проїзній частині (досить ймовірною перешкодою є пошкодження дорожнього покриття – після артобстрілів, бомбардування, інших бойових дій у конкретних населених пунктах на асфальті можуть залишатися знищена ворожа техніка, боеприпаси, міни, дорожні ями та обломки будівельного матеріалу (цегли, бетону, штукатурки тощо), фрагменти скляних чи металічних конструкцій від зруйнованих будівель, ТЗ, снарядів, «їжаків» тощо. Все це може спричинити пошкодження шин, розміщених в нижній частині ТЗ підвісок коліс, піддона картера двигуна, систему випуску відпрацьованих газів двигуна, трансмісію тощо). Рухатися водієві на таких ділянках доріг варто повільно, з підвищеною увагою, щоб своєчасно розгледіти серед дрібного сміття небезпечні обломки.

Запобігання злочинності в сфері БДР – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення правопорушень/злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Теорія і практика боротьби зі злочинністю в сфері БДР показують, що *об'єкт запобіжного впливу* – це все те, на що діє система запобігання злочинності, і включає: 1) уражені недоліками суспільні відносини в системі формування людини як учасника дорожнього руху; 2) соціальні негативні (різні за походженням) вітчизняні традиції, стереотипи поведінки, найбільш поширені негативні звички людей; 3) окремих осіб, групи і контингенти осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки; 4) сукупність конкретних негативних явищ, процесів, недоліків у різних сферах життя, які детермінують злочинну поведінку і вчинення конкретного злочину; 5) окремі негативні особистісні властивості людини, які провокують злочин або сприяють його вчиненню [2, с. 58–59].

Необережна злочинність, зокрема, в сфері БДР, є складовою частиною загальної злочинності і містить сукупність передбачених чинним кримінальним законодавством злочинів, вчинених у результаті злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості. Ці злочини посягають на суспільні відносини і вчиняються, зокрема, під час експлуатації ТЗ. Однією із груп серед необережних злочинів, вчинених у сфері дії або використання ТЗ як джерел підвищеної небезпеки, є правопорушення, при яких необережні дії особи приводять до виходу техніки з-під її контролю (злочини проти БДР та експлуатації різних видів транспорту: залізничного, водного, повітряного, автомобільного, визначені статтями 276, 286, 287 КК України) [2, с. 147]. Як стверджує дослідник-кримінолог О. В. Лисодед, «... у структурі необережної злочинності переважають злочини проти БДР й експлуатації автомобілів та інших механічних транспортних засобів, які становлять майже 75% всіх злочинів, учинених з необережності» [2, с. 148].

Дослідження вчених (О. В. Лисодед та ін.) свідчать, що в осіб, які вчиняють злочини з необережності, не спостерігається яскраво вираженої антисоціальної спрямованості, що характерно для правопорушників умисних злочинів. Це можна пояснити специфікою злочинної необережної поведінки, у генезисі якої завжди є *породжена неуважністю помилка* особи, а механізм цієї поведінки, по суті, починається з останнього ланцюга – з неправильного прийняття рішення, що призводить до хибних висновків і вчинення злочину (ДТП). У більшості випадків, на відміну від навмисних злочинів, механізм необережної поведінки згорнутий, а іноді й імпульсивний.

Вчиненню злочину з необережності сприяють у більшості випадків негативні морально-психологічні риси особи-правопорушника – для таких осіб характерні несформованість почуття обов'язку і відповідальності, які у свою чергу приводять до безтурботного, легковажного, недисциплінованого ставлення до соціальних норм, що регулюють поведінку членів суспільства, невміння або небажання правильно оцінити й спрогнозувати можливі наслідки своїх дій (поведінки).

Залежно від виду необережності видається можливим вирізнити *два типи осіб, що вчиняють необережні злочини у галузі БДР*: а) для осіб, дії яких кваліфікуються як *злочинна самовпевненість*, характерними є внутрішня недисциплінованість, хибне самоутвердження, кар'єризм, егоцентризм, безапеляційність, азарт, бравада, авантюризм, схильність до ризику, невинуватана завзятість; б) для осіб, дії яких є *злочинною недбалістю*, характерні неухажність, небажання адекватно оцінити свої можливості, зосередити свої інтелектуальні та вольові зусилля на аналізі ситуації; неможливість (не під силу) виконати взяті на себе обов'язки, тощо. За кримінологічною типологією таких осіб за характером антигромадської спрямованості і мотивації, відносять до необережного типу злочинців, а за глибиною і стійкістю – до окремого типу ситуативного злочинця [2, с. 151].

Дослідження свідчать, що викривлення ціннісних орієнтацій у осіб, які вчиняють злочини з необережності, ніколи не досягає такого рівня й інтенсивності, як у осіб, що вчиняють умисні злочини. Певні психологічні відхилення таких осіб поєднуються з орієнтацією на позитивні цінності, що притаманні у цілому законослухняним членам суспільства (майже 80 % таких осіб позитивно характеризуються за місцем роботи чи проживання). Крім цього, на відміну від учинення умисних злочинів, негативні стереотипи поведінки таких осіб здебільшого прив'язані до виконання певних обов'язків у відповідній сфері діяльності (керування ТЗ, дотримання норм ПДР тощо) і, як правило, мають локальний, а не глобальний характер. Але іноді безкарність за раніше вчинені правопорушення породжує установку на постійне порушення норм в окремих сферах діяльності (наприклад, у галузі БДР). У такому разі можна констатувати стійкий тип необережного злочинця, а в деяких випадках навіть злісний тип.

Соціально-демографічна характеристика осіб, що вчиняють злочини з необережності, свідчить про те, що більш ніж 90 % випадків таких злочинів учиняють чоловіки. Це пояснюється більшим інтересом та пристрастю чоловіків до техніки, ризику, до дій в надзвичайних і небезпечних ситуаціях, відповідним розподілом праці (професія водія – *уточнено нами*) між чоловіками і жінками. Останнім часом спостерігається підвищення питомої ваги жінок при вчиненні необережних злочинів, особливо у сфері БДР за рахунок збільшення кількості ТЗ, що перебувають у приватній власності. Втім, як правило, тяжкі наслідки від вчинення таких злочинів жінками значно менші. Дослідження свідчать, що смертність від ДТП з вини чоловіків у 5–6 разів вища, ніж з вини жінок [2].

Серед правопорушників, що вчиняють необережні злочини в сфері БДР, переважають особи віком від 20 до 40 років. Це пов'язано з тим, що перш ніж приступити

до роботи у цій сфері діяльності (керувати ТЗ – *уточнено нами*), потрібно мати спеціальну або загальну освіту, відповідний вік та кваліфікацію, а інколи й стаж роботи у цій галузі. Вікова характеристика осіб, що вчиняють злочини у сфері БДР, у зв'язку з тим, що керування мототранспортними засобами дозволяється з 16-річного віку, а автомобільним транспортом – з 18-річного віку, більш низька (18–24 роки). Далі з віком спостерігається різке зменшення вчинення водіями ТЗ необережних злочинів, що пов'язано з набуттям достатньої фахової кваліфікації щодо керування транспортом і більш відповідальним ставленням особи до виконання своїх обов'язків [2, с. 152].

Разом з тим, варто зазначити, що значна частина населення є пішоходами (учасниками дорожнього руху), нерідко з участю чи з вини дітей також трапляються окремі ДТП. Особливе занепокоєння викликає криміногенна ситуація в окремих регіонах України щодо *загибелі впродовж 2022 року в ДТП дітей віком до 18 років* (Львівська – 320 випадків ДТП, в котрих загинуло 13 дітей та було травмовано 369 дітей, Дніпропетровська – 193 випадки ДТП, в котрих загинуло 6 дітей та було травмовано 219 дітей, і Київська області – 186 випадків ДТП, в котрих загинуло 8 дітей та було травмовано 212 дітей) [1]. Також відзначаємо ряд регіонів, в котрих найбільша кількість *ДТП сталася впродовж 2022 року саме з вини дітей* – це Львівська обл. (42 випадки ДТП, в котрих загинуло 1 дитина та було травмовано 53 дитини), Полтавська (37 випадки ДТП, в котрих загинуло 3 дитини та було травмовано 43 дитини) та Івано-Франківська/Сумська/Одеська області (відповідно загинуло дітей в цих регіонах 1/3/0 дитини та було травмовано 28/29/27 дитини) [1].

Як свідчать статистичні дані, ДТП у населених пунктах чи регіонах, де впродовж 2022 року спостерігалось *найбільша кількість загиблих та/або травмованих*, є такі регіони, як м. Київ (1485 осіб, з яких 83 особи загинуло та 1644 отримали травми), Дніпропетровська (1454 осіб, з яких 158 осіб загинуло та 1721 отримали травми) та Львівська (1263 осіб, з яких 117 осіб загинуло та 1543 отримали травми) області. Аналогічна ж ситуація спостерігається відносно загиблих/травмованих таких учасників дорожнього руху, як *пішоходи* – відповідно Львівська обл., м. Київ та Дніпропетровська обл. [1]. Серед регіонів, в котрих впродовж 2022 року трапилися ДТП з *вини пішоходів*, є Львівська, Дніпропетровська та Вінницька і Одеська області [1].

Серед умов, які сприяють вчиненню необережних злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту, можна визначити наступні: 1) невикористання водієм і пасажиром пристосувань індивідуальної безпеки; 2) порушення нормативів робочого часу, що веде до додаткового психо-фізіологічного навантаження на водія; 3) віктимна поведінка пішоходів; 4) довготривалість експлуатації ТЗ; 5) технічні недоліки конструкції автотранспортних засобів, які ускладнюють управління ними; 6) неналежний контроль за станом ТЗ як з боку власників, так і з боку державної служби безпеки руху; 7) недоліки в діяльності державної служби БДР, а саме недобросовісне виконання службових обов'язків, укривтя злочинів від обліку, корупційні зловживання серед працівників; 8) недостатнє фінансування дорожнього господарства, що призводить до незадовільного стану автомобільних шляхів, доріг, порушення безпечних нормативів при їх прокладенні або ремонті та ін. [2, с. 154–155].

Заходи профілактики злочинів проти БДР та експлуатації транспорту мають також певну специфіку, які полягають у необхідності комплексного впливу на всі елементи системи «людина – дорога – транспорт». До таких заходів необхідно віднести наступні: 1) постійний контроль за додержанням правил БДР всіма учасниками руху; 2) своєчасне запобігання порушенням незлочинного характеру, які можуть перерости в злочини; 3) виховний і правовий вплив на водіїв, обслуговуючий персонал, населення; 4) вивчення та роз'яснення ПДД та інших нормативних актів з питань БДР; 5) підтримка

в належному стані доріг і дорожнього господарства, технічного стану транспортних засобів; 6) удосконалення діяльності державних органів безпеки руху тощо.

Висновки. Провівши аналіз статистичних даних, оперативних інтернет-повідомлень щодо особливостей експлуатації ТЗ під час війни, а також опрацювавши спеціальну літературу з піднятої проблеми можемо зробити наступні узагальнення.

1. В умовах запровадженого правового режиму воєнного стану кожному водієві потрібно добре знати основні вимоги, які ставляться законодавством щодо експлуатації ТЗ. Це стосується дотримання ПДР (надання переваги в русі автомобілям ЕМД, ДСНС, транспорту з гуманітарним вантажем, військовій техніці тощо), заборона експлуатації ТЗ під час дії комендантської години, проведення перевірок документів та огляду транспорту на блокпостах, утримання автомобіля в належному стані (обов'язкова наявність номерних знаків, чистота кузова, відсутність відеореєстраторів тощо).

Разом з тим, в цих умовах дозволено керування з простроченими документами на ТЗ, змінено порядок реєстрації та продажу автомобілів, передбачена можливість їх вилучення для потреб ЗСУ в разі систематичного порушення водієм ПДР, зокрема, за керування в стані алкогольного/наркотичного сп'яніння, паркування тощо.

2. Протягом введеного правового режиму воєнного стану не всі учасники в повній мірі виконують вимоги ПДР України. Але дисциплінований водій повинен їх сумлінно дотримуватися, не дивлячись на будь-які несприятливі обставини – у невизначених ситуаціях доцільно надавати дорогу; рухатися з невисокою швидкістю; триматися на відстані від спеціальної військової техніки; враховувати можливість існування небезпек на зруйнованій проїзній частині. При ДТП загальною рекомендацією є уникнення суперечок з учасниками дорожнього руху для ліквідації підстав щодо озброєного вирішення конфлікту на дорозі.

3. В період воєнного стану досить ймовірним є не тільки пошкодження ТЗ внаслідок ДТП, а й його пошкодження внаслідок ворожого обстрілу. До основних ушкоджень ТЗ в таких умовах можна віднести наступні: 1) деформація чи порушення цілісності даху автомобіля; 2) не закриваються двері кузова; 3) вигорання моторного відсіку; 4) фізично пошкоджений двигун; 5) пробито чи вибито скла вікон та кузова. Керувати ТЗ з такими несправностями заборонено, що теж може призвести до аварійної ситуації.

3. Для захисту автомобіля від злодіїв/мародерів потрібно вживати заходи, які можуть знизити ризик крадіжки автомобіля: 1) не закривати двері машини на замки; 2) не влаштовувати злодіям пасток; 3) цінні речі краще тримати окремо від транспортного засобу, щоб не втратити все одразу.

4. В умовах війни питання забезпечення захисту автомобіля від різного роду небезпек особливо актуальні. Для захисту автомобіля від небезпечних факторів вибухової хвилі його можна надійно сховати у підземному гаражі з міцним перекриттям; у наземному «глухому» гаражі; за бетонним або цегляним парканом; у металевому гаражі. Актуальною залишається проблема крадіжок ТЗ з місць стоянки.

Таким чином, врахування власниками та водіями транспортних засобів вищезазначених аспектів їх експлуатації в умовах запровадженого воєнного стану сприятиме безпечному та ефективному користуванню автомобілями на вулично-дорожній мережі, застосуванню їх для успішної евакуації (в разі необхідності) членів сім'ї, домашніх тварин, цінного майна тощо.

Проблемними питаннями, котрі потребують подальшого наукового дослідження, будуть логічним продовженням розробки піднятих в цій статті аспектів, можуть бути наступними: 1) особливості підготовки водіїв різних категорій ТЗ в умовах воєнного стану; 2) порядок реєстрації ТЗ військових підрозділів/територіальної оборони, специфіка їх маскування; 3) активізація освітньо-виховної роботи підрозділів ПП в галузі забезпечення БДР в закладах освіти та організаціях різного типу.

Список використаних джерел:

1. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2022 по 31.12.2022. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 29.04.2023).
2. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.
3. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року : Розпорядження Кабінет Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.05.2023).
4. Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року : Постанова Кабінету Міністрів від 21 грудня 2020 р. № 1287 (в редакції від 14.07.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
5. Про Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 (із змінами станом на 14.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.04.2023).
6. Основи керування автомобілем і безпека дорожнього руху: методика проведення занять з автомобільної підготовки : навч.-метод. посібн. для ВНЗ МВС України / Т.С. Вайда, В.П. Маковій, Н.В. Шахман. 2-е вид., розшир. та доповн. Харків: Харків юридичний, 2012. 516 с.
7. Вайда Т.С. Професійна етика водія та культура водіння. Методика проведення занять з «Автомобільної підготовки» : навчально-методичний посібник для викладачів та курсантів ВНЗ МВС України / Тарас Степанович Вайда. вид-ня друге, доповнене. Харків, ХНУВС, 2013. 264 с.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.47>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ МОЖЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ РУК ПІСЛЯ ВИКОРИСТАННЯ ФІЗИКО-ХІМІЧНИХ МЕТОДІВ ВИЯВЛЕННЯ СЛІДІВ

Венчагова Вероніка Миколаївна,

orcid.org/0000-0002-4262-4028

старша судова експертка сектору
дактилоскопічних досліджень
відділу криміналістичних видів досліджень
(Одеський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ
України, м. Одеса, Україна)

Дану статтю присвячено особливостям проведення комплексних дактилоскопічних, молекулярно-генетичних та біологічних досліджень слідів папілярних узорів (слідів пальців і долонних поверхонь рук, а також слідів ступень босих ніг) у лабораторних умовах після того, як для виявлення вказаних слідів застосовувався фізико-хімічний метод виявлення слідів за допомогою ефірів ціаноакрилової кислоти. У статті наведено результати проведеного експериментального дослідження для того, щоб досягнути мети: визначити речовину, яка б одночасно виступала в якості розчинника ціаноакрилату, вивільнюючи необхідні для дослідження складові речовини сліду, та не пошкоджувала клітинні елементи для подальшого молекулярно-генетичного дослідження виявлених слідів папілярних узорів. Також розглянуто питання впливу барвників, що використовуються для підфарбовування виявлених слідів з метою покращення їх контрастності. Розглянуто новітні винаходи у використанні вказаного методу виявлення слідів, а саме можливості використання дактилоскопічного ціаноакрилового люмінесцентного порошку Lumicyano™, який значно полегшує виявлення слідів папілярних узорів та подальшому проведенню молекулярно-генетичного дослідження виявлених слідів. Описано фізичні і хімічні властивості Lumicyano™, матеріали і методи, прилади та обладнання, які використовувались при проведенні ідентифікаційних досліджень з метою виявлення слідів папілярних узорів на наданих на дослідження об'єктах. Виділено етапи експериментальних досліджень, під час яких здійснювалась обробка об'єктів з ймовірним розташуванням слідів папілярних узорів на них, виявлення слідів папілярних узорів на наданих об'єктах дослідження, контрастування їх за необхідності, з метою подальшої їх фотофіксації на об'єкті дослідження або перекопіювання їх на дактилоскопічні плівки чи прозору липку стрічку. Порівняно ефективність використання ефірів ціаноакрилової кислота та Lumicyano™ як для виявлення слідів папілярних узорів на об'єктах з ймовірним розташуванням слідів на них, так і можливість подальшого відібрання зразків біологічного походження для проведення молекулярно-генетичних досліджень виявлених слідів папілярних узорів.

Ключові слова: криміналістика, сліди пальців рук, ціаноакрил, Lumicyano™, дактилоскопія, фізико-хімічні методи виявлення слідів, дактилоскопічна експертиза, судова експертиза, ціаноакрилові ефіри, молекулярно-генетичне дослідження, ціаноакрилова камера, ДНК-профіль, розчинник, димексид, сліди папілярних узорів, криміналістична техніка.

SOME ISSUES OF THE POSSIBILITY OF CONDUCTING MOLECULAR GENETIC RESEARCH OF HANDPRINTS AFTER THE USE OF PHYSICAL AND CHEMICAL METHODS OF TRACE DETECTION

Venchahova Veronika Mykolaivna,
Senior Forensic Expert of the
Fingerprinting Research Sector of the
Criminalistics Research Department
(Odesa Scientific Research Forensic Centre
of the Ministry of Internal Affairs of
Ukraine, Odesa, Ukraine)

This article is devoted to the peculiarities of conducting complex fingerprinting, molecular genetic and biological studies of papillary patterns (fingerprints and palm surfaces of hands, as well as bare feet) in the laboratory after the physicochemical method of detecting traces using cyanoacrylic acid esters was used to detect these traces. The article presents the results of the experimental study conducted to achieve the goal of identifying a substance that would simultaneously act as a solvent for cyanoacrylate, releasing the constituents of the trace necessary for the study, and not damage cellular elements for further molecular genetic study of the detected traces of papillary patterns. The article also considers the effect of dyes used to tint the detected traces in order to improve their contrast. The latest inventions in the use of this method of trace detection are considered, namely the possibility of using Lumicyano™ fingerprint cyanoacrylic luminescent powder, which greatly facilitates the detection of papillary traces and the subsequent molecular genetic study of the detected traces. The article describes the physical and chemical properties of Lumicyano™, materials and methods, instruments and equipment used in the identification studies to detect traces of papillary patterns on the objects provided for the study. The stages of experimental research during which the processing of objects with the probable location of traces of papillary patterns on them, detection of traces of papillary patterns on the provided objects of research, contrasting them, if necessary, with the aim of further photographic fixation on the object of research or copying them onto fingerprint films or transparent adhesive tape are highlighted. The effectiveness of using cyanoacrylic acid esters and Lumicyano™ both for detecting traces of papillary patterns on objects with a probable location of traces on them and the possibility of further sampling of samples of biological origin for molecular genetic studies of the detected traces of papillary patterns are compared.

Key words: forensics, fingerprints, cyanoacryl, Lumicyano™, fingerprinting, physical and chemical methods of trace detection, fingerprint examination, forensic examination, cyanoacrylic esters, molecular genetic research, cyanoacrylic camera, DNA profile, solvent, dimex, papillary patterns, forensic technology.

Рівень злочинності зростає незалежно від профілактичної роботи працівників органів внутрішніх справ з населенням, тому як рівень цієї роботи і досі є дуже низьким. Також серед факторів, які сприяють зростанню рівня злочинності, можна віднести те, що населення має доволі низький рівень соціального і матеріального забезпечення, недосконалу правоохоронну і судову системи, початок і продовження все понад року повномасштабних воєнних дій на території України тощо.

Судово-експертна діяльність значною мірою сприяє розкриттю кримінальних правопорушень під час досудового розслідування. Для підвищення ефективності роботи судових експертів, з чого витікає і підвищення рівню ефективності експертного забезпечення розслідування правопорушень, необхідно створювати і вдосконалювати

об'єктивну доказову базу для органів досудового розслідування. Це обумовлює необхідність використання комплексного підходу до дослідження об'єктів – носіїв слідової інформації (у нашому випадку – проведення за певних умов дактилоскопічного дослідження слідів папілярних узорів з можливістю подальшого відібрання зразків біологічного походження для проведення молекулярно-генетичного дослідження, який, як результат, являтиме собою встановлення генетичних ознак – ДНК-профілю.

Раніше окремим аспектам даної тематики присвячували свої праці такі вчені як В. К. Анциферова, А. М. Волинська, І. Г. Галдецька, В. О. Комаха, Н. Е. Кожухова, Г. Ф. Кривда, Є. Д. Лук'янчиков, Ю. М. Сиволап та інші не менш видатні вчені. Проте, незважаючи на великий обсяг наукових досліджень як вітчизняних так і іноземних вчених-науковців, питання проведення саме комплексних досліджень об'єктів – носіїв слідової інформації, зокрема, проведення дактилоскопічного дослідження з використанням ціаноакрилату та його похідних, та подальшого молекулярно-генетичного, потребує більш детального вивчення, емпіричних досліджень. Це обумовлено як важливістю цих досліджень для досудового розслідування, так і враховуючи особливості проведення таких досліджень. Саме вивчення можливості проведення даних комплексних досліджень є метою цієї статті.

Експерти-дактилоскопісти багатьох країн світу у сучасній практиці проведення дактилоскопічних досліджень, маючи на меті виявлення слідів папілярних узорів на наданих на дослідження об'єктах, використовують пари, або ефіри, ціаноакрилату (ціаноакрилат – основний компонент клейових композицій), який пригнічує реплікацію ДНК – тобто, є інгібітором для об'єктів біологічного походження. Згідно чинної Методики дактилоскопічної експертизи використання даного методу виявлення слідів папілярних узорів унеможливує подальше проведення молекулярно-генетичного дослідження [1, с. 84–86]. Сам ціаноакрилат розчинний у деяких органічних сполуках. Наприклад, в диметилсульфоксиді, і не розчинний у воді [2, с. 30–31].

Згідно ст. 69 Кримінального процесуального Кодексу України [3], а також іншим нормативно-правовим актам у сфері судово-експертної діяльності, експерт повинен отримати дозвіл від ініціатора проведення експертизи на повне або часткове знищення, зміну властивостей наданих на дослідження об'єктів. Або ініціатор повинен вказати, що забороняє використання руйнівних методів виявлення слідів, які передбачені методикою проведення судової експертизи за певною експертною спеціальністю. Тобто, можемо зробити висновок, що експерт повинен прийняти всі можливі заходи як для збереження самого об'єкта дослідження, так і слідової інформації на ньому, в тому числі, і для подальшого проведення молекулярно-генетичної експертизи.

Для експерта-біолога, після обробки слідів папілярних узорів ефірами ціаноакрилової кислоти, є усунення впливу вказаної речовини з метою максимального збереження клітинних елементів (багат шарового плоского зроговілого епітелію), які залишаються при контакті рук зі слідосприймаючою поверхнею [4, с. 185].

З метою перевірки можливості проведення молекулярно-генетичного дослідження слідів рук після обробки їх ціаноакрилатом, було проведено експеримент. Дане дослідження проводилось у Вінницькому НДЕКЦ МВС, «донорами» при цьому виступали експерти-дактилоскопісти, які залишили сліди своїх пальців та долонь рук на поверхнях полімерних пакетів чорного кольору.

Експеримент поділявся на етапи, першим з яких було надання контрасту слідам папілярних узорів, які були умисно залишені на поверхнях полімерних пакетів, а також виявлення латентних слідів на поверхнях даних пакетів, шляхом застосування фізико-хімічного методу, а саме виявлення слідів папілярних узорів зв допомогою ефірів ціаноакрилової кислоти. Ціаноакрилова камера

CN-315 (Україна), у яку поміщались об'єкти дослідження, була попередньо оброблена дезінфікуючим розчином з метою знищення чужорідної ДНК, після чого до камери поміщено полімерні пакети.

Далі, у фольговану ємність наливався рідкий ціаноакрилат, двері камери герметично були зачинені. Обробка тривала близько 40 хвилин при вологості 70% та температурі нагріву клею до 100°C Далі, неозброєним оком було видно білий наліт, який починав з'являтися на поверхні наданих на дослідження пакетів. Після чого полімерні пакети діставалися з ціаноакрилової камери та візуально оглядалися за допомогою криміналістичної лупи при різних нахилах щодо джерела світла. Під час візуального огляду було встановлено, що на поверхнях полімерних пакетів наявні сліди папілярних узорів у вигляді папілярних ліній білого кольору [1, с. 84–86].

На другому етапі експерименту обирались методи вилучення слідів рук з поверхні полімерних пакетів після їх обробки ціаноакрилатом, виділення ДНК, визначення кількості та якості виділеної ДНК та проведено інтерпретацію результатів дослідження.

Сліди рук після обробки вилучалися нитками стерильної марлевої серветки, змоченими бідистильованою та деіонізованою водою, якими робились змиви зі слідів рук; скальпелем зі стерильними змінними одноразовими лезами робили зіскрібки папілярних візерунків; також використовувались нитки стерильної марлевої серветки, які були змочені розчином диметилсульфоксиду (димексиду), якими також відбирались змиви з виявлених слідів рук. Всі відібрані зразки, незалежно від методу відібрання, були поміщені до пробірок типу «еппендорф».

Далі відбувалось виділення ДНК з вилучених слідів двома методами: за допомогою іонообмінної смоли Chelex 100 та за допомогою автоматизованого приладу AutoMate Express™ Instrument фірми Applied Biosystems (США) з використанням спеціального набору реагентів для автоматизованого виділення ДНК PrepFilter™ Express™ Forensic DNA Extraction Kit з відповідними рекомендованими протоколами [4, с. 186].

Кількісна та якісна оцінка виділеної ДНК здійснювалась методом полімеразної ланцюгової реакції – ПЛР у реальному часі з використанням стандартного набору реактивів (специфічного лише для ДНК людини) для проведення кількісного аналізу Quantifiler Human DNA Quantification Kit виробництва США відповідно до інструкції, наданої виробником реагентів [5].

Після тестування наданих об'єктів, отриманих за допомогою описаних вище методів, встановлено, що оптимальним методом під час роботи зі слідами рук, обробленими ціаноакрилатом, є проведення змивів за допомогою розчину димексиду з подальшою екстракцією набором реагентів PrepFiler™ [4, с. 186].

Третім етапом експерименту було визначення оптимальної концентрації розчину димексиду для отримання найбільш якісного ДНК-профілю.

Проводились змиви зі слідів рук, оброблених ціаноакрилатом, нитками стерильної марлевої серветки, змоченими розчинами димексиду різної концентрації (10%–90%) і нерозведеним димексидом, які поміщено до окремих пробірок типу «еппендорф». Відповідно до методичних рекомендацій проведено виділення ДНК, її кількісну та якісну оцінку.

Як свідчать результати дослідження, оптимальна концентрація розчину димексиду для отримання якісного, повного та збалансованого ДНК-профілю становить 10% [4 с. 188].

Завершальний, четвертий, етап експерименту, був присвячений визначенню проміжків часу від моменту проведення змивів до етапу виділення ДНК, потрібних для отримання максимально якісного, повного та збалансованого ДНК-профілю.

Після проведення змивів зі слідів рук, оброблених ціаноакрилатом, нитками стерильної марлевої серветки, змоченими у 10% розчині димексиду, перший об'єкт

виокремлювався відразу, а наступні поміщались до пробірок з відкритими кришками, після чого витримувались протягом 10 хв, 20 хв, 30 хв, 40 хв, 50 хв та 60 хв, після чого переходили до виділення ДНК, кількісної та якісної оцінки.

За результатами проведених досліджень можна зробити висновок, що для отримання якісного та повного ДНК-профілю після обробки слідів рук ціаноакрилатом потрібно проводити змиви безпосередньо з виявлених слідів рук на поверхні об'єкта – носія слідової інформації, за допомогою 10% розчину димексиду, з витримкою перед виділенням ДНК протягом 40 хв і використання набору для виділення PrepFiler™.

Тобто, підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку, що використання такого фізико-хімічного методу виявлення слідів папілярних узорів, як виявлення слідів за допомогою ефірів ціаноакрилової кислоти, дозволяє подальше відібрання зразків біологічного походження з метою проведення молекулярно-генетичної експертизи для встановлення ДНК-профілю, але за умови використання правильного методу відібрання зразків біологічного походження, використання певних реагентів та дотримання певних проміжків часу.

Дивлячись на зарубіжний досвід та досягнення у криміналістиці, в тому числі і в дактилоскопії, не можна не звернути увагу на більш вдосконалений «ціаноакриловий метод» - використання порошку Lumicyano™.

Як відомо, латентні сліди папілярних узорів, виявлені за допомогою ефірів ціаноакрилової кислоти, мають вигляд папілярних ліній білого кольору, часто вони є недостатньо контрастними та потребують підфарбовування, наприклад дактилоскопічним порошком або барвником. Згідно методичних рекомендацій [6, с. 30], більшість дактилоскопічних порошків негативно впливають на ефективність виділення ДНК, і, яка наслідок, на результати подальшого молекулярно-генетичного дослідження. Незважаючи на те, що найменший негативний вплив здійснював дактилоскопічний немагнітний порошок «Contrast Black». Хоча треба звертати увагу на те, що для дослідження були відібрані зразки з очікувано високою концентрацією ДНК (букальний епітелій), та в подальшому необхідно враховувати ймовірність негативного впливу дактилоскопічного немагнітного порошку «Contrast Black» на результати молекулярно-генетичного дослідження об'єктів з низькою та вкрай низькою концентрацією ДНК (наприклад, сліди папілярних узорів на наданих на дослідження об'єктах).

Крім пошкодження потенційної ДНК на об'єктах, може трапитись те, що під час контрастування виявлених слідів дактилоскопічним порошком, через адгезію до фону, може відбутися зафарбовування всієї поверхні або взагалі знищення виявлених слідів. Саме з цією метою було розроблено новий метод виявлення слідів папілярних узорів – люмінесцентний ціаноакрилат – Lumicyano™, який, згідно досліджень, дозволяє виявляти сліди папілярних узорів на поверхнях наданих на дослідження об'єктів зі «стандартними» налаштуваннями ціаноакрилової камери.

Lumicyano™ виявляє латентні сліди папілярних узорів з такою ж або кращою чутливістю і деталізацією малюнку контурів країв папілярних ліній ніж використовувався в даний час ціаноакрилат. По-друге, в люмінесцентному режимі спостерігається хороша чіткість гребенів папілярних ліній, помітні пори і відмінний контраст, навіть якщо Lumicyano™ іноді менш яскравий, ніж двоетапний процес – виявлення слідів папілярних узорів за допомогою ефірів ціаноакрилової кислоти з подальшим контрастуванням виявлених слідів дактилоскопічними порошками або барвниками (наприклад, Basic Yellow, Ардрокс, Родамін тощо). Крім того, при необхідності можна провести звичайне посилення. Але використання зазначених барвників є доволі проблематичним через те, що вони у своєму складі містять канцерогенні сполуки, метанол, інші органічні розчинники, які знищують ДНК у виявлених слідах папілярних узорів.

Також використання даних барвників може потребувати наявності великої кількості обладнання (витяжної шафи, нагрівальних приладів, які підтримують високу температуру). Після підфарбовування, для запобігання «злиття» кольорів сліду і фону, необхідно промивати об'єкти з виявленими слідами під проточною водою, що може привести до знищення частини сліду або цілком.

Таким чином, Lumicyano™ дозволяє уникнути етапу підсилення, який може бути шкідливим для подальших молекулярно-генетичних досліджень, особливо на шорстких або напівпористих поверхнях. Lumicyano™ у своєму складі містить низькомолекулярний фарбник флуорофор, який легко сублімується, і дозволяє в один крок виявити приховані сліди папілярних узорів за допомогою флуоресцентного випромінювання за стандартних умов вологості та температури випаровування (80% вологості, 120 °C). Флуоресценцію можна спостерігати як в ультрафіолетовому (315–340 нм), так і в видимому (450–550 нм) діапазонах, що забезпечує хорошу сумісність з оптичними та освітлювальними приладами, який є на озброєнні у більшості поліцейських підрозділів [7, с. 105].

Як свідчать дослідження цього методу, під час його розробки, випробування проводились як у лабораторних умовах з навмисно залишеними слідами, так і в так званих, «польових» умовах, тобто на об'єктах, вилучених з місць події під час огляду, з очікуваною наявністю слідів папілярних узорів різної давності виникнення, на різноманітних за своєю рельєфністю та поглинаючими можливостями поверхнях. Окрім предметних лабораторних скелець, які були використані одразу після діставання з упаковки, універсальність Lumicyano™ випробувалась на наступних поверхнях: непористі поверхні: чорні поліетиленові пакети для сміття, харчові плівки для холодильника та мікрохвильової печі, сухі жерстяні банки з під газованого напою Coca-Cola; напівпористі поверхні: фотопапір для принтера DS80, пачки сигарет «Камелія», поштові листівки.

Під час лабораторного етапу дослідження, учасники вимили та висушили руки, після чого 20 хвилин не торкались до жодних предметів. Далі учасники рівномірно розподіляли виділення між долонями шляхом їх тертя між собою, а після цього торкались предметних скелець. Також висушеними руками торкались шкіри обличчя та крил носа, після чого також переносили потожирові виділення на предметні скельця. Дані зразки поміщались поруч один з іншим та зберігались у витяжній шафі.

Далі відбувалось порівняння стандартного методу окурювання парами ціаноакрилових ефірів та використання Lumicyano™. Lumicyano виробляється компанією Crime Scene Technology (Франція). Ця червона рідина на 99% складається з ціаноакрилату і на 1% з фтороформу. Ціаноблум (низької в'язкості), придбаний у Foster + Freeman, з подальшим покращенням. Ціаноакрилова камера має стандартні налаштування згідно з ISO 17025: максимальна вологість 80% і температура випаровування 120°C [8, 9].

Обробка відбувалась наступним чином: кожний слід на предметному скельці умовно ділили на ліву і праву частину, при чому ліву частину обробляли ціаноакрилом, праву частину – Lumicyano™, поміщали до ціаноакрилової камери та 20 хвилин там витримували. Після обробки частини слідів, оброблені ціаноакрилом, підфарбовували барвником Basic Yellow, та фотографували зразки за допомогою фотоапаратів з використанням світлофільтрів у світлі ультрафіолетової лампи.

Сліди пальців рук, отримані за допомогою Lumicyano™, були досліджені під УФ-освітленням за допомогою цифрової оптичної мікроскопії з метою отримання збільшених флуоресцентних зображень гребенів. Спостерігався чудовий контраст з ідеальним сумісним осадженням флуоресцентного барвника і полімеру ціаноакрилату, що

забезпечує адекватне співвідношення сигнал/шум (на відміну від того, що зазвичай спостерігається при обробці після фарбування з використанням флуоресцентних барвників у розчинах). Кожна папілярна лінія у сліді є флуоресцентною, що свідчить про тісний зв'язок між полімером і флуорофором. Ця сильна спорідненість між полімером і флуорофором призводить до сильної селективності осадження флуорофора, яке може відбуватися скрізь, де присутній полімер, і тільки на полімері. Також спостерігалась краща «виявляюча» здатність Lumiscuano™ порівняно зі звичайним ціаноакрилом на різних поверхнях зі слідами різної давнини. На відміну від ціаноакрилу, Lumiscuano™ дозволяє робити флуоресцентні зображення безпосередньо, без будь-якого додаткового етапу фарбування.

На непористих поверхнях, таких як білі поліетиленові пакети і харчові плівки, часто потрібен додатковий етап при використанні звичайного ціаноакрилового методу. Справа в тому, що на таких поверхнях виявлені сліди папілярних узорів, швидше за все, змиваються при змиванні барвника або стираються пензликом при нанесенні дактилоскопічного порошку. Але коли Lumiscuano™ досить добре прореагував на латентні сліди папілярних узорів, флуоресценція є достатньо високою, щоб уникнути фарбування і забезпечити достатній контраст.

Таким чином, дослідження показало, що Lumiscuano™ є одностадійним флуоресцентним ціаноакрилатом, здатним виявляти латентні сліди папілярних узорів на різних поверхнях. Його набагато легше використовувати в криміналістичній лабораторії тому, що він був розроблений для використання в стандартних умовах ціаноакрилової камери (120 8С, 80% вологості). Це означає, що можна уникнути проблем зі здоров'ям і безпекою, пов'язаних з нагріванням ціаноакрилату при високих температурах, і що не потрібно модифікувати камеру для випаровування. Таким чином, більшість криміналістичних і судово-медичних лабораторій можуть використовувати Lumiscuano™ без будь-якої модифікації свого обладнання або додаткових витрат.

Детальний порівняльний аналіз показує, що Lumiscuano™ дозволяє виявляти латентні сліди папілярних узорів з еквівалентною або кращою якістю порівняно зі звичайним, нефлуоресцентним, ціаноакрилатом (дослідження при білому світлі). Люмінесцентний сигнал, який забезпечує Lumiscuano™, дозволяє легко отримувати флуоресцентні сліди з хорошим контрастом; сигнал іноді менш інтенсивний, ніж той, що забезпечується двоступеневим процесом (окурювання парами ціаноакрилату з подальшим посиленням флуоресцентним барвником Basic Yellow). Тим не менш, в такому випадку процес Lumiscuano™ забезпечує краще співвідношення сигнал/шум, а цифрова обробка, включаючи нові криміналістичні освітлювальні прилади, може покращити Lumiscuano™. Крім того, це дослідження показало, що можливе подальше вдосконалення за допомогою флуоресцентного барвника [7, с. 108–112].

Таким чином, Lumiscuano™ є новим інструментом для криміналістів, який дозволяє виявляти латентні сліди папілярних узорів за один крок на різних поверхнях, і який може бути використаний у звичайній двоетапній послідовності, якщо це необхідно.

Список використаних джерел:

1. Методика дактилоскопічної експертизи. Експертна спеціальність 4.6 «Дактилоскопічні дослідження» / укл. Жолтанська І.І., Кузнєцов В.А., Щавелев А.В. та ін. К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2014. 119 с.
2. Справочник по клеям / Айрапетян Л.Х., Заика В.Д., Яищина Л.А. Л. : Химия, 1980. – 304 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.09.2022).

4. Куслій Ю.Ю., Бачара Д.Я. Можливість проведення молекулярно-генетичного дослідження слідів рук після їх обробки ціанокрилатом / Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / голов. ред. В.В. Черней. ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. К. : ПК «Типографія від «А» до «Я», 2017. № 1 (25). 222 с.
5. Костильова О.А., Повх А.С. Визначення кількості та якості виділеної ДНК : метод. реком. К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2013. 17 с.
6. Вплив сучасних дактилоскопічних порошків на молекулярно-генетичне дослідження: методичні рекомендації / уклад. Аббасов Р.Г., Повх А.С., Марійко В.В., Паламарчук І.В., Сандалович Б.О., Щавелев А.В., Димитрова Ю.В. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2022. 31 с.
7. C. Prete, L. Galmiche, Fifons-Gwladys Q., C. Allain, N. Thiburce, T. Colar, Lumicyano^{TM}: A new fluorescent cyanoacrylate for a one-step luminescent latent fingerprint development, *Forensic Sci. Int.* 233 (2013) 104-112.
8. M. Paine, H.L. Bandey. S.M. Bleay, H. Wilson, The effect of relative humidity on the effectiveness of the cyanoacrylate fuming process for fingerprint development and on the microstructure of the developed marks, *Forensic Sci. Int.* 212 (2011) 130-142.
9. C. Champod, C. Lennard, P. Margot, M. Stoilovic, *Fingerprints and Other Ridge Skin Impression*, CRC Press LLC, FL, 2004, pp. 198-145.

УДК 340.65:340.66:343.132:343.14:343.983.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.48>

МЕДИЧНЕ ОСВІДУВАННЯ ЯК СПОСІБ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Дульський Олександр Леонідович,
доктор філософії (з права),
заслужений юрист України,
докторант
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

Наукова стаття розкриває проблематику медичного освідування як способу збирання доказів під час досудового розслідування, його кримінальних процесуальних та криміналістичних аспектів. У роботі звернено увагу на процесуальні норми, у яких передбачено проведення медичного освідування як слідчої (розшукової) дії під час досудового розслідування у формі дізнання. Наголошено та тому, що результат медичного освідування є доказом за результатом розслідування кримінальних проступків і тільки як виняток – під час розслідування злочинів.

Метою наукової статті є визначення кримінальних процесуальних та криміналістичних аспектів медичного освідування як способу збирання доказів під час досудового розслідування.

Аргументовано, що медичне освідування, як спосіб збирання доказів, аналогічне обстеженню особи на стан сп'яніння (алкогольне; наркотичне; перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; інше сп'яніння). Доведено, що медичне освідування є відмінною процесуальною дією від освідування, що передбачене у ст. 241 Кримінального процесуального кодексу України.

Проаналізованими 90 судовими рішеннями за ст. 286-1 Кримінального кодексу України було встановлено декілька способів збирання доказів, серед яких і медичне освідування, із застосуванням засобів криміналістичної тактики, що полягали в отриманні доказів уповноваженими суб'єктами про перебування особи у стані алкогольного сп'яніння.

Розглянуто і рішення Верховного Суду, в яких наголошено, що встановлювати факт перебування особи в момент вчинення злочину у стані алкогольного чи іншого сп'яніння потрібно шляхом дослідження всієї сукупності доказів, а не виключно результатами медичного огляду. Запропоновано передбачити окрему статтю за № 241-1 у Кримінальному процесуальному кодексі України під назвою «Медичне освідування» із визначенням загального порядку його проведення та вичерпного кола суб'єктів на його проведення. Висвітлено і криміналістичні особливості використання висновку медичного освідування як під час конкретної процесуальної дії, так і загалом під час розслідування.

Ключові слова: обстеження, стан сп'яніння, медичний висновок, дізнавач, слідчий, кримінальний проступок, злочин.

MEDICAL EXAMINATION AS A METHOD OF COLLECTING OF PROOFS DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION: CRIMINAL PROCEDURAL AND FORENSIC ASPECTS

Dulskiy Oleksandr Leonidovych,
PhD of Law, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctoral Student
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

In the scientific article, the author reveals the problems of medical examination as a way of collecting of proofs during pre-trial investigation, its criminal procedural and forensic aspects. Attention has been drawn to the procedural norms that provide for the conduct of a medical examination as an investigative (search) action during a pre-trial investigation in the form of an inquiry. It was also emphasized that the result of the medical examination is evidence for the result of the investigation of criminal misdemeanors and only as an exception - during the investigation of crimes.

The purpose of the scientific article is to determine the criminal procedural and forensic aspects of the medical examination as a way of collecting evidence during the pre-trial investigation.

It is argued that a medical examination as a method of collecting of proofs is similar to an examination of a person for intoxication (alcohol; narcotic; being under the influence of drugs that reduce attention and reaction speed; other intoxication). It has been proven that the medical examination is a different procedural action from the examination provided for in Article 241 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The analyzed 90 court decisions under Article 286-1 of the Criminal Code of Ukraine, several methods of collecting of proofs were established, including a medical examination, with the use of forensic tactics, which consisted in obtaining evidence by authorized subjects about the presence of a person in a state under the influence of alcohol.

The decision of the Supreme Court was also considered, in which it was emphasized that establishing the fact that a person was in a state of drunkenness or other intoxication at the time of committing a crime is required by examining the totality of all proofs, and not only by the results of a medical examination. It is proposed to provide a separate article under No. 241-1 in the Criminal Procedure Code of Ukraine entitled "Medical examination" with the definition of the general procedure for its conduct and the exhaustive range of subjects for its conduct. The forensic features of using the conclusion of the medical examination both during a specific procedural action and in general during the investigation are highlighted.

Key words: examination, drunkenness, medical report, inquirer, investigator, criminal misdemeanor, crime.

Постановка проблеми. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року було внесено зміни до деяких законодавчих актів, в тому числі і до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (КПК України), яким було запущено механізм проведення досудового розслідування у формі дізнання, який фактично запрацював з 1 липня 2020 року, коли закон набрав чинності. Саме в цій формі відбувається розслідування кримінальних проступків.

Вказаний нормативно-правовий акт передбачив внесення до КПК України нових слідчих (розшукових) дій. Серед усіх запроваджених процесуальних дій, досі неузгодженою є медичне освідчування, адже визнання її результатів процесуальним

джерелом доказів можливе лише за загальним порядком під час розслідування кримінальних проступків. Щодо злочинів наявна виняткова процедура, яка є спірною, адже вона не може бути застосована під час розслідування злочину, передбаченого ст. 286-1 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року (КК України) «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння» за умов першопочаткової очевидності фактів, які свідчать про кваліфікацію такого діяння, як злочин, а не інший кримінальний проступок.

Аналіз досліджень даної проблеми. Окремі аспекти медичного освідування досліджували в роботах такі вчені: Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, Ю. В. Гуцуляк, О. А. Лучко, В. М. Тертишник, М. С. Цуцкірідзе, С. С. Чернявський та інші. Водночас, ще не було висвітлено проблемних питань та не запропоновано шляхи їх вирішення щодо використання результатів медичного освідування під час розслідування злочинів. Окрім цього, не було розглянуто і криміналістичний аспект проведення цієї процесуальної дії під час досудового розслідування.

Метою статті є визначення кримінальних процесуальних та криміналістичних аспектів медичного освідування як способу збирання доказів під час досудового розслідування.

Основний зміст. У ст. 300 КПК України зазначено, що під час досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється, зокрема, проводити медичне освідування, в тому числі і до внесення відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Про це окремо наголошено і у ч. 3 ст. 214 КПК України. Окрім цього, у ст. 298-1 КПК України передбачено, що результати медичного освідування є процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, окрім визначених статтею 84 КПК України [1].

Слід звернути увагу, що законодавець відніс цю процесуальну дію до категорії слідчих (розшукових) дій, про що свідчить назва ст. 300 КПК України «Слідчі (розшукові) дії під час досудового розслідування кримінальних проступків», проте, як впливає із змісту, зокрема, цієї статті КПК України, вона проводиться лише під час розслідування кримінальних проступків. Водночас, як виняток результати медичного освідування можуть бути використані як процесуальні джерела доказів у кримінальному провадженні щодо злочину лише на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора (абз. 2 ч. 1 ст. 298-1 КПК України) [1]. За яких саме умов прокурор може звернутися з клопотанням до слідчого судді про використання результатів медичного освідування як доказів у кримінальному провадженні щодо злочину, КПК України не передбачає. З цього приводу слушно висловився В. М. Тертишник, який зауважив, що приписи абз. 2 ч. 1 ст. 298-1 КПК України не відповідають конституційному концепту допустимості доказів, викладеному у ст. 62 Конституції України. Після чого додав, що отримані законним шляхом докази є доказами незалежно від наявності чи відсутності ухвали слідчого судді щодо дозволу на їх використання як доказів. Положення процесуального закону лише тоді мають цінність і варті до виконання, коли спрямовуються на виконання завдань кримінального провадження, створюючи належну і достатню систему стримувань і противаг проти можливих помилок чи зловживань, а не породжуючи форму заради самої форми, яка уже сама несе в собі можливість довільного розсуду (дозволити чи не дозволити) та окрім надлишкової бюрократії створює додаткові корупційні ризики. Тому, питання про допустимість тих чи інших доказових матеріалів як доказів має вирішувати суд в змагальному судовому процесі [2, с. 661]. Як показує практика, умовою, яка виступає у кримінальному провадженні щодо визнання результатів медичного освідування

доказом за фактом вчинення злочину, є встановлення обставин, під час розслідування діяння у формі дізнання, які свідчать про перекваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення з кримінального проступку на злочин (наприклад, ухвала слідчого судді Деснянського районного суду м. Києва у справі за № 754/13572/20 від 23 жовтня 2020 року [3]).

Аналіз положень КПК України свідчить про те, що у ньому відсутня дефініція процесуальної дії «медичне освідування» та не передбачено порядок його проведення, приміром, як інших слідчих (розшукових) дій, що регламентовані у главі 20 КПК України. Це спричиняє неоднозначне трактування науковцями і практиками цієї процесуальної дії. Наприклад, на думку О. М. Дуфенюк і А. І. Кунтія, медичне освідування на стан сп'яніння і слідча (розшукова) дія освідування є тотожними поняттями. Вони пропонують внести зміни у ст. 241 КПК України у контексті надання повноважень слідчому, прокурору і суду здійснювати освідування з виявлення наявності чи відсутності стану сп'яніння у особи, що підлягає освідуванню [4, с. 303].

На думку інших вчених та практиків, яку ми підтримуємо, медичне освідування та освідування (ст. 241 КПК України) є різними процесуальними діями. Це можна пояснити на прикладі, коли у разі вчинення особою кримінального проступку, пов'язаного з порушенням безпеки руху й експлуатації транспорту, та злочину, передбаченого ст. 286-1 КК України, в обов'язковому порядку здійснюють перевірку особи на стан сп'яніння [5, с. 133]. Переважна більшість науковців та практиків схиляються до того, що перевірка особи на стан сп'яніння полягає у проведенні медичного освідування, що регулюється постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) за № 1103 «Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду» від 17 грудня 2008 року та спільним наказом Міністерства внутрішніх справ (МВС) та Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України за № 1452/735 «Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції» від 9 листопада 2015 року, та визначають такі види сп'яніння: 1) алкогольне, 2) наркотичне, 3) перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, 4) інше сп'яніння [6]. Зважаючи на це, варто погодитись із О.А. Лучком, що застосоване в КПК України поняття «медичне освідування» тотожне поняттю «обстеження на стан сп'яніння» [7, с. 203]. Тому це і є медичним освідуванням, адже освідування, що передбачене у ст. 241 КПК України, полягає у освідуванні підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, в якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу [1].

Також слушно наголосити, що у ч. 3 ст. 214 КПК України передбачено проведення медичного освідування до внесення відомостей до ЄРДР лише щодо кримінальних проступків. Водночас, якщо, наприклад, звернути увагу на санкцію ст. 286-1 КК України, то вона свідчить, що таке кримінальне правопорушення є злочином, і як наслідок, уповноважені особи зобов'язані провести огляд на стан сп'яніння і трапляється достатня кількість випадків, коли слідчий його проводить до внесення відомостей в ЄРДР (за відсутності у підрозділі іншого слідчого, що перебуває у іншій слідчо-оперативній групі та який оперативно може внести інформацію до ЄРДР, а внесення відомостей самостійно до ЄРДР є недоцільним, адже значна частина часу витрачається на прибуття до відділення (відділу, управління) поліції (як правило трапляється

у сільській місцевості) тощо). Проте, виходячи з положень КПК України, у такому випадку результат медичного освідування, який отриманий до внесення відомостей в ЄРДР, не є процесуальним джерелом доказів. Фактично такий висновок і не є процесуальним джерелом доказів, навіть, після внесення відомостей в ЄРДР, адже медичне освідування не є процесуальною дією під час досудового слідства, тому і не може формувати процесуальні джерела доказів щодо злочинів.

Проаналізувавши 300 судових рішень за ст. 286-1 КК України різних судових інстанцій [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14], було встановлено, що на сьогодні є декілька способів, із застосуванням засобів криміналістичної тактики, врегулювання вищенаведеного питання, які ґрунтуються на практичному досвіді окремих уповноважених осіб, які:

1) намагаються одразу вносити відомості до ЄРДР та проводити судово-медичну експертизу щодо визначення стану сп'яніння особи;

2) попередньо, до внесення відомостей до ЄРДР, проводять медичний огляд у закладах охорони здоров'я, лікарі яких надають висновок медичного огляду, а після внесення відомостей до ЄРДР проводять судово-медичну експертизу щодо визначення стану сп'яніння особи;

3) попередньо, до внесення відомостей до ЄРДР, проводять медичний огляд на місці за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ та Держспоживстандартом (наприклад, газоаналізатор «Drager»), залучаючи двох свідків, або використовуючи спеціальні технічні засоби для ведення відеофіксації цієї процедури, складаючи відповідний акт;

4) попередньо, до внесення відомостей до ЄРДР, проводять медичний огляд на місці за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ та Держспоживстандартом, залучаючи двох свідків, або використовуючи спеціальні технічні засоби для ведення відеофіксації цієї процедури, після чого проводять судово-медичну експертизу щодо визначення стану сп'яніння особи;

5) як до внесення відомостей, так і після їх внесення до ЄРДР проводять медичний огляд візуально на місці, складаючи акт медичного огляду, після чого у закладі охорони здоров'я, залучаючи лікаря, який за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ та Держспоживстандартом, оглядає правопорушника, отримують медичний висновок;

6) як до внесення відомостей, так і після їх внесення до ЄРДР проводять медичний огляд у закладах охорони здоров'я, залучаючи лікаря, який надає медичний висновок, після чого уповноважені працівники правоохоронних органів складають акт медичного огляду, відсилаючись на результати медичного огляду;

7) як до внесення відомостей, так і після їх внесення до ЄРДР проводять медичний огляд у закладах охорони здоров'я, залучаючи лікаря, який надає медичний висновок.

Слід зазначити, що у переважній більшості проаналізованих судових рішень вищенаведені способи збирання слідової інформації (отримання акту медичного огляду, що складений уповноваженою особою, а інколи і працівником поліції патрульної служби; висновок медичного огляду, що складений лікарем закладу охорони здоров'я чи фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту, що пройшов спеціальну підготовку; висновок судово-медичної експертизи щодо визначення стану сп'яніння особи) суди визнають процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні.

Водночас, не можемо погодитись із окремими вищевикладеними способами збирання слідової інформації (за № 3, 5, 6, 7) із застосуванням засобів криміналістичної тактики під час розслідування злочинів (зокрема, передбаченого ст. 286-1 КК України), що пов'язані із проведенням медичного освідування. Адже, відповідно до ч. 3 ст. 214, 298-1, 300 КПК України медичне освідування проводиться як до внесення відомостей

до ЄРДР, так і після, але лише під час проведення дізнання (тобто за фактом вчинення кримінального проступку), і результати такого освідування є процесуальними джерелами доказів в розумінні ст. 84 КПК України. Водночас, у КПК України не передбачено положень, які дозволяють провести медичне освідування як до, так і після внесення відомостей до ЄРДР за фактом вчинення злочину (тобто під час проведення досудового слідства), тому його результати не можуть бути процесуальними джерелами доказів.

Зважаючи на вищевикладені положення, слушно зупинитися і на наступних положеннях Верховного Суду України, які відображені у його постановах щодо врегулювання розглядуваного питання:

– суд повинен встановлювати факт перебування особи в момент вчинення злочину у стані алкогольного чи іншого сп'яніння шляхом дослідження всієї сукупності доказів, а не виключно результатами медичного огляду [15];

– Постанова КМУ № 1103 «Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду» та спільний наказ МВС і МОЗ України за № 1452/735 «Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції», прийняті відповідно до ст. 266 Кодексу України про адміністративні правопорушення, Законів України «Про Національну поліцію», «Про дорожній рух» та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними». Тому, ці відомчі правові акти не регулюють питання доказування в кримінальному провадженні та не виключають можливість встановлення судом факту перебування особи в момент вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, у стані алкогольного чи іншого сп'яніння шляхом дослідження всієї сукупності доказів, а не виключно результатами відповідного огляду [16];

– норми кримінального процесуального законодавства не передбачають необхідності доведення факту перебування особи у стані алкогольного сп'яніння якимось певним видом доказів. Обставини, за яких особа могла перебувати у стані сп'яніння, підлягають доказуванню й оцінці, виходячи із положень ст. ст. 84, 92, 94 КПК України, шляхом дослідження і оцінки всієї сукупності доказів, зокрема, і показань свідків, з огляду на що визнання висновку експерта недопустимим доказом в конкретному провадженні не є процесуальною перешкодою до визначення ознак стану алкогольного сп'яніння у разі встановлення цієї обставини за результатами оцінки всієї сукупності доказів щодо встановлення такого стану [17].

З метою уникнення такої практичної різнобічності та правової неврегульованості розглядуваного питання пропонуємо передбачити в КПК України окрему статтю, яка б визначила дефініцію процесуальної дії «медичне освідування», перелік суб'єктів, які уповноважені її проводити, та загальний порядок її проведення з поширенням дозволу на її проведення і під час досудового слідства, включаючи і до внесення відомостей до ЄРДР.

Водночас, із запровадженням згаданого положення у КПК України потрібно прописати і детальний механізм проведення медичного освідування. Вважаємо за доцільне внести відповідні зміни і у Постанову КМУ №1103 «Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого

огляду» та спільний наказ МВС і МОЗ України за № 1452/735 «Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції». В таких відомчих правових актах потрібно чітко передбачити порядок проведення огляду на стан сп'яніння (медичного освідування) і під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, а не лише адміністративних.

Слушно звернути увагу під час дослідження тематики і з точки зору криміналістичного забезпечення, де центральне місце посідає тактичний елемент, зміст якого полягає у розробленні наукових засад і криміналістичних рекомендацій застосування тактико-криміналістичних засобів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій) [18, с. 357]. Наразі, можемо говорити лише про тактику проведення медичного освідування під час розслідування кримінальних проступків, адже лише тоді вони стають процесуальними джерелами доказів за загальним порядком.

Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України стан алкогольного, наркотичного сп'яніння або сп'яніння, що викликане за допомогою інших одурманюючих засобів, є обставиною, яка обтяжує покарання, яку теж потрібно встановити дізнавачу, прокурору під час доказування [1].

Слушно зауважити, що висновки медичного освідування допомагають під час проведення інших процесуальних дій. Наприклад, пред'явлення такого висновку чи його частини в процесі допиту підозрюваного може допомогти дізнавачу, прокурору встановити об'єктивну істину у справі чи навіть почути зізнання підозрюваного. Такі висновки допомагають уповноваженим суб'єктам і під час моделювання обставин вчинення кримінального правопорушення і може пояснити певні, не логічні на перший погляд, дії підозрюваного в момент вчинення ним кримінального проступку, що впливає на формування загального плану розслідування, особливо за умови обрання підозрюваним тактики: використовуючи право не свідчити проти себе. Таке маневрування вказаними висновками у справі з метою здобути та зафіксувати більше слідової інформації називається тактикою використання спеціальних знань [19, с. 168].

Що ж до розслідування злочинів, то на сьогодні, як свідчать вищевикладені судові рішення за ст. 286-1 КК України, уповноважені особи намагаються деякими способами встановити стан сп'яніння особи. Наприклад, якщо брати алкогольне сп'яніння, то у переважній більшості вони проводять медичне освідування на місці за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ та Держспоживстандартом (наприклад, газоаналізатор «Drager»), чи у закладі охорони здоров'я. Водночас, результат його проведення не є джерелом доказів відповідно до положень КПК України, тому, після внесення відомостей до ЄРДР одразу проводять судово-медичну експертизу, висновок якої відповідно до ст. 84 КПК України є процесуальним джерелом доказів.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що кримінальний процесуальний порядок проведення медичного освідування ще не є достатньо розробленим. Тому, з метою уникнення такої практичної різнобічності та правової неврегульованості розглядуваного питання пропонуємо передбачити в Кримінальному процесуальному кодексі України нову статтю за № 241-1 «Медичне освідування», яка включатиме такі частини:

«1. Дізнавач, слідчий, прокурор здійснює медичне освідування осіб, що можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення, або інших учасників події з метою визначення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

2. За фактом вчинення кримінального проступку – медичне освідування може проводитись на місці дізнавачем, слідчим, прокурором за участі двох понятих, або з безперервним відеофіксуванням, або у спосіб, що передбачений за фактом вчинення злочину. За фактом вчинення злочину – медичне освідування проводиться у закладі охорони здоров'я лікарем (у сільській місцевості за відсутності лікаря – фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту, який пройшов спеціальну підготовку).

3. Перед початком проведення медичного освідування особі пропонується добровільно пройти медичне освідування на місці, а у разі відмови або незгоди з результатами такого огляду - їй пропонується добровільно пройти медичне освідування у закладі охорони здоров'я. Якщо особа відмовляється проходити медичне освідування добровільно на місці, у закладі охорони здоров'я, або якщо за зовнішніми ознаками помітно, що особа не усвідомлює значення своїх дій в цей момент, – медичне освідування здійснюється примусово на підставі постанови прокурора із доставленням до закладу охорони здоров'я та із застосуванням безперервного відеозапису.

При медичному освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я. Застосування примусу допускається лише у межах, необхідних для досягнення мети такого освідування.

4. Про проведення медичного освідування складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу, копія якого надається особі, освідування якої здійснювалося».

Також доцільно внести зміни і до ч. 3 ст. 214 КПК України та після слів «У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події...», викласти в такій редакції: «може бути проведений огляд місця події та медичне освідування (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду та медичного освідування)». Також виключити п. 2 ч. 3 ст. 214 КПК України «2) проведено медичне освідування» і відповідно пункт 3 змінити на пункт 2, а пункт 4 на пункт 3 частини 3 згаданої статті. Окрім цього, слід вилучити із ч. 2 ст. 298-4 КПК України словосполучення «медичне освідування», адже гарантування законного проведення запропонованої в новій редакції «слідчої (розшукової) дії» відбувається за постанови прокурора у разі відмови особи від її проведення чи у випадку не усвідомлення своїх дій в цей момент.

Тому, кримінальний процесуальний аспект цієї процесуальної дії полягає у визначенні чіткого механізму її проведення та окреслення вичерпної кількості суб'єктів на її проведення. Криміналістичний аспект медичного освідування виявляється у тому, що його результати уповноважені особи можуть використати під час проведення інших процесуальних дій (наприклад, під час допиту), а також допомагають моделювати обставини, за яких було вчинене кримінальне правопорушення (в тому числі утворення слідової його картини).

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 17-те, доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2020. 1088 с.
3. Рішення Деснянського районного суду міста Києва від 23 жовт. 2020 р., судова справа № 754/13572/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92405830>.
4. Дуфенюк О.М., Кунтій А.І. Правова регламентація проведення освідування: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. № 4. С. 298–306. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2015_4_33.

5. Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рек. / С.С. Чернявський, М.С. Цуцкірідзе, Р.М. Дударець та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/zakon_ukr/metod_rek/metod_prostupky_1811201.pdf.

6. Інструкція про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції: наказ МВС України, МОЗ України від 9 листоп. 2015 р. № 1452/735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15>.

7. Лучко О.А. Проблемні питання освідування у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. № 2. 2020. С. 202–204. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35560/1/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%9D%D0%86%20%D0%9F%D0%98%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9E%D0%A1%D0%92%D0%86%D0%94%D0%A3%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF.pdf>.

8. Рішення Срібнянського районного суду Чернігівської області від 17 трав. 2023 р., судова справа № 746/113/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110944046>.

9. Рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 18 трав. 2023 р., судова справа № 728/1319/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110966136>.

10. Рішення Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 19 трав. 2023 р., судова справа № 383/1269/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110977643>.

11. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 31 трав. 2023 р., судова справа № 686/13390/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111282798>.

12. Рішення Ленінського районного суду міста Кіровограда від 2 черв. 2023 р., судова справа № 405/5144/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111268837>.

13. Рішення Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 7 черв. 2023 р., судова справа № 576/1555/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111357298>.

14. Рішення Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 26 лип. 2021 р., судова справа № 199/4264/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98534286>.

15. Рішення Верховного суду від 3 груд. 2019 р., судова справа № 571/1436/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86505790>.

16. Рішення Верховного суду від 15 берез. 2018 р., судова справа № 372/2291/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/72850786>.

17. Для встановлення факту сп'яніння висновок експерта не обов'язковий. *Закон і бізнес*. 2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/150412.html>.

18. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.

19. Гвоздюк В.В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини: дис. ... д-ра філос. : 081. Київ, 2021. 294 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19896/5/dysert_hvozdiuk.pdf.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.49>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІД ЧАС ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Цехан Дмитро Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри криміналістики
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)
orcid.org/0000-0001-6503-6985

Коропатов Олег Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Одеса, Україна)
orcid.org/0000-0001-6027-3391

Рівень правопорядку і законності в державі та суспільстві певною мірою залежить від ефективності виконання працівниками Національної поліції України завдань, що на них покладені державою.

Важливою гарантією належного виконання працівниками поліції своїх службово-трудових обов'язків є інститут юридичної відповідальності, зокрема дисциплінарної.

Взагалі, дисциплінарна відповідальність - це один з видів юридичної відповідальності й одна з правових форм впливу, що виражаються в застосуванні роботодавцем, який наділений дисциплінарною владою, дисциплінарних санкцій до працівника, який вчинив дисциплінарний проступок [1, с. 79].

Враховуючи тематику нашої статті, дисциплінарна відповідальність поліцейських - це, особливий вид юридичної відповідальності, який передбачає застосування до поліцейських санкцій негативного дисциплінарного характеру за вчинення ними дій, що суперечать нормам чинного законодавства.

Дисциплінарна відповідальність настає також за бездіяльність поліцейського, тобто не вчинення ним дій, які він має здійснити відповідно до норм діючих нормативно-правових актів.

Дисциплінарна відповідальність працівників Національної поліції України характеризується тим, що: 1) поліцейські є носіями спеціальної дисциплінарної відповідальності; 2) зміст дисциплінарного правопорушення поліцейських є ширшим, ніж у загальних суб'єктів права; 3) коло дисциплінарних стягнень, які застосовуються до поліцейських є ширшим, ніж коло стягнень, що застосовуються до працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність лише за КЗпП; 4) специфічний порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності; 5) поліцейські України притягаються до дисциплінарної відповідальності у разі вчинення будь-якого правопорушення (кримінального, адміністративно-правового, дисциплінарного).

Під час дії режиму воєнного стану змінився порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності: 1) службове розслідування відносно поліцейського

може здійснювати уповноважена особа- керівник самостійно; 2) змінено строки проведення службового розслідування- від 15 до 30 діб; 3) змінено порядок оскарження поліцейським прийнятого рішення та ін., що має, як позитивні так і негативні наслідки.

Ключові слова: юридична відповідальність, поліція, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарне провадження, режим воєнного стану.

SOME ISSUES REGARDING DISCIPLINARY LIABILITY OF POLICE OFFICERS DURING MARTIAL LAW

Tsekhan Dmytro Mykolayovych,
orcid.org/0000-0001-6503-6985
Doctor of Legal Sciences, Professor,
Associate Professor of Department of
Criminalistics
(National University «Odesa Law
Academy», Odesa, Ukraine)

Koropatov Oleh Mykolaiovych,
orcid.org/0000-0001-6027-3391
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor, Head of the Department of
Administrative Law and Administrative
Process
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Odesa,
Ukraine)

The level of law and order in the state and society to a certain extent depends on the effectiveness of the performance by the National Police of Ukraine of the tasks assigned to them by the state.

An important guarantee of proper performance by police officers of their official and labor duties is the institution of legal responsibility, in particular disciplinary.

In general, disciplinary liability is one of the types of labor and legal liability and one of the legal forms of influence, expressed in the application by an employer who is endowed with disciplinary power, disciplinary sanctions against an employee who has committed a disciplinary offense.

Given the subject of our article, disciplinary liability of police officers is a special type of legal liability, which provides for the application of negative disciplinary sanctions to police officers for committing actions contrary to the norms of current legislation.

Disciplinary liability also occurs for the inaction of a police officer, that is, for not committing actions that he must perform in accordance with the norms of current regulations.

Disciplinary liability of employees of the National Police of Ukraine is characterized by the fact that: 1) police officers are carriers of special disciplinary responsibility; 2) the content of the disciplinary offense of police officers is broader than that of general subjects of law; 3) the range of disciplinary penalties applied to police officers is wider than the range of penalties applied to employees who bear disciplinary responsibility only under the Labor Code; 4) specific procedure for bringing to disciplinary liability; 5) police officers of Ukraine are brought to disciplinary responsibility in case of committing any offense (criminal, administrative, legal, disciplinary).

During the martial law regime, the procedure for bringing police officers to disciplinary liability has changed: 1) an official investigation against a police officer can be carried out

by an authorized person-manager independently; 2) the terms of the official investigation have been changed - from 15 to 30 days; 3) the procedure for appealing a decision by a police officer has been changed, etc., which has both positive and negative consequences.

Key words: legal responsibility, police, disciplinary liability, disciplinary proceedings, martial law.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 р. відбулося широкомасштабне вторгнення в Україну збройних сил російської федерації, що й досі триває. На підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України [2], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7], Президент України постановив вести в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р. [8].

Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» було не лише введено воєнний стан, а й тимчасово (на період дії правового режиму воєнного стану) передбачено можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. Саме обмеження конституційних прав і свобод людини в межах їх компетенції покладалося на представників правоохоронних органів, в тому числі і на поліцейських: затримання осіб під час дії комендантської години, перевірка автомобілів та осіб, що ними керують, вилучення автотранспортних засобів, відсторонення від керування транспортними засобами та ін.

Воєнний стан як особливий правовий режим передбачає певні зміни у функціонуванні органів державної влади, у тому числі й у діяльності Національної поліції України. Враховуючи існуючі загрози, звичний порядок виконання окремих повноважень працівників поліції змінився, зокрема змінився порядок несення служби, виконання функціональних обов'язків, вимушене переміщення особового складу за межі дії підрозділу поліції, застосування табельної та іншого виду вогнепальної зброї, несення служби на окупованих територіях тощо. Не завжди дії поліцейських відповідали встановленим правилам поведінки, під час дії режиму воєнного стану: поліцейські самостійно, без поважних причин, залишали місце несення служби, зловживали службовим становищем, застосовували не законно заходи фізичного впливу, панікували, не виконували покладені на них функціональні обов'язки. І ці факти стали підставами порушення дисциплінарних проваджень відносно поліцейських.

Мета статті – здійснити аналіз питань дисциплінарної відповідальності поліцейських під час дії режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поліцейський як посадова особа, що наділена державно-владними повноваженнями, а також як громадянин, під час несення служби та у буденному житті, повинен неухильно дотримуватися службової дисципліни, безпеляційно і точно виконувати вимоги всіх нормативно-правових приписів. За невиконання або неналежне виконання вимог нормативно-правових приписів працівники Національної поліції України притягаються до юридичної відповідальності [1, с. 26].

Юридична відповідальність конкретного працівника поліції є гарантією виконання ним належним чином службових обов'язків та не порушення режиму законності, службової дисципліни.

В Конституції України [2] зазначено, що лише закон може визначати діяння, які є дисциплінарними правопорушеннями, та встановлювати відповідальність за них. Цей припис указує на значущість дисциплінарної відповідальності для українського суспільства та системи відносин, які в ньому складаються.

Однак в Конституції України, як і в багатьох інших нормативних актах, не закріплено визначення дисциплінарної відповідальності. Поняття дисциплінарної відповідальності наведено на сторінках української юридичної енциклопедії. Згідно з нею

дисциплінарна відповідальність є «видом юридичної відповідальності, яка полягає в обов'язку працівника відповідати перед роботодавцем за дисциплінарний проступок і зазнавати дисциплінарних санкцій» [3, с. 117].

За одне таке правопорушення може бути накладено лише одна санкція. Згідно зі статтею 147 Кодексу законів про працю України- санкції (стягнення) бувають таких двох видів, як догана та звільнення. Однак зазначається, що додаткові види стягнень можуть бути закріплені в статутах, наприклад, відповідно до ст. 13 Дисциплінарного статуту Національної поліції України [4] це може бути: зауваження, догана, сувора догана, попередження про неповну службову відповідність тощо, інших нормативних актах, наприклад, відповідно до Закону України «Про прокуратуру» це може бути заборона на строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи на призначення на вищу посаду в органі прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду тощо.

Хоча сам термін «дисциплінарна відповідальність» не закріплений у законодавстві, однак учені виокремлюють деякі його риси, аналізуючи приписи різних нормативно-правових актів (зокрема, Кодекс законів про працю України). Тривалий час одним з усталених був підхід, згідно з яким дисциплінарна відповідальність визначається як обов'язок працівників зазнати юридичних несприятливих наслідків у формі санкцій особистого характеру за вчинення дисциплінарного проступку в порядку і на умовах, передбачених трудовим законодавством. Із часом учені почали вести мову про поділ дисциплінарної відповідальності на загальну та спеціальну. Обґрунтування такого поділу ми бачимо, зокрема, в роботі К. В. Коваленко [5, с. 235].

Загальна дисциплінарна відповідальність закріплюється положеннями Кодексу законів про працю, а щодо спеціальної, то вона закріплена іншими нормативними актами, так, Законом України «Про державну службу», дисциплінарними статутами, положеннями про дисципліну, іншими спеціальними нормативно-правовими актами. На думку науковців, ці акти визначають більш широке коло діянь, за які спеціальний суб'єкт дисциплінарного правопорушення зазнає стягнення. Ми погоджуємося з думкою О. С. Літошенко, який розмежовує загальну та спеціальну дисциплінарну відповідальність, спираючись на такий критерій, як відносини між особою, що накладає стягнення, та особою, яка підлягає йому. Коли йдеться про загальну дисциплінарну відповідальність (відповідальність за трудовим правом), то такий зв'язок виявляється у наявності трудових відносин, а коли про спеціальну – у наявності відносин службового підпорядкування [6, с. 55].

Різні аспекти питання дисциплінарної відповідальності поліцейських (працівників міліції) досліджувались у наукових працях О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, К. Г. Гарбузюка, Д. Є. Жеребцова, О. Л. Жильцова, О. Т. Зими, Л. І. Каленіченко, К. В. Коваленка, Т. О. Коломоець, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, О. С. Літошенка, Н. В. Медведенко, Л. В. Могілевського, Х. П. Ярмачі тощо. Попри численні наукові розробки, питання дисциплінарної відповідальності поліцейських потребують глибокого аналізу і вивчення.

Наша країна перебуває зараз у нових реаліях – у стані нав'язаної війни, що матиме суттєвий вплив на питання дисциплінарної відповідальності поліцейських.

Дисциплінарна відповідальність поліцейських регламентується нормами наступних правових актів: Конституції України, Кодексів України: адміністративного судочинства, про адміністративні правопорушення, кримінального, цивільного, Законів України: «Про запобігання корупції», «Про Національну поліцію», «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» та ін.

15 березня 2022 року Президентом України підписано Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану». Розділ 5 вказаного нормативного акту присвячений питанням службового розслідування в період дії воєнного стану. Так, в період дії режиму воєнного стану службове розслідування за фактом порушення поліцейським службової дисципліни може проводитися як дисциплінарною комісією, так і однією особою, у тому числі безпосередньо уповноваженим керівником, який одноособово здійснює передбачені Статутом повноваження дисциплінарної комісії, що зменшило

Крім того, зменшено строки проведення службового розслідування: службове розслідування має бути завершено протягом 15 календарних днів з дня його призначення уповноваженим керівником. У разі потреби цей строк може бути продовжений керівником, який призначив службове розслідування, але не більш як на 15 календарних днів. В Законі України про Дисциплінарний статут Національної поліції України, ці строки були відповідно 30 та 60 діб [9].

За результатами службового розслідування уповноважена особа складає висновок. У разі проведення службового розслідування безпосередньо керівником, який його призначив, висновок не складається, а обставини вчинення дисциплінарного проступку відображаються в наказі про притягнення до дисциплінарної відповідальності або в довідці про відсутність в діях поліцейського ознак дисциплінарного проступку.

Під час спілкування з поліцейськими різних регіонів України, які були звільнені з лав Національної поліції України, встановлено, що службове розслідування проводилось виключно керівником підрозділу поліції, при цьому строки проведення службового розслідування складали від 3 до 5 діб. Більша частина службових розслідувань проводила за фактом не прибуття поліцейських за місцем проходження служби. При цьому, 95% відсотків працівників було звільнено з лав Національної поліції України, що вказує на зловживання керівниками дисциплінарною владою і необ'єктивністю прийняття рішення.

Аналіз постанов щодо поновлення працівників поліції (683 постанови), з яких 493 справи, за фактом винесення рішення безпосередньо уповноваженим керівником органу Національної поліції України, що дає можливість запропонувати внести зміни до п. 2. статті 26 вказаного Закону [9] відносно проведення службових розслідувань виключно дисциплінарними комісіями.

Діяльність, повноваження, склад дисциплінарних комісій в Національній поліції України визначаються «Положення про дисциплінарні комісії в Національній поліції України» [10].

Дисциплінарна комісія створюється із числа поліцейських та інших працівників органу (підрозділу) поліції, у якому призначено службове розслідування, або працівників інших органів (підрозділів) поліції за наявності згоди їхніх керівників, які мають відповідні знання та досвід служби (роботи) в поліції або відповідну фахову підготовку щодо предмета проведення службового розслідування.

У разі проведення службового розслідування за відомостями про порушення поліцейським конституційних прав і свобод людини і громадянина до складу дисциплінарних комісій можуть також включатися представники громадськості, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет.

Включення представників громадськості до складу дисциплінарної комісії здійснюється за рішенням уповноваженого керівника.

Для ефективною і неупередженою роботи дисциплінарної комісії, відповідно до норм «Положення про дисциплінарні комісії в Національній поліції України» [10], пропонуємо передбачити обов'язкове включення представників громадськості до складу дисциплінарних комісій

Висновки. Аналіз дисциплінарної відповідальності поліцейських під час дії режиму воєнного стану дає можливість констатувати наступне:

1. При застосуванні дисциплінарної відповідальності відносно поліцейських необхідно суворо дотримуватися вимог спеціального законодавства. Не допускати зловживання дисциплінарною владою з боку керівників.

2. Проведення службових розслідувань дисциплінарних проступків поліцейських під час дії режиму воєнного стану здійснювались на підставі п. 2 статті 26 Закону України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» [9] як дисциплінарними комісіями, так і однією особою, у тому числі безпосередньо уповноваженим керівником. Аналіз постанов щодо поновлення працівників поліції (683 постанови), з яких 493 випадки, за фактом винесення рішення безпосередньо уповноваженим керівником органу Національної поліції України, що дає можливість запропонувати внести зміни до п. 2. статті 26 вказаного Закону [9] відносно проведення службових розслідувань виключно дисциплінарними комісіями.

3. у п. 7 розділу 1 «Положення про дисциплінарні комісії в Національній поліції України» затвердженого Наказом МВС України № 893 від 07.11.2018 року передбачити обов'язкове включення представників громадськості до складу дисциплінарних комісій.

Список використаних джерел:

1. Каленіченко Л. І. Місце і роль національної поліції України у механізмі реалізації юридичної відповідальності Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття. Харків, 2020. С.26-29.

2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96-80> (дата звернення: 20.06.2023).

3. Шемшученко Ю. С., Касяненко Ю. Я., Зяблюк М. П. Юридична енциклопедія // Юридична енциклопедія: В 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ., 2004. Т. 2: 768 с.

4. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 року № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (дата звернення: 20.05.2023).

5. Коваленко К.В. Загальна та спеціальна дисциплінарна відповідальність. *Форум права*. 2008. № 2. С. 231–236.

6. Літошенко О.С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 199 с.

7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 червня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 20.06.2023).

8. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> (дата звернення: 20.05.2023).

9. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 р. № 2123-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text> (дата звернення: 20.05.2023).

10. Положення про дисциплінарні комісії в Національній поліції України: затверджено Наказом МВС України №893 від 07.11.2018 року URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1356-18#n4>

УДК 343.14 (477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.50>

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кувшинов Олексій Дмитрович,
аспірант
(Луганський навчально-науковий
інститут імені Е.О. Дідоренка
Донецького державного університету
внутрішніх справ)

Наукова публікація присвячена питанню удосконалення положень чинного національного кримінального процесуального законодавства щодо правової регламентації участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Зазначається, що сучасний стан правового регулювання у вказаній сфері суспільних відносин є задовільним, адже висновок спеціаліста є процесуальним джерелом доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки (ч. 1 ст. 298-1 КПК України) з застереженням, що таке процесуальне джерело доказів не може бути використане у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка виноситься за клопотанням прокурора.

З метою підвищення ефективності та дотримання строків досудового розслідування пропонується поширити повноваження спеціаліста надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, на досудове розслідування всіх кримінальних правопорушень, для чого необхідно внести відповідні зміни до ч. 2 та ч. 4 ст. 71 КПК України.

Крім того, пропонується внести зміни до ч. 2 ст. 84 КПК України, а саме – включити до переліку процесуальних джерел доказів висновки спеціалістів.

Також обґрунтовується необхідність внесення змін до КПК України щодо правової регламентації права особи звернутись до слідчого, прокурора з клопотання про проведення експертизи у випадку незгоди із висновком спеціаліста (по аналогії із досудовим розслідуванням кримінальних проступків).

З метою удосконалення інформаційного обміну між органами досудового розслідування пропонується створити Реєстр спеціалістів, які залучені до участі у кримінальному провадженні, порядок ведення якого затвердити спільним наказом Офісу Генерального прокурора та органів публічної адміністрації, до складу яких входять слідчі підрозділи та підрозділи дізнання.

Акцентовано увагу на необхідності проведення окремого дослідження питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні з метою наукового обґрунтування доцільності розширення повноважень спеціаліста з урахуванням зарубіжного досвіду, національної судової практики та практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: спеціаліст, законодавство, розслідування, висновок, експертиза, докази, провадження, спеціальні знання, судова практика, удосконалення.

CURRENT DIRECTIONS FOR THE IMPROVEMENT OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION REGARDING THE PARTICIPATION OF A SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Kuvshinov Oleksiy Dmytrovych,
Postgraduate Student
(E.O. Didorenko Luhansk Educational and
Scientific Institute of the Donetsk State
University of Internal Affairs)

The scientific publication is devoted to the issue of improving the provisions of the current national criminal procedural legislation regarding the legal regulation of the participation of a specialist in criminal proceedings.

It is noted that the current state of legal regulation in the indicated sphere of public relations is satisfactory, because the specialist's opinion is a procedural source of evidence in criminal proceedings on criminal misdemeanors (Part 1 of Article 298-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) with the caveat that such a procedural source of evidence cannot be used in the criminal proceedings regarding the crime, except on the basis of the decision of the investigating judge, which is issued at the request of the prosecutor.

In order to improve the efficiency and compliance with the terms of the pre-trial investigation, it is proposed to extend the specialist's authority to provide opinions on issues related to his area of expertise to the pre-trial investigation of all criminal offenses, for which it is necessary to make appropriate changes to Part 2 and Part 4 of Article 71 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

In addition, it is proposed to amend Part 2 of Art. 84 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, namely, to include the conclusions of specialists in the list of procedural sources of evidence.

It also substantiates the need to make changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the legal regulation of the right of a person to apply to an investigator, a prosecutor with a request for an expert examination in case of disagreement with a specialist's opinion (by analogy with the pre-trial investigation of criminal misdemeanors).

In order to improve the information exchange between pre-trial investigation bodies, it is proposed to create a Register of specialists involved in criminal proceedings, the procedure for which should be approved by a joint order of Office of the Prosecutor General and bodies of public administration, which include investigative units.

Attention is focused on the need to conduct a separate study of the specialist's participation in criminal proceedings in order to scientifically substantiate the need to expand the specialist's powers, taking into account foreign experience, national judicial practice and the practice of the European Court of Human Rights.

Key words: specialist, legislation, investigation, conclusion, expertise, evidence, proceedings, special knowledge, judicial practice, improvement.

Вступ. Суспільні відносини в постіндустріальному суспільстві все більше ускладнюються, відбувається поступовий процес їх цифровізації: користувач соціальних послуг скрізь залишає цифрові сліди – здійснюючи переписку або пошук інформації в Інтернет, попадаючи в об'єктиви камер зовнішнього відеоспостереження, здійснюючі банківські операції, отримуючи цифрові адміністративні послуги тощо. Окрім зручних та вже звичних сервісів нові технології зумовили появу високотехнологічної злочинності, яка використовує досягнення технологічного прогресу, можливостей Інтернет, електронного банкінгу для вчинення кримінальних правопорушень.

Водночас розширились і можливості органів правопорядку, які можуть та повинні використовувати нові технології, цифрові інструменти для розкриття та ефективного розслідування правопорушень. Якщо ж прокурор, слідчий або дізнавач не володіють необхідним спеціальними знаннями, вони залучають спеціаліста – особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1].

Сучасний стан правового регулювання у вищезазначеній сфері суспільних відносин є задовільним, адже наразі висновок спеціаліста є процесуальним джерелом доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки (ч. 1 ст. 298-1 КПК України) із застереженням, що таке процесуальне джерело доказів не може бути використане у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка виноситься за клопотанням прокурора.

В свою чергу, часта необхідність проведення судових експертиз призводить до перевантаження державних спеціалізованих установ, які здійснюють проведення експертиз, адже згідно із ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз [2].

Вищевикладене свідчить про актуальність окремого дослідження актуальних питань участі спеціаліста у кримінальному провадженні з метою формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства.

Різні аспекти використання спеціальних знань та участі спеціаліста у кримінальному провадженні досліджували такі науковці як О. Бишевец, Л. Дробчак, О. Кочура, В. Ревака, Б. Романюк, Д. Сидоренко, В. Семенов, Р. Степанюк, С. Лапта, М. Щербаковський, О. Кравченко та інші відомі дослідники.

Зарубіжний досвід судово-експертної діяльності узагальнила М. Скрипник, стандарти допустимості результатів експертних досліджень у судочинстві США дослідив М. Щербаковський.

Проте, значна кількість актуальних питань у сфері правової регламентації та забезпечення участі спеціаліста у кримінальному провадженні обумовлюють необхідність проведення даного дослідження з урахуванням теоретичних напрацювань та практичних прикладів, а саме, зарубіжного досвіду та національної судової практики щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою даної публікації є визначення актуальних напрямів удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства щодо правової регламентації участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Методологія даного дослідження поєднує три основні групи методів наукової роботи: філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, серед яких особливе значення в контексті теми публікації мають системний та структурно-функціональний методи, прийоми логічного методу, формально-юридичний метод та метод юридичного моделювання.

Результати дослідження. Правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні визначено у Кримінальному процесуальному кодексі України. Так, у відповідності до ч. 1 ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [12].

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення

експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі у випадках, передбачених ч. 3 ст. 214 КПК України (ч. 2 ст. 71 КПК України) [12].

Крім того, участь спеціаліста є необхідною для фіксації (процесуального оформлення) доказів в електронній формі. Так, згідно із ч. 4 ст. 99 КПК України, дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа.

У відповідності до ч. 2 ст. 71 Закону України «Про судову експертизу» підставою для отримання висновку спеціаліста при з'ясуванні обставин вчинення кримінального проступку є запит службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків [2].

Згідно із ч. 2 ст. 298⁴ КПК України одночасно із врученням повідомлення про підозру особа інформується про результати медичного освідування та висновку спеціаліста за їх наявності. У разі незгоди з результатами медичного освідування або висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених цим Кодексом.

У разі якщо протягом встановленого строку особа не звернеться з клопотанням про проведення експертизи, відповідне клопотання може бути заявлено лише під час судового розгляду [1].

Крім того, у відповідності до ч. 3 ст. 214 КПК України висновок спеціаліста може бути отримано для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Згідно із ч. 1 ст. 300 КПК України висновок спеціаліста має відповідати вимогам до висновку експерта [1]. Таким чином, за змістовним наповненням та формою викладу висновку спеціаліста є аналогом та потенційною альтернативою висновку експерта, що дозволяє говорити про доцільність визнання висновку спеціаліста повноцінним процесуальним джерелом доказів шляхом внесення відповідних змін до ч. 2 ст. 84 КПК України.

О. Назаров зазначає, що висновок спеціаліста визнано процесуальним джерелом доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки (ч. 1 ст. 298¹ КПК України) з застереженням, що таке процесуальне джерело доказів не може бути використане у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка виноситься за клопотанням прокурора [3].

Згідно із ч. 2 ст. 122 КПК України залучення стороною обвинувачення спеціалістів, експертів спеціалізованих державних установ, проведення експертизи (обстежень і досліджень) за дорученням слідчого судді або суду здійснюються за рахунок коштів, що за цільовим призначенням виділяються таким установам із Державного бюджету України [1].

У зв'язку із тим, що висновок спеціаліста було віднесено до процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, до КК України було внесено зміни щодо відповідальності спеціаліста. Так, згідно із ч. 1 ст. 384 КК України завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста, складені для надання або надані органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України, подання завідомо недостовірних або підроблених доказів, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках, – караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.

А у відповідності до ч. 2 ст. 384 КК України, ті самі дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту, а також вчинені з корисливих мотивів, – караються виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років [3].

Проте, як справедливо зауважує О. Назаров, зміни до статті 385 КК України щодо відповідальності за відмову від виконання покладених обов'язків внесені законодавцем не були, що знімає зі спеціаліста кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді, Вищій раді правосуддя, Конституційному Суді України або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України [3].

Таким чином, існує об'єктивна потреба внесення змін до ст. 385 «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків» КК України щодо встановлення відповідальності спеціаліста за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Водночас КК України захищає спеціаліста як учасника кримінального провадження. Так, згідно із ч. 1 ст. 386 КК України, перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста до суду, органів досудового розслідування, тимчасових слідчих та спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, або підкуп свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання чи висновок – караються штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців [3].

Із законодавчих новел позитивним є доповнення КПК України новою статтею 245¹, що передбачає фактично нову слідчу дію – зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. Слідча дія з такою складною назвою полягає в одержанні копій фото, кінозйомки, відеозапису, здійснених у публічно доступних місцях, у т.ч. в автоматичному режимі [5].

Важливо, що вказана слідча дія проводиться не на підставі ухвали слідчого судді, а на підставі постанови слідчого, прокурора.

Вказана слідча дія за необхідності проводиться за участі спеціаліста, проте з огляду на необхідність додержання ст. 99 КПК, участь спеціаліста може бути доцільною для

подальшого використання одержаної копії запису як оригіналу. В ч. 5 ст. 245¹ КПК України передбачено, що слідча дія проводиться шляхом самостійного копіювання власником або володільцем приладів відповідних записів, в присутності слідчого, прокурора, або копіювання їх власником чи володільцем за участі спеціаліста. Копіювання здійснюється на носії, які надаються слідчим, прокурором або на носії власника чи володільця – за його бажанням. Під час проведення нової слідчої дії складається протокол [1; 5].

Важливо, що нова слідча дія не може стосуватися записів, проведених у місцях, що відносяться до приватних помешкань осіб. Це нове поняття в КПК, воно відрізняється від застосовуваних раніше «житла або іншого володіння особи», «публічно недоступних місць». На думку О. Кравчука, приватне помешкання особи є еквівалентним до поняття «житла або іншого володіння особи», тобто поняття помешкання має розумітися широко [5].

Таким чином, в національній юридичній науці, законотворчості та юридичній практиці спостерігається тенденція щодо посилення ролі спеціаліста як учасника кримінального провадження.

На підставі аналізу положень чинного національного законодавства, якими регламентовано участь спеціаліста у кримінальному провадженні, а також враховуючи суттєву завантаженість експертних установ, з метою підвищення ефективності та дотримання розумних строків досудового розслідування, доцільно поширити повноваження спеціаліста надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, на досудове розслідування всіх кримінальних правопорушень. Реалізація такої пропозиції не призведе до звуження прав і свобод людини, адже особа, якій вручається повідомлення про підозру, матиме право не погодитись із висновком спеціаліста та протягом сорока восьми годин звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи.

Таким чином, за наявності згоди особи із висновком спеціаліста, буде значно зекономлено час досудового роздування. Крім того, у разі засудження особи, на останню не будуть покладені витрати на проведення судової експертизи.

Про позитивний досвід можливості надання спеціалістом висновків у всіх кримінальних провадженнях свідчить і відповідна зарубіжна практика.

Так, наприклад, у США прийняте поняття «expert witness» – «експерт-свідок», яке передбачено Федеральними правилами про докази (The Federal Rules of Evidence – FRE). Тобто «expert witness» – свідок, який виступає як експерт і чия думка приймається судом як доказ. Докази «expert witness» можуть спростовуватись доказами інших «expert witness» чи іншими показаннями та фактами [6].

Таким чином, в США свідок, який виступає як експерт і чия думка приймається судом як доказ («expert witness») фактично є аналогом спеціаліста в національній юридичній практиці.

У Швеції окремі експерти (економісти, фахівці в галузі податків) мають широку компетенцію (участь у складі суду, який розглядає кримінальну справу), що дає підстави називати їх «суддями фактів». Це дозволяє економити часу суду на вивчення та оцінку обставин справи.

В польському законодавстві взагалі відсутнє визначення поняття «експерт» чи «судова експертиза». В Польщі експерт умовно прирівнюється до «зовнішнього засобу фахових знань», до якого звертаються суд чи прокурор у разі необхідності для прийняття правильного рішення [6].

Також роль та повноваження спеціаліста у кримінальному провадженні часто стають предметом розгляду Верховного Суду.

До прикладу, у постанові від 16.02.2022 у справі 758/5719/16-к Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду зазначив, що «згідно з частиною 3 статті 237 КПК з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. За змістом частини 3 статті 110 КПК рішення слідчого, дізнавача, прокурора приймається у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених цим Кодексом, а також коли слідчий, дізнавач, прокурор визнає це за необхідним. КПК не передбачає обов'язкового винесення постанови про залучення спеціаліста» [7].

Таким чином, відсутність постанови про залучення спеціаліста не може бути підставою визнання протоколу огляду чи обшуку із залученням спеціаліста недопустимим доказом.

Разом із тим, у справі № 466/896/17 за результатами касаційного розгляду колегія суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду дійшла висновку про те, що за змістом ч. 1 ст. 236 КПК виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи покладається особисто на слідчого чи прокурора і не може бути доручене в порядку п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК відповідним оперативним підрозділам. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку мають право запросити спеціалістів, однак це не звільняє їх від обов'язку особистого виконання обшуку. У випадку проведення обшуку іншими особами, окрім слідчого чи прокурора, вказане слід вважати суттєвим порушенням умов обшуку, результати обшуку у відповідності з вимогами ст. ст. 86, 87 КПК не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень і на них не може посилатися суд при ухваленні обвинувального вироку, як на доказ [8].

Також з метою удосконалення правових засад участі спеціаліста у кримінальному провадженні доцільно затвердити окремим спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, Державного бюро розслідувань Порядок ведення державного реєстру спеціалістів, які залучені до участі у кримінальному провадженні.

Вказаним Порядком доцільно передбачити можливість та обов'язок дізнавача, детектива, слідчого або прокурора додавати до електронного «Реєстру спеціалістів, які залучені до участі у кримінальному провадженні» інформацію про спеціалістів (за їх згодою), які були залучені для надання консультацій, пояснень, довідок та висновків під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Вказаний Реєстр може бути створений по аналогії з Реєстром атестованих судових експертів, порядок ведення якого затверджений наказом Міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5 [9].

Реалізація такої пропозиції сприятиме розвитку інформаційному обміну між органами досудового розслідування та спростить пошук інформації про спеціалістів, яких можна залучити до участі у кримінальному провадженні.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави сформулювати висновок про те, що правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні, визначені КПК України, потребують удосконалення.

Зокрема, з метою удосконалення правової регламентації участі спеціаліста у кримінальному провадженні пропонується внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, виклавши ч. 2 ст. 71 КПК України в такій редакції: «2. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування,

складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду».

Також п. 7 ч. 4 ст. 71 КПК України викласти в такій редакції: «надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, у тому числі у випадках, передбачених частиною третьою статті 214 цього Кодексу», що дозволить спеціалісту надавати висновки не тільки під час досудового розслідування кримінальних проступків, але й під час досудового розслідування інших кримінальних правопорушень.

Відповідно, ч. 2 ст. 84 КПК України викласти в такій редакції: «Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів та спеціалістів».

Крім того, необхідно внести зміни до КПК України щодо правової регламентації права особи звернутись до слідчого, прокурора з клопотання про проведення експертизи у випадку незгоди із висновком спеціаліста (по аналогії із досудовим розслідуванням кримінальних проступків).

Також пропонується внести зміни до ст. 385 КК України, щодо встановлення кримінальної відповідальності за відмову спеціаліста без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді, Вищій раді правосуддя, Конституційному Суді України або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України.

З метою удосконалення правових засад участі спеціаліста у кримінальному провадженні пропонується розробити та прийняти спільний наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, Державного бюро розслідувань про затвердження Порядку ведення державного Реєстру спеціалістів, які залучені до участі у кримінальному провадженні. Створення такого Реєстру дозволить оптимізувати інформаційний обмін між органами досудового розслідування в частині пошуку спеціалістів, яких можна залучити для надання консультацій, пояснень, довідок та висновків під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Перспективність подальшого дослідження даної теми обумовлена необхідністю наукового обґрунтування внесення змін до підзаконних, відомчих нормативно-правових актів, якими регламентовано окремі питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні, з метою удосконалення правового регулювання у даній сфері суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 05.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.03.2023).
2. Про судову експертизу: Закон України 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
3. Назаров О. Статус спеціаліста у КПК та кримінальна відповідальність за обман. URL: <https://blog.liga.net/user/onazarov/article/37661>
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.04.2023).
5. Кравчук О. «Обшук» мобільних телефонів і комп'ютерів та інші зміни до КПК. Вищий антикорупційний суд України. Новини. URL: <https://first.vaks.gov.ua/publications/37254/> (дата звернення 20.03.2023).

6. Скрипник М. Світовий досвід у судово-експертній діяльності. Експертно-дослідна служба України. URL: <https://ua-expert.com/ua/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diyalnosti/> (дата звернення: 25.03.2023).

7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 16.02.2022 у справі 758/5719/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103487334> (дата звернення: 10.05.2023).

8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 29.01.2019, справа № 466/896/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79601140> (дата звернення: 05.05.2023).

9. Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5. Дата оновлення: 17.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12#Text> (дата звернення: 07.05.2023).

УДК 343.135

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.51>

УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА У СПРОСТУВАННІ ПІДОЗРИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стоянов Костянтин Степанович,
аспірант кафедри кримінального процесу
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена проблемним питанням, що стосуються процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри а також формуванню на цій основі пропозицій щодо вдосконалення правової регламентації та підвищення ефективності такої діяльності. Охарактеризовано особливості діяльності адвоката у досудовому розслідуванні щодо спростування підозри та визначено поняття спростування підозри. Розглянуто його змістове наповнення, а також роль захисника у здійсненні спростування підозри.

Проаналізовано зміст поняття спростування підозри як однієї з форм реалізації функції захисту в кримінальному провадженні, яка полягає у здійсненні захисником передбачених законом процесуальних заходів, спрямованих на повне або часткове заперечення висунутої стороною обвинувачення та формалізованого у повідомленні про підозру припущення про вчинення кримінального правопорушення певною особою шляхом наведення доводів аргументів необґрунтованості такого припущення.

Визначено, що поряд із формуванням підозри та обвинуваченням у процесі досудового розслідування реалізується процесуальна активність захисника із їх спростування. Проаналізовано сутність діяльності захисника у спростуванні підозри та констатовано, що захисник при здійсненні спростування підозри використовує, комплекс будь-яких дій, не заборонених законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, які є необхідними для належного забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного.

Досліджено питання предмету доказування для сторони захисту у спростуванні підозри, який визначається обсягом наявних фактичних даних у сторони обвинувачення щодо обґрунтованості повідомлення про підозру та спрямований на встановлення обставини, які виключають кримінальну відповідальність; обставини, які вказують на відсутність події кримінального правопорушення; обставини, які вказують на відсутність у діянні складу кримінального правопорушення; обставини, які вказують на наявність розумних сумнівів доведеності вини підозрюваного (обвинуваченого).

Ключові слова: підозрюваний, обвинувачений, захисник, підозра, спростування підозри, функція захисту, кримінальне провадження, досудове розслідування.

**ADVOCATE'S PROCEDURAL ACTIVITY OF REFUTING SUSPICION
AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION**

Stoianov Kostiantyn Stepanovych,
Postgraduate Student at the Department
of Criminal Procedure
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article is devoted to problematic issues related to the procedural activity of the defense attorney to refute the suspicion, as well as to the formation of proposals on this basis for improving the legal regulations and increasing the effectiveness of such activity. The features of the lawyer's activity in the pre-trial investigation, in relation to refutation of suspicion, are characterized and the concept of refutation of suspicion is defined. Its content is considered, as well as the role of the defense attorney in refuting the suspicion.

The content of the concept of refutation of suspicion is analyzed as one of the forms of implementation of the defense function in criminal proceedings, which consists in the implementation by the defense attorney of procedural measures provided for by law, aimed at the complete or partial denial of the charge brought by the party and formalized in the notification of suspicion of the assumption of the commission of a criminal offense by a certain person by pointing arguments for the groundlessness of such an assumption.

It was determined that along with the formation of suspicions and accusations, in the process of pre-trial investigation, the procedural activity of the defense attorney to refute them is implemented. The essence of the defender's activity in refuting the suspicion was analyzed and it was established that the defender uses a complex of any actions not prohibited by the law, the rules of lawyer's ethics and the contract on the provision of legal aid, which are necessary for the proper protection of rights, freedoms and legitimate interests of the suspect.

The issue of the subject of proof for the defense in refuting the suspicion, which is determined by the amount of factual data available to the prosecution regarding the validity of the notification of suspicion and is aimed at establishing circumstances that exclude criminal liability, has been investigated; circumstances indicating the absence of a criminal offense; circumstances that indicate the absence of a criminal offense in the act; circumstances that indicate the existence of reasonable doubts about the proven guilt of the suspect (accused).

Key words: defender; suspicion; denial of suspicion; protection function; criminal proceedings; pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Реформування кримінального процесуального законодавства України, перш за все в умовах євроінтеграції, спрямоване на розширення змагальності у кримінальному судочинстві. Вказана конституційна засада не обмежується її дією на судових стадіях кримінального провадження, а поширюється і на стадію досудового розслідування. Головною умовою реалізації змагальності у кримінальному провадженні є забезпечення процесуальної рівності сторін, що полягає у наділенні як сторони обвинувачення, так і сторони захисту рівними процесуальними правами, проте з умовою дотримання балансу процесуальних повноважень та можливостей сторін кримінального провадження. Як слушно з цього приводу зазначає О. В. Малахова, вказаний баланс, визначений рівністю сторін у кримінальному провадженні, досягається перш за все, за допомогою інституту сприяння захисту, призначенням якого є компенсація менших процесуальних можливостей сторони захисту щодо обстоювання своєї правової позиції [1, с. 5].

Реалізація забезпечення конституційного права на захист зумовлюється закріпленням у чинному законодавстві норм, присвячених змісту конституційних гарантій захисту прав і свобод людини. У цьому контексті забезпечення права на захист підозрюваного у кримінальному провадженні – це одна з найважливіших державних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією України та міжнародними актами [2, с. 350].

У межах кримінального провадження забезпечення права на захист реалізується саме за допомогою кримінально-процесуальної функції захисту, яку слушно зараховують до однієї з основних функцій кримінального процесу [3, с. 92]. Наукові дослідження визначають функцію захисту як діяльність, яка спрямована на заперечення обвинувачення, на доказування невинуватості або меншої винуватості [4, с. 196], або як процесуальну діяльність, яка спрямована на виявлення обставин, що виправдовують обвинуваченого, виключають або пом'якшують його відповідальність, а також на охорону особистих та майнових прав [5, с. 205]. На думку Л. Б. Ісмаїлової під захистом у кримінальному процесі розуміється сукупність процесуальних дій та відносин їх учасників, які спрямовані на повне або часткове спростування висунутої підозри у вчиненні злочину чи пред'явленого обвинувачення, забезпечення справедливості і послідовності в підході до прийняття відповідних рішень, гарантій прав і юридично охоронюваних інтересів цієї особи у справі [6, с. 14].

Реалізація діяльності захисника із спростування підозри вимагає від сторони захисту вибору такої лінії поведінки щодо відстоювання відповідної позиції, яка б забезпечила ефективність такої діяльності. Водночас обов'язковою умовою ефективності цієї діяльності є її належна правова регламентація, наявність у захисника відповідних можливостей і повноважень. Проте, як свідчить практика застосування процедури повідомлення про підозру, сторона захисту стикається з ускладненими умовами для ефективного здійснення захисниками процесуальної діяльності зі спростування підозри, що засвідчує актуальність дослідження цієї процедури.

Стан дослідження. Питання у реалізації функції захисту в кримінальному провадженні і, зокрема, участі захисника у спростуванні підозри, досліджувались у роботах Ю. П. Аленіна, А. М. Бірюкова, Т. В. Варфоломеевої, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, Я. П. Зейкана, О. В. Капліної, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, В. Т. Нора, Д. П. Письменного, М. А. Погорецького, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської. Водночас в юридичній науці залишаються проблемні питання щодо процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри як окремої форми реалізації функції захисту.

Метою статті є дослідження проблемних питань, пов'язаних із процесуальною діяльністю захисника зі спростування підозри у кримінальному провадженні з урахуванням судової практики.

Виклад основного матеріалу. На думку Гринюк В.О. набуття статусу підозрюваного в кримінальному процесі має одне з найголовніших значень, з нього фактично й розпочинається одна з активніших фаз захисту. Юридичні та фактичні підстави для повідомлення особі про підозру передбачені ч. 1 ст. 276 КПК. З моменту набуття особою статусу підозрюваного забезпечується участь захисника, тобто починає реалізовуватись функція захисту, яка не може існувати без функції обвинувачення і яка спрямована на спростування підозри [6, с. 36].

Повідомлення особи про підозру – це одне з важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або дізнавач, слідчий за погодженням із прокурором в кримінальному провадженні. У цьому процесуальному рішенні на підставі доказів, зібраних під

час досудового розслідування, особа набуває статусу підозрюваного. Як зазначається в літературі, підозра – це думка про чию-небудь причетність до чогось негативного, сумнів у чий-небудь порядності, чесності, відданості тощо. Підозрювати (підозрівати) – допускати причетність кого-небудь до чогось негативного, сумніватися у порядності, чесності, відданості тощо [7, с. 960]. На думку О. В. Капліної, підозра – це обґрунтоване припущення слідчого та/або прокурора про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, яке формалізоване у повідомленні про підозру, має бути перевірено для спростування або підтвердження [8]. Підозра – це обґрунтоване процесуальне рішення прокурора, дізнавача, слідчого (за погодженням з прокурором), яке ґрунтується на достатніх доказах та у якому формується припущення про причетність конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення з повідомленням про це такій особі та з роз'ясненням її прав і обов'язків. При цьому слід враховувати, що забезпечення права на захист у разі повідомлення особі про підозру охоплює наступні складові: 1) належне забезпечення права підозрюваного мати захисника або відмовитися від нього у формі, встановленій кримінальним процесуальним законом; 2) можливість залучення захисника до проведення окремої процесуальної дії, зокрема до повідомлення особі про підозру; обов'язкову участь захисника в кримінальному провадженні у випадках, визначених КПК України, незалежно від волі підозрюваного; добросовісність виконання захисником своїх професійних обов'язків; створення стороною обвинувачення умов для реалізації підозрюваним права на самозахист поряд із професійним захистом зі сторони адвоката; недопущення обмеження права на захист [9, с. 14].

Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення) на стадії досудового розслідування передбачає активне пізнання різноманітних фактів й обставин, що стосуються подій минулого, крім того захисник здійснює діяльність, спрямовану на дослідження й тих подій, які відбуваються безпосередньо під час здійснення кримінального провадження. Захисник в ході такої діяльності має дослідити позицію обвинувачення, та виробити позицію захисту, шляхом аналізу змісту своєї діяльності з огляду на придатність до використання для виправдання підзахисного [10, с. 149].

При здійсненні діяльності, спрямованої на спростування підозри, захисник, відповідно до ч. 4 ст. 46 КПК України, користується процесуальними правами підозрюваного, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику. До прав захисника на стадії досудового розслідування зокрема, належать: знати сутність підозри; вимагати перевірки обґрунтованості затримання особи; збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; заявляти клопотання про проведення процесуальних дій; ознайомлюватись із матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК України, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК України; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; – у порядку, передбаченому КПК України, оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді [11]. Крім того, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» надає захиснику додаткові процесуальні можливості щодо здійснення спростування підозри у своїй діяльності. Зокрема, відповідно до ст. 20 вказаного Закону адвокат, при реалізації функції захисту має право: звертатися з адвокатськими запитами до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб; захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб; ознайомлюватись на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; складати заяви, скарги, клопотання, інші

правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку; збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати й вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою; одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань [12].

У діяльності щодо спростування підозри, суттєве значення для отримання інформації, мають закріплені у пп. 14, 15 ч. 3 ст. 42 КПК України права захисника на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення у порядку, передбаченому ст. 221 КПК України, доступ до відкритих матеріалів згідно зі ст. 290 КПК України. При цьому, під час отримання інформації, яка сприяє діяльності щодо спростування підозри, адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом. Зокрема, до них відносяться: 1) Доступ до документів, які містяться в матеріалах кримінального провадження, який надається шляхом подання клопотання уповноваженим суб'єктам. Це можуть бути документи про слідчі (розшукові) дії, протоколи допитів свідків, експертні висновки тощо. При цьому офіційний запит на отримання документів має бути необхідним; 2) показання свідків: адвокат має право самостійно виявляти та опитувати свідків, які можуть мати інформацію, сприятливу для лінії захисту. При цьому адвокат може відбирати письмові свідчення або попросити згоду на свідчення таких осіб під присягою в суді. Співбесіда зі свідками може бути корисною для отримання додаткових доказів або уточнення існуючих; 3) отримання експертних досліджень, які проводяться у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження. Якщо адвокат має підстави вважати, що експертні дослідження можуть підтвердити невинність або спростувати підозру клієнта, він має право звернутись до відповідних експертів. Однак слід врахувати, що відповідно до статті 244 КПК клопотання сторони захисту про проведення експертизи розглядається слідчим суддею. При цьому, сторона захисту має право звернутись до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи у разі, якщо: для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок [11]. Необхідність у проведенні експертизи може виникнути, наприклад, якщо підозра виникла у злочині, пов'язаному зі шкідливими речовинами, в такому разі можна призначити незалежну експертизу з хімічних аналізів для підтвердження відсутності співставлення з використаними речовинами; 4) дослідження власних доказів, тобто адвокат також може провести власне дослідження та пошук інформації, яка може сприяти лінії захисту. Інтернет, бібліотеки, публічні бази даних та інші джерела можуть надати доступ до релевантної інформації, яка може бути корисною для спростування підозри. Важливо взаємодіяти з іншими фізичними і юридичними особами, держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування під час цього процесу, оскільки вони зможуть надати інформацію щодо отримання інформації, необхідної для успішного спростування підозри.

У контексті спростування підозри на стадії досудового розслідування актуальності набуває питання щодо обсягу матеріалів, з якими має право знайомитись адвокат до завершення досудового розслідування. так, відповідно до ч. 1 ст. 221 КПК України, захиснику за його клопотанням надаються для ознайомлення всі матеріали досудового

розслідування, за винятком тих, що стосуються реалізації заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Питання про те, які саме матеріали в інтересах досудового розслідування не можуть бути надані захиснику для ознайомлення, повністю належить до сфери дискреційних повноважень слідчого або прокурора. Зважаючи на невідворотність певного домінування публічних начал у досудовому провадженні, такий підхід законодавця постає як логічний і обґрунтований. Однак варто визнати слушною рекомендацію, згідно із якою захисник повинен активно використовувати гарантоване йому право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, для чого подавати відповідне клопотання вже при вступі у справу [13, с. 25].

При цьому під час діяльності із спростування підозри необхідно враховувати всі обставини, зокрема і процесуального характеру, як то належний суб'єкт повідомлення про підозру. Оскільки трапляються випадки, письмове повідомлення про підозру вручається прокурором, слідчим які не мали на те повноважень, що тягне за собою недійсність такого процесуального рішення. Зокрема, слідчим суддею Кіровського районного суду міста Кіровограда в ухвалі від 15 серпня 2019 року в задоволенні клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу відмовлено, з огляду на ту обставину, що прокурор Кіровоградської місцевої прокуратури погодила письмове повідомлення про підозру депутату міської ради, хоча вона не є керівником регіональної прокуратури. Таким чином, повідомлення про підозру погодив неналежний прокурор через відсутність у нього відповідних повноважень, в свою чергу незаконне повідомлення про підозру не створює для особи негативних наслідків і не може обмежувати його конституційних гарантій. За таких умов письмове повідомлення про підозру є недопустимим доказом і не приймається до уваги як доказ у вирішенні поданого слідчим клопотання про застосування найсуворішого запобіжного заходу. Через допущені порушення виникли передумови для: 1) скасування повідомлення про підозру; 2) скасування постанови про зупинення досудового розслідування; 3) неможливості продовження строку досудового розслідування; 4) незаконного затримання суб'єкта міжнародних правовідносин; 5) незаконної екстрадиції [14].

Також необхідно приймати до уваги поведінку підозрюваного щодо отримання письмового повідомлення про підозру. Зокрема у разі, якщо захисник ставить під сумнів допустимість цього процесуального рішення. Так, Центрально-Міський районний суд міста Кривого Рогу Дніпропетровської області у рішенні від 30 серпня 2021 року не вбачає підстав ставити під сумнів зафіксовані слідчим обставини вручення повідомлення про підозру особисто підозрюваній щодо місця вчинення цієї процесуальної дії та кола її учасників, оскільки стороною захисту такі обставини не спростовані й, окрім голосливих і суперечливих тверджень про відсутність такої події взагалі, протилежного не доведено. Зокрема слідчим суддею встановлено, що слідчий прибув за місцем фактичного мешкання підозрюваної, з метою вручення останній особисто письмового повідомлення про підозру, однак вона, побачивши слідчого, двері до квартири зачинила, після чого слідчий одразу оголосив їй, що в даному кримінальному провадженні вона повідомляється про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України. Ці обставини були зазначені слідчим безпосередньо в повідомленні про підозру та зафіксовані відповідним відеозаписом, який був переглянутий у судовому засіданні. За таких обставин складене слідчим письмове повідомлення про підозру з пам'яткою про процесуальні права підозрюваного надіслав поштою за адресами зареєстрованого та фактичного місць проживання підозрюваної, що підтверджується наданими слідчим описами вкладень до рекомендованих відправлень,

які через невдалу спробу вручення були повернуті за закінченням встановленого терміну зберігання. Проаналізувавши встановлені вище обставини, слідчий суддя відмовив захиснику в його клопотанні [15].

Крім того, захисник, відповідно до ст. 290 КПК України, має право отримати доступ до всіх матеріалів кримінального провадження після завершення досудового розслідування. Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, у тому числі будь-які докази, які як такі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання. На цьому етапі захисник, маючи повний обсяг інформації про докази, які містяться у кримінальному провадженні, отримує можливість обирати напрям діяльності для спростування обвинувачення в судових засіданнях.

У науковій літературі зазначається, що ознайомлення із матеріалами кримінального провадження є одним із способів пізнання захисником всіх доказів сторони обвинувачення, оскільки пізнання містить не тільки відображення, а й елементи аксіологічної оцінки отриманої інформації з боку пізнаючого суб'єкта. Тому захисник під час ознайомлення із матеріалами кримінального провадження здійснює пізнання та аналіз, виявляє об'єкти для критики та спростування. Це передбачає особливу мету пізнання на цьому етапі захисної діяльності – вивчити позицію сторони обвинувачення, виявити її недоліки і прогалини, виробити шляхи повного або часткового спростування [16, с. 133]. За визначенням В. П. Шибіко, реалізація права (повноваження) на ознайомлення із матеріалами справи забезпечує його суб'єктові можливість мати необхідні знання про те, якою мірою ці матеріали дозволяють з'ясувати юридично значущі обставини справи, оцінити їх і визначити для себе подальшу лінію процесуальної поведінки [17, с. 30]. Відповідно, процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри на стадії досудового розслідування характеризується активністю щодо пізнання фактичних обставин. Будучи зорієнтованим на спростування підозри, захисник у міру формування доказової бази під час його участі у досудовому розслідуванні має піддавати аналізу всі зібрані докази щодо їх належності і допустимості, змісту, способу отримання, процесуального оформлення. Такий аналіз надасть змогу виявляти ознаки, за якими доказ можна використати для виправдання підзахисного, або пом'якшення його відповідальності, або взагалі віднести до таких, які не можуть бути використані для прийняття процесуальних рішень.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри на стадії досудового розслідування потребує активної та цілеспрямованої участі захисника в кримінальному процесуальному доказуванні з метою виявлення та фіксації фактичних даних виправдувального характеру, які можуть не врахувати органи досудового розслідування або навіть навмисно нехтувати. Зміст поняття спростування підозри як одна з форм реалізації функції захисту в кримінальному провадженні, полягає у здійсненні захисником передбачених законом процесуальних заходів, які спрямовані на повне або часткове заперечення висунутої стороною обвинувачення підозри, яка формалізована у повідомленні про підозру у вигляді припущення про вчинення кримінального правопорушення певною особою шляхом наведення доводів аргументів необґрунтованості такого припущення.

Список використаних джерел:

1. Малахова О. В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально- процесуальному доказуванні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 213 с.

2. Литвин Н. Функція захисту за новим КПК України та її реалізація на стадії виконання вироку. *Вісник Львівського університету. Сер. юридична*. 2014. Вип. 59. С. 350–355.
3. Маслюк О. В. Спростування підозри (обвинувачення) як одна із форм реалізації функції захисту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Юридичні науки*. 2015. № 2. Т. 3. С. 90–94.
4. Трофименко В. М. Особливості участі захисника в доказуванні в кримінальному провадженні: деякі теоретико-прикладні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 165–168.
5. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
6. Ісмаїлова Л. Б. Процесуальні та етико-психологічні питання забезпечення рівності сторін в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 22 с.
7. Гринюк В. О. Спростування стороною захисту підозри (первинного обвинувачення) під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 30-37. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Grunyk.pdf (дата звернення: 17.06.2023).
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
9. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238–242.
10. Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.
11. Андрусів В. Г. Участь адвоката-захисника в суді першої інстанції у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 233 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 17.06.2023).
13. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 17.06.2023).
14. Мартиновський Р. Вступ адвоката у справу: початкові дії. Київ: ВБО «Українська фундація правової допомоги»; Координаційний центр з надання правової допомоги, 2015. 56 с.
15. Ухвала Кіровоградського районного суду м. Кіровограда від 15 серп. 2019 р. у справі № 404/1770/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83739743> (дата звернення: 17.06.2023).
16. Ухвала Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 30 серп. 2021 р. у справі № 216/5348/20. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99468088/> (дата звернення: 17.06.2023).
17. Мирошниченко Т. М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 132–137.
18. Шибіко В. Ознайомлення з матеріалами кримінальної справи як важлива умова забезпечення доступу особи до правосуддя. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. юрид. науки*. 2012. № 91. С. 24–30.

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.52>

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ ДАНИХ (DDACTS) У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Федчак Ігор Андрійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри оперативного-
розшукової діяльності

(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів, Україна)

Статтю присвячено висвітленню практичних аспектів використання моделі правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) у діяльності поліції щодо запобігання злочинності. Констатовано, що поряд із дослідженням осіб, від яких слід очікувати вчинення кримінальних правопорушень та осіб, які володіють високою мірою віктимності значним профілактичним потенціалом володіє такий напрям правоохоронної діяльності як дослідження місць концентрації кримінальних правопорушень та дорожньо-транспортних пригод. Така концентрація дозволяє з упевненістю стверджувати про наявність детермінуючих протиправну поведінку характеристик місця або місцевості. Формування з допомогою кримінальних аналітиків знань про такі місця дозволяє цілеспрямовано розробляти контрзаходи, які зазвичай виражаються у форматі посилення присутності співробітників поліції, що ускладнює, або унеможливує прояви протиправної поведінки через підвищену загрозу викриття та притягнення до відповідальності.

З'ясовано, що застосування контрзаходів до місць концентрації кримінальної активності та дорожньо-транспортних пригод породжує сталий позитивний ефект і на суміжні території і не призводить до переміщення кримінальної активності в інші місця.

Установлено, що модель правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) складається з чотирьох основних підходів: стратегічного; тактичного, орієнтованого на певну проблематику та орієнтованого на правопорушників.

Констатовано, що проблемними аспектами, які негативно позначаються на результативності функціонування моделі правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) є доступність і точність аналізованих криміногенних даних, оскільки саме від якості і повноти таких даних залежить точність прийняття управлінських рішень керівною ланкою про розподіл і застосування обмежених правоохоронних ресурсів.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, модель, проактивність, запобігання, кримінальне правопорушення, дані, дорожньо-транспортні пригоди, місця концентрації кримінальної активності.

PRACTICAL ASPECTS OF USING THE DATA-DRIVEN LAW ENFORCEMENT MODEL (DDACTS) IN CRIME PREVENTION POLICING

Fedchak Ihor Andriyovych,
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department of
Operational Investigation
(Lviv State University of Internal Affairs,
Lviv, Ukraine)

The article is devoted to highlighting the practical aspects of using the data-driven law enforcement model (DDACTS) in the police's crime prevention activities. It was established that along with the study of persons who should be expected to commit criminal offenses and persons with a high degree of victimization, such a direction of law enforcement activity as the study of places of concentration of criminal offenses and traffic accidents has a significant preventive potential. Such a concentration allows us to assert with certainty the presence of characteristics of a place or area that determine illegal behavior. The formation of knowledge about such places with the help of criminal analysts allows for the purposeful development of countermeasures, which are usually expressed in the format of increasing the presence of police officers, which makes it difficult or impossible to manifest illegal behavior due to the increased threat of exposure and prosecution.

It was found that the application of countermeasures to places of concentration of criminal activity and road traffic accidents generates a permanent positive effect on adjacent territories and does not lead to the transfer of criminal activity to other places.

It was established that the data-based law enforcement model (DDACTS) consists of four main approaches: strategic; tactical, issue-oriented and offender-oriented.

It was established that the problematic aspects that negatively affect the effectiveness of the data-based law enforcement activity model (DDACTS) are the availability and accuracy of analyzed criminogenic data, since the accuracy of managerial decision-making by the leadership on the distribution and application of limited law enforcement depends on the quality and completeness of such data resources.

Key words: law enforcement activity, model, proactiveness, prevention, criminal offense, data, traffic accidents, places of concentration of criminal activity.

Постановка проблеми. Орієнтація на проблемні місця для розгортання дефіцитних ресурсів поліції стали еталонами правоохоронної діяльності у 21 столітті. З метою обґрунтування цього підходу до організації діяльності правоохоронців слід знати, чому і як окремі місця впливають на стан оперативної обстановки або криміногенної ситуації та визначити практичні аспекти реалізації профілактичних контрзаходів у межах самостійного напрямку діяльності правоохоронних органів. Співробітники правоохоронних органів повинні зрозуміти, як географія може здійснювати вплив на стан та поширення злочинності, та які підходи слід застосовувати з огляду на такі знання, щоб максимізувати громадську безпеку. Нарешті, через те, що дефіцит правоохоронних ресурсів, ймовірно, продовжиться в найближчому майбутньому керівники правоохоронних органів повинні продовжувати досліджувати нові стратегії для того, щоб покращити якість життя громадян, які страждають від наслідків тяжких кримінальних правопорушень та дорожньо-транспортних пригод [1]. Однією із таких моделей є проактивна модель правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS), яка профілактичний потенціал вбачає у нейтралізації детермінуючих протиправну

поведінку характеристиках конкретного місця або місцевості. Варто зазначити, що місце як базовий детермінуючий елемент протиправної поведінки та дорожньо-транспортних проблем вкрай рідко є предметом наукових та практично направлених досліджень як вітчизняних так і зарубіжних науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою проактивної правоохоронної діяльності, яка базовою детермінантою скупчень кримінальних інцидентів та дорожньо-транспортних проблем визначає конкретне місце або місцевість з метою розроблення профілактичних контрзаходів займались переважно зарубіжні вчені, зокрема: Ш. Брейс (Ch.Brace), М. Вілан (M. Whelan), Б. Кларк (B. Clark), Дж. Окслі (J. Oxley) [2], М. Юнгер (M. Junger), Р. Вест (R. West), Р. Тімман (R. Timman). [3], М. Біна (M. Bina), Ф. Граціано (F. Graziano), С. Боніно (S. Bonino) [4], Е. Харді (E. Hardy) [5], та ряд інших вчених, проте комплексних наукових досліджень практичних аспектів використання моделі правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) у діяльності правоохоронних органів щодо запобігання злочинності вітчизняними вченими проведено не було.

Метою статті є висвітлення практичних аспектів використання моделі правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) з метою запобігання поширенню злочинності через дослідження детермінуючих протиправну поведінку та дорожньо-транспортні правопорушення чинників конкретного місця або місцевості.

Виклад основного матеріалу. Організація і тактика діяльності поліції відповідно до моделі правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) передбачає використання посиленої присутності поліції у ідентифікованих криміногенних місцях для зменшення аварій та з метою стримування протиправної поведінки. В ідеалі ці профілактичні ефекти також можуть поширитися і на сусідні території (місцевість). Постійна присутність поліції може допомогти обмежити поширення протиправної діяльності, оскільки тривала присутність поліції збільшує ризик викриття. Якщо визначена територія зберігає високий рівень поширення злочинності та автомобільних аварій, то співробітники поліції та керівники адміністративно-територіальних одиниць повинні здійснити аналіз з метою визначення факторів, які можуть бути джерелом проблем. Після ідентифікації таких проблем слід підготувати відповіді та внести відповідні корективи на рівні визначених територій. Під такими заходами слід розуміти обмеження роботи закладів з продажу алкоголю, освітлення провулків, розчищення чагарників, посилення охорони об'єктів тощо, або внесення змін що зменшують затори (наприклад, додавання, або виділення смуг для руху, встановлення світлофорів, зміна напрямів руху тощо).

Модель правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) забезпечує можливість застосовувати динамічний підхід до ідентифікації та вирішення проблем на основі фактичних даних про кримінальні правопорушення та дорожньо-транспортні пригоди. Учений Д. Вейсбург (D. Weisburd) визначає, що ця модель ґрунтується на правозастосуванні на конкретних територіях та передбачає, що правоохоронна діяльність за часом та місцем "... на відміну від традиційної поліцейської діяльності є більш ефективною; визначає більш стабільну мету для правоохоронної діяльності; має потужну доказову базу; піднімає менше етичних та правових проблем" [6]. Застосування заходів на основі глибокого розуміння стану дорожнього руху є перевірений та ефективний контрзахід, який стосується як злочинності, так і ДТП, які відбуваються одночасно, або незалежно за часом та / або місцем. Крім того, опора такої моделі діяльності поліції на географічне картографування для виявлення зв'язку аварій та кримінальних правопорушень забезпечує науково обґрунтовані підходи для правоохоронних органів, щоб більш точно застосовувати свої обмежені ресурси [1].

Впровадження моделі правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) є відправною точкою для застосування більш комплексного підходу діяльності поліції до застосування та розподілу наявного особового складу та ресурсів для підтримання належного стану криміногенної ситуації.

Про необхідність впровадження моделі правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) свідчать наступні твердження:

- ресурсів, що виділяють на правоохоронну діяльність, часто не вистачає для того, щоб відповідати вимогами, що пред'являються органам та підрозділам поліції по реагуванню на загрози громадській безпеці;
- базовим завданням поліції (функцією правоохоронних органів) є зниження соціальної шкоди та покращення якості життя громадян;
- потреба надавати керівникам поліції своєчасні та точні дані для прийняття обґрунтованих рішень щодо використання особового складу та ресурсів;
- розвиток технологій вимагає від правоохоронних органів йти в ногу з часом. Існуючі та нові технології, такі як зчитувачі номерних знаків тощо, поряд із застосуванням інформаційних технологій, дуже відчутно підвищують ефективність правоохоронної практики;
- правоохоронні органи повинні співпрацювати та йти в ногу з іншими державними та приватними секторами сфери послуг, які звертаються до інформаційних технологій для оцінки потреб, надання послуги та управління витратами;
- охорона правопорядку, орієнтована на громади, стала ефективною стратегією для вирішення актуальних проблем соціальної шкоди та проблем громадської безпеки.

Окрім визнання ефективності дотримання правил дорожнього руху як інструменту зменшення злочинності та аварій, модель правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) позиціонує дотримання правил дорожнього руху як логічне обґрунтування добре помітної правоохоронної активності у громаді. Орієнтація моделі DDACTS на співпрацю з членами громади та громадськими організаціями посилює важливу роль, яку співпраця (партнерство) відіграє у підвищенні якості життя. Крім того, аналізуючи злиття кримінальних правопорушень та аварій, модель DDACTS дає можливість правоохоронним органам здійснювати ефективні втручання та створювати нові стратегії вирішення дій на майбутнє.

Регулярні заходи з обміну інформацією між поліцією та іншими зацікавленими сторонами посилюють можливості моделі DDACTS. Нарешті, моніторинг, оцінка та аналіз результатів забезпечують зворотний зв'язок на основі даних для коригування напрямів внутрішньої та зовнішньої діяльності.

Модель правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) інтегрує дані на основі місцезнаходження про ДТП, кримінальні правопорушення, виклики та правоохоронні заходи з метою запровадження ефективних і дієвих методів розподілу ресурсів правоохоронних органів. Спираючись на стримувальний ефект видимої діяльності дорожньої поліції та знання того, що кримінальні правопорушення часто пов'язані з транспортними засобами, модель DDACTS має на меті зменшення кількості аварій, кримінальних правопорушень і соціальної шкоди в громадах по усій країні.

З практичної сторони реалізації моделі правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) слід зазначити, що вона складається з чотирьох основних підходів:

1. стратегічного підходу;
2. тактичного підходу;
3. підходу орієнтованого на певну проблематику;
4. підходу орієнтованого на правопорушників.

Стратегічний підхід спрямовано на ідентифікацію усіх місць концентрації як кримінальних правопорушень так і дорожньо-транспортних пригод на конкретній території, в межах якої функціонує правоохоронний орган.

Тактичний підхід спрямований на визначення нових місць концентрації протиправної активності «гарячих зон» (Hot Spots) й спирається на методи аналізу часових рядів та/або порогових значень.

Підхід, орієнтований на певну проблематику, зосереджено на довгострокових закономірностях, стійких ідентифікованих тенденціях і визначенні окремих проблем, пов'язаних зі конкретними кримінальними правопорушеннями, порушеннями громадського порядку та дорожньо-транспортними пригодами в цільових ділянках місцевості.

Зрештою, підхід, орієнтований на правопорушників, має на меті використання інформації про відомих поліції злочинців, їх організовані формування та маршрути їх руху для накопичення оперативних даних, припинення протиправної діяльності та проведення арештів за поширення наркотичних речовин, незаконний обіг зброї, торгівлю краденим майном тощо.

Більшість проблемних аспектів, пов'язаних із життєздатністю та практичними аспектами функціонування моделі DDACTS, стосуються доступності й точності даних, використовуваних у рамках аналізу, який своєю чергою є основою для прийняття рішень про розподіл і застосування ресурсів поліції. Такі проблеми з даними включають:

- обмежені у часі дані про минулі події для визначення базових тенденцій і закономірностей у проявах кримінальних правопорушень та ДТП, особливо у випадках наявності між ними зв'язку;
- обмежені можливості для експорту даних із електронної системи обліку й реєстрації подій, автоматизованих (комп'ютеризованих) систем, баз даних та інших пов'язаних систем збору та використання даних поліції;
- помилкова або свідомо неправильна кваліфікація кримінально-карних проявів, дорожньо-транспортних пригод та повідомлень до чергових частин поліції;
- неточності під час обліку даних про місця (адреси) вчинення кримінальних правопорушень та ДТП;
- відсутність практики сумлінного встановлення причинно-наслідкові чинників для дорожньо-транспортних пригод та кримінальних правопорушень;
- своєчасність та повнота обліку криміногенних даних;
- якість введених криміногенних даних.

Крім аспектів, пов'язаних із даними, одним із найважливіших завдань моделі DDACTS є полегшення обміну інформацією та комунікації між співробітниками поліції, які здійснюють комунікацію із громадськістю та відповідними посадовими особами органів влади та самоврядування, представниками об'єднань громадян, мета діяльності яких має дотичний до правоохоронної функції характер та іншими ключовими зацікавленими сторонами.

Висновок. Керівники та особовий склад правоохоронних органів повинні розуміти концептуально-теоретичні положення та практичні аспекти моделі правоохоронної діяльності на основі даних DDACTS [7], що дозволить оновити сталі підходи до організації профілактичної діяльності, головними чинниками в яких як історично склалось є особи, поведінка яких свідчить про високу ймовірність кримінальної активності, а також особи, яким властива висока міра віктимності. Концентрація уваги на місцевості, якій властиві характеристики, що або породжують намір, або сприяють його реалізації є перспективним напрямом проактивної упереджувальної правоохоронної діяльності. Окрім іншого

вагомий потенціал щодо удосконалення такого напряму правоохоронної діяльності як профілактична робота на конкретній місцевості міститься у оновленій та осучасненій практиці кримінальної аналітичної діяльності, яка стрімко розвивається завдяки невідпинному розвитку потенціалу комп'ютерного та програмного аналітичного забезпечення, яке дозволяє автоматизовано опрацьовувати надвеликі обсяги криміногенних даних та визначати закономірності, патерни, тенденції та інші особливості, цілеспрямований правоохоронний вплив на які матиме дієвий та відчутний профілактичний ефект.

Кримінальним аналітикам слід використовувати аналітичні техніки та підходи з метою ідентифікації причин та умов, які породжують умисел та сприяють вчиненню протиправної поведінки та розробляти рекомендації керівникам правоохоронних органів щодо вирішення проблем, які конкретно детермінують співіснування кримінальних правопорушень та дорожньо-транспортних пригод (ДТП). Для підрозділів кримінального аналізу по всій країні це інноваційні дослідження, проте на практиці такі дослідження можуть сприяти соціальним та економічним змінам, які призведуть до зниження рівня злочинності. Як зазначає Рональд Вілсон (Ronald E. Wilson), зосередження на проблемних місцях дозволяє досягти максимального превентивного впливу на поведінку кримінально активних осіб [8]. Модель правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) ґрунтується на керівних принципах. Ці принципи окреслюють процедуру впровадження та висвітлюють оперативні міркування на основі найкращих напрацьованих практик. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є висвітлення змісту таких принципів та окреслення особливостей їх застосування. У підсумку комплексне висвітлення та імплементація концептуальних та науково-практичних аспектів функціонування моделі правоохоронної діяльності на основі даних (DDACTS) у діяльності поліції щодо запобігання злочинності містить суттєвий потенціал підвищення рівня правоохоронної діяльності і Національної поліції України.

Список використаних джерел:

1. Data-Driven Approaches to Crime and Traffic Safety (DDACTS) Operational Guidelines. August 2009. URL: [https://one.nhtsa.gov/Driving-Safety/Enforcement-&Justice-Services/Data%20%80%93Driven-Approaches-to-Crime-and-Traffic-Safety-\(DDACTS\)](https://one.nhtsa.gov/Driving-Safety/Enforcement-&Justice-Services/Data%20%80%93Driven-Approaches-to-Crime-and-Traffic-Safety-(DDACTS)) (дата звернення 19.06.2023).
2. Brace, C., Whelan M., Clark B., Oxley J. The Relationship Between Crime and Road Safety. Monash University Accident Research Center. Report. 2010. URL: https://www.monash.edu/__data/assets/pdf_file/0008/1871549/muarc284.pdf (дата звернення 19.06.2023).
3. Junger, M., West, R., Timman, R. Crime and Risky Behaviour in Traffic: An Example of Cross-Situational Consistency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38(4), 2001. P. 439-459.
4. Bina, M., Graziano, F., Bonino, S. Risky driving and lifestyles in adolescence. *Accident Analysis & Prevention*, 38(3), 2006. P. 472-481.
5. Hardy E. Data-Driven Policing: How Geographic Analysis Can Reduce Social Harm. *Geography Public Safety. A Quarterly Bulletin of Applied Geography for the Study of Crime & Public Safety*. Volume 2 Issue 3 June 2010.
6. Weisburd, D. Place-Based Policing, Ideas in American Policing, Police Foundation, № 9. 2008.
7. Eck, J. E., Chainey, S., Cameron, J. G., Leitner, M., Wilson, R. E. Mapping Crime: Understanding Hot Spots, NCJ 209393. Washington, DC: Office of Justice Programs, National Institute of Justice. 2005. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/209393.pdf> (дата звернення 19.06.2023).
8. Ronald E. Wilson. Place as the Focal Point: Developing a Theory for the DDACTS Model. *Geography Public Safety. A Quarterly Bulletin of Applied Geography for the Study of Crime & Public Safety*. Volume 2 Issue 3 June 2010.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДК 371.2:377

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.53>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ДУСІ ПОВАГИ ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Волкович Олена Юрїївна,
orcid.org/0000-0003-4216-3089
кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри соціально-
гуманітарних та правових дисциплін
(Київський інститут Національної
гвардії України, м. Київ, Україна)

Беньковський Сергій Юрїйович,
orcid.org/0000-0003-0757-9513
кандидат юридичних наук,
начальник кафедри соціально-
гуманітарних та правового дисциплін
(Київський інститут Національної
гвардії України, м. Київ, Україна)

У статті розглянуто питання щодо концептуальних складових національно-патріотичного виховання молоді в дусі поваги до Конституції України. Патріотичне виховання є необхідною складовою щодо формування культурної свідомості, вивчення історичних передумов виникнення нашої державності, поваги до рідної мови, Батьківщини та до представників інших культур, країн. В сучасних умовах питання патріотичного виховання у молоді, як ніколи, постає актуальне місце, оскільки воно формує у цій категорії людей сучасний світогляд, особистісні риси громадянина України, почуття любові та відданості до рідної землі, національної гордості, розуміння історичних та культурних надбань народу, прагнення утвердження світі української нації і держави. Так, певні напрямки вище передбачених складових більш чітко закріплено у концепції національно-патріотичного виховання системі освіти України на підґрунті сучасних важких ситуацій, що викликані вторгненням країною-сусідом щодо загроз територіальної цілісності держави, суверенітету, національної ідентичності прискорило процес пошуку інтегративних процесів в європейське та євроатлантичне співтовариство. Так, «серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальним виступають громадсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх

і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України» [1].

Ключові слова: патріотизм, виховання, молодь, патріотичне виховання, українська мова, культура.

CONCEPTUAL COMPONENTS OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS IN THE SPIRIT OF RESPECT FOR THE CONSTITUTION OF UKRAINE

Volkovych Olena Yuriivna,

orcid.org/0000-0003-4216-3089

Doctor of Law,

Associate Professor, Associate Professor

at the Department of Socio-Humanitarian
and Legal Disciplines

(Kyiv Institute of the National Guard of
Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Benkovskiy Serhii Yuriyovych,

orcid.org/0000-0003-0757-9513

Doctor of Law,

Head of the Department of Social and
Humanitarian and Legal Disciplines

(Kyiv Institute of the National Guard of
Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article deals with topical issues related to the conceptual components of national and patriotic education of youth in the spirit of respect for the Constitution of Ukraine. Patriotic education is a necessary component of the formation of cultural consciousness, the study of the historical background of our statehood, respect for the native language, the Motherland and representatives of other cultures and countries. In today's environment, the issue of patriotic education of young people is more relevant than ever, as it forms a modern worldview, personal traits of a citizen of Ukraine, feelings of love and devotion to the native land, national pride, understanding of the historical and cultural heritage of the people, and the desire to establish the Ukrainian nation and state in the world. Thus, certain areas of the above components are more clearly enshrined in the concept of national-patriotic education in the Ukrainian education system. The current difficult situations caused by the invasion of a neighboring country with regard to threats to the territorial integrity of the state, sovereignty, and national identity have accelerated the process of seeking integration into the European and Euro-Atlantic community. Attention was focused on the fact that among the most used and effective educational measures among modern students, it is advisable to apply the following: public-patriotic, spiritual-moral, military-patriotic types of education, as the most pivotal means for the formation of modern mental consciousness of society.

Key words: patriotism, education, youth, patriotic education, Ukrainian language, culture.

Постановка проблеми: Сучасний зміст виховання студентської молоді потребує ретельного підходу, щоб не допустити поверхневого, формалізованого змісту вивчення мови, культури, історичної спадщини. Зокрема, військова агресія з боку (РФ) свідчить про те, що певні частини Української держави, зокрема частина півдня, сходу не змогли заглибитися саме в історично-культурні цінності держави, що має певні наслідки – запровадження «руського миру», «російської свідомості», «окупації територій», «процвітання колаборантів» та ін. Досліджуючи ці питання, доцільно згадати про те, що в Україні багато теоретиків, письменників, дослідників вивчали саме питання недосконалої патріотичного виховання на теренах південної та східної частини України, це спричинили багато факторів, зокрема, історичних, політичних, культурних, територіальних, етнічних та ін. Так, рідна мова – найважливіший засіб патріотичного виховання. Розуміння студентами, курсантами процесу повернення до рідного коріння, витоків українства, національного самоствердження і саморозвитку вже є проявом патріотизму Сучасна молодь має усвідомити, без оволодіння державною мовою неможливо стати повноцінним громадянином своєї держави, патріотом України та й просто інтелігентною людиною, кваліфікованим спеціалістом будь-якої галузі господарства. Наш Основний Закон держави вже багато разів перепишував рядки норм у сфері мовних питань держави. Ось зараз, Конституція України, стаття 10 закріпила, що державною мовою є українська мова. Так, «держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [2].

Проблемами, що досліджувалися щодо питань виховання патріотизму молодого покоління, присвячені численні дослідження видатних науковців щодо напрямку взаємозв'язку патріотичного, громадянського та національного виховання висвітлено в працях: М. Качури, І. Мартинюка, В. Сухомлинського, Т. Шевченка та ін.; національне-патріотичне виховання на традиціях українського народу розглянуто О. Гевко, М. Стельмахович, О. Вишневським та ін.; розвиток теорії та практики виховання, зокрема, національного та патріотичного, на засадах православної моралі проаналізовано у працях В.Зеньківського, Т. Тхоржевської та ін..

На сьогодні актуальними залишаються думки І. Огієнка та В. Сухомлинського про те, що до найважливіших ознак нації належить рідна мова, а з нею витворена культура, яка стає душею нації, її духом. В процесі теоретичного усвідомлення нових тенденцій у вітчизняній науці дають роботи І. Беха, К.Чороної, які в основу патріотичного виховання ставлять національну свідомість та проголошують на усвідомленні безперечної цінності Батьківщини.

На сучасному етапі державотворення закріплено, у ч. 1 ст. 17 Конституції України передбачено захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [2]. Зокрема про територіальний патріотизм писав В. Липинський бачив у пробудження почуття солідарності та єдності всіх постійних мешканців української землі, незалежно від їх етичного походження, класової належності, віросповідання, соціально-культурного рівня. Ось чому любов до рідного краю (української землі), яка годує всіх її мешканців, є об'єктивною передумовою створення соціально-національного союзу. Як зазначає В. Липинський, що «можна мати прекрасну територію і ніколи не здобути на ній влади, не мати на ній своєї держави та не стати з нею ніколи нацією. Допіру свідомість своєї території і хотіння мати на ній свою

окрему владу, свою окрему державу, перетворюють її в активну порушуючи політичну силу. З цієї свідомості і цього хотіння родиться патріотизм: любов до своєї землі, до своєї Батьківщини і до всіх, без виїмку, її мешканців. Патріотизм – свідомість своєї території, а не сама територія – лежить в основі буття і могутності держав» [3, с. 375].

Так, досить корисне дослідження І. Бега щодо патріотичного та громадського виховання. Він зазначає, «патріотичне і громадське виховання це два рівноцінні способи досягнення спільної мети, які в своєму системному представленні оптимізують виховний процес єдиним комплексом широко охоплюючих соціальних (переважно стосовно громадськості) та моральних (щодо патріотизму) якостей. Причому ці види виховання не лише використовують комплекс означених якостей, але й потужно стимулюють їхній розвиток. Ідейна ж цілісність патріотичного і громадянського виховання втілюється в утвердженні громадянина-патріота як ідеалу розвиненої особистості» [4, с. 9]. Вже традиційним стало святкування Дня української писемності та мови, що відбувається кожного року 9 листопада ця подія проводиться, щоб підняти престиж української мови серед молоді, вшанування творчої спадщини Тараса Григоровича Шевченка, виявлення творчо обдарованої молоді, виховання поваги до культури й традицій українського народу.

Відповідно до звіту за результатами соціологічного дослідження щодо розвитку сфери національно-патріотичного виховання та стану сформованості громадської ідентичності населення України (період за 2021 р). Зафіксовано цікаві кількісні показники різних регіонів, соціальних та вікових верств населення, так «практично всі українці вважають себе громадянами своєї країни (95,1%, переважна більшість і членами місцевої громади (82,5%), а найменше – громадянами колишнього СРСР (29,8%). Громадянами світу найбільше (64,0 %) себе ідентифікують жителі західного макрорегіону та на Півдні (62,7%). Членами місцевої громади (міста, села, району) найбільш почувають себе жителі Заходу (92,9%) та Центру (91,7%) країни, а жителі Півдня (63,4%). Громадянами своєї країни ідентифікують себе практично однаково жителі всіх макрорегіонів. Громадянами колишнього СРСР найбільше відчують себе на Сході (33,8%) та на Півдні (34,0%). Найбільша різниця по відчуттю себе громадянином Європи – у жителів західного макрорегіону (57,6 %) в той час, як вдвічі менша від того кількість респондентів називає себе такими на Півдні країни (23,5%), хоча ті ж респонденти південного макрорегіону більше ніж вдвічі характеризують себе громадянами світу (62,7%). Значна різниця в ідентифікації також спостерігається між Заходом та Півднем – якщо 81,9 % опитаних з західного макрорегіону називають себе представниками свого етносу, то опитані з південного макрорегіону називають себе представниками свого етносу, то опитані з південного макрорегіону виходять на показник в 47,4%. «Автономними індивідами» найменше себе вважають на Півночі країни (28,0%), що вдвічі менше за показниками серед жителів Заходу (59,1%) країни [5]. Саме ці показники висвітлюють, що ідентичність українського народу відбувається досить повільним чином, на ці аспекти вплинули історичні, культурні та радянсько-владні чинники. Зокрема, урядом не однократно приймали певні дії щодо покращення показників у цьому виховному напрямку, так було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року № 932 затверджено План дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки [6].

План дій включає низку заходів, які спрямовані за такими напрямками:

- удосконалення нормативно-правової бази щодо національно-патріотичного виховання;
- упорядкування та вдосконалення системи військово-патріотичного виховання;
- забезпечення належної організації науково-дослідної та методичної роботи;
- забезпечення скоординованої діяльності [6].

Так, вважаємо, що організація та розумна координація інформаційно-просвітницької роботи у закладах вищої освіти потребує, як ніколи, процесу удосконалення, алгоритму дій. Оскільки, як показав досвід, окупованих територій, десь близько 25–30% населення, які залишилися під тиском російської агресії були готові йти на співробітництво, а потім саме йшли свідомо на поступки «ворожій владі» бо саме патріотичне виховання носило мабуть суто формалізований характер, бо щоб любити свою мову, культуру, історію України треба ці почуття вирощувати із родини, сім'ї. Так, у творах видатного педагога Василя Сухомлинського багато уваги, часу приділено саме проблемам патріотичного виховання молодого покоління та визначення його складових. Можна в якості прикладу навести праці автора «Сердце віддаю дітям», «Народження громадянина» та ін. [7], де автор проаналізував патріотизм саме через любов до рідної землі. Так, автор дуже професійно застосовував різні методи виховання серед молоді застосовуючи бесіди, розповіді про добро і зло, моральні цінності, поваги до батьків, прищеплюючи любов до Батьківщини. Тут слушно навести цитату В. Сухомлинського «не можна пробудити почуття Батьківщини без сприймання і переживання краси навколишнього світу. Перш ніж розповісти про те, якою дорогою ціною завоювали старші покоління радості дитинства, треба відкрити дітям очі на красу рідної природи. Нехай у серці малюка на все життя залишаться спогади про маленький куточок далекого дитинства, нехай з цим куточком пов'язується образ великої Батьківщини» [7, с. 259]. Автор наполягав на тому, що з дитинства треба прищеплювати повагу до героїчних подвигів, наводити реальні історичні приклади, «я добивався того, щоб серце дитини прискорено забилося від думки, що на цьому ось горбку, де ми сьогодні працюємо, пролив свою кров герой. Почуття утверджують переконання: праця на рідній землі на благо Батьківщини – це велике щастя, за яке люди йшли на смертний бій» [7, с. 265]. Зокрема, К. Ушинський уважав, що патріотизм є не тільки важливим завданням виховання, але й могутнім педагогічним засобом: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганими природними, особистими, свмейними і родовими нахилами» [8, с. 99–100].

Так, у патріотичному словнику «Патріотизм» (від грец. співвітчизник, ітаxріс – вітчизна) – «одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів» [9, с. 249]. На важливому аспекті патріотизму акцентував увагу М. Грушевський; «Україна – не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людяності, служити їй, а не оббирати, не експлуатувати для себе» [10, с. 4]

На думку І. Бех, К. Чорної «патріотизм – складне багатогранне поняття, один із найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя». Вони слушно зауважують, що «бути патріотом – значить духовно піднятися, усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно й об'єктивно їй притаманна, приєднатись до її розумом і почуттям. У той же час патріотизм передбачає відкриття у самому собі беззавітної відданості Батьківщині, спроможності безкорисно радіти її успіхам, вдосконаленням, служити їй, поєднати свою долю з її долею» [11, с. 8].

Одним із провідних методів щодо запровадження патріотичного виховання серед молоді у вищих навчальних закладах є безперечно наукова діяльність. Оскільки, пошук обдарованих молодих здобувачів – це запорука еліти нації, підтвердження гордості, честі та достоїнства, світовий авторитет. Тому, безперечно, слід особливе

значення приділяти розбудові інтелектуального потенціалу українських студентів, оскільки саме еліта піднімає рейтинг деоржавм через свої показники успішності. Одним із сингулярів «пострадянських» методів поєднання трьох форм діяльності – навчальної, науково-дослідної та суспільно корисної. Так, ними формулювалися такі індивідуальні завдання, для яких ілюстративний матеріал до програмного теоретичного матеріалу відбиралася за певною темою та сприяв формуванню патріотичних почуттів, становленню активної життєвої позиції студентів. Такий підхід покращував не лише організацію навчально-пізнавального процесу, розвивав професійні здібності, а й формував особистість студента, сприяв свідомому становленню професіонала, громадянина-патріота своєї Батьківщини. Патріотично спрямована СРС під керівництвом викладачів розпочинається на 1 курсі (підготовка повідомлень, рефератів, доповідей на практичних і семінарських заняттях), продовжується на 2–3 курсах (виступи на студентських конференціях, написання курсових робіт), переходить у наукові дослідження на випускних курсах (підготовка статей у наукові збірники, публікацій для ЗМІ, дипломних проєктів та магістерських робіт) [12, с. 96].

На думку О. Вишневого щодо розвитку національного виховання, то йому притаманні такі етапи розвитку, зокрема:

- етап етнічного самоусвідомлення (формування у ранньому дитинстві культури рідної оселі, сім'ї, предків, рідного села, міста; педагогіки маминої пісні та казки);
- етап національно-політичного усвідомлення (усвідомлення себе у підлітковому віці як частини нації, відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності);
- етап громадсько-державного самоусвідомлення (передбачає формування правильного розуміння понять патріотизму і націоналізму, виховання поваги до національно-культурних цінностей інших народів, прищеплення почуття національної, расової, конфесійної толерантності) [13, с. 443].

Досить слушний акцент робить дослідник В. Ягупов щодо патріотичного виховання, а саме «кінцевим результатом патріотичного виховання має бути самодіяльність, самостійність у розв'язання моральних проблем, моральна саморегуляція та моральна зрілість, які проявляються у формуванні людини-громадянина – суб'єкта діяльності, вірного сина українського народу, спроможного і здатного зробити свідомий моральний вибір» [14, с. 493].

На думку Дудки І., зазначено, що інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, європоцентричність, пробудження громадської і громадянської ініціативи, виникнення різних громадських рухів, розповсюдження волонтерської діяльності, які накладаються на технологічну і комунікативну глобалізацію, міграційні зміни всередині суспільства, ідентифікаційні і реіндентифікаційні процеси в особистісному розвитку кожного українця, відбуваються на тлі сплеску інтересу й прояву патріотичних почуттів та нових ставлень до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу [15, с. 58].

Джерельним підґрунтям даної проблематики виступає Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», де визначено, що національно-патріотичне виховання є важливим засобом громадянської освіти. «Утвердження поваги до державної мови, піднесення її престижу серед громадян є важливим аспектом формування й розвитку особистості та основою національно-патріотичного виховання. Актуальність національно-патріотичного виховання громадян зумовлюється необхідністю консолідації та розвитку суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною і вимагають постійного вдосконалення національно-патріотичного виховання. Національно-патріотичне виховання набуває характеру системної

і цілеспрямованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, організацій громадянського суспільства, громадян з формування у людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй Українській державі. В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей» [16]. У Стратегії зазначено, що в основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей. Виокремлено основні складові національно-патріотичного виховання: громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання.

Яскравим прикладом патріотичного виховання серед молоді є доробок «Добробати» під керівництвом авторів (К. Гладкої, Д. Громакова, В.Миронової та ін.), зокрема згадки причетних відомих людей, так Валентин Наливайченко народний депутат України VII скликання, голова Служби безпеки України від 24.02.2014 р. по 18.06.2015 р. «найприємніше враження ще з першого дня Майдану, з протестів студентів – це те, що це були стовідсотково неполітичні акції. ... Кожен з нас знав, що ми відповідаємо за життя молодих людей. Наскільки ми були корисні – це вже не нам оцінювати. Попри будь-яку погоду мітингувальники цілодобово, через певний проміжок часу, виконували гімн. Особливо це вражало вночі. Крім того, приємно було, що з'являлись і виступали саме молоді люди». Його друге враження – «це після нелюдського побиття молоді біля Стели. Тоді ми перейшли, ясна річ, до рішучих дій. За нами залишилася роль нічної варти, нічного забезпечення Майдану – від дров до безпеки. Цим займався особисто я. на цьому етапі, коли був вже бойовий Майдан, у мене склалася два враження. Перше – це само організованість молодих людей у загони Самооборони Майдану, підтримки безпеки на Майдані, у групи людей, вмотивованих іти до кінця. Після цього я був серед них під час будь-яких силових зіткнень – переважно вночі. Я правило, ми, депутати, виходили й ставали наперд – щоправда, це не зупиняло «Беркут»... Позаду нас стояли, як правило, або Афганська стоня, або хлопці з Самооборони Андрія Левуса та Дмитра Яроша. Треба сказати, що ми, по-перше, нічого не боялися, а по-друге – навіть проти куль і водометів ішли до кінця. Навіть поранені хлопці допомагали. Щойно жінки з медичного пункту Майдану надавали першу допомогу – людина піднімалася, вдягала на себе шолом, по шолому – кийком, і біжить. «Куди?!» - питаємо ми. «Бо там побратими...» [17, с. 8]. Ці аспекти відображають саме бачення подій різного роду у часи Майдану, потім військової агресії на території Криму, сходу України. По це все треба говорити з молоддю, формувати єдине бачення патріотичного виховання, шанобливе ставлення до героїв, що поклали життя за ради свободи нашої держави.

Майже трохи більше ніж сто років відбувалася боротьба за незалежність та українізацію українського народу, зокрема частини півдня та сходу. Так, після повалення царизму в результаті Лютневої революції 1917 року та постанови Центральної Ради у Києві активізувалися процеси українського національного відродження. Гноблений український народ досить швидко виявив волю до незалежного державного життя. Якщо спочатку так зване «українське питання» торкалося аспектів мови та культури, то дуже швидко воно набуло політичного забарвлення й стало доленосним. Не байдужим до таких процесів був відомий український діяч Володимир Винниченко, зокрема свої погляди висвітлив у своїй книзі «Відродження нації». Хоча сам Винниченко був засліплений соціалістичними ідеями й гаслами інтернаціоналізму, він був змушений написати «Вимірюючи територію майбутньої автономії України, вони торкалися Чорного

моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут від одної думки, від одної уяви, що донецький і херсонський вугіль, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них вони до того захвилювалися, що забули про свою професорську мантію, про свою науку, про високі Установчі збори, почали вимахувати руками, розхристалісь і виявили всю суть свого руського гладкого, жадного націоналізму. О ні, в такому розмірі вони ні за що не могли признаи автономію. Київщину, Полтавщину, Поділля, ну хай ще Волинь, ну та й хай уже й Чернігівщину, це вони могли б ще признаи українськими. Але ж Одеса з Чорними морем, з портом, з шляхом до знаменитих Дарданелл, до Європи? Але Харківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Та які ж вони українські? Це – Новоросія, а не Малоросія, не Україна. Там і населення в більшості не українське, то, словом, руський край. Бідні професори навіть науці своїй наплювали в лице, як нетактовне цуцня, одшпурнули від себе ногою, коли вона підбігла до них з своєю статистикою, з посвідченням Російської академії наук. Яка там, к лихій годині, Академія наук, коли однімаються Дарданелли, вугіль, залізо, сіль? Руський буржуа батька рідного одшпурнув би ногою, коли б першкодав би йому тримати й не пускати ці багатства» [18, с. 15–16].

Таким чином, ми бачимо, що вивчення питання щодо патріотичного виховання молоді дуже є актуальним на сьогодні, треба ретельно вивчати історичні нариси, досліджувати періодизацію становлення української культури, вивчати надбання, знати життя відомих історичних діячів, що виборювали «словом як мечем» незалежність наших кордонів. Тому історія Донбасу, Луганщини, Херсонщини, Одещини, Харківщини та ін. регіонів, як ніколи переживають нелегкі часи. Тому в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України вкрай актуальним питанням залишається відтворення і популяризація правдивої історії регіонів, висвітлення української її сутності. Однією із причин зазіхання на ці території була зацікавленість щодо послаблення кордонів України через руйнування державності за допомогою масової пропаганди на суспільну свідомість. Ці всі методи «старі як світ», тому вони як спіраль приречені на повторення, для цього ми і вивчаємо детально факти історії, щоб припинити цей алгоритм повтору сюжетк, вивести свідомість молоді на нове світосприйняття для досягнення кращих перспектив розквіту майбутньої ідентичності нації та державності.

Список використаних джерел:

1. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 червня 2015 № 641 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>.
2. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K?an=825792> (редакція 03.09.2019 р.)
3. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський В. // Повне зібрання творів, архів, студії / за заг. ред. Я. Пеленського. – Т. 6. – К. 1. – К., Філадельфія [б. в.], 1995. – 472 с.
4. Бех І. Д. Патріотичне і громадське виховання у власних межах. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/717745/1/%D0%9F%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D1%96%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%83%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B0%D1%85.pdf>.

5. Звіт за результатами соціологічного дослідження щодо розвитку сфери національно-патріотичного виховання та стану сформованості громадської ідентичності населення України. URL: <https://mms.gov.ua/nacionalno-patriotichne-vihovannya/sociologichni-doslidzhennya>.

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року №932 затверджено План дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-dij-shchodo-realizaciyi-strategiyi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-20202025-roki-i091020-932>.

7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т.; редкол.О.Г.Дзевєрін (голова та ін.). Т. 3: Серце віддаю дітям; Народження громадянина; Листи до сина. Київ, рад.школа. 1977. 670 с.

8. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні. Вибрані педагогічні твори. У 2. К.Д.Ушинський. К. 1983. Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки. 103 с.

9. Український педагогічний словник. Гренченко С. Київ. Либідь. 1997. 366 с. URL: .

10. Бех І.Д., Цибульська О.І. Виховання особистості: у 2-х кн.. Київ. Либідь. 2003. Кн.2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. 2003. 344 с.

11. Бех І.Д., Чорна К.І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.

12. Абрамчук О.В., Фіцула М.М. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів. Монографія. Вінниця.: УНІВЕРСУМ-Вінниця. 2008. 147 с.

13. Пальчевский С. С. Педагогіка: навч.посібник. Київ. Каравела, 2007. 576 с.

14. Ягупов В. В. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Либідь. 2002. 560 с.

15. Дудка І. Патріотичне виховання студентської молоді як складова громадської діяльності вищого навчального закладу. Витоки педагогічної майстерності. 2015. Випуск 16. С. 56–63.

16. Про Стратегію національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18.05.2019URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

17. Добробати. Катерина Гладка, Дмитро Громаков, Вероніка Мирнова та ін.; худож. оформлювач. О.А.Гугалова. 2-е вид., переробл.та доповн. Харків. Фоліо. 2017. 325 с.

18. Літопис українського Донбасу. ДонбасвчасиВизвольнихЗмагань1917–1921 роки. Упор.Ю.Косенко. Ічня: ПП «Формат». 2018. 308 с.

УДК 005:004:81.243

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.54>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЮРИДИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Пренько Яна Олегівна,
старший викладач кафедри
загальноправових та соціально-
гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Процеси, що відбуваються у світі докорінно змінили поняття «навчання» та запровадили в наше життя поняття «онлайн-навчання». Проте це поняття має як свої переваги, так і недоліки, що впливають на ефективність, на уміння та навички здобувачів вищої освіти. Окрім того, подібні процеси впливають і на викладацький склад закладу вищої освіти, у зв'язку з тим, що вони також є учасниками освітнього процесу. Переваги дистанційного навчання є очевидними, наприклад при вивченні іноземної мови здобувач вищої освіти має можливість онлайн спілкування з носієм мови або викладачем вищої школи Великобританії. Онлайн-навчання дозволяє здобувачеві вищої освіти поживати процес навчання та, в той же час, працювати у звичному для себе режимі та не бути в певних часових рамках. Проте є і недоліки подібного навчання, тому що студент цілковито залежить від наявності інтернет-зв'язку та гаджету, що впливає на якість отриманих знань та ефективність навчання. Ще одним недоліком дистанційного навчання є те, що не всі викладачі вміють працювати з комп'ютерами чи гаджетами під час навчання онлайн. Інша проблема полягає в тому, що викладачеві важко контролювати кожну діяльність і реакцію здобувачів вищої освіти (далі - зво) на матеріал. Це пов'язано з відсутністю навчальних дискусій та відсутністю зво безпосередньо в аудиторії.

Метою цього дослідження є аналіз проблем, які виникають під час онлайн-навчання англійської мови юридичного профілю. У цьому дослідженні використовуються методи, що, в подальшому, використовуються для збору даних, за технікою редуції – джерела даних, отримані з наукових статей. Результат дослідження полягає в тому, що онлайн-навчання створює для зво багато викликів. Внутрішні фактори можуть викликати зовнішні проблеми і навпаки. Внутрішні фактори включають мотивацію, ставлення до навчання та особисту практику. Зовнішні чинники, пов'язані з середовищем навколо та включають засоби масової інформації, якими користуються здобувачі, і оточення, з боку фінансових проблем і навчального середовища. Саме тому онлайн-навчання ще й досі є проблемним питанням, і потрібні інші рішення для внутрішнього та зовнішнього покращення якості здобутої освіти.

Ключові слова: онлайн навчання, завдання, іноземна мова, дистанційне навчання, респондент, фактори впливу.

**PROBLEM ISSUES OF ONLINE EDUCATION OF FOREIGN LANGUAGE
LEARNING FOR LEGAL ADVICE****Prenko Yana Olehivna,**Senior Lecturer at the Department
of General Law and Socio-Humanitarian
Disciplines (Kherson Faculty of Odessa
State University of Internal Affairs,
Odessa, Ukraine)

The processes taking place in the world have fundamentally changed the concept of "learning" and introduced the concept of "online learning" into our lives. However, this concept has both its advantages and disadvantages, which affect the efficiency, abilities and skills of higher education students. In addition, similar processes affect the teaching staff of the institution of higher education, due to the fact that they are also participants in the educational process. The advantages of distance learning are obvious, for example, when learning a foreign language, a student of higher education has the opportunity to communicate online with a native speaker or a teacher of a UK higher education institution. Online education allows a student of higher education to revive the learning process and, at the same time, to work in his usual mode and not be in certain time frames. However, there are also disadvantages of such training, because the student is completely dependent on the presence of an Internet connection and a gadget, which affects the quality of the acquired knowledge and the effectiveness of training. Another disadvantage of distance learning is that not all teachers know how to work with computers or gadgets during online learning. Another problem is that it is difficult for the teacher to control every activity and reaction of students of higher education to the material. This is due to the lack of educational discussions and the absence of a meeting directly in the classroom.

The purpose of this study is to analyze the problems that arise during online learning of the English language of the legal profile. This study uses the methods that, in the future, are used to collect data, based on the reduction technique as data sources obtained from scientific articles. The result of the research is that online learning creates many challenges for student. Internal factors can cause external problems and vice versa. Internal factors include motivation, attitudes toward learning, and personal practice. External factors related to the environment around and include the mass media used by the applicants and the environment, from the financial problems and the learning environment. That is why online learning is still a problematic issue, and other solutions are needed to improve the quality of education both internally and externally.

Key words: online learning, task, foreign language, distance learning, respondent, influencing factors.

Вступ. Онлайн-навчання є адаптованою системою здобуття знань, умінь і навичок та певною превентивним методом захисту зовнішнього середовища від небезпеки, що постали перед закладами вищої освіти та тими, хто в них навчається. Необхідно провести адаптацію, як відповідь на зміну системи навчання від традиційної до онлайн-навчання. Ідея адаптації до онлайн-навчання є обов'язковою. Це полягає в тому, щоб запустити освіту вдома, щоб зробити її безпечною та ефективною з боку захисту та, водночас, не знівелювати роль освіти в нестабільні часи [5; 6]. Проблеми зовнішнього середовища – це проблеми, з якими вони стикаються, які, в майбутньому, впливатимуть на їхній успіх. Використання технологій, як засобу навчання під час онлайн-навчання має багато позитивних наслідків у сфері освіти [4]. Використання технологій, як засобу викладання та навчання,

є звичним явищем і широко застосовується в цю епоху. Крім того, це справді корисно розвивати у студентів інтерес до навчання і розуміння вивченого матеріалу.

Попередні дослідження виявили певні недоліки роботи викладачів з комп'ютерами чи гаджетами під час онлайн-навчання [7]. Можливості представників вищої освіти у знаннях соціальних мереж і гаджетів максимізують навчальну діяльність та роблять заняття більш цікавим та спрямованим на позитивний результат. Існує також проблема контролю будь-якого виду діяльності зовні і ефективне засвоєння ними навчального матеріалу. Це пов'язано з відсутністю навчальних дискусій та відсутністю здобувачів у безпосередньо в навчальній аудиторії. Було проведено кілька досліджень, щоб з'ясувати проблеми та труднощі у вивченні іноземної мови професійного (юридичного) спрямування онлайн. Виявили, що більшість здобувачів вищої освіти Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ не були задоволені використанням методу онлайн-навчання, оскільки не досягли очікуваного прогресу у вивченні мови таким чином. Було також виявлено, що месенджер WhatsApp та медіаплатформа Zoom були найкращими додатками для проведення онлайн-навчання викладачами. Однак кожна активність, яка ділиться та виконується на цій платформі, спричиняє кілька помилок, у випадках коли повідомлення накопичувалися до неконтрольованих масштабів. Крім того, дослідження показало, що лише 18% із 184 респондентів не виявили жодних проблем під час онлайн-навчання. Було виявлено, що 13% ЗВО не змогли отримати доступ до посилання на онлайн-екзамен і мають проблеми з підключенням до Інтернету.

У той же час попередні дослідження доводили, що вивчення іноземної мови юридичного профілю через онлайн-медіа має свої переваги і недоліки. Технічні та індивідуальні проблеми були найбільш поширеними проблемами під час онлайн-навчання. Це пов'язано зі здатністю будь-якої людини користуватися Інтернетом. Крім того, при вивченні іноземної мови професійного спрямування онлайн викладач повинен час від часу вдосконалювати дизайн і зміст навчальних завдань. У той же час, коли мова йдеться про велику кількість здобувачів вищої освіти, які потребують контролю під час онлайн-навчання, ЗВО потрібно направляти у виконанні завдань та виявляти помилки.

Онлайн-навчання визначається як процес, який ґрунтується на використанні технологій і засобів, а саме цифрові технології, такі як блоги, підкасти, програмне забезпечення та ігрові технології, що сприяють вивченню іноземної мови [8]. Навчання в онлайн-середовищі визначається, як навчальна діяльність, у якій комп'ютери використовуються переважно для обміну або отримання інформації, пов'язаної з матеріалом, що виконується на основі електронної взаємодії. Онлайн-навчання також визначається як навчання, на яке більшою мірою впливає контакт із контентом та навчання з використанням цифрових технологій. Онлайн-навчання залучає ЗВО до викладання та навчальної діяльності. Студенти повинні бути готові та здатні зрозуміти, що їм потрібно підготуватися до навчання на належному рівні, щоб отримати знання, що і є безпосереднім результатом навчання. ЗВО повинні адаптуватися до нового етапу навчання та сприймання інформації, яка покладається на електроніку для онлайн-навчання.

Онлайн-навчання має дві основні характеристики: розмита активна участь зовні і обов'язкове виконання завдань. Крім того, стверджується, що розмита активна участь виникає через те, що важко досліджувати активних учнів, просто оцінюючи їх, написавши допис на дискусійному форумі та виконавши онлайн-тест [9]. Є багато факторів, таких як обов'язкове виконання завдань, навчальні курси, доступ до інтернету, які можуть вплинути на залучення та участь зовні у процесі онлайн-навчання. Крім того, студенти стикаються з проблемами через низку факторів, таких як:

академічні здібності, доступ до Інтернету та наявність технологічних проблем у процесі онлайн-навчання. Проблеми, з якими стикаються зовні під час онлайн-навчання, включають нестабільне підключення до Інтернету, фінансові проблеми та низьку цифрову грамотність.

Виклад основного матеріалу. У цьому дослідженні використовуються бібліотечні методи дослідження з використанням дослідницьких процедур як орієнтирів. Задля об'єктивного результату варто використовувати техніку редукації, щоб визначити, які дані слід включити, а які виключити. Визначення деяких основних проблем, з якими стикаються здобувачі вищої освіти під час онлайн-навчання, є метою дослідження бібліотечного дослідження, як методу з процедурою літературного дослідження.

Дані для аналізу були зібрані з різних опублікованих статей на Google Scholar і Research Gate. Зібрані статті використовувалися з 2000 по 2020 рік. Було вибрано деякі журнали, пов'язані з факторами, які визначали проблеми з вивченням англійської мови під час онлайн-навчання, у тому числі під час спалаху пандемії Covid 19 з Google Scholar, Research Gate та національно-акредитованих журналів.

Для підтримки цього дослідження також було зібрано деяку додаткову інформацію з кількох книг. Вибрані джерела були важливими для теми цього звіту, яким було вивчення іноземної мови юридичного профілю онлайн. Результати цього дослідження поділяються на дві групи, а саме: 1) внутрішні фактори, які включають мотивацію, ставлення до предмету, власну відповідальність, особисту практику; 2) зовнішні фактори, які включають фінанси та навчальне середовище.

Головне, чого хочуть зовні в онлайн-навчанні, – це навчитися бути інтерактивним. Під час оффлайн-навчання учні безпосередньо взаємодіють віч-на-віч зі своїми друзями чи викладачем, але під час онлайн-навчання відбувається та ж сама взаємодія здійснюється за допомогою посередників у формі гаджету. Здатності до вивчення мови, особливо англійської, для кожного ЗВО різні. Студенти можуть мати однакові комунікативні цілі, але ефективність у вивченні мови може бути різною. Деякі фактори, які мають значення для вивчення мови, походять як з середини студентів, так і ззовні студентів. Класифікація факторів також включає мотивацію, ставлення та звички до навчання. Різниця – це лише джерело факторів. Внутрішні фактори впливають із індивідуальної здатності здобувачів вищої освіти вивчати мову, тоді як зовнішні фактори походять від зовнішньої ситуації.

Дослідження показують наступний результат: до епохи пандемії більшість здобувачів майже не отримували доступу до онлайн-навчання, що стало причиною багатьох проблем, з якими їм доводиться стикатися під час онлайн-навчання. Ця частина виявляє проблеми з мотивацією, ставленням, звичками до навчання та особистої продуктивності. Відомості про мотивацію та ставлення до навчання, особисту практику, а також навчальні звички є внутрішніми факторами з огляду на здібності здобувачів. Виявлення фінансових проблем і наявність технологічних труднощів віднесено до категорії зовнішніх факторів.

Онлайн-навчання показало низьку мотивацію, пов'язану з низьким ставленням до вивчення мови [10]. Втрата мотивації відбувається, коли здобувачі вищої освіти втрачають навички управління часом через навчальне середовище, яке не дозволяє навчатися в сприятливих умовах. Онлайн-навчання має велике значення для підтримки мотивації студентів. Навіть втрата мотивації відбувалася через відсутність повторень, коли траплялися труднощі, такі як затримка голосу, нечіткі зображення та низький рівень сигналу. Онлайн-навчання передбачає багато завдань, щоб впоратися з дедлайнами, що змушує студентів виконувати завдання та призводить до вигорання [10]. Сьогодні гостро обговорюється вплив онлайн-навчання на здобувачів

освіти. Негативні дослідницькі прояви виявлені у мотивації та залученості до процесу вивчення мови були пов'язані, у тому числі, і з режимом навчання. Цей факт показує те, що педагогам необхідно створювати відповідне середовище під час онлайн-навчання, яке сприятиме більш високій ефективності у процесі засвоєння нового матеріалу.

Виходячи з попередньо розглянутих досліджень, момент мотивації пов'язаний з іншими факторами, особливо в ситуації, яка пов'язана з комфортом осіб, що навчаються під час вивчення мови. Чим комфортнішим буде навчання, тим вищою буде навчальна мотивація, яку можуть отримати здобувачі вищої освіти. За відповідним спостереженнями комфортне навчальне середовище базується на: меншій кількості завдань для самоопрацювання, якісному підключенні до Інтернету та зацікавленості та вмотивованості зов. Дослідження показали, що 55,17% респондентів не погоджуються з тим фактом, що онлайн-навчання забезпечує якісну освіту. Понад 50% вважають онлайн-навчання обтяжливим. Результати дослідження показують, що онлайн-навчання є менш ефективним і не відповідає їхнім очікуванням. Пояснення щодо даних, пов'язаних з мотивацією зов, стосується того, як на успішність зов та мотивацію в процесі навчання впливають інші фактори.

Під час дистанційного навчання було також виявлено, що початкові здібності студентів-юристів стали низькими, оскільки онлайн-навчання, ймовірно, буде упередженим, а підготовка триватиме лише короткий час [4]. Це призводить до неготовності до онлайн-навчання. Упередженість означає, що онлайн-навчання створює інше розуміння, а значення матеріалів сприймається по-різному. Короткий час підготовки викликав незадоволення і нерозуміння процесів та змусив їх вважати, що онлайн-навчання не викликає довіри.

Ця неготовність створює погане ставлення до онлайн-навчання [4]. Більшість закладів вищої освіти, які не готують здобувачів вищої освіти до онлайн-навчання, демонструють недостатню кількість навчальних засобів і систем. Негативне ставлення до навчання через несприятливе навчальне середовище спричинене тим, що вони навчаються вдома у невідповідних умовах. З результатів проведених досліджень здобувачі вважають онлайн-навчання чимось, що їх просто займає, не даючи реальних орієнтирів щодо того, на яке майбутнє вони хочуть орієнтуватися. Результати попередніх досліджень показують, що зов мають погане ставлення до навчання через неготовність до процесу навчання. Це пов'язано з приміщенням і підготовленістю. Здобувачі вищої освіти втрачають увагу та віру в онлайн-навчання, що спричинено ситуацією, яку вони вважають несприятливою для покращення їх розуміння дисципліни та ефективності навчання.

З огляду на ситуацію, що склалася та за показниками дослідження здобувачі вищої освіти з низькими здібностями та мотивацією до розуміння предмету, відстають під програми та сприймають навчальний матеріал на низькому рівні під час онлайн-навчання.

Окремого розгляду потребує тема сприятливого навчального середовища. До таких факторів входить певні сімейні обставини (піклування про своїх молодших братів і сестер, допомагати сім'ї чи батькам виконувати домашні справи). Ці причини призводять до того, що студенти-юристи не зосереджені на навчанні онлайн.

З аналізу можна зробити висновок, що ефективність процесу онлайн-навчання англійської мови потрібно покращувати та розвивати, оскільки навчальна діяльність онлайн продовжує працювати під час пандемії. Аналіз показує, що важливо підтримувати ставлення та увагу здобувачів під час процесу онлайн-навчання в новому середовищі, наприклад вдома, оскільки це дуже відрізняється від занять у закладі вищої освіти при безпосередній участі у цьому процесі викладача.

Висновки. Онлайн-навчання створює для здобувачів вищої освіти достатню кількість проблем. На процес навчання впливають, як зовнішні, так і внутрішні фактори. Внутрішні фактори можуть стати причиною появи зовнішніх проблем і навпаки. До проблемних питань дистанційного навчання належить мотивація, ставлення до навчання, звичка до навчання, відсутність соціалізації та гаджеталізація життя. Зовнішні фактори, пов'язані з оточенням. Зовнішні фактори включають засоби масової інформації, якими користуються здобувачі, а також навколишнє середовище (певні фінансові або сімейні проблеми).

Проте онлайн-навчання має і свої переваги, а саме наслідую очне навчання та є максимально наближеним до нього. Під час такого навчання важливо бути самоорганізованим, а не просто дисциплінованим. Всі учасники процесу повинні перебувати у освітньому спілкуванні. Серед суттєвих переваг онлайн-навчання є те, що воно має можливість здобувати освіту з будь-якої точки світу, доступність навчальних матеріалів, мобільність та зв'язок з викладачам як онлайн, так і оффлайн, розвиток навичок самоосвіти та об'єктивність оцінювання знань ЗВО.

Список використаних джерел:

1. Антонов Г. Дистанційне навчання. Освіта України, 2003. № 25. С. 10.
2. Закон України «Про національну програму інформатизації». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> (Дата звернення: 13.04.2023)
3. Биков В. Ю., Кухаренко В. М., Сиротенко Н. Г. Технологія розробки дистанційного курсу : навчальний посібник/ за ред. В. Ю. Бикова, В. М. Кухаренка. Київ.: Міленіум, 2008. 324 с.
4. Ніколаєва С.Ю. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання . Київ. : Ленвіт, 2003, 273 с.
5. Chang T. Y., Hong G., Paganelli C., Phantumvanit P. Innovation of dental education during COVID-19 pandemic. Journal of Dental Sciences, № 155. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jds.2020.07.011> (Дата звернення: 03.04.2023)
6. McGurk E. Kkese. Effect and audiovisual speech perception in students with learning disabilities exposed to online teaching. № 144, URL: <https://doi.org/10.1016/j.mehy.2020.110233> (Дата звернення: 20.04.2023).
7. Ferraina L. Problems of Online Learning during Covid-19 Pandemic in EFL Classroom and the Solution. Journal of English Language Teaching and Literature. URL: <https://jurnal.stkipmb.ac.id/index.php/jelita/article/view/74> (Дата звернення: 16.04.2023).
8. Garavan T. N., Carbery R., Malley G. D. Understanding participation in e-learning in organizations : a large- scale empirical study of employees. International Journal of Training and Development, № 14, с. 155–168 URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2419.2010.00349.x> (Дата звернення: 12.04.2023).
9. Ramkisson, P., Belle L. J. Perceptions and experiences of students on the use of interactive online learning technologies in Mauritius. International Journal of Evaluation and Research in Education URL: <https://doi.org/10.11591/ijere.v9i4.20692> (Дата звернення: 18.04.2023).

УДК 378.6.147.091:355.233.2.092:174/.356.1

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.55>

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Севрук Вячеслав Анатолійович,
аспірант

(Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький, Україна)
orcid.org/0000-0001-9170-4940

У статті аналізуються питання формування педагогічної культури майбутніх офіцерів. Актуалізується засвоєння майбутніми офіцерами методики створення ефективних опитувальників. Виокремлено умови організації активного слухання. З метою формування та систематизації вмінь і навичок вирішення конфліктів майбутніми офіцерами використовували метод «картографії конфліктів».

Викладачі гуманітарних дисциплін широко використовували різні методи, які базувалися на активній міжособистісній взаємодії учасників освітнього процесу. Серед них були лекції-бесіди, лекції-аналіз конкретних ситуацій, лекції з використанням зворотного зв'язку, семінар-дискусії на основі взаємонавчання, методи круглого столу, мозковий штурм, дебати, семінар-дослідження, методи «лабіринту дій» і послідовних ситуацій, а також метод кейсів.

Підхід до військової освіти передбачав поєднання різних аспектів, таких як військова, спеціальна, гуманітарна, фізична, теоретична і практична підготовка майбутніх офіцерів Сухопутних військ.

Педагогічна культура майбутніх офіцерів розглядалась як складне інтегративне соціально-психологічне утворення, що характеризується певним ступенем володіння військово-педагогічною теорією і практикою, досвідом виховання і навчання військових, розвитком особистості офіцера як педагога. Педагогічна культура була розглянута як сфера усвідомлено-вмотивованого опанування курсантами надбань педагогічної науки і практики, творчого застосування та реалізації знань, умінь, навичок і педагогічних здібностей з урахуванням основ педагогічної майстерності, створення оптимального педагогічного середовища для міжособистісної взаємодії з учасниками навчально-виховного процесу у військовому підрозділі, вибору професійно-особистісних орієнтирів для формування лідерських якостей, вмінь і навичок безконфліктної взаємодії.

Перспективними напрямками її подальшого дослідження є модернізації процесу вивчення гуманітарних дисциплін у вищих військових навчальних закладах з використанням можливостей сучасних педагогічних технологій.

Ключові слова: майбутній офіцер, педагогічна культура, військова освіта.

PEDAGOGICAL CULTURE OF FUTURE GROUND ARMY OFFICERS IN THE PROCESS OF STUDYING HUMANITARIAN DISCIPLINES

Sevruk Viacheslav Anatoliyovych,
orcid.org/0000-0001-9170-4940
Postgraduate Student
(Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical
Academy, Khmelnytskyi, Ukraine)

The article analyzes the issue of the formation of the pedagogical culture of future officers. The assimilation of the methods of creating effective questionnaires by future officers is being updated. The conditions for organizing an active hearing are highlighted. In order to form and systematize the abilities and skills of conflict resolution, the future officers used the method of «conflict mapping».

Teachers of humanitarian disciplines widely used various methods based on active interpersonal interaction of participants in the educational process. Among them were lectures-conversations, lectures-analysis of specific situations, lectures using feedback, seminar-discussions based on mutual learning, round table methods, brainstorming, debates, seminar-research, methods of «labyrinth of actions» and sequential situations, as well as the case method.

The approach to military education involved a combination of various aspects, such as military, special, humanitarian, physical, theoretical and practical training of future officers of the Ground Forces.

Pedagogical culture of future officers was considered as a complex integrative socio-psychological formation, characterized by a certain degree of mastery of military-pedagogical theory and practice, experience of education and training of military personnel, development of the officer's personality as a teacher. Pedagogical culture was considered as a sphere of conscious and motivated mastering by cadets of the assets of pedagogical science and practice, creative application and implementation of knowledge, abilities, skills and pedagogical abilities, taking into account the basics of pedagogical mastery, creating an optimal pedagogical environment for interpersonal interaction with participants in the educational process in the military subdivision, the choice of professional and personal guidelines for the formation of leadership qualities.

Promising areas of her further research are the modernization of the process of studying humanitarian disciplines in higher military educational institutions using the possibilities of modern pedagogical technologies.

Key words: future officer, pedagogical culture, military education.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасних умовах воєнної агресії російської федерації проти нашої держави виникає надважливе завдання у напрямі вдосконалення професійної підготовки військових в Україні – забезпечити якість підготовки військових фахівців.

Військова освіта інтегрується у державну систему. Освітній процес у вищих навчальних закладах єдиної системи військової освіти формується з урахуванням специфіки військової служби. Виникає потреба у конструктивних змінах у системі професійної підготовки військових фахівців з вищою освітою – представників офіцерського корпусу, з урахуванням сучасних вимог і потреб сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковий інтерес до питань військової освіти є в дослідженнях таких вчених, як І. Бінько, Г. Гайдукевич, С. Гречко, Д. Іщенко, В. Олійник, В. Шостак та інші. Проблеми

підготовки майбутніх офіцерів до професійної діяльності були вивчені М. Дорошенком, В. Ковалевським, В. Кушніром, М. Нещадим, В. Шевченком і іншими дослідниками. Аспекти методики навчання майбутніх офіцерів отримали увагу в наукових працях А. Галімова, В. Беспалька, А. Лігоцького. Виховання курсантів вищих військових навчальних закладів було предметом аналізу в роботах Г. Темка, М. Томчука.

Формулювання цілей статті. Мета цієї статті – проаналізувати особливості формування педагогічної культури майбутніх офіцерів.

Виклад основного матеріалу. В експериментальних групах було використано різноманітні підходи та принципи з актуалізацією на особистісному розвитку та забезпеченні ефективного процесу навчання. Серед них були особистісно орієнтований, комплексний і системний наукові підходи, а також засади людиноцентризму, цілеспрямованості, гуманізму, ефективності та суб'єктності.

Для досягнення цих цілей використовувалися різноманітні методи наукового пізнання, такі як моделювання, системний аналіз, проблемний метод, уявний експеримент, аналогія, а також методи опису, класифікації, ігрові та інші інтерактивні методи. Крім того, було використано методи опитування з метою отримання додаткової інформації [2; 3].

Зокрема, увага приділялася навчанню майбутніх офіцерів СВ методикам створення ефективних опитувальників. При цьому було використано правила формулювання запитань, запропоновані В. Ягуповим, як основу для організації індивідуальних співбесід або розробки опитувальників [4, с. 137–138].

Для покращення навичок активного слухання були розроблені інтерактивні ситуаційні завдання та завдання самооцінювання. Це дозволило учасникам оцінити свої вміння у плані підтримання постійної уваги і візуального контакту, вміння уважно слухати і мовчати, обмежувати кількість запитань, звертатися до співрозмовника для уточнення, перефразувати й підсумовувати інформацію, а також запам'ятовувати або фіксувати отриману інформацію [4, с. 139].

Важливим показником сформованості педагогічної культури майбутніх офіцерів СВ і результатом комплексної реалізації визначених педагогічних умов є мотивація курсантів і слухачів ВВНЗ до безконфліктної службово-професійної діяльності, підготовка до розуміння сутності конфліктів, формування вмінь і навичок попередження конфліктів та їх усунення. Окреслені проблеми вирішувалися у процесі вивчення таких гуманітарних дисциплін: «Соціальна психологія», «Військова педагогіка та психологія (у т.ч. Конфліктологія)», «Соціально-психологічні технології управління військовими колективами», зазначених в ОПП «Морально-психологічне забезпечення у підрозділах, на кораблях (за видами Збройних сил)»; «Військова педагогіка та психологія (у тому числі лідерство)», «Основи військового управління (у тому числі штабні процедури НАТО) (Заняття 5. Якісна комунікація як шлях попередження конфлікту у військовому колективі)», «Морально-психологічне забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України» (у процесі вивчення теми 2 «Психологічне забезпечення діяльності військ (сил) у Збройних Силах України», заняття 8 «Попередження та врегулювання конфліктів у військовому середовищі. Особливості прояву конфліктів в умовах військової служби. Сутність процесу та технологія розв'язання конфліктів».

На лекційних заняттях увага учасників ЕГ зосереджувалася на сутності конфлікту як процесу «визрівання, здійснення і подолання взаємних суперечностей, протидій, боротьби людей, їх груп і соціальних інститутів» [1, с. 418]. Підкреслювалися судження дослідників про гостроту і силу конфлікту, що залежить від залученості учасників до емоційного конфлікту, відносної згуртованості груп, виходу за межі індивідуальних

цілей та інтересів тощо; коли досягнення цілей однієї сторони перешкоджає досягненню цілей іншої [5, с. 94].

Під час теоретичної підготовки з гуманітарних дисциплін учасники експериментальних груп мали можливість усвідомити сутність конфлікту шляхом проходження тестів та обговорення. Цей процес дозволив їм визначити як позитивні (конструктивні), так і негативні (деструктивні) аспекти функціонування конфлікту. Отримані знання стали цінними інструментами для розв'язання можливих конфліктних ситуацій на високому рівні педагогічної культури майбутніх офіцерів СВ.

Для формування та систематизації навичок у вирішенні конфліктів використовувався метод «картографії конфліктів». Цей підхід спонукав учасників ЕГ визначити основну проблему конфлікту, учасників, їхні потреби та обурення. Використовувалися рекомендації дослідників щодо створення карти конфлікту [5, с. 142], що допомагало учасникам виділити основні риси конфлікту, з'ясувати учасників та їхні справжні мотиви.

Важливим елементом в формуванні педагогічної культури майбутніх офіцерів СВ стало створення банку тестів, опитувальників та ситуаційних завдань, разом з методами їх вирішення (зокрема, застосування аналізу в розв'язанні ситуаційних завдань, розгляду випадків конфліктів тощо), які обговорювалися під час занять з гуманітарних дисциплін.

Лекція-бесіда (форма занять) є справжнім діалогом з аудиторією, дозволяє виявити рівень розуміння курсантами нового матеріалу на основі попередньо засвоєного (наприклад, в сфері культури, педагогічної культури, конфліктів, особливостей спілкування тощо). Ця форма також допомагає звернути увагу на можливі конфліктологічні проблеми, які можуть виникнути у військовому колективі.

Для проведення лекційно-аналітичних занять, де аналізуються конкретні ситуації, викладач використовує підготовлені приклади проблемних мікроситуацій (усні розповіді, фрагменти фільмів, демонстрації ситуацій, створених самими курсантами тощо), що ілюструють теоретичний матеріал лекції. Використання спеціально сформульованих запитань, підказок, порівнянь різних точок зору, аналізу ситуацій сприяє активізації діалогу та дозволяє висвітлити помилкові погляди та аргументувати правильні рішення та висновки.

Під час лекції, використовуючи метод зворотного зв'язку, викладач надавав курсантам можливість оцінити своє розуміння та засвоєння конкретного розділу лекційного матеріалу через короткі тестові завдання, які були представлені на екрані.

Семінар-дискусія, заснована на взаємному навчанні, використовувалася для активізації теоретично-практичного мислення майбутніх офіцерів СВ та формування практичного досвіду обговорення та вирішення практичних проблем на високому рівні педагогічної культури. Під час семінару застосовувалися такі методи, як "круглий стіл" (в мікрогрупах з 3–4 осіб учасники ЕГ обговорювали ситуаційні завдання та пропонували спільні рішення), мозковий штурм (для представлення власних ідей та поглядів), дебати (що дозволяли аргументовано обговорювати погляди та думки).

Семінар-дослідження передбачав отримання учасниками великої кількості інформації про аспекти педагогічної культури, отриманої з вивчення різних гуманітарних дисциплін. Використовуючи метод «лабіринту дій», викладачі стимулювали учасників використовувати навички роботи з інформацією в обмеженому часі на занятті. Це сприяло формуванню умінь швидко та правильно оцінювати ситуацію, вибирати відповідну стратегію, приймати правильні рішення.

Метод послідовних ситуацій дозволяв об'єднати кілька взаємозалежних та взаємопов'язаних інцидентів, конфліктів та складних сценаріїв, щоб стимулювати

аналітичне мислення майбутніх офіцерів СВ та сприяти формуванню високого рівня педагогічної культури.

Для активізації пізнавальної діяльності курсантів та слухачів використовувалися інтерактивні завдання, які були розроблені самими учасниками експерименту і відображали актуальні питання міжособистісної взаємодії у військовому колективі, дотримуючись педагогічних стандартів офіцерського корпусу. Один з таких методів – метод кейсів, який у наукових дослідженнях визначається як груповий спосіб інтерактивного навчання.

Викладачі гуманітарних дисциплін активно використовували різні методи, що базувалися на активній міжособистісній взаємодії між учасниками навчального процесу. Серед цих методів були лекції-бесіди, лекції-аналіз конкретних ситуацій, лекції з використанням зворотного зв'язку, семінар-дискусії на базі взаємного навчання, методи круглих столів, мозковий штурм, дебати, семінар-дослідження, методи «лабіринту дій» та послідовних ситуацій, а також метод кейсів.

Підхід до військової освіти передбачав інтеграцію різних аспектів, таких як військова, спеціальна, гуманітарна, фізична, теоретична та практична підготовка майбутніх офіцерів Сухопутних військ. Ураховуючи ці аспекти, військова освіта спрямовувалася на формування у курсантів розуміння специфіки діяльності офіцерів Сухопутних військ та їхню мотивацію для професійного зростання.

Педагогічна культура майбутніх офіцерів СВ розглядалася як складний інтегративний соціально-психологічний комплекс, що характеризується високою компетентністю у військово-педагогічній теорії та практиці, досвідом виховання та навчання військових, розвитком особистості офіцера як педагога. Ця культура виявляється через спеціальні психолого-педагогічні та етичні знання про сутність та норми професійно-культурної поведінки, інтелектуальні та комунікативні уміння, військово-педагогічну та гуманістичну спрямованість, педагогічний такт, моральність та інтелігентність, критичний підхід до педагогічної діяльності, наполегливість, колективізм, розсудливість, цілеспрямованість та оптимізм.

Висновки. Педагогічна культура майбутніх офіцерів СВ була розглянута як сфера усвідомлено-вмотивованого опанування курсантами ВВНЗ надбань педагогічної науки і практики, творчого застосування та реалізації знань, умінь, навичок і педагогічних здібностей з урахуванням основ педагогічної майстерності, створення оптимального педагогічного середовища для міжособистісної взаємодії з усіма учасниками навчально-виховного процесу у військовому підрозділі, вибору чітких професійно-особистісних орієнтирів для формування лідерських якостей, вмінь і навичок безконфліктної взаємодії.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Перспективними напрямками її подальшого дослідження є модернізації процесу вивчення гуманітарних дисциплін у вищих військових навчальних закладах з використанням можливостей сучасних педагогічних технологій.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія освіти / В. Г. Кремень (Гол. ред). Київ: Юрінком Інтер. 2008. 1040.
2. Методологія наукової діяльності / Д.В. Чернілевський (Ред.). Київ: Видавництво Університету «Україна». 2008. 478 с.
3. Ягупов В. Моделювання навчального процесу як педагогічна проблема. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2003. № 1. С. 28–37.
4. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посібник. 2003. Київ: Либідь, 560.
5. Яхно Т.П., Куревіна І.О. Конфліктологія та теорія переговорів. Київ: Центр учбової літератури. 2012. 168 с.

БЕЗПЕКОВИЙ СЕКТОР ДЕРЖАВИ

УДК 358.4:351

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.56>

АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ У СЛУЖБОВО-БОЙОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Шевченко Тихін Віталійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактичної та
спеціальної фізичної підготовки
факультету № 3
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

Власенко Ігор Володимирович,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри тактичної та
спеціальної фізичної підготовки
факультету № 3
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

Котелюх Микола Олександрович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
головний спеціаліст організаційного
відділу управління проведення
спеціальних операцій Департаменту
поліції особливого призначення
«Об'єднана штурмова бригада
Національної поліції України «Лють»

Стаття присвячена аналізу сучасного стану використання безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності Національної поліції України. У статті розглянуті та проаналізовані основні історичні аспекти розвитку безпілотних літальних апаратів у різних сферах, а також розглянутий сучасний стан використання безпілотних літальних апаратів у тому числі теоретичний, методичний, юридичний та технічний аспекти використання, проаналізовані перспективи використання безпілотних літальних апаратів в роботі Національної поліції України та розглянуті перспективи розвитку ринку безпілотних літальних апаратів у світі до 2025 року. Додатково проаналізований військовий досвід використання безпілотних літальних апаратів, причини успіху безпілотних

літальних апаратів на фронті, а також вплив цього успіху на подальший стан використання та застосування безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності сил сектору безпеки та оборони України. У статті проаналізовані особливості підготовки операторів безпілотних літальних апаратів для потреб фронту та для участі у бойових діях, а також відповідність даної підготовки вимогам та завданням Національної поліції України. Додатково присвячена увага використанню цивільних моделей безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності сил правоохоронних органів, їх переваги та недоліки, успіхи та втрати. Розглянута необхідність узагальнення сучасного досвіду використання безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності Національної поліції України, а також розглянута та обґрунтована необхідність впровадження у службово-бойову діяльність Національної поліції України власної концепції із використання безпілотних літальних апаратів, що передбачатиме умови, межі, способи та порядок використання безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності Національної поліції України. У статті проаналізовані способи використання БПЛА у службово-бойовій діяльності Національної поліції України, зроблені відповідні висновки щодо доцільності та можливості використання та застосування безпілотних літальних апаратів при виконанні службово-бойових завдань Національної поліції України.

Ключові слова: БПЛА, безпілотний літальний апарат, Національна поліція України, службово-бойова діяльність, екстремальні ситуації, дрон, коптер.

ANALYSIS OF THE USE OF UNMANNED AERIAL VEHICLES IN THE OFFICIAL AND COMBAT ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Shevchenko Tikhin Vitaliiiovych,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,

Docent of the Department of Tactical and Special Physical Training Faculty № 3 (University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Vlasenko Ihor Volodymyrovych,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,

Docent of the Department of Tactical and Special Physical Training Faculty № 3 (University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Kotelyukh Mykola Oleksandrovykh,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Chief Specialist of the Organizational Department of the Management of Special Operations of the Special Purpose Police Department "United Assault Brigade of the National Police of Ukraine "Lyut"

The article is devoted to the analysis of the current state of use of unmanned aerial vehicles in the official and combat activities of the National Police of Ukraine. The article examines

and analyzes the main historical aspects of the development of unmanned aerial vehicles in various spheres, as well as the current state of use of unmanned aerial vehicles, including theoretical, methodical, legal and technical aspects of use, analyzed the prospects for the use of unmanned aerial vehicles in the work of the National Police of Ukraine and prospects for the development of the unmanned aerial vehicles market in the world until 2025 are considered. The military experience of using unmanned aerial vehicles, the reasons for the success of unmanned aerial vehicles at the front, as well as the impact of this success on the further use and application of unmanned aerial vehicles in the service and combat activities of the forces of the security and defense sector of Ukraine are additionally analyzed. The article analyzes the peculiarities of the training of operators of unmanned aerial vehicles for the needs of the front and for participation in combat operations, as well as the compliance of this training with the requirements and tasks of the National Police of Ukraine. In addition, attention is paid to the use of civilian models of unmanned aerial vehicles in the service and combat activities of law enforcement agencies, their advantages and disadvantages, successes and losses. The need to generalize the modern experience of using unmanned aerial vehicles in the official and combat activities of the National Police of Ukraine is considered, as well as the need to introduce into the official and combat activities of the National Police of Ukraine its own concept for the use of unmanned aerial vehicles, which will include conditions, limits, methods and procedure, is considered and substantiated use of unmanned aerial vehicles in official and combat activities of the National Police of Ukraine. The article analyzes the methods of using UAVs in the official and combat activities of the National Police of Ukraine, and makes appropriate conclusions regarding the possibility and feasibility of using unmanned aerial vehicles in the performance of official and combat tasks of the National Police of Ukraine.

Key words: UAV, unmanned aerial vehicle, National Police of Ukraine, service-combat activity, extreme situations, drone, copter.

Наприкінці другого тисячоліття в силових структурах різних країн (Велика Британія, Німеччина, США, Нідерланди) почали використовуватися безпілотні літальні апарати (далі – БПЛА). Перші безпілотні літальні радіокеровані апарати виникли у 1930-х роках і мали значний вплив на технологічний розвиток.

В 1930-х роках німецькі вчені інженери Рудольф Шлейхер та Генріх Фірмахер розробили безпілотні літальні апарати, які можна було керувати з землі за допомогою радіо сигналів. Найбільш відомим з них був літальний апарат Fieseler Fi 103, який отримав назву «Фау-1» або «V-1» (Вергель-1). Цей апарат використовувався німецькими військами під час Другої світової війни [1].

У 1930-х роках в Сполучених Штатах Америки також почали розробляти безпілотні радіокеровані літальні апарати. Один з перших успішних проєктів був дрон OQ-2 Radioplane, створений Едмондом Халлманом у 1935 році. Цей дрон використовувався американськими військовими проведення артилерійського обстрілу та військової розвідки [2].

Ці перші безпілотні літальні апарати були простими у своєму виконанні та керуванні. Оператори використовували радіо-пульта керування для надсилання команд на дрон, що відповідали за його рухи та навігацію. Однак, технологічні обмеження того часу обмежували їх дальність польоту та функціональні можливості.

Сфера застосування БПЛА, тактика дій та виконувани задачі змінювалися та розширювалися. Перелік країн, які почали широко використовувати БПЛА значно розширився (Франція, Ірак, Туреччина, Південна Корея, Китай, Тайвань, Австралія, Канада і т.д.).

Починаючи з 2000 року, квадрокоптери отримали значний розвиток завдяки прогресу в області мікропроцесорів, бездротового зв'язку та технології живлення.

Починаючи з середини 2000-х років, почали з'являтися перші комерційні моделі БПЛА. Компанії, такі як DJI (Китай), Parrot (Франція) і Yuneec (Китай), стали випускати доступні та легкі в управлінні моделі для розваг, фотографії та відеозйомки.

Завдяки своїй маневреності та стабільності, БПЛА стали популярними засобами для аерозйомки та відеозйомки. Вони здатні забезпечити високу якість знімків та відео з повітря, що раніше було обмежено доступом до гелікоптерів або літаків.

У 2013 році компанія Amazon анонсувала концепцію використання квадрокоптерів для доставки товарів. Це відкрило нові перспективи для використання БПЛА у сфері логістики та доставки [3].

Завдяки прогресу в області штучного інтелекту та автономних систем, БПЛА отримали здатність до самонавігації та виконання складних місій. Це включає в себе функції, такі як автоматичний політ, слідування за об'єктами, уникнення перешкод і точну посадку.

БПЛА знайшли широке застосування у наукових дослідженнях, включаючи дослідження клімату, геології та екології. Вони також використовуються у промислових галузях для огляду інфраструктури, інспекцій важкодоступних місць та контролю за станом об'єктів.

Відповідно до доповіді компанії Drone Industry Insights прогнозовано стрімке зростання капіталізації галузі та зростання показників як виробництва, так і використання.

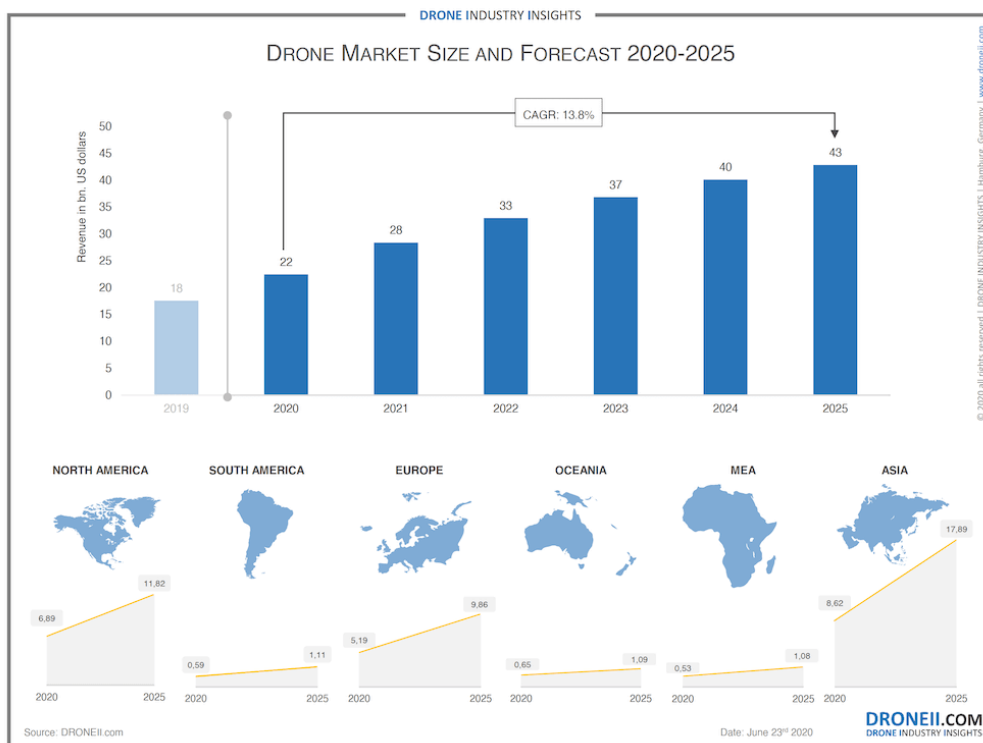

Рис. 1. Прогнозування ринку розвитку БПЛА від компанії Drone Industry Insights [4]

Якісні зміни почали з'являтися і в Україні, особливо ці зміни стали явними після початку широкомасштабної агресії проти України. Шалений успіх та значна ефективність використання БПЛА не викликає сумнівів в їх актуальності і дали значний поштовх у розвитку даної сфери. У короткий термін почали з'являтися курси, школи та навчальні центри з підготовки операторів БПЛА на базі волонтерських, громадських організацій та військових підрозділів. В штатних структурах підрозділів почали з'являтися спеціалізовані підрозділи по використанню БПЛА, які мають у своєму складі загони спеціальних, цільових БПЛА та спеціалістів, що їх використовують.

Станом на червень 2023 року місце БПЛА у загально військовому та локальному бою (спецоперації), а також враховуючи інтеграцію даних технічних засобів можна характеризувати наступним чином: в штатному розкладі штурмової роти передбачений взвод застосування БПЛА (увесь «спектр» застосування), а в кожному взводі передбачено наявність щонайменше двох осіб, що здатні застосовувати БПЛА в інтересах взводу. Подібний принцип формування штатного розкладу підрозділу використовується також при формуванні Об'єднаної штурмової бригади Національної поліції України «Лють».

Варто зауважити, що застосування БПЛА в службово-бойовій діяльності Національної поліції України також мають значні перспективи. Але основна відмінність використання БПЛА в Національній поліції та збройних силах, це суто вузькі (особливі) задачі та різна мета застосування дронів.

Розглядаючи питання інтеграції БПЛА у службово-бойову діяльність Національної поліції України необхідно зробити аналіз існуючого стану застосування БПЛА.

Необхідно зауважити, що окремі моделі БПЛА використовувалися окремими підрозділами з 2015 року. Саме у 2015 році на цивільний ринок надійшов біль-менш підходящий для виконання завдань дрон – DJI Phantom 3.

Однак, слід визнати:

1. Не зрозуміле місце та роль використання БПЛА у забезпеченні публічної безпеки і порядку, охороні прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, наданні в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

2. Не визначено місце та роль БПЛА у системі управління, організації та планування службово-бойових заходів Національної поліції України.

3. Не визначені особливості, функції та задачі БПЛА при виконанні службово-бойових задач різних підрозділів Національної поліції України.

4. Станом на червень 2023 у нормативній базі Національної поліції ні БПЛА, ні їх застосування не відображені. Таким чином для системи Національної поліції вони, фактично, не існують. На відміну від нормативної бази НПУ, у нормативній базі Національної гвардії України є накази, що регламентують застосування БПЛА.

5. Виходячи з першого пункту, слід визнати, що, якщо немає нормативної бази, відсутня концепція використання БПЛА в Національній поліції і система підготовки операторів БПЛА. Навіть після початку війни поліцейські навчаються за військовими програмами, які, на жаль, відповідають поліцейським завданням лише частково або умовно.

6. У зв'язку з відсутньою підготовкою операторів БПЛА посадові особи поліції які використовують БПЛА у своїй діяльності використовують їх на власний розсуд, за власною ініціативою та враховуючи власні навички. Таким чином системи не отримує розвитку, не має системності та методики, а також відсутній механізм розвитку.

7. В системі службово-бойових завдань Національної поліції України використовуються лише цивільні моделі БПЛА, які виготовлені для цивільних задач, та не в повній мірі відповідають завданням поліції.

Застосування безпілотних літальних апаратів (БПЛА) у службово-бойовій діяльності Національної поліції України має великий потенціал для поліпшення ефективності та результативності роботи поліцейських.

Аналізуючи існуючі напрямки підготовки операторів БПЛА слід виділити два основних напрямки:

1. Цивільний напрямок підготовки користувачів БПЛА приділяє значну увагу навичкам студійної та сесійної відео зйомки, навичкам підбору кадрів та користуванню

селфі-функціями, проведення екологічного моніторингу, розвідка і оцінка обстановки у зонах надзвичайної ситуації.

2. Військовий напрямок характеризується навичками корегування артилерії, польотів в умовах роботи РСБ та РСР, захисту операторів від ворожих атак, розвідка місцевості та ін.

Науково-педагогічний склад кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету № 3 та курсанти Харківського національного університету внутрішніх справ пройшли розширений курс підготовки операторів БПЛА та отримали сертифікати інструкторів. Аналізуючи обидва напрямки підготовки ми можемо зробити висновки, що жодна з них, на жаль, не відповідає завданням поліції. У такому випадку виникає необхідність впровадження власного, поліцейського напрямку застосування БПЛА та формування відповідної концепції.

Аналізуючи задачі поліції варто зауважити, що, відповідно до ст. 2 Закону України про Національну поліцію, усі перелічені завдання можливо виконувати із застосуванням БПЛА [5].

Переваги використання БПЛА полягають у отриманні об'єктивної інформації та у їх здатності здійснювати нагляд, розвідку та моніторинг з повітря, швидкому реагуванні на виникнення подій, збільшенні області охоплення при веденні пошуково-рятувальних операцій, с контролі дорожнього руху та багато іншого.

Однак, перед впровадженням БПЛА у поліцейську діяльність необхідно ретельно визначити концепцію їх застосування, враховуючи специфіку завдань і потреб поліцейських. Це включає вивчення різних аспектів, таких як правові, етичні, технічні, безпекові та інші.

При розробці концепції застосування БПЛА в поліцейській діяльності слід враховувати потенційні виклики і проблеми, такі як приватність та безпека громадян, правові обмеження, ризики збоїв в роботі техніки та інші. Необхідно забезпечити належну підготовку поліцейських, розробити процедури реагування на аварійні ситуації та правила використання БПЛА відповідно до законодавства.

Окрім того, важливо забезпечити відповідні фінансові ресурси для придбання, обслуговування та навчання з використання БПЛА. Планування витрат і розробка бюджету повинні відображати потреби поліцейських у цих технічних засобах.

Загалом, визначення концепції застосування БПЛА у службово-бойовій діяльності Національної поліції України є важливим кроком для вдосконалення роботи поліції та забезпечення безпеки громадян. Це вимагає комплексного підходу, співпраці з фахівцями і врахування всіх аспектів, пов'язаних з використанням БПЛА у поліцейській діяльності.

Аналізуючи способи використання БПЛА у службово-бойовій діяльності Національної поліції України можливо зробити висновок, що БПЛА можливо та доцільно застосовувати при виконанні наступних завдань, а саме: пошук та затримання злочинців, у тому числі озброєних, пошук безвісті зниклих осіб, патрулювання, ліквідація наслідків аварій та катастроф, проведення поліцейських та поліцейських спеціальних операцій, забезпечення публічної безпеки та порядку, проведення огляду приміщень, будівель або інших об'єктів, у тому числі тих, куди доступ ускладнений, обмежений або представляє небезпеку для життя і здоров'я поліцейських, огляд місця події, оформлення дружньо-транспортної пригоди, регулювання дорожнього руху, здійснення гласних та негласних слідчих дій, забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, здійснення боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями, виявлення каналів

незаконного перетинання державного кордону, переміщення зброї, боєприпасів, вибухових речовин та разом із відповідними правоохоронними органами ліквідує такі канали, оперативне розмінування та інші.

Список використаних джерел:

1. Фау-1 URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%83-1> (дата звернення 21.06.2023)
2. Radioplane OQ-2 URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Radioplane_OQ-2 (дата звернення 21.06.2023)
3. Amazon отримала дозвіл регулятора на використання дронів у доставці посилок URL: <https://mind.ua/news/20215187-amazon-otrimala-dozvil-regulyatora-na-vikoristannya-droniv-u-dostavci-posilok> (дата звернення 21.06.2023)
4. The drone market size 2020-2025: 5 key takeaways. URL: <https://droneii.com/the-drone-market-size-2020-2025-5-key-takeaways> (дата звернення 21.06.2023)
5. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення 21.06.2023)

УДК 343(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.57>

ЗАПОБІГАННЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Джелілова Мер'єм Аліївна,
начальник головного управління з
питань деокупації та реінтеграції
Автономної Республіки Крим та інших
тимчасово окупованих територій
України Директорату стратегічного
планування та європейської інтеграції
Міністерства внутрішніх справ України

Стаття присвячена дослідженню особливостей запобігання регіональній організованій злочинності (на прикладі Причорноморського регіону) в умовах воєнного стану. В статті доводиться, що організована злочинність є глобальною проблемою в державі, яка впливає не лише на криміногенну обстановку, а й на соціально-економічні складові суспільства в цілому. Даний вид злочинності є складним феноменом організаційної та психологічної структури, який, як правило, має розгалужену систему взаємодії як в органах державної влади та муніципалітету, так і правоохоронних та силових структур, корупційні та фінансові зв'язки, а стосовно регіональної організованої злочинності ще й переважно транснаціональний та міжнародний характер.

Проводиться аналіз поняття «організована злочинність» та його змістового навантаження. Розкриваються ознаки організованої злочинності. Наводиться офіційна статистична інформація щодо вчинення кримінальних правопорушень у складі організованих злочинних груп на території України за період 2018–2022 роки. Визначається поняття «регіональна злочинність», її ознаки. Робиться висновок щодо терміну регіональна організована злочинність та аналізуються її ознаки, основні характеристики та прояви під час воєнного стану в Причорноморському регіоні.

Аналізу піддаються детермінанти регіональної організованої злочинності. Встановлюється поняття запобігання злочинності. Визначаються загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи запобігання регіональній організованій злочинності в умовах воєнного стану. Пропонується висновок про необхідність запровадження комплексу заходів, які найбільше відбивають сучасні тенденції досліджуваного виду злочинності. Пропонується сукупність заходів економічного, соціального, правового та управлінського характеру для вдосконалення регіональної системи запобігання організованої злочинності.

Ключові слова: регіональна злочинність, організована злочинність, причини та фактори злочинності, загальносоціальні заходи запобігання злочинності, спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності.

**PREVENTION OF ORGANIZED CRIME AT THE REGIONAL LEVEL
UNDER MARTIAL LAW**

Dzhelilova Mieriem Aliivna,
Head of the Main Department for
Deoccupation and Reintegration of the
Autonomous Republic of Crimea and
other Temporarily Occupied Territories
of Ukraine of the Directorate of Strategic
Planning and European Integration of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The article is devoted to the study of the peculiarities of the prevention of regional organized crime (on the example of the Black Sea region) in the conditions of martial law. The article proves that organized crime is a global problem in the state, which affects not only the criminogenic situation, but also the socio-economic components of society as a whole. This type of crime is a complex phenomenon of an organizational and psychological structure, which, as a rule, has an extensive system of interaction both in state authorities and municipalities, as well as law enforcement and law enforcement structures, corruption and financial ties, and in the case of regional organized crime, mainly transnational and international character.

An analysis of the concept of «organized crime» and its content load is carried out. Signs of organized crime are revealed. Official statistical information on the commission of criminal offenses by organized criminal groups on the territory of Ukraine for the period 2018–2022 is given. The concept of «regional crime» and its features are defined. A conclusion is made regarding the term regional organized crime and its signs, main characteristics and manifestations during martial law in the Black Sea region are analyzed.

The determinants of regional organized crime are analyzed. The concept of crime prevention is established. General social and special criminological measures to prevent regional organized crime under martial law are determined. A conclusion is proposed on the need to introduce a set of measures that most reflect the modern trends of the investigated type of crime. A set of measures of an economic, social, legal, and administrative nature is proposed to improve the regional system of preventing organized crime.

Key words: regional crime, organized crime, causes and factors of crime, general social crime prevention measures, special criminological crime prevention measures.

Постановка проблеми. Організована злочинність є глобальною проблемою в державі, яка впливає не лише на криміногенну обстановку, а й на соціально-економічні складові суспільства в цілому. Даний вид злочинності є складним феноменом організаційної та психологічної структури, який, як правило, має розгалужену систему взаємодії як в органах державної влади та муніципалітету, так і правоохоронних та силових структур, корупційні та фінансові зв'язки, а стосовно регіональної організованої злочинності ще й переважно транснаціональний та міжнародний характер.

Дослідження особливостей організованої злочинності, її окремих видів та напрямків, зв'язків, структури та кримінологічних показників, а так само особливостей

регіонального аспекту є актуальними темами наукових та практичних пошуків правників та науковців з метою розробки та впровадження дієвих, ефективних та раціональних заходів протидії та запобігання організованій злочинності, в цілому, та регіональній організованій злочинності, зокрема, особливо в деструктивних та важких умовах воєнного стану, що невід'ємно впливає на всі аспекти суспільного життя, в тому числі і на криміногенну ситуацію в країні.

Стан дослідження. Питання протидії та запобігання організованій злочинності, в тому числі регіональній, досліджували такі вчені як: А. М. Бабенко, В. С. Батиргарєєва, І. Г. Богатирьов, Р. С. Веприцький, Б. М. Головін, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, В. Я. Конопельський, І. М. Чекмарьова, В. П. Філонов, Д. В. Федоренко, В. І. Шакур та інші науковці.

Метою даної статті є дослідження особливостей запобігання організованій злочинності на регіональному рівні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі існує думка, що «організована злочинність являє собою альтернативне суспільство з власною економікою, соціальною та духовною сферами, власними системами управління, безпеки, формування молодого покоління, «юстицією», внутрішньою та зовнішньою політикою [1, с. 58]. На думку А. Закалюка «організована злочинність – це багатозначний різнорівневий та складноструктурований феномен суспільного життя, який виник і розвивається в результаті прагнення частини членів суспільства змінити кримінальними способами його цивілізовану, передусім правову впорядкованість в інтересах збагачення й отримання завдяки цьому фактичної влади» [2, с. 184].

О. Джужа організовану злочинність визначає як «системно пов'язаний комплекс кримінальних правопорушень, учинених учасниками стійких, ієрархізованих, злочинних структур (груп, співтовариств, асоціацій), які підтримують один одного, узгоджуючи діяльність. Мета цих угруповань – отримати максимальний прибуток від злочинного бізнесу на певній території або у певній сфері, що перебуває під їх контролем» [3, с. 165].

Н. Міняйло резюмує аналіз наукових підходів вчених та приходиться до висновку, що «стосовно розуміння організованої злочинності можна виділити три основні підходи, що мають місце в сучасній кримінологічній думці: суб'єктний – через визначення кола діянь, пов'язаних зі створенням організованих груп та злочинних організацій, різних злочинних угруповань та їх діяльності; предметний – через визначення кола кримінальних правопорушень, вчинення яких притаманне саме організованій злочинності та певною мірою компромісний між ними; функціональний – визначається через розкриття певної злочинної діяльності організованих злочинних угруповань [4, с. 70].

А. М. Мельников розрізняє три рівні організованих злочинних груп: 1) низький рівень 2) середній (регіональний) відносно великий, 3) вищий, міжрегіональний

і міжнародний рівень складається із злочинних організацій з розвинутими вертикальною (ієрархічною) і горизонтальною (функціональною) структурами» [5; 7-11].

Згідно офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора [6] правоохоронними органами за 2018 рік на території нашої держави було виявлено та зареєстровано діяльність 288 організованих злочинних груп, серед яких з яких 21 – з корумпованими зв'язками, 41 – з міжрегіональними зв'язками, 7 – з транснаціональними зв'язками. 2019 рік значиться кількістю виявлених правоохоронними органами у розмірі 293 організовані групи, з яких 29 – з корумпованими зв'язками, 23 – з міжрегіональними зв'язками, 6 – з транснаціональними зв'язками. У 2020 році було зафіксовано діяльність 377 злочинних організованих груп, з яких 33 – з корумпованими зв'язками, 51 – з міжрегіональними зв'язками, 11 – з транснаціональними зв'язками. За 2021 рік правоохоронними органами було виявлено діяльність 499 організованих злочинних груп, з яких 57 – з корумпованими зв'язками, 70 – з міжрегіональними зв'язками, 11 – з транснаціональними зв'язками. За період 2022 року на всій території України правоохоронними органами було виявлено діяльність 395 організованих злочинних груп, з яких 14 – з корумпованими зв'язками, 40 – з міжрегіональними зв'язками, 11 – з транснаціональними зв'язками.

У свою чергу, регіональна злочинність представляє собою, на думку А. М. Бабенка, «відносно масове, самодетермінуюче, історично мінливе негативне соціально-правове явище, що проявляє себе через сукупність кримінально-караних діянь та осіб, які їх вчинили у межах визначених законодавством країни регіонів за певний проміжок часу» [7, с. 382].

На території нашої держави особливо виражена організована злочинність регіонального характеру притаманна регіону Причорномор'я, який є досить привабливим для кримінального сектору в силу наближеності до кордонів, розгалуженості транспортної інфраструктури, порівняно вищого рівня економіки та особливостей рекреаційної зони, ряду інших факторів, які сприяють поширенню організованої злочинності та полегшують її приховування.

Для вказаного регіону України притаманні прояви організованої злочинності, які займаються поширенням зброї, перевезенням та збутом наркотичних та психотропних речовин, контрабандою, економічними та корупційними протиправними практиками, що створює значну загрозу національній та економічній безпеці країни та вкрай негативно впливає на розвиток економічної та соціальної сфери в регіоні.

Так, контрабанда – один із найпоширеніших кримінальних правопорушень на прикордонній території Причорномор'я, що вчиняється у складі організованих груп. Традиційно, Причорномор'я є територією інтенсивного наркотрафіку та наркозбуту, наявності розгалуженої системи ввезення, перевезення, а так само, збуту наркотичних засобів, поширення вчинення торгівлі людьми та злочинної трансплантології.

Примітно, що для Причорноморського регіону характерний порівняно більший рівень корисливої та корисливо-насильницької злочинності організованого характеру, ніж на інших територіях України.

В умовах воєнного стану на території Причорноморського регіону традиційні форми організованої злочинності трансформувалися в нові, більш організовані, розгалужені вираження, масштабувалися та «вийшли» за межі національної юрисдикції, маючи переважно транснаціональний характер, налагодили механізми «корупційної підтримки» на більш високих рівнях не лише регіонального, а й державного рівня владного управління.

Так, сформувалася нова кримінально протиправна практика незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги; контрабанди; збільшення випадків економічних кримінальних правопорушень; налагодження масштабних корупційних схем; відмивання коштів, одержаних незаконним шляхом; виникла вражаюча статистика правопорушень, вчинених організованими злочинними групами, пов'язана з предметами забезпечення та функціонування Збройних Сил України та Сил Оборони; збільшилися та видозмінилися потоки торгівлі зброєю та боеприпасами, активно ведуть свою кримінальну практику організовані злочинні групи, які створюють та провадять механізми незаконного перетину кордону військовозобов'язаними особами, які не мають на те законних підстав тощо.

Детермінація організованої злочинності у Причорноморському регіоні України становить сукупність регіональних явищ, процесів, станів та проявів, з якими вона взаємопов'язана та обумовлюється. Р. С. Веприцький до регіональних факторів злочинності відносить: також називає: «низький рівень доходів і високий рівень безробіття; загальну політичну та економічну нестабільність у регіоні, похідної від загальнодержавної; економічні проблеми в регіоні, нестача фінансових ресурсів, нерозвинена інфраструктура; психологічне відчуття незахищеності та відсутність упевненості в майбутньому; нездатність органів місцевої влади й місцевого самоврядування вирішувати соціально-економічні проблеми регіону; незадовільну економічну ситуацію в регіоні; низький професіоналізм управлінського персоналу в галузевих структурах виконавчої влади» [8, с. 98].

Причинами та умовами регіональної організованої злочинності можна назвати економіко-географічне положення, історичні передумови формування потужності економічного потенціалу, види промисловості та її об'єми, наявність рекреаційних ресурсів та об'єктів, розвиненість транспортного сполучення, специфіка кордонів та митних зон, особливості міграційних процесів, близькість економічних сполучень з торговими центрами материка тощо.

Запобігання регіональній злочинності, в тому числі, організованій – це об'єктивно обумовлена кримінологічна стратегія і один із напрямків регіональної кримінальної та кримінологічної політики [9, с. 309].

О. М. Литвинов вказує, що «заходи попередження, боротьба, запобігання, припинення, профілактика й т.д., залежно від їх завдань, мети, системоутворюючих чинників щодо протидії злочинності – це упорядковані, відносно самостійні системи нижчого рівня, які мають автономні організаційні підструктури зі складною внутрішньою будовою, специфічними джерелами отримання та передачі інформації, формами діяльності, у межах яких реалізуються відповідні повноваження суб'єктів» [10, с. 76].

З точки зору А. П. Закалюка, «запобігання злочинності – це різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст і мета якої полягає в перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливості – усунення їхньої дії» [11, с. 324]. Згідно зауваження В. В. Голіни, «об'єкт запобігання злочинності в регіонах – це все те, на що повинна впливати регіональна система запобігання злочинності, щоб не допустити розвитку злочинних проявів» [12, с. 48].

Заходи запобігання регіональній організованій злочинності загальноприйнято поділяти на загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи. Загально-соціальне запобігання злочинності в регіонах – це «комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію детермінантів, які породжують злочинність у регіонах в якості свого наслідку». В першу чергу, такі заходи запобігання організованій злочинності у регіоні здійснюється різними органами державної влади та управління, громадськими формуваннями, для яких функція запобігання злочинності, загалом не є головною чи одною з основних [13, с. 95–96].

У свою чергу, спеціально-кримінологічне запобігання злочинності – це «цілеспрямований комплекс заходів, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки» [14, с. 96].

За масштабом застосування заходи спеціально-кримінологічного запобігання мають здійснюватися на загальнодержавному, регіональному та галузевому рівнях. У свою чергу, регіональні спеціально-кримінологічні заходи безпосередньо спрямовуються на усунення криміногенних чинників та змінення показників злочинності в окремих вражених цим явищем регіонах, наприклад, в області, районному центрі [15, с. 121].

На регіональному рівні, запобігання злочинності включає єдність попереджувальної і правоохоронної діяльності. Запобіжна діяльність – це вплив на причини та умови, які породжують злочинність. Правоохоронна діяльність втілює два аспекти роботи: по-перше, припинення кримінальних правопорушень, їх розкриття і притягнення винних до відповідальності, і, по-друге, поновлення

порушених злочином прав і законних інтересів потерпілих [16; 17–27]. Вважається, що ефективно запобігання злочинності на прикордонних територіях можливе лише у разі цілеспрямованої, системної діяльності. У цьому сенсі, мають рацію учені, які стверджують, що запобігання злочинності в регіонах має носити комплексний характер, здійснюватися із застосуванням всієї системи кримінологічних засобів [7, с. 274]. Політика запобігання регіональній організованій злочинності в умовах воєнного стану має також включати всі рівні такої діяльності: і загально-соціальні, і спеціально-кримінологічні.

Так, в умовах воєнного стану та особливостей динаміки суспільних відносин органи державної влади та місцевого самоврядування повинні проводити спільну політику в частині укріплення та захисту національної безпеки, в тому числі, шляхом запровадження заходів протидії та запобігання злочинності в регіонах.

Важливими заходами загальносоціального попередження організованої злочинності у Причорноморському регіоні можуть бути заходи політичного, економічного та соціального характеру, спрямовані на підтримку за забезпечення рівня життя соціально-вразливих верств населення, ВПО та тих, хто опинився без самостійного доходу внаслідок війни. Контроль за своєчасними виплатами заробітних плат роботодавцями, моніторинг порушень трудового законодавства, особливо розмірів та термінів належних виплат, незаконних звільнень – в певній мірі знизить соціальне напруження.

Також важливим є підтримка агропромислового сектору Причорномор'я в складних умовах воєнного стану. Оскільки висока цінова політика, проблеми комунікації, пошкодження об'єктів критичної інфраструктури, зменшення кількості високо-кваліфікованої робочої сили, зменшення покупної можливості споживачів призводить до зменшення доходності, збитків, а відтак поширення рівня кримінальних правопорушень корисливого, економічного, корупційного характеру тощо. Тому зараз, як ніколи, важлива виважена політика підтримки промисловості, аграріїв та середнього та малого бізнесу регіону.

Так як за часів воєнного стану зростає кількість економічних правопорушень, правопорушень вчинених у сфері земельних відносин, щодо державних закупівель та приватизаційних процесів, то варто повернутися до раніше дієвих та чинних механізмів електронного відкритого моніторингу, публічних торгів, тендерів та закупівель тощо.

З початком ворожої агресії ще з лютого 2022 року відбулося певне «насичення» цивільного населення зброєю, що призвело, серед іншого, до збільшення рівня кримінальних правопорушень, вчинених в складі організованих озброєних груп. Така ситуація вимагає невідкладних заходів з боку відповідних правоохоронних органів.

Ситуація зі зброєю та її кількістю «на вулицях» Причорноморського регіону вимагає більш агресивних заходів в умовах воєнного стану, такими можуть бути заходи

посилення контролю за вантажоперевезеннями, пасажиропотоками, приватним транспортом тощо.

Так само особливої уваги вимагає посилення роботи патрульно-постових, піших патрулів, велопатрулів в теплі пори роки, патрулювання в місцях скупчення людей та туристичних потоків, особливо в частині Одеського регіону, тощо. Також активізації вимагають такі процеси як оперативні закупки, проникнення підставних працівників до злочинних угруповань тощо.

Вимагає посилення контролю з боку держави в частині перетину кордону, розмитнення вантажів, руху гуманітарної допомоги та предметів військового призначення.

Загалом, кримінально-правова політика має відображати відповідну належну реакцію на нові кримінально-правові практики, прояви суспільно небезпечної діяльності та завдання шкоди чи загрози її завданнями тими чи іншими діями. Така реакція має бути, серед іншого, шляхом встановлення відповідних кримінальних заборон.

Висновок. Отже, внаслідок повномасштабного вторгнення регіональна організована злочинність видозмінилася та характеризується високими кримінологічними показниками, що створює небезпеку для економічної та національної безпеки як Причорноморського регіону, так і держави в цілому. Така ситуація вимагає протиставлення цілого комплексу загальносоціальних та спеціально-кримінологічних антикриміногенних заходів, направлених на запобігання регіональній організованій злочинності. Встановлено, що загальносоціальні заходи запобігання містять у собі вплив на негативні економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, культурні, нормативно-правові та інші передумови, то на груповому та індивідуальному рівні вони створюють атмосферу невігідності проти правної діяльності. А спеціально-кримінологічні заходи запобігання регіональній організованій злочинності, у свою чергу, суттєво доповнюють та конкретизують загальносоціальне запобігання та одночасно виступають фактором підвищення його ефективності.

Задля підвищення ефективності запобігання регіональній організованій злочинності необхідним є дослідження всіх можливих та наявних даних про стан злочинності в регіонах, встановлення тенденцій та визначення детермінант, з метою впливу саме на причини та фактори злочинності даного виду. Варто постійно удосконалювати заходи кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого впливу з урахуванням тих змін, які відбуваються у суспільстві внаслідок деструктивного впливу збройної агресії та супутніх явищ, створювати та підтримувати регіональну систему заходів протидії злочинності на основі сучасних досягнень науки і техніки та з урахуванням регіональних закономірностей організованої злочинності і специфіки її детермінації.

Список використаних джерел:

1. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.

2. Закалюк А. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
3. Кримінологія: навч. посіб. / [О. Джужа, В. Василевич, Ю. Іванов та ін.]; за заг. ред. О. Джужі. Київ: Прецедент, 2006. 208 с.
4. Міняйло Н. Співвідношення понять організованої та групової злочинності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2. 2016. С. 66–73.
5. Мельников А.М. Кримінальна відповідальність за вчинення злочину групою осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2004. 18 с.
6. Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2>
7. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. на здобут. докт.юрид.наук.: 12.00.08. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2015. 515 с.
8. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія. Х. :Золота миля, 2014. 324 с.
9. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. доктор.юрид.наук. 12.00.08. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2015. 515 с.
10. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр.справ, 2008. 446 с.
11. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. К. : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
12. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Х. : Нац.юрид. акад. України, 2011. 120 с.
13. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед ; за ред. проф. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. – 352 с.
14. Кримінологія: Загальна частина: альбом схем/ авт.упоряд.: С.Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С.Г. Кулик, О.С. Шеремет. Чернігів: Десна, 2015. 658 с.
15. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: науково-практичний посібник/ Бова А. А., Женунтій В.І., Закалюк А. П. та ін.; за заг. ред. А. П. Закалюка. Київ, 2006. 296 с.
16. Митний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. Ст. 552.
17. Бабенко А.М. Запобігання організованим, озброєній та терористичній злочинності як складова безпеки в умовах Євроінтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 54-58.
18. Бабенко А. М. Сучасний стан та тенденції наркозлочинності, вбивств та самогубств у містах і сільських районах України: кримінологічний вимір та запобігання/ *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: науковий журнал. 2018. Спеціальний випуск № 1 (91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 16–26.
19. Бабенко А. М. Територіально-просторовий аналіз злочинності у населених пунктах Одеської області. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/11_Babenko.pdf (дата звернення 10.03.2023)

20. Бабенко А.М. Регіональні особливості злочинності у містах та сільських районах Запорізької, Дніпропетровської та Харківської областей. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр./ редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2018. Вип. 36. С. 42–60. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/157063> (дата звернення 10.03.2023)

21. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис* № 1. 2021 С. 14–22.

22. Бабенко А.М., Конопельський В.Я. Чекмарьова І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України: монографія. Харків: Право, 2019. 264 с.

23. Батиргареева В.С., Бабенко А.М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук*. № 1. 2020. С. 39–54.

24. Батиргареева В.С., Бабенко А.М. Вплив установ виконання покарань і попереднього ув'язнення на криміногенну ситуацію в Україні. *Право України*. № 2. 2020. С. 164–183.

25. Женунтій В.І., Бабенко А.М. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання: монографія. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 224 с.

26. Andriy Babenko, Oleksandr Mazurenko, Anastasiia Mernyk. Chronic Alcoholism Treatment in Custodial Facilities: Ukraine's Experience During Independence. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. № 12. P. 2451–2457.

УДК 339.93:341.225.5(4)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.58>

ПОРІВНЯННЯ ДОГОВОРУ МОРСЬКОГО КРУЇЗУ ЗА ЛИТОВСЬКИМ ТА НІМЕЦЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Кузніченко Оксана Валеріївна,
кандидат юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри цивільного та
трудового права
(Одеський національний морський
університет, м. Одеса, Україна)

Ільченко Маргарита,
здобувачка спеціальності «Право»
(Навчально-науковий морський
гуманітарний інститут Одеського
національного морського університету,
м. Одеса, Україна)

У статті було проаналізовано договір морського круїзу, який можливо назвати одним із найцікавіших договорів. Наразі між вченими досі тривають дискусії щодо приналежності цього договору. По суті, договір морського круїзу є особливим за своїми істотними умовами (предмет (круїз), ціна, строки та порядок оплати круїзу). Він включає в себе елементи, як договору про надання туристичних послуг, так і договору морського перевезення пасажирів. У зв'язку з цим було приділено увагу аналізу правових норм литовського та німецького законодавства. Литовський законодавець відносить договір морського круїзу до договорів морського перевезення пасажирів, які регулюються спеціальним Законом Литовської Республіки «Про торговельне мореплавство» та іншим законодавством. Слід зазначити, що німецький законодавець розглядає зазначений договір, як договір з надання туристичних послуг, основне правове регулювання якого міститься у Німецькому цивільному уложенні, а також регулюється Німецьким торговельним уложенням тощо. Німецький законодавець зазначає, що відповідно до умов договору туроператор зобов'язаний надати подорожуючому турпакет без дефектів. Недолік подорожі існує, якщо туроператор не надає туристичні послуги або надає їх з необгрунтованою затримкою. Путівка є без недоліків, якщо вона має узгоджену якість. У статті було приділено увагу умовам безпеки туриста з погляду литовського та німецького законодавства. Також у статті було порушено питання компенсації за не використану або не до кінця використану туристичну (круїзну) послугу. Отже, литовським і німецьким законодавцем приділено особливу увагу цим питанням. Німецьке законодавство деталізує в яких випадках туроператор або турист (споживач туристичних/круїзних послуг) має право на компенсацію відповідно до умов договору.

Ключові слова: круїз; безпека; компенсація; договір морського круїзу; путівка; турпакет; учасник морського круїзу.

**COMPARISON OF THE SEA CRUISE CONTRACT
UNDER LITHUANIAN AND GERMAN LAW**

Kuznichenko Oksana Valeriivna,
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,
Head of the «Civil And Labor Law»
Department
(Odesa National Maritime University,
Odesa, Ukraine)

Ilchenko Margaryta,
Applicant
(Educational and Scientific Maritime
Humanitarian Institute of Odessa
National Maritime University,
Odesa, Ukraine)

The article analyzes the sea cruise contract, which can be called one of the most interesting contracts. At present, scholars are still debating the issue of this contract's belonging. In essence, the cruise contract is special in its essential terms (subject matter (cruise), price, terms and procedure for payment for the cruise). It includes elements of both a contract for the provision of travel services and a contract for the carriage of passengers by sea. In this regard, attention was paid to the analysis of the legal provisions of Lithuanian and German law. The Lithuanian legislator refers to a sea cruise contract as a contract of carriage of passengers by sea, which is regulated by the special Law of the Republic of Lithuania «On Merchant Shipping» and other legislation. In turn, the German legislator considers the said agreement as a travel services agreement, the main legal regulation of which is contained in the German Civil Code, and is also regulated by the German Commercial Code, etc. The German law states that under the terms of the contract, the tour operator is obliged to provide the traveler with a travel package free of defects. A travel defect exists if the tour operator does not provide travel services or provides them with an unreasonable delay. A tour package is defect-free if it is of the agreed quality. The article focuses on the conditions of tourist safety in terms of Lithuanian and German law. The article also touched upon the issue of compensation for unused or underutilized tourist (cruise) services. It should be noted that the Lithuanian and German legislators have paid special attention to these issues. German law specifies in which cases a tour operator or a tourist (consumer of travel/cruise services) is entitled to compensation in accordance with the terms of the contract.

Key words: *cruise; safety; compensation; cruise agreement; voucher; tour package; cruise participant.*

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасному світі туризм вважається одним із найпомітніших суспільних феноменів, який органічно поєднує у собі не лише могутню індустрію, яка виготовляє різний туристичний продукт, що поєднує традицію і гостинність, ринковий простір і рекреаційну сферу людського життя, а й створює добробут, нові суспільні відносини, які потребують дотримання прав та інтересів усіх його учасників, цивілізованих приватноправових інструментів регулювання і захисту [1, с. 94]. Тому, морські та річкові круїзи мали особливий попит. Нові круїзні лайнери вводилися в експлуатацію щороку. Для світової туристичної індустрії бізнес довкола пасажирів на борту був мільярдним бізнесом до коронакризи та воєнних подій.

Сумнівно, що буде забутий цей популярний вид відпочинку, з великою кількістю туристів, які знову цікавитимуться подорожами на круїзних судах після завершення війни. Слід також зазначити, що 28 лютого президент України Володимир Зеленський підписав заяву на вступ України до ЄС, а вже 1 березня Європарламент проголосував за статус кандидата на членство у ЄС для України [2]. Це є вирішальним моментом для вдосконалення діючого законодавства. Тому аналіз правового регулювання договору морського круїзу на прикладі литовського та німецького законодавства підсилює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було проаналізовано роботи наступних вітчизняних науковців таких, як: Балобанова О. О., Гедерчук Я. В., Гонсеровської Т. С., Кузніченко О. В., Пальченко А. А., Павленко В. С., Пашковської Л. І., Чорненського В. В. тощо. З огляду на те, що деякі питання регулювання договору морського круїзу розкрито не в повному обсязі, ми вважаємо, що обрана тема дослідження є актуальною.

Мета. Полягає у проведенні правового аналізу регулювання договору морського круїзу з огляду на литовське та німецьке законодавство, а також виокремлено питання регулювання безпеки подорожуючого та компенсації у зв'язку із розвіванням договору.

Виклад основного матеріалу. Відповідно статті 1 Закону України «Про туризм» від 15 вересня 1995 року (далі – Закон) туристом є особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін [3]. Стаття 25 Закону закріплює основні права та обов'язки туристів, в тому числі, й право на безпечну подорож.

Таким чином, вказаний закон закріплює правовий статус туриста, як суб'єкта туристичних правовідносин. Правовий статус - це юридично закріплене правове становище суб'єкта. Даючи характеристику адміністративно-правовому статусу громадянина України, Н.В. Загородня під цим розуміє комплекс прав і обов'язків, передбачених нормами адміністративного права [4, с. 77].

Термін «круїз» означає транспортну послугу морським або внутрішнім водним транспортом, що здійснюється виключно для задоволення або відпочинку, доповнену розміщенням та іншими послугами, з перебуванням на борту більше двох ночей [5, ст. 3].

Відповідно до ст. 195 Кодексу торговельного мореплавства за договором морського круїзу одна сторона – організатор круїзу зобов'язується здійснити колективну морську подорож (круїз) за певною програмою і надати учасникові круїзу всі пов'язані з цим послуги (морське перевезення, харчування, побутове та екскурсійне обслуговування тощо), а інша сторона – учасник круїзу зобов'язується сплатити за це встановлену плату [6, ст. 195].

Договір морського круїзу є одним із видів туристських договорів відповідно до Міжнародної конвенції щодо контракту на подорожування. Пашковська Л. М. зазначає, що за договором морського круїзу туристу надаються послуги, які підпадають під визначення туристської послуги. Такі послуги задовольняють потребу учасника морського круїзу у подорожі, відпочинку або екскурсії. Розглядаючи зазначений договір, вчена відносить його до різновиду договору морського перевезення пасажирів [7, с. 15–16].

Пальченко А. А. також відносить договір морського круїзу до різновиду договору морського перевезення пасажирів, вказуючи, що правові відносини, які виникають при оформленні морських круїзів, не збігаються із звичайними договірними відносинами з перевезення пасажирів і багажу, відрізняються від них суб'єктивним складом і колом обов'язків сторін, включаючи суб'єкти й обсяг. Основними відмінностями є такі: сутність морського перевезення зводиться до переміщення пасажирів з одного пункту в інший, сутністю договору морського круїзу є морська подорож і відпочинок [8].

В свою чергу, як зазначає Гередчук Я. В., при здійсненні лінійних перевезень діє «Договір морського перевезення пасажирів», що вважається укладеним після придбання проїзного квитка. Положення цього договору розповсюджуються на визначення комерційного ризику у випадку організації круїзів пароплаванням [9, с. 21].

Тобто, наразі думки вчених розбігаються, оскільки спрямованістю цього договору є задоволення потреби у відпочинку споживачем. Скажімо Кодекс Торгового Мореплавання України (далі – КТМ України) розмежовує договір круїзу та Договір морського перевезення пасажирів. Не можна повністю погодитися з думкою викладеною в КТМ України, оскільки договір круїзу це не просто доставка пасажирів із пункту А в пункт Б, а й надання широкого спектру туристських послуг: харчування, медичне, побутове, розважальне обслуговування. Водний вид транспорту виступає базисним елементом туристичного продукту тому що під час круїзу пасажира не лише транспортують, а й надають певний спектр послуг [10, с. 23].

Отже, можливо прийти до висновку, що договір морського круїзу є особливим договором, що втілює в собі як елементи договору про надання туристичних послуг, так і договору морського перевезення пасажирів. У зв'язку із цим українське законодавство, яке поширює свою дію на туристські договори, має застосовуватися і до договору морського круїзу.

Слід відмітити, що головною відмінністю морського круїзу від туристської подорожі є значущість перевезення для туриста та учасника морського круїзу. Перевезення учасників морського круїзу є істотною умовою договору морського круїзу. Перевезення в інших подорожах – не морських – для туриста не має істотного значення [7, с. 16].

Цікавим з цього приводу є погляд литовського законодавця щодо договору морського круїзу, який віднесено до Розділу 5 «Договір морського перевезення пасажирів» Закону Литовської Республіки «Про торговельне мореплавство», що було прийнято 12 вересня 1996 року та набув чинності 18 жовтня 1996 року Сеймом Литовської Республіки (далі – Закон Литовської Республіки). Насамперед, під перевізником Закон Литовської Республіки розуміє власника або фрахтувальник судна, який укладає договір морського перевезення. Щодо договору морського круїзу, то під ним слід розуміти договір, за яким організатор круїзу зобов'язується організувати колективну морську подорож згідно з відповідною програмою та надати учасникам послуги, пов'язані з нею, а учасники колективної морської подорожі зобов'язуються сплатити організатору круїзу фіксовану винагороду [11, ст. 2, 27]. Визначення понять «пасажир», «учасники колективної морської подорожі» Закон Литовської Республіки не надає.

Як зазначає Закон Литовської Республіки, договір морського круїзу міститься у квитку або іншому документі, що видається організатором круїзу пасажиру.

Учасник круїзу має право розірвати договір до початку круїзу. У випадку, повідомлення організатора круїзу про відмову від договору морського круїзу, учасник круїзу має право на отримання всієї або частини вартості круїзної подорожі. Якщо організатор круїзу не може розмістити учасника круїзу на морському судні, зазначеному в договорі, або на рівноцінному судні, учасник круїзу має право розірвати договір морського круїзу і отримати повну суму оплати. Слід відмітити, що відповідні положення містяться у вітчизняному законодавстві, а саме, закріплені у ст. 199 Кодексу торговельного мореплавства [11, ст. 36; 6].

Якщо порівняти ст. 156, 200 КТМ України та ст. 34, 36 Закону Литовської Республіки, то останній визначає додаткові обставини, за яких організатор круїзу має право розірвати договір морського круїзу, а саме: війна та інші воєнні дії, які можуть загрожувати судну та пасажирам; якщо судно втрачено або захоплено; якщо судно визнано непридатним для плавання [11, ст. 34; 6].

У разі розірвання договору морського круїзу організатором круїзу до відходу судна з порту відправлення учасникам круїзу повертаються сплачені ними суми. Якщо договір морського круїзу розривається організатором круїзу після відходу судна з порту відправлення, учасникам круїзу повертаються сплачені ними суми пропорційно не пройдений відстані до порту призначення, а доставка учасників круїзу в порт відправлення здійснюється за рахунок організатора круїзу.

У разі збільшення тривалості морського круїзу через непередбачені обставини, що не залежать від перевізника, організатор круїзу зобов'язаний відшкодувати збитки, пов'язані з обслуговуванням учасників круїзу [11, ст. 36].

На нашу думку, також буде доречним з'ясувати погляд німецького законодавця. Насамперед, слід зазначити, що основним джерелом морського права Німеччини є п'ята книга Німецького торговельного уложення (далі – HGB), яка включає більшу частину кодифікованого морського права. До відносин, не врегульованих спеціальними нормами морського права, застосовуються загальні положення торгового права і Німецьке цивільне уложення (далі – BGB).

HGB пропонує під перевізником розуміти особу, яка укладає договір морського перевезення пасажирів. Відповідно під пасажиром законодавець розуміє особу, яка перевозиться на підставі договору перевезення пасажирів; або за згодою перевізника супроводжує транспортний засіб або живих тварин, що перевозяться за договором морського перевезення [12, § 537].

Щодо договору на здійснення круїзу, то німецький законодавець відносить його до туристичних договорів у розумінні § 651a абз. 1 BGB. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Директиви Ради 90/314/ЄЕС від 13 червня 1990 року про пакетні подорожі, пакетний відпочинок, пакет - це заздалегідь узгоджена комбінація щонайменше двох послуг, таких як транспорт, розміщення або інші туристичні послуги, що продаються або пропонуються до продажу за ціною «все включено», якщо одна послуга триває понад 24 години або включає ночівлю. Відповідно, має бути сукупність або пакет туристичних послуг [13].

Отже, туристичний договір передбачає надання комплексу туристичних послуг, тобто поєднання щонайменше двох основних послуг, наприклад, класичне поєднання перевезення (переліт) та проживання (готель), у випадку круїзу це завжди передбачено, навіть якщо пасажир самостійно добирається до судна, оскільки перевезення та проживання на судні, а також програма перебування на борту, що складається з харчування та розваг, вже оцінюється як туристичний пакет. Навіть «міні-круїзи» тривалістю 1–2 дні, що рекламуються для поромів, слід класифікувати, як пакетні тури, оскільки пасажирів пропонується додаткова програма (розваги на борту, берегові екскурсії тощо) на додаток до подорожі з одного порту в інший. Аналогічно, подорож на вантажному судні в обидва кінці також є пакетним туром. Не лише класичний туроператор пропонує пакетні тури.

Не тільки класичний туроператор може бути договірним партнером замовника подорожі, але й судноплавна компанія, якщо вона дозволяє пряме бронювання своїх круїзів відпочиваючими і, таким чином, сама стає туроператором [14, с. 2].

Тобто, виходячи із вищенаведеного можливо констатувати, що договір морського круїзу німецький законодавець відносить до договорів про надання туристичних послуг, підтвердженням якого є путівка, що видається організатором круїзу пасажирів круїзу. Пасажири повинні зробити всі необхідні щеплення до початку круїзу і мати при собі всі квитки, дійсні паспорти, візи, медичні довідки, картки медичного страхування та інші документи, необхідні в запланованих портах заходу і висадки [15, п. 18.3].

Туроператор зобов'язаний надати подорожуючому турпакет без дефектів. Недолік подорожі існує, якщо туроператор не надає туристичні послуги або надає їх з необгрунтованою затримкою. Путівка є без недоліків, якщо вона має узгоджену якість. Якщо умова не узгоджена, пакетний тур є без дефектів якщо:

- 1) придатний для використання, передбаченого договором;
- 2) придатний для звичайного використання і має якість, яка є звичайною для путівок такого ж роду і на яку мандрівник може розраховувати з огляду на характер путівки.

Якщо туристична путівка є дефектною, то мандрівник може вимагати відшкодування збитків: вимагати відшкодування відповідно до § 651 k абз. 1 усунення недоліків; відповідно до пункту 651 k(2), самостійно усунути дефект і вимагати відшкодування необхідних витрат; вимагати відшкодування шляхом надання інших туристичних послуг (заміни послуг) відповідно до § 651 k абз. 3; вимагати відшкодування витрат на необхідне проживання відповідно до § 651 k абз. 4 та 5; розірвати договір відповідно до § 651; зниження ціни на путівку (§ 651 m); вимагати відшкодування збитків відповідно до § 651 n або відшкодування марних витрат відповідно до § 284 [16, § 651 i].

Слід зазначити, що турист може відмовитися від договору в будь-який час до початку туру. Якщо турист відмовляється від договору, туроператор втрачає право на отримання узгодженої ціни туру. Туроператор може, однак, вимагати розумну компенсацію [16, §651 h].

У випадку суттєвого погіршення туристичної послуги внаслідок дефекту подорожі, турист може розірвати договір. Розірвання договору можливе лише в тому випадку, якщо туроператор не вжив заходів щодо усунення недоліків протягом розумного періоду часу, встановленого туристом; застосовується *mutatis mutandis* положення § 651k(2), абз. 2.

Розірвання договору туроператор зберігає право на узгоджену ціну туру щодо туристичних послуг, які були надані та ще мають бути надані до розірвання пакета; вимоги подорожуючого залишаються без змін. Щодо туристичних послуг, які більше не будуть надані, туроператор більше не має права на узгоджену ціну туру. Вже здійснені у зв'язку з цим платежі туроператор відшкодовує подорожуючому.

Туроператор зобов'язаний вжити необхідних заходів у зв'язку з анулюванням договору, зокрема, якщо договір передбачав перевезення туриста, негайно організувати його зворотне перевезення; використовуваний для цього транспортний засіб повинен бути еквівалентним транспортному засобу, узгодженому в договорі. Додаткові витрати на зворотний транспорт несе туроператор [16, § 651].

Щодо компенсації, то мандрівник може вимагати компенсації без шкоди для скорочення або припинення поїздки, за винятком випадків, коли дефект подорожі: виник з вини подорожуючого; виникла з вини третьої особи, яка не є постачальником послуг або іншим чином не залучена до надання туристичних послуг, передбачених договором про туристичну поїздку, і не була передбачувана або не могла бути усунена туроператором; була викликана невідворотними, надзвичайними обставинами.

Якщо пакетний тур зірвано або суттєво погіршено, мандрівник може також вимагати розумну грошову компенсацію за марно витрачений час відпустки. В тому випадку, якщо туроператор зобов'язаний виплатити компенсацію, він повинен зробити це без затримки [16, § 651 n].

На нашу думку, доречним було б проаналізувати питання безпеки з погляду на литовське та німецьке законодавство. Адже одним із пріоритетних напрямків розвитку держави є її економіка, а економічне зростання не можливе без забезпечення умов безпеки [17, с. 260].

Насамперед слід зазначити, що Закон Литовської Республіки було доповнено ст. 36-1 Законом № XII-225 від 11 квітня 2013 року (з 24 квітня 2013 року) із змінами

та доповненнями внесеними Закон № XIII-761 від 16.11.2017 (з 01 грудня 2017) згідно якої наголошується, що адміністрація з безпеки на транспорті забезпечує виконання положень Регламенту (ЄС) № 1177/2010, що стосуються пасажирських перевезень і морських круїзів, за винятком розгляду скарг пасажирів і пасажирів круїзів щодо порушень їхніх прав, зазначених у цьому Регламенті.

Державний орган з питань захисту прав споживачів розглядає скарги пасажирів та учасників круїзів щодо порушення їхніх прав, зазначених у Регламенті (ЄС) № 1177/2010, у порядку, встановленому Законом «Про захист прав споживачів». Перед тим, як подати скаргу до Держспоживзахисту, пасажир або учасник круїзу повинен подати скаргу перевізнику, організатору круїзу або оператору терміналу [11, ст. 36-1].

В свою чергу, Регламент (ЄС) № 1177/2010 зазначає, що захист пасажирів повинен поширюватися не тільки на пасажирські перевезення між портами, розташованими на території держав-членів, а й на пасажирські перевезення між такими портами і портами, розташованими за межами території держав-членів, з урахуванням ризику спотворення конкуренції на ринку пасажирських перевезень.

Слід наголосити, що Суд Європейського Союзу акцентував увагу на тому, що проблеми, які призводять до скасування або затримки рейсів, підпадають під поняття «виняткові обставини» лише в тій мірі, в якій вони виникають внаслідок подій, що не притаманні нормальному ходу бізнесу перевізника і знаходяться поза його ефективним контролем. Слід зазначити, що погодні умови, які ставлять під загрозу безпечну експлуатацію судна, дійсно знаходяться поза межами ефективного контролю перевізника [5, п. 3, 19].

BGB в свою чергу зазначає, що туроператор має право відмовитися від договору до початку туру в наступних випадках: на пакетний тур зареєструвалося менше осіб, ніж мінімальна кількість учасників, зазначена в договорі; туроператор не може виконати договір через невідворотні, надзвичайні обставини; в цьому випадку він повинен заявити про відмову від договору негайно після того, як йому стало відомо про причину відмови.

Якщо туроператор відмовляється від договору, він втрачає право на отримання узгодженої ціни туру. Туроператор зобов'язаний повернути вартість туру внаслідок відмови від договору, він повинен зробити це невідкладно, але в будь-якому випадку протягом 14 днів з моменту відмови від договору.

Слід відмітити, що туроператор не може вимагати компенсації, якщо в місці призначення або в безпосередній близькості від нього виникають невідворотні та надзвичайні обставини, які суттєво впливають на виконання відправлення або перевезення осіб до місця призначення. Обставини є невідворотними і надзвичайними, якщо вони знаходяться поза контролем сторони, яка на них посилається, і їх наслідків не можна було уникнути, навіть якби було вжито всіх розумних заходів обережності [16, § 651h Abs. 3-5].

Прикладом може слугувати рішення Федерального верховного суду Німеччини (BGH) від 30.08.2022 № X ZR 3/22 у якому суд прийшов до висновку, що невідворотні та надзвичайні обставини визначені в § 651h (3) речення 2 BGB, якщо вони знаходяться поза контролем сторони, яка на них посилається, і їх наслідків не можна було уникнути, навіть якщо було вжито всіх розумних запобіжних заходів. У п. 31 Директиви про туристичні пакети (ЄС) № 12 2015/2302, як приклади таких обставин наведено військові дії, інші серйозні загрози безпеці, такі як тероризм, та значні ризики для здоров'я людини такі, як спалах серйозної хвороби в місці призначення або стихійні лиха.

Той факт, що в період подорожі зараження Covid-19 становило значний ризик для здоров'я людини, який неможливо було контролювати, і через пандемічну ситуацію

існував ризик зараження в заброньованому круїзі із запланованими портами заходу, який ще не був притаманний звичайним туристичним операціям на момент бронювання, правомірно не береться до уваги в апеляції. На цьому тлі не викликає заперечень з правових підстав те, що Апеляційний суд оцінив пандемію Covid-19, як обставину в розумінні § 651h (3) BGB (невідвратною і надзвичайною), яка в принципі могла суттєво погіршити виконання пакетної відпустки [18].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на підставі проведеного дослідження можливо прийти до наступних висновків. Договір морського круїзу є договором, за яким одна сторона зобов'язується здійснити морську подорож (круїз) за певною програмою і надати учасникові круїзу всі пов'язані з цим послуги, а інша сторона - учасник круїзу зобов'язується сплатити за це встановлену плату. На нашу думку, здобутки литовського та німецького законодавця доречно було б використовувати для вдосконалення вітчизняного законодавства, особливо в частині забезпечення безпеки мандрівника та виникаючими питаннями із компенсації за невикористану повністю чи частково послугу, враховуючи той факт, що Україна має статус держави-кандидата на членство у Європейському Союзі.

Список використаних джерел:

1. Чорненький В.В. Забезпечення безпеки у сфері туризму: адміністративно-правовий вимір. Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом. 2018. С. 93–98. URL: <https://u.to/Fe3qGw>
2. Чому Україні треба ЄС, а ЄС зараз треба Україна. *Ukrainer*. 2022. URL: <https://ukrainer.net/ukraine-eu/>
3. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 31. Ст. 24.
4. Загородня Н.В. Адміністративно-правовий статус громадян України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. № 33. С. 75–77. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc33/21.pdf>
5. Регламент относительно правата на пътниците, пътуващи по море или по вътрешни водни пътища (ЕС): міжнародний документ від 24 листопада 2010 р. Європейський парламент і Рада. 2010. № 1177/2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:32010R1177>
6. Кодекс торговельного мореплавства України: Кодекс України від 23 травня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 47. Ст. 349.
7. Пашковська Л.І. Морське приватне право: навчально-методичний посібник (для студентів денної та заочної форми навчання). Одеса: Одеська юридична академія, 2020. 89 с.
8. Пальченко А.А. Аналіз, сутність та правова характеристика договору морського круїзу. *Шістдесяті економіко-правові дискусії: матеріали міжнародних мультидисциплінарних наукових інтернет-конференцій*, 18 жовтня 2021 р. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-3814/>
9. Гередчук Я.В. Водний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: *дипломна робота*. Київ: Національний авіаційний університет, 2022. 74 с. https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/54467/1/%D0%A4%D0%9C%D0%92_%D0%B7_2022_242_%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%AF.pdf
10. Балобанов О.О., Гонсеровська Т.С. Договір круїзу як договір туристичних послуг у порівнянні із договором морського перевезення пасажирів. *Young Scientist*. 2020. № 11 (87). С. 23–28. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/89/84>
11. Lietuvos Respublikos prekybos laivybos įstatymas: Įstatymas Lietuvos Respublikos iš 12 rugsėjis 1996 m. *Lietuvos Respublikos Seimas*. 1996. № I-1513. URL: <https://www.infolex.lt/ta/96001>

12. Handelsgesetzbuch: Deutsches Gesetzbuch vom 10. Mai 1897 Jahre. *Bundesgesetzblatt*. 1897. № 4100-1. URL: <http://surl.li/jtwjg>
13. Urteil BGH Aktenzeichen X ZR 2/12 vom 18.12.2012 Jahre. URL: <http://surl.li/jtwji>
14. Würzburger Tabelle zum Reiserecht bei Kreuzfahrten. 2023. С. 152. URL: https://xn--wrzburger-tabelle-22b.de/einleitung/#_ftn4
15. Allgemeine Geschäftsbedingungen und Buchungsbedingungen der MSC CRUISES S.A. MSC Cruises und Formula 1. 2023. URL: <https://www.msccruises.at/allgemeine-reisebedingungen>
16. Bürgerliches Gesetzbuch: Deutsches Gesetzbuch vom 18. August 1896 Jahre. Reichstag. 1900. URL: <http://surl.li/jtwjk>
17. Кузніченко О.В. Деякі проблемні питання боротьби з контрабандою на морських шляхах чорноморського басейну. Maritime security of the Baltic-Black sea region: challenges and threats: International scientific conferenc, Riga, December 23, 2021 – Latvia: «Baltija Publishing», 2021. P. 260–263.
18. Urteil BGH Aktenzeichen X ZR 3/22 vom 30.08.2022 Jahre. URL: <http://surl.li/jtwjm>

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальшої розвідки у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

2.1. Обсяг статті має бути від 8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел.

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

2.2. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад: [3, с. 234] або [2, с. 35; 8, с. 234].

2.3. Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»).

2.4. Стаття повинна містити назву, відомості про автора(ів) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи/навчання, місто, країна), анотації та ключові слова українською та англійською мовами; середній обсяг анотацій – не менш як 1800 друкованих знаків.

З прикладом оформлення статті можна ознайомитись на сайті видання за посиланням: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/priklad>.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Представлена автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Використання праць інших авторів можливо тільки як посилання, цитата, опис, але не переписування праці, запозичення ідей. При використанні інформації інших праць обов'язкове посилання на автора, його працю, видання, рік, сторінку. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Редакція наукового журналу «Юридичний бюлетень»:

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1

Контактний телефон: +38 (099) 729 68 59

Електронна адреса: editor@lawbulletin.oduvs.od.ua

Електронна сторінка: www.lawbulletin.oduvs.od.ua

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 29

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 56,50
Замов. № 0823/521. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.